

“ARHIVSKA PRAKSA” 17

Izdavači:
Arhiv Tuzlanskog kantona
Društvo arhivskih zaposlenika
Tuzlanskog kantona

Za izdavače:
Selma Isić

Organizacioni odbor:
mr. Omer Zulić (predsjednik), dr. Izet Šabotić, Esaf
Lević, Ešefa Begović, Hatidža Fetahagić, Nijaz
Brbutović, dr. Walter Brunner, Marijana Galušić,
Tunjo Đorđić, dr. Azem Kožar, dr. Peter Pavel
Klasinc, Saneta Adrović, dr. Sead Selimović,
Selma Isić.

Redakcija:
mr. Sejdalija Gušić, dr. Živana Heđbeli, Selma Isić,
dr. Azem Kožar, dr. Miroslav Novak, dr. Sead
Selimović, dr. Izet Šabotić, mr. Omer Zulić,
dr. Peter Wiesflecker

Odgovorni urednik:
dr. Izet Šabotić

Urednik:
dr. Azem Kožar

Lektor:
Hatidža Fetahagić

Korektori:
Ešefa Begović
Selma Isić

Prevod na engleski jezik:
Adnan Tinjić

Prevod sa slovenačkog jezika:
Maksida Hajdarević

Štampa:
“OFF-SET”

Za štampariju:
Sadika Murić

Tiraž:
500 primjeraka

Saglasnost za izdavanje Časopisa dalo je
Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport
Tuzlanskog kantona pod brojem 10/1-452-20-2/98,
od 08.05.1998. godine.

Sjedište Redakcije je u Arhivu Tuzlanskog kantona,
Franje Ledera 1, 75000 Tuzla,
Tel/fax: ++387 35 252 620
e-mail: arhiv.tk@bih.net.ba

“ARCHIVAL PRACTICE” 17

Publisher:
Arhiv Tuzlanskog kantona
Društvo arhivskih zaposlenika
Tuzlanskog kantona

For Publisher:
Selma Isić

Organisational Board:
mr. Omer Zulić (president), dr. Izet Šabotić, Esaf
Lević, Ešefa Begović, Hatidža Fetahagić, Nijaz
Brbutović, dr. Walter Brunner, Marijana Galušić,
Tunjo Đorđić, dr. Azem Kožar, dr. Peter Pavel
Klasinc, Saneta Adrović, dr. Sead Selimović,
Selma Isić.

Editors:
mr. Sejdalija Gušić, dr. Živana Heđbeli, Selma Isić,
dr. Azem Kožar, dr. Miroslav Novak, dr. Sead
Selimović, dr. Izet Šabotić, mr. Omer Zulić,
dr. Peter Wiesflecker

Editor-in-Chief:
dr. Izet Šabotić

Editor:
dr. Azem Kožar

Lektor:
Hatidža Fetahagić

Proof Readers:
Ešefa Begović
Selma Isić

English Translation:
Adnan Tinjić

Slovenian Translation:
Maksida Hajdarević

Print:
“OFF-SET”

For “OFF-SET”
Sadika Murić

Edition:
500 copies

Ministry of Education, Culture and Sport of Tuzla
Podrinje Canton has given approval No 10/1-452-
20-2/98, on May 8.1998. to publish this magazine.

Sead of the Editorial Board Archives Canton Tuzla,
Franjo Leder 1, 75000 Tuzla,
Tel/fax + +387 35 252 620
e-mail: arhiv.tk@bin.net.ba

UDK 930.25

ISSN 1512-5491

ARHIVSKA PRAKSA 17
ARCHIVAL PRACTICE

ARHIVSKA PRAKSA, GOD. 17/2014., STR.1-548, TUZLA, 2014.

SADRŽAJ

UMJESTO PREDGOVORA	1
INSTEAD OF A FOREWORD	5

I ARHIVISTIKA I ARHIVSKA GRAĐA

Dr. Peter Pavel KLASINC, <i>Problemi vanjske službe i tehnička rješenja</i>	11
Mr. sc. Omer ZULIĆ, <i>Uloga vanjske službe na zaštiti registraturne građe u vanrednim okolnostima</i>	22
Dr. Aco ANGELOVSKI, <i>Djelatnost vanjske službe Državnog arhiva Makedonije - stanje i perspektive</i>	33
Vesna ŠTEINGLIN, <i>Pregled rada vanjske službe Državnog arhiva za Međimurje na primjeru škola</i>	49
Maja KOVAČEVIĆ KUZMANIĆ, <i>Izazovi vanjske službe arhiva 21. stoljeća</i>	62
Nina GOSTENČNIK, <i>Problematika provođenja zadataka vanjske službe kod stvaralaca iz oblasti privrede</i>	69
Miroslav DUČIĆ, <i>Iskustva Istorijskog arhiva Užice na zaštiti arhivske građe pravosuđa Srbije</i>	76
Dr. sc. Azem KOŽAR, <i>Angažiranost bosanskohercegovačkih arhiva na zaštiti i preuzimanju arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura</i>	84
Dr. Bojan HIMMELREICH, <i>Čuvanje arhivskog gradiva pozorišta u javnim arhivima u Sloveniji - primjer arhivskog gradiva Slovenskog narodnog pozorišta u Celju</i>	98
Nevena KARABAŠEVIĆ, Stojanka BOJOVIĆ, <i>Problematika zaštite registraturne građe na području delovanja Istorijskog arhiva Niš</i>	108
Dr. sc. Izet ŠABOTIĆ, <i>Uticaj recesije na marginalizaciju arhivskih ustanova u Bosni i Hercegovini</i>	117

Aleksandra PIJUK PEJČIĆ, Elma DERVIŠBEGOVIĆ, <i>Stradanje arhivske i registraturne građe na prostoru Kantona Sarajevo u požaru 7. februara/veljače 2014. godine</i>	130
Husein HADŽIĆ, <i>Baza podataka o registraturama u Arhivu Unsko-sanskog kantona.....</i>	138
Mr. sc. Jasmina LATINOVIĆ, <i>Iskustva Istorijskog arhiva Kikinda na zaštiti registraturne i arhivske građe Republičkog geodetskog zavoda</i>	149
Mag. Zdenka SEMLIČ RAJH, <i>Standardi za opremu i prostore za smještaj arhivske građe: PD 5454:2012, PAS 198:2012, ISO 11799:2003</i>	160
Dragan KNEŽEVIĆ, <i>Depoi Arhiva u Užicu – oprema i organizacija</i>	170
Hatidža FETAHAGIĆ, Selma ISIĆ, <i>Smještajni kapaciteti Arhiva TK - stanje i mogućnosti</i>	181
Admir NEZIROVIĆ, <i>Depo prostor „Vrbanjuša“ - adaptacija i stavljanje u funkciju</i>	191
Jovan P. POPOVIĆ, <i>Značaj klasične zaštite arhivske građe za savremeni oblik njene zaštite.....</i>	196
Mag. Tatjana HAJTNIK, dr. Miroslav NOVAK, <i>Arhivsko gradivo na mrežnim društvenim medijima (internet).....</i>	207
Hézsö ZSOLT, <i>Povratak u budućnost – Početak i iskustva do danas u vezi sa projektom „E-arhiva“ u Subotici.....</i>	222
Nikola MOKROVIĆ, Tanja PETROVIĆ, dr. sc. Živana HEĐBELI, <i>Virtualni arhiv osobnih sjećanja</i>	230
Mr. sc. Mirjana MARINKOVIĆ LEPIĆ, <i>Savremeni komunikacijski kanali - Sredstvo promocije arhiva u Bosni i Hercegovini.....</i>	238
Dr. A. ŠAUPER., dr. P. VILAR, dr. M. ŽUMER, mag. Z. SEMLIČ RAJH, dr. I. ŠABOTIĆ, S. ISIĆ, dr. S. SELIMOVIĆ <i>Teoretski pogled na korisnike arhiva</i>	263

Valentina PETAROS JEROMELA, <i>Arhiv i arhivist: od inventara do istraživanja povijesti (freelancera)</i>	281
Siniša DOMAZET, <i>Zaštita i konverzija audio zapisa u arhivima</i>	291
Mag. Gašper ŠMID, Žarko ŠTRUMBL, <i>Dostupnost i nedostupnost zdravstvene dokumentacije</i>	306
Dr. sc. Jasna POŽGAN, <i>Udruge građana Međimurja i značenje njihova gradiva za buduća znanstvena istraživanja</i>	319
Ivana POSEDI, Irena MILOBARA, <i>(Ne)dosljednosti u zakonima i propisima koji se odnose na pitanja dostupnosti javnog arhivskog gradiva</i>	330
Ljerka VUK, <i>Arhivska pedagogija kao dio procesa modernizacije arhivskih ustanova</i>	337
Marija TODOROVIĆ, <i>Potreba standardizacije arhivske delatnosti u Republici Srbiji</i>	353
Slobodanka CVETKOVIĆ <i>Arhivsko opismenjavanje građana „Dan otvorenih vrata Arhiva 2013“ u Istorijском arhivu Požarevac (Srbija)</i>	361
Dr. Jelka MELIK, mag. Aida ŠKORO BABIĆ, dr. Mateja JERAJ, <i>Neka goruća pitanja arhivske teorije i prakse u Sloveniji</i>	372

II IZ DRUGIH ČASOPISA

Dr. sc. Bogdan Florin POPOVICI, <i>Neki konceptualni modeli podataka za registraturnu i arhivsku građu</i>	385

III IZ GRAĐE

Mr. sc. Omer ZULIĆ, <i>Osnivanje i kulturno-prosvjetno djelovanje bošnjačkih čitaonica u Okrugu Tuzla, u austrougarskom periodu</i>	403

Dr. Safet BANDŽOVIĆ, <i>Vrijeme i pamćenje: Prvi svjetski rat</i>	427

Dr. sc. Sead SELIMOVIĆ, <i>Prilike u oblasti zanatstva na području tuzlanskog kraja u periodu 1945.-1953. godine</i>	461

IV PRIKAZI

Ešefa BEGOVIĆ, <i>Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, XLIII/2013., Sarajevo 2013., str. 378</i>	479

Selma ISIĆ, <i>ATLANTI, Vol. 23 N. 1 i 2, Trst 2013., str. 557. - Revija za modernu arhivsku teoriju i praksu</i>	483

Hatidža FETAHAGIĆ, <i>Zbornik radova sa 4. kongresa hrvatskih arhivista, Opatija 2013., str. 296.</i>	489

Jovan P. POPOVIĆ, <i>Dr. sc. Mile Bakić, Valorizacija arhivske građe, Državni arhiv Crne Gore Cetinje i Službeni list Crne Gore Podgorica; Cetinje 2014., str. 362.</i>	493

Mr. sc. Omer ZULIĆ, <i>Dr. sc. Edin Ramić, Historijsko-pravni značaj francuske Deklaracije o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine, JU Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla, Tuzla 2014., str. 190</i>	496

Prof. dr. Galib ŠLJIVO, <i>Dr. Izet Šabotić, Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839.-1878.), JU Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla 2013., str. 283</i>	499

V IZVJEŠTAJI

Adnan TINJIĆ, <i>Kulturno – obrazovna djelatnost Arhiva Tuzlanskog kantona od jula 2013. do jula 2014. godine</i>	507

Ešefa BEGOVIĆ, <i>Zapisnik o toku 26. međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2013.“ Tuzla, 26. i 27. septembar 2013. godine (Hotel „Tuzla“)</i>	514

Selma ISIĆ,
Izveštaj sa Međunarodnog savjetovanja „Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja“, Radenci, 2. – 4. aprila 2014. godine..519

Sonja JAZBEC,
Izveštaj o Međunarodnoj konferenciji i Okrugli sto arhivista Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Vojvodine; Terme Čatež, Slovenija 15. - 16. maj 2014. 521

Saneta ADROVIĆ,
Zapisnik sa Savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine održanog u Mostaru, 4. - 6. juna 2014. godine (Hotel «Ero») 524

Saneta ADROVIĆ,
Izložba “Tuzla na starim fotografijama – Otrgnuto od zaborava” Osijek, 2.12.2013. godine i Beli Manastir, 8.1.2014. godine. 529

Zenita FAZLIĆ, Ivana ANDRIĆ,
Naučni skup sa međunarodnim učešćem „Odraž balkanskih ratova 1912/13. godine na prilike u Bosni i Hercegovini“, Tuzla, 14.12.2013. (Narodna i univerzitetska biblioteka „Derviš Sušić“ Tuzla) 532

Aleksandra PIJUK-PEJČIĆ, Amela BEDAKOVIĆ,
Izveštaj sa Međunarodne arhivske konferencije u Sarajevu: “Prvi svjetski rat - refleksije iza linije fronta” 535

UMJESTO PREDGOVORA

Časopis *Arhivska praksa* punih sedamnaest godina svojim zanimljivim sadržajima na ozbiljan i odgovarajući način promovirše i daje podsticaj razvoju arhivske struke, ne samo u Bosni i Hercegovini, već i širem regionu. Zasluge za trajanje ovog stručnog i naučnog časopisa, pored izdavača Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika TK, pripadaju našim kolegama i vjernim saradnicima iz više evropskih zemalja. Njihova podrška i pomoć su nemjerljivi i za stasavanje časopisa iznimno važni. Ovaj sedamnaesti po redu broj časopisa *Arhivska praksa* izlazi u godini jubileja Arhiva Tuzlanskog kantona, posvećenoj 60.-toj godišnjici uspješnog rada, ove danas respektabilne ustanove. Stoga su Redakcioni odbor i saradnici časopisa učinili dodatni napor da ovaj broj časopisa bude bar na razini kvaliteta i kvantiteta prethodnih brojeva.

Ovaj broj časopisa, kao i prethodni brojevi, je sastavni dio projekta “Arhivska praksa”, sadržanog u međunarodnom savjetovanju, na kojem se okupljaju stručnjaci iz arhivske i informatičke struke iz više zemalja regiona i Evrope. Ovaj broj časopisa *Arhivska praksa* je izraz potrebe arhivske struke da se otvore neka važna pitanja koja opterećuju istu u vremenu recesije, koja je posebno posljedična u društvima zemalja u tranziciji. Stoga je složena arhivska, informatička i historijska problematika u ovom broju časopisa, kao i u prethodnim, tretirana kroz pet ustaljenih poglavlja: **Arhivistika i arhivska služba, Iz drugih časopisa, Građa, Prikazi i ocjene i Izvještaji.**

Prvo poglavlje **Arhivistika i arhivska služba** u časopisu u sadržajno-tematskom smislu predstavlja temeljno arhivističko poglavlje, čiji će se najveći broj radova prezentovati na 27. međunarodnom savjetovanju “Arhivska praksa 2014”. Ovo poglavlje tretira tri važna stručno-tematska pitanja: *Značaj i doprinos vanjske službe u procesu zaštite arhivske građe u nastajanju, Arhivski objekti i oprema i njihov značaj u procesu zaštite arhivske građe i Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse.*

U prvom tematskom setu predstavljeno je petnaestak zanimljivih radova koji tretiraju navedenu arhivsku problematiku sa razine različitih iskustava iz više zemalja okruženja, ali i iz raznih uglova, a s ciljem da se što šire i dublje obuhvati važna stručna i naučna problematika vezana za ulogu i značaj vanjske službe u sistemu zaštite arhivske građe u nastajanju. Tako su između ostalog otvorena brojna značajna pitanja, poput: rad vanjske službe i tehnička rješenja, uloga vanjske službe na planu zaštite arhivske građe u vanrednim okolnostima, vanjska služba u 21. stoljeću, doprinos vanjske službe u procesu zaštite arhivske građe u oblasti: privrede, školstva, poravosuđa, kulture, kao i na planu zaštite i preuzimanja arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura, te pitanje statusa arhiva u vremenu kriza. Navedena pitanja na jedan seriozan, stručni i naučni metodološki prihvatljiv način tretiraju složenu i iznimno važnu arhivsku problematiku, otvarajući pri tome neke nove vidike sagledavanja i rješavanja iste. Svaki predstavljen rad čini jedno novo iskustvo, koje može u pragmatičnom smislu biti od pomoći arhivima i arhivskim

stručnjacima u praktičnom sagledavanju složene problematike sa kojom se susreće vanjska služba u svom radu.

Druga tematska cjelina u ovom poglavlju obuhvata nekoliko izvorno-pragmatičnih radova koji se odnose na smještajne arhivske kapacitete, na uslove, standarde i načela njihovog korištenja, pri čemu su navedeni uspješni primjeri rješavanja ovog za arhivsku struku važnog pitanja.

Treća tematska grupa pitanja iz prvog poglavlja strukturalno i sadržajno obuhvata široki spektar raznovrsnih arhivskih sadržaja. Ono što je za struku svakako važno, a i dobro, jeste da jedan broj otvorenih pitanja ima inovatorski karakter i značaj. Sigurni smo da će neka pitanja, poput: arhivska pedagogija kao dio procesa modernizacije arhivskih ustanova, zaštita i konverzija audio zapisa u arhivima, virtualni arhivi i osobna sjećanja, savremeni komunikacijski kanali kao sredstvo promocije i niz drugih aktualnih pitanja, dodatno pobuditi interes šire arhivske javnosti, ne samo u Bosni i Hercegovini već i u regionu, te ponuditi odgovor na određene postojeće dileme. Smatramo da prezentovani sadržaji u ovom poglavlju predstavljaju značajan doprinos napretku i razvoju arhivske struke, što je jedan od osnovnih zadataka ovog časopisa.

U rubrici **Iz drugih časopisa**, predstavljen je zanimljiv rad: "Neki konceptualni modeli podataka za registraturnu i arhivsku građu", autora dr. Bogdan Florin Popovicija objavljen u časopisu „Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja“ Radenci 2013. godina, str. 481-487.

Rubrika **Grada** u ovom broju časopisa tretira nekoliko zanimljivih historijskih pitanja, koja se odnose na događaje i procese iz oblasti nacionalne i zavičajne historije. Međutim, isti svojim sadržajima obuhvataju i širi kontekst važnih pitanja opće-historijskog karaktera i značaja, poput pitanja uticaja Prvog svjetskog rata na ukupne regionalne i evropske prilike. Naučni doprinos ovih sadržaja, te posebno njihova izvornost prvoga reda je neupitna, a njihova naučna sveukupnost predstavlja značajan doprinos razvoju bosanskohercegovačke historiografije.

Stalna rubrika **Prikazi i ocjene**, u kojoj je predstavljeno nekoliko zanimljivih arhivističkih i historijskih publikacija, predstavlja značajno stručno i naučno osvježenje, u smislu da na jedan sveobuhvatan i prihvatljiv način omogućava stručnoj i naučnoj javnosti upoznavanje sa važnim dostignućima u ovim važnim naučnim oblastima.

U rubrici **Izještaji**, pored detaljnog presjeka kulturno-obrazovnih i naučno-izdavačkih sadržaja, realiziranih od strane Arhiva Tuzlanskog kantona u posljednjih godinu dana, predstavljeni su brojni drugi stručni, naučni i kulturni sadržaji realizirani u Bosni i Hercegovini i zemljama regiona. To omogućava široj naučnoj i kulturnoj javnosti upoznavanje sa aktualnostima vezanim za zbivanja u svijetu arhivistike i historijske nauke.

Redakcija izražava zadovoljstvo sadržajima predstavljenim u sedamnaestom broju časopisa *Arhivska praksa*. Riječ je o aktualnom i raznovrsnom stručnom i naučnom štivu, pragmatične i teoretske naravi, koje će svakako biti značajan

doprinos unapređenju arhivske, historijske i informatičke nauke. Novost u ovom broju časopisa odnosi se na činjenicu da su radovi u istom po prvi puta recenzirani, odnosno od relevantnih naučnih autoriteta ocijenjeni, kao stručni i naučni radovi. To je po mišljenju Redakcije važan i značajan iskorak u neophodnom međunarodnom indeksiranju, te stasavanju i svrstavanju časopisa *Arhivska praksa* među respektabilne stručne i naučne časopise u regionu. Ovim sadržajem, uredništvo, redakcija i svi autori tekstova dali su važan doprinos obilježavanju 60-te godišnjice rada Arhiva Tuzlanskog kantona. Nekadašnjim i sadašnjim zaposlenicima Arhiva Tuzlanskog kantona čestitamo ovaj značajan jubilej, a autorima radova i svima onima koji su dali doprinos da ovaj broj časopisa *Arhivska praksa* ugleda svijetlost dana najiskrenije se zahvaljujemo.

Redakcija

INSTEAD OF A FOREWORD

The Journal „Archival practice“ (Arhivska praksa) for 17 years with its interesting contents promotes and gives rise to the development of the archival profession, not only in Bosnia and Herzegovina, but also in the wider region. Credit for the duration of the professional and scientific, in addition to the publisher Archive of Tuzla Canton and the Association of archival employees of Tuzla Canton, belong to our colleagues and loyal collaborators from several European countries. Their support and help are immeasurable and extremely important. This 17th consecutive issue of the journal comes in the jubilee year for the Archives of Tuzla Canton, dedicated to the 60th-anniversary of successful work of this, now respectable, institution. Therefore, the Editorial Board of the journal and our colleagues have done the extra effort that this issue is at least on the level of quality and quantity of the previous numbers.

Like the previous issues, this one is an integral part of the project “Archival Practice”, that contains the international conference, archival and information technologies experts gather, from several countries in the region and Europe. This issue of Archival practice is an expression of the needs of the archival profession to open up some important issues that encumber them in the time of recession, which is especially consequential in societies of transition countries. Therefore, the complex archival, information and historical issues in this issues were treated through five well-established chapters: „Archival science and archival service“, „From other magazines“, „From the archival material“, „Reviews“ and „Ratings and reports“.

The first chapter in the magazine, „Archival science and archival service“, in terms of content is fundamental archival section, which includes the largest number of papers presented at the 27th consecutive international conference „Archival Practice 2014.“ This chapter addresses three important professional thematic issues: The importance and contribution of external services in the protection process of creating agencies, archival facilities and equipment and their importance in the process of protecting archival records and current issues of archival theory and practice.

The first thematic set includes fifteen papers that treat the specified archival issues with different levels of experience from several neighboring countries, but also from various angles, in order to ensure wider and deeper insight in important technical and scientific issues about the role and importance of the external service the system of protection of archival material in the making. Thus, among other things, it opens a number of important questions, such as: work of outsourced services and technical solutions, the role of external services for the protection of archival records in extraordinary circumstances, the External archival Service in the 21st century, the contribution of external services in the process of protection of archives in the field of economy, education, law, culture, as well as in protecting and retrieving archival material of extinct and privatized registry and question the status of records in a time of crisis. These are the questions that require serious, professional, scientific and methodologically sound way of treating a complex and extremely important archival

issues, thereby opening up a new ways of identifying and resolving the same. Each presented work presents a new experience, which can in pragmatic terms be helpful to archival experts in identifying the complex issues they are facing themselves.

The second thematic unit in this chapter includes several original-pragmatic papers relating to accommodation archival capability, conditions, standards and principles of their use, wherein said successful examples of dealing with this for archival profession important issue.

The third thematic group of questions from the first chapter of structural and content covers a wide range of different archive content. What is certainly the most prominent, and well, is that a number of outstanding issues has innovative character and significance. We are sure that some issues, such as archival pedagogy as part of the modernization of archival institutions, protection and conversion of audio files in the archives, virtual archives and personal memories, modern communication channels as a means of promoting a range of other issues, further spur the interest of the general archival public not only in Bosnia and Herzegovina but also in the region and offer a response to certain existing dilemmas. We believe that the contents presented in this chapter represent a significant contribution to the improvement and development of the archival profession, which is one of the main goals of this journal.

The section from other magazines, introduces interesting paper titled: „Some conceptual data models for records and archives“ dr. Bogdan Florin Popovici published in *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Radenci 2013. Pg. 481- 487.

The chapter „From the material“ in this issue treats some interesting historical questions, which relate to events and processes in the field of national and local history. Its facilities include the wider context of the important issues of a general nature and historical significance, such as the issues of the impact of World War I on the overall regional and European opportunities. The scientific contribution of content, and especially their authenticity first order is unquestionable, and their scientific totality represents a significant contribution to the development of Bosnian historiography.

Permanent sections „Reviews“, in which a number of interesting historical and archival publications are evaluated, presents significant professional and scientific refreshments, in the sense that in a comprehensive and acceptable way to professional and scientific public introduction to important advances in this important field of science.

In the column „Reports“, in addition to a detailed cross-sectional cultural, educational and scientific as well as publishing events conducted by Archives of Tuzla Canton in the past year, there are other represented professional, scientific and cultural facilities implemented in Bosnia and Herzegovina and the countries of the region. This allows for a wider scientific and cultural community to meet with current issues related to developments in the world of archival science and historical science.

The Editorial Board expressed satisfaction with the content presented in the 17th consecutive edition of Archival Practice. It is the current and varied professional and scientific texts, pragmatic and theoretical nature, which will certainly be a significant contribution to the advancement of archival, historical, and information science. The novelty in this issue relates to the fact that the papers have been reviewed for the first time by the relevant scientific authority and were assessed as professional and scientific works. In the opinion of the Editorial Board this is an important and significant step in the necessary international indexing and classification of maturation among reputable professional and scientific journals in the region. The Editorial Board and all the authors of texts gave an important contribution to the celebration of the 60th anniversary of the Archives of Tuzla Canton. We congratulate to the former and current employees of the Archives of Tuzla Canton this significant milestone, and authors of the papers and to all those who have contributed to this issue of the journal we give our sincerest thanks.

The Editorial Board

I
ARHIVISTIKA I
ARHIVSKA SLUŽBA

PROBLEMI VANJSKE SLUŽBE I TEHNIČKA RJEŠENJA

Abstrakt: *Probleme djelovanja vanjske arhivske službe moramo povezati i sa rješavanjem tehničkih problema. Arhivsko gradivo, koje nastaje kod stvaralaca prate nadležni arhivi s djelatnošću vanjskih arhivskih službi. U načelu su te službe zakonski određene. Tehnički problemi su pored rješavanja klasičnog arhivskog gradiva sada povezani također s nastankom arhivskog gradiva uz pomoć novih informacijskih tehnologija. Informacijske tehnologije utiču na nastanak različitih oblika i načina zapisa dokumenata.*

Činjenica je, da se količina klasičnih načina zapisa dokumenata, odnosno informacija, zbog toga nije smanjila, nego se čak povećala. Ne uzimajući u obzir oblike i načine zapisa dokumenata, ti dokumenti, koji su važni za nauku i kulturu dobili su oznaku arhivsko gradivo.

Tehnička rješenja s arhivskim gradivom, koje evidentira djelatnost vanjske arhivske službe, se ogledaju u izvođenju različitih tehničkih postupaka čuvanja, koje će obezbijediti čuvanje, dugi vremenski period i sačuvati originalnost klasičnog arhivskog gradiva.

Novi mediji su, kao oblik zapisivanja informacija, donijeli drugačije zahtjeve u pogledu osiguranja i očuvanja arhivskog gradiva. Vanjska služba, i izvedeni tehnički uslovi čuvanja i odlaganja arhivskog gradiva prečesto odstupaju od stručnih i teoretskih uputstava arhivske teorije i prakse.

Ključne riječi: *Vanjska arhivska služba, tehnička pitanja, arhivsko gradivo, novi mediji, osiguranje i čuvanje, dostupnost, upotrebljivost.*

THE ISSUE OF EXTERNAL ARCHIVAL SERVICE AND TECHNICAL SOLUTIONS

Abstract: *Problems of external archival service must connect with technical support issues. Archival material, which occurs when the creators follow the relevant archives is followed by the activity of external archival services. In principle, these services are legally certain. Technical problems in addition to solving the classic archival material now are also associated with the development of archival material with the help of new technologies. Information Technology affects the formation of different forms and records documents.*

The fact is that the amount of classic ways to track documents or information did not decrease, but it even increased. Not taking into account the forms and methods of recording documents, these documents, which are important for science and culture were designated to archives.

Technical solutions to archival materials, which records the activity of the external archive service, are reflected in the performance of different technical methods of storage, which will provide storage, a long period of time and preserve the originality of classic archival material.

New media as a form of recording information, brought different requirements in terms of security and preservation of archival materials. External archival service, and derived technical requirements of storing and disposing of archival materials often deviate from the technical and theoretical guidance archival theory and practice.

Keywords: *Archival technique, technical questions in archives, archival records, material protection and preservation, storage of archival records, conditions for storage, basics for storage, archival storehouses, equipment of archival storehouses, safety, accessibility.*

Uvodno razmišljanje

U pogledu istraživanja arhivske teorije i prakse moguće tehničke probleme, povezane s arhivskim gradivom, na kratko možemo označiti s riječima „fizička zaštita arhivskog gradiva“.¹

Taj termin se uglavnom ustalio, a mnogi arhivi u svijetu tu aktivnost različito opisuju. Često se upotrebljava termin „arhivska tehnika“ odnosno na engleskom jeziku „archive technique“, na francuskom „conservation materielle des dockuments“, u njemačkom jeziku „Archivtechnik“, u italijanskom jeziku „economia degli archivi“.

Arhivska tehnika je dakle „dio arhivistike, koji zahvata pitanja arhivskih zgrada (zgrade, depo, prijemno skladište), opreme (police, ormari, ormari za kartoteke, trezori, mape, fascikle, kutije), konzerviranja i restauracije (oprema, postupci, osvježavanja dokumenata, pergament, papir) i reprodukcije (mikrofilmovi, film, kopiranje na različite načine, skeniranje) dokumenata.“²

Generalno posmatrano tehnički problemi s arhivskim gradivom u 20. stoljeću povezani su s razvojem novih tehnologija, koje su uticale na različite oblike i načine zapisanih dokumenata.

Količina zapisanih dokumenata na klasičan način, se zbog toga nije smanjila, nego čak povećala. Ne osvrćući se na načine nastanka dokumenata, ti dokumenti, važni za

1 Peter Pavel Klasinc, *Materialno varovanje klasičnih in novih nosilcev informacij v arhivih*, Maribor 1992., 280.

2 *Rječnik arhivske terminologije*, Zagreb 1972., 78.

nauku i kulturu, bili su određeni kao arhivsko gradivo. Za njih je trebalo obezbijediti različite tehničke postupke čuvanja za dug vremenski period zaštite i očuvanja originalnosti. Prilikom te aktivnosti važnu ulogu su imali novi materijali, koji su se upotrebljavali kod klasičnih načina čuvanja arhivskog gradiva, kao što su arhivske zgrade, arhivska skladišta, oprema skladišta i oprema gradiva itd.

Za nove medije, kao što su novi oblici zapisivanja informacija, trebalo je odrediti nove dodatne uslove zaštite i očuvanja arhivskog gradiva.

Prakse izvedenih tehničkih uslova za čuvanje arhivskog gradiva u 20. stoljeću ukazuju na odstupanja od stručnih, dakle teoretskih, zahtjeva struke.

Arhivsko gradivo kod stvaralaca

Pored nastanka povećanih količina klasičnog arhivskog gradiva na papiru, danas je kod stvaralaca mnogo novih nosilaca zapisa informacija, s čime se povećao i obim teškoća, koje se odnose na čuvanje arhivskog gradiva.

Isto tako, nastupilo je doba „informacijskog društva“, koje je na području čuvanja arhivskog gradiva doprinijelo mnogim promjenama i izazovima, posebno onim, koji su odlučivali zapisivati svoje arhivsko gradivo i čuvati na novim i najnovijim medijima.

S tim su se pojavljivale tendencije za promjenu uloge arhivista u informatičare i stručnih arhiva u informacijske centre, što je bilo sasvim pogrešno.

U definicijama u pogledu tehničkog čuvanja arhivskog gradiva ili šire rečeno fizička zaštita, odnosno čuvanje arhivskog gradiva, su u načelu uvijek određeni zahtjevi, da arhivi moraju (ne gledajući na to, da li se radi o javnim ili pojedinačnim arhivima, arhivske službe kod stvaralaca) čuvati arhivsko gradivo u odgovarajućim prostorijama. To je u skladu s propisanim uslovima, s odgovarajućom opremom koja odgovara propisanim uslovima, mikroklimatskim stanjem, koje je također propisano određenim uslovima itd.

Osnovna tehnička pitanja o zaštiti i čuvanju arhivskog gradiva su određena u osnovnoj djelatnosti, gdje je također određeno, da moraju stručni arhivi gradivo čuvati, osigurati i održavati tako, da je osigurano od krađe, požara, vode, te bioloških, hemijskih, fizičkih i drugih štetnih uticaja itd, a što također važi i za stvaraoce gradiva.

Upravo to važi i kada je riječ o čuvanju arhivskog gradiva, kod arhivskih službi i kod samih stvaralaca kojima je povjeren zadatak da obezbijede nesmetan pristup arhivskom gradivu, kako ovlaštenom, isto tako i opravdanom korisniku gradiva i to sve vrijeme njegovog čuvanja.

Arhivske službe moraju u pogledu čuvanja arhivskog gradiva obezbijediti cjelovitost, nepromjenljivost, neoštećenost i opštu uređenost gradiva. Prilikom vršenja tih zadataka pokriva se stručna problematika uređivanja gradiva s djelatnošću izvođenja materijalnog čuvanja arhivskog gradiva. Pogrešno je dakle, pokušati dijeliti arhivska stručna pitanja od tehničkih pitanja čuvanja arhivskog gradiva. Pojedinačna

istraživanja su moguća, kao što pokazuje i ovogodišnja konferencija ARHIVSKA PRAKSA. Naime, to znači da te dvije djelatnosti razdvajamo i razlikujemo, tako da samo želimo s objavljenim rezultatima pojedinačnih istraživanja doći do zajedničkih konstatacija i bolje prakse.³

O teoriji tehničke zaštite

U teoriji se tehnička zaštita arhivskog gradiva provodila u stručnom arhivu na osnovu pojedinačnih članova ili dijelova arhivskih zakona, podzakonskih akata, pravilnika, uputstava i u zadnje vrijeme raznih standarda i međunarodnih preporuka (odrednica), koje se smisleno upotrebljavaju i kod stvaralaca na terenu.⁴ Ako izuzmемо zahtjeve iz nabrojanih zakona, propisa i sl., možemo zaključiti:

1. Određivanje ili propisivanje uslova u pogledu odgovarajućih propisa za prostore u kojim se čuva arhivsko gradivo, kao i adekvatnost opreme za arhivska skladišta i opreme za čuvanje arhivskog i dokumentarnog gradiva.
2. Određivanje i propisivanje hitnih mjera za obezbjeđivanje zaštite arhivskog i dokumentarnog gradiva u dužem vremenskom periodu uslijed krađa, provala, prašine, vatre, vode, oštećenja, od neodgovarajućih temperatura i vlage, prodiranja ultravioletnih zraka, te mnogih štetnih bioloških, hemijskih i fizičkih uticaja i slično.

Napomena: Zaboravljamo, da je možda upravo čovjek taj, koji u mnogim slučajevima ugrožava pravilnu tehničku zaštitu arhivskog gradiva.

O praksi tehničkog čuvanja

Osnovni zadatak provođenja tehničke zaštite arhivskog gradiva, arhivi dobiju kada pod određenim uslovima, arhivsko gradivo od stvaraoca prime u svoja arhivska skladišta.

Prilikom čega, ne smijemo zanemariti činjenicu, da arhivi moraju u načelu ustanoviti stepen tehničkog stanja arhivskog i dokumentarnog gradiva već kod stvaraoca na terenu. Tu aktivnost nazivamo „vanjska služba“ i to se u obliku nekadašnje arhivske teorije i prakse ne mijenja.

S preuzimanjem arhivskog gradiva od stvaraoca, nadležni arhiv mora garantovati sve uslove kvalitetnog izvođenja fizičke sigurnosti arhivskog gradiva,

3 Peter Pavel Klasinc, *Materialno varovanje klasičnih in novih nosilcev informacij v arhivih*, Maribor 1992., str. 9 – 12.

4 *Arhivski predpisi v R. Sloveniji*, ARS, Ljubljana 2007., na straneh 332 – 337. so podani mednarodni standardi in priporočila.

i to tako da očuva arhivsko gradivo besprijekorno, u odgovarajućim prostorijama i opremi, u odgovarajućim klimatskim uslovima, u prostorijama osiguranim od provale, požara, vode, bioloških, hemijskih, fizičkih i drugih štetnih uticaja.

Materijalno očuvanje se uglavnom sprovodi za arhivsko gradivo na papiru, koje još uvijek čini više od 90 procenata, ukupnog gradiva, koje čuvaju arhivi ili arhivske službe bilo gdje da djeluju. Formiraju se posebni specijalni, samostalni arhivi, koji su namijenjeni čuvanju novih nosilaca informacija, kao što su filmski arhiv, fotografski arhiv, ili arhivi novih medija, te slično.

O literaturi i tehničkim pitanjima

Literature o tehničkim pitanjima u arhivima, razvijenog svijeta ne nedostaje. U Međunarodnom institutu arhivskih nauka (u nastavku MIAZ) sakupili smo u zadnjih 30 godina mnogo literature te vrste, zbog koje je upravo MIAZ uopšte i počeo sa radom.⁵

U literaturi se za fizičko čuvanje, često upotrebljava termin arhivska tehnika, koja je razdijeljena na različite tematske oblasti.

Uprkos tome moramo pri mogućem evidentiranju stotine naslova s područja arhivske tehnike, s poštovanjem navesti rad dr. Michela Ducheina „Les batiments equipements d archives“, koji se prvi put pojavio 1956. godine, a kasnije dopunjen 1985. godine i koji je najčešće citirana knjiga o arhivskoj tehnici. Prevedena je bila na mnoge jezike i citirana kao izvor u mnogim radovima (referatima), koje su napisali arhivisti iz cijelog svijeta, koji razmatraju arhivsku tehniku. M. Duchein je autor još mnogih stručnih članaka sa područja arhivske tehnike.

Pored spomenute knjige treba spomenuti periodičnu literaturu, koja u Njemačkoj izlazi već niz godina (prva sveska je izašla 1954.), pod naslovom „Mitteilungen für die Archivpflege in Bayern, Muenchen“. U literaturu koja se meni posebno sviđa, spada knjiga „Leitfaden für Archivare“, koja je 1988. godine izašla u Berlinu u tadašnjoj Demokratskoj Republici Njemačkoj.

U mojoj knjizi (Peter Pavel Klasinc, Materialno varovanje klasičnih in novih nosilcev informacij v arhivih, Maribor, 1992.) sam na stranama od 265. do 268. naveo aktualnu stručnu literaturu nastalu do 1991. godine.

Uvid u doprinose, koje su dali različiti istraživači arhivsko-tehničkih pitanja, te citiranu literaturu, koji su objavljeni u Sodobnim arhivima (izlazili su 25. godina i to od 1979. do 2003. godine) i u publikaciji Atlanti (izlaze od 1991. godine), omogućava pregled aktualnih arhivsko-tehničkih pitanja 20. stoljeća u skoro svim dijelovima svijeta. Nemoguće je navesti svu literaturu, ali bi bilo zanimljivo nekada napraviti takvo istraživanje.⁶

5 Peter Pavel Klasinc, Nastanek in delovanje Arhivskega centra za strokovno tehnična vprašanja pri Pokrajinskem arhivu v Mariboru (današnjega Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti Trst-Maribor), *Sodobni arhivi*, Maribor 1986., 7 – 15.

6 Literatura o tehničnih vprašanjih v arhivih in informacijske enote s tega področja so na razpolago

O standardima tehničkih pitanja

Svakako možemo elemente tehničkih problema s arhivskim gradivom u novije vrijeme pratiti u odnosu na standarde, koji se odnose na fizičko obezbjeđenje arhivskog gradiva i koje možemo pratiti kao samostalne tekstove ili navode u literaturi.⁷

Među standardima, posebno da navedem poznati BS 5454, *Recommendation for the storage and exhibition of archival documents*, i pri tome da upozorim na niz standarda, koji propisuju čuvanje arhivskog gradiva, čuvanje nosilaca, čuvanje zapisa, a posebno svakako čuvanje novih nosilaca informacija. To su standardi ISO.

Poznati standardi ANSI su namijenjeni novim nosiocima informacija, posebno za filmove, fotografije, gramofonske ploče, magnetne trake sve do najnovijih mega kompjuterskih zapisa.

Pri čemu neće biti odveć nabrojati još nekoliko standarda koje je izdala IFLA. Riječ je o načelima čuvanja bibliotekarskog gradiva. Standard je također važan i za profesionalne arhive, jer se kao tehnički oblik arhivskog gradiva pojavljuju knjige, posebno kod starijeg arhivskog gradiva.

Treba istaknuti, da su se krajem 20. i početkom 21. vijeka već počela pojavljivati uputstva i preporuke, koje nas ne iznenađuju, jer smo ih očekivali, da se iz arhivskog gradiva, gradivo koje je proglašeno za pisano kulturno naslijeđe za nauku i kulturu svakog naroda, očuva na klasičan način, dakle zapisano na trajniju, kvalitetniju vrstu papira s kvalitetnim pisaćim materijalima (crnila, štamparskim bojama, isl), s kojima su na papir zapisane informacije. Materijali moraju odgovarati međunarodnim standardima (ISO i drugim standardima te vrste).

Osnovni elementi arhivske tehnike, arhivska skladišta i oprema arhivskog gradiva.

Osnovni elementi objektivnog obezbjeđenja i čuvanja arhivskog gradiva počinju s čuvanjem arhivskog gradiva u skladištima. Skladišta moraju biti strogo namjenska, tj. moraju biti namijenjena samo čuvanju arhivskog gradiva u fizičkom

v knjižnici Međnarodnega inštituta arhivskih znanosti Trst-Maribor, Državni arhiv Trst; Trieste, Via la Marmora 17., Literatura (članki, prispevki, diskusije, načrti, diagrami, slike, reklamni oglasi, i.p.) o tehničnih vprašanjih v arhivih so objavljeni v Sodobnih arhivih, ki so izhajali od leta 1979. do 2003. Pregled nad referati iz publikacije *Sodobni arhiv* od 1979. do 1998. (20 let) so objavljeni v 20. številki publikacije, Sodobni arhivi, Maribor, 1998. Klasifikacija MIAZ (IIAS Classification) je v več jezikih objavljena na zadnjih straneh vseh publikacij *Atlanti* in opredeljuje vrsto področij, na katera je razdeljena arhivska tehnika. Ann Pederson (S. McCausland, P. Brunton, T. Robinson, K. Oakes): *Keeping Archives*, Australian society of archivist inc; Sydney 1987., 374. Tomas Kalina: *Velike archivni budovy soucastnosti zpravodaj 33 pobočky csvts*, Praze 1987., 319. Več avtorjev: *Manual for the protection of natural and cultural heritage*, Hague 1998., 300. Več avtorjev: *Vodič za arhiviranje dokumentacije*, Zagreb 1999., 192. Borivoj Indra: *Archivni budovy – a perspektivny jejich vystavby*, Praha 2008., 84.

⁷ glejte opombo št. 4.

obliku i tu ne spada ništa drugo. Često ih zovemo arhivska skladišta, arhivski depoi ili samo arhiv (kod stvaralaca). Odredbe (standardi) za arhivska skladišta se međusobno razlikuju. Jedni propisuju manju, drugi veću kvadraturu, veći ili manji broj prozora, različitu visinu, različitu opremu (police), različite lokacije i slično.⁸

Jasni su zahtjevi, da arhivska skladišta moraju biti locirana tako, da su odvojena od drugih prostorija, sigurna od provale, prodora vode, adekvatno udaljena od plinskih, vodovodnih, kanalizacijskih, toplovodnih i drugih vodova i provodnika, da u njima nema raznih otvorenih peći, dimnjaka i slično.

Arhivska skladišta moraju biti izgrađena da izdrže zemljotres, protivpožarno sigurnim materijalima, koji su izolacija od eventualnog požara. Moraju biti opremljena s odgovarajućim električnim kablovima i s takvim svjetlom (sijalicama), koje ne škode arhivskom građivu. Moraju imati naprave za isključivanje električne energije u svim skladištima. U arhivskim skladištima mora biti postavljena odgovarajuća toplotna izolacija, koja je osnovni uslov za dostizanje pravilnih mikroklimatskih uslova za očuvanje arhivskog građiva. Naime, mikroklimatski uslovi se razlikuju od države do države, što ovisi od geografskog položaja pojedinačnih arhiva.

U arhivska skladišta spadaju odgovarajući protivpožarni sistemi sa senzorima, odnosno, namješteni testirani vatrogasni aparati, te naprave, koje nam omogućavaju pratiti temperature i procenat relativne vlage (hidrometri i termometri) tj. pojedinačne naprave – senzori, koji obezbjeđuju sigurnost i zaštitu od provale, ili prodora vode. Prozore treba postaviti tako, da je skladište zaštićeno od prodora svjetlosti. Predviđene moraju biti mogućnosti dezinfekcije građiva, ili sušenja vlažnog građiva prije preuzimanja u arhivsko skladište u posebno odvojenim prostorijama arhiva. Posebno treba upozoriti na pojavu štetnih gasova koji su često povezani s neodgovarajućim temperaturama i vlagom, te s neuvažavanjem zabrana, da se u tim prostorijama ne smiju nalaziti zapaljive materije ili takve naprave, koje bi radi svog djelovanja mogle oštetiti ili uništiti arhivsko građivo. Pušenje u arhivskim skladištima je strogo zabranjeno.

U arhivskim skladištima treba obezbijediti kvalitetan red, što znači, da moraju biti relacije među tehničkim rješenjima za arhivska skladišta i među arhivskom opremom te, opremom za arhivsko građivo u međusobnoj ovisnosti.⁹

Mnogo je odredbi za opremu, koje su potrebne za pravilno čuvanje arhivskog građiva u arhivskim skladištima. Osnovni zahtjev je, da moraju biti postavljene arhivske police, ormari, ladičari i odgovarajuća oprema, metalna. Oprema mora biti racionalno namještena tako, da se arhivsko građivo prilikom upotrebe ne ošteti. Mora biti omogućena nesmetana dostupnost arhivskom građivu, omogućeno mora biti kruženje zraka također, te mogućnost održavanja čistoće (čišćenje).

8 Maria Barbara Bertini, *La conservazione dei beni archivistici e librari*, Bari 2005., 211., na stranah 199 do 204 so podane spletne strani posameznih ustanov, ki se ukvarjajo s to problematiko, na stranah 205 do 211 pa je podana obširna literatura.

9 Več avtorjev v *La costruzione degli archivi, linee di pianificazione e tecniche costruttive*; Trento 2006., 184.

Tehnički uslovi za čuvanje arhivskog gradiva su najuže povezani s formatima i s oblicima arhivskog gradiva. Arhivsko gradivo treba složiti na najnormalniji oblik i veličinu, prilikom čega treba posebno istaknuti, da se arhivsko gradivo ni u kojem slučaju ne smije obrezivati, ali ipak da se arhivsko gradivo preloži u arhivske kutije, jer se u njima lijepo (dobro) očuva. Arhivske kutije ne smiju biti kompaktno zatvorene, moraju sprečavati prodor prašine, s njima se mora jednostavno i lako rukovati, sigurnost i kompaktnost moraju obezbjeđivati prilikom prenošenja (selidbi). Moraju imati mogućnost, da se na njih pričvrsti tablica s informacijama, koje trebaju arhivisti kako bi lako ustanovili koji je sadržaj u kutiji, te olakša vraćanje arhivske kutije na svoje mjesto.

Pored arhivskih kutija za čuvanje arhivskog gradiva se u današnjim modernim arhivskim skladištima upotrebljava još niz druge opreme, kao što su metalni ladičari za posebno velike formate ili velike omote (futrele) ili posebna oprema za nove nosioce informacija, za što nisu propisani svi standardi, nego se oprema prilagođava oblicima arhivskog gradiva.

Nabrojanim tehničkim pitanjima, vezanim za arhivsko gradivo 20. stoljeća, treba dodati i ona koja su povezana sa stručnim uređivanjem arhivskog gradiva, popisivanjem (po ISAD standardima), te opremanjem uređenog gradiva, što znači s djelatnošću, koja spada u tehnička rješenja. Ona proizilazi iz pozicija, da se prilikom odlaganja gradiva u arhivska skladišta ne smije vršiti nasilje, gradivo se ne smije presavijati, po njemu se ne smije pisati, crtati, lijepiti, grebati, trljati, brisati, ili na bilo koji drugi način odstranjivati prvobitne zapise.

Za prenos i prevoze gradiva, arhivske građe, potrebno je obezbijediti odgovarajuću opremu, s kojom će ono biti zaštićeno od mehaničkih, toplotnih i hemijskih oštećenja.

Među stručno-tehnička pitanja, također spada i provođenje konzervatorskih i restauratorskih postupaka. Uzroci za izvođenje tih postupaka su loš stepen očuvanosti gradiva, priprema gradiva za upotrebu i želja za očuvanjem svjedočenja i originalnosti gradiva za buduće generacije (nasljednike).

Posebno tehničko pitanje se pojavljuje kod upotrebe arhivskog gradiva u izložbene namjene. Prije nego se gradivo posudi, treba ga obnoviti, kopirati i osigurati kod osiguravajuće kuće. Taj komplikovani postupak se u zadnje vrijeme izbjegava, pošto se klasično posuđivanje gradiva zamjenjuje s izrađenim skeniranim snimcima, koji su često kvalitetniji od samog izvora. Na kraju treba upozoriti na tehničke probleme, koje arhivima stvaraju mediji. Oni zahtijevaju nove i posebne načine odlaganja i čuvanja.

Kratak pregled nastanka novih medija, od mikrofila, crno-bijelih i kolor filmova i fotografija, gramofonskih ploča (kao način zapisivanja muzike i govora) do modernijih zapisa informacija (kao što su magnetne trake, magnetni diskovi), ukazuje na nevjerovatan razvoj, koji mnogo puta nije odgovorio na pitanja arhivistike: kako da se ti novi nosioci informacija čuvaju. Kada su odgovori došli, za mnoge je bilo već prekasno.¹⁰

10 Miroslav Novak, *Preslikave vsebin v arhivskih strokovnih postopkih*, Maribor 2007., 224.

Isti slučaj je sa današnjim digitalnim arhivskim gradivom, s kojim su tehnički problemi počeli u prošlom stoljeću i do danas se nastavljaju.

U pogledu rješavanja tehničkih pitanja, kao i čuvanja gradiva te vrste, arhivisti će morati što prije formirati stav, da moraju stvaraoci nadležnim arhivima predati arhivsko gradivo (u odgovarajućem roku i u zaokruženim te vremenskim određenim terminima) u klasičnom, odnosno papirnom obliku (formi). Samo tako ćemo tehničke probleme u vezi s arhivskim gradivom savladati bar slično, kao što smo ovo u 20. stoljeću.

Zaključak

Prilikom pripreme ovog teksta od kolega sam, u pogledu odgovarajućih zaključaka, primio odgovore, koji su opravdavali odstupanja od teorija arhivske tehnike.

Jasno je, da moguća odstupanja od načela pravilnog materijalnog obezbjeđivanja i čuvanja, samo u slučajevima, ako ta odstupanja ne prouzrokuju situacije, prilikom kojih bi moglo doći do oštećenja arhivskog gradiva.

Svjedoci smo također i mnogim teoretskim opisima kvalitetne opreme za čuvanje arhivskog gradiva na jednoj strani, na drugoj strani smo svjedoci mnoštva situacija, koje dokazuju ili su dokazivale, da je trenutno praksa daleko od teorije.

Generalne preglede tehničkih problema s arhivskim dokumentarnim gradivom možemo danas ocijeniti s latinskom izrekom: „**teoria sine praksi, sine cura, sine aksis**“ koju danas trebamo razumjeti kao opomenu, ali i kao uputstvo također, za budući razvoj arhivske tehnike, kao veoma važnog dijela arhivske teorije i prakse.

Rezime

Generalno predstavljanje tehničkih problema s arhivskim i dokumentarnim gradivom, zatim, materijalno obezbjeđenje arhivskog gradiva u profesionalnim arhivskim ustanovama i arhivskim službama, ukazuju na situaciju, koja nas iz godine u godinu negativno iznenađuje u različitim državama.

Ako smo malo više kritični, s generalnom ocjenom materijalne sigurnosti arhivskog gradiva, ne možemo biti sasvim zadovoljni. Iako smo prilikom samog ustanovljavanja stanja po pitanju novih arhivskih zgrada, novih arhivskih skladišta i opreme, te kod opreme za arhivsko gradivo, ustanovili veliki napredak, imam osjećaj da je u teoriji (u arhivskim zakonima, pravilniku, uputstvima standardima, literaturi, industrijskoj proizvodnji) propisivanje uslova pravilnog čuvanja arhivskog gradiva i tehničkih pitanja, to područje djelovanja profesionalnih arhiva, dobro, a možda čak i predobro obrađeno. Činjenica je da raspolažemo sa hiperprodukcijom literature i tekstova, koji određuju „spektrum“ arhivsko-tehničkih pitanja, dakle pravilno i kvalitetno materijalno čuvanje arhivskog gradiva.

Ne želim biti previše kritičan, ali ipak ću svoja razmišljanja zaključiti s pitanjem: da li je moguće, uprkos velikom broju novih i adaptiranih zgrada za arhive, da smo bili svjedoci također velikih katastrofa, gdje su pogođeni arhivi i arhivsko gradivo. Da spomenem najveće, koje smo mi arhivisti najbolnije doživjeli, npr: požar u dijelu knjižnice i arhiva Nacionalne knjižice u Beču, požar u arhivu u Njemačkoj, poplavljeni arhivi u Poljskoj, poplavljeni arhivi u Firenci i BIH, Srbiji, Hrvatskoj, rušenje arhiva u Kelnu (*"Historisches Archiv Köln, Am Dienstag, 3. März 2009, ist das Gebäude des Historischen Archivs in der Severinstraße eingestürzt"*), požar uslijed demonstracija u Sarajevu i slično.¹¹

Prilikom takvih katastrofa ne nalazim odgovore na pitanje, zašto se nisu sprovodila uputstva iz arhivskih zakona i standarda, te osnovni kriteriji o lokaciji, organizovanju arhiva i arhivskih skladišta, određenih arhitektonskih rješenja i slično.

Na mnogim mjestima je zapisano, da moraju arhivi i arhivska skladišta biti locirani tako, da su „zaštićena od prodora vode (poplave), požara, od opštih opasnosti itd.“

Ipak su katastrofe nešto, što se ne da predvidjeti (za spomenute katastrofe to možda ne važi), a praksu neuvažavanja uputstava pravilne materijalne zaštite, potvrđuju svi primjeri neuvažavanja standarda, kako ih propisuje arhivska tehnika.

Summary

Technical problems of archival records are undoubtedly connected with the development of new technologies that influenced different forms and types of documents/information. In archival theory and practice classical archival records on paper were precisely and very well regulated by regulations and standards on material safekeeping of archival records in the archives.

More about this you can find in many expert papers etc., also in the IIAS library Trieste-Maribor in Trieste (Trieste State Archives, Via la Marmora 17). These deal with different ways of appropriate archival record safekeeping.

Many other rules, regulations, laws, standards, and recommendations etc. stipulate architectural construction of buildings, archival storehouses and proper archival equipment for archival records. There is a wide spectrum of rules and conditions, stipulated for archival storehouses, location of the archive and of the archival storehouses, for the protection against water, gas, UV rays etc.

Stipulated are also adequate microclimatic conditions for safekeeping and the proper equipment for storehouses. This must be metal so that the archival records are not damaged and can maintain their originality when stored in boxes (form, size, information). Such technical measures are important for long-term preservation of archival records as a form of written cultural heritage of every nation.

¹¹ već na spletnih strane: http://de.wikipedia.org/wiki/Historisches_Archiv_der_Stadt_K%C3%B6ln; <http://www.stadt-koeln.de/5/kulturstadt/historisches-archiv>; www.google.de

Problems, that appeared with new information carriers, and especially with the information society and digitalization of written documents, already offered many ways of solving this issue. In the last time archivist must admit, that problems regarding long-term preservation of archival records in digital form are far from being solved. The answer lies in the decision and professional approach that archives should accept material in a classic form, this is in paper form, only.

Despite many standards and regulations about archival records preservation natural catastrophes can ruin unique archival records, which are items of cultural heritage of national states. Here are a few examples, e.g. the fire in the archive of the Austrian National Library in Vienna, fires in Sarajevo and German archives (e.g. Staatsarchiv Landshut in 1961), the flooding BiH, Srbija, Croatia in Poland and Florence (alluvione) and the Cologne City Archive collapse as well many more.

Beside unforeseen catastrophes that destroy archival records, these get also damaged by inadequate storage, since regulations are ignored, for example, archival storehouses are not ventilated and thus microorganisms ruin archival records. Another example are short bookshelves (30 cm) instead of the 40 cm long ones, where documents get damaged too.

The new media (from film to magnetic tapes) must be preserved under special conditions, which are stipulated in special standards (e.g. for microfilms), whereby for mega data in computer systems no such approaches already exist. However, archives will accept archival records on paper.

The Latin saying »**teoria sine praxi, sine cura, sine axis**« must be a warning and a directive for future development of archival techniques, which are an important part of the archival theory and practice.

ULOGA VANJSKE SLUŽBE NA ZAŠTITI REGISTRATURNE GRAĐE U VANREDNIM OKOLNOSTIMA (iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona)

Abstrakt: *Zaštita arhivske građe u vanrednim okolnostima podrazumijeva hitne, nesvakodnevne stručne aktivnosti kako bi se pravovremenim djelovanjem spasila ugrožena arhivska građa u nastajanju. U prvoj polovini 2014. godine Vanjska služba Arhiva Tuzlanskog kantona, susrela se sa jako složenom problematikom zaštite arhivske građe van Arhiva. Kao posljedica opravdanih demonstracija građana koje su se u Tuzli i Bosni i Hercegovini dogodile početkom februara 2014. godine, ugrožene su značajne količine registraturne građe a zbog paljenja državnih institucija. U takvim okolnostima, Vanjska služba Arhiva je pravovremenim, hitnim i stručnim djelovanjem, aktivno radila na spašavanju ugrožene arhivske građe. U maju mjesecu iste godine, Tuzlanski kanton i Bosnu i Hercegovinu su zadesile poplave do tada neviđenih razmjera, koje su također u značajnoj mjeri ugrozile registraturnu građu određenog broja registratura. U ovom radu se iznose stručna isustva koja je Vanjska služba Arhiva Tuzlanskog kantona imala na planu spašavanja ugrožene registraturne građe, te stručne aktivnosti na planu rekonstrukcije stradale arhivske građe. U tom smislu se općenito ističe značaj vanjskih službi arhiva na planu pravovremene i stručne zaštite i spašavanja, te rekonstrukcije uništene ahivske građe.*

Ključne riječi: *Arhiv Tuzlanskog kantona, Vanjska služba, ratne okolnosti, požar, poplave, vanredne okolnosti, registraturna građa, arhivska građa, spašavanje ugrožene građe, rekonstrukcija oštećene građe.*

ROLE OF EXTERNAL ARCHIVAL SERVICE IN PROTECTION OF RECORDS IN EXTRAORDINARY CIRCUMSTANCES (EXPERIENCES OF THE ARCHIVE OF TUZLA CANTON)

Abstract: *The protection of archives in exceptional circumstances means emergency, groundbreaking professional activities in order to prompt action saved the endangered archival material in the making. In the first half of 2014 Foreign Service Archive Tuzla Canton, faced with a very complex problem of keeping archives outside the Archives. As a consequence of eligible citizens demonstrations*

that took place in Tuzla and Bosnia and Herzegovina took place in early February 2014, threatened by significant amounts of current records and the burning of state institutions. In such circumstances, the Foreign Office archives is timely, urgent and professional activities, actively worked to rescue the endangered archives. In May of the same year, Tuzla and Bosnia and Herzegovina are afflicted flooding until then unseen proportions, which are also significantly jeopardize the current records of a number of registry. In this paper the professional experience leaves that Foreign Service Archive Tuzla Canton had the bailout plan threatened registry materials and professional activities in the field of reconstruction of injured archives. In this sense, the general stressed the importance of the foreign ministry archives in terms of timely and expert care and rescue and reconstruction of destroyed states archive material.

Keywords: *Archives of Tuzla Canton, External Service, war circumstances, fire, flood, extraordinary circumstances, records, archives, saving endangered materials, reconstruction of destroyed items.*

Uvodne napomene

Arhivska građa predstavlja neprocjenjivo pisano kulturno-historijsko naslijeđe društva i države, bez koje se ne može zamisliti ozbiljan naučnoistraživački pristup u istraživanju i proučavanju političkih, društveno-ekonomskih, kulturnih, socijalnih i drugih dešavanja u društvu. Međutim, da bi arhivska građa, kao historijski izvor, ili pak kao osnov za ostvarivanje svakodnevnih ljudskih potreba bila u funkciji, ista mora biti sačuvana na izvoru, odnosno u registraturama. U toku nastajanja registraturne građe, u primarnoj fazi, u registraturama, suočavamo se sa mnogobojnim izazovima vezanim za njenu primarnu zaštitu. Mnogobrojni su primjeri, kako objektivnih, tako i subjektivnih razloga, koji utiču na zaštitu arhivske građe u nastajanju.

Bosna i Hercegovina je u posljednje dvije i po decenije, bila prostor u kome je pitanje primarne zaštite arhivske građe bilo stalno aktuelno. Naime, četverogodišnja agresija na Bosnu i Hercegovinu imala je za posljedicu uništenje i otuđenje velikih količina, jako značajne i vrijedne arhivske građe u Bosni i Hercegovini. U takvim, ratnim okolnostima, Vanjska služba Arhiva je kontinuirano radila na planu primarne zaštite arhivske građe na terenu. Zahvaljajući tome, razmjere uništavanja arhivske građe u registraturama, su znatno smanjene.¹

¹ O specifičnostima zaštite arhivske građe u ratnim okolnostima i ulozi Arhiva, odnosno Vanjske službe Arhiva Tuzla, vidi: Omer Zulić, „Specifičnosti zaštite i preuzimanja arhivske građe ratne provenijencije“, *Arhivska praksa br. 14*, Tuzla 2011., 183-193.; O razmjerama stradanja arhivske i registraturne građe u ratnim okolnostima na području Bosne i Hercegovine više vidi: Azem Kožar, *Arhivistika u teoriji i praksi, Knjiga druga*, Tuzla 2005., 100-110.

Tranzicijski procesi u Bosni i Hercegovini, koji još uvijek traju, u značajnoj mjeri su uticali na zaštitu arhivske građe van arhiva. Na taj način tranzicijski procesi stalno drže mobilnim vanjske službe arhiva na pitanjima kontinuiranog nadzora i zaštite arhivske građe u primarnoj fazi nastanka. Naime, pretvorbe državnog u privatno vlasništvo, mnogobrojni reformski procesi u upravi, pravosuđu, obrazovanju, zahtijevali su stalnu budnost vanjskih službi kako bi zaštita arhivske građe u nastajanju bila što učinkovitija. Osim toga dok su navedeni procesi još u toku, javili su se problemi zaštite arhivske građe u registraturama u kojima su neuspješno okončani postupci privatizacije.² Vanjska služba Arhiva Tuzlanskog kantona kontinuirano prati stanje zaštite arhivske građe svih tih registratura, kao i druge građe u nastajanju, i nastoji utjecati na što bolju efikasnost njene zaštite.

Osim kontinuirane prisutnosti na terenu, u cilju praćenja i zaštite arhivske i registraturne građe u tranzicijskom periodu, Vanjska služba Arhiva susreće se i sa mnogim drugim izazovima, izazvanim požarima i poplavama, koji su direktno ugrozili veoma značajnu arhivsku građu. U ovom radu će se predložiti činjenice sa kojima se u toku prve polovine 2014. godine susretala Vanjska služba Arhiva, a koje se odnose na sanaciju posljedica požara i poplava nastalih na području Tuzlanskog kantona.

Aktivnosti na zaštiti arhivske i registraturne građe ugrožene požarima

Industrijalizacija Tuzle i njene okoline, započeta u austrougarskom periodu, bazirana je na prirodnim bogatstvima, sadržanim u velikih rezervama uglja, soli i drveta. Zahvaljujući tome, tuzlanski kraj je još od austrougarskog perioda bio sinonim za industrijski razvoj, što je podrazumijevalo i zapošljavanje ogromnog broja radnika. Međutim, tranzicijski period, u posljednje dvije i po decenije, u toku kojeg je provedena uglavnom neuspjela privatizacija, imao je za posledicu propadanje i gašenje znatnog broja privrednih kapaciteta. To je dalje dovelo do enormnog povećanja nezaposlenosti u Tuzlanskom kantonu.

Mnogobrojni problemi u privredi Tuzlanskog kantona, koji su se manifestovali gašenjem znatnog broja privrednih subjekata i otpuštanjem velikog broja radnika, gomilani zadnje dvije i po decenije, kulminirali su početkom februara 2014. godine. Tada su protesti otpuštenih radnika i drugih građana kulminirali paljenjem zgrada državnih institucija. Sedmog februara 2014. godine u Tuzli su zapaljene zgrade Vlade Tuzlanskog kantona i Općine Tuzla. Istog dana su zapaljene zgrade kantonalnih vlada u Sarajevu, Mostaru, zgrada Predsjedništva Bosne i Hercegovine, te zgrade određenog broja organa lokalne samouprave. U okviru zgrade Predsjedništva, zapaljeni su i arhivski depoi Arhiva Bosne i Hercegovine, sa najznačajnijom arhivskom građom. Značajan broj zgrada institucija izvršne vlasti

2 O ulozi Arhiva Tuzlanskog kantona u zaštiti arhivske građe privatiziranih registratura vidi više u: Omer Zulić, „Uloga arhiva u zaštiti registraturne građe privatiziranih registratura“, *Arhivska praksa*, br. 16, Tuzla, 2013., 99-109.

je devastiran u Zenici i Bihaću. Budući da su požarom zahvaćene najznačajnije institucije izvršne vlasti u Bosni i Hercegovini, to je postojala opavdana bojazan za stradanjem njihove arhivske građe koja čini i najvredniju strukturu arhivske građe Bosne i Hercegovine.

Uzimajući u obzir hitnost, vanredne okolnosti, te činjenicu da su na prostoru Tuzlanskog kantona zapaljene dvije najznačajnije institucije izvršne vlasti, već ujutro osmog februara, Vanjska služba Arhiva je kontaktirala predstavnike Ureda za zajedničke poslove kantonalnih organa Tuzlanskog kantona i Općine Tuzla. Tom prilikom je imperativno naglašena potreba neophodnosti zaštite i spašavanja arhivske građe. Ponuđena je stručna pomoć Arhiva na planu spašavanja ugrožene arhivske i registraturne građe i date stručne upute za daljnje postupanje sa ugroženom građom. Toga dana, osmog februara ujutro, je održan hitan sastanak u Arhivu, kojom prilikom su, nakon telefonskih konsultacija sa članovima predsjedništva Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, sačinjene u pisanoj formi i reakcije na paljenje i uništavanje arhivske građe u Bosni i Hercegovini i iste odmah upućene na relevantne adrese izvršne i zakonodavne vlasti u Bosni i Hercegovini, Federaciji Bosne i Hercegovine, te medijima, na kantonalnom, federalnom i državnom nivou.³

Budući da je Općina Tuzla, pretrpjela manja oštećenja od požara, te da vatrom nisu zahvaćeni arhivski depoi⁴, akcenat na spašavanju arhivske građe dat je na arhivskoj građi kantonalnih organa Vlade Tuzlanskog kantona. Budući da su u toku vikenda (osmog i devetog februara) vršene određene istražne radnje, to je pristup zgradi bio onemogućen. Već desetog februara u Arhivu je održan sastanak kolektiva, sa jasnim i preciznim zaključcima, kojima su Vanjskoj službi date precizne upute o preduzimanju stručnih mjera na spašavanju i zaštiti ugrožene arhivske građe, te saniranju posljedica požara i uništavanja arhivske građe. Izvršen je obilazak zapaljene zgrade Vlade Tuzlanskog kantona, zajedno sa predstavnicima Ureda za zajedničke poslove kantonalnih organa.

U zgradi kantonalne vlade su osim Vlade Kantona, Premijera, Ureda za zakonodavstvo, Ureda za zajedničke poslove kantonalnih organa, bila smještena i četiri ministarstva i to: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Ministarstvo industrije, energetike i rudarstva, Ministarstvo za rad, socijalnu politiku i povratak i Ministarstvo razvoja i poduzetništva. Da bi se pravovremeno djelovalo na spašavanju arhivske građe, na adrese pomenutih ministarstava, Vlade,

3 U dopisima je osuđeno paljenje zgrada, ukazano na uništavanje značajne arhivske građe, te pozvano na hitnost stručnog spašavanja iste. Dopisi su prvo upućeni u ime Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, da bi 10. februara, nakon održavanja sastanka Stručnog vijeća Arhiva, uslijedila obavijest u ime Arhiva Tuzlanskog kantona, kojom je pružena podrška i ponuđena stručna pomoć Arhivu Bosne i Hercegovine na saniranju posljedica požara. (*Pismo podrške Arhivu Bosne i Hercegovine*, broj 01-161/14. od 10.2.2014.). Podršku i stručnu pomoć Arhivu Bosne i Hercegovine uputilo je i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, kao stručna arhivistička asocijacija. (*Pismo podrške Arhivu Bosne i Hercegovine*, broj 01-19-1/14. od 10.2.2014.).

4 Glavni arhivski depo Općine Tuzla nalazi se van zgrade Općine, dok manji, priručni depoi u okviru zgrade Općine nisu bili zahvaćeni vatrom. Zahvaljujući tome, cjelokupna arhivska građa Općine Tuzla je ostala sačuvana.

Ureda Premijera, te Općine Tuzla, su upućene obavijesti sa stručnim uputama, o postupanju sa arhivskom građom u cilju njene adekvatne i stručne zaštite i spašavanja u novonastalim okolnostima. Tom prilikom se Arhiv sa svojim stručnim zaposlenicima, također stavio na raspolaganje, u dijelu stručnih radnji vezanih za izmještanje, spašavanje i rekonstrukciju stradale arhivske građe.⁵

Prvenstveno se moralo djelovati na sistemskom izmještanju i spašavanju arhivske građe, koja nije bila uništena, ili je pak djelimično oštećena.⁶ Dakle, uspostavljeni su prioriteti zasnovani na stručnim kriterijima zaštite, spašavanja i izmještanja arhivske građe trajne vrijednosti, zatim operativne građe, te na kraju registraturskog materijala.

Budući da se najveći dio arhivske građe nalazio u nadležnosti Ureda za zajedničke poslove kantonalnih organa, to je akcenat na stručnoj pomoći dat prevashodno navedenoj službi Vlade. Naime, u skladu sa propisima navedeni Ured obavlja zajedničke poslove iz domena kancelarijskog i arhivskog poslovanja. Samim tim Ured vrši arhiviranje registraturne građe svih kantonalnih organa, u centralni arhivski depo. To znači da se u nadležnosti Ureda nalazi ogromna količina arhivske građe svih kantonalnih organa Vlade Tuzlanskog kantona. To je bio dodatni razlog da se od strane Arhiva, kao prioritetno pitanje rješava pitanje zaštite i spašavanja arhivske građe koja je u vrijeme požara bila u nadležnosti Ureda.

U vrijeme požara, najveći dio arhivske građe kantonalnih organa koja je vraćena (razdužena) od neposrednih izvršilaca, nalazio se u arhivskim depoima van zgrade koja je bila zahvaćena požarom, što se u ovakvim okolnostima pokazalo kao dobro rješenje. Naime, da se u vrijeme požara, centralni arhivski depo Ureda za zajedničke poslove nalazio u sklopu zapaljene zgrade Vlade, to bi dovelo do enormnog uništavanja arhivske građe najznačajnijih institucija izvršne vlasti u Tuzlanskom kantonu. Međutim, manji dio arhivske građe kantonalnih organa je bio arhiviran u podrumskim depoima u zgradi Vlade, koji srećom nisu zahvaćeni požarom, ali su djelimično bili pokvašeni vodom, koja se spuštala nakon gašenja požara na gornjim spratovima. S obzirom na aktuelnost situacije, izmještanje se iz bezbedonosnih razloga moralo odvijati hitno, pri čemu se moralo voditi računa o koordiniranim aktivnostima, kako prilikom izmještanja ne bi došlo do miješanja arhivske građe različitih fondova, ili pak njihovog gubljenja, uništenja i slično. U razgovorima sa predstavnicima Ureda, konstatovano je da isti nemaju obezbijeđene arhivske depoe, što je bio preduslov za izmještanje i spašavanje građe. Stoga su se predstavnici Vanjske službe Arhiva stavili u funkciju iznalaženja adekvatnih i

5 Dopis je upućen sekretarima ministarstava čije je sjedište bilo u zapaljenoj zgradi Vlade Tuzlanskog kantona, a to su: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Ministarstvo za rad, socijalnu politiku i povratak, Ministarstvo za razvoj i poduzetništvo i Ministarstvo industrije, energetike i rudarstva Tuzlanskog kantona. Dopis je, također, upućen i sekretarima Vlade Tuzlanskog kantona i Uredu Premijera Tuzlanskog kantona, čija je arhivska građa također bila u pomenutoj zgradi Vlade. (Dopis br. 01-190-1/14. od 13.2.2014.). Dopis iste sadržine je upućen i Općini Tuzla (Dopis br. br. 01-189-1/14. od 13.2.2014.).

6 U skladu sa stručnim uputama, spašavanjem i izmještanjem je morala biti obuhvaćena i nagorjela i vodom natopljena arhivska građa.

uslovnih prostora, što je urađeno vrlo brzo, nakon čega se moglo započeti sa poslovima izmještanja i spašavanja građe.

Nakon obezbjeđenja adekvatnih, uslovnih i sigurnih prostora, sa predstavnicima Ureda je izvršen detaljan uvid u arhivsku građu koja je trebala biti predmet izmještanja. Tom prilikom je izvršen uvid u arhivske fondove koje je trebalo izmjestiti, stepen oštećenja kao posljedica djelovanja kapilarne vode iz plafona. Utvrđen je i značaj arhivske građe smještene u pomenutim podrumskim prostorima. Na bazi navedenih parametara utvrđeni su prioriteti za izmještanje. Naime, usljed bezbjedonosnih razloga, izmještanje se moralo vršiti u kratkom vremenskom periodu u prijedpodnevnim satima, zbog svakodnevnog održavanja demonstracija. Stoga su precizno definisani arhivski fondovi koji prioritetno moraju biti izmješteni. Pri tome se vodilo računa da se prvo izmješta arhivska građa svih fondova, a da u drugoj fazi slijedi izmještanje registraturskog materijala. Prilikom izmještanja i spašavanja ugrožene arhivske građe pokazana je maksimalna požrtvovanost, profesionalnost i odgovornost zaposlenika Ureda za zajedničke poslove koji su se u svim fazama posla ponašali odgovorno i profesionalno. Prisutnost stručnog zaposlenika Vanjske službe Arhiva je bila stalna.

Nakon što je izvršeno primarno izmještanje, moglo se pristupiti detaljnijoj analizi stanja arhivske građe, te davanju stručnih smjernica za daljnje djelovanje. Budući da je dio spašene arhivske građe bio natopljen vodom prilikom gašenja, Arhiv je stavio na raspolaganje svoj aparat za isušivanje zraka, kako bi se isušivanje provelo kontrolisano, da ne bi došlo do uništenja dijela arhivske građe natopljene vodom.

Nakon izmještanja i spašavanja ugrožene arhivske građe, koja je bila u nadležnosti Ureda, pristupilo se sređivanju iste u novoobezbijedenim arhivskim depoima. Tom prilikom, sravnjenjem pomenute arhivske građe mogli su se definisati i određeni parametri vezani za arhivsku građu ministarstava, čije je sjedište bilo u zapaljenoj zgradi Vlade, a koja nije na vrijeme razdužena (vraćena od izvršilaca) u Centralni arhivski depo Ureda.⁷ Na taj način je konstatovano da je Ministarstvo razvoja i poduzetništva redovno razduživalo riješene predmete, zaključno sa 2011. godinom, što je dobro, budući da je manji dio preostale arhivske građe bio po kancelarijama.⁸ S druge strane, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, je razdužilo arhivsku građu zaključno sa 2008. godinom, što znači da su se značajne količine arhivske građe, u vrijeme požara nalazile u službenim prostorijama Ministarstva. Razlog neredovnog razduživanja arhivske građe pomenutog ministarstva dijelom je sadržan i u činjenici nedovoljnog smještajnog prostora Ureda za zajedničke poslove.

7 Konstatacija stanja, sačuvanosti i oštećenja arhivske građe kantonalnih organa čija je građa arhivirana u centralni arhivski depo Ureda za zajedničke poslove kantonalnih organa, sačinjena od strane Vanjske službe Arhiva br. 04-282-1/14. od 27.2.2014.

8 U izvještaju pomenutog Ministarstva, Arhiv Tuzlanskog kantona je obaviješten da registraturna građa koja se u vrijeme požara nalazila po službenim prostorijama u zapaljenoj zgradi Vlade Tuzlanskog kantona, nije oštećena, odnosno ista je u potpunosti sačuvana. (Dopis Ministarstva razvoja i poduzetništva, upućen Arhivu Tuzlanskog kantona, broj 14/1-48-005235/14. od 25.3.2014.).

Usljed toga je građa koja je bila pripremljena za razduživanje, čekala dok se ne obezbijede dodatni arhivski depoi, što je banalan razlog, zbog kojeg je ista oštećena.⁹ Isti je slučaj i sa arhivskom građom Ministarstva za rad, socijalnu politiku i povratak Tuzlanskog kantona, koja je razdužena samo do 2008. godine. Naime, arhivska građa iz 2009. i 2010. godine, koja je također bila sređena i pripremljena za pohranjivanje u centralni arhivski depo, nije realizovana zbog nedostatka prostora. Na svu sreću službene prostorije navedenog ministarstva nisu u značajnijoj mjeri bile zahvaćene požarom, zahvaljujući čemu je gotovo sva registraturna građa spašena i izmještena na novu lokaciju.¹⁰ Uvidom u istu utvrđeno je da se radi o cca 100 metara dužnih građe, koja je izmještena i spašena nadljudskim naporima zaposlenika, koji su istu bez upotrebe lifta, spašavali sa devetog i desetog sprata zgrade Vlade TK.

Svim kantonalnim organima uprave, čija je građa u manjoj ili većoj mjeri oštećena i uništena, poslata je obavijest da se do okončanja spašavanja, spravljanja i rekonstrukcije arhivske građe, ne može vršiti postupak izlučivanja. Naime, cilj je da se nakon analiza, pokuša na osnovu dostupne registraturne građe izvršiti rekonstrukcija stradale arhivske građe.

Nakon što su preliminarno utvrđena oštećenja i uništenja arhivske građe i evidencija, pristupilo se rekonstrukciji stradale i uništene arhivske građe. Rekonstrukcija uništene arhivske građe je prvenstveno započeta kod Ureda za zajedničke poslove kantonalnih organa.¹¹ Ponovno se u navedeni postupak uključio predstavnik Vanjske službe Arhiva, dajući stručne upute, kao i način rekonstrukcije stradale arhivske građe. U dijelu rekonstrukcije uništenih predmeta, za rekonstrukciju je poslužila informaciona baza Ureda, sa pohranjenim predmetima od 2009. godine. Međutim, budući da su u požaru uništene dijelom ili potpuno osnovne evidencije, rekonstrukcija istih je samim tim znatno složenija. U skladu sa prioritetima djelovanja, date su stručne upute oko načina i izvora za rekonstrukciju stradalih i oštećenih evidencija.¹² Budući da je dio informacija u potpunosti izgubljen, to su traženi i dodatni izvori, na osnovu kojih bi se mogla izvršiti rekonstrukcija.

9 Navedena arhivska građa je izmještena iz zapaljene zgrade Vlade TK i smještena u alternativni arhivski depo, u kojem komisije svakodnevno rade na sređivanju, kako bi u konačnici izvršile spravljanje i analizu uništene građe, odnosno predmeta, a na osnovu spravljanja sa osnovnim evidencijama.

10 Vatrom su bile zahvaćene kancelarije ministra, sekretara i arhivara, kojom prilikom je izgorio dio registraturne građe, odnosno operativnih predmeta koji su bili u pomenutim kancelarijama. Vrste predmeta, njihov broj, u preliminarnoj fazi pregleda se nije mogao utvrditi. Isto će se detaljno moći utvrditi nakon što komisija Ministarstva uradi cjelokupno sređivanje, te spravljanje spašenih i sačuvanih predmeta, sa evidencijama, na osnovu čega će se moći doći do egzaktnih podataka broja i vrste uništenih predmeta. (Konstatacija stanja sačuvanosti registraturne građe kod Ministarstva za rad, socijalnu politiku i povratak Tuzlanskog kantona, br. 04-129-1/14. od 2.4.2014. godine, sastavljena od strane arhiviste Vanjske službe Arhiva).

11 Na osnovu stručnih uputa sačinjen je detaljni izvještaj od strane ovlaštenih arhivara Ureda za zajedničke poslove kantonalnih organa. U izvještaju je konstatovano koje vrste građe i evidencija su uništene, koje su oštećene, stepen oštećenja i uzroci oštećenja (vatra, voda). (Dopis Ureda za zajedničke poslove kantonalnih organa, broj 02/6-05-007926/14. od 8.4.2014.). Nakon toga izvršen je obilazak od strane arhiviste Vanjske službe Arhiva, kojom prilikom su date detaljne upute za rekonstrukciju.

12 Dopisom Vanjske službe Arhiva Tuzlanskog kantona data su precizna uputstva oko provođenja postupka rekonstrukcije oštećene i uništene građe, kako sa formalno-pravnog, tako i suštinskog aspekta. (Dopis Arhiva Tuzlanskog kantona, broj 04-462-2/14. od 17.4.2014.).

Predmetni postupci zaštite arhivske građe, te rekonstrukcija stradale arhivske građe još uvijek nisu gotovi. S druge strane izrada detaljne analize stradale građe, po svim bitnim parametrima, koji se odnose na vrstu predmeta, njihov značaj, godine nastanka, količinu i sl., još uvijek je u toku. Ovo se posebno odnosi na ministarstva koja nisu redovno razduživala građu u centralni arhivski depo Ureda za zajedničke poslove kantonalnih organa. Nakon izmještanja operativne građe ministarstava, koja se nalazila po kancelarijama, uslijedilo je njeno registraturno sređivanje, te sravnjenje, kako bi se utvrdio stepen i procenat uništene i oštećene građe.

Iz svega naprijed iznesenog vidljivo je uolikoj mjeri vanjske službe arhiva moraju biti mobilne i spremne da u svakom momentu odgovore na zahtjevne zadatke zaštite arhivske građe u vanrednim okolnostima. U predmetnom slučaju pravovremeno su poduzete sve stručne aktivnosti kako bi se štetne posljedice požara svele na najmanju moguću mjeru. Uloga Vanjske službe Arhiva je i dalje bitna, sve do okončanja postupka rekonstrukcije stradale arhivske građe, te izrade detaljne analize o uništenoj i oštećenoj arhivskoj građi. Ovdje je neophodno spomenuti i jako dobru obostranu saradnju od strane arhivara i predstavnika registratura ugroženih požarom. To s jedne strane upućuje na zaključak da se Arhiv u proteklom periodu profilisao i nametnuo registraturama kao stručna i profesionalna ustanova, spremna da pomogne saradnicima iz registratura. Pokazalo se da saradnici iz registratura (arhivari i dr.) imaju razvijenu svijest o značaju arhivske građe, između ostaloga i time što su u potpunosti, bez pogovora, ispoštovali sve stručne upute i naloge stručnih zaposlenika Arhiva, kako bi na taj način ublažili posljedice i razmjere uništenja arhivske građe.

Aktivnosti na zaštiti arhivske i registraturne građe od posljedica poplava

Nekoliko mjeseci nakon požara, u vrijeme dok se još uvijek radi na sređivanju, sravnjenju stradale i uništene građe, te rekonstrukciji stradale arhivske građe, uslijedila je katastrofalna poplava, koja je sredinom maja zadesila Bosnu i Hercegovinu i Tuzlanski kanton. Prateći stanje na poplavljenim područjima, naročito u općinama koje se nalaze u dolini rijeke Spreče, bilo je evidentno da će i dio registraturne građe pretrpjeti određena oštećenja. Nakon kratkotrajnog prestanka padavina, Vanjska služba Arhiva je odmah utvrdila prioritete obilaska terena, počevši od općine Lukavac, koja je u znatnoj mjeri bila pogođena poplavama. Uvidom u arhivske depoe pojedinih registratura, utvrđeno je da su iste u manjoj ili većoj mjeri pretrpjele određena oštećenja registraturne građe.

Uvidjevši razmjere poplava na arhivsku građu, a u nemogućnosti fizičkog obilaska svih registratura, urađena je obavijest koja je stavljena na web stranicu Arhiva. U obavijesti registraturama je ponuđena stručna pomoć Arhiva Tuzlanskog kantona, na sanaciji i spašavanju ugrožene arhivske građe. Date su smjernice za kontrolisano i sigurno isušivanje poplavljene arhivske građe. Istovremeno je

obavijest u saradnji sa lokalnim radio i televizijskim stanicama stavljena u eter, kako bi ista što brže došla do što većeg broja registratura.¹³

Računajući sa činjenicom da su u periodu poplava, mediji bili puno praćeni od strane građana, inicijativa da se obavijest objavi putem medija je urodila plodom. Značajan broj registratura se javio sa upitima kako spasiti poplavljenu arhivsku građu. U skladu sa istim su određivani prioriteti i izlasci na teren, tamo gdje je stanje po prijavama bilo najkritičnije. Na taj način se nastojalo direktnim uvidom u građu, dati što konkretnije smjernice i upute za spašavanje građe. Pri tome se svakako opet vodilo računa o prioritetima spašavanja, naročito u registraturama u kojima su poplavama zahvaćene veće količine registraturne građe. Uzimajući u obzir stepen natopljenosti građe vodom, značaj građe koja je poplavljena, sastavljane su službene konstatacije, sa mjerama za sanaciju i zaštitu arhivske građe, od posljedica poplava.

Ono što je bitno naglasiti jeste činjenica da je Vanjska služba Arhiva već od ranije imala uspostavljenu dobru saradnju sa registraturama. Činjenica da su se iste javljale i tražile stručnu pomoć od Arhiva, govori u prilog saznanju koliko se Vanjska služba, odnosno Arhiv kao ustanova profilisao kao ozbiljna, profesionalna, respektabilna stručna ustanova. Za razliku od spašavanja građe od posljedica požara, u navedenom slučaju je postupak zaštite i spašavanja bio lakši. Naime, privredni subjekti, pogotovo privatni sektor, stvaraju količinski znatno manje građe od drugih registratura iz domena uprave, pravosuđa, što znači da je i postupak spašavanja i isušivanja daleko jednostavniji i lakši. S druge strane procenat arhivske građe u istim je daleko manji (do 5%), u odnosu na pomenute značajnije registrature. Ova konstatacija se odnosi na činjenicu da su u pomenutim privrednim subjektima poplavljene i određene količine registraturskog materijala, koje nemaju čak ni operativnu vrijednost, a koju predmetne registrature nisu ranije izlučile. Prema dosadašnjim, preliminarnim podacima, poplavama su uglavnom zahvaćeni privredni subjekti, naročito oni koji su se nalazili u dolini rijeke Spreče. Ono što ohrabruje, jeste činjenica da se uglavnom radi o manjim količinama registraturne građe zahvaćene poplavama, od koje se najveća količina, može pravovremenim stručnim aktivnostima spasiti, postepenim i kontrolisanim isušivanjem. Pri tome je uloga Vanjske službe Arhiva ključna u stručnom dijelu nadzora, praćenja i davanja konkrentnih stručnih uputa.

Zaključak

Vanjska služba Arhiva Tuzlanskog kantona i drugih arhiva u Bosni i Hercegovini, u proteklih skoro dvije i po decenije djelovanja, stalno su mobilne na pitanjima zaštite arhivske građe u nastajanju. Bilo da se radi o spašavanju i zaštiti arhivske građe od posljedica ratnih razaranja ili kasnijih negativnih uticaja

¹³ Obavijest Arhiva Tuzlanskog kantona, broj 02-700-1/14. od 22.5.2014. godine, o hitnom spašavanju poplavljene registraturne građe, kojom prilikom je ponuđena stručna pomoć stručnih zaposlenika Arhiva.

tranzicijskih procesa, uloga vanjskih službi arhiva, u pravovremenom, stručnom i profesionalnom djelovanju na planu zaštite arhivske građe je bila ključna. Bez sumnje bi razmjere stradanja registraturne i arhivske građe, bez aktivnog djelovanja vanjskih službi, bile kudikamo veće.

U 2014. godini Vanjska služba Arhiva Tuzlanskog kantona je naročito bila uspješna na ispitu mobilnosti, stručnosti i profesionalnosti, po pitanju zaštite arhivske građe u vanrednim okolnostima, ugrožene vatrom i vodom. Zahvaljajući njihovom adekvatnom stručnom uključivanju na planu spašavanja i zaštite arhivske građe od posljedica požara i poplava, može se konstatovati da su značajne količine arhivske građe spašene od sigurnog uništenja. Pravovremenim uključivanjem u rješavanje svake konkretne situacije, sagledavanjem stanja na terenu, utvrđivanjem prioriteta djelovanja, davanjem stručnih uputa, pružanjem stručne pomoći na terenu, te kontinuiranim prisustvom na terenu sudbina ugrožene arhivske građe je učinjena daleko izvjesnijom. Uspjeh na planu spašavanja i zaštite arhivske građe u vanrednim okolnostima, rezultat je i dobre i obostrane saradnje Vanjske službe Arhiva sa registraturama, koja se gradila decenijama. Ta saradnja je iznjedrila edukovane i stručne arhivare, sa visoko razvijenom sviješću o značaju arhivske građe. U takvim okolnostima, uvažavajući struku, saradnici iz registratura su detaljno slijedili sve stručne upute, što je rezultiralo spašavanjem značajnih količina arhivske građe, čime su značajno ublažene posljedice stradanja arhivske građe u nastajanju.

Summary

External Service of the Archive of Tuzla Canton and other archives in Bosnia and Herzegovina, in the past nearly two and a half decades of activity, constantly mobile on the protection of archives in the making. Whether it's about saving and protection of archival materials from the effects of war or subsequent negative impacts of the transition process, the role of external agencies archives, in a timely, professional and professional activities in the field of protection of archive material was crucial. No doubt to the extent of suffering Records and without the active participation of external agencies, were significantly higher.

The 2014 Foreign Service Archive Tuzla Canton was particularly successful in the examination of mobility, expertise and professionalism with regard to protection of archives in extraordinary circumstances, threatened by fire and water. After thanking their appropriate professional involvement in the field of rescue and protection of archival materials from the effects of fire and flood, it can be concluded that significant amounts of archival materials saved from certain destruction. Through early involvement in solving each situation concretely, observing the situation on the ground, identifying priorities for action, giving expert guidance, providing expert assistance in the field, and continuous presence in the field fate endangered archival material is made far more certain. The success of the rescue plan and protection of archives in exceptional circumstances, the result is good and mutual cooperation

with external service Archive records agencies, which was built decades. This cooperation gave rise to the educated and professional archivist, with a highly developed awareness of the importance of archives. In such circumstances, taking into account the profession, colleagues from the registry are followed in detail all the technical instructions, resulting in saving significant amounts of archival materials, which are significantly alleviated suffering the consequences of creating agencies.

DJELATNOST VANJSKE SLUŽBE DRŽAVNOG ARHIVA MAKEDONIJE – STANJE I PERSPEKTIVE

Abstrakt: *U tekstu su sublimirana određena stanja i aktivnosti koje u svome radu provodi vanjska služba, odnosno Odjel za inspekcijski nadzor i zaštitu arhivske građe kod imalaca, u Državnom arhivu Republike Makedonije, kao središnji odjel od njegovih devet odjeljenja.*

Kancelarijski i arhivski poslovi koji se izvršavaju kod imalaca, od zaštite i čuvanja arhivske i registraturne građe, donošenje plana i listi kategorija, evidentiranje, odabiranje arhivske građe iz dokumentarne građe, uništavanje bezvrijedne registraturne građe sve do predaje arhivske građe nadležnom arhivu, su neki od segmenata na kojima uposleni u ovom Odjelu, kao vanjska arhivska služba, imaju nadležnost. U dosadašnjem periodu uposleni u ovom Odjelu dali su svoj doprinos u očuvanju dokumentacije koja nastaje u radu imalaca.

Osim ovoga Odjela, i pred drugim odjelima Državnog arhiva Republike Makedonije, stoje novi izazovi u skladu sa novim zakonskim propisima, tako da će svi oni trebati da se na vrijeme adekvatno pripreme i organiziraju kako bi dali potrebne odgovore.

Ključne riječi: *Državni arhiv Republike Makedonije, vanjska služba arhiva, registraturna građa, dokumentarna građa, arhivska građa, odjel, arhiv, arhivski propisi, normativna akta, nadležnost, inspekcijska nadležnost, aktuelnost, perspektive.*

ACTIVITIES OF THE EXTERNAL ARCHIVAL SERVICE IN THE STATE ARCHIVES OF MACEDONIA – STATUS AND PERSPECTIVES

Abstract: *The paper sublimated certain conditions and activities in their work carried out by our service, or the Department of Inspection and Protection of archive material in the State Archives of the Republic of Macedonia, as a central department of its nine departments.*

Office and archive jobs that are executed by the holder of the protection and preservation of archival and current records, adoption of the plan and the list of categories, recording, selecting the items from the documentary evidence, destroying junk registry materials to the delivery of archival competent archives,

some of the segments where employees of this Department, as an external archival service, have jurisdiction. So far employees of this Department have contributed to the preservation of documents generated in the paper holder.

In addition to this Department and to other departments of the State Archive of the Republic of Macedonia are new challenges under the new legislation, so that all they need to take the time to adequately prepare and organize themselves to provide the necessary answers.

Keywords: *State Archives of the Republic of Macedonia, the external service archives of archival documentary material, archives, department, archives, archival regulations, normative acts, jurisdiction, the inspection jurisdiction, topicality, perspective.*

Uvod

Razvojni put arhivske službe u Republici Makedoniji, u nekoliko decenija postojanja, tijesno je povezan sa prethodnim društvenim promjenama, kako u ranijoj saveznoj, tako i danas u novoj državi.

Prvi koraci u razvoju arhivskih poslova bili su napravljeni 1951. godine, sa nekoliko uposlenih, sa puno entuzijazma i odricanja, kao i sa velikom željom za uspjehom. Osnivanje Državnog arhiva Republike Makedonije i devet regionalnih historijskih arhiva značilo je i zaokruživanje arhivske mreže u Makedoniji.

U tom periodu doneseni su prvi zakonski i podzakonski propisi kojima je definisano mjesto i uloga Arhiva. Specifičnost i raznovrsnost funkcija i nadležnosti Arhiva, svakako su bile u tijesnoj vezi sa društvenim razvojem i njegovim potrebama. Pritom je bilo regulisano više pitanja koja su imala za cilj da zaštite arhivsku građu, bez razlike u čijim se rukama nalazila.

Što se pak tiče rada van Arhiva, za realizaciju dijela nadležnosti Arhiva kod zaštite i čuvanja arhivske i dokumentarne građe u posjedu imalaca, kao i u mnogo drugih obaveza koje nastaju u kancelarijskom i arhivskom poslovanju, zaduženi su uposleni u vanjskoj službi, odnosno Odjelu za inspekcijski nadzor i zaštitu arhivske građe kod imalaca. Uposleni u ovom Odjelu, u čijem sastavu funkcioniraju dva odjeljenja: Odjeljenje za vršenje nadzora arhivske građe kod imalaca, vode brigu o imaocima u okviru svojih nadležnosti i ingerencija, kako bi ispunili svoje obaveze i zaduženja koja proizilaze iz normativnih akata. Istovremeno oni im pružaju stručnu pomoć kako bi mogli što je moguće stručnije i kvalitetnije da izvrše postavljene zadatke. Uporedo sa ovim aktivnostima, dio zaposlenih u Odjelu, kao upravna organizacija, vrše nadzor i kontrolu njihovog rada s ciljem da se odklone određeni nedostaci i nepravilnosti koji proizilaze iz pravne regulative.

Uposleni u vanjskoj službi, u okviru svojih nadležnosti, a u skladu sa zakonskim propisima, suočeni su sa novim izazovima o kojima ćemo opširnije govoriti u ovome prilogu.

Vanjska arhivska služba i Arhiv

Zaštita arhivske i dokumentarne građe van arhiva jeste jedna od važnijih, ako ne i osnovni zadatak svakog arhiva. Sistem zaštite i čuvanja arhivske građe i njeno nastajanje kod imalaca, do predaje nadležnom arhivu, ne može se obezbijediti bez određenih prava, obaveza i nadležnosti kako za imaoce tako i za Arhiv.

Imaoci u čijem je posjedu dokumentacija imaju obavezu da obezbijede uslove u kojima će nesmetano izvršavati poslove iz dijela kancelarijskih poslova: prijem, pregledanje, vođenje osnovne i pomoćne evidencije, dostava i administrativno-tehnička obrada, klasifikacija i evidentiranje dokumenata na osnovu klasifikacijskih oznaka, kao i pravo, obaveza i nadležnost imalaca da se dokumentacija evidentira i zaštititi od oštećenja, nestanka i uništenja. Krajni cilj jeste da se izvrši odabir arhivske građe iz registraturne građe, da se izvrši evidentiranje i kategorizacija arhivske građe, uništavanje registraturne građe čiji su rokovi čuvanja istekli sve dok se arhivska građa ne preda nadležnom arhivu.

Za realizaciju ovog zadatka nadležni arhiv obezbjeđuje stručni nadzor i pruža stručnu pomoć. Arhiv kao organ uprave ima pravo i obavezu da kod imalaca vrši stručnu pomoć čuvanja, zaštite, evidentiranja, sređivanja, odabiranja arhivske građe iz dokumentarne građe, uništavanje registraturne građe čiji su rokovi čuvanja istekli, predaju arhivske građe nadležnom arhivu. Nadzor kao i stručnu pomoć ispred Arhiva izvršava nadležna arhivska služba u Državnom arhivu Republike Makedonije - Odjel za inspekcijski nadzor i zaštitu arhivske građe kod imalaca. Pri tome se kod imalaca konstatiraju određeni nedostaci i nepravilnosti. Nadzorom se utvrđuje stanje sredenosti arhivske i registraturne građe. Svakim inspekcijskim nadzorom zapisnički se konstatira sadržaj svih relevantnih podataka kao i mjere i rokovi za njihovo odklanjanje. U nadležnosti Arhiva bitno mjesto zauzima evidencija i istraživanje arhivske i registraturne građe van Arhiva. U tom cilju Odjel za evidenciju, zaštitu i stručni nadzor arhivske građe kod imalaca ima za cilj da čuva i štiti arhivsku građu na sljedeći način: obavezno vođenje određenog broja propisanih evidencija arhivske građe; njeno čuvanje u sređenom stanju; odabiranje arhivske građe iz registraturne građe; obezbjeđenje odgovarajućeg prostora za fizičku zaštitu. Isto tako, pred vanjskom arhivskom službom, u okviru ovog odjeljenja, jeste i vođenje evidencije – popisi prioriternih i manje prioriternih imalaca. Prioritetni imaoci jesu oni koji u skladu sa njihovom ulogom u državnom, političkom, kulturnom, privrednom, zdravstvenom, obrazovnom i drugim segmentima stvaraju značajniju arhivsku građu za državu, historiju, kulturu itd. U njihov djelokrug posla, svakako ulaze zapisnici o preuzimanju arhivske građe, razna rješenja – saglasnosti za primjenu planova i Listi kategorija, uništavanje registraturne građe čiji su rokovi čuvanja istekli i sl. O svakom imaocu, bez razlike da li se radi o prioritetnom ili ne, u vanjskoj službi vodi se odgovarajući dosije sa pratećom evidencijom.

Vanjska arhivska služba u organizacionoj strukturi Arhiva

U periodu od njegovog osnivanja¹ Državni arhiv Republike Makedonije statusno pripada i djeluje kao samostalna ustanova u okviru republičke uprave. Pored svoje stručne djelatnosti, bio je zadužen da pruža stručnu pomoć ostalim arhivima. Arhiv je i naučna ustanova, a imao je i upravne ingerencije. Nekoliko godina kasnije² ustanovljeno je da organizacija arhiva ne treba da proizilazi od dokumentacije već od nadležnosti i zadataka koje je utvrdio zakonodavac.

*Zakonom o arhivskoj građi i arhivima*³ definisano je novo ime Arhiv Makedonije, a historijski arhivi su postali regionalni arhivi. Arhiv postaje organizacija čija djelatnost je od posebnog društvenog i državnog značaja i djeluje u okviru institucija iz oblasti kulture. Isti status Arhiv Makedonije ima i u novom *Zakonu o arhivskoj djelatnosti*⁴.

Ovakav status zadržava do 1978. godine kada Arhiv Makedonije ponovo prelazi u domenu uprave i kao republička upravna organizacija trpi određene organizacijske promjene koje bitno nisu uticale na njegovu organizacionu strukturu. Između ostalog Odjel za zaštitu i evidenciju arhivske građe nastavlja sa funkcionisanjem.

Status i djelokrug nadležnosti u radu Arhiva Makedonije detaljno su regulisani u *Zakonu republičkih organa uprave*⁵, *Pravilniku o organizaciji rada* (novembar 1983.) i *Uredbi o općim načelima unutrašnje organizacije republičkih organa uprave*⁶. U organizacionoj strukturi Arhiva, u 1983. godini, pored drugih funkcionirao je i Odjel za zaštitu i evidenciju arhivske građe sa Odjeljenjem za zaštitu i evidenciju arhivske građe van arhiva.

*Zakonom o arhivskoj građi*⁷, *Zakonom o organizaciji organa uprave (i djelokrug Arhiva)*⁸, *Pravilnikom o organizaciji i radu Arhiva Makedonije*⁹ i *Pravilnikom o sistematizaciji rada i zadataka Arhiva Makedonije*¹⁰, Arhiv Makedonije i devet historijskih arhiva u Republici transformišu se i dobivaju status organa uprave kao integrisana i jedinstvena upravna organizacija. Ova regionalna odjeljenja nemaju status pravnog lica, oni vrše funkciju na određenom teritoriju od nekoliko općina.

U 2000. godini u skladu sa *Zakonom za organizaciju i rad organa državne uprave*¹¹ Arhiv Makedonije mijenja ime u Državni arhiv Republike Makedonije, a regionalna odjeljenja u odjeljenja. Državni arhiv Republike Makedonije ima status

1 *Zakon o državnom arhivu*, „Sl. novine NRM“, br. 1/1951.

2 *Pravilnik o organizaciji i radu Državnog arhiva NRM*, „Sl. novine NRM“, br. 8/1960.

3 „Službene novine SRM“, br. 16/65.

4 „Službene novine SRM“, br. 47/73.

5 „Sl. novine SRM“, br. 13/83.

6 „Sl. novine SRM“, br. 21/81.

7 „Sl. novine SRM“, br. 5, 35/90. i „Sl. Novine RM“, br. 36/95.

8 „Sl. novine SRM“, br. 40/90.

9 „Sl. novine SRM“, br. 40/90.

10 „Sl. novine SRM“, br. 40/90.

11 „Sl. novine RM“, br. 58/2000.

upravne organizacije u okviru državne uprave Republike Makedonije i funkcionira kao jedinstvena organizacija na teritoriji Države u čijem sastavu se nalazi devet odjeljenja.

U ovom periodu vanjska arhivska služba trpi određene promjene:

- od 1990. godine Odjel za inspekcijski nadzor i zaštitu arhivske građe kod imalaca sastoji se iz dva odjeljenja:
 - Odjeljenje za provođenje inspekcijskog nadzora i
 - Odjeljenje za evidenciju i zaštitu arhivske građe kod imalaca;
- od 2006. godine Odjel za zaštitu i nadzor arhivske građe kod imalaca i sređivanje i obradu arhivske građe sastoji se iz tri odjeljenja:
 - Odjeljenje za provođenje inspekcijskog nadzora kod imalaca,
 - Odjeljenje za zaštitu arhivske građe kod imalaca i
 - Odjeljenje za sređivanje i obradu.
- od danas (2014. godine) Odjel za inspekcijski nadzor i zaštitu arhivske građe kod imalaca ima dva odjeljenja:
 - Odjeljenje za provođenje nadzora i kontrolu kod imalaca i
 - Odjeljenje za evidenciju, zaštitu i stručni nadzor nad arhivskom građom kod imalaca.

U Odjelu za inspekcijski nadzor i zaštitu arhivske građe kod imalaca obavljaju se sljedeći poslovi:

- u Odjeljenju za provođenje nadzora i kontrole kod imalaca, nadzor i kontrola nad kancelarijskim i arhivskim poslovima kod imalaca arhivske i dokumentarne građe realizuju se poslovi u skladu sa Zakonom o arhivskoj građi, drugim zakonima i podzakonskim aktima.
- u Odjeljenju za evidenciju, zaštitu i stručni nadzor arhivske građe kod imalaca vrši se uvid, stručni nadzor i stručna pomoć u ophođenju sa arhivskom i dokumentarnom građom kod imalaca, daje se stručna pomoć u vezi sa kancelarijskim i arhivskim poslovanjem i vrši preuzimanje arhivske građe od imalaca.

Dio izvršilaca iz ovih odjeljenja, inspekcijski nadzor, zaštitu i stručni nadzor vrše kao istureni izvršioci u područnim odjeljenjima Državnog arhiva. Prema određenim necjelovitim podacima u ovom Odjelu radi 30 zaposlenika¹². Osim njih, u Odjelu ima 10 inspektora od kojih 4 rukovodioca područnih odjeljenja, a ostali su savjetnici, viši saradnici, saradnici i mlađi saradnici.

¹² Podaci dobiveni od rukovodioca Odjela: tabelaran pregled radnih mjesta u Državnom arhivu RM (prečišćen tekst) iz 2014.

Položaj vanjske službe i arhiva u Republici Makedoniji prema dosadašnjim propisima

Prema čl. 1 *Zakona državne arhive (1951.)*¹³, cijela historijska – arhivska građa koja se nalazi na teritoriji NRM neovisno kod koga je nastala i u čijim rukama se nalazi, stavljena je pod posebnu zaštitu države, s ciljem da se sačuva i naučno prouči. Prema odredbama ovog Zakona Državna arhiva ima zadatak da sakuplja, čuva, zaštititi i obrađuje arhivsku građu koja je od značaja za historiju Makedonije.

U *Zakonu o arhivskoj građi i arhivima (1965.)*¹⁴ koji predstavlja prvi razrađeni zakon u Makedoniji, u čl. 1, arhivska građa i registraturski materijal stavljaju se pod zaštitu bez razlike u čijem se vlasništvu nalaze i bez razlike jesu li evidentirani ili registrovani. Imaoci arhivske građe i registraturskog materijala, prema čl. 13, obavezni su da obezbijede uslove za njihovo čuvanje i zaštitu i da nadležnim arhivima dostavljaju potrebne podatke o evidencijama koje vode.

Za regulisanje odedenih pitanja o arhivskom poslovanju donešeno je nekoliko stručno–metodoloških uputstava. Jedno od značanijih jeste *Uputstvo o provođenju povremenih pregleda i odabir arhivske građe iz registraturskog materijala (1968.)*¹⁵. Njime su bili regulisani povremeni pregledi registratura s ciljem da se omogući ispravno odabiranje arhivske građe iz registraturskog materijala. *Naredne godine sa Preporukom za dalje unapređenje arhivske službe (1969.)*¹⁶, predložena su određena uputstva i sredstva za uspješno ostvarivanje ciljeva i zadataka arhivske službe u Makedoniji.

*Zakonom o arhivskoj djelatnosti (1973.)*¹⁷ arhivska djelatnost je detaljnije regulisana. Tako se u čl. 9 kaže da se arhivska djelatnost provodi obavezno na cijeloj teritoriji SRM, a imaoци (čl. 21) registraturskog materijala dužni su da vode evidencije, da je čuvaju u sređenom stanju i u sigurnom smještaju, da vrše klasifikaciju i arhiviraju registraturski materijal, da vrše odabir arhivske građe iz registraturskog materijala na osnovu listi kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja (čl. 22).

Novi momenat u radu imalaca kao i vanjske arhivske službe jeste *Uredba o kancelarijskom poslovanju i odabir arhivske građe iz registraturskog materijala i Uputstvo o načinu kancelarijskog poslovanja i odabir arhivske građe iz registraturskog materijala (1977.)*¹⁸. Kao prilozi koji su obavezujući su dati za sve imaoce na teritoriji RM: Plan klasifikacijskih oznaka za odlaganje završenih predmeta, Liste kategorija arhivske građe trajne vrijednosti i Liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja.

13 „Sl. novine NRM“, br. 1/51.

14 „Sl. novine SRM“, br. 16/65.

15 „Sl. novine SRM“, br. 43/68.

16 „Sl. novine SRM“, br. 29/69

17 „Sl. novine SRM“, br. 47/73.

18 „Sl. novine SRM“, br. 14/77.

Definiciju imalaca arhivske i dokumentarne građe dali su *Zakon o arhivskoj građi* (1990.) i *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskoj građi* (1995.)¹⁹. U čl. 29 se kao novina utvrđuje da imalac treba da poduzme posebne mjere zaštite arhivske građe za vrijeme rata i neposredne opasnosti od rata. Od posebnog značaja su odredbe ovog Zakona (čl. 37-38) na osnovu kojih arhiv vrši inspekcijski nadzor nad arhivskim poslovanjem svih imalaca i nad kancelarijskim poslovanjem onih imalaca koji ne vrše javna ovlaštenja.

U čl. 39 Zakona propisana je obaveza da Arhiv Makedonije vrši inspekcijski nadzor kod ophođenja sa registratorskim materijalom i arhivskom građom za imaoce u Republici Makedoniji. Ranije ova se funkcija vršila u okviru stručnog nadzora u takozvanoj vanjskoj službi. Aktom o organizaciji iz 1993. godine osnovan je Odjel za inspekcijski nadzor i zaštitu arhivske građe kod imalaca.

Ukoliko u vršenju nadzora (čl. 37) se utvrdi da imalac ne postupa u skladu sa odredbama, Arhiv će upozoriti imaoce o utvrđenim nedostacima i nepravilnostima i poduzeti mjere za njihovo otklanjanje. O svakom izvršenom inspekcijskom nadzoru izrađuje se zapisnik (čl. 38), u koji se unose podaci o stanju registraturne i arhivske građe. Konstatuju se nepravilnosti i nedostaci i utvrđuju se mjere i rokovi za njihovo obavezno otklanjanje.

Ukoliko Arhiv u vremenu vršenja inspekcijskog nadzora utvrdi da je ne izvršavanjem određenih obaveza imalac napravio prekršaj ili krivično djelo, obavezan je da podnese zahtjev za pokretanje prekršajnog ili krivičnog postupka protiv odgovornog lica (čl. 39 i 40).

Poslove inspekcijskog nadzora vrše ovlašteni stručni radnici u okviru prava i obaveza Arhiva (čl. 41).

U Zakonu su utvrđene i sankcije u slučaju njegovog nepoštovanja i neizvršavanja obaveza od strane imalaca (glava VI – kaznene odredbe od čl. 42 – 46). Sankcije su usklađene prema obliku i složenosti prekršaja.

Radi ujednačavanja pristupa i rada u obavljanju inspekcijskog nadzora 22.4.1993. godine Arhiv je donio Uputstvo o vršenju inspekcijskog nadzora. Po njemu prvo bi trebalo da se izradi popis imalaca i da se uvede knjiga evidencije, da se uradi godišnji plan rada, kao i da se razrade mjesečni planovi sa obavezujućim podacima. Njime je regulisan i način najavljivanja kod imalaca, kao i nadležnosti inspektora kod primjene propisa. Na kraju u ovom Uputstvu detaljno i opširno je razrađen način kako se izrađuje Zapisnik i koje elemente sadrži.

Prvi arhivski inspektori u Centralnom odjelu i u regionalnim odjeljenjima Arhiva imenovani su 1. maja 1993. godine.

Maja 1996. godine direktor Arhiva Makedonije donio je uputstvo pod nazivom Metodologija vršenja inspekcijskog nadzora, kojim su regulisana opća pitanja vezana za inspekcijski nadzor, a razrađeni su osnovni elementi za izradu periodičnih i godišnjih izvještaja o radu Odjela za obavljanje inspekcijskog nadzora: planiranje i realizacija inspekcijskih obilazaka, broj planiranih obilazaka, struktura

19 „Sl. novine SRM“, br. 36/90 i „Sl. novine RM“, br. 36/95.

imalaca, određivanje prijedloga mjera u kancelarijskom poslovanju, određivanje i izricanje prijedloga mjera u arhivskom poslovanju imaoca protiv kojih je pokrenut prekršajni postupak u skladu sa Zakonom i ocjena o realizaciji rada u provođenju inspeksijskog nadzora.

*Uredba o kancelarijskom i arhivskom poslovanju (1996.)*²⁰, reguliše i uređuje način rada i pravila postupanja sa dokumentarnom i arhivskom građom. Pri tome su date definicije o tome šta obuhvata kancelarijsko, a šta arhivsko poslovanje, kao i termini koji se upotrebljavaju u kancelarijskom poslovanju. Prema čl. 5 kancelarijsko poslovanje se izvršava u pisarnici imaoca.

U Uredbi su date i neke naznake o: prijemu, otvaranju, raspoređivanju akata po organizacionim jedinicama, vrste akata, način vođenja djelovodnika i pomoćnih knjiga za evidenciju. Pri tome je decidno navedeno da riješeni predmeti se klasificiraju i sređuju prema klasifikacijskim oznakama. Objašnjeno je i arhivsko poslovanje kao i način upotrebe prijemnog štambilja. Data je i mogućnost da se djelovodnik vodi po sistemu AOP (kompjuterski) sa posebnim programom. Imaoci imaju obavezu da Arhivu dostavljaju plan arhivskih oznaka, Listu arhivske građe trajne vrijednosti i Listu registraturne građe sa rokovima čuvanja, najkasnije do 30. novembra tekuće godine, a važe za narednu godinu.

Arhiv ima pravo da ne odobri uništenje predložene registraturne građe ukoliko imalac nije uradio i dostavio Arhivu evidencije o arhivskoj građi za godine koje se predlažu za uništenje registraturne građe (čl. 35). Imaoci su obavezni da posebno čuvaju odabranu arhivsku građu i obezbjeđuju zaštitu od svakog oblika otuđivanja, oštećenja i uništenja (čl. 37). Odabrana arhivska građa označena kao arhivski primjerak predaje se na trajno čuvanje u Arhiv izvorno, kompletna i sređena, sa popisom i opisom građe, u arhivskim kutijama, sa rokom utvrđenim Zakonom.

Arhiv daje stručnu pomoć kod donošenja Plana klasifikacijskih oznaka (čl. 38) i Listi arhivske građe trajne vrijednosti i dokumentarne građe, u odabiranju arhivske građe, za njeno čuvanje i zaštitu do predaje u Arhiv i daje odobrenje za uništenje dokumentarne građe sa isteklim rokovima čuvanja (č. 39).

Tretman vanjske službe u novim arhivskim propisima

*Zakon o arhivskoj građi*²¹ reguliše određene novine u definisanju pojmova: arhivska i dokumentarna građa, arhivski fond, imaoci arhivske i dokumentarne građe, kancelarijsko i arhivsko poslovanje, dostupnost i korištenje, mikrofilmovanje, digitalizacija, arhivski primjerak. Prvi put napravljena je podjela na javnu i privatnu arhivsku i dokumentarnu građu i o nadzoru (inspekcija). U članu 16 se kaže da arhivska i dokumentarna građa nastala u radu državnih organa, institucija, javnih ustanova i službi, javnih preduzeća, jedinica lokalne samouprave, i grada Skoplje, trgovačkih društava koja je osnovala država ili u kojima dominantno većinski kapital

20 „Sl. novine RM“, br. 58/96.

21 „Sl. novine RM“, br. 95/2012.

ima država, pravna i fizička lica kojima se Zakonom povjeravaju javna ovlaštenja (imaoci), predstavlja javnu arhivsku i dokumentarnu građu i u vlasništvu je Države. Imaoc javne arhivske i dokumentarne građe obavezan je da dok postoji, o statusnim promjenama, nadležnostima i prestanku sa radom obavijesti Državni arhiv. Državni arhiv utvrđuje popis imaoca javne arhivske i dokumentarne građe koja je neotuđiva (čl. 11).

Državni arhiv ima pravo da utvrdi popis privatnih pravnih i fizičkih lica – imaoci arhivske i dokumentarne građe, i da ocijeni je li građa od interesa za Državu (čl. 31). U čl. 34 definisani su dokumentarni centri koji vrše zaštitu, čuvanje i korištenje privatne arhivske i dokumentarne građe.

U *Uredbi o kancelarijskom i arhivskom poslovanju*²² obuhvaćeni su konvencionalni oblici dokumenta/zapisa, zabilježeni na papirnu osnovu, mikrofilm i sl. i nekonvencionalni oblici kao što su elektronski i digitalizirani dokumenti/zapisi (čl. 2).

U Planu o Listi klasifikacijskih oznaka ima izmjena u organizacionim jedinicama i to: 01 – Osnivanje, Organizacija i razvoj, 02 – Upravljanje i rukovođenje, 03 – Kancelarijski – arhivski, pravni i opšti poslovi, 04 – Ljudski resursi, 05 – Finansijsko–materijano poslovanje, 06 – Odbrana i bezbjednost i 07 – Elektronski sistem AOP.

U skladu sa Zakonom u Uredbi je opširnije razrađena elektronska arhivska i dokumentarna građa, gdje se omogućava automatizacija radnih procesa i kompjuterska podrška vlastitog kancelarijskog i arhivskog poslovanja. Imalac oblikuje elektronski sistem i primjenjuje program (softver) o kancelarijskom i arhivskom poslovanju. Date su definicije i pojašnjenja o vođenju elektronskog djelovodnika, kriptozastiti i elektronskom potpisu, metapodacima, određivanju načina stvaranja i čuvanja dokumenata/zapisa, obezbjeđivanju autentičnosti i cjelovitosti elektronske dokumentacije, o nosačima elektronskih zapisa, o migraciji i dugoročnom čuvanju elektronskih dokumenata, kao i posebni planovi o čuvanju i zaštiti konvencionalne i nekonvencionalne arhivske i dokumentarne građe koje se vrši u odgovarajućem prostoru i opremi: ormar za dokumentaciju, soba za dokumentaciju (pisarnica), arhiva, arhivski sef, prostorija za server i centar za dokumentaciju.

Nadležnosti i djelokrug rada vanjske službe

Prema čl. 19 Zakona o arhivskoj građi imalac je obavezan da štiti, čuva i održava arhivsku i dokumentarnu građu u izvornom i bezbjednom stanju da se ne ošteti, nestane ili uništi; isto tako imalac je obavezan da arhivsku i dokumentarnu građu: koristi, vodi evidencije, daje podatke i informacije, ovlaštenom licu Državnog arhiva omogućava uvid u stanje građe, provodi istraživanje, izučava, snima, koristi i preuzima mjere zaštite, obezbjeđuje dostupnost za sve pravne i faktičke promjene na građi, obezbjeđuje uslove za smještaj i obezbjeđuje, provodi i određuje način prijema,

²² „Sl. novine RM“, br.1/2014.

pregledanje i raspoređivanje, zatim, obilježava, datira i vodi osnovnu evidenciju o građi, vrši njenu administrativno-tehničku obradu i obezbjeđuje vraćanje riješenih predmeta na vrijeme, klasificira, sređuje i vrši njihovo odlaganje u pisarnici, provodi redovno odabiranje te izdvajanje i popis dokumentarne građe za uništenje, vodi evidenciju i popis arhivske građe, obilježava i čuva arhivski primjerak, obezbjeđuje odgovarajući prostor, standardnu opremu i tehničko-tehnološka sredstva za čuvanje, zaštitu i obezbjeđivanje arhivske i dokumentarne građe, predaje arhivsku građu Državnom arhivu.

U glavi V Zakona, nadležni Državni arhiv (čl. 36) preuzima javnu arhivsku građu na trajno čuvanje, preuzima arhivsku građu putem poklona, otkupa i na čuvanje ukoliko procijeni da je ona od interesa za Državu, vrši inspekcijski nadzor, vodi evidencije imalaca javne i privatne arhivske i dokumentarne građe, vrši stručni nadzor i pruža stručnu pomoć imaocima javne arhivske i dokumentarne građe, organizira stručno usavršavanje i osposobljavanje uposlenih koji rade na kancelarijskim i arhivskim poslovima kod imalaca, daje konsultativne usluge imaocima u cilju odabira, sređivanja, evidentiranja, zaštite, čuvanja, korištenja, automatske obrade podataka, vodi evidencije vlasnika privatne arhivske i dokumentarne građe u Republici Makedoniji.

Državni arhiv (čl. 55) vrši inspekcijski nadzor u radu imaoca javne i privatne arhivske i dokumentarne građe u vezi arhivskog i kancelarijskog poslovanja imalaca. Inspekcijski nadzor (čl. 57) provode inspektori u organizacionoj jedinici Državnog arhiva. Inspektor može biti lice koje pored općih uslova za zasnivanje radnog odnosa državnih službenika, treba da ima završeno visoko obrazovanje i da ima radno iskustvo od najmanje tri godine rada u struci. Inspektor (čl. 58) ima legitimaciju i prilikom vršenja inspekcije obavezan je da se legitimira.

Inspektor može da izvrši inspekcijski nadzor subjekta, a da ga prethodno o tome ne obavijesti. O izvršenom inspekcijskom nadzoru inspektor sastavlja Zapisnik sa nalazom o utvrđenom stanju, a o utvrđenim nepravilnostima i nedostacima u radu imaoca donosi rješenje u kojem određuje mjere i rok za njihovo otklanjanje.

Protiv rješenja inspektora može se izjaviti žalba u roku od osam (8) dana od dana prijema (čl. 61). Po žalbi na rješenje odlučuje Državna komisija za odlučivanje u upravnom postupku radnih odnosa u drugom stepenu²³. Direktor Državnog arhiva donosi (najkasnije do 31. decembra tekuće godine) Godišnji program rada organizacione jedinice o vršenju inspekcijskog nadzora za narednu godinu (čl. 62).

Ako prilikom provođenja inspekcijskog nadzora (čl. 63) Državni arhiv utvrdi da je napravljen prekršaj iz čl. 64 i 65 ovog Zakona sa strankom će se povesti postupak za poravnanje prije podnošenja zahtjeva za podnošenje prekršajnog postupka (čl. 64 i 65) u iznosu od 1.000 – 2.000 eura u protuvrijednosti denara.²⁴

U Odjelu se vodi dosije o svakom imaocu, putem kojeg može da se prati historijat imaoca, nastale promjene, izvršene inspekcijske i stručne posjete, razne evidencije, izvještaji i saglasnosti.

²³ *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskoj građi*, "Sl. novine RM", br. 41/2014.

²⁴ Denar – lokalna valuta u Makedoniji.

Na prostoru RM vode se evidencije za više od 2.400 prioriternih imaoaca.

Za ilustraciju o aktivnostima ovog Odjela u Odjelenju za evidenciju, zaštitu i stručni nadzor, za period 2009. – 2013. godine izvršeno je: 18.526 posjeta, dobiveno 7.572 planova i listi klasifikacijskih oznaka i 10.979 evidencija arhivske građe (arhivske knjige), izdate su 4.097 saglasnosti za uništenje dokumentarne građe sa isteklim rokovima čuvanja u iznosu od 86.889 metara dužnih, izvršene su 704 posjete sa zapisnikom o stručnom nadzoru i izvršeno 247 preuzimanja arhivskih fondova u iznosu od 17.296 arhivskih kutija i 2.885 knjiga²⁵.

U Odjelenju za nadzor i kontrolu u istom periodu (2009. – 2013.) urađeno je 3.044²⁶ zapisnika o izvršenom inspekcijskim nadzoru. Tom prilikom izdata su 473 prijedloga mjera u kancelarijskom poslovanju i 5.383 prijedloga mjera u arhivskom poslovanju. Pregledom strukture imalaca vidi se da je najviše inspekcijskih nadzora izvršeno kod imalaca u oblasti obrazovanja, nauke i kulture (806) i organa državne vlasti i uprave (722), a najmanje kod banaka i osiguravajućih društava (22), organizacija iz oblasti sporta (2), saobraćaja i komunikacija (2).²⁷

Prijedlog mjera u kancelarijskom poslovanju je brojčano manji iz razloga što Arhiv ne vrši nadzor nad kancelarijskim poslovanjem imalaca koji imaju javna ovlaštenja. Veliki broj prijedloga mjera ukazuje da, sa jedne strane stanje kod imalaca nije na zavidnom nivou, odnosno ne izvršavaju se zakonske i podzakonske obaveze, a sa druge strane na ovaj način inspekcijski nadzor prisiljava imaoce, na osnovu prijedloga mjera, da savjesnije otklone propuste i nedosljednosti u svome radu.

Važnost Zakona o inspekcijskom nadzoru

Ovim Zakonom reguliše se osnivanje Inspekcijskog savjeta koji je nadležan za sve inspektorate i inspekcijske službe u okvirima pravnih lica na teritoriji Makedonije i koji je samostalan državni organ u svojstvu pravnog lica (čl. 8).

U djelokrugu Inspekcijskog savjeta (čl. 16) između ostalog je i: razmatranje i davanje mišljenja o godišnjim programima rada inspekcijskih službi; realizacija godišnjih programa, davanje saglasnosti na akta za unutrašnju organizaciju i sistematizaciju inspekcijskih službi koje ne mogu da budu donesene bez istog; donošenje i provođenje godišnjih programa stručnog osposobljavanja i usavršavanja; donošenje programa i provođenje ispita za inspektore; izdavanje i oduzimanje licenci za inspektore; vođenje disciplinskog postupka protiv inspektora. Inspektor može da bude lice (čl. 18) koje ispunjava opće uslove utvrđene Zakonom, posjeduje međunarodno priznat certifikat za rad sa kompjuterskim programom za kancelarijske poslove (navedeni su koji); ima dobiveno pozitivno mišljenje za odgovarajuće radno mjesto sa polaganjem psihološkog testa i testa za integritet u Agenciji za

25 Vidi tabelu 1.

26 Vidi tabelu 2.

27 Vidi tabelu 3.

administraciju, i da ima licencu za inspektora iz oblasti nadležnosti inspeksijske službe.

Da bi dobio licencu za inspektora (čl. 19) kandidat polaže ispit za inspektora. Ispit se provodi najmanje tri puta u toku jedne kalendarske godine za svaku oblast inspeksijske službe. Ispit za inspektora i licencu provodi i izdaje Inspeksijski savjet sa važnošću od šest (6) godina. Ukoliko inspektor ne položi ispit tri puta, najkasnije do isteka važnosti postojeće licence, prestaje mu radni odnos.

U Zakonu su date mogućnosti kada je Inspeksijski savjet obavezan da donese rješenje kojim će se inspektor oduzeti licenca.

Ispit za inspektora se sastoji od dva dijela:

- Prvi dio je teoretski sa provjerom teoretskih poznavanja kandidata iz oblasti: opšti upravni postupak, inspeksijski postupak, prekršajni postupak i poseban postupak iz oblasti inspeksijske službe za koju se inspektor izdaje licenca;

- Drugi dio, kojim se provjerava sposobnost za primjenu zakona u praksi – opis dvije studije iz oblasti inspeksijskih službi. Polaganje provodi Inspeksijski savjet, u posebno određenom prostoru, polaganje se snima i uživo emituje na Web – stranici Inspeksijskog savjeta.

Inspektori koji su zasnovali redovan radni odnos dan prije početka primjene ovog Zakona stiču privremenu licencu za inspektora, bez polaganje ispita za inspektora, a u roku od dvije godine od početka primjene ovog Zakona trebaju steći licencu.

Ukoliko inspektor koji treba da ostvari pravo na penziju, u roku od pet godina od dana stupanja na snagu ovog Zakona, ne dobije licencu za inspektora, izgubit će status inspektora i bit će raspoređen na niže radno mjesto.

Posljednji *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o inspeksijskom nadzoru* definiše radna mjesta inspektora koji se razvrstavaju u dvije kategorije: B – inspektori rukovodioci i kategorija V- inspektori.

Stanje i perspektive

Uposleni u Odjelu za inspeksijski nadzor i zaštitu arhivske građe, ili poznatije u „vanjskoj arhivskoj službi“ u okviru svog djelokruga rada ulažu maksimalan napor u ostvarivanju i realizaciji predviđenih Godišnjih programa rada. Bez sumnje, sa dosta napora, požrtvovanosti i entuzijazma daju i svoj doprinos u okvirima zaštite, čuvanja i obezbjeđivanja arhivske građe kod imalaca. Izvršene su hiljade posjeta u davanju uputa, stručne pomoći i stručnog nadzora u evidentiranju i odabiru arhivske građe, u uništavanju dokumentarne građe sa isteklim rokovima čuvanja, u svim segmentima kancelarijskog poslovanja i svakako najvažnije preuzimanje arhivske građe u arhivima. Daleko smo od pomisli da i pored uspjeha koji je ostvaren na terenu kod imalaca, u potpunosti depoa u arhivima sa dokumentacijom, trebamo biti u potpunosti zadovoljni sa poduzetim aktivnostima, jer uvijek ima mjesta da stvari

budu bolje, da se ulože veće snage i naponi da budemo prisutniji na terenu, da se poboljšaju uslovi osoblja neposredno uposlenog u pisarnicama i arhivima. Konačno, ozbiljno da se pozabavimo edukacijom, da održavamo seminare i obuke za uposlene i da na državnom nivou podignemo svijest o zaštiti dokumentacije kao dijela kuturnog naslijeđa. U pravcu preuzimanja odgovarajućih mjera ne trebamo ignorisati Zakon o inspekcijskom nadzoru, djelokrug rada i nadležnosti inspekcijskih službi. Na vrijeme treba da se organiziramo i da osvježimo sastav sa mladim, obučanim i educiranim kadrom koji će adekvatno odgovoriti novim izazovima.

Konačno, moramo se organizirati na drugačiji način, da odbacimo tabue koji postoje u Arhivu o ovoj službi. Da napravimo program o tome koji imaoci će imati prioritet na nivou države, da se zna ko će i zašto da odgovara i da se ne bi preplitale nadležnosti odjeljenja.

Zaključak

U razvojnem putu arhiva u Republici Makedoniji odgovarajuće mjesto zauzima i Vanjska služba, koja svoje aktivnosti i nadležnosti ostvaruje van arhiva putem Odjela za inspekcijski nadzor i zaštitu arhivske građe kod imalaca.

U prošlom periodu promijenili su se mnogi zakonski i podzakonski akti na bazi kojih uposleni u ovoj Službi i Odjelu realiziraju svoje zadatke. U Zapisniku o organizacionoj strukturi i statusima mijenjali su se nazivi, sastav i načini rada, no cilj je više ili manje ostajao uvijek isti: da se maksimalno očuva i zaštititi dokumentacija koja nastaje u radu imalaca, odnosno najvažnije je da se ista preuzme u nadležni arhiv. Iako je u ovom periodu bilo određenih lutanja, nedorečenosti i nedosljednosti, ipak ostaje činjenica da uposleni u Odjelu imaju čime da se pohvale, jer su iza njih ostale preuzete stotine i hiljade arhivskih fondova i pružena je stručna pomoć uposlenima u pisarnicama i arhivama.

U izazovima ovog Odjela, a svakako i u Arhivu, osim drugačijeg pristupa stručne službe oko evidentiranja, zaštite i stručnog nadzora nad arhivskom građom kod imalaca, ozbiljno se mora razmisliti i o inspekcijskom nadzoru naročito sa stupanjem na snagu novog Zakona o inspekcijskom nadzoru, što znači iznaći drugačiji pristup od dosadašnjeg načina rada Inspekcijske službe.

Podmlađivanjem sastava uposlenih, boljeg vrednovanja njihovog truda, promjena odnosa prema inspektorima, izbor najbolje obučanih lica koji će moći da doprinose u realiziranju radnih zadataka, mnogo je značajna promjena. Lica koja će se prihvatiti poslova inspektora, trebaju biti svjesna i mogućih posljedica zbog prihvatanja ili ne prihvatanja tog radnog mjesta (ukoliko imaju izbora), jer ako ne dobiju licencu automatski gube status uposlenog lica.

Summary

In the path of development of the archives in the Republic of Macedonia the service takes a significant role, by practicing its activities and jurisdictions on field on behalf of the sector for inspection surveillance and preservation of the archive material held by the owners.

Achieving their duties many of the law acts have been changed on behalf of the employees of the service and the sector in the past. In the minutes of the organizational structure and placement names were adopted to changes by the composition or the ways of work, but the goal more or less was always intact. The main goal was the maximal preservation and protection of the documentation materials made by the owners, or that the same materials are handled by the state archive under their jurisdiction. Of course there was a lot of misguidance and anomalies through the years, but the employees in the sector have a lot of achievements to brag about because behind they have thousands of archive funds and gave expert advice and aid to the employees in the archives.

The challenge of the sector also includes the new law for inspection surveillance which changes the approach of the inspection services and requires continuity of the preservation and expert consulting.

The rejuvenation of the work force, the hard evaluation of their duties, changing the relation with the field inspectors, selection of the most skilled workers which can contribute in fulfilling their work tasks is a very significant change. The persons that will be chosen for the inspector job positions should be aware of the consequences by accepting or rejecting it (if the freedom of choice is given), the task to get or not the license of inspector is not an easy task if you lose the status of employment.

Tabela 1

Tabelarni pregled izvršenih poslova u odjeljenju za evidenciju, zaštitu i stručni nadzor od 2009. – 2013. godine

	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	Ukupno
IMAOCI	2.349	2.333	2.385	2.485	2.485	2.333 – 2.485
POSJETE	3503	3.515	3.839	3.785	3.884	18.526

Planovi i liste arhivskih oznaka

IMAOCI	1.330	1.445	1.596	1.560	1.631	7.572
IZDATE SAGLASNOSTI	674	780	914	1.003	1.129	4.500
IZVJEŠTAJI	624	639	647	521	443	2.874
NEIZDATE SAGLASNOSTI	17	34	35	26	56	168

Evidencije arhivske građe

IMAOCI	1.045	1.007	1.111	1.092	1.187	5.442
EVIDENCIJE	2.222	1.815	2.269	2.373	2.298	10.979
GRANIČNE GODINE	1944.- 2008.	1829.- 2009.	1900.- 2010.	1945.- 2011.	1947.- 2012.	1829.- 2012.
KOLIČINA ARHIVSKIH KUTIJA						
KNJIGE	2.646	2.792	4.622	2.728	2.704	15.492

Odobrenja za uništenje dokumentarne građe

IMAOCI	883	847	820	865	849	4.264
PRIJEDLOG - POPISI	919	879	862	875	859	4.394
IZDATA ODOBRENJA	847	835	812	808	794	4.097
GRANIČNE GODINE	1945.- 2007.	1945.- 2009.	1946.- 2009.	1945.- 2011.	1947.- 2012.	1945.- 2012.
KOLIČINA U M.DUŽIN.	11.763	12.541	12.072	41.568	8.945	86.889

Zapisnici posjeta

IMAOCI	187	176	158	129	54	704

Preuzimanja

PREUZIMANJA	60	58	50	42	37	247
GRANIČNE GODINE	1944.- 2009.	1897.- 2009.	1920.- 2011.	1934.- 2012.	1919.- 2012.	1897.- 2012.
ARHIVSKE KUTIJE	4.129	3.345	4.712	1.792	3.318	17.296
KNJIGA	575	774	651	597	288	2.885
REGISTRATORA	0	100	70	42	233	445
FASCIKLE	0	1	20	1	1.838	1.860
DRUGO	2.558	90.105	0	0	0	92.663

Tabela 2

Tabelaran pregled izvršenih poslova u Odjeljenju za nadzor i kontrolu od 2009. – 2013. godine

	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	Ukupno
Zapisnici inspekcijskog nadzora	646	784	533	540	541	3.044 zapisnika
Dat prijedlog-mjera u kancelarijskom poslovanju	162	112	78	121	/	473 prijedlog - mjera
Dat prijedlog – mjera u arhivskom poslovanju	1.378	1.259	700	1.078	968	5.383 prijedlog - mjera

Tabela 3

Tabelaran pregled strukture imaoca nad kojim je izvršen inspekcijski nadzor u Državnom arhivu Republike Makedonije i odjeljenja od 2009. – 2013. godine

	Grana i djelatnost	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	Ukupno
1.2.1	Organi državne vlasti i uprave	139	251	119	98	115	722
1.2.2	Sudstvo	41	35	25	15	18	134
1.2.3	Javna preduzeća i službe	68	75	52	51	54	300
1.2.4	Organi lokalne samouprave	55	51	36	34	73	249
1.2.5	Privredna preduzeća	96	100	80	35	42	353
1.2.6	Obrazovanje, nauka i kultura	139	170	154	208	135	806
1.2.7	Zdravstvo i socijalne ustanove	59	57	42	46	61	265
1.2.8	Banke i osiguravajuća društva	5	7	2	5	3	22
1.2.9	Organizacije iz oblasti sporta	1	1	/	/	/	2
1.2.10	Nevladine organizacije	24	25	22	11	11	93
1.2.11	Ostali	19	11	1	36	29	96
1.2.12	Saobraćaj i komunikacije	/	1	/	1	/	2
	UKUPNO:	646	784	533	540	541	3.044

PREGLED RADA VANJSKE SLUŽBE DRŽAVNOG ARHIVA ZA MEĐIMURJE NA PRIMJERU ŠKOLA

Abstrakt: *Ovaj rad prikazuje pregled rada vanjske službe Državnog arhiva za Međimurje (Službe zadužene za nadzor i zaštitu arhivskog i registraturnog gradiva izvan Arhiva) na primjeru škola. Kao najvažniji segment djelovanja vanjske službe svakako su stručni nadzori koji su u pismohranama škola obavljani u razdoblju od 27. kolovoza 2009. godine do 28. travnja 2010. godine, što je tada uključivalo ukupno 38 stručnih nadzora. Izdavanjem rješenja o mjerama zaštite arhivskog gradiva uveliko su poboljšani uvjeti za čuvanje i zaštitu arhivskog gradiva izvan arhiva, čime je realiziran cilj i svrha postojanja i djelovanja vanjske službe Arhiva.*

Ključne riječi: *Državni arhiv Međimurje (DAM), vanjska služba, škola, nadzor, pismohrana, stručna pomoć, stručni ispit, arhivsko gradivo, registraturno gradivo, zaštita gradiva, stvaratelj, imatelj.*

SUMMARY OF WORK OF EXTERNAL SERVICE OF NATIONAL ARCHIVES OF MEĐIMURJE – EXAMPLE OF SCHOOLS

Abstract: *This paper presents an overview of the external services of the State Archives of Medjimurje (Department responsible for the supervision and protection of archives and records outside the Archives) in the case of school. As the most important segment of the external services are definitely the expert supervision who are in the custody of the school performed in the period from 27 August 2009 to 28 April 2010, which was then included a total of 38 professional supervision. By issuing a decision on measures to protect archival materials have greatly improved conditions for the preservation of archival materials outside the archive, which is realized goal and purpose of the external action service archives.*

Keywords: *National Archives Medjimurje (DAM), external services, schools, monitoring, archives, technical assistance, professional examination, archives, current records, protection of materials, the creator of the holder.*

Uvod

Arhivska vanjska služba (služba zadužena za nadzor i zaštitu arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva) pruža stručnu pomoć i daje stručna mišljenja o postupanju s registraturnim i arhivskim gradivom kod stvaratelja, odnosno imatelja. A prema aktualnom arhivskom Zakonu „*Stvarateljima arhivskoga i registraturnoga gradiva smatraju se pravne ili fizičke osobe čijim djelovanjem i radom ono nastaje.*

Imateljima arhivskoga i registraturnoga gradiva smatraju se pravne i fizičke osobe koje su vlasnici ili posjednici gradiva, koje njime upravljaju ili ga drže s bilo kojega naslova.“¹

Stručnu pomoć i stručna mišljenja vanjska služba prvenstveno daje putem stručnih nadzora prilikom pregleda pismohrana na terenu, ali možemo zasigurno spomenuti i suradnju sa stvarateljima/imateljima putem konzultacija u Arhivu ili putem davanja savjeta na pojedinačne upite telefonom ili elektroničkom poštom.

Prioritetni poslovi arhivske vanjske službe popisani su Zakonom, u kojem se između ostaloga utvrđuje: „*Državni arhivi u sklopu svojih zadaća (...):*

- *obavljaju stručni nadzor nad čuvanjem i odabiranjem arhivskoga gradiva koje se nalazi izvan arhiva i određuju mjere njegove zaštite,*
- *provode neposredan nadzor nad radom arhiva i drugih imatelja arhivskoga gradiva izvan sustava državnih arhiva,*
- *preuzimaju javno arhivsko gradivo,*
- *prikupljaju privatno arhivsko gradivo otkupom, poklonom ili pohranom (...),*
- *obavljaju i druge poslove određene ovim Zakonom i drugim propisima.*“²

Početak rada vanjske službe Državnog arhiva za Međimurje (DAM)

Državni arhiv za Međimurje (DAM) osnovan je Uredbom Vlade Republike Hrvatske od 1. veljače 2007. godine („NN“, br. 14/07), kao podružni arhiv koji obavlja arhivsku službu na području Međimurske županije.

Prije osnivanja Državnog arhiva za Međimurje (DAM) arhivsko gradivo stvaratelja s područja Međimurske županije čuvalo se u Arhivskom sabirnom centru Štrigova (ASC Štrigova) koji je bio pod nadležnošću Državnog arhiva u Varaždinu (DAVŽ), a koji je danas sjedište Državnog arhiva za Međimurje (DAM). Tako su stručni nadzori nad stvarateljima i imateljima u Međimurskoj županiji bili u nadležnosti Državnog arhiva u Varaždinu (DAVŽ). Vanjska služba Državnog arhiva za Međimurje (DAM) počela je s radom nakon potpisivanja Ugovora o razgraničenju s Državnim arhivom u Varaždinu (DAVŽ), dana 23. rujna 2008. godine i od tada je nadležna za provođenje stručnih nadzora kod stvaratelja i imatelja s područja Međimurske županije.

1 *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, „Narodne novine“ (dalje: NN), br. 105/1997., 64/00. i 65/09., čl.3.

2 *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, čl. 43.

Provođenje stručnih nadzora u pismohranama škola

Osnova nadzorne politike u DAM-u kao i ostalim arhivima u Republici Hrvatskoj (RH) je kategorizacija stvaratelja. *„Kategorizacija je postupak kojim se stvaratelji gradiva razvrstavaju u skupine ovisno o značenju cjeline gradiva nastalog njihovim djelovanjem.“*³ Prema kategorizaciji DAM-a objavljenoj u Narodnim novinama, srednje škole su kategorizirane u I (prvu) kategoriju, a osnovne škole u II (drugu) kategoriju.⁴

„Prvu kategoriju čine stvaratelji nadležni za utvrđivanje politike, ciljeva i načina obavljanja pojedine djelatnosti te stvaratelji čije gradivo pruža uvid u način, opseg i uvjete obavljanja pojedinih funkcija u okviru iste djelatnosti. Imaju visok ili nadređen položaj na području svoje nadležnosti. Donose ili provode strategije razvoja gospodarskih, društvenih i kulturnih djelatnosti te imaju veliki utjecaj na društvena zbivanja na području svoje nadležnosti.“

*Drugu kategoriju čine stvaratelji koji su na području određene djelatnosti nadležni za provođenje utvrđene politike i obavljanje tekućih i operativnih poslova, a čiji način i opseg djelovanja nisu dostatno dokumentirani gradivom stvaratelja prve kategorije. To su ustanove manjeg opsega ili nižeg ranga, ograničenijeg područja i funkcionalnog opsega od onih u prvoj kategoriji, ali reprezentativne za pojedina važna područja gospodarskoga, društvenog i kulturnog života. U drugoj kategoriji su i stvaratelji čije gradivo se čuva po načelu reprezentativnog uzorka za stvaratelje jednakoga djelokruga. Izbor se obavlja po načelu podjednake zastupljenosti stvaratelja javnoga gradiva različitih sredina i krajeva.“*⁵

Kao jedina zaposlenica u vanjskoj službi Državnog arhiva za Međimurje, prve stručne nadzore počela sam obavljati u pismohranama škola, a za potrebe izrade stručnog rada naslova *“Shematizam škola s područja djelovanja Državnog arhiva za Međimurje”*, koji rad je bio uvjet za stjecanje stručnog zvanja arhivist. Za provođenje stručnih nadzora upravo u školama odlučila sam se nakon uvida u dosjee stvaratelja preuzetih od DAVŽ-a kada sam utvrdila da je većina stručnih nadzora kod škola u Međimurskoj županiji obavljena 60-tih i 70-tih godina prošlog stoljeća. Nadzore u pismohranama škola počela sam obavljati 27. kolovoza 2009. godine, a zadnji nadzor obavila sam 28. travnja 2010. godine, što je tada uključivalo ukupno 38 stručnih nadzora.

Nadzorni pregledi obuhvaćali su provjeru fizičke i intelektualne zaštite gradiva: od pregleda prostora pismohrane i tehničkog opremanja i smještaja gradiva pa do pregleda načina vođenja uredskog poslovanja i evidencija o gradivu, utvrđivanja postojanja internih pravilnika o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva kao i posebnih popisa gradiva s rokovima čuvanja, provjeravanja da li je odgovorna

3 *Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva*, „NN“, br. 90/02., čl. 2.

4 http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_07_82_2003.html

5 *Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva*, „NN“, br. 90/02., čl. 5.

osoba škole imenovala osobu zaduženu za prostor pismohrane koja ujedno mora imati položen ispit za djelatnike u pismohranama te provjeravanje provodi li škola postupak izlučivanja gradiva kojemu su protekli rokovi čuvanja.

Prilikom stručnih nadzora izrađivala sam zapisnike temeljem kojih sam kasnije donosila rješenja o mjerama zaštite arhivskog i registraturnog gradiva, jer je utvrđeno da niti jedna škola ne zadovoljava uvjete čuvanja gradiva propisane *Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima*,⁶ te podzakonskim propisima koji reguliraju pojedinačne postupke s gradivom.⁷

Nakon provedenih stručnih nadzora, vanjska služba DAM-a je u razdoblju od 2009 - 2013. godine donijela ukupno 71 rješenje o mjerama u koje su uključena i rješenja o produljenju rokova određenih za izvršenje naloženih mjera zaštite, jer su škole često zbog opravdanih razloga zatražile, a DAM je uglavnom odobravao produljenje rokova. Rješenjima su se najčešće izricale slijedeće mjere zaštite arhivskog gradiva: opremanje postojećih prostora pismohrane u skladu s propisima ili osiguranje zasebnog prostora pismohrane, izrada sumarnog popisa cjelokupnoga gradiva, u svim segmentima poslovanja i dostava istog DAM-u, bolje označavanje tehničkih jedinica, odvajanje gradiva trajne vrijednosti od gradiva ograničenog roka čuvanja, izrada pravilnika zajedno s posebnim popisom gradiva s rokovima čuvanja i dostava istih na suglasnost/odobrenje DAM-u, zaduženje osobe za djelokrug pismohrane koja mora položiti ispit za djelatnike u pismohranama. Vanjska služba DAM-a imala je značajnu ulogu u izvršavanju naloženih mjera zaštite gradiva davajući stručne savjete i mišljenja na terenu i putem telefona te elektroničkom poštom o čemu su vođene evidencije u dosjeu stvaratelja. Kako sam već ranije u tekstu spomenula, uvidom u zapisnike o provedenim nadzorima vanjske službe Državnog arhiva u Varaždinu (DAVŽ) utvrdila sam da je većina stručnih nadzora kod škola u Međimurskoj županiji obavljena 60-tih i 70-tih godina prošlog stoljeća. Stoga ću u nastavku prikazati broj obavljenih stručnih nadzora u školama kada su one bile pod nadležnošću DAVŽ-a, i to za razdoblje od 1962. godine kada su evidentirani prvi nadzori pa do 2000. godine kada je zabilježen posljednji nadzor, i broj stručnih nadzora obavljenih od strane DAM-a.

6 „NN“ 105/97, 64/00 i 65/09.

7 *Pravilnikom o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva*, „NN“ 90/02, *Pravilnikom o predaji arhivskoga gradiva arhivima* (NN 90/02), *Pravilnikom o zaštiti i čuvanju arhivskoga i registraturnoga gradiva izvan arhiva*, „NN“ 63/04 i 106/07, i *Pravilnikom o stručnom usavršavanju i provjeri stručne osposobljenosti djelatnika u pismohranama*, „NN“ 93/04”.

Tablica 1. Prikaz broja obavljenih redovitih stručnih nadzora, izdanih rješenja o mjerama i provedenih konzultacija na terenu, odnosno, davanja stručnih savjeta putem telefona i elektroničke pošte

Arhiv	Redoviti stručni nadzor	Izdana rješenja o mjerama	Stručni savjeti na terenu	Stručni savjeti putem telefona i elektroničke pošte
1962-2000.g. DAVŽ	39	0	0	nema podataka
2009-2013.g. DAM	38	71	16	18

Ovdje svakako treba spomenuti da je razlog što se stručni nadzori u razdoblju prije osnivanja DAM-a nisu redovito obavljali činjenica da su u vanjskoj službi DAVŽ-a radile samo dvije djelatnice, dok je DAVŽ pod svojom nadležnošću imao cijelu Varaždinsku županiju, Međimursku županiju, Koprivničko-križevačku i Krapinsko-zagorsku županiju. Manjak djelatnika u vanjskoj službi u DAVŽ-u, ali i u ostalim arhivima u Hrvatskoj, svakako je bio jedan od razloga osnivanja DAM-a i drugih novijih područnih arhiva u Hrvatskoj (u Šibeniku, Križevcima, Vukovaru i Virovitici). Mišljenja sam da bi broj stvaratelja, ali i količina gradiva na terenu, svakako trebali biti ključni kriteriji kod određivanja broja djelatnika u vanjskoj službi pojedinog arhiva.

Donošenje rješenja i izvršavanje naloženih mjera zaštite gradiva

Tek nakon donošenja rješenja o mjerama zaštite arhivskog i registraturnog gradiva škole su započele provoditi postupke zaštite gradiva postupajući po naloženim mjerama. Tako su škole u prvom redu počele donositi pravilnike i posebne popise gradiva, opremiti pismohrane, popisivati gradivo, obavljati izlučivanje bezvrijednog gradiva kojemu je protekao rok čuvanja, a djelatnici zaduženi za prostor pismohrane masovno su krenuli polagati ispit za djelatnike u pismohranama. Zgodno je spomenuti da je na jednom od rokova za polaganje ispita, točnije ispitu održanom 16. lipnja 2010. godine u Zagrebu, pristupilo ukupno 14 predstavnika škola iz Međimurske županije, a do 2013. godine ispit su položila ukupno 32 djelatnika škola. Preostalih 6 škola pristupiti će ispitu u 2014. godini. Razlog tome je produljivanje rokova zbog opravdanih razloga, bolovanja ili umirovljenja osobe zadužene za rad pismohrane.

Prema Pravilniku o stručnom usavršavanju i provjeri stručne osposobljenosti djelatnika u pismohranama propisano je: „*Djelatnicima u pismohranama smatraju se osobe koje obavljaju poslove na zaštiti i obradi arhivskog i registraturnog gradiva u tijelima, ustanovama i organizacijama koje stvaraju ili čuvaju to gradivo. Poslovima na zaštiti i obradi arhivskog i registraturnog gradiva (u daljnjem tekstu: gradivo) smatraju se: zaprimanje, evidentiranje, klasifikacija, označavanje i tehničko*

opremanje gradiva, vođenje uredskih evidencija i drugih evidencija o gradivu, sređivanje i opis gradiva, odlaganje i zaštita gradiva, vrednovanje i izlučivanje gradiva“.⁸

Zbog toga je obveza polaganja ispita ujedno i preduvjet za bolje rukovanje i postupanje s gradivom. Djelatnici zaduženi za prostor pismohrane nakon položenog ispita lakše komuniciraju s arhivom, jer su na taj način bolje upoznati s arhivskom terminologijom. Predradnje polaganju ispita dovode do bolje međusobne suradnje arhiva i stvaratelja pa se tako obavljaju mnoge konzultacije putem kojih se vanjska služba manifestira više kao savjetodavna, a ne represivna.

Do osnivanja vanjske službe DAM-a niti jedna škola, osim Gimnazije „Josipa Slavenskog“ Čakovec, nije izradila vlastiti pravilnik o zaštiti arhivskog i registraturnog gradiva kao niti poseban popis gradiva s rokovima čuvanja, iako su te obveze propisane podzakonskim propisima. Tako je *Pravilnikom o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva*⁹ propisano: „Sva pitanja organizacije, obrade, odlaganja i čuvanja, odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva imatelji uređuju svojim pravilnikom o zaštiti i obradi arhivskoga gradiva. Pravilnik iz stavka 1. ovoga članka obvezno se dostavlja nadležnom arhivu na suglasnost i ne može se primjenjivati prije nego se ta suglasnost pribavi.“¹⁰

Dok je *Pravilnikom o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva* propisano: „Posebni popis je popis gradiva s rokovima čuvanja koji sadržava sve vrste gradiva koje je nastalo ili nastaje djelovanjem određenoga stvaratelja, a izrađuje se sukladno razredbenom nacrtu. Posebni popisi sadržavaju sve upravne i poslovne funkcije koje obavlja pojedini stvaratelj. Posebni popis se izrađuje na temelju Općega popisa i granskih popisa za područje djelatnosti svakoga pojedinoga stvaratelja. Za svaku pojedinu razredbu (klasu) u posebnom popisu treba biti vidljivo radi li se o gradivu primarno nadležnog ureda ili ureda koji to nije. Ako se rokovi čuvanja navedeni u posebnom popisu razlikuju od rokova čuvanja istovrsnoga gradiva u općem ili granskom popisu, u posebni popis se upisuje obrazloženje. Izradba posebnog popisa s rokovima čuvanja sukladno razredbenom nacrtu obveza je svakog stvaratelja gradiva. Stvaratelj gradiva obavezan je prijedlog posebnoga popisa s rokovima čuvanja, kao i svaki prijedlog za izmjenu popisa, dostaviti nadležnom arhivu na odobrenje. Nadležni arhiv obavezan je izdati rješenje o odobrenju posebnog popisa najdulje u roku od 60 dana od dana zaprimanja prijedloga popisa“.¹¹

U skladu s važećim Pravilnicima vanjska služba DAM-a je u 2008. godini usuglasila/odobrila 4 pravilnika/posebnih popisa, dok je preostalih 33 pravilnika usuglašeno, odnosno, posebnih popisa odobreno do 2011. godine. Uz odobravanje

⁸ *Pravilnik o stručnom usavršavanju i provjeri stručne osposobljenosti djelatnika u pismohranama*, „NN“, br. 93/2004., čl.2.

⁹ „NN“, br. 63/2004.

¹⁰ *Pravilnik o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva*, „NN“, br. 63/04. i 106/07., čl. 17.

¹¹ *Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva*, „NN“, br. 90/02., čl. 11.

posebnih popisa gradiva vezan je postupak izlučivanja koji se ne može provoditi prije nego li se izradi i odobri poseban popis gradiva, a što proizlazi i iz same definicije izlučivanja gradiva koje predstavlja postupak kojim se iz neke cjeline gradiva izdvajaju jedinice čiji je rok čuvanja iz posebnog popisa istekao.

Izlučivanje gradiva u školama uglavnom se nije obavljalo, tek ponegdje nažalost stihijski. Stoga je uslijedilo provođenje postupaka izlučivanja gradiva naročito u pismohranama u kojima više nije bilo mjesta za čuvanje gradiva. Postupak odabiranja i izlučivanja gradiva u pismohranama vezan je uz prethodno spomenutu kategorizaciju prema kojoj su stvaratelji gradiva prve i druge kategorije, obvezni za svako izlučivanje, odnosno odabiranje ishoditi prethodno pismeno odobrenje nadležnog arhiva, a na način da su prigodom izlučivanja obvezni nadležnom arhivu dostaviti na odobrenje prijedlog za izlučivanje. Do danas su 24 škole provele postupke izlučivanja, neke i do tri puta, međutim, neke još niti jedan put. Razlog tome je što su kod nekih škola prostori pismohrane još uvijek dovoljno veliki i gradivo je adekvatno smješteno, ali i činjenica da vanjska služba DAM-a treba uložiti dodatne napore u osvještavanju stvaratelja o svrsishodnosti trajnog čuvanja samo odabranoga gradiva. Štoviše, Pravilnikom o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva (NN 90/02) propisana je obveza provođenja postupka odabiranja i izlučivanja gradiva svakih 5 godina te je posao vanjske službe DAM-a da novim rješenjima prisili preostale škole na izvršenje te zaštitne mjere.

Tablica 2. Prikaz izvršenja naloženih mjera zaštite gradiva

Arhiv	Ispit	Pravilnik/ Poseban popis	Izlučivanje gradiva	Sumarni popis
DAM 2009-2013.	32; (6 polaganja prijavljenih za 2014. godinu)	33; (4 pravilnika usuglašena 2008. g. i 1 usuglašen od strane DAVŽ 2008. g.)	36; (od toga je izlučivanje obavilo 24/38 škola)	45; (od toga dostavilo 33/38 škola)

Još jedna od naloženih mjera bila je i dostava sumarnog popisa gradiva – popisa svih dokumentacijskih zbirki/cjelina koje škole posjeduju. Takav popis obvezno mora sadržavati naziv stvaratelja, vrijeme nastanka i količinu gradiva, medij i vrstu zapisa, opis sadržaja, te popis manjih skupina na koje je dokumentacijska zbirka/cjelina podijeljena. Valja istaknuti da je do danas DAM od škola zaprimio 45 sumarnih popisa gradiva, od toga su 33 škole dostavile popise gradiva većinom u konvencionalnom obliku, a manji dio u elektroničkom obliku. I ovdje dolazimo do ključne uloge vanjske službe u evidentiranju gradiva na terenu, davanju uputstva o obvezi dostave gradiva u elektroničkom obliku. Naime, obveza dostave popisa gradiva nadležnom arhivu propisana je čl. 7 Zakona o arhivskom gradivu i arhivima¹²

¹² „NN“ 105/97., 64/00. i 65/09.

i čl. 5 i 6 *Pravilnika o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva*,¹³ odnosno, *Pravilnikom o dopunama Pravilnika o zaštiti i čuvanju arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva*¹⁴ kojim je izmijenjen način dostave popisa gradiva na način da se isti dostavlja nadležnom arhivu u elektroničkom obliku – u elektroničkom obrascu, odnosno formatu za razmjenu podataka koji utvrdi Hrvatski državni arhiv (XML datoteka sa strukturiranim podacima popisa) ili izravnim upisom u evidenciju dokumentacijskih zbirki imatelja koju vodi nadležni arhiv (aplikacija ARHiNET). Škole koje se odluču za izravan upis u bazu podataka na mrežno dostupnom poslužitelju arhiva (ARHiNET) nisu dužne voditi i vlastite popise gradiva, jer baza podataka ima funkciju evidencije njihova gradiva.

DAM će ove godine sklopiti prve ugovore o korištenju aplikacije ARHiNET za koji se odlučilo tek nekoliko škola. Većina škola odlučila se za dostavljanje popisa gradiva u obliku XML datoteke, a razlozi su financijske prirode s obzirom da je XML datoteka besplatna, dok se ARHiNET naplaćuje. Međutim, kod dostavljanja popisa gradiva putem XML datoteke javljaju se problemi glede tehničke i sadržajne ispravnosti dostavljene datoteke koja često nije u skladu s arhivskim standardima s obzirom da struktura tako izrađenog popisa nije ispravna. Zbog toga vanjska služba DAM-a troši čak i previše vremena kod provjere sadržajne ispravnosti, odnosno, u više navrata vraća datoteke na ispravak. Nadamo se da će se u narednom razdoblju veći broj škola uključiti u aplikaciju ARHiNET, jer ista predstavlja jednostavniji alat za obradu i pristup arhivskom gradivu, a korisnicima aplikacije osigurana je i stručna pomoć djelatnika arhiva.

Nakon izvršenja naloženih mjera, vanjska služba DAM-a obavila je i nekoliko primopredaja gradiva škola u skladu s objavljenom kategorizacijom stvaratelja koja je ujedno osnova akvizicijske politike.

Predaja arhivskog gradiva arhivu propisana je *Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima*: „*Javno arhivsko gradivo predaje se nadležnom arhivu u roku koji u pravilu ne može biti dulji od 30 godina od njegova nastanka.*

Prije predaje nadležnom arhivu, stvaratelji, odnosno imatelji, dužni su obaviti odabiranje i sređivanje gradiva.

Gradivo se može predati nadležnom arhivu i prije isteka roka iz stavka 1. ovoga članka, ako se o tome sporazume imatelj i nadležni arhiv, ili ako je to nužno radi zaštite gradiva.

Ako je gradivo i nakon isteka roka iz stavka 1. ovoga članka potrebno u redovitom poslovanju, stvaratelj će, odnosno imatelj, i nadležni arhiv, utvrditi popis takvoga gradiva i odrediti rok u kojem će se ono predati arhivu.

*Obveza predaje odnosi se i na gradivo koje sadrži osobne podatke, kao i gradivo za koje je utvrđen stupanj tajnosti određen zakonom ili općim propisima o čuvanju tajnosti. Prigodom predaje arhivu, takvo se gradivo obvezno posebno označuje u popisu i navodi se rok dostupnosti javnosti“.*¹⁵

13 „NN“ 63/04. i 106/07.

14 „NN“ 106/07.

15 *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, „NN“, br. 105/97., 64/00. i 65/09., čl.14.

Dok su detalji primopredaje gradiva propisani *Pravilnikom o predaji arhivskog gradiva arhivima*: „Stvaratelji i imatelji javnoga arhivskog gradiva (u daljnjem tekstu: javnopravne osobe) kao i pravne i fizičke osobe koje posjeduju javno arhivsko gradivo obvezne su arhivsko gradivo, nakon provedenoga odabiranja i izlučivanja predati arhivu u izvorniku, sređeno, tehnički opremljeno, označeno, popisano i cjelovito za određeno vremensko razdoblje.”¹⁶

Prilikom predaje gradiva arhivu vanjska služba DAM-a sastavlja primopredajni zapisnik koji treba sadržavati podatke u skladu s *Pravilnikom*:

- datum i mjesto primopredaje,
- naziv javnopravne osobe koja predaje arhivsko gradivo, te ime i prezime odgovorne osobe,
- naziv arhiva koji preuzima arhivsko gradivo te ime i prezime odgovorne osobe,
- imena i prezimena osoba koje su obavile primopredaju,
- zakonsku osnovu primopredaje,
- naziv, sjedište i vrijeme djelovanja stvaratelja gradiva koje se predaje (ako se predaje gradivo nastalo djelovanjem više stvaratelja navode se podatci za svakoga stvaratelja pojedinačno),
- naziv odnosno sadržaj arhivskoga gradiva,
- vrijeme nastanka arhivskoga gradiva koje se predaje,
- količinu gradiva koje se predaje, izraženu u broju tehničkih jedinica (omota, mapa, kutija, svežnjeva, knjiga, kolutova i dr.), u dužnim metrima ili drugoj odgovarajućoj mjernoj jedinici,
- napomenu o sačuvanosti i cjelovitosti gradiva i objašnjenje što ga o tome daje predavatelj, te
- napomenu o uvjetima korištenja gradiva.
- (2) Obvezatni sastavni dijelovi zapisnika su također:
 - popis preuzetoga arhivskoga gradiva, te
 - popis arhivskog gradiva koje je privremeno ostalo kod imatelja i rok do kojega će biti predano arhivu.
- (3) Zapisnik se izrađuje u pet primjeraka, od kojih dva zadržava predavatelj, dva arhiv, a jedan se primjerak dostavlja Hrvatskome državnom arhivu.”¹⁷

Tako je DAM u periodu od 2009.-2012. godine obavio 11 primopredaja arhivskog gradiva od strane škola. Arhivu je predano ukupno cca 36 dužnih metara (d/m) gradiva škola i to za razdoblje nastanka gradiva od 1869.-1988. godine. U pripremi su i druge primopredaje vrijednog arhivskog gradiva škola prilikom kojih će se u Arhivu oformiti novi fondovi koje se odnose na odgoj i obrazovanje dok će se postojeći fondovi dopunjavati. Naime, stručnim nadzorima vanjske službe DAM-a ustanovljeno je da na terenu još uvijek postoji gradivo koje je trebalo biti

¹⁶ *Pravilnik o predaji arhivskog gradiva arhivima*, „NN“, br. 90/02., čl.5.

¹⁷ *Pravilnik o predaji arhivskog gradiva*, čl. 12.

predano Arhivu, uzmemo li u obzir vremensko razdoblje preuzetoga gradiva, a koje su škole propustile predati prilikom prošlih primopredaja tada nadležnom Državnom arhivu u Varaždinu, vjerojatno zbog nesređenih prostora pismohrana i nepostojanja evidencije gradiva.

Redovitim stručnim nadzorima vanjske službe DAM-a, te izvršenjem naloženih mjera zaštite gradiva škole su sređivanjem prostora pismohrane te izradom sumarnih popisa gradiva pronašle „zaboravljeno“ gradivo, te su se tako postojeći fondovi škola u Arhivu dopunjavali prilikom obavljenih primopredaja.

Pregledi izvršenja naloženih mjera zaštite gradiva i sankcije

Vanjska služba DAM-a provela je preglede izvršenja naloženih mjera prilikom kojih je ustanovljeno da manji broj škola nije u cijelosti postupio u skladu s naloženim rješenjima.

Međutim, s obzirom da vanjska služba na terenu prvenstveno nastupa kao savjetodavna te u pravilu ima pozitivne rezultate glede suradnje sa školama, sankcije kod škola do sada nisu izrečene iako Arhiv ima mogućnost pokrenuti prekršajni postupak u skladu sa Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima kojim su propisane prekršajne sankcije:

Novčanom kaznom od 5.000,00 do 20.000,00 kuna kaznit će se za prekršaj:

- *imatelj, odnosno tijelo koje donese odluku o podjeli gradiva pismohrane protivno odredbama članka 4. ovoga Zakona,*
- *stvaratelj i imatelj javnoga arhivskog i registraturnoga gradiva, te stvaratelj i imatelj iz članka 32. ovoga Zakona, koji nakon upozorenja državnog arhiva ne ispuni obveze iz članka 7., 8. i 9. ovoga Zakona ili ako zbog neizvršavanja tih obveza nastane šteta na gradivu,*
- *tijelo koje donese odluku o prestanku rada stvaratelja ili imatelja javnoga arhivskog ili registraturnoga gradiva ili gradiva kojemu je utvrđeno svojstvo kulturnog dobra, a ne provede mjere propisane člankom 10. ovoga Zakona,*
- *stvaratelj i imatelj javnoga arhivskog i registraturnoga gradiva i nadležni arhiv koji pri odabiranju arhivskoga gradiva ne postupi prema odredbama članka 11. ovoga Zakona,*
- *stvaratelj i imatelj koji neodabrano registraturno gradivo ne uništi prema odredbi članka 13. ovoga Zakona,*
- *stvaratelj i imatelj koji kod predaje gradiva ne postupi prema odredbama članka 15. ovoga Zakona,*

Odgovorna osoba stvaratelja i imatelja arhivskog i registraturnoga gradiva ili ustanove, za prekršaje iz stavka 1. i 2. ovoga članka kaznit će se novčanom kaznom od 2.000,00 do 8.000,00 kuna.¹⁸

¹⁸ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, „NN“, br. 105/97., 64/00. i 65/09., čl. 66.

Arhiv također ima mogućnost podnijeti kaznenu prijavu u skladu s *Kaznenim zakonom* („NN“, br. 125/11 i 144/12), u slučajevima:

„- Oštećenja računalnih podataka

(1) *Tko neovlašteno u cijelosti ili djelomično ošteti, izmijeni, izbriše, uništi, učini neuporabljivim ili nedostupnim ili prikaže nedostupnim tuđe računalne podatke ili programe, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.*

(2) *Za pokušaj kaznenog djela iz stavka 1. ovoga članka počinitelj će se kazniti.*

- Oduzimanja ili uništenja službenog pečata ili službenog spisa

(1) *Tko protupravno oduzme, sakrije, uništi, ošteti ili na drugi način učini neuporabljivim službeni pečat, knjigu, spis ili ispravu, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.*

(2) *Ako djelo iz stavka 1. ovoga članka počini službena osoba kojoj je službeni pečat, knjiga, spis ili isprava povjerena ili bila dostupna u obavljanju njezine službene dužnosti, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.*

(3) *Za pokušaj kaznenog djela iz stavka 1. ovoga članka počinitelj će se kazniti.*

- Oštećenja i nedozvoljenog izvoza kulturnog dobra

(1) *Tko ošteti ili uništi kulturno dobro, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.*

(2) *Kaznom iz stavka 1. ovoga članka kaznit će se tko bez odobrenja nadležnog tijela trajno izveze ili iznese iz Republike Hrvatske kulturno dobro ili ga ne vrati u Republiku Hrvatsku u roku određenom odobrenjem.*

(3) *Ako je zbog kaznenog djela iz stavka 1. i 2. ovoga članka nastupila znatna šteta ili se radi o kulturnom dobru od nacionalnog značenja, počinitelj će se kazniti kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.*

(4) *Za pokušaj kaznenog djela iz stavka 1. i 2. ovoga članka počinitelj će se kazniti.*

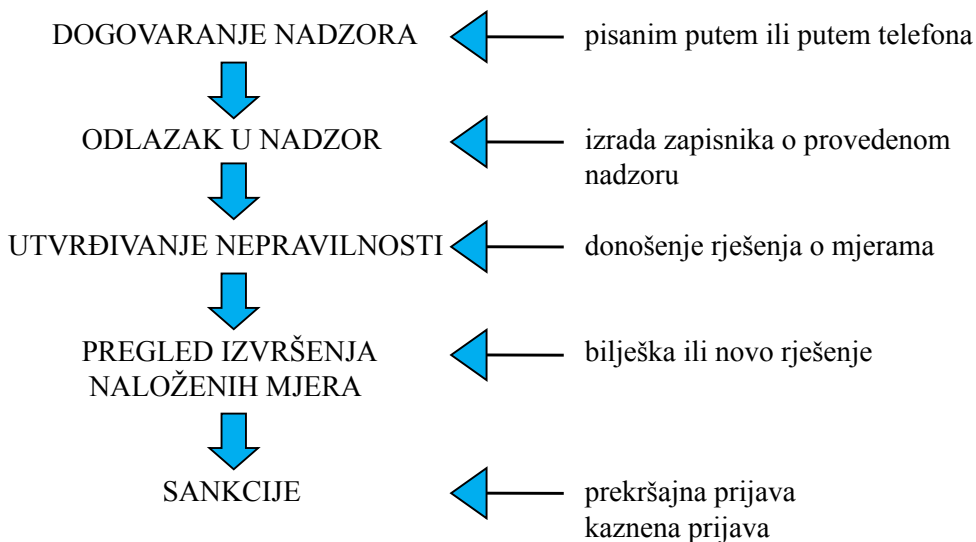
- Uništavanja ili prikrivanja arhivskog gradiva

Tko protivno propisima uništi, prikriva ili učini neuporabljivom arhivsko ili registraturno gradivo, ili ga iznese iz Republike Hrvatske bez odobrenja nadležnog državnog tijela, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.”¹⁹

Nadamo se da će vanjska služba DAM-a u suradnji sa školama i dalje postupati kao savjetodavna i da neće morati podnositi prekršajne i kaznene prijave. Međutim, u slučaju nemogućnosti provedbe rješenja o mjerama zaštite arhivskog gradiva, vanjska služba DAM-a postupati će u skladu sa zakonom i u konačnici iskoristiti sve zakonske mogućnosti kako bi se gradivo na terenu sačuvalo od propadanja. Činjenica je da kod nekih škola nisu ispoštovani prvobitno određeni rokovi za izvršenje naloženih mjera zaštite gradiva, ali s druge strane, škole su pokazale želju i volju da zaštite i sačuvaju svoje gradivo. To je ujedno razlog što vanjska služba DAM-a još nije sankcionirala niti jednu školu.

¹⁹ *Kazneni zakon*, „NN“, br. 125/11. i 144/12., čl. 268., 318., 319. i 321.

Pregledom do sada iznijetih aktivnosti vanjske službe u provođenju stručnih nadzora kod pismohrana škola, radni proces možemo shematski prikazati ovako:

Zaključak

Odlična suradnja uspostavljena prilikom stručnih nadzora djelatnika vanjske službe Arhiva kod škola nastavlja se i danas. Škole su razvile svijest o važnosti arhivskog gradiva, njegova vrednovanja, čuvanja i izlučivanja.

Arhivska vanjska služba kao služba zadužena za nadzor i zaštitu arhivskog i registraturnog gradiva izvan Arhiva, predstavlja vrlo značajnu kariku u funkcioniranju Arhiva kao javne ustanove koja čuva i brine o kulturnoj baštini. Osim škola, u nadležnosti Državnog arhiva za Međimurje je provođenje nadzora i kod drugih stvaratelja i imatelja. S obzirom na opseg poslova u nadležnosti vanjske službe DAM-a, smatramo da bi u budućnosti svakako trebalo zaposliti još jednog stručnog djelatnika, a u skladu s *Pravilnikom o uvjetima smještaja, opreme, zaštite i obrade arhivskog gradiva, broju i strukturi stručnog osoblja arhiva* prema kojem je propisano da za obavljanje poslova evidentiranja i zaštite gradiva izvan arhiva i nadzor nad stvarateljima i imateljima u nadležnosti arhiva, državni arhivi trebaju imati najmanje dva stručna djelatnika,²⁰ a što nije slučaj u DAM-u.

Mišljenja smo da bi vanjska služba DAM-a s još jednim djelatnikom mogla kvalitetnije provoditi zaštitu i evidentiranje gradiva na terenu, odnosno, više sudjelovati kod vrednovanja i pripreme gradiva koje će na kraju biti predano Arhivu na daljnje čuvanje. Uzmemo li u obzir obvezu dostave popisa gradiva u elektroničkom

²⁰ *Pravilnik o uvjetima, smještaja, opreme, zaštite i obrade arhivskog gradiva, broju i strukturi stručnog osoblja arhiva*, „NN“, br. 65/04, čl. 17.

obliku, odnosno, uključivanje korisnika u arhivski informacijski sustav, poželjno bi bilo zaposliti stručnog djelatnika informatičke struke.

Bez obzira na konačan broj zaposlenika, ciljevi vanjske službe DAM-a svakako su daljnja uspješna suradnja sa školama glede zaštite registraturnog i arhivskog gradiva kao i organizacija edukacije za usavršavanje djelatnika u pismohranama koji će ubuduće raditi u aplikaciji ARHiNET.

Summary

The archival external department is a department in charge of supervision and protection of records outside the archives. It provides professional help and expert opinion on handling registry and archival materials kept by record creators or holders.

The External department of the State Archives for Međimurje started to work after the signing of the Demarcation contract with the State Archives in Varaždin on 23rd of September 2008 and since then has been responsible for the implementation of professional supervision of record creators and holders in the Međimurje area.

This paper presents the number of realized supervisions and related activities of the external service of the State Archives for Međimurje in the implementation of protection of archives and records in schools in the Međimurje County. The supervisions in school archives were carried out in the period from 27th August 2009 until 28th April 2010, which then included 38 professional supervisions. After the supervisions were completed, it was found that none of the schools was meeting the requirements of keeping records which are required by law and implementing regulations.

Today's image of school archives, as well as meeting the regulations regarding the protection of archives and records, which refer primarily to drafting their own regulations for protection and preservation of records together with Special lists with retention periods, regular disposal of records, transferring the records into the Archives, education of employees, is quite different, fortunately it is positive because the ordered measures for the protection of records are mainly carried out.

Therefore, we can conclude that the importance and need for continuous activity of the external department in the protection of records in schools, but also of other creators, are certainly unquestionable.

IZAZOVI VANJSKE SLUŽBE ARHIVA 21. STOLJEĆA

Abstrakt: *Vanjska služba Arhiva je u stalnom kontaktu sa stvarateljima na terenu, prateći novosti u njihovom poslovanju za što bolje savjetovanje o zaštiti arhivskoga gradiva.*

Izazovi vanjske službe u 21. stoljeću su kako se snaći u šumi elektroničkog gradiva stvaratelja (npr. mailovi), kako odrediti najbolji način čuvanja elektroničkih zapisa na novim medijima kojima nije u potpunosti istražena sigurnost i životni vijek, kako pomoći stvarateljima da adekvatno zaštite gradivo u vrijeme kada imaju sve manje sredstava i najčešće su bez djelatnika koji je puno radno vrijeme zadužen za pismohranu te, jednostavno rečeno, kako ostati u korak s vremenom.

Ključne riječi: *Državni arhiv u Splitu, arhivi, vanjska služba, arhivisti, zaštita arhivskoga gradiva, elektroničko gradivo, nadzor, komunikacija, edukacija, 21. stoljeće.*

CHALLENGES OF AN EXTERNAL ARCHIVAL SERVICE IN THE 21st CENTURY

Abstract: *External Service of an archive is in constant contact with the creators in the field, following the news in their business in the best possible advice on the protection of archival material.*

Challenges in the 21st century are how to manage abundant electronic material creators (eg. eMails) to determine the best way to preserve electronic records to new media, which is not fully explored for the safety and lifespan, to help creators to adequately protect the material in when they have fewer resources and are usually no employees working full-time charge of archives and, simply put, to stay in step with the times.

Key words: *State Archives in Split, archives, records management inspection service, archivists, protection of archival material, electronic records, control, communications, education, 21st Century.*

Uvod

Vanjska služba svakoga arhiva je spona, poveznica između gradiva koje danas stvaraju stvaratelji na terenu i arhiva u kojem bi se dio tog gradiva trebalo preuzeti i sačuvati za buduće generacije. Dio poslova vanjske službe je da bude u stalnom kontaktu sa stvarateljima/imateljima na terenu, da stalno prati novosti i događanja u njihovom poslovanju kako bi ih se što bolje savjetovalo o zaštiti arhivskog i registraturnog gradiva. U tom procesu se često nailazi na razne izazove, od kojih je u današnje vrijeme najizraženiji izazov vezan uz elektroničko gradivo. Kako se snaći u šumi elektroničkog gradiva koje stvaratelji svakodnevno stvaraju, kao npr. mailovi koji sve više služe u poslovnoj komunikaciji, kako odrediti najbolji način čuvanja elektroničkih zapisa na određenim medijima koji su noviji i ne u potpunosti istraženi što se tiče njihove sigurnosti i životnog vijeka, kako pomoći stvarateljima da na najbolji način zaštite svoje gradivo u vrijeme kada imaju sve manje sredstava koja mogu uložiti u zaštitu pismohrane i najčešće djelatnike u pismohranama koji imaju i druga zaduženja i samo povremeno rade na poslovima pismohrane?

Arhivist u vanjskoj službi – radnik znanja

Radnik znanja, termin koji je „iskovao“ Peter Drucker u 1959. godini, je onaj koji radi primarno s informacijama ili onaj koji posjeduje i koristi znanje na svom radnom mjestu. Sve se vrti oko radnika znanja i svakako će biti vrlo značajno kako ih zadržati zadovoljnim. U razvijenom svijetu, novac više nije dovoljna motivacija za rad i zadovoljstvo, što se već duže vremena opaža i kod nas. Svakako da radnik znanja najprije mora biti zadovoljan sa plaćom, ali traži i dosta više od toga. Radnici znanja traže mogućnosti stalnog dopunjavanja svog znanja tj. izvjesnu kontinuiranu izobrazbu, specijalizacije i superspecijalizacije, te poštovanje svojeg znanja i svojeg posla, kao i područja kojim se bave. Također, žele samostalnost u odlučivanju u okviru svog područja djelovanja, te se može govoriti o participaciji u sferi odlučivanja.

Problem je što organizacije generiraju sve više i više informacija koje unatoč tome što su korisne, sve ih je teže pronaći i iskoristiti ih na najbolji način. Broj i kompliciranost izvora informacija konstantno raste, što dovodi do toga da ljudi spremaju sve više podataka na više mjesta. Podaci spremeni na različitim mjestima spremaju se različito što uzrokuje nekonzistentnost i zbrku. Rezultat toga je pronalaženje informacija i njihova korisnost koja je manja nego što bi trebala biti. Još jedan problem leži u činjenici da znanje zastarijeva. Stjecanje znanja za radnike znanja je kontinuirani proces. Nikada neće smjeti stati u tim nastojanjima.

Ipak: znanje je sve!

Buduće društvo biti će društvo znanja, to će postati ključni resurs, a ljudi znanja (knowledge workers) biti će dominantna grupa radne snage. Ta grupacija imati će tri karakteristike:

1. Znanje putuje bez granica i putuje brže nego novac;
2. Mobilnost prema gore – znanje postaje dostupno svima, jer se formalna naobrazba može postići jednostavno, što će omogućiti velikom broju ljudi poslovni uspon;
3. Postojat će mogućnost neuspjeha kao i uspjeha. Znanje će moći postići gotovo sve, ali ono samo nije dovoljno za uspjeh.

To će biti vrlo konkurentno društvo.

U Hrvatskoj je 20% stanovništva od 25 do 64 godine sa završenom osnovnom školom (nisu nastavili daljnje školovanje) i još 11% s nezavršenom. Po tom kriteriju, prema Državnom zavodu za statistiku, u 2007. godini Hrvatska se bitno ne razlikuje od prosjeka zemalja članica OECD-a. Međutim, Hrvatska ima 53% stanovnika sa završenom srednjom školom tako da po tome nadilazi prosjek zemalja OECD-a. Mogući problem je nešto niži udio stanovništva sa završenim visokim obrazovanjem (17%) u odnosu na prosjek zemalja OECD-a (23%).

Prema rezultatima ankete Rubčića (2002.), u 2002. godini u Hrvatskoj je u vanjskoj službi radio 31 arhivski djelatnik, od toga 22 s visokom stručnom spremom, dvoje s višom i sedam sa srednjom stručnom spremom. Od tada neki su išli u mirovinu i došlo je još mladih ljudi s visokom stručnom spremom. Još uvijek ima mnogo područnih državnih arhiva koji imaju samo jednog zaposlenog u vanjskoj službi.

Vanjska služba i novosti u poslovanju stvaratelja u 21. stoljeću

Informacijsko doba koje je započelo 1990-tih smještanjem Interneta u privatnu sferu, danas je sastavni dio života kako poslovnog tako i privatnog te je nezamislivo obavljati svakodnevne poslove bez pomoći tehnologije.

Tako je informacijska tehnologija donijela promjene i u poslovanju mijenjajući oblik dokumenata. Papir malo po malo, neprimjetno sve više postaje mogućnost, a ne nužnost. Elektroničke verzije dokumenata su pohranjene tako da se kopije na papiru mogu napraviti kada i ukoliko je to zaista potrebno.

Brz i stalan razvoj informacijske tehnologije dovodi do velikih problema u čuvanju elektroničkih dokumenata. Znanje o tehnologijama i načinu čuvanja dokumentacije se neprestano treba dopunjavati. Zbog toga je važna komunikacija između stvaratelja i vanjske službe u arhivima i to što ranije u životnom ciklusu dokumenata da se što manje informacija izgubi.

Prema Pravilniku o zaštiti arhivskog i registraturnog gradiva, kojeg ima čak 75% kategoriziranih stvaratelja na području djelovanja Državnog arhiva u Splitu, elektronički dokumenti i drugi elektronički zapisi arhiviraju se i čuvaju u najmanje dva primjerka. Barem jedan primjerak treba biti takav da je iz njega moguće obnoviti podatke i mogućnost njihova pregledavanja i korištenja u slučaju gubitka ili oštećenja podataka u računalnom sustavu u kojem se obavlja pohrana i obrada zapisa.

Pri izradi arhivske kopije obavezno se u pisanom obliku utvrđuje predmet arhiviranja, format i struktura zapisa, vrijeme i odgovornost za izradu kopije, te da li se zapisi i dalje čuvaju u izvorišnom informacijskom sustavu ili brišu iz njega. Prije predaje arhivskih kopija na mjesto čuvanja obavezno se provjerava njihova **cjelovitost, čitljivost i ispravnost**.

Cjelovitost, čitljivost i ispravnost arhivskih kopija elektroničkih zapisa redovito se provjerava najmanje jedanput godišnje. Presnimavanje na novi medij vrši se najmanje svake pete godine, a obavezno ako su prilikom provjere uočene pogreške ili ako je primjerak arhivske kopije nečitljiv, oštećen ili izgubljen.

Kada arhivisti odrede koji elektronički dokumenti moraju biti sačuvani, potrebno je očuvati njihove temeljne osobine, kako ih navodi i međunarodna norma za spisovodstvo, ISO 15489, a to su: **autentičnost, pouzdanost, integritet i iskoristivost**.

Autentičnost se može opisati kao mogućnost dokazivanja da je dokument upravo ono što se za njega tvrdi da jest, da ga je izradila osoba navedena kao njegov autor i to u navedeno vrijeme.

Pouzdanost je vjerodostojnost sadržaja dokumenta.

Integritet je potpunost i neizmijenjenost, a iskoristivost mogućnost utvrđivanja smještaja, dohvata, predočjenja i interpretacije dokumenta.

Identifikacija i odabir elektroničkih zapisa za kontinuirano čuvanje jedna je od važnijih zadaća arhivista. Postojeće metode i postupci koje su arhivisti razvili za strojno čitljive podatke samo su djelomično iskoristivi za elektroničke zapise, tako da arhivisti u skladu s promjenama koje donosi informacijska tehnologija na području stvaranja, korištenja i pohrane dokumenata trebaju formulirati nove kriterije vrednovanja. Kada su se pojavile diskete, te kasnije CD-ovi, mislilo se da su to sigurni mediji za pohranu podataka. Vrijeme je pokazalo koliko su osjetljivi, ali na žalost sigurno se u procesu izgubio dio gradiva koje je bilo sačuvano samo na tim mjestima i to je otišlo u nepovrat.

Nova istraživanja se stalno vrše, a među njima i najnovije o Dana Tresor Disc. Data Tresor Disc (DTD) je DVD+R optički medij nove generacije s metal-keramičkim slojem za zapisivanje koji osigurava minimalno 160 godina čitljivosti pohranjenih podataka. Testiran je prema ECMA-379 i ISO/IEC 10995:2011 standardu za procjenu dugovječnosti čitljivosti podataka sa optičkih medija. Prema rezultatima ispitivanja izračunata je dugovječnost kompakt-diskova na temelju ISO/IEC 10995:2011 *Information Technology-Digitally recorded media for information interchange and storage-Test method for the estimation of the archival lifetime of optical media*. Izračunata (uvjetna) dugovječnost kompakt-diskova procijenjena prema glavnoj komponenti metal-keramičkog sloja za snimanje je 1150 godina u sljedećim uvjetima skladištenja: temperatura 25C, relativna vlažnost zraka 50%. Metal-keramički sloj siguran je od vanjskih utjecaja kao što su vrućina, vlaga, UV zračenje i svjetlost. Podaci su mikrogravirani u metal-keramički sloj i jednom zapisano više nije moguće mijenjati ili brisati. Arhiviranje bez potrebe za

migracijom podataka. Bez posebnih mikroklimatskih zahtjeva za skladištenje. Bez straha od tehnološkog zastarijevanja. Unatrag kompatibilan sa svim CD/DVD+/-RW i BLURAY čitačima i novijim snimačima. Data Tresor Disc opsežno je testiran od strane Ruske nacionalne knjižnice - Federalnog centra za zaštitu knjižnih fondova, s rezultatom od 1150 godina trajnosti zapisa. Prema izjavama proizvođača „*Konačno možete biti sigurni da će vaše podatke vidjeti i sljedeće generacije*“.

U elektroničkom okruženju s poslovima vezanim uz vrednovanje i odabiranje mora se započeti rano u životnom ciklusu. Arhivski određene robove čuvanja zapisa trebalo bi ugraditi u elektronički sustav u doba njegova oblikovanja. Inače postoji znatan rizik da će zapisi biti čuvani u sustavu samo onoliko dugo koliko zadovoljavaju poslovne zahtjeve korisnika te da će zatim biti odstranjeni. Mogućnost da se vrednovanje i odabiranje izvrše nakon što je gradivo prošlo iz aktivnog u neaktivni stadij, koja postoji u tradicionalnom okruženju upravljanja gradivom kod elektroničkih zapisa ne postoji. Zahtjev da se vrednovanje i odabiranje zapisa izvrše u fazi oblikovanja sustava – prije nego li je bilo koji zapis stvoren – upućuje na opravdanost novog pristupa vrednovanju i odabiranju. Pažnju treba usmjeriti osobito na djelatnost stvaratelja te poslovne procese i aktivnosti kroz koje se ta djelatnost obavlja, radije nego li na same zapise.

Arhivi bi trebali biti uključeni u čitav životni ciklus elektroničkih sustava za stvaranje i čuvanje arhivskog elektroničkog gradiva, što ne znači da su arhivi odgovorni za sve akcije vezane uz zapise tijekom njihovog životnog ciklusa. Arhivisti bi trebali poticati razumijevanje za arhivsku djelatnost i promicati norme i praksu kako bi se osiguralo da elektronički zapisi budu kreirani i čuvani kao vjerodostojni i pouzdani zapisi prikladni za čuvanje.

Arhiv koji ne može djelovati uspješno tijekom čitavog životnog ciklusa zapisa zbog svoje nadležnosti, sredstava ili ovlasti, bit će bitno ometen u radu s elektroničkim zapisima. Oni arhivi čije aktivnosti počinju tek nakon preuzimanja zapisa suočit će se s brojnim tehnološkim poteškoćama. Mnoge od njih moguće je izbjeći ako arhivi mogu utjecati na stvaratelje ranije u životnom ciklusu zapisa.

Unatoč već dugotrajnoj upotrebi elektroničkog gradiva u poslovnom životu u arhivima se još uvijek većina toga svodi na teoriju. U praksi tek treba početi s evidencijom elektroničkog gradiva kod stvaratelja koje arhiv nadzire, a zatim će se imati bolji uvid u stvarno stanje na terenu i početi surađivati s njima u vrednovanju i stvaranju uvjeta za preuzimanje.

Tablica 1: Postotak stvaratelja sa zbirnom evidencijom na području Državnog arhiva u Splitu, 2014. godine¹

	ZBIRNA EVIDENCIJA	UKUPNO STVARATELJA
I. KATEGORIJA	52 (27,66%)	188
II. KATEGORIJA	121 (48,4%)	250
UKUPNO	173 (39,49%)	438

Na području Državnog arhiva u Splitu samo 40% stvaratelja ima popisano gradivo u svojim pismohranama. To je malo, ako se želi što bolje znati stanje na terenu i ako se želi što bolje sačuvati trajno i vrijedno gradivo.

Nitko od stvaratelja nema popis elektroničkog gradiva. Državni arhivi ne znaju da li stvaratelji na svojim računalima ili mailovima čuvaju neko gradivo koje bi se trebalo čuvati, da li to čuvaju u papirnatom obliku ili može nestati u sekundu u slučaju da se njihov kompjuter pokvari.

Zaključak

Arhivist u vanjskoj službi da bi se mogao snaći u razvoju elektroničkog gradiva što utječe na novosti u poslovanju stvaratelja na terenu, trebao bi stalno učiti i unapređivati svoje znanje. Važno je da vanjska služba bude u stalnom kontaktu sa stvarateljima na terenu i mora se naglasiti važnost dobre komunikacije, suradnje te edukacije samih stvaratelja.

Preporuka je da nadzori kod stvaratelja budu što je moguće češći, trebalo bi održavati radionice i edukacije, te povećati svijest kod stvaratelja o važnosti očuvanja gradiva za buduće generacije.

U samom Državnom arhiv u Splitu nabavljen je jedan centralni server na kojem se čuvaju, kao backup, dokumenti koji svaki pojedinac stvara u svom redovnom poslovanju. Tako da uz dokument koji postoji na kompjuteru, koje čuvamo na eksternim diskovima, imamo i treću kopiju na centralnom serveru.

Takve primjere bi trebalo komunikacijom i edukacijom prenijeti na terenu samim stvarateljima, da im se pokaže kako bi trebalo čuvati gradivo u elektroničkom obliku, te da paze na to da je i to gradivo vrijedno i da bi se trebalo sačuvati za budućnost. Trebalo bi im ukazati na to da je važno čuvati elektroničko gradivo koje je jednako važno kao ono koje se čuva na papiru, ali je mnogo osjetljivije i trebalo bi mu se posvetiti s više znanja i pažnje, te stalno ići u korak s vremenom, stalno učiti o novim tehnologijama, novim načinima čuvanja elektroničkog gradiva.

¹ Izvor: izračun autora, 2014.

Summary

The records management inspection service must actively get involved in the entire life cycle of the records, they should constantly learn and develop. There are many problems of preservation electronic records through the long-time period. Electronic records raise specific issues. It is more difficult to ensure that the content, context and structure of records is preserved and protected when the records do not have a physical existence. This has important implications for the authenticity, reliability, and trustworthiness of records. Records must be stored in such a way that they are accessible and safeguarded against environmental damage. There are many innovative technologies that improve records preservation but they must be carefully chosen and tested.

It is important to have a good communication, cooperation with records creators and educate them about the importance of preserving electronic records. The inspections should be more often and the archives should improve the quality and intensity of the education of the records creators with the goal to increase awareness of the importance of preserving records for the future generations.

PROBLEMATIKA PROVOĐENJA ZADATAKA VANJSKE SLUŽBE KOD STVARALACA IZ OBLASTI PRIVREDE

Abstrakt: *Autorica u prilogu predstavlja teškoće s kojima se suočavaju slovenski arhivisti pri provođenju stručnog nadzora nad čuvanjem i zaštitom gradiva, koje nastaje kod stvaralaca iz područja privrede. Manjkavo zakonodavstvo, kadrovi, finansijska sredstva i na kraju kadrovski pothranjena arhivska služba, predstavljaju teškoće, koje mogu prouzrokovati gubitak kulturnog naslijeđa.*

Ključne riječi: *Vanjska služba, stvaraoci, privreda, arhivi, arhivsko gradivo.*

PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF EXTERNAL SERVICE TASKS WITH CREATORS IN THE ECONOMIC SECTOR

Abstract: *The author presents difficulties faced by the Slovenian archivists in conducting inspection of the preservation and protection of materials, which occurs when the creators of the areas of the economy. Inadequate legislation, human resources, financial and human resources at the end of undernourished archival service, present difficulties, which may cause the loss of cultural heritage.*

Keywords: *External Service, creators, economy, archives, archival material.*

Arhivske nadležnosti

Pravna lica, koja u smislu preuzimanja arhivskog gradiva, spominjemo u prilogu, su ona preduzeća, koja su javna pravna lica. Definicija javnog pravnog lica je data u *Zakonu o zaštiti i čuvanju dokumentarnog i arhivskog gradiva, te arhiva* (ZVDAGA, 2006): „...javna pravna lica su državni organi, organi samoupravnih lokalnih zajednica, te nosioci javnih ovlaštenja i izvođači javnih službi“.¹ Detaljniju definiciju daje u čl. 2 *Uredbe o zaštiti dokumentarnog i arhivskog gradiva* (2006.), koji gornjoj definiciji dodaje: „... te druge osobe koje ispunjavaju većinu od tih uslova:

¹ *Zakon o varovanju dokumentarnega in arhivskega gradiva in arhivih*, „Uradni list RS“, br. 30/2006.

- *su lica javnog prava;*
- *njihov osnivač je država, ili samoupravna lokalna zajednica, odnosno država ili samoupravna lokalna zajednica ima kod njih najveći odlučujući udio ili uticaj;*
- *osnovana su s javnopravnim aktom;*
- *obveznici su prema propisima za pristup informacijama od javne važnosti“.*

Javnopravna lica stvaraju dokumentarno gradivo, čiji dio ima trajni značaj za nauku i kulturu ili pravnu zaštitu (sigurnost) ljudi u skladu sa stručnim uputstvima nadležnih arhiva. To je arhivsko gradivo i predstavlja samo dio dokumentacije preduzeća, koje se najkasnije 30 godina od nastanka predaje nadležnom arhivu. **Takvo gradivo je javno vlasništvo, bez obzira, gdje i kod koga se nalazi.²**

Sva privredna preduzeća, koja ne ispunjavaju većinu tih uslova, su dakle pravna lica zasebnog prava i stvaraoci zasebnog gradiva, koje prema ZVDAGA nema osobine arhivskog gradiva i za kojeg nisu nadležni državni arhivi. Dokumentacija, koja nastaje u takvim preduzećima, je takvo zasebno gradivo, koje može postati arhivsko samo na osnovu zakona i odredbe državnog arhiva, koji ga prema postupku evidentiranja proglašava kulturnim spomenikom.

U takvom slučaju je preduzeće dužno čuvati i brinuti se za arhivsko gradivo prema ZVDAGA, te nakon 30-godišnjeg roka, predati gradivo nadležnom arhivu. Privatno arhivsko gradivo može preduzeće predati arhivu i u obliku depozita, poklona ili otkupa. U takvom slučaju, arhivsko gradivo postaje javno vlasništvo, a izručilac ima pravo da odredi uslove dostupnosti i upotrebe (korištenja) gradiva.³ Kod zakonske odredbe o evidentiranju i deklaraciji privatnog arhivskog gradiva za arhivsko gradivo, ne smijemo ignorisati činjenicu, da za svako evidentiranje gradiva trebamo saglasnost stvaraoca. Ako to ne dobijemo, postupak objave deklaracije ne može proći. Na takve poteškoće je još 2005. upozoravala Aleksandra Pavšič Milost, te u svom prilogu napisala čak, da „*bi morala u zakonu biti jasna odredba, da je privredna organizacija dužna arhivu omogućiti evidentiranje dokumentarnog gradiva....*“ U svojoj raspravi je dala i prijedloge, kako izabrati, odnosno valorizirati stvaraoc, koji bi bili mogući kandidati za objavu.⁴

Što ne znači, da privredna preduzeća, koja nisu obavezana da uvažavaju ZVDAGA, ne trebaju primjereno brinuti za svoju dokumentaciju. Istina je da se država, s cjelokupnim uređivanjem upravljanja, njihovim gradivom ne bavi, ali na njihovo upravljanje s dokumentacijom ipak utiče preko drugih propisa, gdje

2 Vladimir Žumer, *Poslovanje z zapisi: upravljanje in hramba dokumentarnega gradiva, klasifikacijski načrti za razvrščanje gradiva z roku hrambe in elektronska hramba gradiva v digitalni obliki*, Ljubljana 2008., str. 23.

3 Vladimir Žumer, Isto, str. 24.

4 A. Pavšič Milost, *Varstvo zasebnega arhivskega gradiva gospodarskih organizacij, 22. zborovanje Arhivskega društva Slovenije: Varstvo arhivskega gradiva privatne provenience: zbornik referatov*, Arhivsko društvo Slovenije, Murska Sobota 2005., str. 43-46.

prepisuje sadržaj i vođenje specifičnog gradiva.⁵ Preduzeća su tako obavezna da poštuju odredbe *Zakona o privrednim društvima*,⁶ *Slovenskih računovodstvenih standarda*,⁷ *Zakona o porezima na dodatu vrijednost*,⁸ *Zakona o poreznom postupku* (UPB4),⁹ *Zakona o gradnji objekata*, *Pravilnik o projektnoj dokumentaciji* itd. U slovenskom zakonodavstvu je pored navedenih još mnogo propisa, koji određuju rokove čuvanja dokumentarnog gradiva.

Privredna preduzeća, koja su još pod važećim ZVDAGA vezana da moraju predavati svoje arhivsko gradivo nadležnim arhivima, navedena su u Registru stvaralaca javnog arhivskog gradiva (RegUst).¹⁰ Slovenski javni arhivi na osnovu 54. člana ZVDAGA i u saradnji s Agencijom za javnopravne evidencije i usluge (AJAPES), te ministarstvom, nadležnim za upravu, vode registar lica, za koje ustanove su nadležni i od kojih će preuzimati arhivsko gradivo. RegUst je bio postavljen kao test 3.1.2012., a zasniva se na podacima Registrovanih pravnih lica ePRS. U RegUst su upisana aktivna lica i lica, koja su u postupka prestajanja sa radom ili su već ugašena. Njihovo gradivo još nije predato nadležnom arhivu. Isto tako su evidentirana lica, koja javno arhivsko gradivo stvaraju samo u dijelu svog poslovanja (npr: javne službe). U testnoj varijanti (izvedbi) ti podaci još nisu vidljivi (RegUst).

ZVDAGA u 41. članu također kaže, da u slučaju prestanka javnopravne osobe sa radom, a bez poznatog nasljednika, potrebno je javno arhivsko gradivo, bez obzira na 30 godišnji rok, izručiti nadležnom arhivu, još prije nego što se postupak prestanka javnopravnog lica završi. Zakon organu koji vodi postupak prestanka, odnosno izvodi statusnu promjenu javnopravnog lica, nalaže da mora obezbijediti odabiranje i izručenje javnog arhivskog gradiva arhivu (ZVDAGA, čl.41).

Nadležnost arhiva za gradivo, nastalo u periodu pred prisvajanjem preduzeća

Djelatnost arhivske javne službe u Sloveniji po istom zakonu (ZVDAGA) obuhvata, također, sigurnost arhivskog gradiva nekadašnjih državnih, autonomnih i drugih organa, te pravnih lica, za koje su bili ti arhivi ili njihovi prethodnici nadležni po prijašnjim arhivskim propisima (ZVDAGA, 2006, čl.53). Isti član je sadržao također i *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*,¹¹ a nadovezivao se na *Zakon o prirodnom i kulturnom naslijeđu*¹² iz 1981. godine. Taj zakon u svom 95. članu određuje: „Opštinski upravni organ, nadležan za kulturu, na prijedlog arhiva

5 Tatjana Hajtnik et al., *Arhiviranje, hramba in upravljanje dokumentov. Navodila in praktični primeri pravilne hrambe vseh vrst dokumentarnega gradiva za podjetja in ustanove*, Maribor 2009.

6 *Zakon o gospodarskih družbah, uradno prečišćeno besedilo*, „Uradni list RS“, br. 65/2009.

7 *Slovenski računovodski standardi*, „Uradni list RS“, br. 107/2001.

8 *Zakon o davku na dodano vrednost, uradno prečišćeno besedilo*, „Uradni list RS“, br. 13/2011.

9 *Zakon o davčnem postopku, uradno prečišćeno besedilo*, „Uradni list RS“, br. 13/2011.

10 Dostupan je na web stranici Arhiva Republike Slovenije: <https://apl.ars.gov.si/regust/index.htm>.

11 *Zakon o arhivskem gradivu in arhivih*, čl. 64, „Uradni list RS“, br. 20/97., 32/97.

12 *Zakon o naravni in kulturni dediščini*, „Uradni list SRS“, br. 1/81., 42/86., 26/92., 75/94.

određuje, ona društveno-pravna lica i društva, čije arhivsko gradivo će u skladu s tim zakonom preuzimati arhiv“.

Na osnovu toga člana *Zakona o prirodnom i kulturnom naslijeđu* (1981.), kasnije su u međuopštinskim vijesnicima objavljeni spiskovi društvenih pravnih lica i društava, čije gradivo će preuzimati pojedinačni arhivi. Za područje Pokrajinskog arhiva Maribor je takav spisak bio objavljen 1987. godine u Međuopštinskom službenom vijesniku.

Sva privredna preduzeća, koja su bila po vrednovanju arhivskih stručnih službi navedena u spiskovima po zakonu iz 1981., su još uvijek imali obavezu da gradivo predaju nadležnom arhivu. U mnogim slučajevima su preduzeća sa spiska iz 80-tih godina nakon privatizacije, odnosno prisvajanja, završila samo svoj poslovni put u stečaju, njihovo arhivsko gradivo su stečajni upravitelji predali arhivima, iako je zbog velikih količina gradiva, odsutnosti arhivara, neorganizovanosti ili nepoznavanja zakonodavstva, mnogo gradiva se izgubilo ili je bilo uništeno, odnosno otuđeno. U mnogim slučajevima je nastao problem čuvanja dokumentarnog gradiva, kojem još nije istekao rok čuvanja, ali o tome više u nastavku priloga.

Privatizacija je u Sloveniji nastupila pri promjeni društveno-političkog i privrednog sistema. Od 1991. godine Ustav je (23.12.1991.) uklonio – odbacio društveno vlasništvo tako da su se preduzeća mogla privatno preoblikovati i tako prestati stvarati javno arhivsko gradivo. Od trenutka privatizacije stvorena dokumentacija nije više u nadležnosti državnih arhiva. **Sve gradivo, koje je bilo nastalo u periodu do društvenih promjena i s tim u nekadašnjim državnim ili društvenim preduzećima, te je prilikom privatizacije preduzeća prešlo u ruke zasebnih preduzeća, još uvijek je javno vlasništvo.**¹³ Tu činjenicu je 2005. god na konvenciji Arhivskog društva Slovenije istaknula mag. Nada Čibej, koja je upozorila na 63. član *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*. Odredba tog člana kaže, da je gradivo, nastalo pred kraj vlasničke reforme, ostalo javno i da za njega važe odredbe o javnom arhivskom gradivu.

Arhivi su prilikom posjeta privatnim preduzećima, koja su stvorena od nekadašnjih državnih, odnosno društvenih preduzeća i još uvijek su aktivna, te još uvijek čuvaju arhivsko gradivo svojih prethodnika, oslanjali se na spiskove iz 80-tih godina. U mnogim slučajevima se susrećemo s velikim teškoćama. Tako su u nekim preduzećima potpuno nepripremljeni na saradnju s arhivom, odnosno neće se sastati s predstavnicima arhiva, ne pristaju na pregled arhivskog gradiva koje čuvaju; ne slažu se s činjenicom da je gradivo koje je nastalo prije privatizacije, vlasništvo države, ili jednostavno izjave da se u njihovom preduzeću, takvo gradivo ne nalazi. Bez pomoći nadležnih institucija (Inspektorat za kulturu i medije), koja poduzimaju mjere prilikom izručivanja javnog arhivskog gradiva i drugih slučajeva (primjera), mi kao arhivi sami ne možemo mnogo stvoriti.

¹³ Vladimir Žumer, *Poslovanje z zapisi: upravljanje in hramba dokumentarnega gradiva, klasifikacijski načrti za razvrščanje gradiva z roku hrambe in elektronska hramba gradiva v digitalni obliki*, Ljubljana 2008., str. 24.

U slučajevima, kada je preduzeće spremno na saradnju s arhivom, ima često teškoće s odabirom i pripremom arhivskog gradiva za predaju arhivu. Uz izdašnu stručnu pomoć nadležnog arhiva, koji preduzeću pomaže pri identifikaciji i vrednovanju gradiva, u preduzeću se često zatiče problem pri obezbjeđivanju finansijskih sredstava, odnosno kadrovske snage. Prije svega suočavanje s prošlošću je kod današnjih kriznih mjera čest problem, pošto preduzeća u većini niti nemaju zaposlenog čovjeka, koji bi se brinuo samo za arhivsku službu.

Vanjska služba kod stvaralaca iz područja privrede

Rad na terenu kod stvaralaca iz oblasti privrede je vrlo zhtjevan, tako da se mi arhivisti suočavamo s brojnim poteškoćama, koje u nastavku priloga izlažem.

Problem definicije javnopravnog lica

Arhivisti koji rade s fondovima i stvaraocima iz oblasti privrede, najprije nailaze na problem, koji se odnosi na osnovnu definiciju pojma javnopravnog lica i njegovog pravnog tumačenja. Često se dogodi, da preduzeće osporava definicije date u ZVDAGA i Uredbi, izmiče se stručnom nadzoru ili se odriče sudjelovanja uopšte. Mogućnost prepuštanja slučaja Inspektoratu za kulturu i medije, u nekim slučajevima je upotrijebljena, mada mi arhivisti to izbjegavamo. Ipak primjećujemo, da u svakodnevnoj praksi nećemo moći još dugo držati „ljubazno lice“, pošto se može brzo dogoditi, da izgubimo važno arhivsko gradivo. Na tom mjestu bilo bi možda primjereno upozoriti na to da u regionalnim arhivima nemamo pravnih službi, koje bi davale pravna mišljenja, s kojima bi mogli nastupiti ispred stvaralaca.

Problem raznolikosti javnopravnih lica

U suprotnosti s drugim područjima, koja su u svom djelovanju organizovana na isti način (djelovanje uprave, školstva, zdravstva, sudstva, itd....), na području privrede se arhivisti prilikom obilaska javnopravne osobe u većini slučajeva susreću s drugim uređenjem. Privredni subjekti djeluju prema sektorskom zakonodavstvu, koje propisuju njihovo djelovanje. Tako se susrećemo s različitim i brojnim propisima, koji uređuju područja djelovanja privrednih komora, privrednih interesnih grupa, te javnih privrednih službi.

Svi ti subjekti nemaju propisano administrativno poslovanje ili klasifikacioni plan. Svako preduzeće posluje po svom sistemu, s kojim se mora arhivist upoznati, da može izdati pisana stručna uputstva za odabir arhivskog gradiva iz dokumentarnog.

Problem mijenjanja kadrova

Teškoću pri radu s privrednim organizacijama predstavlja i brza, odnosno česta promjena kadrova u privrednim organizacijama. Tim više, što je u privredi rukovanje s gradivom vrlo loše uređeno, pošto tek u zadnje vrijeme intenzivnije

uvode klasifikacijske planove i nacрте. Tako se bez obzira na to, da mi kao predstavnici arhiva nastojimo biti prisutni i osvjestiti stvaraоce gradiva o njihovim obavezama, često se ipak dogodi, da u roku samo nekoliko godina od zadnje posjete niko više ne zna da postoji Zakon o čuvanju dokumentarnog i arhivskog gradiva, te arhiva ili da je preduzeće obavezno poštovati njegove одredbe. U slovenskoj arhivskoj službi, premalo nas ima zaposlenih, da bi mogli vladati s terenom na takav način, da bi svakог stvaraоca posjetili bar jednom u dvije ili tri гоdine.

Problem odabiranja i pripreme gradiva na predaju

Odabiranje i priprema za predaju arhivskog gradiva u arhivu ili priprema dokumentarnog gradiva za predaju na čuvanje ponuđaču usluga arhiviranja nisu jednostavi procesi. Zahtijevaju mnogo organizacije, poznavanje preduzeća, njegove organizacije, administrativnog poslovanja, sistema odlaganja dokumenata itd. Prilikom početka stečaja ili likvidacije primjećujemo, da u preduzeću ostane vrlo malo ljudi, koji poznaju navedene procese i koji bi mogli pomoći u pripremi dokumentacije. Sistemi odlaganja dokumentacije u preduzeću često podrazumjevaju odlaganje i čuvanje dokumenata po kancelarijama, gdje zaposleni, odgovorni za određeno područje, odlažu „svoje“ dokumente svako na svoj način. Tako da prilikom njihovog odlaska dokumentacija ostaje smještena po kancelarijama, lice, koje je u stečaju ili likvidaciji zaduženo za odabir i pripremu, obično se ne razumije u sva područja kojim se preduzeće bavilo. Tako u nekim slučajevima priprema gradiva za predaju traje i više godina, a mnogo dokumenata može biti i izgubljeno.

Zakonski postoji mogućnost, da umjesto javnopravnog lica, posao odabiranja gradiva, pripreme i predaje obave nadležni arhivi (osim Arhiva Republike Slovenije) i za to zahtijevaju odgovarajuću finansijsku naknadu. Mada je to moguće samo u slučaju, ako su ispunjeni slijedeći uslovi:

- „dovoljna ugroženost arhivskog gradiva javnopravnog lica i s tim povezano hitno preuzimanje,
- zadovoljavajuće smještajne mogućnosti nadležnog arhiva,
- slobodne kadrovske mogućnosti nadležnog arhiva,
- rad ne smeta obavljanje redovne djelatnosti arhiva u okviru javne službe zaštite i čuvanja arhivskog gradiva“.¹⁴

Kada razmišljamo o kadrovskoj i prostornoj situaciji u slovenskoj arhivskoj službi mirno možemo ustvrditi, da provođenje, te zakonske mogućnosti, osim u izuzetno hitnim slučajevima, još neko vrijeme neće biti moguće.

¹⁴ Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva, „Uradni list RS“, br. 86/2006.

Zaključci

Obavljanje vanjske službe kod stvaralaca s područja privrede zahtijeva mnogo priprema, koje uključuju, prije svega, poznavanje sektorskog zakonodavstva, koje propisuje djelovanje javnopravnog lica s područja privrede; prepoznavanje pravnog lica kao javnopravnog lica iz oblasti privrede; prepoznavanje pravnog lica kao javnopravnog lica po ZVDAGA i UVDAGA u mnogim propisima, koji uređuju njeno poslovanje; upoznavanje sa sistemom administrativnog poslovanja javnopravnog lica, itd...

Prije svega na području vanjske službe kod stvaralaca iz područja privrede trebala bi jasnija definicija javnopravnih lica, kako bi lakše označili privredne subjekte kao stvaraoce javnog arhivskog gradiva. S tim bi izbjegli početno pregovaranje u ubjeđivanje (uvjeravanje) odgovornih kod javnopravnih lica, te izbjegli mnoge konfrontacije s njihovim pravima i pravnim službama.

Summary

Archives have competence over companies which are in public hands, which is defined by the Protection of Documents and Archives and Archival Institutions Act (PDAAIA) and the Regulation on Documents and Archives Protection. The mentioned acts state that all archives, created at such companies are public propriety no matter where they are located or who keeps them. Companies which do not correspond to the definitions, stated in the above mentioned acts, create private records, which become archives only with a declaration with a decision of the Archives of the Republic of Slovenia.

Archives are also competent for archival material created before the still existing companies were privatized. All archives, created in the period before privatization is still public propriety. This is a fact most companies do not recognize, since their owner claim that they have purchased the company with all of its records. Many times archivists have major problems with access as already mentioned above. There are, of course, cases, where companies are ready to transfer their historical records for the safekeeping in an archival institution, but they usually do not have enough time or personnel to prepare archives for acquisition in the suitable manner.

Advisory service at creators from the field of economy consists of many preparations; the archivists must be well prepared, well acquainted with the field legislation, which defines the work of a specific economy branch. The archivist must first find the necessary legislation to declare a certain corporate body as the creator of archives. If the definition of creators of archives were clearer, we would avoid many unnecessary confrontations with the managers and jurists.

ISKUSTVA ISTORIJSKOG ARHIVA UŽICE NA ZAŠTITI ARHIVSKE GRAĐE PRAVOSUĐA SRBIJE

Abstrakt: *Značajne promene u Srbiji u oblasti pravosuđa desile su se početkom 2010. godine kada je počeo sa primenom set zakona iz oblasti pravosuđa koji su doneti krajem 2008. godine. Država Srbija je najavila visoke standarde za sudije, tužioce i njihov izbor. Uspostavlja se značajno nova organizacija sudova i tužilaštava, a uvode se nove vrste sudova. Uopšte, očekuje se značajna reforma pravosuđa koja će imati za cilj efikasnu sudsku vlast. Arhiv Užica spremno je dočekao promene u organizaciji pravosuđa, registrovao je nove stvaraoce i evidentirao promene u cilju zaštite veoma značajne arhivske građe koju stvaraju pravosudni organi. U ovom radu će se analizirati i Sudski poslovnik koji služi kao osnovni procesni dokument u postupku stvaranja, zaštite i predaje sudske dokumentacije nadležnim arhivima.*

Ključne reči: *Pravosuđe, reforma pravosuđa, sudovi redovne nadležnosti, opštinski sudovi, okružni sudovi, Vrhovni sud, Sudski poslovnik.*

EXPERIENCE OF THE HISTORICAL ARCHIVES UŽICE IN PROTECTION OF LEGAL ARCHIVAL MATERIAL IN SERBIA

Abstract: *Significant changes in Serbia in the field of justice occurred in early 2010 when it started with the implementation of a set of laws in the field of justice that were approved in late 2008. The state of Serbia has announced high standards for judges, prosecutors and their choice. This establishes a significant new organization of courts and prosecutors' offices, and introduce new types of courts. In general, we expect a significant reform of the judiciary, which will aim to effective judicial power. Archives of Užice readily welcomed changes in the organization of the judiciary, registered the new artists and recorded changes in order to protect very important archival material created by the judicial authorities. This paper will analyze the Court that serves as a basic process in the process of document creation, protection and delivery of judicial documents to the archives.*

Keywords: *Justice, judicial reform, ordinary courts, municipal courts, district courts, the Supreme Court, Court Rules.*

Reforma pravosuđa

U Republici Srbiji je u pravosuđu, sve do početka 2010. godine, postojao jedinstven sistem organizacije pravosudnih organa, koji je, sa neznatnim promenama, funkcionisao više od 60 godina. Organizacija sudova je bila takva da su Opštinski sudovi funkcionisali za teritoriju jedne opštine, Okružni kao drugostepeni, za više opštinskih sudova i na kraju Vrhovni sud, kao najviša sudska instanca, koji odlučuje po pravnim lekovima. Tu su bili i Privredni sudovi, zatim Opštinski organi za prekršaje, Veća za prekršaje kao drugostepeni sudovi,¹ zatim, tužilaštva sa istom teritorijalnom nadležnošću kao i sudovi.

U uslovima tromog i neefikasnog pravosudnog sistema, potrebe efikasnijeg funkcionisanja privrednog i društvenog sistema, kao i približavanja Srbije Evropskoj zajednici, bila je neophodna reforma pravosuđa, pa je već krajem 2008. godine usvojen set zakona počev od *Zakona o uređenju sudova*, zatim *Zakona o sudijama, o javnom tužilaštvu, o Visokom veću tužilaštva, Zakona o sedištim i područjima sudova i javnih tužilaštava*. U ovaj set zakona ulaze i zakoni o prekršajima. Ovi propisi nisu jedini, jer je u 2009. godini donet set novih izmena i dopuna kao i potpuno novih zakona koji su trebali da poboljšaju i ubrzaju rešavanje mnogih predmeta sudova redovne nadležnosti kao i specijalnih sudova.

Nova mreža pravosudnih organa predviđa značajno smanjenje broja sudova (raniji opštinski sudovi), prekršajnih sudova, i opštinskih tužilaštava, što je imalo za posledicu promenu broja nosioca pravosudnih i tužilačkih funkcija kao i broja zaposlenih. U najkraćem: opštinski sudovi postali su osnovni sudovi i umesto dosadašnjih 138 formiraju se samo 34 osnovna suda², koji imaju svoje sudske jedinice. U jedinicama se održavaju sudski dani tako da za građane ne bi trebalo da ima većih poteškoća, jer se sudu obraćaju isto kao i ranije. Sudske jedinice obavljaće redovne poslove (prijem pismena, overe) kao što se radi i u sedištu osnovnog suda.³ Građani te opštine neće imati potrebe da putuju do sedišta osnovnog suda kako bi prisustvovali suđenju.

Možda suštinska promena, koja se ne vidi direktno u Zakonu, je upošljavanje velikog broja sudskih pomoćnika ili stručnih saradnika, koji bi zapravo trebali da povećaju efikasnost u sudijskom radu, time što bi sudijama u velikom broju predmeta pripremali odluke i obrazloženja, vodili neke od postupaka (ostavinske postupke) ili druge vrste pomoći.

1 Prekršajni sudovi, ili nekada organi za prekršaje, nisu nikada bili u sistemu sudske vlasti. Oni su zapravo bili organi koji su vodili prekršajne postupke i izricali odgovarajuća rešenja, ali nisu bili sudovi. Tu razliku treba praviti kada se govori o ovoj temi.

2 *Zakon o sedištim i područjima sudova i javnih tužilaštava*, „Sl. glasnik R Srbije“, br. 116/08. Po novom *Zakonu o sedištim i područjima sudova i tužilaštava*, „Sl. glasnik R. Srbije“, br. 101/ 2013., broj osnovnih sudova je povećan sa 34 na 66, jer je procena bila da su neka područja neopravdano ostala bez suda.

3 Prema *Zakonu o javnom beležništvu*, „Sl.glasnik R. Srbije“, br. 31/11. i 8/12., od 1.9.2014. godine, overe će raditi notari, a ne sudovi.

Ukidanjem velikog broja manjih opštinskih sudova možda je omogućeno i sudijama da nemaju problem male sredine, gde se većina stanovnika poznaje između sebe, pa i ova činjenica svakako može uticati na objektivnost sudija i nezavisnost kao jednu od bitnih načela sudijske funkcije.

Jedna od velikih novina je i da prekršajni sudovi u novoj organizaciji postaju deo sudske vlasti. Za građane se takođe ništa neće promeniti, u odnosu na ranije, ali očekuje se da ovi sudovi postanu efikasniji i svakako ekonomičniji u svom radu. I kod prekršajnih sudova formiraju se odeljenja, ali ne za svaku opštinu, kako je do skoro bila praksa kada je svaka opština imala svoj prekršajni sud. Za razliku od prekršajnih sudova, kada je reč o tužilaštvima, i ona će imati mrežu istu kao i sudovi, a očekuje se i veća ekonomičnost i efikasnost u radu.⁴

Kad je reč o višim sudovima, od početka 2010. godine sa radom počinje Vrhovni kasacioni sud sa sedištem u Beogradu kao i četiri Apelaciona suda. Kao posebni sudovi ustanovljavaju se Privredni sudovi, Privredni apelacioni sud kao drugostepeni, a koji su i do sada postojali, ali pod nazivom Trgovinski sudovi.

Upravni sud sa sedištem u Beogradu je posebna novina. Nadležnost sudova regulisana je *Zakonom o uređenju sudova*⁵ i *Zakonom o sedištima i područjima sudova i javnih tužilaštava*. Ovim zakonima je predviđeno da Upravni sud sudi u upravnim sporovima i vrši druge poslove određene zakonom. Za preispitivanje odluka u upravnom sporu odlučuje Vrhovni kasacioni sud, kao drugostepeni

Ovoj reformi pravosuđa i setu novih zakona treba pridodati i Pravosudnu akademiju⁶ kao novu instituciju koja se formira sa ciljem „da doprinese profesionalnom, nezavisnom, nepristrasnom i efikasnom obavljanju sudske i tužilačke funkcije i stručnom i efikasnom obavljanju poslova sudskog i tužilačkog osoblja“.⁷

Ovdje ćemo se prvo osvrnuti na sudove redovne nadležnosti, njihovu osnovnu delatnost i za koje su sve sporove oni nadležni. Ima značajnih promena u odnosu na ranije uređenje sudova opšte nadležnosti, mada se ovdje neće upoređivati nadležnost uspostavljenih sudova sa ugašenim.

Osnovni sudovi su prvostepeni sudovi osnovne nadležnosti. Oni su mesno nadležni za teritoriju grada, jedne ili više opština. Na područjima osnovnih sudova postupa se i u sudskim jedinicama preko kojih građani ostvaruju svoja prava u postupcima. Malo je osnovnih sudova koji su formirani samo za jednu opštinu. Osnovni sud u prvom stepenu sudi za krivična dela do 10 godina, zatim sudi u građansko pravnim sporovima, u stambenim sporovima, radnim sporovima, vodi izvršne i vanparnične postupke.

Viši sudovi postupaju u predmetima za područja jednog ili više osnovnih sudova. U prvom stepenu sude za krivična dela gde je zaprećena kazna preko 10

4 Po *Zakonu o sedištima i područjima sudova i javnih tužilaštava*, „Sl. glasnik R. Srbije“, br. 101/13. broj osnovnih tužilaštava u R. Srbiji iznosi 58.

5 „Sl. glasnik R. Srbije“, br.116/08., 104/09., 101/10., 31/11. i 101/13.

6 *Zakon o pravosudnoj akademiji*, „Sl. glasnik R. Srbije“, br. 104/09.

7 Član 2 istog *Zakona*.

godina, za dela protiv Vojske Srbije, sude za ratne zločine, za kršenje zakona od strane sudija i tužilaca, silovanja u postupcima prema maloletnicima i dr. Odlučuju u drugom stepenu o žalbama na odluke osnovnih sudova u slučajevima predviđenim Zakonom o uređenju sudova.

Apelacioni sudovi postupaju u predmetima, odnosno nadležni su za područja viših sudova. Ovi sudovi odlučuju o žalbama osnovnih sudova, u slučajevima kada ne odlučuju nadležni viši sudovi, i o žalbama na odluke viših sudova. Sedišta apelacionih sudova su u Beogradu, Novom Sadu, Nišu i Kragujevcu.

Vrhovni kasacioni sud je najviši sud u Republici Srbiji sa sedištem u Beogradu⁸. Zakonom je određeno da je ovaj sud nadležan u suđenju a ima nadležnost i van suđenja. U suđenju odlučuje o vanrednim pravnim sredstvima izjavljenim na odluke sudova u Republici i odlučuje o sukobu nadležnosti sudova. U okviru nadležnosti izvan suđenja propisano je da utvrđuje načelne pravne stavove, razmatra primenu zakona i drugih propisa, imenuje sudije Ustavnog suda i drugo.

Stanje građe novoformiranih sudova

Nova organizacija sudova i tužilaštava u značajnoj meri uticala je i na formiranje, odnosno ukidanje nekih stvaralaca arhivske građe i registraturskog materijala. S obzirom da su načela ekonomičnosti i efikasnosti bili opredeljujući motivi prilikom uspostavljanja nove teritorijalne nadležnosti sudskih instanci, na područjima nekih arhiva pojaviće se potpuno nove registrature, a s druge strane ugasice se veći broj dosadašnjih stvaralaca.

Apelacioni sudovi su jedna od novina sudske vlasti, sa svojim sedištim u Nišu, Novom Sadu, Beogradu i Kragujevcu. Za arhive ovih gradova nastaju potpuno nove registrature. Pored njih tu su i apelaciona tužilaštva. S druge strane, arhivi u Srbiji evidentiraće u svojim službama prestanak rada većeg broja sudova, tužilaštava i prekršajnih sudova.

Sumirajući promene koje su nastale u organizaciji i radu sudova i tužilaštava na području mesne nadležnosti Istorijaskog arhiva Užice, od prvog seta zakona 2008. godine, pa do nove izmene krajem 2013. godine, registrujemo sledeće promene: od 10 opštinskih sudova nastaje 5 osnovnih, od 7 opštinskih tužilaštava nastaju 3 osnovna tužilaštva, a od 10 opštinskih sudova za prekršaje nastaju 3 nova prekršajna suda. Na osnovu iznetih brojki jasno se vidi da je od 27 bivših institucija sudske vlasti, novom reorganizacijom ukinuto njih 16, tako da sada služba zaštite van arhiva prati 11 novoformiranih registratura.⁹

⁸ Član 12 Zakona o uređenju sudova.

⁹ Ako bi se pravno formalno posmatralo, gašenjem 27 napred pomenutih registratura, kao pravnih lica koja su prestala sa radom, građu ovih registratura trebalo bi evidentirati kao posebne fondove arhivske građe. To znači da su osnovni sudovi postali novi stvaraoci. O eventualnoj dilemi da li se ovde radi o pripajanju ranijih sudova ili tužilaštava, ili o potpuno novim registraturama, za sada ovde nećemo iskazivati svoj stav, i sa ovim bi trebalo sačekati dok se promene ne pokažu u praksi.

Zakon o uređenju sudova, u prelaznim i završnim odredbama, u članu 93 uređuje kako će se rasporediti sredstva za rad, oprema i arhiva, ali samo za neke od sudova koji se formiraju. Ne navodi kako postupiti sa arhivama bivših opštinskih sudova. Po nekom automatizmu osnovni sudovi preuzimaju nadležnost ukinutih opštinskih sudova, pa samim tim se staraju i o građi opštinskih sudova. Ukinuti opštinski sudovi do sada su stvorili veliku količinu arhivske građe i registraturskog materijala i to od svog osnivanja, 1945. godine, pa sve do početka rada novih sudova 2010. godine.

Za sada, Osnovni sudovi ne pokazuju značajnije interesovanje za arhive ukinutih opštinskih sudova.¹⁰ U zgradama ukinutih opštinskih sudova odvijaju se sudski dani, tj. održavaju se i dalje suđenja, sem krivične materije koja se po pravilu sudi u sedištu osnovnog suda.¹¹ U sudskim jedinicama se i dalje nalazi arhiva ukinutih opštinskih sudova. Takođe, u sudskim jedinicama se vrši prijem svih predmeta i podnesaka, vrše overe, arhiviraju se predmeti i postoji sudska straža.

Predsednicima sudova, kao odgovornim licima, postavilo se pitanje kako će rešiti odlaganje i zaštitu dokumentacije ukinutih opštinskih sudova, i kakav će dalji tretman ona imati? Većina njih smatra da ova građa treba da ostane u zgradama u kojima su se nekada nalazili opštinski sudovi. Ovakav stav je sasvim logičan i prirodno je da građa ostaje u sudskim jedinicama, jer se u njima i dalje odvijaju sudski dani. Tu dokumentacija nastaje, i to od momenta prijema zahteva, preko njegove obrade i zavođenja u upisnike, do konačnog arhiviranja i smeštaja. I u ovom slučaju treba sačekati da prođe određeno vreme, nakon čega se mogu doneti racionalnije i ispravnije odluke.

Viši sud, koji Arhiv Užica prati kao registraturu, je bivši Okružni sud, i on je, sa manjim korekcijama, zadržao svoju stvarnu i mesnu nadležnost. Zbog prirode predmeta koje su trebali da raspravljaju Apelacioni sudovi, naročito drugostepenu materiju, početkom 2010. godine, kada se formiraju ovi sudovi, predmeti su preuzeti što je konstatovano i zapisnicima o primopredaji. Osnovni privredni sud, ranije Trgovinski sud, zadržao je mesnu i stvarnu nadležnost, tako da u pogledu praćenja ova dva suda nema bitnih promena, a i arhivska građa ovih sudova nalazi se na istom mestu.

Prekršajni sudovi su pretrpeli možda najviše promena. Prekršajni sudovi sada će rešavati sve prekršaje u pravnom sistemu države. Da podsetimo, pre ove promene Poreske uprave imale su svoje organe koji su vodili poreske prekršaje, a to je isto činila i Uprava carina koja je imala svoje organe za carinske prekršaje.

10 Sudske jedinice nemaju po sistematizaciji klasičnog arhivara. Ovim poslom se obično bave zaposleni na vođenju upisnika, a ponegde i sudski stražari. Ovo je nedopustivo i Arhiv je upozorio predsednike sudova da se poslovi sudskog arhivara ne mogu poveriti nestručnim licima. Loš primer je sudska jedinica Kosjerić u kojoj se čuva građa bivšeg opštinskog suda, a sada nastaje građa sudske jedinice. Prostor za smeštaj je ispod svakog standarda, dokumentacija nije nikad izlučivana, a i pored više zaposlenih niko se ne stara o arhiviranoj dokumentaciji.

11 Organizacija je tako uspostavljena da sudije dolaze iz osnovnog suda u sudske jedinice, po prethodno utvrđenim terminima za suđenje. Stalnih sudija ima u jedinicama, ali najviše po jedan i to su uglavnom sudije koje žive na teritoriji te sudske jedinice.

U drugom stepenu za finansijske i carinske prekršaje odlučivao je poseban organ formiran pri Ministarstvu finansija. Sve predmete drugog stepena prekršaja preuzeli su Viši prekršajni sudovi. Arhiv Užica nije posebno pratio prekršajnu aktivnost poreskih uprava, niti je evidentirao dokumentaciju nastalu u radu ovih organa.

Poslovnik o radu sudova

Sudski poslovnik je akt kojim se propisuje unutrašnje uređenje i rad sudova u Republici Srbiji.¹² Poslovnikom se obezbeđuje uredno i blagovremeno obavljanje poslova sudske uprave i drugih poslova iz delokruga rada suda. Funkcionisanje i rad suda su odvojeni od procesa suđenja, i oni obuhvataju administrativne, tehničke, stručne, finansijske i druge poslove značajne za rad suda. Predsednik suda se stara o pravilnoj primeni odredaba poslovnika i u skladu sa njim izdaje odgovarajuća uputstva i naredbe.

Poslovnik u odeljku o arhiviranju, čuvanju i izdvajanju predmeta propisuje nastanak, arhiviranje, čuvanje, izlučivanje, kao i postupak primopredaje nadležnom arhivu sudske dokumentacije. Sudski poslovnik za arhivsku građu sudova, predstavlja osnovni, procesni i materijalni dokument. Nadležni arhiv je dužan da primenjuje poslovnik, jer je on zvanična Lista kategorija svakog suda. Zapravo, svi sudovi su u obavezi da primenjuju *Sudski poslovnik*¹³, dok tužilaštva imaju svoj poseban *Pravilnik o upravi u javnim tužilaštvima*.¹⁴

Zašto naglašavamo da Poslovnik predstavlja i pojedinačni akt? Sudovi su obavezni da donose Liste kategorija sa rokovima čuvanja kao i svaki stvaralac arhivske građe, kako to obavezuje član 38 *Zakona o kulturnim dobrima*.¹⁵ Kako Poslovnik ovu materiju jasno uređuje u svom poglavlju o arhiviranju, čuvanju i izdvajanju predmeta, dovoljno je da se svaki sud pozove na Poslovnik u postupku izlučivanja ili predaje nadležnom arhivu.

Međutim, po ovom pitanju u praksi nekih arhiva u Srbiji postoje i drugačija mišljenja. Oni smatraju da je *Zakon o kulturnim dobrima* pravno jači propis u odnosu na Poslovnik, te da su sudovi u obavezi da donose pojedinačne Liste kategorija.¹⁶ Čak su i sudovi obavešteni da dok ne donesu Liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja neće biti odobravanja izlučivanja kao i predaje arhivske građe na trajno čuvanje.

¹² *Sudski poslovnik* objavljen u „Sl. glasniku R. Srbije“, br. 110/09., 70/11. i 19/12.

¹³ *Poslovnik* primenjuju svi sudovi redovne nadležnosti, Privredni sudovi, Upravni sud i Prekršajni sudovi.

¹⁴ „Sl. glasniku R. Srbije“, br. 110/09. Ovaj *Pravilnik* koji primenjuju tužilaštva je veoma precizno i detaljno opisao proces izlučivanja bezvrednog materijala i način primopredaje arhivske građe nadležnom arhivu.

¹⁵ „Sl. glasnik R. Srbije“, br. 71/94.

¹⁶ Na području Arhiva Kraljeva neki sudovi su doneli pojedinačne Liste kategorija, dok drugi to ne žele da urade jer smatraju da *Poslovnik* ima pun legitimitet.

Arhiv Užice po ovom pitanju ima malo drugačiji stav, kao i pristup ovom problemu, ali prihvatio je da bude potpisnik zahteva sedam arhiva Zapadne Srbije koji je upućen Ministarstvu pravde.¹⁷ U ovom zahtevu između ostalog traženo je da se obavezno usagласи praksa sudova kod donošenja pojedinačnih Listi kategorija sa rokovima čuvanja svakog suda. Čak je predloženo ko bi bio donosilac Liste kategorija sa rokovima čuvanja sa konkretnim predlozima i to: da Listu može doneti Vrhovni kasacioni sud, zatim Ministar pravde na predlog najviših sudova Republike i treća varijanta da svaki sud donese posebno svoju Listu kategorija. Namera potpisnika ovog zahteva je bila da se usagласи jedinstvena praksa po ovom procesnom pitanju i da među sudovima nema odstupanja u primeni poslovnika.

Sudski poslovnik određuje kategorije dokumenata koja se moraju čuvati u sudu i koja se ne predaju nadležnom arhivu. On taksativno nabroja koji su to predmeti, a među njima su: registri sa ispravama; testamenti sa ispravama i upisnicama; krivični spisi sa izrečenom kaznom od 30-40 godina; odluke o trajnom i privremenom oduzimanju imovine; presude iz parničnih spisa koje se odnose na statusne sporove, nasledno pravne sporove i rešenja o nasleđivanju; spisi o oduzimanju poslovne sposobnosti kao i svi upisnici sa odgovarajućim imenicima.

U narednom, 241 članu, Poslovnik propisuje kategorije dokumenata koje se čuvaju sa određenim rokom i u ovom delu ima dosta kategorija registraturskog materijala koji su stali pod lupu arhivista. Jedan od primera su rokovi za izvršne predmete „I“ kod kojih je određen rok od 5 godina a da se zanemaruje činjenica da u izvršenjima ima predmeta, poput fizičkih deoba, prodaja nepokretnosti, hipoteka, kao stvarnih prava, koja se moraju čuvati mnogo duže, pa čak i trajno.

Takođe je veoma bitno napraviti selekciju predmeta „OV“, odnosno dokumenata i spisa koji se u sudu overavaju po službenoj dužnosti odnosno po sili zakona. Po predlogu i sugestijama Arhiva Užice ovi predmeti do sada nisu izlučivani i traženo je da se oni čuvaju kao trajna dokumenta u sudu. Razlog za preporuku je da mnoge overe ugovora o kupovini nepokretnosti građani jedino mogu naći u sudovima. Poznata je činjenica da građanstvo ne čuva svoju dokumentaciju uredno i bezbedno. Na kraju imamo i veoma svež primer uticaja više sile, kada je u katastrofalnim poplavama u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj uništeno na hiljade domova u kojima je nepovratno izgubljeno na desetine hiljada ličnih i drugih dokumenata o svojini. Tako da ni sudska dokumentacija nije pošteđena u ovoj katastrofi.

Da postoji nedoslednost u određivanju rokova može se videti upoređivanjem trenutno važećeg Poslovnika sa prethodnim Poslovnikom. Novi Poslovnik izvršnim predmetima određuje rok od 5 godina, dok je prethodni propisivao 10 godina. Novi poslovnik ne pominje vanparnice na nepokretnostima, a prethodni određuje rok od 30 godina. Za krivične predmete novi poslovnik propisuje mnogo duže rokove od prethodnog.

¹⁷ Neki od problema zaštite arhivske građe sudova evidentirani su još početkom devedesetih godina. Sudovi su već tada počeli sa striktnom primenom poslovnika na koje je Arhiv imao dosta primedbi. Da su primedbe Arhiva na mestu može se videti u onim sudovima koji su sačuvali parnične predmete u kojima se uspostavljala službenost ili se ustanovljavalo pravo svojine.

Zaključak

Veoma dinamične promene u sudskoj vlasti i organizaciji sudskih organa treba da povećaju efikasnost sudija, ažurnost rada pravosudnih organa, specijalizacije sudova i naravno poboljšanog pristupa pravdi. Mehanizmi koje će arhivi uspostaviti za praćenje rada novih sudova i tužilaštava u dobroj meri zavisiće i od saradnje sa nadležnim ministarstvom, registrovanjem i uočavanjem konkretnih problema, češćim obilascima stvaralaca kao i jedinstvenim stavom arhivske službe prema uočenim problemima. Sudski poslovnik predstavlja dokument koji se mora prilagoditi potrebama sudske struke, a sa druge strane trebalo bi da postane akt koji će zadovoljiti zahteve arhivistike. Arhivska služba je veoma zainteresovana da se arhivska građa sudova zaštiti na adekvatan način. Ovu tezu dokazuje i Arhiv Užica koji je do sada preduzeo niz mera i postupaka u cilju efikasnog praćenja i zaštite sudske dokumentacije.

Summary

Very dynamic changes in the organization of the judiciary and judicial authorities should increase the efficiency of judges, promptness of judicial bodies, specialized courts, and of course, improved access to justice. Mechanisms to establish archives for the monitoring of new courts and prosecutors' offices to a large extent depend on cooperation with relevant ministries, recording and observing the specific problems, registry offices' frequent visits as well as unique attitude of archival services towards identified problems. Court Rules is a document that must be adapted to the needs of the judicial profession; on the other hand it should become a document that will meet the requirements of archival science. Archival Service is very interested in the archival records of the courts to be protected adequately. This thesis is proved by the Archives of Užice that has already taken a series of measures and procedures to monitor and protect the court documents efficiently.

ANGAŽIRANOST BOSANSKOHERCEGOVAČKIH ARHIVA NA ZAŠTITI I PREUZIMANJU ARHIVSKE GRAĐE UGAŠENIH I PRIVATIZIRANIH REGISTRATURA

Abstrakt: *Erozijom jednopartijskog socijalističkog sistema na prostoru eks Jugoslavije početkom zadnje decenije 20. stoljeća, nastala je etapa pluralnog višestranačkog sistema liberalne demokratije. Osim sistemsko-političkih nastale su i mnoge druge promjene, među kojima je na stanje arhivske građe u nastajanju ponajviše odraza imala promjena vlasničkih odnosa u privrednoj sferi rada. Neki privredni subjekti su ugašeni, drugi su privatizirani, a treći su nastavili da funkcioniraju u nekoj formi društvenog ili državnog vlasništva.*

Polazeći od spoznaje da su registrature u državnom vlasništvu ostale u žiži interesiranja arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine, to je, bar prema do sada objavljenim saznanjima, ostala neizvjesna sudbina arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura. Razloga za takvo stanje je svakako više. Predmet ovoga priloga su aktivnosti arhivske službe na zbrinjavanju (zaštiti i preuzimanju u arhive) te građe u skladu sa arhivskim propisima, što je operativno u izričitoj nadležnosti arhivskih službi za zaštitu arhivske građe u nastajanju. Očekuje se da će rezultati istraživanja ukazati na dobre i loše strane rada arhiva na ovom planu, a što bi poslužilo za daljnja racionalna usmjerenja stručnih aktivnosti, sve u cilju unapređenja zaštite arhivske građe kao najvažnijeg pitanja u radu arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, arhivi, vanjska služba arhiva, registrature, ugašene registrature, privatizirane registrature, stečaj, arhivska građa, registraturna građa, sistemski propisi, arhivski propisi, arhivski fond, preuzimanje arhivskog fonda.*

ENGAGEMENT OF ARCHIVES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA ARCHIVE ON PROTECTION OF ARCHIVAL MATERIAL EXTINGUISHED AND PRIVATIZED REGISTRY

Abstract: *The erosion that one-party socialist system in the area of ex Yugoslavia at the beginning of the last decade of the 20th century, there was stage pluralist multi-party system of liberal democracy. In addition to systemic political emerged and many other changes, including the state archives in emerging mainly*

reflected in a change in ownership relations in the economic sphere of work. Some business entities are extinct, others have been privatized, and the third continued to function in some form of social or state ownership.

Based on the idea that the registry system in state ownership remained in the focus of interest of archival activities in Bosnia and Herzegovina, it is, at least according to the published findings, remained uncertain fate of archive material of extinct and privatized registry. The reasons for this situation is certainly more. The subject of this paper are archival service activities on disposal (protection and assuming the archive) and materials in accordance with archival rules, which is operative in the explicit jurisdiction archival services for the protection of archives in the making. It is expected that the results of the study emphasize the good and bad sides of the labor archives in this area, which would serve to further rational guidance of professional activities, in order to improve the protection of archival material as the most important issues in the work of archival activities in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, archives, foreign ministry archival material, registry system, defunct registry system, privatized registry system, bankruptcy, archives, records are, system rules, regulations archive, archive, retrieve archival holdings.*

Opće napomene

Primaran zadatak arhiva i svrha njihovog postojanja je da se brinu o arhivskoj građi, od njenog nastanka (u registraturama) pa do „valorizacije svih oblika njene vrijednosti“.¹ Radi se o jednom slojevitom i sinhroniziranom sistemu koji se sastoji od brojnih i raznovrsnih sadržaja i aktivnosti, sa krajnjim ciljem da se sačuva cjelovit arhivski fond koji se predaje nadležnom arhivu a radi dalje arhivističke pripreme za korišćenje od strane zainteresiranih subjekata: najčešće istraživača za potrebe nauke, te građana za ostvarenje ličnih prava itd. Zbog izuzetne važnosti toga posla, arhivska građa je međunarodnim konvencijama i pravnim propisima svake zemlje, definirana kao pokretno kulturno dobro neprocjenjive vrijednosti koje čini memoriju svakoga društva, a arhivska djelatnost koja se o njoj brine kao djelatnost od posebnog društvenog interesa.² Upravo ta djelatnost je povjerena arhivima i arhivistima, što se često, svjesno ili iz neznanja, zanemaruje kada se promatra ova problematika na teoretskoj i pragmatičnoj razini.³

1 Azem Kožar, Ivan Balta, *Pomoćne historijske znanosti i arhivistika*, Tuzla 2004., 135.

2 Više o tome vidi: Azem Kožar, „Međunarodni i nacionalni sistem zaštite kulturnih dobara u ratnim okolnostima“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli*, Tuzla 1997., 13-36.

3 Razloga za takva shvatanja je svakako više. Nadležni nivoi vlasti najčešće ne shvataju značaj ove djelatnosti i zato joj u praksi ne posvećuju dovoljno pažnje, većina registratura joj također ne poklanja potrebnu pažnju tretirajući je kao neku prateću i uzgrednu djelatnost, a sami arhivi i arhivisti sa svoje

Pitanje kojim se u ovom radu bavimo, jedno je od pitanja koje se u znatno izraženom obimu pojavilo u posljednjih dvadesetak godina funkcioniranja arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine, a koje zaslužuje posebnu pažnju arhivske teorije i naročito arhivske prakse. Značajan broj registratura je od pojave pluralnog društva i liberalnog kapitalizma u Bosni i Hercegovini, početkom zadnje decenije prošlog stoljeća prestao sa radom, tj. ugašene su kao pravni subjekti odnosno stvaraoci i/ili imaoci arhivske građe, a znatno veći broj registratura koje su bile u državnom i/ili društvenom vlasništvu je privatiziran, dok je jedan broj registratura nastavio djelatnost u ranijem pravnom statusu. Te promjene su najizraženije u privrednoj sferi rada. Postupak sa arhivskom građom svake od tri naznačene vrste registratura je uređen u određenoj mjeri arhivskim propisima. Otuda je, s obzirom da se radi o obimnoj i veoma značajnoj arhivskoj građi, razumljiva potreba struke da se stanje prati, analizira i usmjerava, što je i osnovna namjera ovoga priloga – bar u mjeri da ukaže na neka važna kretanja u smjeru provedbe zakonskih rješenja: kako od strane registratura, tako i posebno od strane arhiva te i od strane osnivača arhiva i registratura. Ovo tim prije što se bosanskohercegovački arhivi nisu studiozno i sveobuhvatno bavili ovom problematikom, sa izuzetkom nekih arhiva i arhivista koji su povremeno aktuelizirali ovu problematiku na „svom“ području, tako da ne postoje suptilnije urađene stručne analize o sudbini arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura na području Bosne i Hercegovine.⁴

Znatno više pažnje arhivističkom aspektu ove problematike posvetila je arhivska služba Republike Hrvatske, koja je 2007. godine organizirala posebno arhivsko savjetovanje na ovu temu,⁵ na kojem su studiozno prezentirani mnogi aspekti ovoga složenoga pitanja. Pitanje stanja arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura je također u fokusu interesiranja arhivista i arhivskih službi iz svih zemalja eks Jugoslavije. Brojni pokušaji i inicijative arhivista da se postojeće neadekvatno stanje (nedostatnost legislative, slabosti u radu arhivskih službi i dr.)

strane, pritisnuti brojnim poteškoćama u radu, a nerijetko i iz neznanja, ne čine dovoljno da je nametnu kao prioritetnu i prevažnu, tj. onakvu kakav ona značaj i ulogu u društvu zaista treba da ima.

4 Kao pozitivan primjer može se navesti aktivnost Arhiva TK i arhivista koji su o tome objavili stručne radove, među kojima su: Izet Šabotić, „Neke karakteristike stanja i zaštite arhivske građe privatiziranih pravnih subjekata u Bosni i Hercegovini“, *Glasnik arhiva i AU BiH*, broj 37-38., Sarajevo 2007., 161-17.; Isti, „Registraturna građa privatiziranih pravnih subjekata“, *Arhivska praksa*, broj 6, Tuzla 2003., 51-59; Isti, „Neke osobenosti zaštite arhivske građe i registratura u stečajju i likvidaciji (bosanskohercegovačko iskustvo)“, *42. savjetovanje „Arhivska služba i gospodarski arhivi“*, Bjelovar, 2.-4. listopada 2007., 69-78; Omer Zulić, „Arhivska građa privatiziranih pravnih subjekata“, *Arhivska praksa*, broj 9, Tuzla 2007., 105-113; Isti, „Uloga arhiva u zaštiti registraturne građe privatiziranih registratura (Primjer Arhiva Tuzlanskog kantona)“, *Arhivska praksa*, broj 16, Tuzla, 2013., 99-108; Hatidža Fetahagić, „Problematika korištenja arhivske građe stečajnih subjekata (Primjer Arhiva Tuzlanskog kantona)“, *Glasnik arhiva i AU BiH*, broj 43, Sarajevo 2013., 193-202, itd. O ovoj problematici je i autor ovoga priloga objavio nekoliko članaka u *Arhivskoj praksi*, *Atlantima*, *Glasniku arhiva i AU BiH* i dr.

5 Prilozi sa toga skupa objavljeni su u zborniku radova „42. savjetovanje „Arhivska služba i gospodarski arhivi“, Bjelovar, 2.-4. listopada 2007.

mijenja na bolje, daju određene rezultate ali konzistentnog odgovarajućeg stručnog rješenja još uvijek nema.⁶

U metodologiji obrade ovoga priloga sačinjen je i svim bosanskohercegovačkim arhivima upućen odgovarajući Upitnik (vidi Prilog 1). Međutim, odgovorila su svega četiri arhiva, dok su se ostali arhivi oglašili čak i o dodatne urgencije autora. Ne ulazeći u razloge takvih postupaka, mada smatramo da se bar u većini slučajeva radi o nedostatku volje arhiva, najčešće direktora arhiva, da se ova problematika istražuje možda i zbog toga što joj se u tim arhivima ne pridaje odgovarajući značaj.⁷ To je, svakako, bitno uticalo na strukturu, obim i kvalitet ovoga priloga, što je kudikamo manje važno od značaja koji bi sveobuhvatna i studiozna analiza ovoga pitanja imala za unapređenje stručnih aktivnosti na ovome pitanju.

Zakonska regulativa

Zakonska regulativa postupaka na zaštiti i preuzimanju arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura je uopćena, nedorečena i neadekvatna. Iako je ovo pitanje u suštini tranzicijsko, tj. aktualno je od 1990. godine (ekonomska tranzicija), a naročito donošenjem odgovarajućih zakona na nivou države, entiteta i kantona u dejtonskoj Bosni i Hercegovini (tranzicija vlasništva), pitanje zaštite i preuzimanja arhivske građe **ugašenih registratura** (čemu nije bio razlog tranzicijske već ekonomske ili organizacijske naravi), tretirano je u *Zakonu o arhivskoj djelatnosti Bosne i Hercegovine*⁸, gdje je u članu 14 između ostaloga konstatirano da „organ koji je donio akt o prestanku rada, odnosno ukidanja, dužan je da njihov registraturski materijal preda nadležnom arhivu u sređenom stanju“, utvrdivši da se ta predaja „vrši u roku od 60 dana nakon prestanka rada ili ukidanja ...“. Istovjetne odredbe utvrđene su i u podzakonskom aktu o primopredaji arhivske građe.⁹ Ovom vrstom građe arhivi su se bavili, uglavnom u mjeri koju su im omogućavali njihovi kadrovski i prostorni kapaciteti. Ova, kako se u stručnim komunikacijama arhivista govorilo „napuštena građa“, spašavana je profesionalizmom arhivista i od strane arhiva preuzimana u rinfuznom stanju. Organi koji su donosili odluke o prestanku rada, a najčešće su to bili osnivači, apsolutno su se oglašivali o apele arhiva da se primijene zakonski propisi i registraturna i arhivska građa preda arhivu u sređenom stanju. U takvoj situaciji arhivistima je ostala jedina mogućnost da urade poslove registratura i njihovih osnivača, i da spase što se spasiti može.¹⁰

6 Između ostaloga neka iskustva srbijanskih arhivista o ovoj problematici objavljena su u arhivističkom časopisu *Zapisi*, broj 1 i broj 2, za 2012. i 2013. godinu u izdanju Istorijskog arhiva u Požarevcu.

7 Korektnosti radi treba istaći da je autor ovoga priloga u minulom tridesetogodišnjem razdoblju, pa i u najnovije vrijeme, imao dobro razumijevanje arhiva i arhivista za istraživanja slične prirode. Što to nije bio slučaj i ovoga puta, osim naznačenoga, pokazat će se u skoroj budućnosti, posebno ako struka izvuče neke pouke o važnosti ovoga pitanja.

8 „Službeni list SR BiH“, broj 35/87.

9 *Uputstvo o načinu primopredaje arhivske građe između imalaca arhivske građe i nadležnog arhiva*, „Službeni list SR BiH“, broj 41/88.

10 Eklatantan primjer takvoga odnosa ugašene registrature i njenog osnivača je Radnički univerzitet

U eri tranzicije vlasništva, koja je započela i još uvijek nije okončana u dejtonskoj Bosni i Hercegovini, problematika zaštite i preuzimanja arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura je tretirana sistemskim propisima o pretvorbi državnog i društvenog vlasništva u privatno (na nivou entiteta i kantona), kao i arhivskim propisima svih nivoa (kantonalni, entitetski, državni). U sistemskim propisima,¹¹ međutim, ona nije implicate naznačena, osim što se, logično, podrazumijeva da i arhivska građa spada u ukupnu imovinu registrature koja se privatizira, a što podrazumijeva i pravilan odnos novoga vlasnika prema istoj.

Međutim, u arhivskim propisima svih razina su u nekoj formi ugrađena i određenja pitanja zaštite i preuzimanja arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura.¹²

Što se tiče arhivske građe ugašenih registratura u članu 8 *Zakona o arhivskoj građi i Arhivu Bosne i Hercegovine*¹³ se doslovno konstatuje: „Arhivska građa ukinutog državnog organa vlasti, javnih ustanova i preduzeća dogovorno se predaje pravnom slijedniku ili nadležnom arhivu.

Organ koji donese odluku o prestanku rada stvaraoca, odnosno imaoca arhivske i registraturne građe, dužan je odrediti novu pravnu osobu kao imaoca te građe i donijeti odluku o predaji građe nadležnom arhivu“. Pošto su ove odredbe svrstane u poglavlje o javnoj arhivskoj građi (članovi 5 do 20), to je nedvojbeno jasno da se arhivska građa ugašenih (ukinutih, odnosno prestalih sa radom imalaca javne arhivske građe) registratura smatra javnom arhivskom građom. Slične odredbe sadrže i entitetski arhivski zakoni. *Zakonom o arhivskoj građi Federacije BiH* predviđeno je (član 17) da se arhivska građa registratura koje su prestale sa radom predaje Arhivu Federacije BiH „u roku od 60 dana od dana prestanka stvaratelja i imatelja“. *Zakonom o arhivskoj delatnosti Republike Srpske*¹⁵, u članu 14, predviđene su iste obaveze za ukinute registrature, stim da Arhiv RS može odrediti da rok za predaju građe bude i drugačiji.

I kantonalni arhivski propisi sadrže određenja o arhivskoj građi ugašenih (ukinutih) registratura. Tako je u *Zakonu o arhivskoj djelatnosti Tuzlanskog*

Tuzla i Općine Tuzla, čiju su građu arhivisti Arhiva Tuzla sakupljali po vlažnim podrumima objekata u kojima je bila smještena. Ovaj fond je potom arhivistički sreden, mada je, razumljivo, samo fragmentarno sačuvan.

11 Radi se između ostalog o propisima na nivou Federacije BiH: *Zakon o privatizaciji preduzeća* („Sl. novine FBiH“, broj 27/97), *Zakon o privrednim društvima* („Sl. novine FBiH“, broj 23/99), *Zakon o Agenciji za privatizaciju* („Sl. novine BiH“, broj 29/2003). Slični propisi donijeti su i na nivou entiteta Republika Srpska. Na nivou kantona su, također, donijeti određeni propisi o privatizaciji. Na primjer, na nivou Tuzlanskog kantona donijet je *Zakon o kantonalnoj agenciji za privatizaciju* („Sl. novine Tuzlansko-podrinjskog kantona“, broj 3/97) i dr.

12 Ovdje nije cilj da se studioznije bavimo problematikom zakonske regulative ove materije, već da ukažemo da je i ovo pitanje zakonska kategorija, te da ga tako do kraja treba posmatrati i sa aspekta arhivske djelatnosti, tj. insistirati na dosljednoj primjeni (i poboljšanju) postojećih propisa.

13 „Službeni glasnik BiH“, broj 16/01.

14 „Službene novine Federacije BiH“, broj 45/02.

15 „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 35/99 i 9/00.

*kantona*¹⁶, u članu 19 utvrđeno: „U slučaju prestanka rada imaoca registraturskog materijala i arhivske građe, organ koji je donio odluku o prestanku rada, dužan je da u roku od 60 dana od dana prestanka rada, njegov registraturski materijal i arhivsku građu preda Arhivu u sređenom stanju“. U ovom Zakonu postoje i odredbe koje utvrđuju obavezu Arhiva da preuzima arhivsku građu radi zaštite i spašavanja od oštećenja i uništenja, a da pri tome troškove zaštite snose registrature a troškove spašavanja osnivač Arhiva. Među ovom građom se nerijetko nalazi i građa ugašenih registratura.

Dakle, arhivskim propisima su utvrđene obaveze ugašenih registratura i arhiva o zaštiti i predaji odnosno preuzimanju njihove registraturne i arhivske građe, a u nekim propisima i obaveze osnivača arhiva. Iako su data zakonska određenja prilično uopćena, stoji činjenica da je ovo pitanje zakonska kategorija, tj. obaveza ugašenih registratura i nadležnih arhiva odnosno u nekim propisima i osnivača arhiva. To znači da je preuzimanje ove vrste građe moralo biti prioritarno u radu svakoga arhiva.

Sa pojmom „registraturna i arhivska građa **privatiziranih registratura**“ se susrećemo u arhivskim propisima dejtonske Bosne i Hercegovine, što je u skladu sa procesima pretvorbe vlasništva u toku intenzivnog toka tranzicije društva. Ovdje se radi o građi registratura koje su do privatizacije bile državno ili društveno vlasništvo, tako da je ta građa imala karakter javne arhivske građe. To što su te registrature privatizirane ne može, kako to neki arhivisti nejasno tumače, i ne smije da utiče na promjenu statusa te građe do privatizacije registrature. To je, dakle, apsolutno javna arhivska građa. Dakle, ovdje je u fokusu pažnje pitanje: kako je arhivskim propisima regulisano pitanje zaštite i preuzimanja arhivske građe registratura koje su iz državne ili društvene svojine postale privatna svojina?

Na nivou države je *Zakonom o arhivskoj građi i Arhivu Bosne i Hercegovine*, u članu 58, utvrđeno: “Preduzeća i ustanove nastale privatizacijom, koje su do privatizacije bile društveno, odnosno državno vlasništvo, arhivsku građu koju su preuzele privatizacijom, a potrebna im je u obavljanju njihove osnovne djelatnosti, mogu zadržati najduže 10 godina nakon isteka kalendarske godine u kojoj je izvršena privatizacija, ili dok se po zakonu ne steknu uslovi za preuzimanje u arhiv“. Dakle, ovim odredbama se utvrđuje postupanje samo sa onom građom koja je potrebna novom vlasniku za poslovanje, a i ne pominje se ostala arhivska građa koja je nastala u radu registrature do privatizacije.

Entitetski arhivski propisi ne sadrže odredbe o zaštiti i preuzimanju arhivske građe privatiziranih registratura, tako da je ovo pitanje ostalo apsolutno normativno-pravno i stručno-arhivistički neuređeno na ovoj razini.

Kantonalni arhivski propisi se, u manjoj ili nešto većoj mjeri, bave pitanjima zaštite i preuzimanja ovog dijela arhivske građe, a među najkompletnijim su sadržaji

16 „Službeni glasnik TK“, broj 15/00. Treba naglasiti da kantonalni arhivski zakoni nisu ujednačeni, već su neharmonizirani po mnogim pitanjima pa i po pitanju preuzimanja arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura.

iz *Zakona o arhivskoj djelatnosti Tuzlanskog kantona*. U članu 73 Zakona se navodi: „Ustanove, privatna lica i druga lica nastala privatizacijom, koja su bila državno odnosno društveno vlasništvo, te vjerske zajednice i druga građansko-pravna i fizička lica kao imaoци arhivske i registraturne građe na području Kantona, dužni su predati Arhivu građu u roku od godinu dana od stupanja na snagu ovog Zakona, osim onog dijela građe koji im je neophodan za tekuće poslovanje odnosno obavljanje djelatnosti, što se utvrđuje posebnim zapisnikom“. Ove odredbe su znatno određenije i konkretnije u odnosu na odredbe iz *Zakona o arhivskoj građi i Arhivu Bosne i Hercegovine*, jer je ovdje jasno naznačeno da se u arhiv preuzima cjelokupna arhivska građa privatizirane registrature do njene privatizacije, osim dijela koji je „neophodan za tekuće poslovanje“. Međutim, ovdje je nedostatak propisa u tome što je u „isti koš“ svrstana i građa „vjerskih zajednica i drugih građansko-pravnih i fizičkih lica“, tako da naznačene odredbe o građi privatiziranih registratura nisu dobile na jasnoći stava zakonodavca. S druge strane odredbe o preuzimanju građe vjerskih zajednica i drugih građansko-pravnih i fizičkih lica, ostale su prilično konfuzne i nedostatne, jer se radi o građi različite provenijencije i različitih zakonskih određenja u ranijim arhivskim propisima.¹⁷

Dakle, u aktuelnom arhivskom zakonodavstvu pitanjima zaštite i preuzimanja arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura nije posvećena odgovarajuća pažnja, što je, neminovno, ostavilo traga u aktivnostima koje se ovoj građi posvećuju u radu bosanskohercegovačkih arhiva.¹⁸

U namjeri da utičemo na pravilno shvatanje i određenje normativnih i drugih nedostataka u tretmanu ovoga pitanja od strane zakonodavaca i onih koji provode propise (arhivi i registrature) na području Bosne i Hercegovine, nastojali smo spoznati stvarno stanje stvari i na drugim prostorima eks Jugoslavije. Komparacijom stanja zakonske regulative o zaštiti i preuzimanju arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura, evidentne su sličnosti, tj. zakonska regulativa o pretvorbi vlasništva ne sadrži određene i cjelovite odredbe o postupanju sa ovom građom, a arhivska zakonodavstva su također površna i u mnogo čemu nedostatna.¹⁹

17 Više o zakonskoj regulativi ove problematike vidi: Izet Šabotić „Legislativa i njen uticaj na zbrinjavanje arhivske građe registratura u stečaju i likvidaciji“, *Zapisi*, broj 3, Požarevac 2013., 37-43.

18 Analizirajući pitanje preuzimanja arhivske građe u Arhiv Republike Srpske (u razdoblju od 1992. do 2005.), arhivistica tog arhiva Verica Stošić, je konstatala da se ono odvijalo kao „neplanski postupak“, da su fondovi ugašenih registratura preuzimani u nesređenom stanju jer je „postojala namjera neodgovornih imalaca da arhivsku građu unište“. Ona je također dala i pregled preuzetih arhivskih fondova i zbirki u naznačenom periodu iz koga se vidi da su preuzeti fondovi fragmentarno sačuvani. (Verica Stošić, „Preuzimanje arhivske građe u Arhivu Republike Srpske 1992. – 2005.“, *Glasnik arhiva i AU BiH*, broj 37-38, Sarajevo 2007., 99-123.)

19 Između ostaloga u Srbiji „zakonski propisi koji regulišu svojinsku transformaciju ili prestanak rada privrednih subjekata, ne tretiraju problem zaštite arhivske građe u cjelini“. Također ni aktuelni *Zakon o kulturnim dobrima* nije „potpuno efikasan instrumentarij za zaštitu arhivske građe pravnih subjekata u postupku privatizacije ili stečaja odnosno likvidacije“ (Jasmina Živković, „Arhivska građa privrednih stvaralaca u postupku tranzicije, iskustvo Istorijškog arhiva Požarevac“, *Arhivska praksa*, broj 16, Tuzla 2013., 17.).

Arhivska praksa

Kako se i u kojoj mjeri primjenjuju naznačene zakonske norme u arhivskoj djelatnosti na planu zaštite i preuzimanja arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura, posebno je važno i bez sumnje krucijalno pitanje za sve sudionike ovoga posla: za državu, za struku i za registrature, ali isto tako i za bosanskohercegovačko društvo i sve njegove građane. O tome, nažalost, iz razloga koji su naprijed naznačeni, raspolazemo samo parcijalnim podacima, tj. za samo četiri od 13 postojećih arhiva, i to u nekim manje-više globalnim pokazateljima. Istina, znatno više pokazatelja sadrže u dužem vremenskom razdoblju objavljivljivi radovi arhivista iz Arhiva Tuzlanskog kantona i nekih drugih arhiva, koji su važni zbog toga što pružaju podatke, i analiziraju stanje na području djelovanja svoga arhiva po ovom pitanju, tako da sve to omogućava jasnije uočavanje karaktera i dimenzija ovoga problema i tako doprinosi pravilnijem usmjeravanju daljih aktivnosti struke za poduzimanje svrsishodnih mjera na sanaciji i poboljšanju stanja. Razumljivo, za bosanskohercegovačku arhivsku pragmatiku, važna su i usmjeravajuća i iskustva arhivista iz zemalja eks Jugoslavije koji se susreću sa poteškoćama iste vrste.²⁰

U nedostatku izvornih podataka iz svih bosanskohercegovačkih arhiva, primjenu naznačenih nedostatih arhivskih i drugih propisa u praktičnom radu arhiva, predstavljamo na bazi dobijenih podataka iz četiri kantonalna arhiva: Unsko-sanskog, Hercegovačko-neretvanskog, Tuzlanskog i Srednjobosanskog kantona, a prema podacima iz naznačenog Upitnika, i to tako što ćemo analizirati odgovore na sva četiri postavljena pitanja.

20 Neodgovarajuće i veoma konfuzno stanje je i u Makedoniji. Postupajući po postojećim nedostatnim sistemskim i arhivskim propisima arhivi su preuzeli dio registraturne građe ugašenih i privatiziranih registratura, koja je fragmentarna i znatno više sadrži bezvrijedni registraturski materijal nego arhivsku građu, čime su arhivi ispunili sav postojeći arhivski prostor. Novi *Zakon o arhivskom materijalu* („Sl. novine RM“, broj 95/2012.) ne samo da nije riješio ovo pitanje, već je unio ogromnu konfuziju, dijeleći nadležnost između tzv. dokumentacionih centara, fondova penzionog osiguranja i arhiva. (Aco Angelovski, „Klasifikacijska šema stečajnih i likvidiranih organizacija preuzetih u Državni arhiv Republike Makedonije u periodu 1990. – 2010. i sudbina nepreuzete dokumentacije stečajnih i likvidiranih organizacija u skladu sa novim Zakonom o arhivskom materijalu“, *Arhivska praksa*, broj 16, Tuzla 2013., 31-44.).

Na **prvo pitanje** arhivi su dali sljedeće odgovore:²¹

P i t a n j e	O d g o v o r i			
Koliki je ukupan broj registratura nad kojima Arhiv vrši nadzor prema kategorijama?	Prva kategor.	Druga kategor.	Treća kategor.	Svega
1. Arhiv Unsko-sanskog kantona	95	170	1.345	1.610
2. Arhiv Hercegov.-neretv. kantona	80	70	150	300
3. Arhiv Tuzlanskog kantona	160	370	670	1.200
4. Kantonalni arhiv Travnik	135	280	705	1.120
UKUPNO:	460	890	2.870	4.230

Naznačeni podaci pokazuju da je prilično ujednačen pristup arhiva kod nadzora nad registraturama prve kategorije, uzimajući u obzir i veličinu područja teritorijalne nadležnosti arhiva, što je dobro, jer je za pretpostaviti da je kategorizacija pravilno urađena i aktivnost arhiva prilagođena sopstvenim kadrovskim mogućnostima. Međutim, broj registratura nad kojima ovi arhivi vrše nadzor se bitno razlikuje u odnosu na stanje iz 1990. godine, kada je Arhiv u Bihaću vršio nadzor nad radom 950 (sada 1.650), u Mostaru 1.900 (sada 300) i Tuzli 2.019 (sada 1.200) i u Travniku 1.230 (sada 1.120).²² Razlozi su, vjerovatno, s jedne strane u smanjenju područja teritorijalne nadležnosti sadašnjih kantonalnih u odnosu na prijeratne regionalne arhive (arhivi u Mostaru, Tuzli i Travniku), te s druge strane u pridavanju većeg značaja zaštiti arhivske građe u nastajanju (Arhiv u Bihaću).

Na **drugo pitanje** iz Upitnika arhivi su odgovorili ovako:

P i t a n j e	O d g o v o r i							
Ukupan broj obilazaka registr. godišnje, od toga privat. regist.?	informat. pregl.		redov. pregl.		kontrol. pregl.		S v e g a	
	ukup.	privat.	ukup.	privat.	ukup.	privat.	ukup.	privat.
1. Arhiv Unsko-sanskog kantona	15	5	55	17	15	3	85	25
2. Arhiv Hercegov.-neret. kantona	10	5	90	10	15	5	115	20
3. Arhiv Tuzlanskog kantona	30	10	200	50	70	10	300	70
4. Kantonalni arhiv Travnik	50	10	20	5	30	5	100	20
UKUPNO:	105	30	335	82	130	23	600	135

21 Odgovori arhiva Unsko-sanskog, Hercegovačko-neretvanskog, Tuzlanskog i Srednjobosanskog kantona dostavljeni autoru ovoga priloga u elektronskoj formi.

22 *Standardi i normativi u arhivskoj djelatnosti Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1991., 104.

Podaci pokazuju da arhivi imaju pozitivan i uz to i prilično ujednačen odnos na praćenju stanja zaštite i središtenosti registraturne građe privatiziranih registratura. Arhiv Unsko-sanskog kantona na te poslove troši 29,50% aktivnosti, Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona 17,40%, Arhiv Tuzlanskog kantona 23,30% i Kantonalni arhiv Travnik 20%. Ukupno uzevši ova četiri arhiva godišnje izvrše 600 pregleda registratura (od čega na redovne preglede otpada oko 56 %) od čega se na privatizirane registrature odnosi 115 tj, 22,5% aktivnosti ove vrste.

Na **treće pitanje** arhivi su dali sljedeće odgovore:

Pitanje	Odgovori					
	ukupno	stručnih	u vanjskoj službi			
			ukupno	VSS	VSSŠ	SSS
1.Arhiv Unsko-sanskog kantona	11	10	2	1	-	1
2.Arhiv Hercegov.-neretv. kantona	15	8	1	1	-	-
3.Arhiv Tuzlanskog kantona	12	9	2	2	-	-
4.Kantonalni arhiv Travnik	10	8	1	-	-	1
UKUPNO:	48	35	6	4	-	2

Četiri kantonalna (do rata regionalna) arhiva zapošljavaju ukupno 48 zaposlenika (od čega 35 stručnih), a od toga broja je u vanjskoj službi arhiva angažirano 6 zaposlenika (4 sa VSS i 2 sa SSS), tj. svega 12,5%. Najnepovoljniji omjer je u arhivima Mostara, Bihaća i Travnika u kojima je samo po jedan arhivista angažiran u vanjskoj službi Arhiva.²³

Na **četvrto pitanje** arhivi su odgovorili:

Pitanje	Odgovori					
	ugašene registr.		privatizirane registr.		svega	
	broj	količina	broj	količina	broj	količina
1.Arhiv Unsko-sanskog kantona	15	355 m/d	4	48 m/d	19	403 m/d
2.Arhiv Hercegov.-neret. kantona	30	500 m/d	-	-	30	500 m/d
3.Arhiv Tuzlanskog kantona	75	1.379 m/d ²⁴	25	995 m/d	100	2.374 m/d
4.Kantonalni arhiv Travnik	63	963 m/d	28	316 m/d	91	1.279 m/d
UKUPNO:	183	3.297 m/d	57	1.359 m/d	230	4.556 m/d

23 Ovome svakako treba dodati konstataciju Kantonalnog arhiva Travnik da je Pravilnikom o sistematizaciji predviđen angažman jednog zaposlenika na poslovima vanjske službe, ali da u praksi ove poslove po potrebi obavljaju i još tri stručna radnika ovoga arhiva.

24 Među preuzetom građom ove vrste u Arhivu Tuzlanskog kantona preuzeto je i 274 VHS kasete i 200 DVD.

Odgovori arhiva na ovo pitanje se u nekim segmentima značajno razlikuju. Prije svega primjetno je da svi arhivi pridaju određeni značaj preuzimanju arhivske građe ugašenih registratura, što je dobro. Preuzeli su 3.297 m/d građe (u kojoj neminovno ima i značajne količine registraturskog materijala), te 274 VHS kasete i 200 DVD, što čini 72% po dva naznačena osnova preuzete građe. Razlike su izražene u odnosu prema građi privatiziranih registratura. Posebno je zabrinjavajuće što u Arhivu Hercegovačko-neretvanskog kantona po ovom pitanju nije ništa urađeno. Nisu ohrabrujuće ni aktivnosti Arhiva Unsko-sanskog kantona po ovom pitanju, dok su u komparaciji sa ostalima respektabilni rezultati Arhiva Tuzlanskog kantona i Kantonalnog arhiva Travnik. Ovdje se dijelom radi i o tome da su Tuzlanski i Srednjobosanski kanton do privatizacije imali razvijenu privredu, značajno razvijeniju nego što su to imali Unsko-sanski i Hercegovačko-neretvanski kanton. Međutim, brojni podaci govore da nije samo to u pitanju, već nešto drugačiji strateški pristup ovih arhiva, posebno Arhiva Tuzla, problematici zaštite i preuzimanja građe ugašenih i privatiziranih registratura. Moguće nepreciznosti u podacima pojedinih arhiva mogu biti i posljedica različitog shvatanja pojma „ugašena registratura“. Ovdje je bila namjera da se pod tim pojmom obuhvataju registrature koje su prestale sa radom usljed ukidanja (gašenja) odlukama nadležnih organa vlasti – najčešće osnivača, a ne i one registrature koje su prošle kroz stečajni postupak i nakon toga su likvidirane (ukinute).²⁵

Ipak, zbirno uzevši, po ovom pitanju rezultati svih ovih arhiva su respektabilni, jer preuzimanje 4.556 m/d ove građe, najčešće u uvjetima spašavanja, vrijedno je svake pažnje. Posebno je, i naravno veoma važno, pitanje da li je to najznačajnija građa ove vrste, te koji procenat u njoj otpada na registraturski materijal? Odgovore na ta, i mnoga druga otvorena pitanja treba tražiti u nekom novom istraživanju i od svih bosanskohercegovačkih arhiva.

Kada je u pitanju cjelovitost preuzetih fondova ugašenih i privatiziranih registratura, dragocjena su iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona. Naime, prema objavljenim podacima zaključno sa 2012. godinom u ovaj Arhiv su preuzeta „43 arhivska fonda ugašenih pravnih subjekata u ukupnoj količini od 655 metara dužnih. Preuzeta arhivska građa je necjelovita i često puta nedovoljna da bi se na osnovu nje zadovoljila građanska prava bivših zaposlenika“.²⁶

Kada je u pitanju zaštita i preuzimanje arhivske građe registratura u stečaju, pozitivno je, stručno pravilno osmišljena i učinkovita praksa koja se provodi u Arhivu Tuzlanskog kantona. Naime, Arhiv je uveo praksu preuzimanja arhivske građe i iz registratura u kojima je pokrenut stečajni postupak, a naročito ubrzo po okončanju

25 Naime, poznato je da je mali broj registratura koji je prošao stečajni postupak revitaliziran i da je nastavio istu ili neku drugu djelatnost - u državnoj ili privatnoj svojini. Većina njih je nakon stečaja došla u fazu likvidacije.

26 H. Fetahagić, *Problematika korišćenja arhivske građe stečajnih subjekata, 200-201*. O kojem se stepenu sačuvanosti ove građe radi ne može se pouzdano znati prije njihovog konačnog sređivanja i obrade, ali je donekle ohrabrujući podatak da je zaposlenicima iz tih registratura Arhiv pozitivno odgovorio u 77,6% slučajeva, što bi moglo da znači da je veći dio građe tih fondova sačuvan.

stečaja, što je dalo pozitivne rezultate u zaštiti te arhivske građe, takvi fondovi su cjelovitiji.²⁷

Kada se u odgovorima na sva četiri pitanja iz Upitnika rezimiraju podaci o svakom od njih ponaosob i o svima zajedno, onda bi se došlo do sljedećih konstatacija:

- u kadrovskom smislu se (kako u ukupnom broju tako i u angažmanu zaposlenika u vanjskoj službi) ostalo, uglavnom, na stanju prije rata, tj. vanjskoj službi arhiva se poklanja gotovo ista pažnja u vrijeme intenzivne tranzicije, saniranja ukupnih nedaća koje su u toku rata zadesile arhivsku građu u nastajanju i sl., kao i prije ratnih turbulencija svake vrste,²⁸
- u davanju prioriteta zaštiti i preuzimanju ugrožene građe u nastajanju su napravljeni određeni pomaci, posebno u kantonalnim arhivima Tuzle i Travnika, ali se strateški na nivou arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine na tome nije napravio neophodni zaokret, a to je da se sva ugrožena arhivska građa, pa i ugašenih i privatiziranih registratura, u cjelosti evidentira, zaštiti i preuzme,²⁹
- naznačeni podaci četiri kantonalna arhiva, iako prilično indikativni o stanju i aktivnostima arhiva na realizaciji po ovom pitanju važećih zakonskih odredbi, nisu dovoljni za izradu sveobuhvatne i realne analize stanja, pa otuda ni za daljnju realnu strategiju aktivnosti. Takva analiza i takva strategija su neophodne, reklo bi se da su one pitanje svih pitanja (*conditio sine qua non*) zaštite i preuzimanja ugrožene arhivske građe u arhive.

Zaključak

Pitanjima zaštite i preuzimanja arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura se u Bosni i Hercegovini ne poklanja odgovarajuća pažnja i značaj. Sistemski propisi o pretvorbi društvene/državne imovine u privatnu se i ne dotiču ovog pitanja. U arhivskim propisima različitih nivoa se problematika zaštite i preuzimanja arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura različito, ali u osnovi nedostatno, tretira. Ipak, u većini arhivskih zakona na području Bosne i Hercegovine, ovo pitanje je na neki način uređeno, tako da, sa pravne tačke gledišta, ono predstavlja zakonsku kategoriju (materiju). Analogno tome obaveza je arhiva da mu u svom operativnom radu dadu odgovarajuće mjesto i značaj.

27 Više o tome vidi: O. Zulić, *Uloga Arhiva u zaštiti registrarurne građe privatiziranih registratura*, 106.

28 O tome više vidi: *Standardi i normativi za arhivsku djelatnost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1991.

29 O prioritetima u radu arhiva u vrijeme tranzicije, naročito na planu spašavanja ugrožene arhivske građe, raspravljano je na više bosanskohercegovačkih stručnih skupova arhivista, i na njima su zauzeta određena stajališta, o čijoj se realizaciji kasnije nije pravila nikakva analiza. Takva praksa nije prihvatljiva, jer umjesto poboljšanja stanja vodi deklarativnosti i improvizacijama.

Koliko su bosanskohercegovački arhivi posvetili pažnje zaštiti i preuzimanju arhivske građe ugašenih i privatiziranih registratura ostala je nepoznanica i nakon ovoga istraživanja, jer su na anketni upitnik odgovorila samo četiri kantonalna arhiva. Ipak, sudeći prema dostavljenim odgovorima, može se pouzdano zaključiti da je zaštiti i preuzimanju ove vrste arhivske građe posvećena značajna pažnja i da su postignuti značajni rezultati. Oko 20% svih vrsta nadzora nad radom imalaca registraturne građe otpada baš na ove registrature, u većini ovih arhiva se stanje zaštite građe redovno prati, a preuzeto je 4.556 m/d ove registraturne građe i taj trend preuzimanja se nastavlja.

Pošto je, s obzirom na okolnosti u kojima se provodi tranzicija vlasništva u minulih dvadesetak godina, registraturna i arhivska građa ugašenih i privatiziranih registratura ugrožena, i svakim danom joj prijete sve veća opasnost od uništenja i nestajanja, neophodno je da svi arhivi pitanje zaštite i preuzimanja ove vrste građe stave u sami vrh prioriteta u obavljanju svoje djelatnosti. Uporedo sa tim treba poduzeti sve mjere i aktivnosti da se organima vlasti svih nivoa, osnivačima arhiva prevashodno, i bosanskohercegovačkom društvu u cjelini, stručno i organizirano predstavi značaj pravilnog tretmana ovoga pitanja, normativno i materijalno, da se na osnovu svega toga sačini jedinstven i konstruktivan program (projekat) sanacije stanja. Razumljivo, arhivi bi bili realizatori poslova, a država i društvo finansijeri. Svako daljnje odlaganje sinergijske aktivnosti naznačenih sudionika na rješavanju ovoga pitanja ostavit će iza sebe katastrofalne posljedice.

Summary

Protection issues and taking over of archival material of extinct and privatized registry in Bosnia and Herzegovina has not received adequate attention and importance. System rules on conversion of social / state property in private and do not touch this issue. The archival rules are different levels of protection issues and downloads archive material of extinct and privatized registry differently, but basically insufficiently treated. However, in most archival law in Bosnia and Herzegovina, this question is somehow regulated, so that, from the legal point of view, it constitutes a statutory category (matter). Analogously, the duty of the archive to him in their operational work give proper place and importance.

How the Bosnian archives devoted attention to protecting and retrieving archival material of extinct and privatized registry remained unknown after this study because the questionnaire responded just four cantonal archives. However, judging by the responses submitted, it can be confidently concluded that the protection and taking this kind of archival material devoted considerable attention and achieved significant results. Approximately 20% of all surveillance operations holders current records of waste just to the registry system, in most of these archives to the conservation status of materials regularly monitored and taken over 4,556 m / d of current records and this trend continues downloading.

Because, as it relates to the circumstances in which it is implemented, ownership transition in the last twenty years, Records and nulls and privatized registry compromised, and every day it threatens the growing risk of destruction and extinction, it is essential that all archived issue of the takeover of types of materials are placed at the very top priorities in carrying out its activities. Along with that should take all the measures and activities to the authorities of all levels, primarily founders archives, and Bosnian society as a whole, professional and organized show the importance of proper treatment of this issue, normative and substantive, that on the basis of it all make a unique and constructive program (project) remediation status. Understandably, the archive would be Executors of jobs, and the state and society mobilization. Any further delay synergistic activity indicated participants in resolving this issue will leave behind catastrophic consequences.

ČUVANJE ARHIVSKOG GRADIVA POZORIŠTA U JAVNIM ARHIVIMA U SLOVENIJI – PRIMJER ARHIVSKOG GRADIVA SLOVENSKEG NARODNOG POZORIŠTA U CELJU

Abstrakt: *U članku se želi prikazati saradnja Historijskog arhiva Celje i Slovenskog narodnog pozorišta Celje, te probleme u saradnji javnih arhiva s pozorištima u Sloveniji. Navedena pozorišta imaju vrlo različit odnos prema saradnji s javnim arhivima. Celjski primjer je primjer uspješne višedecenijske saradnje. Prilikom predaje i čuvanja gradiva pozorišta u arhivima se pojavljuje niz problema, koje je moguće rješavati samo uz međusobnu saradnju. Članak govori također o pitanju vlastitog čuvanja arhivskog gradiva pozorišta.*

Ključne riječi: *Čuvanje arhivskog gradiva pozorišta, elektronsko gradivo, vlasničko čuvanje arhivskog gradiva.*

PRESERVATION OF ARCHIVES OF THEATRES IN PUBLIC ARCHIVES IN SLOVENIA - EXAMPLE OF SLOVENIAN NATIONAL THEATRE ARCHIVES IN CELJE

Abstract: *This paper aims to show the cooperation of the Historical Archives of Celje and Slovene National Theatre Celje, and problems in cooperation with public archives and theaters in Slovenia. Said theaters have a very different attitude towards cooperation with public archives. Celje example is an example of a successful decades-old cooperation. During the delivery and storage of materials in the archives of the theater appears a number of problems that can be solved only by mutual cooperation. The article also discusses the issue of its own preservation of archival material of the theater.*

Keywords: *Protection of archival records theaters, electronic records, proprietary preservation of archival materials.*

Uvodne naznake

Prema podacima Statističkog ureda (zavoda) Slovenije u godini 2011. u Sloveniji su djelovala 44 pozorišta,¹ mada Registar stvaralaca javnog arhivskog gradiva - RegUst² broji 13 pozorišta (Pozorište Koper, Slovensko narodno pozorište Celje, Gradsko Ljubljansko pozorište, Slovensko omladinsko pozorište Ljubljana, Slovensko narodno pozorište Opera i balet, te Drama Ljubljana, Slovensko narodno pozorište Maribor, Slovensko narodno pozorište Nova Gorica, Prešernovo pozorište Kranj, Gradsko pozorište Ptuj, Lutkarsko pozorište Maribor, Lutkarsko pozorište Ljubljana, Pozorište Toneta Čufarja Jesenice) koji su kako naslov govori, stvaraoci javnog arhivskog gradiva te arhiva (ZVDAGA)³ i *Uredbe o čuvanju dokumentarnog i arhivskog gradiva* (UVDAG)⁴. Za većinu spomenutih pozorišta nadležni su regionalni arhivi, arhiv Republike Slovenije brine za gradivo Drame, te Opere i baleta Slovenskog narodnog pozorišta Drame u Ljubljani i za gradivo Pozorišnog muzeja u Ljubljani.

Slovenski javni arhivi čuvaju fondove 9 pozorišta. Od toga četiri ne rade više: Zabavno pozorište u Ljubljani, gradivo iz perioda 1950.-1954., količina gradiva 0,1 dm; Pozorište za djecu i mlade Ljubljana, 1981.-2005., 1,9 dm; Narodno pozorište Kopar, 1949.-1961., 0,6 dm; Pozorište Slovenskog Primorja Postojna, 1949.-1954., 0,1dm. Jedna je predala gradivo uprkos tome, da nije povezano: Loški oder Škofja Loka, 1945.-2006., 7,0 dm. Među spomenutih 13 s obavezom predavanja svog arhivskog gradiva su do sada to uradila četiri pozorišta (SNG Maribor, 1961., 3,0 dm; PDG Nova Gorica, 1954.-2009., 1,7dm; MG Ptuj, 1896.-2001., 3, 7 dm, SLG Celje, 1911.-2013., 24,4 dm). Zajedno je tako u arhivima oko 42 dm arhivskog gradiva pozorišta. Zašto tako malo? Pri istraživanju u arhivima sam dobio različite odgovore, koji lijepo ilustruju, kako pozorišta gledaju na svoj položaj.

Stanje arhivskog gradiva pozorišta u Celju

Iz očuvane dokumentacije jednog od pozorišta⁵ moguće je lijepo sagledati odnos, te ustanove prema arhivskom gradivu i nadležnom arhivu. Između ostalih su u odgovoru na saznanja o stanju njihovog dokumentarnog gradiva nadležnom arhivu 3. novembra 1997. zapisali: „*.../ U pogledu gradiva, koje se odnosi na umjetničku sliku pozorišta/.../ sam već odmah upozorila na to, da mu pozorište ne može izručiti materijale, koje čuva u manje od 3 primjerka (to smo dužni čuvati sami) kao ni materijale koji imaju umjetničku vrijednost (kostime i scenografske skice), a čuvaju ih i ostala slovenska pozorišta također. Po pitanju fotografije, te kritika, ocjena*

1 <http://www.stat.si/PrikaziDatoteko.aspx?id=6873>, 18.5.2014.

2 <https://apl.ars.gov.si/regust/index.htm>, 18.5.2014.

3 Službeni list Republike Slovenije (dalje „UL RS“), 30/2006.

4 „UL RS“, 86/2006.

5 Imena pozorišta su namjerno ispuštena.

i članaka, koji su izašli o predstavama pozorišta, rekla sam, da ih pri svom radu trebamo i zbog toga ih ne možemo dati na čuvanje provincijskom arhivu./.../“⁶

U drugom pozorištu su podaci o pregledu stanja dokumentarnog gradiva pokazali slijedeće stanje: „Podaci, koji nastaju prilikom poslovanja, su potpuno automatizovani i podržani s informatičkom tehnologijom. S obzirom na vrstu dokumentacije poslovni proces je organizovan tako, da pojedinačne kategorije gradiva nastaju isključivo pomoću informacione tehnologije (snimljene predstave, fotografije) druge pored toga još i na klasičnim nosiocima (programi, pozivi), neke samo u papirnoj formi (prospekti, kritike, tekstovi pojedinačnih predstava). Čuvaju približno 30 dm gradiva (tekstovi, knjige, fotografije, CD ROM-ovi, diskete, kasete, CD-ovi), te za približno 3 dm plakata, nacрта, karata. Od godine 1947. imaju svu evidenciju u elektronskoj formi – podaci su unešeni u kompjuter. U tu svrhu imaju izrađen vlastiti program, koji je nastao uz pomoć kompjuterskog stručnjaka (programera) i arhivarke. Sve podatke unose hronološki u bazu podataka, a istovremeno također, čuvaju i papirnu dokumentaciju. Čuvaju specifično gradivo: pozorišne spiskove, vezane tekstove, plakate, fotografije, knjige predstava, VHS kasete, DVD-ove, CD-ove, pozorišne programe, raspored sezona, raspored glumaca,... u elektronskoj formi posluju i s nadležnim organima od 2003. godine. Kod elektronskog poslovanja pomažu im vanjski saradnici. Koriste se u aplikaciji na ličnim kompjuterima, centralnoj bazi podataka, aplikaciji za digitalizaciju gradiva, imaju također internetsku (mrežnu) prezentaciju.“

Sasvim drugačiju priču od prethodne, gdje su sasvim spremni na saradnju s nadležnim arhivom, ispričala je arhivarka, koja sarađuje s jednim od pozorišta u prestolnici: „Ti ljudi su vrlo ponosni na svoj status i rad. Imaju neku gospođu arhivarku, kod koje idu studenti Akademije za pozorište, radio, film i televiziju, po gradivo za diplomatske radove. Gradivo je vrlo lijepo uređeno i gospođa se trudi, zbog čega je čak i ljubomorna na nas, koji nismo Taliji posvećeni. Po njenom mišljenju mi ne bi znali pravilno urediti ni tretirati njihovo gradivo. I naravno njihovo gradivo ne spada među sve te stvari, koje mi već stoljeća i više čuvamo. Ukratko njihovo gradivo je „naj“, a mi mu nismo dorasli i nepojmljivo bi bilo, da se njihovo zlata vrijedno gradivo, čuvalo u društvu s ostalim gradivom našeg skromnog i neuglednog arhiva. Gospođa je jasno i glasno izrazila želju, da u pozorištu oni sami čuvaju gradivo, iako smo joj nekako dokazali, da oni nemaju odgovarajućeg kadra tj. nezadovoljava zakonskim zahtjevima.“

Za bolju ilustraciju opisa navedimo još nekoliko kraćih citata iz izvještaja o stanju u slovenskim pozorištima:

„Nakon nastanka slovenske države, u vrijeme podjele zavoda na tri javna zavoda, veliki dio gradiva je izgorio (izjava gospođe namjesnice direktora), /.../“

„U toj ustanovi u zadnje tri godine nije bilo osobe, odgovorne za čuvanje dokumentarnog i arhivskog gradiva, te za saradnju s nadležnim arhivom. Službenica

6 Izjave o stanju u arhivima pozorišta su mi posredovale kolegice, nadležne za gradivo stvaralaca s područja kulture iz Arhiva republike Slovenije i svih regionalnih arhiva (Marija Grabnar, Mateja Jeraj, Nataša Kekec Majerič, Mirjana Kontestabile Rovis, Marjana Kos, Gordana Šovegeš Lipovšek, Ivanka Uršič), za što im se najpleše zahvaljujem.

koja je obavljala te poslove, umrla je 2011. godine, a sredstva za novog službenika koji bi se bavio s tim područjem, od nadležnog ministarstva nisu dobili. “

„Saradnja sa stvaraocima gradiva je problematična, jer se direktor uprkos spremnosti u načelu za saradnju s arhivom u zadnjim mjesecima nije odazivao na brojne mailove, a niti je odgovarao na telefonske pozive. Iako je taj direktor u pismenoj formi bio obavješten o zakonskim obavezama pravnih lica u pogledu rukavanja s arhivskim gradivom. “

U pogledu stanja uređenosti, materijalnog čuvanja, raspoloženja svake organizacije za saradnju ili njegovog čestog mjenjača finansiranja i kadrovske postavke, onda je situacija u slovenskim pozorištima vrlo šarolika. Ponegdje za nju primjerno brinu, drugdje je čuvana u neodgovarajućim prostorijama i s neodgovarajućom opremom. Za mnoge je bilo prihvaćeno uputstvo o odabiranju gradiva, koje se ne primjenjuje. Načini odlaganja nisu jedinstveni. Ponegdje su počeli sa modernizovanjem upravljanja s dokumentarnim gradivom (klasifikacijski nacrt). Primjetno je razdvajanje gradiva, koje nastaje pri opštem poslovanju umjetničkog gradiva (tekstovi predstava, scenske i kostimske skice, fotografije, zvučno /slikovni, te u zadnje vrijeme digitalni zapisi predstava, plakata, pozorišni programi). Za prvi nisu tako zainteresirani, dok je kod drugog stanje različito.

Među stavovima pozorišta do predavanja svog arhivskog gradiva u nadležne arhive, velika je razlika. Neki ga nikako ne bi predali, jer imaju izrazito odbijajući stav prema arhivima. Smatraju da zaposleni u njima ne bi poznavali njihovo gradivo, koje također, ne bi bili sposobni urediti. Njihovo gradivo, također, uopšte ne spada među stare stvari koje arhivi čuvaju. Naime, to bi važilo za gradivo umjetničke vrijednosti ili za sve vrste gradiva, koje oni pri radu trebaju sami ili ga često posređuju vanjskim interesentima. Opet, na drugoj strani ne pokazuju nikakvo suprostavljanje predavanju gradiva u arhive, posebno tamo gdje imaju teškoće sa prostorom.

Javnim arhivima je problem, dokazivati pozorištima, da su dužni predavati svoje arhivsko gradivo u javne arhive, zbog postojanja Slovenskog pozorišnog muzeja u Ljubljani, odnosno od 28. februara 2014. Slovenskog pozorišnog instituta. Odjeljenja muzeja (arhiv, zvučni arhiv, video arhiv i biblioteka) čuvaju zbirke fotografija, pozorišnih programa, plakata, letaka, pisama, rukopisa, knjiga, hronologije, časopisne, zvučne i video dokumentacije, scenskih i kostimografiju (djelimično također) kostima, maketa, te drugog muzejskog gradiva. Pozorišta su im neke vrste gradiva (npr. kostimske skice) neko vrijeme planski predavala. Čuvaju također naslijeđe od gledalaca. S obzirom na to, da muzej nema mogućnosti za odgovarajuće čuvanje gradiva, u nadležnom arhivu za njih procjenjeno je, da bi bilo nužno gradivo toga muzeja preuzeti što prije u Arhiv Republike Slovenije. Za očekivati je komplikacije, pošto u tom muzeju/institutu svoj rad prilikom preuzimanja dokumentacije, pozorišta uopšte ne vide kao sporno. Riječi jedne tamošnje rječite zaposlenice su: „*Kostimska skica može biti muzejska isto kao i arhivska. “*

U SLG Celje uvažavaju arhivski zakon i uzorno sarađuju sa njihovim nadležnim Historijskim arhivom Celje (ZAC). Najstariji dokumenti o saradnji

između obadva sežu u 60-te godine prošlog stoljeća. Svoje dokumentarno gradivo u SLG Celje čuvaju, materijelno zaštićuju, arhivu posreduju njegove popise, te iz njih, na osnovu arhiva odabiru i predaju arhivsko gradivo. Prvo predavanje arhivskog gradiva je bilo već 1983. godine, do sad zadnje godine 2013. U ZAC –u sada čuvamo 24,4 dm gradiva SLG, koje vremenski zahvata više od cijelog stoljeća (1911.-2009). Gradivo u arhivu smo uredili, poboljšali mu tehničku opremu, iznova popisali, popis je pod oznakom SI_ZAC/0900 Slovensko narodno pozorište Celje i javno je dostupan u fizičkom obliku u arhivu, kao i preko uzajamne zbirke podataka slovenskih regionalnih arhiva SIRAnet.⁷ Gradivo fonda obuhvata gradivo, nastalo u vezi s umjetničkim radom, radom tehničkog osoblja i sa radom vezanim za upravno organizacijsko poslovanje. Fond je podijeljen u serije, u velikoj mjeri uzimajući u obzir uređenje, koje mu je dao tvorac. To se najbolje vidi kod „umjetničkog“ rada. Fotografije, plakati, kazališni programi, ocjene, prigodne bilješke pojedinačnih predstava su u prvo vrijeme lijepili u velike albume pojedinačno ili više godina za redom, koje čine nedjeljive cjeline i kao takve su i čuvane u arhivu. U narednim decenijama su spomenute kategorije gradiva čuvali i predali u arhiv odvojeno i sad ih čuvamo u odvojenim serijama. Nakon toga su promijenili način odlaganja i čuvanja nabrojanih vrsta gradiva od predstava, koje sada u arhivu preuzimamo u tzv. „mapama predstava“, koje opet sjedinjeno čuvaju fotografije, plakate i pozorišne programe pojedinačnih predstava. Nabrojani kriteriji nisu važili za najave predstava, scenarije, skice kostima i scena, muzičke tekstove, te kritike i ocjene, koje sve vrijeme čine odvojene serije.

Gradivo, koje čuva podatke o radu tehničkog osoblja i o upravno-organizacionom poslovanju, sabrano je u 6 serija (zapisnici i pravilnici; kadrovske šeme; spiskovi po godinama; dani komedije; gradivo sindikata, te čuvanje, odbrambeno planiranje i požarna djelatnost). Kadrovski raspored glumaca, dramaturga, režisera i rukovodilačkog kadra.

Gradivo je u arhivu čuvano u arhivskim kutijama i mapama, prilagođenih veličini i obliku gradiva, te u metalnim komodama (ormarićima). Sve tehničke jedinice fonda, koje sadrže fotografije, te scenske i kostimske skice i zato zahtijevaju posebne mikroklimatske uslove čuvanja, čuvane su u posebno klimatiziranom prostoru. Većina fotografija je zaštićena u bezkiselinskom papiru.

Prilikom zadnjeg preuzimanja u arhiv dobili smo novu vrstu nosilaca u pozorišnom gradivu: DVD snimke predstava. Tako da od 2003. godine snimaju na te nosioce podatke i gradivo. Sa snimanjem predstava su počeli već od 1998., ali na VHS kasetama. Nastalo ih je oko 100 i za arhiv predstavljaju novi zadatak, pošto ih moramo prenijeti u digitalnu formu oblik).

U čitaonici arhiva, malo je korisnika arhivskog gradiva pozorišta, u odnosu na ostale. U nastavku će biti prikazano, da bi pozorišta sama vrlo teško izvela, mnoge od djelatnosti, koje nabraja ZVDAGA, u slučaju vlastitog čuvanja svog arhivskog gradiva.

⁷ <http://www.siranet.si/archivplansuche.aspx>.

Zakon o čuvanju dokumentarnog i arhivskog gradiva, te arhiva u 39. i 40. članu navodi opšte obaveze pozorišta u pogledu poslovanja s njihovim dokumentarnim i arhivskim gradivom: pravna lica moraju brinuti za očuvanje, materijalnu sigurnost, cjelovitost i uređenost dokumentarnog gradiva, koje primaju ili koje nastaje pri njihovom radu, dok se iz tog gradiva ne odabere arhivsko gradivo. Nadležnom arhivu moraju obezbijediti pregled stanja, u kakvom se nalazi dokumentarno gradivo, te davati mu podatke, koji su mu potrebni za vođenje evidencija o arhivskom gradivu, pod uslovima, koje određuje zakon.

Kada je arhivsko gradivo već odabrano, pravna lica (ustanove) moraju obezbijediti čuvanje tog dokumentarnog gradiva, kojem još nije istekao rok čuvanja.

Dužnosti pravnih lica kod prelaska javnog arhivskog gradiva u arhiv su: saradnja sa nadležnim arhivom kod izrade uputstava za odabiranje javnog arhivskog gradiva iz dokumentarnog gradiva; odabiranje javnog arhivskog gradiva iz dokumentarnog gradiva po uputstvima nadležnog arhiva, te izrada spiskova odabranog gradiva, te izručenje javnog arhivskog gradiva arhivu. Za sprovođenje određenih obaveza moraju pravna lica obezbijediti odgovarajuće materijalne, kadrovske i finansijske uslove, te odrediti osobu odgovornu za izvođenje tih obaveza.

Službenici koji rade s dokumentarnim gradivom, moraju imati obrazovanje najmanje srednje škole i položen ispit stručne osposobljenosti kod nadležnog arhiva. Ministar, nadležan za arhive, propisuje detaljnija mjerila za stručnu osposobljenost i provjeru stručne osposobljenosti službenika pravnih lica, koji rade s dokumentarnim gradivom.⁸

Pravna lica moraju izručiti javno arhivsko gradivo arhivu najkasnije 30 godina nakon nastanka gradiva. Radi stručnih razloga se tridesetogodišnji rok izručenja javnog arhivskog gradiva za pojedinačno gradivo izuzetno može produžiti na osnovu sporazuma između nadležnih arhiva i pravnih lica.

Pravno lice je dužno izručiti javno arhivsko gradivo nadležnom arhivu u izvornom obliku i formi, uređeno, potpisano, u zaokruženim i kompletnim cjelinama, te tehnički opremljeno.

Uredba o čuvanju dokumentarnog i arhivskog gradiva u 8. poglavlju određuje detaljnije uslove u pogledu materijalnog čuvanja arhivskog i dokumentarnog gradiva pravnih lica, da se pri čuvanju, uređivanju, prevozu i izlaganju, gradivo ne ošteti, uništi ili kako drugačije izgubi. Materijalno obezbjeđenje i čuvanje obuhvata određivanje potrebnih mjera za zaštitu gradiva od krađe, oštete, prašine, vatre, vode, neodgovarajuće temperature i vlage, provale, prodora ultraviolettih zraka, te drugih štetnih bioloških, hemijskih i fizičkih uticaja. Deveto poglavlje UVDAGA govori o odabiranju arhivskog gradiva iz dokumentarnog gradiva na osnovu načela i mjerila za vrednovanje dokumentarnog gradiva na osnovu načela i mjerila za vrednovanje dokumentarnog gradiva. Arhiv u pismenom stručnom uputstvu pravnom licu, za kojeg je nadležan, određuje spisak dokumentarnog gradiva pravnog lica, koje ima osobine arhivskog gradiva i detaljnije određuje upotrebu spomenutih načela i

⁸ *Pravilnik o stručnoj osposobljenosti službenika pravnih lica, te radnika ponuđača usluga, koji rade s dokumentarnim gradivom*, „UL RS“, 132/2006. Te njegove dopune i izmjene, „UL RS“, 38/2008.

mjerila. Arhivsko gradivo se odabire iz zaokruženih cjelina i kompletno u pravilu svakih pet godina, a najkasnije pred izručenje gradiva arhivu. Pravna lica izručuju arhivsko gradivo arhivu u izvornom obliku, bez tehnoloških ograničenja dostupa, uređeno, popisano, u zaokruženim i kompletnim cjelinama te tehnički opremljeno.

Iz navedenog proizilazi, da sva pozorišta, koja iz svog dokumentarnog gradiva (nastalog do 1982. god) još nisu odabrala arhivsko gradivo i predala ga nadležnom arhivu, krše dio zakonodavstva. Isto tako važi za sva ona, koja ga imaju više od 30 dm, a čuvaju ga izvan skladišnog, samo za njega namijenjenog prostora, dakle u kancelarijama, hodnicima, podrumima, a za takvo rukovanje nabrajaju raličite razloge, koji ipak nisu u skladu s tim uslovima, koje mora ispunjavati pravno lice, koje želi obezbijediti sigurnost vlastitog arhivskog gradiva.

Zakon o čuvanju dokumentarnog i arhivskog gradiva te arhiva, u 62. članu dopušta takvu mogućnost: „Pravno lice može samo obezbijediti čuvanje vlastitog arhivskog gradiva na osnovu dozvole ministra, nadležnog za arhive. On izdaje dozvolu iz prethodnog stava radi posebnog statusnog položaja pravnog lica ili posebne prirode djelatnosti, koju pravno lice obavlja na području nauke, visokog školstva, kulture ili informisanja. S dozvolom se određuje i nadležni arhiv također.

Spomenuta dozvola se izdaje kada ministar nadležan za arhive, ustanovi da pravno lice raspolaže s potrebnim i primjerenim prostorima, te opremom, s osposobljenim stručnim službenicima i iskaže obezbijedena sredstva za obavljanje čuvanja vlastitog arhivskog gradiva.

Pravno lice iz prvog stavka tog člana je nadležnom arhivu dužno posredovati godišnji program rada i izvještaj o radu.“

Takvu dozvolu trenutno nema ni jedno pozorište, a pripremljena izmjena *Zakona o čuvanju dokumentarnog i arhivskog gradiva, te arhiva* postavljaju još teže uslove za njegovo dobijanje.⁹ Ministar, nadležan za arhive, može na prijedlog pravnog lica i po prethodnom mišljenju nadležnog arhiva, te ispunjavanja zahtjevnih uslova s odredbom dozvoliti pravnom licu vlastito čuvanje arhivskog gradiva. S tom odlukom se za pravno lice odredi nadležni arhiv i ispunjavanje slijedećih uslova: odgovarajući prostori i oprema, koji omogućavaju čuvanje arhivskog gradiva u određenim uslovima, koje propisuje taj zakon i na osnovu njega usvojeni podzakonski spisi iz oblasti arhivske djelatnosti (bez obzira na obim vlastitog arhivskog gradiva, pravno lice mora imati bar jednog zaposlenog službenika, koji ima najmanje obrazovanje dobiveno prema studijskim programima drugog stepena, odnosno nivo obrazovanja, koji prema zakonu odgovara obrazovanju drugog stepena i obavljen stručni ispit, koji zahtijevaju propisi iz područja arhivske djelatnosti i čuvanja dokumentarnog gradiva), obezbijedena vlastita finansijska sredstva, što se dokazuje s prilaganjem odgovarajuće izjave; ima uređeno kancelarijsko poslovanje, odnosno upravljanje s dokumentarnim gradivom u skladu s važećim propisima.

U slučaju neispunjavanja uslova iz prethodnog stava, ministar pravnom licu s ugovorom određuje rok za ispunjavanje uslova. Taj rok ne smije biti duži od dvije godine.

⁹ http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Zakonodaja/Predpisi_v_pripravi/2013/ZVDAGA_29_5_2013.pdf, 15. 9. 2013.

Ako pravno lice ne ispuni uslove iz prethodnog stava, u roku iz prethodnog stava, ministar s odlukom odbija zahtjev. Pravno lice mora u tom slučaju odmah početi s izručenjem gradiva nadležnom arhivu. Pravno lice iz prvog stava člana je nadležnom arhivu dužno posredovati godišnji program i izvještaj o vlastitom čuvanju arhivskog gradiva.

Nadzor nad izvođenjem vlastitog obezbjeđivanja arhivskog gradiva izvodi nadležni arhiv. Pravno lice je dužno omogućiti pristup i upotrebu vlastitog arhivskog gradiva u skladu s ZVDAGA.

Ispunjavati uslove za obezbjeđenje pravno usklađene zaštite vlastitog arhivskog gradiva je onda vrlo teško. Za pozorište bi to predstavljalo veliki teret. U sadašnjim društveno-finansijskim odnosima je već uslov odgovarajućih prostorija i opreme za čuvanje gradiva vrlo teško doseći, posebna finansijska stavka u finansijskom programu zavoda za rad, čuvanje arhivskog gradiva također. Čak je i čuvanje klasičnog („papirnog“) gradiva zahtjevno, a kod mašinsko čitljivih, u zadnje vrijeme digitalnog gradiva, su stvari još zahtjevnije i zahtijevaju velika finansijska sredstva. Još je teže ostvarljiva stavka adekvatnog osoblja na mjestu „arhivara“. Koliko pozorišta ima za taj posao posebno zaposlenog? Koliko njih sebi može priuštiti da zaposle fakultetski obrazovanog s obavljenim stručnim ispitom, kao što ga obavljamo mi arhivisti u javnim arhivima? Većina pozorišta dakle ne ispunjava sve uslove ZVDAGA in UVDAG, zato je i opravdano očekivati da ih ni u budućnosti neće biti. Zbog čega može doći do uništavanja, oštećivanja ili otuđenja arhivskog gradiva pozorišta.

Umjesto zaključka

Navedimo još nekoliko razloga više za saradnju između arhiva i pozorišta:

Čini se, da su pozorišta u želji za vlastitim čuvanjem gradiva usmjerena, prije svega, na čuvanje „umjetničkog“ dijela gradiva. Iako tu su i ostale kategorije gradiva, koje također imaju svoj značaj u očuvanju zajedničkog sjećanja o radu pozorišta (zapisnici, planovi, izvještaji, ljudski resursi, korespondencija...), kojih se brzo nakupi velika količina;

Gradivo pozorišta, koje bi pozorište samo sačuvalo, ne bi bilo uključeno u uzajamnoj zbirci podataka slovenskih regionalnih arhiva SIRAnet ili u bazi podataka ARS. S tim bi bio dostup tom gradivu znatno teži nego da ga je čuvao javni arhiv. Dokaz, da dostupnost gradivu koje je čuvano u arhivima, nije nikad ograničen, su objave gradiva iz SLG Celje na portalu Sigledal;¹⁰

Javni arhivi imaju mogućnost izvođenja jednostavnijih konzervatorskih i restauracijskih zahvata na gradivu;

¹⁰ http://www.repertoar.sigledal.org/predmet/txt%3ACarovnicaSLGC_NoviTednik,
http://www.repertoar.sigledal.org/predmet/img%3ASLGC_1977_berk_0002
http://www.repertoar.sigledal.org/predmet/txt%3ACarovnicaSLGC_DragoMedved, 21.9.2013.

U slučaju predavanja arhiva pozorišta u arhive, gradivo bi bilo čuvano u 7 arhiva, dok u slučaju vlastitog čuvanja bi to bilo razdobljeno u 13 pozorišta;

Pristup zainteresiranima je svakako lakši u arhivima. Oni imaju dobro opremljene čitaonice, također i za rad sa digitalnim gradivom. Željeno gradivo se može također naručiti putem telefona ili s elektronskom poštom (e-mail). Isto tako moguće je bez dugotrajnih rokova dobiti kopije gradiva;

U sklopu jedne od osnovnih djelatnosti, posredovanje kulturnih vrijednosti u vezi s arhivskim gradivom, arhivi često pripremaju izložbe ili publikacije. Tako da kod pripreme istih, pozorišta bi u saradnji s arhivima bi bila u dobitku;

S predavanjem gradiva pozorišta (ili bilo kojeg drugog stvaraoca) to se prenosi na polje profesionalnog odlučivanja o njemu, pošto je pri samom stvaraoču gradiva često prepušteno prepotentnim, nestručnim odlukama „malih bogova“, koji trenutno obavljaju rukovodilačke zadatke.

Odgovarajuće rješenje za zaštitu i očuvanje kulturnog naslijeđa naših pozorišta je izvjesno samo u saradnji s javnim arhivima. Oni imaju prostorne, tehničke, kadrovske, organizacijske, kao i finansijske prednosti. Pošto je zaštita arhivskog gradiva srž njihovog nastanka i opstanka, sva pravna lica se s predavanjem svog gradiva javnom arhivu samo rasterete od velikih obaveza, istovremeno, što je još važnije obezbijede stručno neoprečnu pohranu svog arhivskog gradiva.

Summary

Article aims to present cooperation between The Historical Archives Celje and The Slovene National Theatre Celje and to expose problems occurring in relations between public archives and theatres in Slovenia. According to data provided by The Statistical Office of the Republic of Slovenia there were 44 theatres in Slovenia in 2011 but only 13 of them were included in RegUst (Registry of Creators of Public Records). Slovene public archives keep 9 fonds created by theatres. Some theatres are not willing to transfer their archives due to their negative opinion about the public archives and their employees. They are supposed not to be competent enough to deal with archives created in theatres. It should not be kept together with other »old junk« dealt with in public archives. This goes especially for archives of artistic value or for those frequently used by theatres themselves or by visitors. On the other hand there are theatres which have no objections about transferring their archives to public archives especially those which have inadequate storage place.

The example of good cooperation between theatre and public archives in Celje started decades ago. There are numerous problems concerning the archives created by theatres in the process of transfer and storage (specific types of archives, especially electronic) which can be dealt with only by mutual activities of parties involved.

Article deals with the possibilities under which the theatres could themselves provide the protection of their own archives and describes new conditions for such activities as given in the proposed changes of Protection of Documents and Records and Archival Institutions Act.

PROBLEMATIKA ZAŠTITE REGISTRATURNE GRAĐE NA PODRUČJU DELOVANJA ISTORIJSKOG ARHIVA NIŠ

Abstrakt: *Poslovi Službe zaštite arhivske građe i registraturskog materijala van Istorijskog arhiva Niš odvijaju se u otežanim okolnostima uzrokovanim drastičnim povećanjem pisanog i drugog materijala, političkim i društveno-ekonomskim promenama i nezainteresovanosti vlasti za donošenje nove zakonske regulative u arhivskoj delatnosti, umesto davno donetog Zakona o kulturnim dobrima¹ koji više nije u stanju da prati transformacije koje su nastale u poslednjih petnaestak godina. Takođe, ni u drugim zakonima nisu date odredbe i smernice šta činiti sa arhivskom građom i registraturskim materijalom u slučajevima ionako loše privatiziranih preduzeća, i velikog broja preduzeća koja su likvidirana ili otišla u stečaj (posebno iz elektronske i mašinske industrije). Stručno osposobljeni radnici u ovoj službi nisu u mogućnosti da se uhvate u koštac sa velikim brojem evidentiranih registratura (1.200) na području teritorijalne nadležnosti Arhiva (grad Niš i još sedam opština ovoga regiona).*

Ključne reči: *Istorijski arhiv Niš, Služba zaštite van arhiva, arhivska građa, registraturski materijal, registratura, nadzor, obilazak, zaštita, kulturno dobro, izlučivanje, stvaraoci, problemi, dokumentacija, stečajevi, privatizacija.*

PROBLEMS OF PROTECTING REGISTRY MATERIALS IN THE AREA OF HISTORICAL ARCHIVE NIŠ

Abstract: *Construction of the Service for protection of archives and Registry Materials outside of the Historical Archive of Nis taking place in difficult circumstances caused by the drastic increase in written and other material, political and socio-economic changes and disinterest authorities for promulgation of new regulations in the archival activities, instead of long ago passed Law on cultural property which is no longer able to follow the transformations that have occurred in the last fifteen years. There are also no other laws are not given the provisions and guidelines of what to do with archival material and current records in the cases already poor privatized companies, and a large number of companies that are liquidated or went bankrupt (especially in electronic and mechanical industries).*

¹ Zakon o kulturnim dobrima, „Sl. glasnik RS“, broj 71/94.

Professionally trained workers in this service are not able to cope with a large number of registered registry (1200) on territorial jurisdiction Archive (city of Nis and seven municipalities of the region).

Keywords: *Historical Archives Nis protection service outside the archives, current records, registry system, supervision, tour, protection, cultural heritage, excretion, creators, issues, documentation, bankruptcy, privatization.*

Uvod

Trebalo je da prođe više od pola veka od donošenja Zakona o državnoj arhivi pa da u Nišu bude osnovan Istorijski arhiv. Odlukom Ministarstva prosvete NR Srbije, aprila 1948.godine, formirano je kao malo arhivističko središte. Posebnim rešenjem br. 28384 od 8. novembra 1951. godine, Savet za prosvetu, nauku i kulturu NR Srbije odredio je i njegovu teritorijalnu nadležnost. Pravo nadzora, prikupljanja i zaštite arhivske građe prostiralo se na području sledećih srezova: niškog, ražanjskog, sokobanjskog, aleksinačkog, moravskog, svrljiškog, dobričkog, jastrebačkog, kosaničkog, zaplanjskog, belopalanačkog, leskovačkog, vlasotinačkog, jablaničkog, lužničkog, vranjskog, južnomoravskog, masuričkog, bosiljegradskog i pčinjskog. Teritorijalna nadležnost niškog arhiva se kasnije menjala, zavisno od promena u organizaciji državne uprave i teritorijalne podele u Republici.²

Tridesetog juna 1956. godine Narodni odbor Sreza Niš potvrdio je Statut Istorijskog arhiva Niš, prema kome je već 3. jula iste godine izvršena nova organizacija Arhiva i određeni arhivski radnici za Odsek za pronalaženje i preuzimanje arhivske građe. Tada su prvi put na teren iz Istorijskog arhiva upućeni: Branimir Živković, Marko Miladinović, Vladimir Živadinović i Sava Nikolić, sa zadatkom da pregledaju operativne arhive u registraturama i da pomognu formiranju i radu mesnih odbora za organizovanje predstojeće „Nedelje arhiva“. Imenovani su iste godine pregledali 148 registratura i svojim savetima znatno pomogli zaduženima za arhive. Istovremeno su pomogli u formiranju i radu desetak mesnih odbora za organizovanje “Nedelje arhiva”.³ Tako je započeo rad ove službe Arhiva.

Služba zaštite arhivske građe i registraturnog materijala van Arhiva

Uloga Spoljne službe Istorijskog arhiva Niš, dobila je nažalost na svom većem značaju tek u vremenu kada je došlo do velikih društveno-ekonomskih promena u zemlji i tranzicije u svim segmentima našeg društva. Više nego ikada, uloga arhiva i arhivskih radnika postala je veća u pogledu zaštite dokumenta kod stvaralaca na terenu, sve do trenutka kada oni zauzmu svoje mesto u arhivskim depozima.

2 Radoje Kostić, *Arhivi u Srbiji, knj. 2*, Istorijski arhiv Niš, Beograd 2000., str. 173.

3 Dragoljub Ž. Mirčetić, *Pedeset godina Istorijskog arhiva Niš*, Niš 2002., str. 51.

Arhiv u Nišu intenzivno radi na zaštiti građe na terenu, a stvoreni su i odgovarajući kadrovski i stručni uslovi za rad, formirane su sve potrebne, propisane evidencije i vrši se redovno praćenje rada stvaralaca.

Istorijski arhiv Niš se danas stara o zaštiti arhivske građe i registratorskog materijala na području grada Niša i još 7 opština Nišavskog okruga: Aleksinca, Gadžinog Hana, Doljevca, Merošine, Ražnja, Srvljiga i Soko Banje. U Arhivu ima oko 4.000 dužnih metara arhivske građe, ali s obzirom na teritorijalnu nadležnost ove ustanove, nje je moglo biti znatno više da Arhiv raspolaže većim prostorom za smeštaj i čuvanje.

Skoro deset godina Služba zaštite van Arhiva ne preuzima u svoje prostorije dokumentaciju stariju od 30 godina sa terena, kako je propisano čl. 39, *Zakona o kulturnim dobrima*. Prioritet je dat preuzimanju dokumentacije likvidiranih preduzeća i preduzeća kod kojih je završen stečaj ili je on pri kraju.

Posle više od pedeset godina rada, Služba zaštite arhivske građe van arhiva postigla je na ovim poslovima zapažene rezultate i stekla neophodno iskustvo. Preuzela je do današnjih dana ukupno 810 fondova. U početku svog rada Arhiv je preuzimao fondove u nesređenom stanju, a koji su u većini slučajeva bili oštećeni i desetakovani. Sva dokumentacija dopremana je kamionima i najčešće je bila rasuta i pomešana. Danas se preuzimanje vrši komisijski, dokumentacija se sređuje po vrsti i hronologiji u registraturi, a u Arhivu se izrađuju zapisnici o primo-predaji.

Služba zaštite van Istorijskog arhiva Niš je do kraja 2013. godine vršila nadzor nad radom 1.200 stvaralaca arhivske građe i registratorskog materijala⁴. Godišnje se planira obilazak 100 registratura. Predmet stručnog nadzora su registrature u skladu sa prioritetima utvrđenim Uputstvom Arhivskog veća arhiva Srbije, sto znači da su predmet obilaska: organi uprave, javna, društvena i privatna preduzeća, kulturne i prosvetne organizacije i institucije, udruženja, savezi i dr. Cilj ovih pregleda je da se postupanje sa arhivskom građom održi na zakonski propisanom nivou, a kod novoformiranih preduzeća da se takva praksa uspostavi.

Poslove zaštite arhivske građe van Arhiva (Spoljna služba), obavljaju tri radnika sa visokom stručnom spremom i zvanjima arhivskog savetnika, što je nedovoljan broj za vršenje nadzora 1.200 stvaralaca arhivske građe i registratorskog materijala. Takođe i loše finansijske mogućnosti u zemlji pa i u Arhivu za troškove odlazaka kod stvaralaca van teritorije grada Niša, dovode do toga da je poslednjih godina zapostavljen obilazak udaljenih registratura u opštinama.

Delatnost službe se ogleda na zaštiti arhivske građe kao kulturnog dobra, kod stvaralaca, i njeno evidentiranje, radi prikupljanja, smeštaja u Arhiv, čuvanja, sređivanja, održavanja, obrade i korišćenja iste. Posebno je značajna preventivna zaštita registratorskog materijala kao dobra koje uživa prethodnu zaštitu i predstavlja izvor za arhivsku građu. U ovim poslovima od presudnog značaja je stručna pomoć radnika Arhiva, koja se ogleda u stručnom nadzoru nad arhiviranjem, čuvanjem, stručnim održavanjem i odabiranjem arhivske građe, kao i izlučivanjem bezvrednog

4 Izveštaj o radu Istorijskog arhiva Niš za 2013. godinu.

registraturskog materijala u registraturama i vođenja neophodnih evidencija - arhivske knjige.

Ovako veliki broj registratura na teritoriji Nišavskog okruga zahteva selektivni pristup nadzora nad registraturama kao i izradu registra prioriternih registratura. Prema tom registru obilasci se vrše zavisno od značaja, vrste i količine arhivske građe, u rasponu od jedne do pet godina, s tim što se svake godine obilaze prioritetrne registrature koje stvaraju najznačajniju građu (Gradska uprava Niša, opštine i sudovi), a svake pete godine stvaraooci manjeg značaja.⁵

Česte transformacije i promene statusa, stalno povećavanje broja registratura, kao i česte promene kod već postojećih (reorganizacija, spajanja, ukidanja i dr.) predstavljaju jedan od najvećih problema sa kojima se arhivisti ove službe susreću u praksi.

Većina registratura nema stručnih lica (arhivara) koji bi se starali o stručnom održavanju arhivske građe, već je taj posao poveren administrativnim radnicima, koji ga obavljaju vrlo nestručno. Prilikom obilaska na terenu prinuđeni smo da objašnjavamo najosnovnije pojmove, kao što su: izlučivanje, razliku između arhivske građe i registraturskog materijala, pojam registrature itd.

Samo mali broj stvaralaca u potpunosti ispunjava svoje zakonske obaveze koje prethode poslovima *odabira arhivske građe i izlučivanja bezvrednog registraturskog materijala*.

Odabiranje arhivske građe i izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala u registraturama na teritoriji: Niša, Aleksinca, Doljevca, Ražnja i Sokobanje u poslednjih nekoliko godine je intenzivirano. Vrš se na osnovu lista kategorija i Zakona o knjigovodstvu, a prema propisanoj proceduri. Pokazatelji govore da je za period od 2008. do 2013. godine Istorijski arhiv Niš doneo 250 rešenja o izlučivanju, po kojima je izlučeno oko 11.000 dužnih metara bezvrednog registraturskog materijala.⁶

Navedenu količinu izlučenog bezvrednog registraturskog materijala, za ovako mali period i broj donetih rešenja, objašnjavamo velikim tranzicionim promenama u našoj zemlji, tj. prestankom rada velikog broja privrednih preduzeća, kod kojih su se vodili stečajni ili likvidacioni postupci. Neka od ovih preduzeća su osnovana i pre nešto više od pola veka, a da nikada ranije nisu vršila izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala. Određen broj preduzeća u Nišu je privatizovan, pa su novi vlasnici preduzeli krupne poslove izlučivanja bezvrednog materijala.

U proteklih nekoliko godina je takođe došlo i do prestanka rada i transformacije sudova za prekršaje, koji su izlučili velike količine bezvrednog materijala. Starešine sudova nisu zadovoljne propisanim rokovima čuvanja sudskih predmeta. Često se obraćaju našoj službi da im pomognemo u proceni, da li neki sudski predmeti imaju neku istorijsku ili drugu vrednost i prebacuju ih na čuvanje u naše depoe.

Klinke KC Niš i još nekih gradova (Aleksinca i Ražnja), su nakon izdatih naloga od strane Službe zaštite arhivske građe van Arhiva, sredile svoje arhive

5 Registar prioriternih registratura Istorijskog arhiva Niš - 10 stvaralaca.

6 Izveštaji o radu Službe zaštite van Istorijskog arhiva Niš od 2008. do 2013.

pa je to povuklo i izlučivanje, i pritom su izlučile velike količine bezvrednog registratorskog materijala. Veliki problemi kod zdravstvenih ustanova koje se nalaze pod nadležnošću Istorijaskog arhiva Niš su u postupku vrednovanja, odlaganja i čuvanja dokumentacije koja nastaje njihovim radom. Klinike, pa i domovi zdravlja: neredovno popisuju arhivsku građu, ne postoje lica zadužena za rad sa arhivom (glavne medicinske sestre), i građa se nalazi u potpuno neuslovnim prostorijama, po podrumima i skloništima ili improvizovanim prostorijama pored liftova i stepeništa. Problem se ogleda u velikoj količini arhivske građe za koju ne postoje centralni arhivski depoi. Često se dokumentacija (istorije bolesti i sl.) seli iz zgrade u zgradu, pa se tom prilikom delu dokumentacije gubi trag.

Nedostatak ili zastarelost *Orijentacionih lista kategorija sa rokovima čuvanja* je veliki problem kako službe zaštite, tako i stvaraocima dokumentacije. Ovaj problem se posebno odnosi na dokumentaciju kod pravosudnih organa i kod medicinskih ustanova, gde bi trebalo pri valorizaciji dokumentacije, daiskusni stručnjaci iz ovih oblasti imaju odlučujuću reč. Sve obimnija dokumentacija otežava pristup informacijama i evidentno utiče na organizaciju i efekte rada ovih ustanova. Kao i kod nas ni u zemljama u okruženju, gde su *Zakonom o arhivskoj građi i arhivskoj službi* Ministarstva obavezana da donesu orijentacione granske liste, to se još nije dogodilo.

Stručni radnici Istorijaskog arhiva Niš od 2004. godine vrše preglede i nadzor nad arhivskom građom i registratorskim materijalom, nastalim radom *privatnih preduzeća*. Ukupno je izvršen pregled arhivske građe i registratorskog materijala kod 321 privatnog preduzeća, za koje je Služba zaštite van Arhiva formirala dosjea. To su DOO preduzeća osnovana početkom 90-tih godina. Saradnja između ovih registratura i nas u Službi zaštite van Arhiva je na veoma visokom nivou. Zaposleni u registraturama posvećuju adekvatnu brigu nastajanju, evidentiranju i čuvanju registratorskog materijala i arhivske građe. Većina ima namenske prostorije za čuvanje dokumentacije. Odlažu je po vrsti i hronologiji u adekvatnim prostorijama, i zaštićena je od eventualnog uništenja i propadanja.

Skoro sva privatna preduzeća u Nišu, koja su donela odluke da vrše izlučivanje donela su liste kategorija registratorskog materijala sa rokovima čuvanja, na koje je Istorijaski arhiv Niš dao saglasnost.

Izlučivanje se vrši komisijski, predloženi bezvredni materijal se popisuje, a popisi se obavezno uz zahtev dostavljaju Arhivu. Nakon uvida u predloženi bezvredni registratorski materijal i sravnjivanje sa predloženim popisom od strane nadležnih radnika Službe zaštite arhivske građe van Arhiva, metodom uzoraka na licu mesta, donosi se rešenje kojim se odobrava uništenje predloženog bezvrednog materijala, a koje verifikuje direktor Arhiva.

DOO preduzeća uglavnom izlučuju finansijsku dokumentaciju i to: izvode banke, ulazne i izlazne fakture, naloge za knjiženje sa pratećom dokumentacijom, kao i komercijalnu dokumentaciju. Ova vrsta dokumentacije je najmasovnija kod ovih stvaralaca i uglavnom ima rok čuvanja 5 godina plus tekuća godina. Uglavnom ove poslove obavljaju knjigovođe, a ne komisija od više članova.

Nedostatak u ovom postuku je, što se stvaraoci prethodno ne obraćaju Arhivu sa zahtevom i obaveštenjem da će započeti izlučivanje. Mali broj njih vrši izlučivanje, a da su prethodno izvršili upis celokupne dokumentacije u arhivsku knjigu. Prepisi arhivske knjige se ne dostavljaju Arhivu redovno, vrlo često tek nakon intervencije nadležne službe Arhiva.

Privatna preduzeća još uvek ne izlučuju bezvredni registraturski materijal masovnije, što opravdavaju dobrim smeštajnim uslovima dokumentacije, kao i bojaznošću od nestručnog obavljanja poslova.

Veliki problem zaštite kod ovih preduzeća je i taj što neprestano dolazi do zatvaranja velikog broja privatnih preduzeća, tj. njihove likvidacije i stečaja. Samo mali broj preduzeća se obrati Arhivu za predaju dokumentacije na trajno čuvanje. Većina kada zatvori firmu, dokumentaciju odloži po privatnim kućama i njoj se nakon izvestnog broja godina gubi svaki trag.

Kada je u pitanju zaštita arhivske građe u *privatizovanim preduzećima* ovo pitanje možemo posmatrati iz tri različita aspekta: stanje očuvanosti i sredenosti arhivske građe i registraturskog materijala pre tranzicionih promena u privatizovanim preduzećima (zatečeno stanje), stanje arhivske građe i njena zaštita u vreme tranzicionih promena i odnos Arhiva prema ovoj građi u vreme tranzicije.

I pored stalnih obilazaka i ukazivanja na značaj arhivske građe i potrebu da ona bude sređena, evidentirana i propisno smeštena i zaštićena, evidentno je da znatan broj stvaralaca građe i dalje ne čuva i ne održava arhivsku građu i registraturski materijal kako nalaže Zakon. Osim toga, prostor za smeštaj je veoma mali i često nedovoljan, odnosno građa se nalazi u nepodesnim prostorijama kao što su: pomoćne zgrade, nekadašnji magacini, tavani, podrumi, skloništa itd., tako da je građa zbog neuslovnog smeštaja ugrožena i preti opasnost da bude uništena. Dokumentacija je često smeštena na više mesta, razdvojena i izmešana po sadržini i poretku. Zato je neophodno da se smeštajni kapaciteti registratura prošire, da se građa izdvoji, popiše i izluči.

Kada zapisnički utvrdimo stanje dokumentacije koja je izložena uništenju i propadanju i s obzirom na situaciju, naša služba nalaže da se pod hitno izmesti dokumentacija iz prostorija koje su vlažne, mračne i pune dugogodišnje prašine. Vlasnici ovih preduzeća ne smatraju uvek prioritetnom obavezom da reše ovaj problem, uglavnom se oglašuju. Prepiske sa njima traju po nekoliko godina, a u međuvremenu ta preduzeća ponekad i promene vlasnika i tako za neko vreme odustajemo zbog prioriteta drugih poslova.

Osim DIN Fabrike duvana Philip Morris operation a.d. Niš, ostala privatizovana preduzeća nisu se u potpunosti pridržavala uputstva i zakonskih propisa, koji se odnose na zaštitu dokumentacije. Možemo da iznesemo i primere iz prakse (Niteks Niš, Jastrebac Niš, Nisal Niš), kada Arhiv dozvoljava izlučivanje i pored toga što registratura ne ispunjavaju zakonske obaveze prema registraturskom materijalu i arhivskoj građi. U najvećem broju slučajeva takvo postupanje amnestira registratura od ostalih obaveza i odgovornosti, odnosno dobijemo improvizaciju koja prelazi u pravilo. Arhivske knjige se nisu vodile, a sada je to nemoguće uraditi usled

velike količine nesređene dokumentacije. Zbog zastarelosti krivičnog dela Zakona o kulturnim dobrima, mi nismo u situaciji da primenimo odredbe Zakona.

Sve intenzivnija primena elektronskog kancelarijskog poslovanja kod stvaralaca, papir kao klasičan nosač informacija sve više gubi trku u odnosu na nove medije, a sve to zajedno zahteva dobru stručnu pripremljenost arhivskih radnika od kojih stvaraoci opravdano očekuju stručnu pomoć u zaštiti ovih oblika arhivskih dokumenata.

Od 2004. godine do kraja juna 2014. godine, Spoljna služba Arhiva je preuzela arhivsku građu i registraturski materijal 93 preduzeća kod kojih je završen stečaj ili je priveden kraju sa teritorije grada Niša i ostalih opština u kojima Arhiv vrši teritorijalnu i stvarnu nadležnost.

Od prestanka rada preduzeća do otvaranja stečajnog postupka prođe dosta vremena. Stečajni postupci traju po nekoliko godina, pa to donosi sa sobom i rizik u pogledu potencijalne lične odgovornosti da se sačuva u celosti nastala dokumentacija do predaje Arhivu. U tom periodu često dolazi do raznošenja arhivske građe i registraturskog materijala. Dešavalo se da radnici, po prestanku radnog odnosa, nakon otvaranja stečajnog postupka preduzeća, ponesu tehničku dokumentaciju koja im je poslužila za otvaranje privatnog biznisa. Takođe je uništavana dokumentacija koja bi služila kao dokazno sredstvo na sudu, usled malverzacija i nepravilnog poslovanja. U više slučajeva se dešavalo da u preduzeću nije zatečena dokumentacija o osnivanju i registraciji firme, projektna dokumentacija, celokupna dokumentacija vezana za rad i radne odnose i dr.

Dokumentacija likvidiranih i stečajnih preduzeća se nalazi pod posebnim režimom zaštite, pa ima i poseban tretman pri preuzimanju u Arhiv. Kada je situacija sa arhivskom građom urgentna, ne trpi odlaganje zbog pomenute opasnosti od uništenja ili desetkovanja arhivskog fonda, Arhiv u takvim momentima odstupa od pravila, i preuzima u svoje depoe nesređenu arhivsku građu nesavesnog imaoaca, bez arhivske knjige i bez popisa izlučenog bezvrednog materijala, samim tim i bez mogućnosti donošenja rešenja o izlučenom bezvrednom registraturskom materijalu.

Radnici Spoljne službe se vrlo često nalaze u veoma nezavidnom položaju, kada su prinuđeni da preuzimaju dokumentaciju pre okončanja stečajnog postupka, da bi je doslovno spasili od fizičkog uništenja. Zakonito i profesionalno postupanje Arhiva, proizvodilo je u svakodnevnom radu niz praktičnih problema. Najvažnije je bilo kako izdavati dokumenta iz građe nezavršenih stečajeva (kada je stečajni postupak u toku), jer je to ovlašćenje stečajnog upravnika, kod koga je pečat. Radnicima tih preduzeća, zainteresovanim za dokumentaciju vezanu za rad i radne odnose, izlazimo u susret i zahteve takve prirode po pravilu rešavamo hitno, tako što pronalazimo potrebna dokumenta, a onda pozivamo stečajnog upravnika da to potpiše i overi. Sve ovo Arhivu proizvodi dodatni posao, koji nije njegov, ali kompromise takve vrste smatramo nužnim radi višeg cilja - zaštite arhivske građe.

Zaključak

Akutni problem Istorijskog arhiva Niš je smeštajni prostor, što je problem skoro svih arhiva u Srbiji. Za više od šest decenija funkcioniranja na ovim prostorima Arhiv je obavio ogroman posao na prikupljanju i zaštiti arhivske građe, doprineo istraživanju prošlosti Niša i niškog kraja, uporno podsećajući na ono što je stvarno bilo, služeći uvek i svagda istini baziranoj na istorijskim činjenicama i služeći narodnom pamćenju koje je sadržano u arhivskoj građi.

Nažalost arhivistička stvarnost ne odgovara zamišljenom cilju. Brojni apeli stručnih saradnika Istorijskog arhiva u Nišu da se u svim sredinama, posebno u velikim industrijskim kolektivima, obrati više pažnje na dragoceni dokumentacioni arhivski materijal, ostali su bez odgovora. Arhivisti Arhiva su stalno na terenu i u kontaktu sa onima koji bi trebalo da sarađuju sa Arhivom oko zaštite i omogućavanja prikupljanja vrednih dokumenata, posebno u elektronskoj i mašinskoj industriji.

U narednom periodu potreban je svakako još intenzivniji rad na podizanju kulture odnosa prema arhivskoj građi i registraturskom materijalu, od strane stvaraoca i imaoaca, kako bi se zajedničkim snagama prevazišli dosadašnji problemi.

U postojećoj situaciji arhivisti Spoljne službe Arhiva se često pitaju: da li što češćim obilascima insistirati na otklanjanju nedostataka ili podnositi prijave i pokretati prekršajne postupke? Još uvek je opredeljenje da se ide u pravcu da je prevashodno potrebno da stvaraoce i imaoce ubeđujemo (prvenstveno odgovorne radnike) u važnost čuvanja i zaštite arhivske građe i registraturskog materijala kako za svoje potrebe, tako i za potrebe društva. Najvažnije je da se konačno pojavi svest o značaju arhivske građe. A da bi u tome uspeli, arhivisti ove službe se ne postavljaju inspektorski, preteći strogim sankcijama, već saradnički, tako da radnici u registraturama ovu službu doživljavaju kao dobronamjernu i saradničku. Nadati se da će ovakvim odnosom Arhiva sa registraturama proisteći još bolji rezultati na planu zaštite arhivske građe i registraturskog materijala u registraturama.

Summary

Acute problem of the Historical Archive of Nis is space capacity, which is a problem of almost all the archives in Serbia. For more than six decades of functioning in these regions Archives has done a tremendous job on the collection and protection of archival materials, contributed to the study of the past niche and low-end, persistently reminding of what it really was, and always serving, always the truth based on historical facts and serving the national memory contained in the archival material.

Unfortunately archival reality does not match the design objectives. Numerous appeals professional associates Historical Archive in Nis that in all areas, particularly in large by industrial collectives, pay more attention to the precious archival material and documentation, remained unanswered. Archivists Archives are

constantly on the ground and in contact with those who are supposed to cooperate with the Archives of the protection and facilitate the collection of valuable documents, especially in the electronic and mechanical the industry.

In the next period required is certainly more intense work on raising culture relationship to archive and register the material, by the guardian and holder, to jointly overcome the current problems.

In the current situation archivists External Service Archive often ask whether they frequent visits to insist on the elimination of deficiencies or submit the application and initiate misdemeanor proceedings? There still is a commitment that goes in the direction that it is primary to the creator and owner convinces (primarily responsible workers) in the importance of preserving and protecting archives and Registry Materials for both your needs and for the needs of society. The most important thing is that it finally appears aware of the significance of archival materials. And in order for that to succeed, archivists, these services are not set inspectorial, threatening severe sanctions, but cooperative, so workers at registry this service are perceived as benevolent and cooperative. It is hoped that such attitude Archive records agencies to derive better results in terms of protecting archives and Registry Materials at registry.

UTICAJ RECESIJE NA MARGINALIZACIJU ARHIVSKIH USTANOVA U BOSNI I HERCEGOVINI*

Abstrakt: *U radu se govori o posljedicama ekonomske krize (recesije) na arhivsku djelatnost u Bosni i Hercegovini. Autor je na osnovu provedenih istraživanja na primjeru pet kantonalnih arhiva ukazao na posljedice recesije po arhivsku djelatnost. U period recesija (2008.-2014.) usljed smanjene finansijske i svake druge podrške od strane osnivača, došlo je do stagnacije u razvoju arhivske djelatnosti i zaustavljanja brojnih važnih stručnih i naučnih projekata. U periodu recesije prekinuta je izgradnja započetih arhivskih objekata, smanjena nabavka arhivske opreme, došlo je do reduciranosti i onako skromnog arhivskog kadra, zaustavljeni su u nekim arhivima započeti procesi na planu mikrofilmiranja i digitalizacije arhivske građe. Gledajući sveukupno znatno su pogoršani uslovi rada arhiva. Sve je to uticalo da ukupni stručni, organizacioni i naučni rezultati u arhivima budu ispod razine potrebnog. U ovom vremenu nastavljen je trend dalje politizacije arhiva, te donošenja nekozistentnog arhivskog zakonodavstva, što je doprinijelo znatnom usložnjavanju stanja u arhivskoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini, ali i njenoj daljoj marginalizaciji.*

Ključne riječi: *Recesija, arhivska djelatnost, arhivi, Bosna i Hercegovina, stagnacija, stručni i naučni projekti.*

IMPACT OF RECESSION ON MARGINALIZATION ARCHIVAL INSTITUTIONS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *This paper discusses the consequences of the economic crisis (recession) on archival activities in Bosnia and Herzegovina. Written on the basis of the research conducted in the case of five cantonal archives highlight the impact of the recession on archival activities. In a period of recession (2008-2014) due to reduced financial and other support provided by the founders, there has been stagnation in the development of archival activities and stopping a number of important professional and scientific projects. In a period of recession halted construction commenced archival facilities, reduced purchasing archival equipment, there is a population reduction and as a humble archival staff, were stopped in some archives of the launch of the plan of microfilming and digitization of archival materials. Looking*

* Rad je predstavljen na međunarodnoj konferenciji "Arhivi u kriznim vremenima", Terme Čatež (Republika Slovenija) 15-16. 05. 2014. godine.

at the overall considerably worsened working conditions archives. All this affected the overall technical, organizational and scientific results in the archives are below the level required. At this time, the trend of further politicization of the archives and making nekozistentnog archival legislation, which significantly contribute to elaborating the situation in the archives in Bosnia and Herzegovina, as well as its further marginalization.

Keywords: *Recession, archival activities, archives, Bosnia and Herzegovina, stagnation, professional and scientific projects.*

Uvodne naznake

Globalna finansijska kriza (recesija) koja je u posljednjih šest godina prisutna na širim svjetskim prostorima, ostavila je dubokog traga u svim važnijim segmentima društva i zajednice. Recesija se očitovala prije svega na ekonomiju, kako razvijenih zemalja tako i zemalja u razvoju, a kroz pad Godišnjeg društvenog proizvoda (GDP-a), povećanja nezaposlenosti, te kroz opće usporenje privrednog rasta. Recesija je alarmantno stanje kojem se pristupa s maksimalnom oprežnošću, jer nosi niz teških situacija u privredi, ali i u svim drugim sferama života. Ona nije nešto što je nastalo preko noći, već je to posljedica kontinuiranih privrednih i društvenih anomalija u društvu i zajednici. Različiti su uzroci recesije. Međutim, ekonomski stručnjaci najčešće ističu slijedeće: slabljenje finansijskih institucija, nedostatak bogatstva-resursa, loše privredne projekcije i procjene, slabljenje globalne komunikacije, zastoji u privrednom razvoju i infrastrukturi. Sve ove pojave utiču na sveopću nesigurnost u društvu i zajednici.

Recesija je punim kapacitetom zahvatila i zemlje u tranziciji. Kao polazna tačka recesije u Bosni i Hercegovini uzima se oktobar 2008. godine. Naime, tada je zvanično priznato da je došlo do pada Bruto domaćeg proizvoda, odnosno da je prisutan negativan privredni rast u periodu od dva ili više uzastopnih kvartala. Recesija je uporedno praćena pogoršanjem opće ekonomske i društvene krize, padom realnog dohotka, porastom nezaposlenosti, niskim stepenom iskorištenosti proizvodnih kapaciteta, padom investicionih ulaganja. Sve je to u potpunosti uticalo na sveukupna kretanja u društvu.

U Bosni i Hercegovini u oktobru 2008. godine po saznanju da je zemlja ušla u recesiju iz banaka je povučeno oko 81 milion KM. Nakon pada likvidnosti banaka u Bosni i Hercegovini pravnim i fizičkim licima postalo je teško dobiti zajam (kredit). Osjetio se drastičan rast kamatne stope (preko 12 odsto), ekonomska situacija je uzrokovana padom cijena izvozne robe, došlo je do opadanja doznaka iz inostranstva. Najozbiljniji danak uzima rast nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini. Samo u periodu od oktobra 2008. do kraja 2009. godine bez posla je ostalo 58.717 radnika.¹ Danas je u Bosni i Hercegovini broj nezaposlenih preko 550.000 ili

¹ Podaci uzeti iz Statističkog izvještaja Zavoda za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine i Statističkog izvještaja Zavoda za statistiku Republike Srpske za 2009. godinu.

nešto više od 44 odsto,² što je najveći procenat nezaposlenosti u regionu. Kriza je poremetila tržište nekretnina, nastao je zastoj u kapitalnim projektima, značajno se smanjilo evropsko učešće u infrastrukturi u Bosni i Hercegovini. Recesija u Bosni i Hercegovini i danas traje, mada neki stručnjaci predviđaju da će u ovoj 2014. godini Bosna i Hercegovina izaći iz krize. Najveći negativan uticaj recesija je imala na one grane koje najviše učestvuju u izvozu. U državi Bosni i Hercegovini kriza u oblasti privrede u potpunosti se odrazila i na druge sfere života, na sveukupan javni sektor, kojem pripada i kultura, a u sklopu kulture i arhivska djelatnost. Ovom prilikom pokušaću dati neke osnovne karakteristike vezane za uticaj recesije na prilike u arhivskoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini.

Stanje u arhivskoj djelatnosti do početka recesije

Kako bi se imala potpunija slika stanja arhivske struke u Bosni i Hercegovini, neophodno je napraviti kraći osvrt na prilike u ovoj oblasti neposredno pred početak recesije. Naime, do rata (1992. godine) arhivska služba u Bosni i Hercegovini izgradila je jedan poprilično funkcionalan sistem, zasnovan na osnovnim arhivističkim i drugim stručnim načelima i parametrima, poprilično spreman da odgovori najneophodnijim potrebama struke i zajednice. Međutim, taj sistem je u ratu urušen sa brojnim ratnim posljedicama. Arhivske ustanove su ostale bez značajnog broja kadrova, usljed bestijalnog rušenja stradale su ogromne količine registraturne građe, posebno u nastajanju (oko 50 odsto), više arhivskih objekata je stradalo. Pored toga, na sudbinu arhivske građe uticali su brojni drugi recidivi rata, posebno nemar i nebriga stvaralaca i imalaca, ali i nezainteresiranost države za rješavanje ovih problema.

Sanacija posljedica ratnog stanja u oblasti arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini je započela neposredno nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma,³ novembra 1995. godine. Pravno dezintegrirani arhivski prostor potrebno je bilo dovesti u sistem po osnovu novog ustrojstva države. U taj proces se uključuju kadrovski reducirano zatečene arhivističke snage, s ciljem normalizacije arhivske struke u Bosni i Hercegovini. Važnu ulogu u obnovi arhivske službe u Bosni i Hercegovini imalo je i Društvo arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, koje je sa drugim arhivskim ustanovama organizovalo brojne stručne sadržaje, učestvujući u pokretanju rada arhiva, donošenju arhivskog zakonodavstva i slično, čime je dalo značajan podsticaj obnovi arhivske službe u Bosni i Hercegovini.⁴ No, obnova i sanacija arhivske struke u Bosni i Hercegovini najsnažnije se odvijala putem aktivnosti koje su provodile arhivske ustanove. U ovom periodu arhivske ustanove

2 Podaci uzeti iz Statističkog izvještaja Zavoda za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine i Statističkog izvještaja Zavoda za statistiku Republike Srpske za 2013. godinu.

3 Tekst Dejtonskog sporazuma u vidu posebne brošure objavljen je uz finansijsku pomoć USAID-a.

4 Vidjeti više u: Azem Kožar, *Arhivistika u teoriji i praksi* 2, Tuzla 2005., str. 69-70.

poduzele su opsežne aktivnosti na stručnom i pravnom saniranju stanja u arhivskoj službi Bosne i Hercegovine, pri čemu su bili slijedeći prioriteti:

- saniranje ratnih posljedica, intenziviranjem zaštite arhivske građe u nastajanju;
- rješavanju statusnih pitanja struke (usvajanjem novog arhivskog zakonodavstva);⁵
- obezbjeđenje neophodnih materijalnih pretpostavki za obavljanje djelatnosti;
- osiguranju kadrovske osnove i stalne edukacije arhivskih radnika;
- unapređenju međunarodne i međuarhivske saradnje;
- modernizaciji i standardizaciji arhivske struke u skladu sa dometima arhivskih znanja zemalja razvijenog svijeta, i dr.

I pored veoma složenih uslova u kojima se obnavljala i obavljala arhivska djelatnost u Bosni i Hercegovini do početka recesije, možemo biti zadovoljni postignutim na većini navedenih polja. Postignuti napredak je prije svega rezultat izgrađenog odnosa, profesionalnosti i entuzijazma arhivskih zaposlenika i on bi zasigurno bio veći i bolji da je bilo više podrške i razumijevanja od strane društva i države. No i pored toga, u ovom periodu postignuti su značajni rezultati i provedene brojne aktivnosti sa ciljem jačanja arhivske struke u Bosni i Hercegovini i hvatanja iste u koštac sa brojnim nagomilanim problemima. Prije svega urađeno je slijedeće:

- sve prijeratne arhivske ustanove nastavile su redovno obavljati arhivsku djelatnost, a osnovano je nekoliko novih arhiva: Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine, Arhiv Bosansko-podrinjskog kantona Goražde, Arhiv Zapadno-hercegovačke županije - Široki Brijeg, te pri Javnom registru Distrikta Brčko osnovano je posebno Odjeljenje za arhiv sa svim kompetencijama i nadležnostima za obavljanje arhivske djelatnosti na ovom području. Svakako da je nastavak rada arhiva doprinio priličnoj sanaciji arhivske službe u Bosni i Hercegovini, u smislu da je:

- započeto kadrovsko znavljanje arhivske službe, prijemom značajnog broja novih zaposlenika,
- doneseno novo arhivsko zakonodavstvo (12 zakona),

5 Na prostoru Bosne i Hercegovine, u navedenom periodu, doneseno je ukupno 11 temeljnih arhivskih zakona: *Zakon o arhivskoj građi i Ahivu Bosne i Hercegovine* ("Sl. list Bosne i Hercegovine", br.16/2001), *Zakon o arhivskoj građi Federacije Bosne i Hercegovine* ("Sl. novine Federacije Bosne i Hercegovine", br. 45/02), *Zakon o arhivskoj građi Republike Srpske*, "Sl.glasnik RS", br. 35/99, 9/2000), *Zakon o arhivskoj djelatnosti Unsko-sanskog kantona*, "Sl. glasnik Unsko-sanskog kantona", br. 6/99.), *Zakon o arhivskoj djelatnosti kantona Sarajevo*, ("Sl.novine kantona Sarajevo", br.2/00, 3/05), *Zakon o arhivskoj djelatnosti Tuzlanskog kantona*, ("Sl. novine Tuzlanskog kantona", br.15/2000, 39/11), *Zakon o arhivskoj djelatnosti Srednjo-bosanskog kantona*, ("Sl. novine Srednjobosanskog kantona", br. 10/01), *Zakon o arhivskoj djelatnosti Bosansko-podrinjskog kantona*, ("Sl. novine Bosansko-podrinjskog kantona", br.11/03), *Zakon o arhivskoj djelatnosti Hercegovačko-neretvanskog kantona-županije*, ("Sl. novine Hercegovačko-neretvanskog kantona", br.7/04), *Zakon o arhivskoj djelatnosti Zapadno-hercegovačke županije*, ("Narodne novine Zapadno-hercegovačke županije", br18/99), *Zakon o arhivskoj djelatnosti Zeničko-dobojskog kantona*, ("Sl. novine Zeničko-dobojskog kantona", br. 4/05), *Zakon o arhivskoj djelatnosti Brčko Distrikta* ("Sl. glasnik Brčko Distrikta", br. 44/04).

- preuzet značajan broj novih fondova i zbirki u arhive (više stotina, sa nekoliko novih hiljada metara dužnih arhivske građe).⁶
- izgrađen jedan arhivski namjenski objekat (Brčko Distrikt),⁷ počela izgradnja još jednoga (Travnik),⁸ te za namjenu arhivskim ustanovama dodijeljeno više vojnih objekata (Arhiv Tuzla, Arhiv Bihać, Arhiv Banja Luka, Arhiv Bosne i Hercegovine).⁹
- arhivske ustanove opremile su svoje depoe standardiziranom arhivskom opremom (nekoliko desetina hiljada metara dužnih pokretnih arhivskih regala).¹⁰
- započeti procesi savremene zaštite arhivske građe (mikrofilmiranje i digitalizacija) u jednom broju arhiva.¹¹
- uspostavljena dobra međunarodna i međuarhivska saradnja, arhivske ustanove i asocijacije postale članice međunarodnih arhivskih ustanova i tijela (ICA-a, ICARUS i dr.),¹²
- vršena permanentna edukacija arhivskog kadra u zemlji i inozemstvu.¹³

6 Prema raspoloživim podacima u arhivima u Bosni i Hercegovini preuzeto je oko 4.122 fonda i zbirke u ukupnoj količini od oko 69. 524 metra dužna arhivske i registraturne građe (vidjeti više: Izet Šabotić, *Stanje arhivskih fondova i zbirki u arhivima u Bosni i Hercegovini*. Rad prezentovan na Savjetovanju arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, Mostar 4 - 6.6.2014. godine. Evidentno je da je značajan broj fondova i zbirki preuzet upravo u vremenu tranzicije i obnove arhivske službe u Bosni i Hercegovini.

7 U Distriktu Brčko izgrađen je prvi namjenski arhivski objekat radne i smještajne površine od oko 2.500 metara kvadratnih. Međutim, u prostorije navedenog objekta pored Odjeljenja arhiva Javnog registra Distrikta Brčko smještene su i druge ustanove i organi Distrikta Brčko.

8 U Travniku je također započeta izgradnja namjenskog arhivskog objekta, na lokaciji starog. Do recesije su urađeni osnovni građevinski radovi, ali zbog nedostatka finansijskih sredstava objekat nije završen i stavljen u funkciju.

9 Ovdje se radi o neperspektivnim vojnim objektima, koji su dodijeljeni arhivima na privremeno korištenje. Iste su uglavnom arhivi sopstvenim snagama sanirali, kako bi se stekli minimalni uslovi za smještaj arhivske građe.

10 Neki od arhiva (Historijski arhiv Sarajevo, Arhiv Bosne i Hercegovine, Arhiv RS, Arhiv Tuzlanskog kantona) napravili su značajne pomake na planu nabavke i obezbjeđenja adekvatne arhivske opreme. Tako su ovi arhivi nabavili nekoliko hiljada metara dužnih pokretnih kompaktnih regala, vodo i vatro otpornih kasa i druge arhivske opreme, čime su se stvorili znatno sigurnosniji i povoljniji uslovi za smještaj arhivske građe.

11 U Arhivu Tuzlanskog kantona izvršeno je mikrofilmovanje i digitalizacija nekoliko arhivskih fondova i zbirki (mikrofilmirano je i digitalizirano cca 10.000.000 stranica), proglašeni nacionalnim spomenikom kulture u Bosni i Hercegovini. Na procesu mikrofilmovanja i digitalizacije svojih arhivskih fondova i zbirki značajno su radili i Historijski arhiv Sarajevo i Arhiv Bosne i Hercegovine.

12 Arhiv Bosne i Hercegovine obnovio je svoje članstvo u »A« kategoriji u Međunarodnom arhivskom vijeću (ICA), Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine u »B« kategoriji, dok su Arhiv Tuzlanskog kantona i Historijski arhiv Sarajevo postali članovi »C« kategorije ove krovne svjetske stručne arhivističke asocijacije. Svi navedeni arhivi i Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine postali su članovi ICARUS-a.

13 Značajan broj mladih arhivskih kadrova, pored učešća u redovnim stručno-edukacionim sadržajima sticao je znanja i na raznim konferencijama, radionicama i školama van Bosne i Hercegovine. Poseban značaj na tom planu ima školovanje arhivskih kadrova iz Bosne i Hercegovine u Jesenjoj arhivskoj školi u Trstu u organizaciji Instituta arhivskih znanosti Trst/Maribor. Stručni radnici iz bosanskohercegovačkih

- nastavljeno izlaženje arhivskog časopisa *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*,¹⁴ te pokrenut novi arhivski časopis (*Arhivska praksa*)¹⁵ – Arhiv Tuzlanskog kantona, *Glasnik Društva arhivskih radnika Republike Srpske*¹⁶ i nešto kasnije u izdanju Arhiva Bosne i Hercegovine pokrenut je časopis *Grada*¹⁷).
- nastavljeno održavanje tradicionalnih stručnih skupova sa međunarodnim učešćem (Savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, Arhivska praksa i dr.)¹⁸.
- poduzete značajne stručne i organizacione aktivnosti na planu zbrinjavanja ratne produkcije arhivske građe, građe zahvaćene tranzicijskim procesima, te građe starije od 30 godina i dr.
- publikovano nekoliko desetina publikacija iz domena objavljivanja arhivske građe, naučno-obavještajnih pomagala i druge vrste građe.¹⁹

Sve navedene stručne i organizacione aktivnosti su prije svega rezultat odlučnosti, profesionalnosti i entuzijazma arhivskih radnika na planu pokušaja sanacije stanja u arhivskoj struci u Bosni i Hercegovini i pravljenja važnog zaokreta kako bi se uhvatio korak sa razvojem i dometima arhivske struke zemalja razvijenog svijeta. U tim nastojanjima struka nije imala značajniju podršku i pomoć države. No, navedene pozitivne korake i naznake ka oporavku arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini zaustavila je recesija, tako da je danas evidentan pad rezultata u oblasti arhivske struke.

arhiva sudjelovali su i u značajnim radionicama vezanim za restauraciju i konzervaciju, mikrofilmiranje i digitalizaciju arhivskog gradiva, te za zaštitu filmske i fotografske građe. Arhivski radnici iz Bosne i Hercegovine su po prvi put sudjelovali i na svjetskim kongresima (Beč 2004., Kuala Lumpur 2008.), što je doprinijelo približavanju sa arhivskim znanjem zemalja razvijenog svijeta.

14 Do sada su izašla ukupno 43 broja *Glasnika*, od čega je devet brojeva istog izašlo u periodu nakon rata.

15 Časopis *Arhivska praksa* je počeo izlaziti 1998. godine i dosada je izašlo 16 brojeva, a u toku je priprema 17. broja časopisa. Isti izlazi kao godišnjak u izdanju Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, a bavi se širokim spektrom arhivske problematike sa preferiranjem na pragmatična arhivska pitanja.

16 *Glasnik Arhiva RS i Društva arhivskih radnika RS* izlazi od 2008. godine i do sada je izašlo ukupno šest brojeva. Časopis izlazi u izdanju Arhiva RS i Društva arhivskih radnika RS, bavi se manje arhivističkim, a više historijskim pitanjima.

17 Časopis *Grada* izlazi od 2010. godine u izdanju Arhiva Bosne i Hercegovine i do sada su izašla tri broja. Časopis se uglavnom bavi problematikom objavljivanja arhivske građe i naučno-obavještajnih pomagala Arhiva Bosne i Hercegovine i isti je internog karaktera.

18 U organizaciji Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine nastavljeno je sa godišnjim održavanjem savjetovanja arhivskih radnika, dok se u organizaciji Arhiva TK i DAZ-a TK, od 1998. godine redovno održava Međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa“. Do sada je održano 26, a u pripremi je 27. savjetovanje.

19 Neki arhivi, Arhiv Tuzlanskog kantona, Historijski arhiv Sarajevo, Arhiv Bosne i Hercegovine, Arhiv RS i Arhiv Unsko-sanskog kantona su u periodu nakon rata objavili više značajnih publikacija (vodiče, inventare, zbornike dokumenata, monografska historioografska djela i dr.).

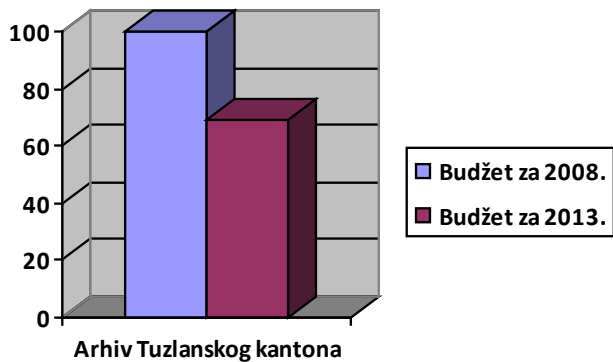
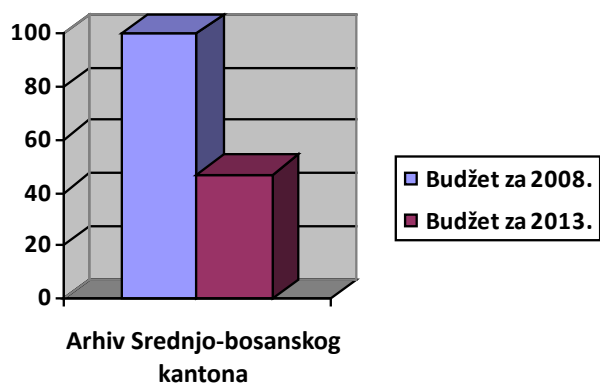
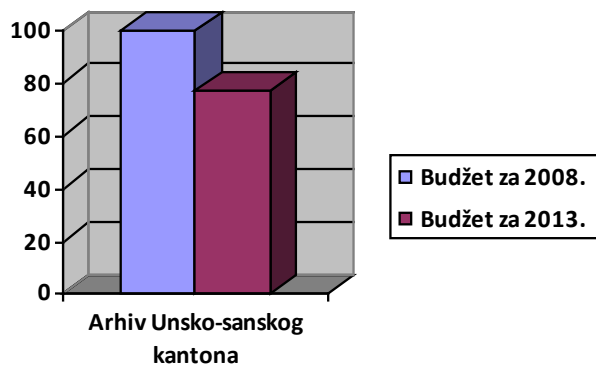
Arhivska djelatnost u vrijeme recesije - uzroci i posljedice

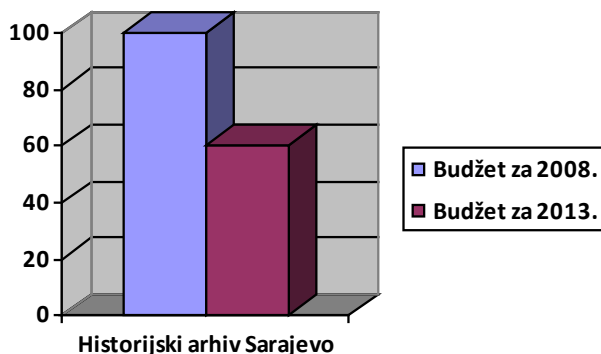
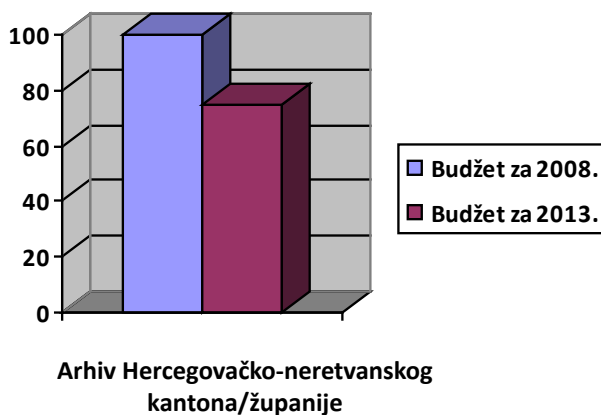
Kako bi se provela značajna analiza uticaja recesije na arhivsku djelatnost u Bosni i Hercegovini neophodno je bilo provesti određena istraživanja u arhivskim ustanovama, koja su podrazumijevala praćenje stanja finansijske osnove u arhivima za obavljanje osnovne djelatnosti i praćenje ukupne realizacije stručnih, organizacionih, naučnih, izdavačkih i svih drugih aktivnosti arhiva u navedenom periodu. Za obradu navedene teme autoru su detaljni podaci bili dostupni iz pet arhiva: Arhiv Tuzlanskog kantona, Arhiv Unsko-sanskog kantona Bihać, Historijski Arhiv Sarajevo, Arhiv Hercegovačko-neretvanske županije Mostar i Arhiv Srednjo-bosanskog kantona Travnik,²⁰ dok od drugih arhiva u Bosni i Hercegovini autor je imao samo okvirne finansijske, stručne i druge podatke.

Ono što se može zapaziti jeste da početak recesije (oktobar 2008. godine) u Bosni i Hercegovini nije u arhivskoj djelatnosti bio posebno izražen i zapažen. Naprotiv, ovaj period na osnovu izvještaja o radu za 2008. godinu, te planova rada i finansijskih planova za 2009. godinu ne upućuju da je ovu oblast zahvatila kriza. Naime, iz dostupnih podataka vidljivo je da su skoro u svim arhivskim ustanovama planirana nešto veća sredstva za realizaciju osnovnih sadržaja arhiva u 2009. godini, nego u prethodnoj godini. Međutim, daljom analizom dostupnih podataka vidljivo je da su rebalansom budžeta te 2009. godine značajno smanjena finansijska sredstva kod svih arhivskih ustanova. Smanjenje sredstava u toj godini se kretalo između 7 (Arhiv Unsko-sanskog kantona), pa sve do čak 22 odsto (Historijski arhiv Sarajevo). Smanjenjem budžetskih finansijskih sredstava, istovremeno je značilo i zastoj u realizaciji važnih već započetih i drugih planiranih stručnih, organizacionih i naučnih sadržaja. Dalja analiza dostupnih podataka ukazuje da je u periodu od 2009. do 2014. godine nastavljen stalni trend smanjenja budžetskih sredstava, koji se na godišnjem nivou kretao u iznosu od 10 do 15 odsto u ovisnosti od arhiva. Ukupno je to u vremenu recesije iznosilo od 20 do 50 odsto smanjenja budžeta. Politika države/osnivača bila je jednostavno usmjerena i opredijeljena na obezbjeđenje samo ličnih dohodaka, plaćanje poreza na iste, te obezbjeđenja sredstava za zakonom utvrđene obaveze za isplatu toplog obroka i putnih troškova za zaposlenike. Međutim, ni u tome osnivač nije upotpunosti uspio. Lične dohotke je u određenoj mjeri umanjio, te nije obezbijedio redovne isplate istih, kao ni toplog obroka i putnih troškova.

20 Za obradu ove problematike korišteni su sledeći dokumenti: bužeti, planovi o radu i izvještaji o radu navedenih arhiva za period 2008.-2013. godine.

Prilog 1. Budžeti arhiva za period 2008/2013. godina

Iz dostupnih podataka evidentno je da je iz godine u godinu osjetno smanjenje Budžeta arhivskih ustanova (vidjeti prilog 1). Tako su u navedenom periodu (od 2009. do 2013.) u Arhivu Tuzlanskog kantona osnovna budžetska sredstva namijenjena finansiranju djelatnosti ustanove smanjena za oko 40 odsto, u Arhivu Srednjobosanskog kantona sredstva su u navedenom periodu umanjena za više od 50 odsto, u Historijskom arhivu Sarajevo za 30 odsto, u Arhivu Unsko-sanskog kantona za oko 20 odsto, u Arhivu Hercegovačko-neretvanske županije za oko 30 odsto. Takav trend smanjenja bužetskih sredstava evidentan je i kod svih drugih arhivskih ustanova u Bosni i Hercegovini. Ono što je posebno važno, a na što ukazuje i dalja analiza dostupnih informacija jeste da je vidljivo da osnivač (država) nije u svojim finansijskim projekcijama uopće planirao razvojnu komponentu u arhivskim ustanovama. Tako da je stavka „kapitalni projekti“ uglavnom u ovom periodu ostajala prazna. To je značilo da se država opredijelila isključivo na puko održavanje i preživljavanje arhivskih ustanova, a i u tom pogledu došlo je do smanjenja ličnih dohodaka, koje se kretalo negdje do 10 odsto.

Ono gdje nije bilo planiranih sredstava u ovom periodu, jesu stručni razvojni projekti koji su trebali da predstavljaju neophodnu stručnu i kulturnu nadgradnju ustanova i budu važna osnova za zaokret u sanaciji i modernizaciji arhivske struke u Bosni i Hercegovini. To je podrazumijevalo realizaciju započetih, te otvaranje novih stručnih i naučnih projekata, koji su trebali biti garant funkcionalnosti i održivosti arhivskih ustanova. Tu su upravo i nastali glavni zastoji. Skoro i da nema arhiva u Bosni i Hercegovini u ovom periodu koji nije značajno reducirao svoje aktivnosti na tom planu. Zaustavljeni su brojni razvojni stručni sadržaji. Kadrovska popunjenost počela je da stagnira, umjesto planiranog kadrovskog jačanja dolazi do blagog osipanja kadrova. Čak ni na mjestima nakon odlaska radnika u zasluženu mirovinu/penziju nije bilo obezbijeđeno popunjavanje tih mjesta. Zagovarani i neminovni proces informatizacije arhivskih ustanova u Bosni i Hercegovini nije ni započeo. No, ono što je ostavilo posebno negativnog traga jesu zastoji u realizaciji značajnih temeljnih stručnih sadržaja.

Tako su u recesijskom periodu zaustavljeni ranije započeti važni projekti izgradnje i osposobljavanja novih arhivskih objekata, prijema zaposlenika, nabavke opreme, educiranja kadrova, provođenja tehničko-tehnološke zaštite arhivske građe, realizacije edukativnih sadržaja. Zastoji su evidentni i kod redovnog obavljanja arhivske djelatnosti, vezane za sistem zaštite arhivske građe u nastajanju, preuzimanja arhivskih fondova, njihove obrade i zaštite u arhivima, publikovanja arhivske građe, realizacije kulturnih sadržaja i dr. Država jednostavno u vremenu recesije nije imala snage, ali ni sluha ni osjećaja za podršku ne samo razvojnih, nego i onih osnovnih pretpostavki neophodnih za normalno funkcionisanje arhivskih ustanova.

Koliko je recesija imala uticaja na temeljne pretpostavke stvaranja uslova za normalno funkcionisanje arhivskih ustanova najbolje pokazuje nekoliko slijedećih primjera. U Arhivu Srednjobosanskog kantona u Travniku zbog nedostatka sredstava zaustavljen je započeti projekat izgradnje namjenskog objekta, a time i drugi značajni procesi na planu preuzimanja i zaštite sazrele arhivske građe, te njene obrade i stavljanja u funkciju.²¹ U Historijskom arhivu Sarajevo također je došlo do zastoja u započetom projektu revitalizacije i opremanja glavnog objekta, gdje je smještena najveća količina arhivskih fondova i zbirki.²² U Arhivu TK u Tuzli usljed nedostatka sredstava zaposlenici Arhiva su sopstvenim radom i sredstvima izvršili površnu adaptaciju dobijenih na korištenje vojnih objekata, kako bi se mogao nastaviti zakonom utvrđeni proces preuzimanja sazrele arhivske građe, te posebno arhivske građe registratura u stečaju i likvidaciji. Poseban uticaj nedostatka sredstava u Arhivu u Tuzli se odrazio na zaustavljanje započetog procesa mikrofilmiranja i digitalizacije arhivskih fondova i zbirki proglašanih nacionalnim spomenikom kulture u Bosni i Hercegovini. Ni za realizaciju drugih planiranih sadržaja Arhiv Tuzlanskog kantona nije imao podršku osnivača.²³ U Arhivu u Bihaću također nije izvršena neophodna

21 Iz Izvještaja o radu Arhiva Srednjobosanskog kantona za period 2009.-2013. godina.

22 Iz Izvještaja o radu Historijskog arhiva Sarajevo za period 2009.-2013. godina.

23 Iz Izvještaja o radu Arhiva Tuzlanskog kantona za period 2009.-2013. godina.

sanacija dobijenih vojnih objekata niti je Arhiv imao podrške za realizaciju nekog važnog kapitalnog projekta.²⁴ U Arhivu u Mostaru u ovom periodu nismo zapazili niti jedan značajniji razvojni projekat podržan od strane države. U ovom Arhivu je došlo do smanjenja i onako skromnog broja stručnih arhivskih kadrova, odlaskom jednog broja istih u mirovinu/penziju.²⁵ U Arhivu Bosne i Hercegovine također nije bilo nekih značajnijih projekata podržanih od strane države. Posebno teška situacija u ovom Arhivu vezana je za mali broj zaposlenih u odnosu na potrebe, koji je i do tri puta manji nego što je bio prije 1992. godine.

Evidentno je da su skoro u svim arhivima u Bosni i Hercegovini značajno reducirane redovne stručne aktivnosti, te su i rezultati nedovoljni, da bi arhivi normalno funkcionisali i pratili razvojne domete arhivske djelatnosti u svijetu. Navedeni rezultati bi bili zasigurno još skromniji da nije bilo odgovornosti i profesionalizma u arhivskim ustanovama.

Uglavnom većina arhivskih ustanova u Bosni i Hercegovini je u ovom periodu egzistirala na granici puke održivosti. Svi važniji projekti i sadržaji koji su realizirani u ovom recesijskom periodu od strane arhivskih ustanova su rezultat entuzijazma i profesionalnog odnosa arhivskih radnika, ili pak, pojedinaca. Razvojni projekti su realizirani uglavnom iz stavke tzv. „vlastitih sredstava“. Znači, zahvaljujući naporu i zalaganju zaposlenika, a ne osnivača. Tako je Arhiv Tuzlanskog kantona i pored velikih poteškoća nastavio sa važnim stručno-edukativnim sadržajem „Arhivska praksa“ i izdavanjem časopisa *Arhivska praksa*, bez značajnije podrške države/osnivača, Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine sa održavanjem arhivskih savjetovanja arhivskih radnika i izdavanjem časopisa *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*. Činjeni su neophodni godišnji manji zahvati na sanaciji nekoliko arhivskih objekata, kao nabavka neophodne arhivske opreme. Sve je to učinjeno isključivo uz obezbjeđenje „vlastitih sredstava“ za ovu namjenu. Nažalost, moramo istaći da je i u ovakvim nastojanjima bilo opstrukcije od strane osnivača, odnosno nesavjesnih pojedinaca. Tako je osnivač Arhivu Tuzlanskog kantona u 2012. i 2013. godine onemogućio korištenje namjenskih „vlastitih sredstava“, obezbijeđenih putem projekata i redovnih zakonskih prihoda u iznosu oko 130.000 KM. Ovakvih slučajeva utroška vlastitih sredstava na nenamjenski način od strane osnivača bilo i kod drugih arhiva.

Kao evidentan recesijski recidiv jeste i pojačana politizacija i etatizacija u arhivskim ustanovama u Bosni i Hercegovini u ovom vremenu. Naime, nametnuta su neka politička rješenja dovođenjem nesposobnih i poprilično isluženih kadrova na rukovodna i upravljačka mjesta u arhivima,²⁶ te nametnuta politička zakonska rješenja²⁷ u arhivskoj djelatnosti, koja su ostavila negativnog traga i nesagledive

24 Iz Izvještaja o radu Arhiva Unsko-sanskog kantona za period 2009.-2013. godina.

25 Iz Izvještaja o radu Arhiva Hercegovačko-neretvanskog kantona/županije za period 2009.-2013. godina.

26 Ovakvih slučajeva bilo je u nekoliko arhiva i isti su se pokazali jako negativni i posljedični za arhive i struku.

27 Izmjenama i dopunama Zakona o arhivskoj djelatnosti TK („Sl. novine TK“, br. 39/11), narušena

posljedice po rad arhiva i arhivsku struku. Tu su i brojne druge recesijske posljedice koje su imale snažnog uticaja na ukupno stanje u arhivskoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini. Stoga se nameće jednostavno mišljenje da arhivske ustanove u vremenu kriza, kakvo je vrijeme recesije kojom je opterećena i Bosna i Hercegovina od 2008. godine, su prve ustanove koje su došle na udar krize. Nekako, državi i društvu ove, kao i druge ustanove kulture nisu bile bitne i svakako nisu predstavljale prioritet kako bi se država uključila u ublažavanju recesijskih posljedica. Naprotiv, nemarnim i nesavjesnim odnosom osnivača i pojedinaca recesijska kriza je značajno usložnila i onako teško stanje u oblasti arhivske djelatnosti. Tako da se u ovom periodu izvršila dodatna marginalizacija arhivske djelatnosti i struke, te je ista dovedena u veoma nezavidan položaj. Stoga je pred arhivskom strukom u Bosni i Hercegovini važan i složen zadatak vraćanja digniteta ovoj za društvo i državu važnoj djelatnosti. Na tom putu pored profesionalnosti arhivskih radnika, neophodna je i znatno veća uloga i posvećenost države ovoj važnoj djelatnosti.

Rezime

Velika ekonomska kriza (recesija) koja je zahvatila svijet, na prostoru Bosne i Hercegovine počela se manifestovati krajem 2008. godine. Od tada, pa sve do danas ista ima uticaja na ukupne društveno-privredne prilike i stanje u Bosni i Hercegovini. Recesija je imala i još uvijek ima potpuni uticaj na stanje u oblasti arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini. Naime, prema dostupnim podacima sa početkom recesije dolazi do smanjenja budžeta u svim arhivskim ustanovama. Umanjenje sredstava se kretalo između 20 i 50 odsto, zavisno od ustanove. Samim tim došlo je i do zastoja u realizaciji započetih temeljnih stručnih, naučnih, kulturnih i drugih sadržaja. To je imalo odraza na ukupnost u obavljanju arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini. Zaustavljeni su skoro svi važni procesi, poput: izgradnje započetih arhivskih objekata, nabavke arhivske opreme, došlo je do stagniranja procesa preuzimanja arhivskih fondova i zbirki. Broj stručnih zaposlenika u arhivima umjesto da se poveća smanjen je, zaustavljeni su započeti procesi zaštite (mikrofilmiranje, digitalizacija i dr.) najvrednije arhivske građe. Reducirani su kulturni, naučni i izdavački sadržaji.

Tamo gdje je iskazana profesionalnost i entuzijazam radnika nije bilo razumijevanja od strane osnivača. Isti je umjesto da podrži archive u njihovom nastojanju normalizacije arhivske djelatnosti u vremenu krize doprinio pogoršanju stanja, još snažnijom politizacijom iste, a posebno donošenjem nefunkcionalnog arhivskog zakonodavstva. Na taj način, dovedeno je u pitanju ne samo hvatanje koraka

su ustavna načela, te osnovna načela i principi arhivske djelatnosti. Posljedice takvog neadekvatnog zakonodavstva vidljive su danas. Istim je značajno urušen mukotrpo izgrađivan i stvoren validan sistem obavljanja arhivske djelatnosti na ovom prostoru. Naime, Arhivu TK je danas onemogućeno da u potpunosti obavlja arhivsku djelatnost. Dio nadležnosti Arhiva na jedan nepraktičan, nefunkcionalan i posve štetan način, po osnovu odredaba novog zakonodavstva preuzela je Kantonalna inspekcija TK, koja posve nestručno i za arhivsku struku štetno djeluje u ovoj oblasti.

sa savremenim dostignućima u arhivskoj djelatnosti, već i samo funkcionisanje pa i opstanak nekih arhivskih ustanova. Takav odnos u vremenu recesije je dodatno uticao na veću marginalizaciju arhivskih ustanova. Osnivač nije prepoznao njihov značaj za društvo i one samim tim nisu bile prioritet interesovanja osnivača. Takvo stanje postaje neodrživo i iziskuje hitnu i snažniju aktivnost na planu normalizacije stanja u arhivskoj djelatnosti i vraćanja digniteta i važnosti arhivskim ustanovama. Na tome znatno više treba poraditi osnivač, ali i arhivska struka ukoliko se žele imati funkcionalne arhivske ustanove sposobne da odgovore zahtjevima i dinamici razvoja arhivske djelatnosti i savremenog društva.

Summary

Great economic crisis (recession) that has engulfed the world, in Bosnia and Herzegovina began to be manifested at the end of 2008. From then until today has the same impact on the overall socio-economic situation and the situation in Bosnia and Herzegovina. The recession has had and still has a full impact on the state of the archives in Bosnia and Herzegovina. According to the data available from the beginning of the recession comes to budget cuts in all archival institutions. Impairment of assets ranged between 20 and 50 percent, depending on the institution. Consequently, there has been a delay in the implementation of initiated fundamental professional, scientific, cultural and other activities. This is no reflection on the totality of the conduct of archival activities in Bosnia and Herzegovina. Stopped almost all the important processes, such as: construction started archival objects, archival procurement of equipment, there has been a stagnation process fonds and collections. Number of professional staff in the archives rather than increase was reduced, stopped the launch of protection (microfilming, digitizing, etc.) Most valuable archival material. Reduced the cultural, scientific and publishing activities.

Where shown professionalism and enthusiasm of the workers there was no understanding of the founders. The same is instead to support the archives in their efforts to normalize archive work in times of crisis contributed to a deterioration in the situation, even stronger politicization of the same, and in particular the dysfunctional archival legislation. In this way, we questioned not only catching up with modern developments in the archives, but only the functioning and survival of some archival institutions. Such a relationship in a time of recession has further affected the greater marginalization of archival institutions. The founder did not recognize their importance to society, and they therefore were not a priority interests of the founders. Such a situation becomes unsustainable and requires urgent and more vigorous activity in terms of normalization of the situation in the archives and restore the dignity and importance of archival institutions. On how much more work needs to founder, as well as archival profession if they want to have a functional archival institutions are able to meet the demands and dynamics of archival activities and contemporary society.

STRADANJE ARHIVSKE I REGISTRATURNE GRAĐE NA PROSTORU KANTONA SARAJEVO U POŽARU 7. FEBRUARA/VELJAČE 2014. GODINE

Abstrakt: *U ovom radu povlači se paralela između stanja arhivâ prije i poslije protesta građana i nereda od 7. februara 2014. godine. U radu se iznose podaci o uništenoj i oštećenoj arhivskoj i registraturnoj građi organa uprave Kantona Sarajevo. Također, nastoji se napraviti procjena o mogućnostima spašavanja građe koja nije gorjela, ali je ozbiljno oštećena prilikom gašenja požara te postoji prijetnja njenog oštećenja i uništenja.*

Ključne riječi: *Arhivska građa, registraturna građa, Općina Centar, Služba za zajedničke poslove Kantona Sarajevo, Historijski arhiv Sarajevo, požar, depo, arhivska oprema, vlaga, plijesni, uništenje građe, oštećenje građe, spašavanje ugrožene građe.*

DESTRUCTION OF ARCHIVES AND RECORDS OF SARAJEVO CANTON IN FIRE FROM 7 TH FEBRUARY 2014

Abstract: *This paper draws a parallel between the state of archives before and after the protests of citizens and the clutter of 7 February 2014. The paper presents data on the destroyed and damaged archival and registrature structure of the administrative bodies of the Sarajevo Canton. It also aims to make estimates about the possibilities of saving material that is not a gorilla, but it is seriously damaged during fire fighting and there is a threat of damaging and destruction.*

Keywords: *Archival material of archival Municipality Center, Common Affairs of Canton Sarajevo, the Historical Archive of Sarajevo, fire, depot, archival equipment, moisture, mold, material destruction, damage materials, rescue of endangered woodworks.*

Uvod

Na teritoriji Kantona Sarajevo postoji devet općina: Općina Novo Sarajevo, Općina Centar, Općina Novi Grad, Općina Stari Grad, Općina Ilidža, Općina Trnovo, Općina Ilijaš, Općina Vogošća i Općina Hadžići. U sastavu Vlade Kantona Sarajevo djeluje 12 ministarstava, 3 kantonalne uprave u sastavu ministarstava, 2 direkcije. Svi naprijed pomenuti organi uprave spadaju u nadležnost JU Historijskog arhiva Sarajevo. Na meti nereda 7. februara 2014. godine našle su se institucije Kantona Sarajevo (KS), Općina Centar, zgrada Predsjedništva Bosne i Hercegovine u kojoj je smješten i Arhiv Bosne i Hercegovine.

Općina Centar je arhivsku građu nastalu u periodu od 1952. do 1995. godine predala JU Historijskom arhivu Sarajevo. Građa nastala od 1996. godine do 7. februara 2014. godine bila je smještena u dvije podrumске prostorije zgrade Općine, poredana po policama arhivskih vozova. Može se konstatovati da je arhivska građa pomenute Općine bila zaštićena u skladu sa standardima struke.

Najveći dio građe institucija KS bio je smješten u Službi za zajedničke poslove Kantona, u jednoj prostoriji podruma zgrade Kantona, a iznosio je cca 370 dužnih metara. Najveći dio građe bio je uredno poredan po godinama i vrsti i smješten na metalne police. Dio građe, u nedostatku prostora na policama, nalazio se na podu i nije bio odložen po godinama i vrsti građe. Građa koja se čuvala u toj prostoriji datirala je od osnivanja Kantona do 7. februara 2014. godine. Ovu građu činila je građa svih ministarstava KS i upravnih organizacija.

Uništena građa 7. februara 2014. godine

Tokom demonstracija koje su prerasle u nered 7. februara 2014. godine najviše je oštećena građa Općine Centar i Službe za zajedničke poslove Kantona Sarajevo. Vrijedno je pomenuti da je jedino Općina Centar imala kompletnu građu smještenu u pomenutoj zgradi, a nekoliko ministarstava i službi Kantona Sarajevo svoju građu su dislocirali sa ove lokacije. Kako je u arhivi Općine Centar većina građe bila smještena u arhivskim vozovima i zaštićena po arhivističkim standardima, arhivsku građu nije zahvatio požar. Međutim, ovaj arhivski depo, kao i građa koja se nalazila u njemu, stradao je prilikom gašenja požara. Pisarnica, u kojoj se nalazilo 1.008 aktivnih predmeta, cca 1100 predmeta a/a i to najvećim dijelom iz 2014. godine, te 200 predmeta na čekanju dostavnice, zapaljeni su u potpunosti. Potpuno su uništeni djelovodnici predmeta i akata, interne dostavne knjige i pomoćne evidencije. Uništena građa uključivala je predmete slijedećih klasifikacionih oznaka: 14 iz 1999., 2000., 2001., 2003., 2004., 2005., 2006., 2007., 2008. i 2009. godine; 20 iz 2008. godine; 36 iz 2007., 2008. i 2009. godine; 41 iz 2007., 2008. i 2009. godine; 44 iz 2008. i 2009. godine i 49 iz 2007., 2008. i 2009. godine.

Oštećena građa prilikom gašenja požara obuhvata dokumentaciju slijedećih godina i klasifikacionih oznaka: 2011. godina (sva građa); 2012. godina (sva

građa osim građe klasifikacione oznake 23); 2013. godina (sva građa izuzev građe klasifikacione oznake 23); 2007. godina (uništena građa klasifikacionih oznaka 23 i 15); 2008. godina (uništena građa klasifikacionih oznaka: 15, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 31) i 2009. godina (građa klasifikacionih oznaka: 15, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 31 i 34)

U zgradi Općine Centar, prema procjenama, izgorjelo je cca 120 dužnih metara građe. Registraturna građa kojoj je istekao rok čuvanja i koja je pripremana za uništenje odvajana je zbog nedostatka prostora mimo arhivskih vozova i nalazila se u hodnicima koji vode prema arhivi. Ova građa je potpuno izgorjela.

Najveći dio građe Općine Centar nastradao je nakon požara, od vode prilikom gašenja požara i to cca 200 dužnih metara. Dio građe je odmah bio oštećen u dodiru sa vodom, a dio je naknadno stradao od vlage koju je arhivska građa povukla. Tako je vlaga oštetila naizgled zaštićenu građu koja se nalazila u arhivskim vozovima. Voda koja je prodrla do ove građe bila je i voda prskalica koje su korišćene za gašenje požara, a koje su se nalazile iznad vrata arhive.

Arhivska građa Službe za zajedničke poslove Kantona Sarajevo je nakon nereda prilikom protesta 7. februara 2014. godine oštećena i uništena od posljedica požara i velike količine dima. Građa koja se nalazila u dvije podrumске prostorije sačuvana je, jer plamen nije uspio prodrijeti do građe koja se tamo nalazila. U hodniku ispred ovih prostorija nalazila se građa koja je kompletno uništena. Potpuno je izgorjela slijedeća arhivska i registraturna građa: Ministarstvo saobraćaja - 62 arhivske kutije, građa iz 2011. godine (rješenja, licence, iskaznice); Ministarstvo finansija - 1 arhivska kutija iz 2011. godine (finansije); Stručna služba Vlade - 21 arhivska kutija iz 2011. godine i 20 arhivskih kutija iz 2012. godine (uništena je dokumentacija slijedećih sjednica Vlade KS: od 34. do 49. iz 2011. godine; od 50. do 94. iz 2012. godine i 7. vanredna sjednica iz 2012. godine.); Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice - 4 arhivske kutije iz 2011. godine (trebovanje sredstava); Služba za skupštinske poslove - 11 arhivskih kutija iz 2012. godine (prijave na javni poziv); Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice - 1 arhivska kutija iz 2011. godine (žalbe); Ministarstvo privrede - 123 arhivske kutije iz 2008. godine (novčani poticaji); Ministarstvo privrede - 124 arhivske kutije iz 2009. godine (novčani poticaji) i Služba za zajedničke poslove - 14 arhivskih kutija iz 2011. godine (ponude). Ukupno je uništeno 420 arhivskih kutija arhivske građe, a u 247 arhivskih kutija bila je građa pripremljena za uništenje. Ostala dokumentacija imala je ograničen rok čuvanja. Dokumentacija nastala kod Stručne službe Vlade, a koja se odnosi na sjednice Vlade, ostala je sačuvana u elektronskom obliku.

U arhivi Kantona je prema procjenama izgorjelo cca 42 dužna metra građe. Jedan dio dokumentacije činila je registraturna građa kojoj je istekao rok čuvanja i bio je pripremljen za uništenje. Predmetna građa nalazila se u prostorijama ispred arhive.

Stanje arhivske građe poslije 7. februara 2014. godine

Poslije nereda, preduzete su preventivne mjere zaštite oštećene arhivske građe. Odgovorna lica za arhivsku i registraturnu građu poduzela su potrebne mjere i savjesno djelovala u pogledu najbolje moguće zaštite građe, a u skladu sa uslovima koje su im objektivne mogućnosti dozvolile. Sva oštećena građa odmah se počela prepakivati na način da je vađena iz arhivskih kutija koje su bile natopljene vodom i iz kojih je sama građa povlačila vlagu. Potom su se poduzele mjere isušivanja i arhivskog depoa i same arhivske građe. Međutim, nakon samo nekoliko dana, primjećena je pojava vlage i na građi koja prvobitno nije bila oštećena. Dalje su se počele pojavljivati gljivice i kao jedina moguća odgovarajuća mjera za zaštitu građe i spriječavanje njenog daljeg i potpunog uništenja, bilo je njeno izmještanje u druge prostorije i isušivanje ovog arhivskog depoa.

Arhivska građa ugrožena i oštećena vodom i vlagom premještena je u stambeni prostor u vlasništvu Općine u ulici Maršala Tita. Stambeni prostor nalazi se na prvom spratu zgrade i, osim što je vrlo prostran, ima i dovoljno prozora pa je moguća cirkulacija vazduha i pravljenje propuha, što je u ovom momentu za sušenje građe bilo najbitnije. Kako bi se postigla što bolja iskoristivost prostora, u tri prostorije postavljene su nove police na koje su se slagali predmeti. Sva smočena i navlažena građa izvađena je iz arhivskih kutija koje su bacane u otpad, jer ih je bilo nemoguće ponovo iskoristiti budući da bi se time nanijelo više štete nego koristi, a građa je, nakon sušenja, smještena u nove kutije i u fascikle. Za što efikasnije i brže sušenje nabavljena su dva aparata za isušivanje vazduha i ventilatori, a poduzete su mjere nabavljanja stalaka za sušenje veša kako bi što prije oštećena građa bila osušena i spašena. Budući da se moralo brzo reagovati i da nije ostalo vremena za čekanje finansiranja i nabavljanja opreme koja bi obezbijedila standardizirane načine sušenja građe i spriječavanja njenog daljeg propadanja, zaposlenici Općine Centar su se koristili improvizacijama i neuobičajenim, ali korisnim metodama. Na fotografijama koje smo snimili u ovoj fazi može se vidjeti kako je to izgledalo.

Spašavanja nakvašene građe

*Isušivanje natopljene građe uz pomoć priručnih pomagala
(žica za sušenje odjeće)*

U Službi za zajedničke poslove Kantona Sarajevo, zbog ogromne količine dima, požar se nije uspio proširiti na veći dio arhivskog depoa. Zbog nesnosnog smrada koji je bio prisutan u ovim prostorijama, prvim radovima pristupilo se tek nekoliko dana nakon požara. Svu oštećenu građu, zaposlenici u arhivi Službe, koliko je to bilo moguće, očistili su od čađi i dima, te je prepakovali u nove arhivske kutije i presložili na metalne arhivske police. Građa koja je i prije 7. februara bila odvojena za uništenje, u saradnji sa Službom za evidenciju, nadzor i zaštitu arhivske građe u registraturama JU Historijskog arhiva Sarajevo i uz saglasnost Arhiva uništena je na propisan način. Također, Arhiv je obaviješten da se procjena štete dostavila rukovodiocu Službe za zajedničke poslove KS te da se očekuju sredstva Kantona Sarajevo kako bi se arhivska građa bolje obezbijedila.

Pogled na depo izgorjele arhivske i registraturne građe

Zaključak

U neredima koji su se dogodili u Sarajevu 7. 2. 2014. godine, stradale su ogromne količine registraturne i arhivske građe organa uprave Kantona Sarajevo i Općine Centar. Najveći dio građe je stradao u požaru, a nešto manji dio je stradao od vode korištene za gašenje požara. Arhivskoj građi je oštećenoj od vode posvećena

je posebna pažnja u spašavanju od strane zaposlenika Historijskog arhiva Sarajevo i zaposlenika Kantona i Općine Centar. Nastojalo se ovu građu što brže isušiti budući da su je ubrzo počele napadati gljivice.

Na brzinu sušenja građe uveliko utiču temperature i vlažnost zraka. Kod provjetravanja prostorija vrijeme igra veliku ulogu i srećom gore pomenute aktivnosti su se odvijale u proljetnim mjesecima. Iako je bilo mnogo kišnih dana i visok nivo vlažnosti zraka, građa se brzo sušila. Rad na spašavanju natopljene građe je organizovan u dvije smjene, tako da je time ubrzan sav postupak pristupa građi i njenom sušenju. Smanjenje vlažnosti u prostorijama depoa putem provjetravanja ima samo smisla, ako je apsolutna vlažnost vanjskog zraka manja nego u prostoriji depoa. Pravljenje propuha otvaranjem prozora utiče na pad temperature u depou, a gljivice ne podnose propuh. Bitno je bilo da se ne zagrijevaju prostorije depoa, čak i kada je temperatura napolju niska.

U cilju dalje zaštite oštećene građe trebalo je iznaći prostorije sa što većom mogućnošću provjetravanja, i to je urađeno uspješno. Brzom intervencijom oštećenja papira su ograničena i građa je spašena od potpunog uništenja. Oštećenja građe su uzrokovali različiti faktori kao: stvaranje plijesni/gljivica (usljed velike vlažnosti zraka i direktne natopljenosti vodom), memljiv miris, bubrenje i deformisanje, sljepljivanje stranica, cijepanje poveza, razljevanje boje i dr. Pokazalo se da su za ispisivanje natpisa na građi pogodni jedino olovka, tuševi i boja za pečate na bazi čadi. Sve ostalo: flomasteri, hemijske olovke, tinte i pečati ostavili su traga na nakvašenoj građi, tako da njih u buduće po mogućnosti treba izbjegavati. Radi dalje zaštite oštećene građe treba raditi na nabavci zadovoljavajuće arhivske opreme, prije svega arhivskih vozova, ali i druge arhivske opreme, te razumljivo konstantno pratiti stanje oštećene građe.

Summary

The riots that took place in Sarajevo on 7th of February 2014, ruined huge amounts of records of administrative bodies of the Sarajevo Canton and Municipality Center. The largest part of the material was destroyed in the fire, and a smaller part was damaged by water used to extinguish fires. Archival material is damaged by water to special attention in saving by employees of the Historical Archives of Sarajevo Canton and employees of the Municipality Center. Attempts have been made of this material as quickly as dry as they are quickly emerged to attack the fungus.

At the speed of drying material greatly influence of temperature and humidity. For ventilation, time plays a big role and luckily the above activities took place in the spring months. Although there were a lot of rainy days and high levels of humidity, material is fast drying. Work on saving the soaked material is organized in two shifts, so that this whole process accelerated access to the material and its drying. Reducing the humidity in the premises of the depot through ventilation only

makes sense if the absolute humidity of the outside air is less than the room depot. Making drafts by opening windows affects the temperature drop in the depot, and the fungus can not tolerate drafts. It was important not to heat up the room depots, even when the outside temperature is low.

In order to further protect damaged items needed to find a room with a greater possibility of airing, and it was done successfully. The timely intervention limited the damage to paper and items were saved from complete destruction. Material damage caused by various factors such as: the formation of mildew / mold (due to high humidity and direct impregnated with water), damp smell, swelling and deformation, sticking pages, splitting covers, coverings and colors etc.. Was shown that for printing labels on material suitable only pencil, showers and color seals based soot. All Others: markers, pens, ink and stamps left their marks on wet structure, so that in future they should preferably be avoided. In order to further protect damaged items need to work on acquisition of sufficient archival equipment, primarily archival trains, and other archival equipment, and of course constantly monitor the condition of damaged items.

BAZA PODATAKA O REGISTRATURAMA U ARHIVU UNSKO-SANSKOG KANTONA

Abstrakt: *U ovom prilogu je objašnjen način rada vanjske službe Arhiva Unsko-sanskog kantona korištenjem novih informacionih tehnologija i tehnika na izradi savremenih evidencija – dosjea stvaralaca i imalaca registraturne i arhivske građe. Radi se o bazama podataka, koje pružaju daleko više i brže informacija o registraturama, kao i o samoj građi na jednom mjestu, a time omogućavaju i postizanje kvalitetnijih rezultata na terenu.*

Ova tehnologija i tehnika je prilagođena uslovima i potrebama poslova vanjske službe, pa stoga nije došlo do odstupanja u obrascima i pristupu informacijama u odnosu na dosadašnji rad vanjske službe.

Ovakva evidencija stvaralaca i imalaca arhivske i registraturne građe mogla bi poslužiti kao određene smjernice u radu i drugim arhivima za dalju tehnološku primjenu i unapređenje rada vanjske službe, a time i arhiva u cjelini.

Ključne riječi: *Arhiv Unsko-sanskog kantona, vanjska služba, nadzor, evidencije, dosjei, registraturna građa, arhivska građa, informacione tehnologije, MS Access, digitalizacija, PDF, baza podataka, tehnike skeniranja i obilježavanja, veze, mediji, upotreba.*

REGISTRY DATABASE IN THE ARCHIVES OF UNA-SANA CANTON

Abstract: *This paper explains the mode of External Service in Una-Sana Canton using new information technologies and techniques in the development of modern records - records creator and owner of the registry and archives. These are databases that provide far more and faster information about the registry offices, as well as the material in one place, thereby enabling the achievement of better results on the ground.*

These technologies and techniques adapted to conditions and needs of the external affairs ministry, and therefore there were no differences in patterns and access to information in relation to the current work of the external service.

Such records creator and owner of archives and current records could serve as some guidance in work and other archives for further technological advancement and application of the external services, and thus the archive as a whole.

Keywords: *Archives of the Una-Sana Canton, outdoor, supervision, records, records, records are, archives, information technology, MS Access, digitizing, PDF, database records, scanning techniques and labeling, links, media usage.*

Uvod

Vršenjem nadzora i popisa registraturne i arhivske građe na području Unsko-sanskog kantona dobiven je uvid u broj registratura, količinu građe, smještaj, sredenost i odnos zaposlenih u registraturi prema vlastitoj građi.

Da bi ovi nadzori bili što pregledniji i svrsishodniji, pristupilo se izradi digitalnog registra stvaralaca i imalaca arhivske i registraturne građe kako bi u isto vrijeme mogli pristupiti svim bitnim podacima o njima. Digitalizacijom dosjea, izradom baze podataka i korištenjem informatičke opreme, došlo se do bržeg i kvalitetnijeg obavljanja nadzora nad registraturama, prikupljanja podataka, a samim tim i boljeg planiranja predstojećih poslova.

Ovdje smo tehnologiju prilagodili uslovima i potrebama službe nadzora, pa stoga nije došlo do odstupanja od standardnih obrazaca i pristupa informacijama.

Ukratko o vanjskoj službi Arhiva Unsko-sanskog kantona

Služba nadzora Arhiva Unsko-sanskog kantona kao organizaciona jedinica, osnovana je 1983. godine pri Istorijском arhivu Bihać. Kao i kod ostalih arhiva općeg tipa poslovi ove službe su vršenje stručnog nadzora, evidentiranje i utvrđivanje stanja arhivske građe u nastajanju, zaštita, valorizacija te kategorizacija stvaralaca i imalaca iste.

Vanjska služba Arhiva Unsko-sanskog kantona trenutno vrši nadzor nad 1.610 registratura, od toga 95 je prve kategorije, 170 druge, a 1.345 treće kategorije. U postupku kategorizacije su još neke registrature (druge ili treće kategorije), mada smatramo da bi bilo mnogo bolje da se donese jedinstvena kategorizacija stvaralaca i imalaca arhivske građe na području cijele Bosne i Hercegovine.¹

Arhiv u toku godine izvrši nadzor od 80 do 120 registratura. Pored toga vanjska služba daje instrukcije i određene smjernice iz kancelarijskog i arhivskog poslovanja, organizuje i održava stručne seminare s ciljem što bolje obuke radnika u registraturama na kancelarijskom i arhivskom poslovanju uz primjenu federalnih i kantonalnih zakonskih i podzakonskih propisa, a sve u svrhu odgovarajuće zaštite arhivske građe u nastajanju.

1 Izet Šabotić, „Kategorizacija registratura kao faktor zaštite arhivske građe“, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Radenci 2012., str. 153-162. Uopće o problematici kategorizacije registratura vidi više: Azem Kožar, „Kategorizacija registratura“, *Arhivska praksa*, broj 9, Tuzla 2006., str. 20–32.

Pored zapisnika o izvršenom stručnom nadzoru i eventualnim izdavanjima rješenja o otklanjanju nedostataka vezanih za uočeno stanje u registraturi, zaposlenici vanjske službe provjeravaju i daju saglasnost na Listu kategorija registraturnog materijala sa rokovima čuvanja, provjeravaju i prave zapisnike na osnovu primljenih zahtjeva za davanje saglasnosti za uništenje bezvrijednog registraturnog materijala te izdaju rješenja (saglasnosti) za iste, izrađuju zapisnik i vrše primopredaju arhivske građe između Arhiva i registrature.

Zaposlenici vanjske službe također dostavljaju podatke o registraturi i preuzetoj arhivskoj građi zaduženom arhivskom referentu na obradi, a koja će poslužiti pri rekonstrukciji historijata registrature.

Upravo zbog svega navedenog, poslovi vanjske službe se smatraju jednim od najbitnijih i najkompleksnijih poslova i zadataka u arhivima.

Dosjei stvaralaca i imalaca arhivske i registraturne građe

Jedna od evidencija stvaralaca i imalaca arhivske i registraturne građe je svakako dosje.² Dosje je najpogodniji oblik evidencije građe u operativi jer omogućava trenutni uvid u akte.³ U njemu se nalaze svi originalni dokumenti, prethodno protokolisani u Arhivu, a odnose se na podatke o imaocu, odnosno stvaraocu registraturne građe, popisu građe, dokumentacija u vezi sa nadzorom nad registraturom te ostala dokumentacija. Dosjei u Arhivu Unsko-sanskog kantona su složeni po općinama, a zatim po djelatnostima hronološki onako kako su formirani.⁴

Sastavni dijelovi (grupe) dosjea su:

- Historijat i organizaciona struktura sa matičnim listom;
- Opšti akti i prepiske;
- Zapisnici o izvršenom stručnom nadzoru i otklanjanju nedostataka (rješenja);
- Izvodi iz arhivske knjige (dostavlja se putem pošte ili na e-mail);
- Lista kategorija registraturnog materijala sa rokovima čuvanja, saglasnosti na istu, izmjene i dopune te plan klasifikacionih oznaka;
- Zapisnici i saglasnosti na izdvajanje i uništavanje bezvrijednog registraturnog materijala;
- Zapisnici o preuzimanju arhivske građe.

Sve ove grupe evidencija odložene su u pripadajuće omote, a zatim u dosjee.

2 Pored dosjea tu je i kartoteka sa osnovnim podacima o registraturi i građi.

3 Bernard Stulli, *Priručnik iz arhivistike*, Zagreb 1997., str. 53.

4 Općine: Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Bužim, Cazin, Ključ, Sanski Most i Velika Kladuša. Djelatnosti: uprava, pravosuđe, obrazovanje, nauka, kultura, privreda, društveno-političke organizacije, vjerske organizacije, udruženja i nevladine organizacije, zbirke te lične i porodične zbirke.

Zapisnici o izvršenom stručnom nadzoru nad registraturnom građom sastoje se od četiri dijela:

- Prvi dio se odnosi na podatke o registraturi a sastoji se od 11 upita (tačaka) o istoj te sadrži podatke o registraturi i njen historijat;
- Drugi dio se odnosi na podatke o registraturnom materijalu i arhivskoj građi, a sastoji se od 14 upita koji se odnose na podatke o građi, njenom smještaju i zaštiti;
- Treći dio se odnosi na preporučene mjere i nedostatke koje registratura mora otkloniti;
- Četvrti dio čine napomene i ostalo.

Dosjei ugašenih registratura (pasivnih) čuvaju se posebno.

Digitalizacija dokumenata iz dosjea

Vanjska služba Arhiva Unsko-sanskog kantona vodi se dosadašnjim iskustvima, ali i provjerenim savremenijim rješenjima kroz informacione tehnologije kako bi došli do što preciznijih i sadržajnijih evidencija. Stoga se kompletne evidencije iz dosjea po grupama skeniraju u PDF/A formatu.⁵ Dosje čini mapu sa nazivom registrature, a unutar istog fajlovi čine pripadajuću grupu tog dosjea (prilog br. 1.). PDF fajl može se stvoriti direktno iz papirnatoг dokumenta korištenjem skenera i programa *Acrobat*. U operacijskom sistemu *Windows*, *Acrobat* podržava TWIN upravljačke programe za skeniranje i upravljačke programe *Windows Image Acquisition* (WIA).

Mnogo je prednosti kod direktnog skeniranja dokumenata u PDF formatu. Umjesto skeniranja dokumenata u različite formate, konverzije i slično čime može doći do gubljenja kvalitete snimka, PDF ima univerzalni format, što je idealno i za tekst i za slike. Osim toga, PDF fajlovi mogu biti komprimirani (sažeti) da zauzimaju manje prostora na disku, mogu raditi nezavisno od aplikativnih softvera, hardvera ili operativnih sistema te biti automatski u OCR formatu⁶ čime postaje tekst lako pretraživ.

Dokumenti se skeniraju u originalu u 300 dpi rezoluciji, a pohranjuju se u pripadajuće fajlove (PDF/A formata) kao prvi dokument u nizu dokumenata te grupe (prilog br. 2.).⁷

5 <http://www.adobe.com/>: PDF skraćenica za Portable Document Format (prenosni format dokumenata) je format datoteke prikazuje dokumente na način nezavisno od aplikativnog softvera, hardvera i operativnih sistema. PDF/A koji je ISO-standardizirana verzija Portable Document Format (PDF) specijalizirana za digitalno dugoročno čuvanje elektronskih dokumenata (ISO 19005-2:2011).

6 http://finereader.abbyy.com/about_ocr/whatis_ocr/: OCR je skraćenica za *Optical character recognition* (Optičko prepoznavanje znakova). Ovaj program je dizajniran tako da prevodi sliku otisnutog teksta s papira (koju obično učitamo sa skenera) u editabilni tekst, ili prevodi sliku sa znakovima u standardnu kodnu šemu predstavljajući ih u ASCII ili Unicode kodu. OCR je započeo kao polje u istraživanju umjetne inteligencije i mašinskog gledanja.

7 Dokumenti su složeni po datumima od novijeg ka starijem, osim izvoda arhivske knjige koji čine jednu cjelinu i snimaju se hronološki u nizu od starijeg ka novijem.

Ovako digitalizirane evidencije uvezuju se sa bazom podataka o registraturama putem relacija, odnosno veza te na taj način čine sastavni dio dosjea za što možemo reći da imamo dosjea u digitalnoj formi.

Dosjea ugašenih (likvidiranih) registratura se također digitaliziraju i unose u bazu podataka koja sadrži sve podatke o njoj, svim oblicima reorganizacije te podatke o načinu gašenja registrature.

Međunarodni standardi koji uređuju oblast pravilnog pristupanja sa elektronskim dokumentima su:

- ISO standard 15489 (informacije i dokumentacija - upravljanje dokumentima);
- ISO standard 23081 (principi metapodataka za dokumente);
- ISO standard 14721 (za izradu arhivskih sistema elektronskih izvora);
- ISO standard 19005 (upravljanje dokumentima: elektronski format dokumenta za dugoročno čuvanje - PDF/A);
- ISO/TR 18492:2005 Trajno čuvanje informacija baziranih na elektronskom dokumentu i sl.

Baza podataka o registraturama i registraturnoj građi

Baza podataka o registraturama predstavlja informativno-evidenciono sredstvo ili aplikaciju u *MS Access* programu te čini uniformirani matični list registrature zajedno sa digitaliziranim evidencijama iz dosjea, odnosno cjelokupni pregled informacija o jednom stvaraocu, odnosno imaocu arhivske građe (registraturi).

Baza podataka je organizovan skup međusobno povezanih podataka. Sastoji se od individualnih podataka (sadržaj) i strukture koja te podatke organizuje. Bazu možemo definisati i kao registar elektronskih zapisa. Kad se niz podataka grupiše oni čine zapis-fajl, niz zapisa mapu (*folder*), a niz mapa čini bazu podataka. Kreiranju baze podataka prethodi utvrđivanje logičke šeme. To je najteži dio zadatka u okviru kojeg se definišu elementi baze (podaci i sadržaji) i njihove uzajamne veze (organizaciona struktura). Danas moderne baze podataka pored tekstualnih zapisa, sadrže i hipertekst, slike, zvuk i sl.

Razlog izrade baze podataka u programu *Microsoft Access* je programsko rješenje kompanije *Microsoft* namijenjeno upravo za izradu i upravljanje bazama podataka. Ovaj program je dio uredskog paketa *Microsoft Office*, domena (nastavak) za datoteku je *.mdb*, a novija verzija programa (2007.) *.accdb*. *Microsoft Access* je zasnovan na vrsti sistema za upravljanje bazom podataka koja podatke sprema u tabele. Koristi istovjetne vrijednosti iz dvije tabele za stavljanje u odnos (relaciju) informacija u jednoj tabeli prema informacijama u drugoj. Podaci se automatski pohranjuju u SQL bazu podataka, tako da su još sigurniji i stabilniji.

Access sprema podatke baze u vlastitom formatu - *Access Jet Database Engine*. Isto tako, može prebaciti ili ostvariti vezu s podacima u drugoj *Access* bazi, *Excelu*, *SharePoint* listama, tekstom, XML-om, *Outlooku*, *dBaseu*, *Paradoxu*, *Lotusu* 1-2-3 ili pomoću ODBC izvora podataka kao što su *Microsoft SQL Server*, *Oracle*, *MySQL* i *PostgreSQL*.⁸

Elektronski zapisi se pregledaju po postupku predviđenom za konvencionalnu dokumentaciju. Ukoliko je baza podataka pravilno osmišljena, moguće je izvršiti pregled sa tačnošću na nivou akta uzetog samostalno ili na nivou predmeta, odnosno dosjea.

Aplikacija baze podataka o registraturama je u formi obrasca, a sastoji se od polja:

- Broj dosjea;
- Kategorija;
- Registratura;
- Signatura;
- Prijašnji nazivi;
- Djelatnost;
- Sjedište i adresa;
- Nadzor vršen;
- Zaduženo lice;
- Vrsta građe;
- Vremenski raspon građe;
- Količina građe;
- Smještaj građe;
- Step en s ređenosti;
- Lista kategorija;
- Arhivska knjiga-izvodi;
- Izlučivanje vršeno;
- Primopredaja građe;
- Pregled dosjea;
- Sl. 1., sl. 2., sl.3. sl 4.;
- Zabilješka (prilog br. 3.).

Popunjavanje polja u bazi podataka

Popunjavanje polja u bazi podataka se vrši na slijedeći način:

BROJ DOSJEA: *dobiva se nakon formiranja dosjea, odnosno broja iz registra;*

KATEGORIJA: *kategorije registratura su I, II i III;*

REGISTRATURA: *naziv registrature odnosno imaoca i stvaraoca arhivske građe;*

⁸ <http://office.microsoft.com/en-us/access/>

- SIGNATURA:** *(identifikaciona oznaka) stavlja se već postojeća signatura fonda ako je dio građe preuzet ili se daje nova signatura koja će se koristiti za budući fond, odnosno preuzetu arhivsku građu od registrature;*
- PRIJAŠNJI NAZIVI:** *prijašnji službeni nazivi registrature odnosno imaoa ili stvaraoca arhivske građe;*
- DJELATNOST:** *uprava, pravosuđe, obrazovanje, kultura, nevladina organizacija, privredno preduzeće, udruženja i sl.;*
- SJEDIŠTE I ADRESA:** *opština i puna adresa;*
- NADZOR VRŠEN:** *stavlja se datum zadnjeg izvršenog nadzora;*
- ZADUŽENO LICE:** *arhivar ili drugo ovlašteno lice – ime i prezime i stručna sprema;*
- VRSTA GRAĐE:** *klasifikacione oznake - kategorije;*
- VREMENSKI RASPON GRAĐE:** *granične godine građe u registraturi;*
- KOLIČINA GRAĐE:** *mjera u tehničkim, odnosno kancelarijskim jedinicama ili m/d);*
- SMJEŠTAJ GRAĐE:** *mjesto odlaganja arhivske građe – depo, kancelarije i vrsta inventara: stalaže, police, ormari i sl.;*
- STEPEN SREĐENOSTI:** *loše, dobro, vrlo dobro;*
- LISTA KATEGORIJA:** *unose se riječi DA ili NE, te broj i datum Liste kao i broj i datum saglasnosti na istu;*
- ARHIVSKA KNJIGA - IZVODI:** *unos se datum dostavljenog izvoda iz arhivske knjige u kopiji. Izvodi iz arhivske knjige se dostavljaju u Arhiv Unsko-sanskog kantona na dva načina: putem pošte ili putem e-maila te se konvertuju u PDF format;⁹*
- IZLUČIVANJE VRŠENO:** *zapisnik, rješenje, broj i datum;*
- PRIMOPREDAJA GRAĐE:** *zapisnik, broj i datum;*
- PREGLED DOSJEA:** *veza (putanja) između aplikacije i mape registrature sa fajlovima grupa iz dosjea – hiperlink (hyperlink) je naredba koja usmjerava na drugu stranicu ili određenom mjestu u elektronskom dokumentu. Takvom vezom stranice dobivaju novu dimenziju, jer je moguće izabrati različite pravce kroz stranice u skladu sa svojim potrebama. Hiperlink predstavlja dodavanje veze na drugi sadržaj, a to može biti dio istog fajla, drugi fajl, slika, domena, fajl na Internetu, mapi, (prilog br. 4. prikaz relacije);*
- Sl 1. do sl 4.:** *slike arhivskog depoa registrature - rade se pomoću foto aparata, te se prenose u aplikaciju. Slike su snimljene u JPEG formatu sa 300 dpi rezolucijom, te se pridružuju zapisniku u dosjeu). Prenos (importovanje) slike se vrši kopiranjem slike sa spojenog foto aparata sa kompjuterom na označeno mjesto u bazi (desnom tipkom miša preko Insert Object...-Bitmap Image-Point-Paste from-Open-Close Point);*

⁹ Arhiv Unsko-sanskog kantona je podijelio registraturama obrazac arhivske knjige u Wordu. Na taj način je olakšan popis registraturne građe, podaci su čitljivi, jasni, lakše se prate te se koriste i za prenos (kopira) u obrasce za otpis bezvrijednog registraturnog materijala te se dostavljaju putem e-maila ili poštom.

ZABILJEŠKA: *napomene ili obavještenja za budući nadzor; obavijest o posjedovanju arhivske građe druge registrature, vrsta, količina, granične godine i sl.*

Svaka stranica baze sa podacima o registraturi se može printati na papiru A4 formata, pretraživanje se može vršiti sa dva mjesta vrlo jednostavno, prvo sa gubmićem - pretraživačem u gornjem desnom uglu obrasca (aplikacije), potrebno je da kursor postavite u polje iz kojeg tražite podatke i drugi način je pomoću opcije „Search“ u donjem dijelu obrasca. Podaci u obrascu mogu se mijenjati i dopunjavati.

Pohrana snimljenih podataka

Kompletan dosje u digitalnoj formi (sve veze između baze podataka i dosjea su na jednom disku) snima se na eksterni tvrdi disk (*hard disk*) koji je namijenjen samo za službu nadzora. Kapacitet prenosnog hard diska može biti od 500 GB do 1 TB što je i više nego dovoljno. Prednost je brz pristup podacima i trajna pohrana podataka.

Zaključak

Jedan od osnovnih zadataka vanjske službe arhiva je zaštita arhivske građe u nastajanju tj. kod imalaca i stvaralaca.

Podaci o registraturama, kao i njihov odnos prema sopstvenoj arhivskoj građi, vode se putem preciznih evidencija od strane vanjske službe arhiva. Za što uspješnije obavljanje tih poslova, vanjska služba se treba koristiti određenim inovacijama, odnosno savremenijim pristupima izrade i vođenja evidencija, a putem korištenja informacionih tehnologija na izradi baze podataka i digitalnih registara.

Digitalni način spoznavanja i pristupa poslu je drugačiji nego analogni, mada svaki od njih ima svoje prednosti, mane ili ograničenja. Digitalna tehnologija je vrijedan instrument za poboljšanje i proširenje izvora informacija, ali je potrebno stalno učenje, obuka i primjena tog znanja na razvijanje aplikacija kao dobro opremljenog seta alata koji će arhivima pomoći u daljnjem poslovanju. Stoga su arhivski zaposlenici, a posebno zaposlenici vanjskih službi arhiva, u obavezi pratiti, učiti i primjenjivati savremene trendove i standarde kad je u pitanju primjena informacionih tehnologija, poznavati arhivsku struku te međusobno sarađivati i razmjenjivati iskustva.

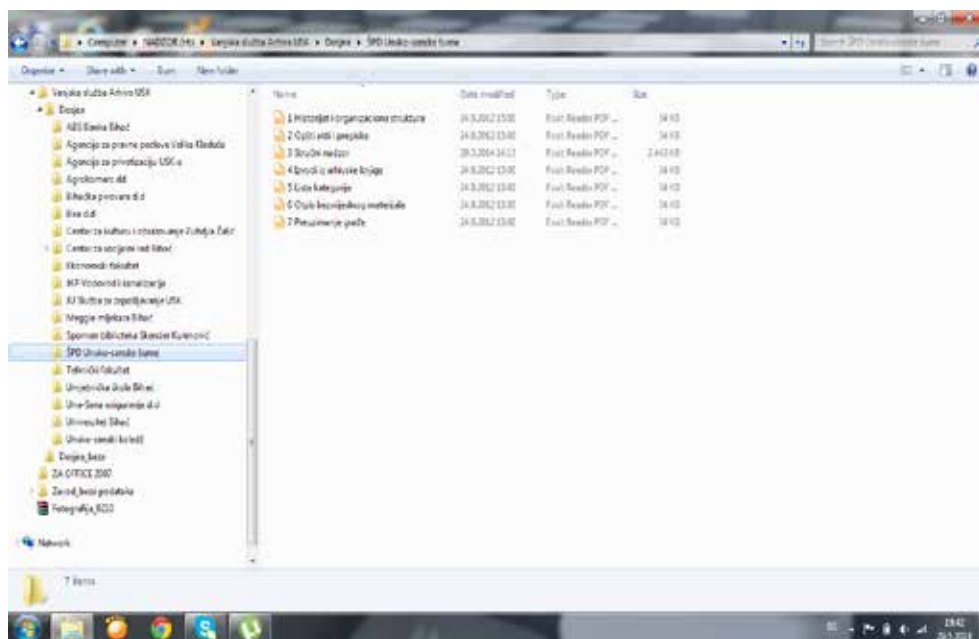
Summary

One of the main tasks of Foreign Service archive protection of archives in emerging ie. Near holders and creators.

Information on records agencies, as well as their attitude towards their own archival material, water through precise records by external service archives. To successfully perform these operations, foreign service should be used certain innovations, and more modern approaches to making and keeping records, and through the use of information technology on the development of databases and digital registers.

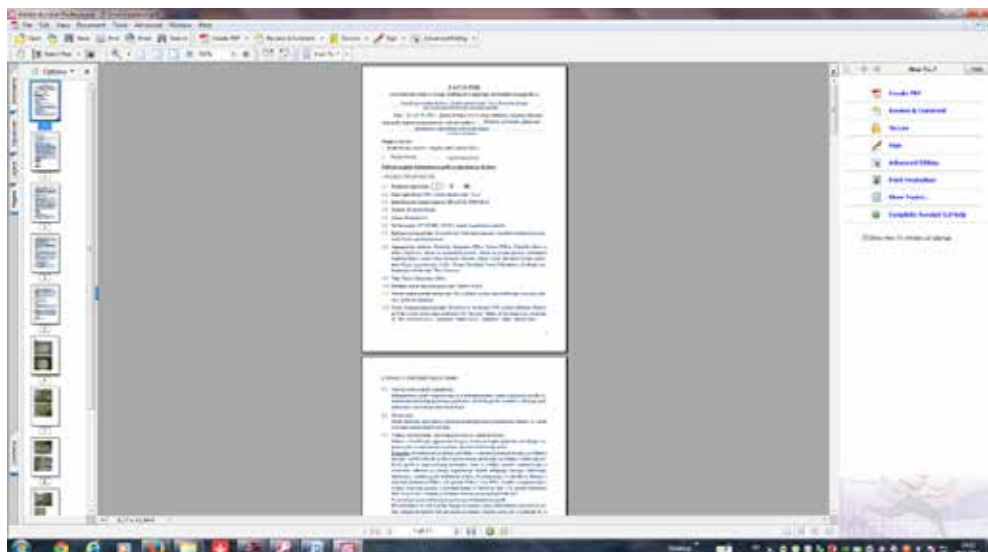
The digital way of knowing and business approach is different than analog, although each has its own advantages, disadvantages or limitations. Digital technology is a valuable tool for improving and expanding sources of information, but it takes constant learning, training and application of this knowledge to develop applications as well-featured set of tools that will help in the archives of further business. Therefore archival employees, especially employees of external service archives, the obligation to monitor, study and apply modern trends and standards when it comes to the application of information technology, knowledge of the archival profession and cooperate with each other and share experiences.

Prilog br. 1.

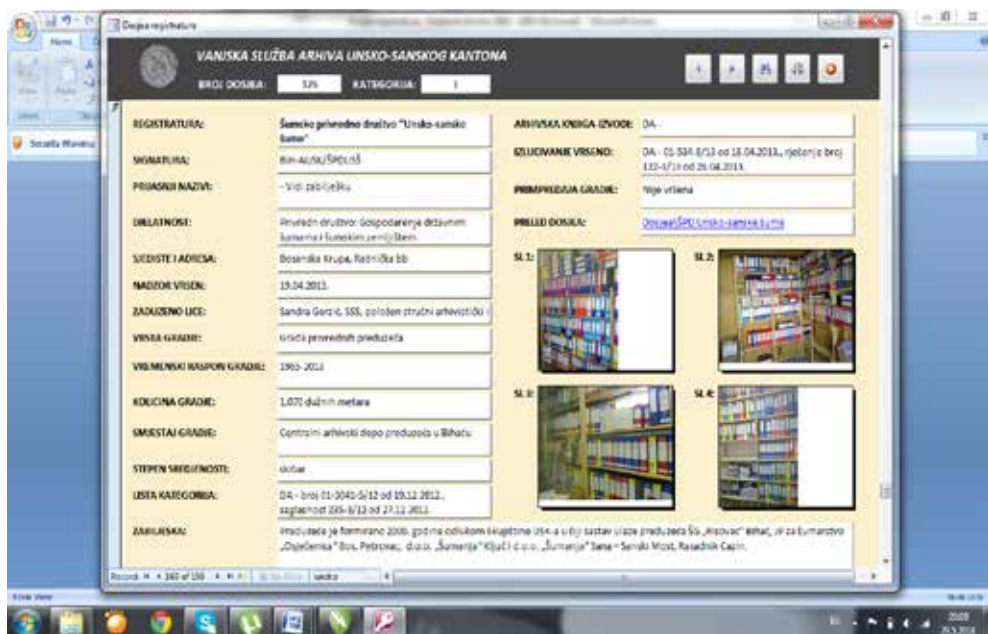
Izgled mape sa pripadajućim fajlovima (Primjer: ŠPD Unsko-sanske šume)

Prilog br. 2.

Primjer zapisa u PDF formatu – grupa 3 Stručni nadzor (Zapisnik o stručnom nadzoru)

Prilog br. 3.

Izgled baze podataka (aplikacija u formi obrasca)

ISKUSTVA ISTORIJSKOG ARHIVA KIKINDA NA ZAŠTITI REGISTRATURNE I ARHIVSKE GRAĐE REPUBLIČKOG GEODETSKOG ZAVODA

Abstrakt: *Republički geodetski zavod Srbije je posebna organizacija koja vrši stručne poslove i poslove državne uprave utvrđene Zakonom. Ukoliko je na području lokalne samouprave evidencija katastra nepokretnosti vođena u skladu sa pozitivnim zakonskim propisima, onda se građanima, kao krajnjim korisnicima usluga, omogućava nesmetano ostvarenje njihovih imovinskih prava: upis prava na zemljištu, zgradama, stanovima, poslovnim prostorima i sl.¹ Unificiran sistem vođenja evidencije o nepokretnostima, u samim registraturama, započet je u Republici Srbiji 1988. godine kada je donet Zakon o premeru i katastru i upisima prava na nepokretnostima i pravima na njima, da bi modernizacija ovog sistema vođenja bila nastavljena usvajanjem poslednjeg Zakona o premeru i katastru i upisima prava na nepokretnostima i pravima na njima 2009. godine. Modernizacija i način vođenja kancelarijskog poslovanja Zavod je unificirao, ali svoj deo posla unificiranosti u radu nisu obavile i sve Službe zaštite registraturskog materijala i arhivske građe na terenu. Stručni nadzori su neredovni, različit je pristup registraturama i različito se postupa u radu od jedne do druge istoznačne registrature. U ovom radu se ukazuje na naznačene i druge nedostatnosti od strane arhiva i registratura u provođenju Zakona.*

Ključne reči: *Republički geodetski zavod, evidencija, katastar nepokretnosti, registratura, kancelarijsko poslovanje, stručni nadzor, zapisnik o pregledu, zakoni, modernizacija.*

EXPERIENCES OF THE HISTORICAL ARCHIVE KIKINDA REGARDING THE PROTECTION OF RECORDS AND ARCHIVAL MATERIAL OF THE REPUBLIC GEODETIC AUTHORITY

Abstract: *Republic Geodetic Authority of Serbia is a special organization that carries out technical affairs and government administration in law. If the area of local government records of real estate cadastre conducted in accordance with applicable regulations, then the citizens, as end-users, allows undisturbed exercise of their property rights: the registration of the land, buildings, residential buildings,*

¹ Suzana Medaković, Desanka Popović; „Evidencija katastra nepokretnosti u Republici Srbiji“, *Arhivski anali*, br. 4, Novi Sad 2007. , 390.

commercial premises, etc.. Unified management system real estate record, of the registry, begun in the Republic of Serbia in 1988 when it enacted the Law on surveying and cadastre and registration of rights on real estate properties and rights to them, to the modernization of the system of keeping a continued adoption of the new Law on Survey and Cadastre and registration of rights on real estate properties and rights to them in 2009. Modernization and office procedures Department is unified, but his job as its commonality in the work and did not receive all of the Service Protection Registry Materials and archival materials in the field. Professional inspections are irregular, varying access to registry offices and are treated differently at work from one synonymous registry system. The paper points to the indicated other shortcomings by archives and registry in the implementation of the Act.

Keywords: *Republic Geodetic Authority, records, real estate cadastre, registry, office operations, supervision, the record on review, laws, modernization.*

Uvod

Republički geodetski zavod kao poseban organ Vlade Republike Srbije na republičkom, regionalnom i lokalnom nivou zadužen je da vodi javnu evidenciju o nepokretnostima na teritoriji Republike. Ova registratura je posebna organizacija koja vrši stručne poslove i poslove državne uprave koji se odnose na državni premer, katastar nepokretnosti, katastar vodova, osnovne geodetske radove, adresni registar, topografsko-kartografsku delatnost, procenu vrednosti nepokretnosti, geodetsko-katastarski informacioni sistem i nacionalnu infrastrukturu geoprostornih podataka i geodetske radove u inženjersko-tehničkim oblastima.

Katastar nepokretnosti je osnovni i javni registar o nepokretnostima i stvarnim pravima na njima. Nepokretnosti koje se, u smislu Zakona o državnom premeru i katastru² upisuju u katastar nepokretnosti su:

- **zemljište** (katastarske parcele poljoprivrednog, šumskog, građevinskog i drugog zemljišta),
- **nadzemni i podzemni građevinski objekti,**
- **posebni delovi objekata koji čine građevinsku celinu** (stan, poslovni prostor, garaža i drugi).
- **objekti (u smislu ovog Zakona jesu: zgrade svih vrsta, privredni objekti, objekti kulture, sporta i rekreacije, skloništa i drugi građevinski objekti).**³

Ukoliko je na području lokalne samouprave evidencija katastra nepokretnosti pedantno vođena u skladu sa pozitivnim zakonskim propisima, krajnjim korisnicima

2 „Sl. glasnik RS”, broj 72/2009., 18/2010. i 65/2013.

3 Zakon o državnom premeru i katastru, “Sl. glasnik RS”, br. 72/2009., 18/2010. i 65/2013., član 4.

usluga (građanima) „omogućava se upis prava na zemljištu, kao i svim zgradama sa jasnom pratećom dokumentacijom o načinu njihovog korišćenja, spratnosti, korisnoj površini, preciznoj lokaciji posebnog dela zgrade, stana ili poslovnog prostora u okviru zgrade.“⁴

Zaposleni u naznačenim ustanovama na ovaj način stvaraju uslov za upis prava na nepokretnostima sa adekvatnim pravnim statusom doprinoseći na taj način razvoju i realizaciji tržišta nepokretnosti, odnosno slobodnom raspolaganju i upravljanju nepokretnostima na teritoriji cele zemlje.

Unificiran sistem vođenja evidencije o nepokretnostima, u samim registraturama, započet je u Republici Srbiji 1988. godine kada je donet Zakon o premeru i katastru i upisima prava na nepokretnostima i pravima na njima, da bi modernizacija ovog sistema vođenja bila nastavljena tokom narednih godina. Donošenjem Zakona o državnom premeru i katastru i upisima prava o nepokretnostima,⁵ koji je stupio na snagu 20.11.1992. godine Republički geodetski zavod (RGZ), kao pravni sledbenik Republičke geodetske uprave, preuzeo je sve opštinske geodetske uprave, geodetsku upravu grada Beograda i pokrajinske geodetske uprave, pa se 1992. godina može smatrati godinom kada je RGZ počeo sa radom u današnjem obliku unutrašnjeg uređenja. Usvajanjem poslednjeg Zakona o premeru i katastru i upisima prava na nepokretnostima i pravima na njima 2009. godine⁶, nastavljen je sistem modernizacije kancelarijskog poslovanja u ovim registraturama.

Sistem kancelarijskog poslovanja u RGZ-u, u postojeću evidenciju ubraja:

- **katastar zemljišta** kao najstarija i najpotpunija evidencija o zemljištu, položaju, površini, načinu korišćenja i dr., a sastoji se od: katastarskih planova, katastarskog operata i elaborata premera,
- **zemljišnjih knjiga** kao registar u koji se upisuju nepokretnosti i prava na njima, sastoji se od: glavne knjige, zbirke isprava i pomoćnih registara,
- **katastar nepokretnosti** kao evidencija koja se od 1988. godine uvodi za celu teritoriju Republike Srbije, predstavlja osnovnu evidenciju o nepokretnostima i pravima na njima, te objedinjava postojeće evidencije: katastar zemljišta i zemljišne knjige.

Način vođenja, gore navedene evidencije, unificiran je tada za sve sektore, odnosno službe nepokretnosti na celoj teritoriji Republike. Tako su u **katastru zemljišta** alfanumerički podaci sadržani u digitalnom obliku dok se grafički podaci prikazuju u analognom obliku. **Zemljišne knjige** i dalje se vode „ručno“ kao i prilikom njihovog formiranja na ovim prostorima krajem XIX veka, dok se alfanumerički podaci iz **katastra nepokretnosti** vode danas u digitalnom obliku, a grafički većim delom u analognom obliku.

4 S. Medaković, D. Popović, *Evidencija katastra nepokretnosti u Republici Srbiji*, 390.

5 “Službeni glasnik RS”, br. 83/92.

6 “Službeni glasnik RS”, br. 72/2009., od 31.08.2009. g.

Kada je u pitanju zaštita svih podataka i način odlaganja i čuvanja registraturskog materijala koji se stvara u ovim registraturama kao i zaštita arhivske građe, Služba zaštite registraturskog materijala i arhivske građe van arhiva, mora voditi računa o načinu zaštite koja se mora zasnivati na načelima čuvanja građe, odnosno upotrebljivosti njegovog sadržaja, trajnosti, celovitosti, dostupnosti i na zaštiti arhivske građe kao kulturnog dobra. U ovim registraturama, koje predstavljaju registrature prvog reda, glavna namena čuvanja registraturskog materijala i arhivske građe je čuvanje izvornog materijala odnosno njihova upotrebljivost za različite namene, što se odnosi i na čuvanje elektronske građe i čuvanje istovrednih i verodostojnih reprodukcija građe.

Služba za katastar nepokretnosti u Kikindi

Na osnovu Rešenja o utvrđivanju teritorije arhiva,⁷ Istorijski arhiv Kikinda obavljao je stručni nadzor nad radom registratura Republički geodetski zavod Služba za katastar nepokretnosti Kikinda, Novi Kneževac i Čoka, od momenta njihovog osnivanja do danas.

S Republičkim geodetskim zavodom, Službom za katastar nepokretnosti Kikinda, od momenta otvaranja dosijea registrature⁸ do danas, saradnja je otežana. Do tog zaključka, se došlo na osnovu uvida u sadržaj dosijea. Prvi akt koji je uložen u dosije jeste akt o izlučivanju bezvrednog registraturskog materijala pod nazivom „Popis nepotrebne dokumentacije“ iz 1967. godine.

Spisak registraturskih jedinica predviđen za izlučivanje 1967. godine

7 “Službeni glasnik RS“, br. 7/96.

8 Registar aktivnih registratura Istorijskog arhiva Kikinda, dosije registrature broj 28.

U ovom aktu, pod brojem 1466/67 od 04. jula 1967. navodi se „*Spisak starih i nepotrebnih posedovnih listova, listova gazdinstava i drugih katastarskih knjiga koje nisu potrebne ovom Uredu, pošto su zastarele i nalaze se u staroj sudskoj zgradi u magacinu ispod stepeništa i u plakaru u hodniku predaju se na korištenje Istorijskom arhivu Kikinda*“

Iako su arhivsku građu, od neprocenjivog značaja za Kikindu, u samoj registraturi procenili kao „staru i nepotrebnu“ na svu sreću, „igrom reči“ ustanovljeno je da ova građa: posedovni listovi, listovi gazdinstava za Nakovo, Banatsko Veliko Selo, Nove Kozarce, Rusko Selo, Banatsku Topolu, Bašaid, Bikač, Idoš i Sajan, te spiskovi parcela i azbučni preglednik posednika nisu završili na smetlištu nego u depou Istorijskog arhiva Kikinda i koriste se i danas u radu sa strankama. Naročito u proteklom periodu, u toku trajanja postupka restitucije.

Drugi dokument koji je uložen u dosije naznačen je kao Zapisnik komisije za izlučivanje⁹ iz 1969. godine. Iz Zapisnika se jasno ne razaznaje da li je to samo preporuka da se određena dokumentacija poput: *duplikati i triplikati pojedinih dokumenata, skica i mapa, kartice zemljoposednika koji su već u vidu posedovnih listova ili registri sačuvani u pojedinim katastrskim opštinama, razne nezvanične beleške, privremene skice i drugo*, dokumentacija koja je preporučena za izlučivanje ili je navedena građa već izlučena. Rešenje o odobrenju izlučivanja, nadležnog arhiva, uz navedeni Zapisnik o izlučivanju, nije priložen.

Zanimljivo je istaći da je prvi Zapisnik o stručnom nadzoru, u ovoj registraturi sačinjen tek 2008. godine¹⁰. Nakon toga izdato je Rešenje o izvršenju naloženih mera, ali odgovorni u ovoj registraturi nisu postupili po izdatom Rešenju.

U periodu od 2008. do 2013. godine u više navrata usmenim putem nadležni Istorijskog arhiva Kikinda pokušali su da stupe u kontakt s odgovornim licem ove registrature radi obavljanja stručnog nadzora nad radom registrature, ali bezuspešno.

Zapisnikom o stručnom nadzoru ustanovljeno je da registratura ne poseduje Pravilnik o kancelarijskom poslovanju sa Listom kategorija arhivske građe i registraturskog materijala sa rokovima čuvanja, nema ustrojenu arhivsku knjigu, izlučivanje u registraturi obavljeno je samo jednom bez odobrenja i evidentiranog Rešenja o odobrenju izlučivanja nadležnog Istorijskog arhiva Kikinda. Zapisnikom je takođe konstatovano da u registraturi poseduju oko 300 ml registraturskog materijala i arhivske građe imalaca i da je najstariji dokument koji se čuva iz 1877. godine. Preuzimanja arhivske građe nije bilo.

9 Dosije registrature broj 28, Republički geodetski zavod - Ured za katastar Kikinda, od 11.4.1969.

10 Dosije registrature broj 28, Republički geodetski zavod - Ured za katastar Kikinda, Zapisnik o stručnom nadzoru broj 2/27 od 11.9.2008.

Služba za katastar nepokretnosti Novi Kneževac

U Republičkom geodetskom zavodu, Službi za katastar nepokretnosti Novi Kneževac komunikacija s odgovornim i zaduženim licima pozitivnija je u odnosu na kikindski RGZ. Uvidom u sadržaj dosijea prvi akt koji je uložen u dosije registrature¹¹ je Zapisnik o primopredaji arhivske građe¹² za period od 1855. do 1943. godine.

REGISTRATURNI BROJ

27

Služba grane

04.11

Delatnost

Republički geodetski zavod Beograd

Služba za katastar nepokretnosti

Novi Kneževac

SADRŽAJ DOSIJEJA

1957-1979-1985-1986-1987-1988-1989

Broj	Datum	Naslov dokumenta

1/1	27.1.1957.	Dosijeani u primopredaji (1957)
2/1	27.1.1957.	Arhivski dosijea za obilazak (1957)
3/1	27.11.1958.	Arhivski i predmeti (27.11.1958)
4/1	2.11.1970.	Oglednici
5/1	14.11.1978.	Dosije da je ustrojena arhivska knjiga
6/1	2.1.1979.	Prepis arhivskih knjiga (1979-1979)
7/1	20.11.1984.	Dosijeani u izvršenom predmetu (20.11.1984)
8/1	14.11.1984.	Dosije arhivskih knjiga (1979-1984)
9/1	2.1.1985.	Dosijeani
10/1	14.1.1985.	Prepis arhivskih knjiga (1985-1985)
11/1	14.11.1985.	Dosije arhivskih knjiga u 1985.
12/1	20.11.1985.	Dosijeani u izvršenom predmetu
13/1	20.11.1985.	Dosijeani u izvršenom predmetu u 1985.
14/1	14.11.1985.	Prepis arhivskih knjiga u 1985.
15/1	14.11.1985.	Dosijeani u izvršenom predmetu u 1985.
16/1	14.11.1985.	Dosijeani u izvršenom predmetu u 1985.
17/1	14.11.1985.	Dosijeani u izvršenom predmetu u 1985.
18/1	14.11.1985.	Dosijeani u izvršenom predmetu u 1985.
19/1	14.11.1985.	Dosijeani u izvršenom predmetu u 1985.
20/1	14.11.1985.	Dosijeani u izvršenom predmetu u 1985.

Sadržaj dosijea registrature broj 28.

Primopredaja arhivske građe iz ove registrature obavljena je potom i 2007. godine za dokumentaciju iz perioda od 1876. do 1990. godine. Na dalje čuvanje i upotrebu predati su Istorijskom arhivu Kikinda listovi gazdinstava, spiskovi prijava, eksproprijacija, posedovni listovi i drugo u količini od 60 m1. Zanimljivo je istaći da su u registraturi, tom prilikom, „zatvorili“ arhivsku knjigu, ne zna se iz kojih razloga i po čijem nalogu, a nova nije ustrojena što je konstatovano već narednim obilaskom ove registrature.¹³

11 Dosije registrature broj 27, Republički geodetski zavod Beograd, Služba za katastar nepokretnosti Novi Kneževac, Sadržaj dosijea.

12 Dosije registrature broj 27, Republički geodetski zavod Beograd, Služba za katastar nepokretnosti Novi Kneževac, Zapisnik o primopredaji arhivske građe, broj 512 od 12.11.1968.

13 Dosije registrature broj 27, Republički geodetski zavod Beograd, Služba za katastar nepokretnosti Novi Kneževac, Zapisnik o stručnom nadzoru broj 2/54 od 14.12.2012. g.

Kancelarijsko poslovanje ove registrature nadležni Istorijski arhiv prati dugi niz godina. Prvi Zapisnik o stručnom nadzoru sačinjen je 1978. godine¹⁴ kada je ustrojena i arhivska knjiga. Popis sadrži geodetske planove, spiskove promena, priručne knjige merenja, tzv, manuale spiskove promena, listove gazdinstava, skice premeravanja u periodu od 1889. do 1978. godine.

Saradnja sa Sekretarijatom za stambeno komunalne, urbanističke i geodetske poslove geodetskom upravom odnosno sadašnjom registraturom pod nazivom Republički geodetski zavod, Služba za katastar nepokretnosti Novi Kneževac nastavljena je u pozitivnom smeru. Sledeći prepis arhivske knjige iz registrature šalju 1980. godine za 1977., 1978. i 1979. godinu.¹⁵ Potom 1982. godine s logičnim sledom arhivskih brojeva i nastalih godina nadležnom Istorijском arhivu Kikinda, poslat je prepis arhivske knjige broj 952-1/31 od 12.10.1982. godine kojim je obuhvaćen period od 1980. do 1981. Uvidom u sadržaj dosijea, ustanovljeno je da su prepisi arhivske knjige slati redovno, zaključno s 1984. godinom. Potom je usledio period „vakuma“ u kom se ni nadležni iz Arhiva niti nadležni iz registrature nisu blagovremeno odazivali u cilju zaštite registraturskog materijala i arhivske građe na terenu.

Kontakt s registraturom ponovo je uspostavljen 2012. godine. Nakon izlaska na teren referenti su sačinili Zapisnik o stručnom nadzoru.

Republički geodetski zavod, Služba za katastar nepokretnosti Novi Kneževac

14 Dosije registrature broj 27, Republički geodetski zavod Beograd, Služba za katastar nepokretnosti Novi Kneževac, Zapisnik o pregledu broj 19/30 od 27.02.1978. g.

15 Dosije registrature broj 27, Republički geodetski zavod Beograd, Služba za katastar nepokretnosti Novi Kneževac, Prepis arhivske knjige broj 952-1/21 od 18.12.1980. g.

Zapisnikom je konstatovano da registratura poseduje Uputstvo o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave, ali navedeni akt nije prosleđen nadležnom Istorijском arhivu Kikinda. Takođe, Zapisnikom je konstatovano da izlučivanje nije ni jednom obavljeno. Zanimljivo je istaći da su u registraturi ukazali na činjenicu da je osoba zadužena za registratursko sređivanje građe 2007. godine, uz saglasnost nadležnih iz Istorijского arhiva Kikinda, predala na dalje čuvanje i upotrebu arhivsku građu imalaca iz perioda od 1876. zaključno s 1990. godinom. Tom prilikom predata je, kako su istakli u registraturi, i arhivska knjiga što Zapisnikom o preuzimanju nije konstatovano.

Istim Zapisnikom navodi se da druga arhivska knjiga, nakon toga u registraturi nije oformljena, te da je registraturski materijal i arhivska građa imalaca u periodu od 1990. nepopisana i neevidentirana u inventarni pregled imalaca – arhivsku knjigu. Nakon ovog Zapisnika o stručnom nadzoru¹⁶ u registraturi nisu preduzeli niti jednu od naloženih mera.

Služba za katastar nepokretnosti Čoka

Sa Republičkim geodetskim zavodom, Služba za katastar nepokretnosti Čoka iz područja severnobanatskog okruga koju prema teritorijalnoj pripadnosti takođe „pokriva“ Istorijски arhiv Kikinda kada je u pitanju obavljanje stručnog nadzora, komunikacija je na veoma lošem nivou. U ovoj registraturi je za razliku od prethodne dve, prvi akt koji je uložen u dosije registrature¹⁷ Zapisnik o stručnom nadzoru koji datira tek iz 2006. godine što ukazuje na činjenicu da referenti prethodnog perioda ovu registraturu nisu niti evidentirali u registar aktivnih registratura. Pomenutim zapisnikom o stručnom nadzoru konstatovano je da u registraturi ne poseduju Pravilnik o kancelarijskom poslovanju sa listom kategorija arhivske građe i registraturskog materijala sa rokovima čuvanja, arhivska knjiga nije ustrojena, izlučivanje u registraturi nije rađeno ni jednom od njenog nastanka. Konstatovano je da je u ovoj registraturi došlo do oštećenja građe, jer je u momentu nadzora voda zatečena u depou, malter se krunio sa zidova, a uočene su i druge vrste oštećenja u nazančenom arhivskom depou.

Uvidom u sadržaj dosijea osim prepiske sa registraturom u nekoliko navrata u kojima nadležni iz registrature insistiraju na dužim rokovima za sređivanje registraturskog materijala i arhivske građe unutar registrature komunikacija između nadležnog Arhiva i ovog Ureda na tome je i zaustavljena. Ponovni Zapisnik o stručnom nadzoru sačinjen je 2010. godine nakon čega je izdato blagovremeno Rešenje o izvršenju naloženih mera, ali u registraturi nisu postupili po navedenim naloženim merama.

16 Dosije registrature broj 27, Republički geodetski zavod Beograd, Služba za katastar nepokretnosti Novi Kneževac, Zapisnik o stručnom nadzoru broj 2/54 od 14. 12. 2012.

17 Dosije registrature broj 579, Republički geodetski zavod Beograd, Služba za katastar nepokretnosti Čoka, sadržaj dosijea.

U omotu broj 2 Republičkog geodetskog zavoda, Službe za katastar nepokretnosti Čoka iz registrature su prosledili Dopis pod nazivom "Preuzimanje prava i obaveza OGU od strane Republičkog geodetskog zavoda"¹⁸ u kom se između ostalog kaže "Postupajući po Odredbi člana 152. Zakona o državnom premeru i katastru i upisima prava na nepokretnostima (Sl. glasnik RS broj 17/92) ova Uprava prosleđuje uputstva Republičkog geodetskog zavoda o preuzimanju prava i obaveza, poslovni prostor, opreme, sredstva za rad, predmete, **arhive**, i drugo sa posebnim objašnjenjima." Pod tačkom 1.3 navodi se samo sledeće "Za spisak inventara, opreme, sredstva za rad, predmeta, archive i drugog registraturnog materijala treba koristiti primerak iz poslednjeg popisa sa upisom ovokupljenog – prinovljenog i taj spisak kopiran dostaviti Upravi" što jasno i nedvosmisleno ukazuje na njihove obaveze, kada je u pitanju registraturni materijal i arhivska građa – usputne i nedovoljno precizne i jasno definisane.

"Na pojedina pitanja upisa stvarnih prava koja nisu uređena ovim zakonom shodno se primenjuju odredbe zakona kojim se uređuje svojina i druga stvarna prava, a na pojedina pitanja postupka koja nisu uređena ovim zakonom shodno se primenjuju odredbe zakona kojim se uređuje opšti upravni postupak."¹⁹ Osim ovog člana ni jedan drugi član Zakona o državnom premeru i katastru ne govori i obavezama postupanja u registraturi u vezi sa nastankom i očuvanjem dokumentacije imalaca.

Član 157. govori o očuvanju i radu njihovog informacionog sistema, ali ne i o načinu arhiviranja predmeta te njihovog štampanja i ulaganja u papirnatu ili elektronsku formu u bazu računara. "Geodetsko-katastarski informacioni sistem sastoji se od podsistema koji sadrže podatke i servise podataka osnovnih geodetskih radova, katastra nepokretnosti, adresnog registra, registra prostornih jedinica, registra geografskih imena, katastra vodova i topografsko-kartografskih podataka, kao i drugih podataka u skladu sa članom 10. ovog zakona."²⁰ S druge strane arhivisti se nisu potrudili da "isprate" inovacije predviđene radom ovih registratura poslednjim pozitivnim zakonskim propisima u kojima bi uvrstili i obaveze koje bi trebalo da uslede prema nastanku i čuvanju registraturnog materijala i arhivske građe imalaca.

Količina registraturnog materijala i arhivske građe koja se čuva u depoima registratura:

- Republički geodetski zavod, Služba nepokretnosti katastar Čoka
- 14,50 m¹,
- Republički geodetski zavod, Služba nepokretnosti katastar Novi Kneževac
- 20 m¹,

18 Dosije registrature broj 579, Republički geodetski zavod Beograd, Služba za katastar nepokretnosti Čoka, Preuzimanje prava i obaveza OGU od strane Republičkog geodetskog zavoda broj 021-28/92 od 8.12.1992.

19 Zakon o državnom premeru i katastru, "Sl. glasnik RS", br. 72/2009., 18/2010. i 65/2013., član 7.

20 Isto, član 157.

- Republički geodetski zavod, Služba nepokretnosti katastar Kikinda
- 300 m¹.

Najstariji akt koji se čuva u registraturi:

- Republički geodetski zavod, Služba nepokretnosti katastar Čoka
- neustanovljeno,
- Republički geodetski zavod, Služba nepokretnosti katastar Novi Kneževac
- 1991.
- Republički geodetski zavod, Služba nepokretnosti katastar Kikinda
- 1877.

Zaključak

Na osnovu naznačenih podataka iz rada službi za zaštitu registraturne građe na primjeru nadzora nad radom službi za katastar nepokretnosti Kikinda, Novi Kneževac i Čoka, kao tri organizaciona dijela jedinstvene registrature Geodetski zavod Srbije, može se zaključiti da su nejedinstven pristup arhivskih radnika istoznačnim registraturama, nedovoljna obaveštenost i stručnost, te neprimenjivost pozitivnih zakonskih propisa, doveli do niza nepravilnosti u radu registratura koje su od izuzetnog značaja za ceo region. *“Hijerarhija se mora poštovati. Hijerarhija je izuzetno važna za pravo, jer omogućuje jedinstvo vrlo raznovrsnih pravnih normi i njihovo usklađeno delovanje. Bez toga bi bio haos u pravnom sistemu jedne zemlje. Redosled – subordinacija u arhivskom zakonodavstvu bi bio: Ustav, zakoni, podzakonski akti, interni akti, preporuke... Šta je to što bi normativno trebalo urediti u okviru arhivske delatnosti čime bi se štitila arhivska građa i registraturski materijal?”*²¹

U cilju otklanjanja uočenih nepravilnosti u radu vanjskih službi arhiva predlažemo normativno uređenje i unificirano provođenje sledećih aktivnosti:

- obavljanje stručnog nadzora nad čuvanjem i odabiranjem arhivske građe koja se nalazi van arhiva i redovno nalaganje mera za njenu zaštitu,
- sprovođenje kontinuiranih mera zaštite arhivske građe na terenu i briga o njenoj dostupnosti i sigurnosti,
- zaštitna snimanja na terenu o stanju i očuvanju građe unutar registratura,
- evidentiranje, obilasci i davanje stručnih uputstava,
- uvođenje novih oblika tehnologije,
- školovanje i stručno usavršavanje arhivističkih kadrova i zaposlenih u pisarnicama registratura.

21 Jovan P. Popović, “Normativna zaštita arhivske građe sa posebnim osvrtom na elektronsku građu i Zakon o elektronskom dokumentu“, *Zbornik radova sa savetovanja*, Novi Sad 2010., 303-304.

Normativno uređenje samo nekih od gore navedenih predloga i njihovo strogo poštovanje i unificiran pristup navedenim problemima u velikoj meri bi doprineli efikasnosti nadzora arhiva nad radom registratura kao i razvoju arhivske delatnosti u celini.

Summary

Based on the specified data from the Labour Protection Services registry records in the case of supervision of the work of the service of Real Estate Cadastre Kikinda, Kneževac and Čoka, as three organizational units unified registry system within Geodetic Institute of Serbia, it can be concluded that the nonuniform approach archival records agencies synonymous workers, insufficient information sharing and expertise, and lack of positive legislation, led to a series of abnormality in the registries that are of great importance for the whole region. "The hierarchy must be respected. The hierarchy is extremely important for the law, as it allows the unity of a variety of legal norms and their concerted action. Without it would be chaos in the legal system of a country. Order - subordination to archival legislation would be: the Constitution, laws, bylaws, internal acts, recommendations ... What is it that would be normatively regulated activities within the archive, which would protect the archives and registry material? "

In order to remove the abnormality in the External Service of the archives suggest normative regulation and unified implementation of the following activities:

- Professional supervision of the preservation of archival materials located outside the regular archives and instituting measures for its protection,
- The implementation of continuous measures for protection of archives in the field and cares about its availability and security,
- Safety record in the field of state and preserving material inside registry,
- Recording, visits and providing of expert guidance,
- The introduction of new forms of technology,
- Education and training of archival staff and employees in the registry office registry.

Legal regulation of only some of the above proposals and their strict respect and a unified approach to these problems to a large extent contributed to the efficiency of supervision over the work of the records in registries as well as the development of archival activity in general.

STANDARDI ZA OPREMU I PROSTORE ZA SMJEŠTAJ ARHIVSKE GRAĐE: PD 5454:2012, PAS 198:2012, ISO 11799:2003

Abstrakt: *Odgovarajuća arhivska zgrada, oprema i prostor za smještaj arhivske građe osnovni su preduvjeti za pravilno funkcioniranje bilo kojeg arhiva. Oni omogućavaju dugotrajnu zaštitu građe, njezinu obradu te siguran pristup. Ovaj složeni zadatak zahtijeva niz potrebnih uvjeta, zbog toga je potrebno uzeti u obzir relevantne međunarodne standarde, kao što su PD 5454:2012, PAS 198:2012 i ISO 11799:2003.*

Ključne riječi: *Arhivska zgrada, spremište, arhivska oprema, zaštita okoliša, standardi, PD 5454:2012, PAS 198:2012, ISO 11799:2003.*

INTERNATIONAL STANDARDS FOR STORAGE, EXHIBITION AND ENVIRONMENTAL CONTROL IN ARCHIVES: PD 5454:2012, PAS 198:2012, ISO 11799:2003

Abstract: *Suitable archival building, repositories and other equipment used for storage of archival holdings are basic preliminary conditions for the proper functioning of any Archive. It enables long-term protection of archives, safeguarding, arrangement and description as well as access. That demands a set of necessary requirements as well as the consideration of the international standards, such as PD 5454:2012, PAS 198:2012 ISO 11799:2003.*

Key words: *Archival building, archival repository, archival equipment, environmental protection, international standards, PD 5454:2012, PAS 198:2012, ISO 11799:2003.*

Uvod

Jedan od najvažnijih zadataka arhiva je čuvanje svih vrsta izvornih dokumenata u različitim formatima i pisanim podlogama. Iz tog razloga, odgovarajuće arhivske zgrade i prostori ključni su za uspješan rad arhiva. Kao što

navodi više autora, među njima Michel Duchein,¹ Chris Kitching,² Ted Ling³ i Jozef Hanus,⁴ da arhivske zgrade daju osnovne uvjete za pravilno funkcioniranje arhiva: za dugoročno očuvanje arhivske građe, njihova konzervacija i restauracija, kao i olakšavanje i osiguravanje odgovarajućeg i sigurnog pristupa. To je iznimno složen zadatak s mnogim različitim zahtjevima koje treba uzeti u obzir. Zbog toga je bliska suradnja između arhivista, arhitekata, građevinara, konzervatora i drugih stručnjaka neizbježna i od vitalne važnosti.

Važnost pitanja arhivskih zgrada i prostora za pohranjivanje arhivske građe vrlo brzo uočilo je Međunarodno arhivsko vijeće osnivanjem Komiteta za arhivske zgrade i opremu ICA/CBQ,⁵ čiji prvi predsjednik je bio francuski arhivist i pionir proučavanja pitanja arhivskih zgrada Michel Duchein.⁶

Stvaranje bibliografije bio je jedan od središnjih zadataka komiteta ICA/CBQ u periodu 1996.-2000. godine. Ista je uglavnom sastavljena od strane Arnolda den Teulinga, pokrajinskog arhivskog inspektora u nizozemskim provincijama Drenthe, Friesland i Groningen.⁷ Uređivanje bibliografije u godinama između 2000.-2004. nastavio je Teda Ling iz Državnog arhiva u Australiji u okviru programa rada Komiteta ICA/CBTE.⁸ Komitet ICA/CBQ je u novom sazivu 2000. godine preimenovan u

1 Michel Duchein (1985), *Les bâtiments d'archives: construction et équipements*, 2nd edition. International Council on Archives, Paris 1985., Prvo izdanje ove knjige izašlo je 1956. godine; Michel Duchein, *Archive Buildings and Equipment*, ICA Handbooks Series Volume 6, 1988.

2 Christopher Kitching, *Archive Buildings in the United Kingdom 1977.-1992.*, London 1993.

3 Ted Ling, *Solid, Safe, Secure: Building Archives Repositories in Australia*, National Archives of Australia, 1998.

4 Jozef Hanus, Emilia Hanusová, *Archive building – the basic condition for proper function of archives. U Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja - Technical and field related problems of traditional and electronic archiving*, Radenci, Slovenija, April 6.-8., 2011., 10. zbornik referatov, Pokrajinski arhiv Maribor 2011., pp. 217-226.; Jozef Hanus, Emilia Hanusová, *Appropriate Archival Building: Necessity for Proper Function of Any Archives*, *Atlanti* 22, n.1 International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor, Trieste/Maribor 2012., pp 61-69

5 International Council on Archives Committee on Buildings and Equipment.

6 Članovi komiteta u periodu 1900.-1996. bili su Gérard Benoit, Michel Duchein (predsjednik), Benjamin Haspel, Isabella Massabo-Ricci, Irina Shepilova, Julio Simonet, David Thomas. U to vrijeme kao posmatrač djelovao je i Peter Pavel Klasinc iz tadašnjeg Arhivskog centra za tehnička i stručna pitanja, koji je djelovao u okviru Pokrajinskog arhiva Maribor (danas Međunarodni institut arhivskih nauka).

7 Arnold den Teuling, *Bibliography on archive buildings and equipment/Bibliographie sur les bâtiments et les équipements d'archives*, Assen 2002., Skinuto 10.6.2014. sa mrežne stranice <http://provinciearchiefinspecties.nl/pdf/bibliography.pdf>

8 International Council on Archives Committee on Archival Buildings in Temperate Climate. Program komiteta u periodu 2000.-2004. bio je slijedeći: 1. Održavati i razvijati domaću stranicu komiteta (posebno proširiti bibliografiju, proširiti broj studija slučaja i pojednostaviti mogućnost dodavanja novih materijala, osmisliti proširivu strukturu za cijelu domaću stranicu, dodavati nove sekcije, dionice, posebno često postavljana pitanja (FAQ) na određeni broj tema, kontinuirano održavanje domaće stranice), 2. Identificirati teme za često postavljena pitanja, posebice sigurnost od požara, nisko cjenovna rješenja za pohranu arhivske građe, sigurnost, održavanje zgrada i veza s građevinskim stručnjacima, adaptacija postojećih objekata u svrhu arhiva, arhivske police, zdravlje i sigurnost, „zelená“ (ekološka) pitanja i okolina; 3. Naći sredstva za publiciranje i diseminaciju informacija koje se tiču problematike izgradnje arhiva i arhivskih spremišta, 4. Uspostaviti i održavati kontakt s ekvivalentnim komitetom za tropske zemlje.

Komitet za zgrade i opreme u umjerenim klimatskim uvjetima ICA/CBTE.⁹ Dakle, u 2003. godini, u tiskanom obliku objavljena je dopunjena Bibliografija,¹⁰ koja uglavnom obrađuje literaturu, koja je nastala na službenim jezicima Međunarodnog arhivskog vijeća i to na engleskom i francuskom, iako su već bili uključeni neki doprinosi u drugim jezicima. Komitet je odlučio da će u budućnosti također dodati literaturu na kineskom, španjolskom i njemačkom jeziku i jezicima slavenskih naroda. Nažalost, do realizacija te ideje više nije došlo, jer je Odbor povodom reorganizacije Međunarodnog arhivskog vijeća u 2004. godini ukinut.

Pošto je u oblasti, koja se odnosi na arhivske zgrade te prostore i opremu za smještaj arhivske građe u posljednjih desetak godina došlo do velikih promjena i noviteta Međunarodno arhivsko vijeće ponovo je 2014. godine u okviru Programske komisije ICA osnivalo novu Ekspertnu grupu za arhivske zgrade i okolinu (AB&E),¹¹ čiji zadatak je pružanje specijalističkih smjernica i savjeta, kako ICA Sekretarijatu tako i članovima ICA, procjena i distribucija referenca za kvalitetne nove proizvode koji se odnose na arhivske zgrade i skladišne prostore, izrada odgovarajućih alata za članstvo ICA i povezivanje s drugim grupama specijalista i partnerima izvan ICA.¹²

Arhivske zgrade, prostori i oprema za smještaj arhivske građe

Arhivske zgrade su objekti koji pružaju prikladnu okolinu za pohranu zapisa, koji zbog svoje povijesne i praktične vrijednosti zahtijevaju trajnu zaštitu i očuvanje. Dakle, zgrada mora biti projektirana tako, da može izdržati opterećenja koja izaziva težina pohranjene arhivske građe, obezbjeđivati osjetljive klimatske uvjete za različite materijale koji su trajno pohranjeni, funkcionalnu efikasnost, sigurnost, sigurnost i udobnost osoblja i korisnika, kao i zaštitu od požara, vode i oštećenja uzrokovana ljudskim faktorom.

9 Članovi Komiteta u periodu 2000.-2004. bili su Peter Anderson (predsjednik, Ujedinjeno Kraljestvo); Tim Harris (Ujedinjeno Kraljestvo), Patrick Alexander (Sjedinjene Američke Države); Jan Basta (Poljska); Barbara Bertini (Italija); Ted Ling (Australija); Joaquin Ibañez Montoya (Španjolska); Zdenka Semlić Rajh i Peter Pavel Klasinc (Slovenija). Redovit sastanak komiteta u 2001. godini organizirao je Međunarodni institut arhivskih nauka i održavao se u Radencima, Slovenija.

10 ICA Bibliography 2, *Bibliography of Books, Journal Articles, Conference Papers and Other Printed Sources Relating to Archival Buildings and Equipment* (2003), 52 p., International Council on Archives, Paris 3003., Skinuto 10.6.2014. sa mrežne stranice www.ica.org/download.php?id=1776.

11 Expert Group - Archive Buildings & Environments (AB&E).

12 Članovi komiteta u novom sazivu su Johnathan Rhys-Lewis (Udruženo Kraljestvo, predsjednik), Ian Battlerham (Australija), Michele Pacifico (Sjedinjene Američke Države), France Saïe Belaïsche (Francuska), Zdenka Semlić Rajh (Slovenija), Leo van Wijk (Nizozemska), Jiang Li (Kina) i Soraya Wettasinghe (Šrilanka).

Prema američkim Uputama za sveobuhvatno projektiranje zgrada WBDG¹³ (US Whole Building Design Guide WBDG) arhivska zgrada mora imati radno okruženje koje je sigurno, zdravo, udobno, izdržljivo, estetski ugodno i pristupačno. U zgradi moraju biti smješteni administrativno-uredski prostori, prostori za konzervaciju i restauraciju, obradu arhivske građe i spremišta. Kod planiranja arhivske zgrade mora se obratiti posebna pažnja na pitanja kao što su:

- povećanje efikasnosti pohrane arhivske građe pomoću maksimalnog iskorištavanja prostora,
- fleksibilnost u mogućim promjenama djelatnosti arhiva, pisanih podloga i medija, koji se čuvaju i promjenama arhivskih tehnologija,
- pružanje mogućnosti horizontalne i vertikalne ekspanzije arhivske zgrade,
- dizajn, koji mora biti prilagođen potrebama zaštite arhivske građe,
- podjelu spremišnih prostora u manje odjeljke kako bi se katastrofalni gubitci u slučaju požara ili kvara na sustavu ograničili na manja područja,
- zaštita od požara,
- sigurnost zaposlenika, korisnika i ostalih posjetitelja,
- temperatura i relativna vlažnost zraka, koja se može razlikovati za različite vrste materijala koji su pohranjeni u spremištima i radnim prostorijama arhivista,
- svjetlost, koja je potrebna zaposlenicima za njihov rad, ali koja u isto vrijeme ne smije nanositi štetu arhivskoj građi ili negativno utjecati na osjetljive unutarnje uvjete u samoj zgradi,
- kontrolirani pristup arhivskim spremištima,
- pouzdano i sigurno preuzimanje arhivske građe i
- siguran i kontroliran pristup javnosti, odnosno korisnika i istraživača.¹⁴

Sve vrste arhivskih zgrada, koje su namijenjene trajnom čuvanju arhivske građe moraju obuhvaćati širok raspon prostorija, koje su namijenjene kako zaposlenicima tako i korisnicima. Te prostorije obuhvaćaju:

- radne prostorije, koje uključuju administrativne urede, radne prostore arhivista i drugih djelatnika u arhivima, bezbjednu povezanost između arhivskih radnih prostorija i arhivskih spremišta, bezbjedne čitaonice i druge prostorije namijenjene istraživačima i korisnicima, u kojima bi trebalo osigurati određenu fizičku ili mehaničku kontrolu, priručna arhivska

13 WBDG (Whole Building Design Guide) je program, kojeg je razvio američki Nacionalni institut za građevinske nauke, koji predstavlja autoritativan izvor inovativnih rješenja na području izgradnje različitih vrsta objekata, među njima kulturnih (knjižnice, arhivi), naučno-istraživačkih, upravnih itd.

14 Edward Acker, Paul O'Connell, *Archives and Record Storage Building - Whole Building Design Guid*, 2010., Skinuto 10. 06. 2014. sa mrežne stranice http://www.wbdg.org/design/archives_records.php.

spremišta za pohranu građe u obradi, korištenju ili konzervatorsko-restauratorskim procesima, koja često zahtijevaju specifične klimatske uvjete skladištenja i sanitarije,

- pomoćne prostorije za posjetitelje i korisnike, koji uključuju lobi, gdje posjetitelji i korisnici mogu dobiti sve potrebne popratne informacije, kontrolne točke ili prostor u kojem se nalaze posebni ormarići za veće osobne stvari (tašne i slično), posebni koridori i prolazi za povremene posjetitelje, na primjer izložba, kao i za korisnike arhiva, izložbeni prostor i sanitarije za posjetitelje,
- pomoćne prostorije za zaposlenike, među kojima su poseban ulaz za zaposlenike, kafeterija ili prostora za odmor (ručak), sanitarije za osoblje te pristup vanjskim parkiralištima ili javnom prijevozu,
- arhivska spremišta,
- pristupni putovi, koji moraju povezivati sve arhivske prostorije i pružati jednostavan pristup u slučaju nužde i
- prostorije za održavanje.¹⁵

S obzirom da zgrade moraju biti prilagođene trajnom očuvanju arhivske građe, arhivske zgrade moraju se prilagoditi promjenama tehnologije za skladištenje i rukovanje arhivskom građom, promjenama u prirodi, pohrani pojedinih materijala i medija na kojima su zapisane informacije, promjenama u sustavima izgradnje i materijala tokom vremena, i mogućim promjenama ili redefiniranju funkcija i zadataka arhiva.

Potrebno je držati na umu, da su arhivske zgrade obično različite te da u većini slučajeva one predstavljaju i izvanredne i značajne arhitektonske konstrukcije. U svakom slučaju predstavlja odlučujući aspekt kod izgradnje zgrade potreba svake pojedine arhivske institucije. Unatoč raznolikosti arhivskih zgrada ipak postoje određena zajednička načela i pravila, kojih se treba pridržavati kod izgradnje.

Kod toga mislimo uglavnom na nekoliko standarda u ovoj oblasti, koje treba poštovati, kada govorimo o prostorima i opremi za smještaj arhivske građe. Među njima su najznačajniji britanski *PD 5454:2012*¹⁶, koji pruža relevantne smjernice za pohranu arhivske građe i koji je 2012. godine zamijenio *BS 5454*¹⁷, britanski *PAS 198:2012*¹⁸, koji pruža specifikacije za zaštitu okoliša i *ISO 11799:2003*¹⁹, koji specificira karakteristike za spremišta namijenjena za dugotrajno čuvanje konvencionalne arhivske i bibliotekarske građe.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ *Published Document PD 5454:2012 - Guide for the Storage and Exhibition of Archival Materials.*

¹⁷ British Standard Institution, *BS 5454 recommendations for the storage and exhibition of archival documents.* London 2000.

¹⁸ *PAS 198:2012 - Specification for managing environmental conditions for cultural collections.*

¹⁹ *ISO 11799:2003 - Information and documentation - Document storage requirements for archive and library materials.*

PD 5454:2012 - Uputa za skladištenje i izlaganje arhivske građe

U posljednjih nekoliko godina, razumijevanje potrebe za održavanje raznih materijala značajno je poraslo, ali se također povećalo razumijevanje utjecaja okoliša na zaštitu arhivske građe. To je, naravno, ojačalo sklonost za nove preporuke i upute, koje bi uvažavale sva nova dostignuća i razvoj na području zaštite arhivske građe.

Dugi niz godina britanski standard *BS 5454:2000 - Preporuka za skladištenje i izlaganje arhivske građe* smatrao se kao vodeći standard na području pohrane i izlaganja arhivskih dokumenata. Koristili su ga ne samo arhivi već sva područja kulturne baštine.

Britanski standard *BS 5454 Preporuke za skladištenje i izlaganje arhivske građe* postojao je od kasnih 1970.-ih godina i tijekom tog razdoblja doživio je nekoliko dopuna (1989. i 2000. godine). Ipak to je bio prilično kratak dokument, naime posljednja revizija sadržava samo 25 stranica. Standard je u prvom redu davao smjernice za uvjete za dugoročno očuvanje arhivske građe, među ostalim specificirao je temperaturu i relativnu vlažnost, raspored arhivskih polica, i materijale za izradu arhivskih kutija.

Britanski institut za standardizaciju 2012. godine povukao je taj standard, zajedno s pripadajućim vodičem *PD 0024:2001*²⁰, a umjesto toga objavljen je dokument *PD 5454:2012 Uputa za čuvanje i izlaganje arhivske građe*.²¹ Isti sadrži 76 stranica i zapravo nadograđuje prethodni standard BS 5454. Iako je težište još uvijek na očuvanju vrijednih dokumenata, poput rukopisa, i izlaganja takvih dokumenata, ta je Uputa puno više upotrebljiva i u registraturama i poslovnim arhivima. Uputa se također bavi pohranom digitalnih medija.

Dokument započinje s detaljnim uputama o prirodi dokumenata i najboljom praksom za njihovo skladištenje i upotrebu. To uključuje i kontrolu okoline za različite medije, zaštitu od plijesni, zaraze i zagađenja, praćenje stanja i kontrola okoline, pakiranja i sigurnosti. Uputa zatim među drugim opisuje spremišne zgrade i mjere koje se moraju poduzeti kod dizajna i izgradnje nove arhivske zgrade. Ovaj odjeljak uključuje izbjegavanje opasnosti, sigurnost, izgradnju, stabilnost okoline, zaštitu od požara i vode, raspodjelu opterećenja, police i rasvjetu.

PD 5454:2012 daje preporuke za skladištenje i izlaganje dokumenata, uključujući knjige i drugu knjižničnu građu. Ove preporuke odnose se na stalno i privremeno skladištenje dokumenata, a jednako se odnose na građu koja podliježe ograničenom pristupu ili je izložena.

Preporuke u *PD 5454:2012* su napravljene kako bi se stvorili i održavali prikladni uvjeti za pohranu građe i njeno korištenje, te mogućnost da se izgrade ili pretvore spremište za potrebe arhiva prema visokim standardima. Mogu se koristiti u arhivima, koji se nalaze u zgradama, koje služe višestrukim namjenama ili koje

²⁰ Archival documents, *Guide to the interpretation of BS 5454:2000 - Storage and exhibition of archival documents* (Vodič za interpretaciju BS 5454:2000).

²¹ Cijena standarda iznosi 218 britanskih funti i može se kupiti na BSI Online shop <http://shop.bsigroup.com/>

čuvaju ne samo arhivsku nego i drugu građu, npr. knjižničnu, muzealije itd., a mogu se koristiti i kao smjernica za čuvanje arhivske građe i drugih zbirki u povijesnim građevinama.

PD 5454:2012 mogu koristiti arhivisti, knjižničari, konzervatori, kustosi muzeja, arhitekti, menadžeri objekata, poduzetnici, inženjeri i one koji se bave planiranjem, gradnjom, opremom, održavanjem spremišta, čitaonicama i izložbenim prostorima.

Preporuke i *PD 5454:2012* vrijede za arhivsku građu na svim tradicionalnim pisnim podlogama, poput papira i pergamene, knjiga, karata i planova, a također obuhvaćaju smjernice za fotografske podloge i na modernijim strojno čitljivim medijima.

Ove su upute mnogo opširnije i imaju puno šire područje primjene. Međutim, treba voditi računa o tome, da se taj dokument ne smatra standardom, kojeg se treba apsolutno držati. Doista naslovna strana dokumenta upozorava „Ova publikacija se ne smije smatrati Britanskim standardom“.²²

U svakom slučaju potrebno se pitati, što donosi novo *PD 5454:2012*, šta to znači za arhive, za nove građevinske projekte i za postojeće arhivske zgrade? Odgovor na ta pitanja dao je Nicholas Coney,²³ koji je zapisao, da čuvanje arhivske građe još uvijek predstavlja najvažniji dio savjeta koje daje *PD 5454:2012*, ali se u Uputama jasno ističe, da to nije na štetu okoline. *PD 5454:2012* proširio je smjernice o uvjetima zaštite okoline i dosadašnje najbolje prakse u svjetlu najnovijih znanstvenih spoznaja i praktičnih iskustava. To se očrtava u smjernicama za temperaturu i relativnu vlažnost zraka, koja se može mijenjati polako (kao u slučaju sezonske promjene), bez ugrožavanja zapisa. Ukidanje graničnih vrijednosti temperature i relativne vlažnosti trebalo bi omogućiti znatno niži stupanj oslanjanja na mehaničke klimatizacijske sustave.

Svakako bi za arhive, koji su se dosada većinom pridržavali standarda *BS 5454:2000* bilo neizvedivo očekivati, da se odmah prilagode novim kriterijima. Zbog toga su npr. u Velikoj Britaniji odlučili, da će kod novih projekata izgradnje arhiva i onima, koji su u početnoj fazi planiranja, *PD 5454:2012* postati osnovna i glavna preporuka, koju treba poštovati. U projektima, koji su završeni i u kojima su se upotrijebile specifikacije *BS 5454:2000*, te bi se mogla nastaviti primjenjivati u onim slučajevima, gdje je nepraktično mijenjati specifikacije. Ali, treba se slijediti *PD 5454:2012* gdje god je to moguće, osobito s obzirom na savjet smanjivanja korištenje klima uređaja.²⁴

Kada govorimo o promjenama u postojećim zgradama, u kojima su uvedene preporuke *BS 5454:2000*, onda se sve promjene trebaju uvesti samo oprezno, ili samo tada, kad se ukaže odgovarajuća prilika.²⁵

22 “This publication is not to be considered a British Standard”

23 Nicholas Coney, (2012). *PD 5454:2012 - Guide for the Storage and Exhibition of Archival Materials*, Archives sector update summer 2012. Skinuto 14.6.2014. sa mrežne stranice (<http://www.nationalarchives.gov.uk/documents/archives-sector-update-summer-2012.pdf>)

24 Ibid.

25 Ibid.

PAS 198:2012 - Specifikacija za upravljanje zaštite okoliša za kulturne zbirke

Britanski institut za standardizaciju objavio je ove godine Javno dostupnu specifikaciju *PAS 198:2012*²⁶, koja utvrđuje zahtjeve za upravljanje i postavljanje uvjeta zaštite okoliša za baštinu, koja se čuva u kulturnim zbirkama, bilo u skladištima, na izložbama ili u tranzitu. Odnosi se na sve vrste i veličine kulturnih zbirki u arhivima, knjižnicama i muzejima, bilo javnim ili privatnim. Specifikacija postavlja okvir unutar kojeg mogu se specificirati uvjeti zaštite okoline i utvrditi metode za njihovo ostvarivanje. Također, pruža smjernice u obliku zapisa i informativnih priloga za potporu institucijama, kako bi mogle djelovati u skladu sa zahtjevima *PAS 198:2012*.

Specifikacija ima za cilj poduprijeti institucije kod osiguravanja ekoloških uvjeta za objekte u njihovoj skrbi. Odražava rezultate znanstvenih istraživanja materijala, koja su se vršila tijekom prošlih godina i zauzima novi pristup stavljanjem ekoloških potreba objekata pohrane u središte, a ne postavlja univerzalne vrijednosti, koje se mogu primijeniti na sve vrste građe i objekata.

PAS 198:2012 usredotočen je na četiri glavna uzročnika propadanja: temperaturu, relativnu vlažnost, zagađenja i svjetlost, a i na ublažavanje njihovih učinaka na materijale koji se uobičajeno nalaze u kulturnim institucijama, koje čuvaju kulturnu baštinu. Cilj je pomoći institucijama da stvaraju vlastite prosudbe o uvjetima, koje će najvjerojatnije spriječiti naglo pogoršanje ili nepopravljivu štetu njihovoj građi. Iako se propadanje ne može u potpunosti spriječiti, može se značajno usporiti ako je građa pohranjena ili izložena u uvjetima, prikladnim za pojedine materijale.

Istraživanja pokazuju, da može dobro upravljanje okolišem produljiti životni vijek čak i osjetljivih materijala. Ovaj pristup odražava sve veću primjenu rezultata istraživanja u upravljanju okolišem. *PAS 198:2012* daje okvir za odlučivanje na temelju rizika i promovira strukturirani pristup osiguravanju pogodnih uvjeta za građu. Polazište je ocjena osjetljivosti građe i predmeta na temperaturu, relativnu vlagu, zagađenje i izloženost svjetlu.

PAS 198:2012 promovira najbolju praksu energetske-učinkovitog pristupa upravljanja građe i drugih objekata i utvrđuje tri ključna načela, koja treba usvojiti:

- zahtjevi građe trebaju se definirati prije nego se donose odluke o korištenju sustava za klimatizaciju,
- temperatura i relativna vlažnost trebaju biti specificirani tako, da se može omogućiti postupna promjena na godišnjem ciklusu i
- ako se planira nova zgrada ili obnova, ne treba pretpostaviti da su energetske intenzivni sustavi potrebni bez pune istrage svih raspoloživih opcija.²⁷

26 Cijena standarda iznosi 60 britanskih funti i može se kupiti na BSI Online shop <http://shop.bsigroup.com/>

27 *Environmental standard for cultural collections*, skinuto 10.6.2014. sa mrežne stranice <http://www.nationalarchives.gov.uk/about/environmental-standard.htm>.

Kao što u svom članku navodi D. Novotny²⁸ *PAS 198:2012* je vrlo različit od prijašnjih dokumenata budući da propisuje pristup temeljen na dokazima i zahtijeva od svake institucije da poduzme procjenu rizika okoliša u svojim spremištima. Posebno važan je zahtjev, da se odredi realan životni vijek za građu i da se upravlja okolišem na način, kako bi se taj postigao. Kod toga potrebno je uzimati u obzir zahtjev po energiji. Nije dovoljno samo reći, da će se građa sačuvati do vječnosti. Umjesto toga potrebno je procijeniti značaj građe i odlučiti što je potrebno očuvati te iz kojih razloga. Da bi se mogla izvršiti procjena rizika, potrebno je znati koji materijali se čuvaju, njihovo trenutno stanje, te način na koji je građa dostupna ili se koristi. Tek nakon toga može se procijeniti osjetljivost na temperaturu, relativnu vlagu, svjetlost i zagađenje. Nakon toga mogu se na temelju poznavanja osjetljivosti građe, njezinog značenja i željenog vijeka trajanja postaviti odgovarajući parametri okoliša. Ovi parametri mogu biti različiti za različite dijelove građe, ovisno o materijalu, njezinom značenju i njezinom osjetljivošću na različite aspekte okoliša. To u principu znači, da su postavljeni parametri različiti za građu koju čuvaju arhivi, knjižnice i muzeji, pa čak mogu biti različiti i unutar pojedine institucije.²⁹

ISO 11799:2003 - Informacije i dokumentacija – zahtjevi za pohranjivanje arhivske i knjižnične građe

ISO 11799:2003 specificira karakteristike za spremišta namijenjena za dugotrajno čuvanje konvencionalne arhivske i bibliotekarske građe. Odnosi se na lokaciju i izgradnju objekata i instalacije i opremu, koja se koristi. Također, se odnosi na svu arhivsku i bibliotekarsku građu, koja se čuva u spremištima namijenjenima konvencionalnoj građi. Standard ne isključuje osnivanje posebnih prostorija ili odjeljaka unutar pojedinih spremišta, gdje okoliš može biti pod kontrolom da se stvore uslovi, koji su prilagođeni specifičnim potrebama arhivske građe. Međutim on ne obuhvaća posebne zahtjeve za dugotrajno čuvanje zapisa, koji nisu u cjelini ili u potpunosti na papiru, kao što su pergamena, fotografije ili mašinski čitljivi (digitalni) dokumenti. Također ne odnosi se na procedure upravljanja spremištima.

U 2005. godini standard je bio usvojen kao Slovenski standard *SIST ISO 11799:2005 Informatika in dokumentacija – Zahteve za shranjevanje dokumentov za arhivsko in knjižnično gradivo*.

²⁸ Deborah Novotny, The changing face of storage at the British Library, *International Preservation News*, n. 57, IFLA 2012., p. 4-8. Skinuto 10. 6. 2014 sa spletne stranice <http://conference.ifla.org/ifla78>.

²⁹ *Ibid.*

Summary

Suitable archival building, repositories and other equipment used for storage of archival holdings are a basic preliminary condition for the proper functioning of any Archive. It enables long-term protection of archives, safeguarding, arrangement and description as well as access.

Archives buildings are facilities that provide a proper environment for storing records and materials that require permanent protection for historic and lifetime storage and preservation. This building type must be designed to accommodate the loads of the materials to be stored; to enable the sensitive environmental needs of different materials to be permanently stored and preserve, to provide the functional efficiency, safety, security, and comfort of the visiting public and operating personnel and to assure the protection of the archived materials from fire, water, and man-made threat.

An archives building must have working environments that are safe, secure, healthy, comfortable, durable, aesthetically pleasing and be accessible. Administrative office space, archival and preservation office space, and permanent storage space for the stored archival and record materials must be accommodated.

All kinds of archival buildings, which are intended for permanent storage of archives, must include a wide range of facilities, which are designed for the employees as well as users. These facilities include offices and working rooms, auxiliary facilities for visitors and customers, auxiliary facilities for employees, archival repositories, access ways and facilities for maintenance.

It is necessary to keep in mind that archive buildings are not unique, they are different and in most cases, they represent remarkable and significant architectural structures that have to fulfil the needs of each individual archival institutions. Despite the diversity of archive buildings, however there are some common principles and rules to be followed.

When speaking about archive buildings, equipment and environmental control we have to follow, among the others, the British PD 5454:2012, which provides the relevant guidelines for the storage and exhibition of archival material and which replaced is 2012 BS 5454, the British PAS 198:2012, which provides specifications for environment control and ISO 11799:2003, which specifies the characteristics of repositories meant for long term storage of conventional archival and library materials.

DEPOI ARHIVA U UŽICU – OPREMA I ORGANIZACIJA

Abstrakt: *Ovim radom navodim građevinske karakteristike depoa u zgradi Arhiva, vrstu opreme za klimatizaciju i smeštaj arhivske građe, njihove dobre strane, a i mane. Iznosim iskustva sa preseljenjem i smeštajem arhivske građe i radnjama koje su ovom prethodile.*

Useljnjem u novu zgradu i dobijanjem prostora za depoe u skladu sa standardima, Arhiv je došao u situaciju da ovaj prostor i opremi na savremen način. Ovaj proces, zbog nedostatka finansijskih sredstava, još traje, ali se bliži kraju.

U toku gradnje poštovane su najrigoroznije mere protivpožarne zaštite, urađen kvalitetan sistem za klimatizaciju, a privodi se kraju i opremanje prostora za depoe kompakt policama.

Ključne reči: *Depo, građa, regali, klimatizacija, oprema.*

DEPOS OF THE ARCHIVES IN UZICE - EQUIPMENT AND ORGANIZATION

Abstract: *This paper cite the construction characteristics of the depot in the building of the Archives, the type of cooling and storing archival materials, their strengths, and weaknesses. Some experiences with relocation and accommodation archives and actions that have preceded this.*

Moving into the new building and acquisition of space for depots in accordance with the standards, the Archives has come to a situation in this area and equipment in a modern way. This process, due to lack of funds, still in progress, but comes to an end. During construction respected the most rigorous fire protection measures, made a quality air conditioning system, and is nearing completion and equipping of space for depots compact shelves.

Keywords: *Depot, lumber, racks, air conditioning equipment.*

Uvod

Istorijski arhiv u Užicu do useljnjem u novu zgradu, 2009. godine, bio je smešten u zgradi Gradske uprave Užica. Prostor u kom se nalazio bio je nedovoljan i neuslovan, kako za smeštaj i čuvanje građe, tako i za rad zaposlenih.

Odluka o izgradnji zgrade Arhiva, koja se prvobitno odnosila na adaptaciju starog mlina na Rakijskoj pijaci, doneta je 1996. godine. Pošto je ispitivanjem utvrđeno da je teren na kom se nalazio mlin porozan i peskovit sa visokim nivoom podzemnih voda, odlučeno je da se umesto adaptacije izgradi nova zgrada za Arhiv, a stari objekat da se poruši.

Radovi su započeti 1996., a prekinuti 1998. zbog nedostatka sredstava za nastavak. U ovom periodu izgrađen je četvorospratni deo zgrade, bez pregradnih zidova, koji sada čini njen centralni deo. Zgrada je u ovakvom stanju bila 8 godina, a od stajanja je počelo njeno propadanje. Dobijanjem donacije za nastavak gradnje, radovi su nastavljeni 2006. Bilo je najpre potrebno preprojektovati prvu fazu i uraditi projekat druge, pribaviti građevinsku dozvolu i završiti potrebnu administrativnu proceduru.

U interesu je svakog arhiva da obezbedi optimalne uslove za smeštaj i čuvanje arhivske građe, jer time će u ovom delu ispuniti svoju zakonom preciziranu funkciju. Dobar smeštaj i čuvanje arhivske građe podrazumeva postojanje namenskih zgrada arhiva, odgovarajućih tehničkih uređaja i opreme za smeštaj građe, kako je to propisano Pravilnikom Ministarstva za kulturu¹. Arhiv može početi sa radom i obavljati delatnost ako između ostalog ima:

1. prostorije za:

prijem, dezinfekciju, čišćenje i pakovanje arhivalija (prihvatni depo);
smeštaj, čuvanje i održavanje arhivske građe, bibliotečkog materijala, mikrofilmova i kompjuterskog materijala, površine od 500 m² s dozvoljenim opterećenjem podloge od 1000 kg/m², smeštene samo u prizemlju i na spratovima;

2. tehničku opremu:

metalne police za smeštaj arhivske građe i bibliotečkog materijala;
metalne ormarije za smeštaj i čuvanje plakata, planova i mapa, mikrofilmova i kompjuterskog materijala;
kartotečke i druge ormarije (za podatke o registraturama, arhivskoj građi i bibliotečkom materijalu);
aparate za suvo gašenje požara, po odgovarajućim propisima;
sistem grejanja bez otvorenog plamena, termometre i higrometre i dr.

Građevinske i funkcionalne karakteristike zgrade Arhiva

Zgrada Arhiva u Užicu je samostojeći objekat, s tim što je sa južne strane jednim svojim delom zaklonjena (na odstojanju od 50 cm) susednim objektom predviđenim za rušenje. Sa preostale tri strane objekat izlazi na tri ulice - veliku raskršnicu u staroj zoni centralnog dela grada. Iako je objekat faktički rađen u dve

¹ *Pravilnik o bližim uslovima za početak rada i obavljanje delatnosti ustanova zaštite kulturnih dobara*, „Službeni glasnik RS“, broj 21/95.

faze, on je ipak projektovan na način da oba dela predstavljaju jedinstvenu celinu oblikovanu tako da svojim gabaritom, stilskim izrazom i ugrađenim materijalom čini sastavni deo okolne istorijsko-ambijentalne celine.²

U konstruktivnom smislu zgradu čine dva nezavisna objekta sa dilatacijom od 5 cm.³ Podrumi nisu projektovani usled vrlo lošeg terena, pa objekat leži na temeljnoj ploči debljine 0,35 m. Zgrada je spratnosti P+3+Pk, dok je druga faza spratnosti P+2+Pk. Krovna konstrukcija objekta je drvena sa krovnim pokrivačem od crepa na daščanoj oplati. Krovnom konstrukcijom nije pokrivena cela površina objekta, tako da je ostao deo ravnog krova koji je hidrotermički izolovan i ima pre svega tehničku funkciju.

U statičkom smislu, zbog predviđenog velikog opterećenja građom smeštenom u depoima, projektovani su vertikalni noseći armirano-betonski zidovi debljine 16 cm i stubovi 30x30 cm. Međuspratne tavanice su armirano-betonske ploče debljine 14 cm iznad prizemlja, 16 cm iznad I sprata i 12 cm iznad II sprata.

Veza među etažama se ostvaruje unutrašnjim, betonskim stepenicama. Izuzetak je stepenište ka galeriji potkrovlja, koje je od čeličnih profila obloženih prohromskim limom, a gazišta su od prohromskih ramova ispunjenih specijalnim staklom. Veza se ostvaruje i liftom, koji ide do 3 sprata.

Fasadni zidovi su od siporeks blokova, koji su korišćeni zbog slabe nosivosti terena. Izuzetak su fasadni zidovi depoa, koji imaju 5 cm stirodura postavljenog ka unutra i unutrašnji obzid opeke D=12 cm. Unutrašnji pregradni zidovi su od pune opeke s tim što su na depoima debljine 20 cm. Spoljna fasadna obloga je različita u zavisnosti od pokrivanja delova zgrade.

U prizemlju je siporeks debljine 10 cm na koji se lepi spoljna fasada od pikovanog kamena. Na delu depoa je fasada od mermernih ploča D=2 cm sa metalnom podkonstrukcijom, odmaknutom od ravni zida i ventilisanim međuprostorom. Preostali deo fasade je takođe od mermernih ploča, ali sa međuprostorom u kome je smeštena termoizolacija od 5 cm.

Podovi su rešeni u skladu sa namenom pojedinih prostorija. Ulazni trem, holovi i stepeništa u prizemlju i na spratovima, kao i pisarnica, čitaonica i sala za prezentacije su obloženi granitnom keramikom. Prostorija za čišćenje i dezinfekciju građe, prihvatni depo i svi ostali depoi su takođe obloženi keramikom. Podovi u kancelarijama, biblioteci i konferencijskoj sali su od hrastovog parketa. Podovi u tehničkim prostorijama na galeriji su sa zaglađenom cementnom košuljicom „do crnog sjaja“.⁴

Plafoni u depoima i tehničkim prostorijama su gletovani, a sve ostale prostorije imaju spuštene plafone izrađene od rigipsa.

Ukupna površina Arhiva u Užicu iznosi 1300 m². Usled specifičnih uslova zgrada je građena u dve faze. Prva faza, deo je zgrade koji se može posmatrati kao

2 Novi objekat Arhiva nalazi se u delu grada koji je u vreme turske vladavine bio naseljen hrišćanskim stanovništvom. Zgrada je arhitektonski prilagođena ambijentalnoj celini ovog dela grada.

3 Dilatacija je bila neophodna kako ne bi došlo do neželjenih posledica usled sleganja terena.

4 Miroslav Dučić, Građevinske i funkcionalne karakteristike nove zgrade Istorijaskg arhiva Užice, *Tehnički in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, 8. Zbornik, Maribor 2009.,

radna zona sa kancelarijama i depoima, a druga faza, deo zgrade spratnosti P+2+Pk, reprezentativni je deo i orijentisana je na rad sa korisnicima građe i sa javnošću preko izložbenog prostora, biblioteke i sale za prezentacije.

Objekat ima dva ulaza. Sporedni služi prevashodno za prijem građe i omogućava pristup zgradi kamionom. Odmah iza sporednog ulaza je prostorija za čišćenje i dezinfekciju građe i prihvatni depo, koji je u blizini teretnog lifta, nosivosti 525 kp, i depoa, što omogućava jednostavno i brzo odlaganje arhivske građe. U prizemlju, odmah iza ulaznog hola, nalazi se portirnica i prijemna kancelarija. Korisnici građe i druge stranke svoje potrebe uglavnom završavaju u prizemlju i nema suvišnog šetanja po ostalim delovima zgrade. Sigurnost, kao i kontrola protoka neslužbenih lica je potpuna. Korisnici čitaonice i biblioteke koriste prvi sprat druge faze, tako da je i njihovo kretanje prilično ograničeno.

Opremanje depoa

Građevinska struktura

Depoi bi trebalo da predstavljaju najznačajniji i najveći deo arhivske zgrade (50–80% prostora). Međutim, s obzirom na okolnosti pod kojim je građen, Arhiv u Užicu nije mogao mnogo da utiče na kvadraturu depoa, pa ona čini nešto manje od 40% ukupne površine zgrade, što naravno prema količini građe koju poseduje, a i po količini koja čeka na prijem nije dovoljno. S obzirom na namenu, prostor depoa može se podeliti na:

- prostor za prijem arhivske građe (prihvatni depo);
- prostorije za čišćenje i dezinfekciju i
- depoe za čuvanje arhivske građe.

Depoi su projektovani na sva četiri sprata u severozapadnom delu zgrade i imaju ukupnu površinu od oko 500 m². Da bi se obezbedili adekvatni uslovi za čuvanje arhivske građe, prostorije depoa posebno su izolovane. Fasadni zidovi su od siporeks blokova koji su korišćeni zbog slabe nosivosti terena, pa je prema unutra postavljen stirodur debljine 5 cm, a onda urađen unutrašnji obzid opekama D=12 cm i na kraju je unutrašnja strana prostorija obložena duroporom D=8 cm. Unutrašnji pregradni zidovi su od pune opeke debljine 20 cm. Prozori su aluminijumski sa „stop sol“, refleksnim staklima, koja poseduju specijalan zaštitni premaz čime se smanjuje prodor sunčevih zraka i poboljšava toplotna izolacija prostorije. Taj premaz takođe proizvodi efekat ogledala kada se refleksno staklo posmatra sa prostora gde ima više svetlosti.

Oprema

Maksimalno opterećenje u depoima iznosi 1200 kp/m² (12 kN/m²), pa je bilo moguće ugraditi sistem prevoznih arhivskih regala – ručni pogon na šinama, sa vodicama fiksiranim za keramičke pločice. Regale je iz Italije uvezla i montirala

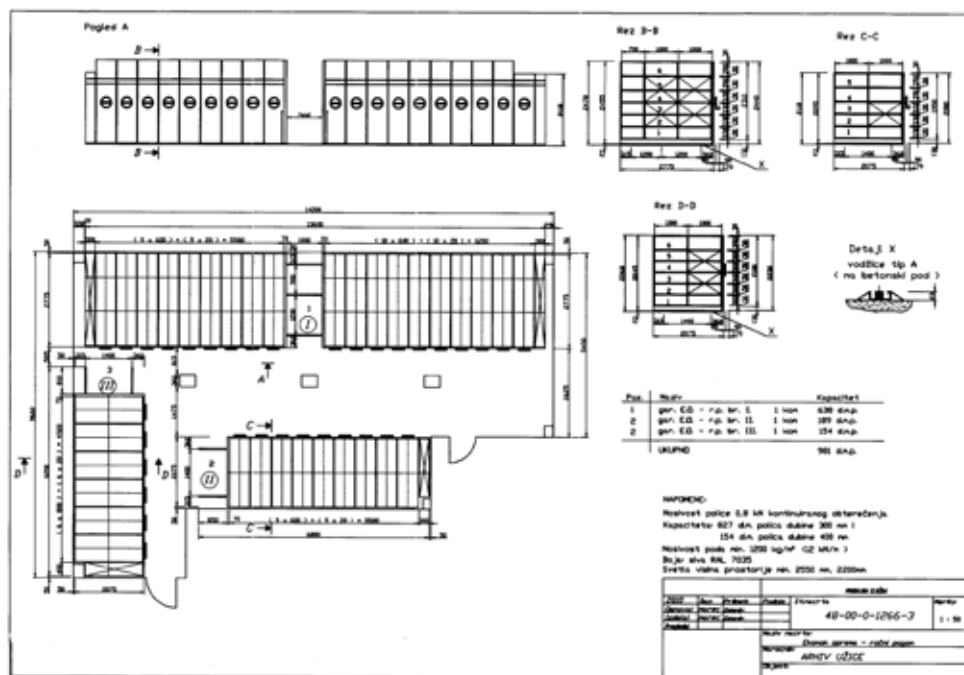
firma „Metal sistemi“ iz Kragujevca. Regali su rađeni po meri, onako kako je to prostor dozvoljavao.

- Opremu depoa za svaki od prva tri nivoa sastavljaju tri garniture prevoznih arhivskih regala, dok četvrti nivo, zbog nedostatka sredstava, još nije opremljen;
- raspored regala u prostoriji je prikazan na nacrtu br. 48-00-0-1266-3, a jedna garnitura regala se sastoji od fiksnih i prevoznih regala;
- prevozna postolja su postavljena na šine i opremljena točkovima, koji omogućavaju pomeranje postolja po šinama bez napora;
- šine su izvedene kao tip A (montirane su na gotov pod) kao što je prikazano na nacrtu br.: 48-00-0-1266-3;
- na prevozna i stabilna postolja su montirani arhivski regali kako sledi:
 - garnitura I arhivski regali dimenzije 300 x 2310 mm (dubina x visina)
 - garnitura II arhivski regali dimenzije 300 x 1950 mm (dubina x visina)
 - garnitura III arhivski regali dimenzije 400 x 2100 mm (dubina x visina);
- arhivski regal je sastavljen od stranica, polica, nosača polica i dijagonalnih ojačivača;
- u svakom regalnom polju su po visini raspoređene police i to:
 - u garnituri I 6 polica po visini i strop
 - u garnituri II 5 polica po visini i strop
 - u garnituri III 6 polica po visini i strop;
- police je moguće bez upotrebe posebnog alata pomerati po visini na svakih 30 mm;
- Kapacitet regala je:
 - garnitura I 638 m polica
 - garnitura II 189 m polica
 - garnitura III 154 m polica

ukupan kapacitet je 981 m polica:

- nosivost po jednoj polici je 0,8 kN kontinuiranog opterećenja;
- postolja sa nadgradnjom su sa prednje i zadnje strane dodatno opremljena dekorativnom oblogom;
- na prednjoj dekorativnoj oblozi se nalazi volan za pomeranje postolja i etiketni okvir za označavanje arhivske građe;
- na rub dekorativne obloge je montiran gumeni profil, koji štiti arhivsku građu od prašine;
- oprema je u celini izrađena od čeličnog lima, što stvara određenu zaštitu od požara;
- na poslednjem postolju - završnom, montirana su klizna vrata koja su opremljena cilindar bravom i centralnim mehanizmom za zaključavanje;
- oprema je sive boje prema RAL 7035.

Pored ove opreme u depoima se koriste i metalni ormani za građu od izuzetnog značaja i raritete, kao i specijalni ormani sa fiokama za građu velikog formata (zbirke plakata, karata).

Sl. 1 Detalji rasporeda regala u jednom depou – Nacrt br. 48-00-0-1266-3

Klimatizacija

Klimatizacija depoa je potpuna. Vrš se preko sistema *SAUTER Nova 240*. Opređeljeni su sledeći unutrašnji uslovi:

- temperatura $18 \pm 2^{\circ}\text{C}$
- relativna vlažnost $50 \pm 5\%$

Ovi unutrašnji parametri se održavaju stalno, 24 časa dnevno, cele godine, budući da je za arhivsku građu pogubno kolebanje uslova sredine u kojima se ona čuva, a najštetnije su oscilacije relativne vlažnosti.

U cilju obezbeđenja dozvoljene koncentracije aerozagađivača u depoima, predviđeno je trostepeno filtriranje vazduha pomoću grubog filtera, finog filtera i filtera sa aktivnim ugljem za otklanjanje gasova.

Sistem K-1

Depoi za trajno čuvanje arhivske građe se nalaze na četiri etaže objekta, u prizemlju, na prvom spratu, na drugom spratu i u potkrovlju. Za klimatizaciju ovih depoa predviđen je sistem K-1/V-1.

Sistem K-1 se sastoji od klima komore kapaciteta 7800 m³/č, koja u svom sastavu ima sledeće sekcije: usisnu sekciju sa grubim filterom klase G-4, mešnu sekciju grejača vazduha, sekciju hladnjaka sa eliminatorom kapi, sekciju potisnog ventilatora sa unazad zakrivljenim lopaticama, sekciju finog filtera klase F-7, sekciju filtera sa aktivnim ugljem i potisnu sekciju. Iz plenuma potisnog vazduha izdvajaju se četiri kanala, tj. četiri zone i to:

- Zona 1, oznake K-1, z-1 za depo u prizemlju
- Zona 2, oznake K-1, z-2 za depo na prvom spratu
- Zona 3, oznake K-1, z-3 za depo na drugom spratu
- Zona 4, oznake K-1, z-4 za depo u potkrovlju

U svakom od depoa je predviđena lokalna kontrola temperature i relativne vlage, pa je zato u potisnom kanalu za svaku zonu predviđen električni grejač kapaciteta 3,2 KW i parni ovlaživač sa samostalnom proizvodnjom pare kapaciteta 3kg/č. Vazduh se izvlači iz sva četiri depoa preko zajedničkog kanala i odsisnog ventilatora oznake V-1, kapaciteta 7410 m³/č. Kako sistem K-1 radi sa 10% svežeg vazduha, 7000 m³/č se recirkuliše, a 410 m³/č se i kao otpadni vazduh izbacuje iznad krova objekta.

Stručna i redovna inspekcija i čišćenje su važan deo preventivnog održavanja.

Sistem K-1 je vođen preko sistema automatske regulacije. Pušta se u rad tako što se svi prekidači na razvodnom ormanu koji se odnose na sistem koji se startuje, postave u položaj „automatski“ i startuje se sistem automatskog regulisanja i upravljanja.

Rashladno postrojenje

Za potrebe hlađenja objekta u letnjem periodu predviđeni su hladnjaci u klima komorama sistema K-1 m K-2, koji rade sa mešavinom vode i 33% glikola, temperature 7/12°C.

Usvojen je vodeni rastvor etilglikola u sistemu hlađenja, da bi se sprečila mogućnost smrzavanja vode u instalaciji.

Rashladni agregat kapaciteta 40KW sa vazduhom hlađenim kondenzatorom postavljen je na krovnoj terasi. Rashladni medijum je ekološki freon 407c. Mešavina voda/33% glikol se čeličnim cevima razvodi do hladnjaka klima komora.

Pumpa hladne vode, zatvoren ekspanzioni sud i akumulator hladne vode su smešteni u prostoriji sa klima komorama.

Glavne cirkulacione pumpe (radna i rezervna) se uključuju na razvodnom ormanu koji je smešten u podstanici i može se birati njihov ručni ili automatski rad.

Automatsko upravljanje

Rad žaluzine

Položajem žaluzina obezbeđuje se 10% svežeg i 90% recirkulacionog vazduha. Kad prestane rad sistema (iz bilo kojih razloga), zatvaraju se žaluzine svežeg i otpadnog vazduha.

Regulacija temperature na izlasku iz klima komore

Pomoću senzora temperature vazduha (2V1) reguliše se otvorenost ventila grejača i hladnjaka. Regulacija je PI sa parametrima Hr (K) i Tn(s). Temperatura se reguliše na vrednost 18°C.

Regulacija temperature i relativne vlažnosti vazduha u prostorijama

Pomoću senzora temperature i relativne vlažnosti vazduha u prostorijama (1V2–4V2), reguliše se rad električnih grejača i parnih ovlaživača. Temperatura se reguliše na vrednost 18°C, a relativna vlažnost na 50% u zimskom i letnjem režimu rada.

Zaštita od mraza

U slučaju pada temperature vazduha iza grejača ispod +5°C termostat daje signal mraza tako da se ventilatori isključuju, pumpa grejača se uključuje, žaluzine se zatvaraju i ventil grejača otvara 100%.

Zaštita električnih grejača

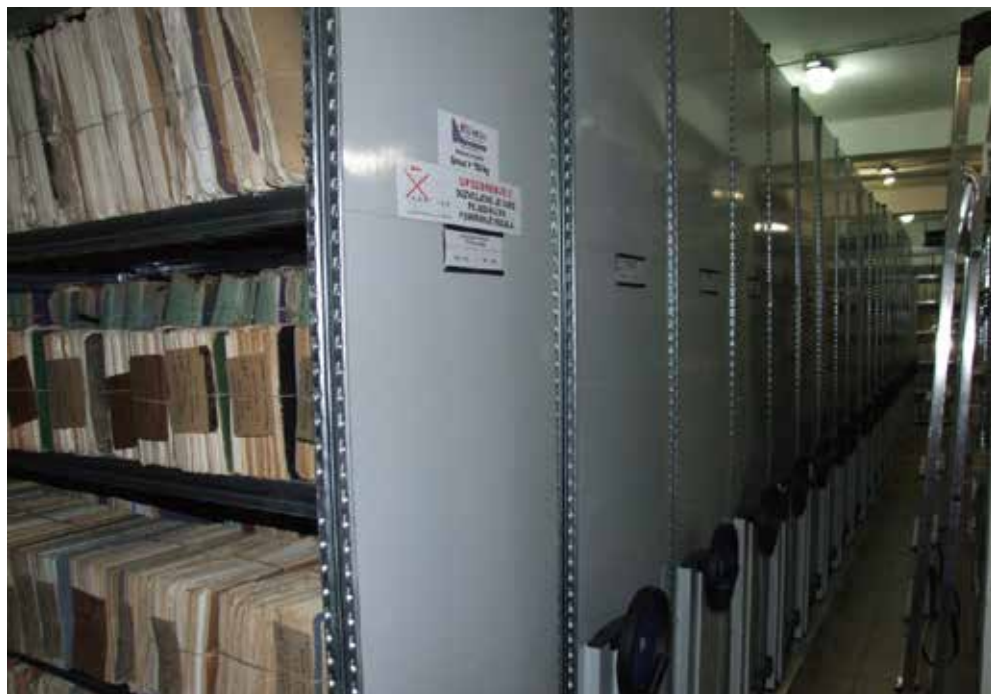
U slučaju da nema protoka vazduha, protočni prekidači (1F2–4F2) daju signal tako da se isključuju električni grejači kako ne bi došlo do pregrevanja vazduha u kanalima.

Alarmi koji isključuju sistem

Sistem se isključuje u slučaju prijema signala kvara ventilatora ili prekida kaiša ventilatora u zimskom režimu i kod kvara pumpe.

Signalizacija zaprljanosti filtera

U slučaju zaprljanosti filtera pali se alarm.

Sl. 2 i 3 Prevozni (pokretni) arhivski regali – depo u prizemlju zgrade

Protivpožarna i protivprovalna zaštita

Pored toga što su zidovi obloženi negorivim materijalima, na svakom spratu su postavljena po dvojna vrata, sporedna i glavna, urađena od vatrootpornih materijala, otpornosti do 2 sata, pri temperaturi od 120° C. Ugrađen je stabilni sistem za dojavu požara (PP centrala i detektori i javljači požara) koji pri detekciji gasa, dima ili vatre uključuje alarm i zatvara klapne u sistemu za klimatizaciju, čime sprečava dovod kiseonika u prostor, a samim tim dolazi do gašenja vatre. Pri uključivanju alarma na displeju centrale se može očitati tačno mesto gde je detektovan požar. Periodično se u skladu sa zakonom obavljaju pregledi i funkcionalne probe i o tom vode evidencije. Pored ovog, depo je na svakom spratu snabdeven sa dva PP aparata za gašenje suvim prahom (S-9).

Zabranjeno je pušenje i upotreba otvorenog plamena i na vidnim mestima o tom istaknuti znaci upozorenja.

Elektroinstalacije su izvedene sa vatrootpornim kablovima, a rasveta tzv. „hladna“, sa fluo svetiljkama. Ni u jednom depou nisu ugrađivane utičnice.

Arhiv, a samim tim i depoi, je u potpunosti obezbeđen video nadzorom, koji je direktno povezan sa agencijom koja obavlja poslove obezbeđenja.

Pristup depoima, kako je to i propisano, imaju samo ovlašćena lica (direktor i radnici depoa). Da bi se to obezbedilo, pored redovnog zaključavanja, ugrađen je sistem protivprovalne zaštite marke *PARADOX*, koji zvučnim signalom obaveštava o neovlašćenom ulasku u depo.

Organizacija depoa

Po opremanju depoa trebalo je pristupiti odlaganju arhivske građe u police. Zbog nedostatka finansijskih sredstava, depoi su opremani sukcesivno sprat po sprat, najčešće u jednoj godini samo deo jednog sprata. Tako je, zbog nemogućnosti da se odmah konačno smesti na police u odgovarajući depo, građa više puta premeštana sa mesta na mesto.

Radi lakšeg snalaženja u depou, fondovi i zbirke grupisani su na način koji će omogućiti njihovo najlakše pronalaženje. Inače, arhivska građa se, kao što je propisano, odlaže u police s leva na desno, odozgo na dole.

Primenjen je princip da se fondovi odlažu po šemi za izradu Vodiča kroz arhivsku građu Srbije. Unutar grupa i podgrupa fondovi su odlagani prema vrsti ustanova i rangu od viših ka nižim, a okviru istog ranga po azbučnom redu sedišta stvaralaca fonda. Jedino što je narušavalo ovaj princip je odlaganje stare građe u depoe na svim spratovima. Na to nas je primoralo to što na svim spratovima ima deo regala koji su dubine 400 mm, potrebnih za odlaganje građe većih formata. Inače, ovakav raspored regala je projektovan da bi se prostor što bolje iskoristio. Imamo i narušavanje dobro poznatog pravila da se knjige odlažu na dno police ispod arhivske građe fonda kome pripadaju. Razlog za ovo je što knjige zbog formata nisu mogle biti smeštene u pokretne regale, pa su odlagane u fiksne police. Ovakvim policama

je u svakom depou, zbog ekonomičnosti, ispunjen deo prostora u koji nisu mogle da stanu pokretne police.

Nedostaci

Manu predstavlja mala površina depoa i nemogućnost proširenja zbog lokacije na kojoj se nalazi, jer GUP ne dozvoljava veću spratnost. Taj nedostatak moguće je prevazići adaptacijom i dogradnjom objekta na Beloj Zemlji, koji se nalazi na desetak kilometara od Užica. Iako u skladu sa standardom, visina depoa mogla je biti veća, čime bi se dobilo na prostoru za smeštaj građe. Postoji i rizik od trafo stanice koja je ugrađena u zgradu Arhiva, ali drugo rešenje tehnički nije bilo moguće. Međutim, ovo nije usamljen slučaj, ali srećom do sada nema loših iskustava. Lokacija nije idealna – nalazi se na raskrsnici prilično prometnih ulica, pa je povećano aerozagađenje. Ovaj problem rešava se kvalitetnim sistemom za klimatizaciju, sa trostrukim filtriranjem vazduha.

Prednosti i dobre strane

Konačno je arhivska građa smeštena u adekvatan, zdrav prostor. Najvažnija dokumentacija je sada, uglavnom, smeštena na jednom mestu, pa za izdavanje podataka iz nje i za potrebe istraživača više nije potrebno odlaziti u depoe van grada. Obezbeđena je kvalitetna protivpožarna i protivprovalna zaštita.

Summary

All archival material that is downloaded to the archives is placed and kept in separate rooms of depot. Depot of Archives of Užice has several rooms located on all floors. Rooms of the depot are equipped with quality system of movable archives shelving and air conditioning systems, security fire alarm and burglary system, which provide the material from damage, disappearance and decay. Vertical communication between depots is provided by the elevator and horizontal communication is provided by the wheelchair, as well as with other services and users. For convenience in the depot, funds and collections are grouped in a way that allows them the easiest retrieval. The principle of storage and disposal of the funds is applied under the scheme for the creating of the Guide through the archives of Serbia. Within groups and subgroups, the funds are delayed by type of institution and ranked from high to low, and within the same rank in alphabetical order of the place of the fund creator. The disadvantages are: the inability to enlargement because of the location, for the general urban plan does not allow more floors; risk of transformer station incorporated in the building of the Archives; location - at the intersection of quite busy streets. However, having in mind the depots where the archival materials were located in the old building, it can be said that there has been great progress in creating better conditions for the storage and protection of archives.

SMJEŠTAJNI KAPACITETI ARHIVA TK – STANJE I MOGUĆNOSTI

Abstrakt: *Jedan od osnovnih preduslova uspješnog obavljanja arhivske djelatnosti je obezbjeđenje odgovarajućih smještajnih kapaciteta. Postojanje adekvatnog radnog i spremišnog prostora pretpostavka je mogućnosti obavljanja arhivske djelatnosti. Ako analiziramo objekte u kojima su smješteni arhivi u Bosni i Hercegovini, primjetno je da niti jedan arhiv ne obavlja svoju djelatnost u odgovarajućim radnim i smještajnim prostorima. Kakvi su smještajni kapaciteti Arhiva Tuzlanskog kantona i kakav uticaj imaju na obavljanje arhivske djelatnosti u ovoj ustanovi su važna pitanja koja će biti predstavljena u radu. Pored toga pokušat ćemo prikazati kakve se mogućnosti pružaju Arhivu da riješi ovo važno pitanje, i da li one u ovom teškom društvenom okruženju zaista postoje.*

Ključne riječi: *Smještajni kapaciteti, radni i spremišni prostor, zgrade, objekti, Arhiv Tuzlanskog kantona.*

ACCOMMODATION CAPACITY OF THE ARCHIVES OF TUZLA CANTON – STATUS AND POSSIBILITIES

Abstract: *One of the basic preconditions for the successful conduct of archival activity is the provision of appropriate accommodations. The existence of an adequate work and storage space assumption is able to archive services. If we analyze the structures which house the archives in Bosnia and Herzegovina, it is noticeable that none of archive does not conduct its business in the relevant work and storage space. What are the accommodation Archive Tuzla Canton and how they affect the archives activities in this institution are important questions that will be presented in the paper. In addition, we will try to show what the possibilities provided by the Archives to address this important issue, and whether those in this difficult social environment actually exist.*

Keywords: *Accommodation capacities, working and storage space, buildings, facilities, Archives of Tuzla Canton.*

Uvod

Jedan od osnovnih uslova adekvatne zaštite arhivske građe, ali i uopšte djelovanja arhiva je postojanje dobro opremljenog odgovarajućeg spremišnog prostora i naravno po mogućnosti namjenski izgrađene ili bar namjenski adaptirane arhivske zgrade. S tim u vezi ovo pitanje je jedno od najaktuelnijih pitanja arhivske struke, ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i u svijetu. Različita su iskustva, rješenja i načini na koji pojedini arhivi rješavaju ovo pitanje.

Kako je navedeno, arhivske zgrade su osnovni preduvjet za odgovarajuću pohranu arhivske građe, čime se omogućava smještaj, zaštita, obrada i prezentacija arhivske građe, te njeno uspješno korištenje.

Da bi se u osnovnim crtama sagledalo pitanje arhivskih zgrada treba ih promatrati s dva osnovna gledišta:

- s obzirom na njihove fizičke značajke i preko toga njihovu funkcionalnost i
- s obzirom na postojeću zakonsku regulativu, te stvarno stanje vlasništva i načina financiranja prostora.¹

Pri tome fizičke karakteristike zgrade definisane su kao vanjske i unutrašnje, pri čemu bi se vanjske odnosile na cjelovitost ili necjelovitost prostora, odnosno da li se radi o novom namjenski građenom objektu ili je riječ o nekom starom objektu koji je namjenski preuređen i adaptiran za smještaj arhiva? Što se tiče unutrašnjih karakteristika, one se prije svega odnose na strukturu i raspored unutrašnjeg prostora, tj. omjera radnog i spremišnog prostora, te osnovnih karakteristika fizičkog stanja prostora i uslovnosti samih prostorija, kako depoa, tako i radnog prostora.

Druga važna karakteristika za rješavanje problema arhivskog prostora je njena zakonska regulativa, te svakako materijalne mogućnosti, kao i društvena volja da se ona ispoštuju, što je u Bosni i Hercegovini još uvijek otvoreno pitanje.

Smještajni kapaciteti arhiva u Bosni i Hercegovini

Kasno formiranje arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini² ali i nedovoljna briga osnivača o arhivima i njihovim potrebama jasno pokazuju određene manjkavosti i poteškoće koje arhivi imaju u svom svakodnevnom radu. Spremišni prostor je veoma važan za adekvatnu zaštitu arhivske građe. Nedostatak spremišnog prostora direktno sprečava preuzimanje sazrele arhivske građe od stravatelja i imatelja iste. Nijedan arhiv u Bosni i Hercegovini osnovan u socijalističkom periodu nije smješten u objekat koji je namjenski građen za njegove potrebe, već su to uglavnom preuređeni postojeći objekti. Zgrada novoformiranog Arhiva u Distriktu Brčko je jedina namjenski

1 Vida Pavliček, Arhivski prostor u Hrvatskoj – stanje i problemi, *Arhivski vijesnik*, br. 43, Zagreb 2000., str. 137-146.

2 Arhiv Bosne i Hercegovine je osnovan 1947. godine, nakon čega će se formirati i ostali arhivi u BiH.

građena za potrebe arhiva, ali su u objekat useljene neke druge ustanove,³ čime se izgubilo na prostoru i namjeni što će bitno uticati na količinu preuzimanja arhivske građe i funkcionalnost objekta. Kantonalni arhiv u Travniku je započeo sa gradnjom novog objekta, ali je gradnja stala i ne zna se kada će biti nastavljena. Arhiv Unsko-sanskog kantona ima mali objekat, koji nije građen za potrebe arhiva i nedovoljan da zadovolji potrebe preuzimanja arhivske građe sa terena.⁴ Arhiv Tuzlanskog kantona je od 1990. godine smješten u objekat koji je namjenski rekonstruisan za potrebe Arhiva, ali je on u ovom periodu postao nefunkcionalan i premalen da bi prihvatio svu sazrelu arhivsku građu koja se nalazila kod stvaratelja i imatelja arhivske građe. Ista situacija je i sa zgradama Historijskog arhiva u Sarajevu, Arhiva Hercegovačko-neretvanskog kantona, ali i prostorijama Arhiva Bosne i Hercegovine⁵, te Arhiva Republike Srpske. Iako su objekti svih arhiva prostorno odavno prevaziđeni, arhivi su svojim zalaganjem i borbom uglavnom uspjeli obezbijediti dodatne objekte i dobiti prostorije u bivšim vojnim objektima, te na taj način barem privremeno riješiti problem smještaja građe u bliskoj budućnosti. Pitanje je samo koliko dugo će ovakvo rješenje potrajati, jer bez nekog konkretnijeg rješenja, dovodi se u pitanje funkcija i efikasnost arhiva kao ustanova.

Prostorni kapaciteti Arhiva Tuzlanskog kantona

Ako analiziramo prostor u kome je od samog osnivanja bio smješten Arhiv Tuzlanskog kantona, možemo konstatovati da je isti uvijek imao problema sa spremišnim prostorom. Po samom osnivanju 1954. godine Arhiv je bio smješten na dvije lokacije, arhivska građa je bila smještena u podrumskim prostorijama Narodnog odbora Tuzla, a radni prostor u Sekretarijatu za prosvjetu, da bi ubrzo iste godine bio premješten u zgradu kina „Centar“, gdje je ostao deset godina. Od tada je Arhiv nekoliko puta mijenjao zgradu.⁶ Kako bi riješili problem smještajnog prostora za ustanove kulture na području regije Tuzla, krajem 70-ih godina 20. stoljeća došlo se na ideju izgradnje posebnog tzv. Kulturnog centra radi smještaja ustanova kulture: Arhiva, Muzeja i Biblioteke u Tuzli. Izabrana je lokacija za izgradnju ovog objekta koja se nalazila izvan zone slijeganja, a u tu svrhu pripremljena je potrebna tehnička dokumentacija, po kojoj je za Arhiv trebalo izgraditi objekat površine od 2.500 m².

3 U novoizgrađenom objektu Arhiva u Distriktu Brčko smješten je Katastar, Centar za socijalni rad, arhiva Vlade Distrikta i druge službe Distrikta, tako da su u više od 50% objekta smještene druge institucije i službe, a ne Arhiv.

4 Arhiv Unsko-sanskog kantona je neperspektivan vojni objekt površine cca 2.000 m², i u istom je smještena najveća količina arhivske građe ovog Arhiva.

5 Smješten u zgradi Predsjedništva Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

6 Od 1964. do 1973. godine bio je smješten u zgradi Medrese, na Skveru, u starom dijelu grada, a potom u jednom stambenom objektu po Banjom (u blizini istočnog ulaza na današnja Panonska jezera) od 1974. do 1990. godine. Bio je to objekat površine 158 m², od čega je 80 m² bio spremišni, a 78 m² radni prostor (podaci preuzeti iz evidencija Arhiva).

Na žalost, usljed društveno-ekonomske krize prvo je došlo do odlaganja dogovorene gradnje, a onda i do definitivnog odustajanja od realizacije ovog projekta.⁷

Kao alternativno rješenje ponuđeno je da se za ustanove kulture adaptiraju već postojeći objekti u centru grada, koji su pretrpjeli oštećenja uslijed slijeganja terena. Tako je Arhiv godine 1990. dobio zgradu⁸ u centru grada, koja je namjenski adaptirana za njegove potrebe, koja je u to vrijeme bila možda i ponajbolja zgrada arhiva u Bosni i Hercegovini. Ono što je ipak posebno značajno za ovaj objekat je činjenica da se nalazi u zoni tonjenja što se u prošlosti pokazalo kao velika manjkavost koja i dalje ima veliku važnost pri održavanju zgrade.

Prema tome, zgrada Arhiva smještena je u užem jezgru grada, okružena sa brojnim planski i neplanski izgrađenim objektima, a jedan dio zgrade je dograđen. Sa sjeverne strane, na ovaj objekat se naslanja druga zgrada "Starog Grafičara", dok na južnoj i zapadnoj strani objekat izlazi na ulicu. Sa istočne strane objekta nalazi se prazan prostor nadomak nekoliko starih, već ruševnih zgrada. Objekat je dobro lociran. Glavni ulaz se nalazi sa zapadne strane, a postoje još dva sporedna ulaza na spratu i prizemlju koja se nalaze sa istočne strane objekta.⁹ „Važna činjenica, koja je mogla zadovoljiti arhivistički aspekt, odnosila se na to da je objekat posjedovao neke važne karakteristike. Prvo na postojeći objekat je bila moguća dogradnja. Komunikacijske veze koje se odnose na pristup objektu su bile zadovoljavajuće, kao i dobra dostupnost naučnim radnicima i drugim korisnicima. No, ono što je predstavljalo startni nedostatak, kada je riječ o ovom objektu, jeste da bezbijednost objekta nije bila na zadovoljavajućem nivou, jer se objekat nalazi uz drugu zgradu. Osim toga, prizemni nivo objekta je na niskoj razini, te postoji objektivna bojaznost od uliva voda uslijed vremenskih nepogoda, a i prisustvo vlage je bilo evidentno u nekim prizemnim prostorijama objekta.“¹⁰

Ono što je bitno i što treba istaći jeste da i pored dogradnje, adaptacije i rekonstrukcije objekat nije bio velikih korisničkih kapaciteta. Njegova ukupna površina iznosila je oko 800 m² i nije bila dovoljna za obavljanje arhivske djelatnosti.¹¹ Pored toga, ravni krov stvara konstantne probleme, te se uslijed velikih padavina javlja problem prokišnjavanja. Budući da je objekat u zoni slijeganja, već odavno se javljaju pukotine na zgradi i to posebno na onom sastavnom dijelu, spoju stare zgrade i dograđenog dijela, što je konstantna opasnost za zaposlenike, arhivsku građu i korisnike koji svakodnevno dolaze u Arhiv.

7 Azem Kožar, *Pedeset godina Arhiva u Tuzli 1954.-2004.*, (dalje: A. Kožar, *Pedeset godina Arhiva u Tuzli*), Tuzla 2005., str. 21-22.

8 Riječ je o zgradi iz austrougarskog perioda u kojoj je bilo smješteno štamparsko preduzeće, po čemu je poznata kao „Stari Grafičar“. U istoj se i danas nalaze glavne prostorije Arhiva Tuzlanskog kantona.

9 Azem Kožar, *Pedeset godina Arhiva u Tuzli*, str. 22.

10 Izet Šabotić, *Nenamjenski objekti u funkciji zaštite arhivske građe: iskustva Arhiva u Tuzli, Atlanti, vol.22, N.1, Trst 2012.*, str. 217.

11 Posebno ako se uzmu podaci po kojima je za rad jednog regionalnog arhiva potrebno između 1.000 i 2.000 m², odnosno 3.000-6.000 poslovnog prostora. (Standardi i normativi za arhivsku djelatnost Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1991, str. 86-88).

Kada su u pitanju sigurnosni uslovi, centralni objekat je opremljen video nadzorom. Danonoćno se snima sve što se događa oko zgrade i u biblioteci Arhiva. Prozori na depou u prizemlju su zaštićeni čeličnim rešetkama. Trebalo bi ih opremiti i roletnama koje zatamnjuju spremišni prostor i istovremeno ograničavaju uticaj ultra-ljubičastih zraka koje oštećuju kutije i fascikle i kojima je smještena arhivska građa i uništavaju natpise na istima, onemogućavajući njihovo čitanje i identifikaciju. Također su i ulazna vrata u objekat zaštićena čeličnim rešetkama, ali bi i njih trebalo zamijeniti sigurnijim i protupožarnim vratima. Objekat je opremljen aparatima za gašenje požara i njihovo servisiranje se radi redovno, a zamjena se radi periodično prema važećim zakonima. Zona tonjenja uzrokuje česte promjene na instalacijama, posebno električnim, te se zbog sigurnosti gasi napajanje objekta električnom energijom nakon radnog vremena. Ulazna vrata u depoima su obična i bilo bi poželjno zamijeniti ih protupožarnim vratima. Zbog blizine zone tonjenja i ravnog krova ove godine nakon obilnih kiša počelo je prokišnavati i u zonama depoa, što mora biti odmah sanirano jer vlaga u prostoriji smještenoj arhivskoj građi nanosi veliku štetu. Fizički police sa građom smo zaštitili najlonima i nije bilo štete, ali se krov pod hitno mora popraviti. Prosječna temperatura u depoima je između 18 i 20 stepeni celzijusovih, a relativna vlaga između 50 i 60 postotaka, što je na gornjoj granici prema standardu ISO BS 5454.¹²

Zbog predostrožnosti redovno se vrši i osiguranje objekta i arhivske građe kod osiguravajućih društava, ali i fizičko održavanje objekta (čišćenje, provjetravanje i dr.)

Nedostatak centralnog objekta je slobodan pristup korisnika u cijelom objektu. Naime, nije odvojen prostor koji koriste korisnici od službenog. Svi ulaze na ista vrata i imaju pristup cijelom objektu.¹³ Depoi se naravno zaključavaju i ulaz je moguć samo sa ključem određenim službenicima Arhiva, ali zbog nepostojanja osobe koja bi na ulazu legitimisala i usmjeravala korisnike u prijemnu kancelariju, ili Vanjskoj službi, korisnici ponekad lutaju hodnicima u prizemlju ili na spratu, jer raspored prostorija nije najbolje pozicioniran.

Dobrom organizacijom Vanjske službe i dobrom saradnjom sa stvarateljima i imateljima arhivske građe napravljen je dobar sistem pripremanja i preuzimanja veće količine arhivske građe sa terena, te se ubrzo uvidjelo da spremišni prostori Arhiva u Tuzli nisu dovoljni za prijem. Zahvaljujući entuzijazmu uprave Arhiva, velikim naporima i upornosti pronađen je, kao alternativa, spremišni prostor koji trenutno odgovara potrebama i zahtjevima sa terena. Na lokalitetu Gornje Dubrave, u krugu bivše vojne kasarne „Nesib Malkić“ 2007. godine Arhiv je dobio novi prostor za smještaj arhivske građe, tačnije dva objekta (objekti br. 3 i 4, pov. 220

12 Prema standardu ISO BS5454:2000 Recommendations for the Storage and Exhibition of Archival Documents. Vidi više u Nina Gostenčnik, Problematika uslovnosti arhivskih skladišta u Pokrajinskom arhivu Maribor, Arhivska praksa br. 12, Tuzla 2009., str. 293-309.

13 Usljed kadrovske limitiranosti Arhiv nema portira (domara) koji bi nadzirao i kontrolisao ulazak posjetilaca i korisnika Arhiva.

m² kapaciteta cca 2.500 m³). Iako su objekti dobiveni samo na korištenje¹⁴ bio je to veliki i jako značajan iskorak za Arhiv, koji je zahvaljujući istom mogao da nastavi sa privremeno stopiranim procesima preuzimanja arhivske građe. Ono što je predstavljalo problem je činjenica da su objekti bili u prilično lošem stanju, te je uloženi veliki napor zaposlenika Arhiva da se prostorije osposobe i dovedu u funkciju. Prije svega, izvršena je neophodna popravka krova i dodatno obezbjeđenje objekata. Na prozorima i vratima postavljeni su giteri, kako bi se objekat koliko toliko fizički zaštitio od provala. Urađeni su i opsežni unutrašnji radovi koji su obuhvaćali adaptaciju podova i zidova u prostorijama, te neophodno krećenje prostorija. Tokom 2009. godine Arhiv je na upotrebu dobio još jedan objekat, na istom lokalitetu, površine oko 400 m², na kojem su izvršeni slični sanacioni radovi kao i na predhodnom.

Trenutno je u Arhivu u Tuzli smješteno oko 11.000 m³ arhivske građe, a ima oko 1000 m³ slobodnog prostora za prijem nove sazrele arhivske građe sa terena. Vanjska služba je uspjela uspostaviti dobar sistem preuzimanja arhivske građe općina Tuzlanskog kantona, tako da je većina općina predala arhivsku građu do 1980/81. godine, te predaju i arhivsku građu iz 1982. i 1983. godine. To je veliki uspjeh, pošto je do 1992. godine bila preuzeta samo arhivska građa Općine Tuzla do 1970. godine. Dobra saradnja sa općinskim arhivarima koji su položili i stručne ispite se treba negovati i u buduću, jer je to garancija da će se preuzimati dobro sačuvana dokumentacija općina koja je od velike važnosti. Međutim, nije dovoljno obezbijediti samo spremišni prostor, već se moraju obezbijediti i dobri uslovi za adekvatno čuvanje i zaštitu arhivske građe koja je osjetljiva i zahtijeva konstantnu brigu. Spremišni prostori u glavnom objektu u Tuzli su prilično dobro opremljeni. Dva su opremljena ekonom policama – pokretnim regalima što je omogućilo da se smjesti veća količina arhivske građe. Jedan od velikih depoa na spratu ne može biti opremljen sa pokretnim regalima, jer se objekat nalazi u blizini zone tonjenja i nije sagrađen da bi mogao podnijeti velika opterećenja. Sva četiri spremišna prostora imaju aparate za isušivanje zraka i centralno grijanje. Nedostaje sistem ventilacije tako da se za sada vrši prozračivanje otvaranjem prozora, što nije dovoljno, ni dobro posebno tokom zime kada je zrak pun vlage. Depoi u Dubravama nemaju sistem zagrijavanja, ventilacije i isušivanja prostora. Do sada nismo primijetili da se to odražava na arhivsku građu. Trebalo bi uvesti sistem svakodennog ili sedmičnog bilježenja vrijednosti vlage i temperature u svim spremišnim prostorima.

Objekti u Dubravama također su opremljeni alarmnim sistemom i moguće je pristup samo deaktivacijom alarmnog sistema. Ovi objekti su također opremljeni savremenim ekonom – regalima (cca 8.000 m³), aparatima za gašenje požara, te drugom opremom.

¹⁴ Ugovor na korištenje objekata je zaključen na deset godina sa mogućnošću produženja istog.

Uticaj smještajnih kapaciteta na smještaj arhivske građe

Kada se arhivska građa preuzima i smješta u arhivske depoe potrebno je voditi računa o tome gdje će se smjestiti i grupisati fondovi. Postoje četiri načina smještavanja i grupisanja arhivskih fondova:

- Prema karakteru djelatnosti ustanove i privrednim granama,
- prema karakteru ustanove i njihovoj nadležnoj povezanosti,
- po abecednom redu naziva fondova
- prema brojevima fondova.¹⁵

Gledano sa aspekta procesa korištenja preuzetih fondova iste bi mogli smještati i prema njihovoj funkcionalnosti i korištenosti. U našem primjeru često korištene fondove bi trebali smjestiti u centralni objekat, gdje korisnici dolaze tražiti informacije i dokumente, a u spremišne prostore u Dubravama fondove koji se trenutno rijetko ili gotovo nikako ne koriste.

Najčešće se koriste prva dva načina, jer se posljednja dva načina koriste samo kada se zna da neće biti novih preuzimanja u iste smještajne prostore. Arhiv Tuzlanskog kantona grupiše i odlaže arhivske fondove prema karakteru i djelatnosti. U centralnom objektu u Tuzli smješteni su fondovi uprave, društveno-političkih organizacija, školstva, sudstva, lične i porodične zbirke. Fondovi privrede i zdravstva su smješteni u spremišta na Dubravama. Smještajni kapaciteti u centralnom depou su skoro popunjeni, a još uvijek ima potrebe za preuzimanje novih fondova uprave i školstva ili novih dijelova već preuzetih arhivskih fondova kod stvaratelja koji još uvijek djeluju i stvaraju arhivsku građu. Već sada dolazi do smještajnog dijeljenja fondova, jer se jedan fond općinske uprave dobrim dijelom nalazi u spremištima u Tuzli, a posljednje dvije preuzete godine arhivske građe u depoima u Dubravama. Sve se više javlja potreba za otvaranjem ureda u Dubravama, gdje bi stalno radili zaposlenici Arhiva, kako zbog zahtjeva za ovu vrstu građe koja se često traži, tako i zbog sve češćih zahtjeva kojima se traže informacije sa određenom urgencijom.

Prošle godine Arhiv je uradio procjenu faktora rizika od požara. Bilo bi neophodno uraditi potpunu procjenu faktora svih rizika za arhivsku građu pohranjenu u svim depoima, kako bi se provele sve mjere zaštite i ugroženost arhivske građe u depoima svela na minimum.

Mogućnosti rješavanja problema smještajnih kapaciteta Arhiva Tuzlasnog kantona

Iako stanje sa zgradom i spremišnim prostorom Arhiva nije u potpunosti zadovoljavajuće, dobro je da Arhiv u potpunosti i nesmetano može da nastavi sa obavljanjem djelatnosti. To, međutim, ni u kom slučaju ne znači da Arhiv ne treba

¹⁵ *Priručnik iz arhivistike*, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, Zagreb 1977., str. 100.

da radi i razmišlja o novim mogućnostima i načinima na koji će dugoročno riješiti problem arhivske zgrade i smještajnog prostora.

Postoji nekoliko mogućnosti rješavanja ovog problema. Jedan bi bio izgradnja arhivskog centra, po mogućnosti na lokaciji u Dubravama. Kao što je naznačeno, Arhiv na istoj već posjeduje tri objekata, koji bi kompletnom rekonstrukcijom i adaptacijom mogli biti iskorišteni kao osnova jednog arhivskog centra. Dobra stvar je da Arhiv već koristi ove objekte, da postoji infrastruktura, a spajanjem već navedenih objekata u jednu cjelinu dobija se dovoljno prostora za jednu zadovoljavajuću arhivsku zgradu. Naravno pri izradi takvog jednog projekta potrebno je koristiti znanja i stručnosti arhitekata i građevinaca, ali i cijelog spektra drugih stručnjaka. No, u izgradnju takvog projekta bi svakako trebalo uključiti i arhiviste, te i u isti ugraditi sve potrebne mjere sigurnosti prema važećim standardima kako bi se stvorili što bolji uslovi za čuvanje arhivske građe.

Manjkavost ovakvog prijedloga je svakako finansijska situacija u kojoj se Arhiv nalazi, ali i nedovoljna briga društvene zajednice i osnivača, koji nemaju osjećaja za značaj ove djelatnosti. Druga stvar bila bi zadržavanje glavnog objekta u centru grada, jer bi se totalnim premještanjem Arhiva iz grada oslabila osnovna poveznica sa korisnicima.

Druga mogućnost dugoročnog rješavanja problema prostora za Arhiv bila bi po mogućnosti dobijanje jedne od zgrada škola u užem centralnom jezgri grada. Već neko vrijeme se zbog manjenog broja učenika govori o mogućnosti zatvaranja nekih škola u Tuzli. Time bi se objekti škola, koji su u zadovoljavajućem stanju mogli prilagoditi i iskoristiti kao zgrade za Arhiv ili neke druge ustanove kulture koje imaju problema sa prostorom.¹⁶ U tom slučaju ne bi trebala neka prevelika finansijska sredstva za adaptaciju i prilagođavanje objekta arhivskoj djelatnosti. Osim toga prostorije Arhiva bi ostale u centru grada, na dohvat ruke korisnicima, čime se ne bi narušila ta već postojeća veza Arhiva sa društvenom zajednicom, i sve većim brojem korisnika.

Rezime

Da bi arhivi mogli efikasno i uspješno obavljati arhivsku djelatnost u svom punom kapacitetu preduslov je da posjeduju adekvatnu zgradu i odgovarajuće smještajne kapacitete. Postojanje adekvatnog radnog i spremišnog prostora pretpostavka je mogućnosti obavljanja arhivske djelatnosti.

I pored toga, svjedoci smo da su arhivi u Bosni i Hercegovini smješteni u objekte koji ne zadovoljavaju potrebe arhiva. Takav je slučaj i sa Arhivom Tuzlanskog kantona, koji se od svog osnivanja bori sa velikim problemom smještajnog prostora. Od 1990. godine Arhiv je smješten u ulici Franje Ledera br. 1, u samom centru grada, koja se na žalost nalazi u zoni tonjenja, što ima trajne posljedice na kvalitet objekta,

¹⁶ Primjer Muzej istočne Bosne, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK i sl.

njegovo održavanje, ali i unutrašnje kapacitete i sigurnost zaposlenika, korisnika, ali i arhivske građe. Zbog prostorne ograničenosti Arhiv je uspio na korištenje dobiti objekte u bivšoj vojnoj kasarni u Dubravama, u dva navrata 2007. i 2009. godine. Sa tim kapacitetima riješeno je pitanje smještaja arhivske građe za narednih nekoliko godina, ali još uvijek se traži način na koji bi se trajno ili barem dugoročno riješili ovi problemi.

Postoji nekoliko potencijalnih rješenja: izgradnja arhivskog centra u Dubravama, koji bi iziskivao značajna finansijska ulaganja i potpuno novi projekat namjenske arhivske zgrade, što je naravno poželjno, ali zbog finansijske krize u državi, ali i nedostatka podrške osnivača malo vjerovatno.

Druga mogućnost je pokušaj dobijanja jednog od objekata škola sa područja užeg jezgra Tuzle, što bi bilo možda izvodljivije. Ovi objekti su uglavnom dobro očuvani i ne bi iziskivali velika finansijska ulaganja, a isti bi se mogli adekvatno adaptirati za potrebe Arhiva. Međutim, i ova mogućnost uveliko zavisi od raspoloženja i podrške društvene zajednice i osnivača, koja bar po dosadašnjim pokazateljima nije bila na potrebnom nivou.

Bez obzira o kojoj od ovih mogućnosti je riječ, potrebno je imati na umu da se prilikom gradnje novih objekata za arhive, ili rekonstrukcije postojećih objekata za potrebe arhiva, obavezno moraju uključiti arhivisti i ugraditi u projekte sve potrebne mjere sigurnosti prema važećim standardima kako bi se stvorili što bolji uslovi za smještaj, čuvanje i korištenje arhivske građe.

Summary

To archive efficiently and effectively carry out archival activities at its full capacity, a prerequisite is that they have adequate building and appropriate accommodations. The existence of an adequate work and storage space assumption is able to archive services.

And besides, we have witnessed the archives in Bosnia and Herzegovina are located in facilities that do not meet the needs of archives. Such is the case with the Archives of Tuzla Canton, which since its founding in fighting the big problem of storage space. Since 1990, the archive is located in the street Franjo Leder no. 1, in the city center, which is unfortunately located in a zone of subsidence, which has lasting effects on the quality of building, maintaining, and internal capacity and safety of employees, customers, and archival materials. Due to space limitations Archives has managed to get the use of facilities in a former military barracks in Dubrave, on two occasions, 2007 and 2009. With these capacities have solved the issue of storing archival materials for the next few years, but are still looking for ways to make it permanent or at least long term fix these problems.

There are several potential solutions: building archives center in Dubrava, which would have required a significant financial investment and a brand new project

dedicated archives building, which is of course desirable, but due to the financial crisis in the country, but also the lack of support of the founder unlikely.

Another option is to try to obtain one of the schools from the area of the inner core of Tuzla, which would be perhaps feasible. These facilities are generally well preserved and would not require large financial investments, and the same could be adequately adapted to the needs of archives. However, this possibility depends upon the mood and the support of the community and the founders, who at least at present indicators was not at the required level.

Regardless of which of these options it is necessary to bear in mind that during the construction of new facilities for the archives, or reconstruction of existing facilities for the archives, are required to include archivists and incorporated into projects all the necessary safety measures according to current standards to create the best possible conditions for accommodation, storage and use of archival materials.

DEPO PROSTOR „VRBANJUŠA“ ADAPTACIJA I STAVLJANJE U FUNKCIJU

Abstrakt: Rad govori o jednom depo prostoru Historijskog arhiva Sarajevo. Isti se nalazi u Čadordžinoj ulici broj 90 u sarajevskom naselju Vrbanjuša, pa je tako i dobio naziv depo „Vrbanjuša“. U ovom depou je smješteno ukupno 287 arhivskih fondova koje posjeduje Historijski arhiv Sarajevo. To su fondovi koji se odnose na upravu od 1878. godine do 1995. godine, fondovi koji se odnose na osnovne i srednje škole, kulturna društva, fondovi koji se odnose na sudstvo i privredni fondovi. U ovom radu autor će pokušati predstaviti stanje same zgrade tj. depo prostora i opremljenost istog arhivskom opremom.

Ključne riječi: Depo prostor, smještaj, adaptacija, rekonstrukcija, arhivski fondovi, arhivska oprema.

THE DEPO SPACE „VRBANJUŠA“ - ADAPTATION AND USE

Abstract: This paper discusses one depot space of the Historical Archives of Sarajevo. The same is in Čadordžina street number 90 in the Sarajevo neighborhood Vrbanjuša, so it got its name depot “Vrbanjuša.” This depot is housing a total of 287 archival holdings owned by the Historical Archive of Sarajevo. These are funds that relate to the administration of 1878 to 1995, funds pertaining to primary and secondary schools, cultural associations, funds relating to the judiciary and economic funds. In this paper the author will try to present the state of the building, i.e. depot premises and equipment of the same archival level.

Keywords: Depot space, accommodation, adaptation, reconstruction, archive holdings, archival equipment.

Uvod

Historijski arhiv Sarajevo posjeduje ukupno 658 arhivskih fondova i zbirki koji su smješteni u dva depo prostora, a jedan dio je smješten u matičnoj zgradi Arhiva.

Ovdje ćemo predstaviti depo „Vrbanjuša“, koji se nalazi u Čadordžinoj ulici broj 90 u sarajevskom naselju Vrbanjuša, pa odatle i njegov naziv. U ovom depou

je smješteno ukupno 287. fondova koje posjeduje Historijski arhiv Sarajevo. To su fondovi koji se odnose na upravu i to od 1878. do 1995. godine, fondovi koji se odnose na osnovne i srednje škole, kulturna društva, fondovi koji se odnose na sudstvo i privredni fondovi.

Depo „Vrbanjuša“ – adaptacija i korisnička funkcija

Depo “Vrbanjuša” se nalazi u zgradi koja je izgrađena 1912. godine i koja je prvobitno služila kao muslimansko sirotište. Poslije 1941. godine je korištena kao škola, a nakon toga i kao Dom učenika u privredi, da bi 1990. godine bila dodijeljena Arhivu, za depo prostor. Iz navedenog možemo vidjeti da je ova zgrada bila potpuno neadekvatna za depo prostor i da joj je bila potrebna temeljita adaptacija i rekonstrukcija da bi se koliko toliko mogla koristiti za potrebe Arhiva.

Zgrada ima ukupno 1640 kvadratnih metara. Od toga:

- podrum zgrade ima 260 m² sa visinom od 3,00 metara,
- prizemlje ima 470 m² sa visinom od 3,50 metara,
- prvi sprat ima 470 m² sa visinom od 3,50 metara i
- tavanke prostorije koje imaju 440 m² sa visinom od 1,20 do 3,60 metara u zavisnosti od položaja krovne konstrukcije.

Plan adaptacije i rekonstrukcije zgrade je napravljen 2005. godine, a u obzir se moralo uzeti i to da je u depou “Vrbanjuša” u tom trenutku bilo smješteno više od dvjesto arhivskih fondova i to je jako otežavalo sam proces rekonstrukcije i adaptacije, jer je fondove trebalo stalno prenositi iz prostorije u prostoriju u zavisnosti koja se od njih adaptirala. Uporedo sa adaptacijom i rekonstrukcijom same zgrade krenulo se i u nabavku savremene arhivske opreme tj. pokretnih arhivskih regala u koje bi se konačno trebala smjestiti arhivska građa.

Podrum depoa “Vrbanjuša” se prostire na 260 kvadratnih metara i ima pet prostorija. Tri od pet podrumskih prostorija je renovirano i dok se u dvije prostorije koje su opremljene fiksnim metalnim arhivskim policama nalazi uglavnom arhivska građa preduzeća koja su otišla u stečaj, jedna prostorija je predviđena za knjigovoznicu i laboratoriju. Zbog finansijske situacije u kojoj je cijela država, pa i sam Arhiv još uvijek nije došlo do opremanja ove prostorije neophodnom opremom. Trenutno je u toku renoviranje još jedne prostorije u podrumu depoa, i već su završeni građevinski radovi. Sljedeći korak je postavljanje šina za pokretne arhivske regale, a nakon toga i postavljanje samih regala. Isto tako u planu je i renoviranje i opremanje arhivskom opremom jedine nerenovirane prostorije u podrumu. Sama realizacija ovog plana uveliko zavisi od finansijske situacije iako bi nama adaptiranje i renoviranje te prostorije bilo od velikog značaja s obzirom na prostor koji bi dobili za pohranu arhivske građe.

Prizemlje se prostire na 470 kvadratnih metara i dijeli se na lijevo i desno krilo sa ukupno 11 prostorija. U desnom krilu se nalaze prostorije od 1 do 7. Prve dvije prostorije su male i opremljene su fiksnim metalnim arhivskim policama. U ovim prostorijama se nalaze neki manji arhivski fondovi. Prostorija broj 3 je još 2005. godine renovirana i opremljena pokretnim arhivskim regalima. U ovu prostoriju možemo smjestiti ukupno 1.120 dužnih metara arhivske građe i ona je gotovo u cijelosti popunjena građom općine Centar Sarajevo od 1955. do 1995. godine. Godine 2012. usljed obilnih padavina i podzemnih voda dolazi do blagog slijeganja tla i pucanja temelja u ovoj prostoriji. Taj problem smo riješili ojačavanjem temelja, ali smo za vrijeme tih neplaniranih radova morali razmontirati dio voza i građu prebaciti na drugo mjesto.

Prostorija broj 4 je također renovirana i opremljena pokretnim arhivskim regalima u koje je moguće smjestiti 216 dužnih metara arhivske građe.

Prostorija broj 5 je također renovirana i ona služi kao kancelarija.

Prostorija broj 6 je renovirana i opremljena fiksnim metalnim arhivskim policama. U ovoj prostoriji je smješten dio biblioteke Historijskog arhiva Sarajevo sa cca. 6.000 naslova. Ove knjige se uglavnom odnose na školske lektire i duplikate. Ovaj dio bibliotekog fonda je prebačen iz biblioteke koja se nalazi u matičnoj zgradi Arhiva, a nakon što je od dijela prostora nekadašnje biblioteke napravljena čitaonica.

Prostorija broj 7 je isto tako u potpunosti renovirana i namijenjena je za čitaonicu za potrebe istraživača.

U lijevom krilu prizemlja nalaze se četiri prostorije od br. 8 do 11.

Prostorija broj 8 je u potpunosti renovirana i opremljena pokretnim arhivskim regalima u koje možemo smjestiti 1.368 dužnih metara arhivske građe. Ona je u potpunosti popunjena građom općine Novo Sarajevo od 1955. do 1995. godine i Dn spisima Općinskog suda Sarajevo od 1891. do 1995. godine.

Prostorija broj 9 je radni prostor dvojice arhivskih tehničara koji rade u depou „Vrbanjuša“.

Prostorija broj 10 je, također, renovirana i opremljena pokretnim arhivskim regalima u koju se može smjestiti 935 dužnih metara arhivske građe. I ova prostorija je popunjena arhivskom građom koja se odnosi na osnovne, srednje škole, kulturna društva, Dobrinjsku bolnicu i građu općine Stari grad od 1979. do 1995. godine.

Prostorija broj 11 je posljednja renovirana i opremljena pokretnim arhivskim regalima u koju je moguće smjestiti 1.080 dužnih metara arhivske građe. U ovoj prostoriji se nalazi arhivska građa općine Novi grad od 1979. do 1995. godine, dok je jedan dio voza još uvijek prazan.

U prizemlju se, također, nalazi i jedan mokri čvor.

Treba napomenuti da je u svim prostorijama urađen protivprovalni sistem i vatrodojava, a prozori su zatamnjeni bijelom masnom farbom. U svim prostorijama ima dovoljno dnevne svjetlosti, a postoji i mogućnost prozračivanja.

Kao i prizemlje i prvi sprat depoa „Vrbanjuša“ se prostire na 470 kvadratnih metara i dijeli se na lijevo i desno krilo. Na ovome spratu imamo manji broj prostorija,

tačnije njih osam. Prilikom pravljenja plana rekonstrukcije i adaptacije zgrade odlučeno je da se zbog statike zgrade u desnom krilu prvog sprata ne postavljaju pokretni arhivski regali. Ta odluka se kasnije pokazala dobrom, jer je u tom krilu zgrade 2012. godine došlo do pucanja temelja.

Prostorija broj 12 je predviđena za kancelariju.

Prostorija broj 13 je nedavno renovirana i ojačan joj je pod i u nju će biti montirane fiksne metalne arhivske police.

Prostorija broj 14 je renovirana u koju su također postavljene fiksne metalne arhivske police i u istoj se nalazi arhivska građa nekoliko privrednih društava kao i građa Šerijatskog suda.

Prostorija broj 15 je nešto manja od prethodne prostorije, renovirana je i opremljena fiksnim metalnim arhivskim policama. I u ovoj prostoriji se nalazi arhivska građa privrednih društava.

Lijevo krilo prvog sprata depoa "Vrbanjuša" je prilikom rekonstrukcije u potpunosti ojačano da bi se u te prostorije mogli postaviti pokretni arhivski regali. U ovome dijelu zgrade se nalaze četiri prostorije.

Prostorija 16 služi kao kancelarija.

Prostorija 17 je opremljena pokretnim arhivskim regalima u koje je moguće smjestiti 1.440 dužnih metara arhivske građe. Ta prostorija je popunjena arhivskim fondovima koji se odnose na Upravu. Tako je tu pohranjena građa Gradskog poglavarstva grada Sarajeva od 1887. do 1941. godine, zatim građa Gradskog i Sreskog narodnog odbora i popis stanovništva gradske opštine Sarajevo iz 1925. godine.

Prostorija broj 18 je isto tako opremljena pokretnim arhivskim regalima u koje je moguće smjestiti 1.152 dužna metra arhivske građe. U ovoj prostoriji se nalazi građa Općinskog suda Sarajevo.

Prostorija broj 19 je kao i prethodne dvije opremljena pokretnim arhivskim regalima u koje je moguće smjestiti 972 dužna metra arhivske građe. Kao i u prethodnoj prostoriji i u ovoj se nalazi građa Općinskog suda Sarajevo, kao i građa Tužilaštva Kantona Sarajevo.

Na prvom spratu se nalazi i jedan mokri čvor.

U svim ovim prostorijama urađen je protivprovalni sistem i vatrodojava, a prozori su zatamnjeni bijelom masnom farbom. U svim prostorijama ima dovoljno dnevne svjetlosti, a postoji i mogućnost prozračivanja.

Tavan prostor depoa "Vrbanjuša" se prostire na 440 metara kvadratnih i to je jedini dio zgrade na kojem do sada nisu izvođeni nikakvi građevinski radovi. Na tavanu se još uvijek nalaze neki arhivski fondovi koji su tamo premješteni prilikom rekonstrukcije i adaptacije prizemlja i prvog sprata. Sada nakon što je skoro završena rekonstrukcija podruma, prizemlja i prvog sprata, arhivski fondovi koji se nalaze na tavanu će dobiti svoj trajni smještaj. Tek nakon toga moći će se pristupiti rekonstrukciji i adaptaciji tavanaskog prostora depoa "Vrbanjuša".

Zaključak

Historijski arhiv Sarajevo posjeduje 658 arhivskih fondova i zbirki. Veći dio tih fondova, tačnije 287 je pohranjeno u depo prostoru “Vrbanjuša”. Zgrada u kojoj se nalazi depo prostor “Vrbanjuša” je izgrađena 1912. godine i potpuno je bila neadekvatna za depo prostor. Samu zgradu Arhiv je dobio na korištenje 1990. godine, a od 2005. godine traje njena rekonstrukcija i adaptacija da bi se mogla koristiti kao depo prostor. Do danas je potpuno rekonstruisana i adaptirana 21. prostorija depoa. Uporedo sa rekonstrukcijom i adaptacijom išlo se i u nabavku i opremanje prostorija modernom arhivskom opremom. Tako je od 21 prostorije 8 prostorija opremljeno pokretnim arhivskim regalima tj. onoliko prostorija koliko je dozvoljavalo samo stanje zgrade. Na ovaj način se dobilo prostora za 8.284 dužnih metra arhivske građe. Autor priloga je mišljenja da je Historijski arhiv Sarajevo tj. njegov depo prostor “Vrbanjuša” trenutno najopremljeniji depo prostor u Bosni i Hercegovini.

Summary

The Historical Archive in Sarajevo possesses 658 archive funds and collections. Most of the funds, precisely 287 funds, have been stored in the archive depot ‘Vrbanjuša’. The building where the ‘Vrbanjuša’ depot is located was built in 1912 and was totally inadequate to be used as archive depot. The building was allocated to be used by the Archive in 1990, and it has been under reconstruction since 2005. The aim of the reconstruction is to adapt the building to be used as an archive depot in an adequate manner.

Up to date 21 rooms have been fully reconstructed and adapted. Purchase and installation of the modern archiving equipment have been done in parallel with the reconstruction, so 8 out of 21 rooms have been equipped with the mobile archiving cabinets, i.e. as many rooms as the condition of the building itself permits. In this way the material of 8284 m has been ensured for proper archiving.

I can freely state that the ‘Vrbanjuša’ depot of the Historical Archive in Sarajevo is currently the best equipped archiving depot in Bosnia and Herzegovina.

ZNAČAJ KLASIČNE ZAŠTITE ARHIVSKE GRAĐE ZA SAVREMENI OBLIK NJENE ZAŠTITE

Abstrakt. *Vreme je vrlo bitan faktor, verni pratilac prirodnih zakonitosti, a time i prirodno prava. Veliki broj značajnih događaja ili ličnosti iz davnih vremena ostali su zabeleženi i sačuvani do današnjih dana. Zabeleženi su na raznim podlogama i sa različitim sredstvima beleženja - pisanja. Naravno i na različitim jezicima, pismima. Neki od njih su sačuvani i do današnjih dana, i koriste se. Oni se „ko bolest večito nasleđuju i od kolena do kolena prenose“. Prenose se sačuvanim spomenicima kulture-arhivskom građom.*

A kada se zapitamo kakvim je to znanjem ili Božjom voljom to bogatstvo arhivske građe vekovima sačuvano, da bi je i sadašnje generacije mogle koristiti i ići saznanjima do u daleku prošlost, nailazimo na rebuse. Naime, nepoznanice su gde je ta arhivska građa bila smeštana i kakvim je postupcima očuvana do današnjih dana. Neku umnost je onima koji su se starali o njoj podarila priroda.

Tu drevnu i vrednu arhivsku građu treba i dalje čuvati za buduće generacije digitalizovanjem, ili prenošenjem na druge oblike elektronskih zapisa, i omogućiti njeno korišćenje, a originalnu, zlata vrednu i dotrajalu građu sačuvati od habanja njenom dugom upotrebom. Autor ovog rada pokušao je da dođe do bližih saznanja i da neka od njih predloži u vidu poruka.

Ključne reči: *Arhivi, arhivska građa, arhivisti, zakonski propisi, korišćenje, mikrofilmovanje i digitalizacija arhivske građe.*

THE IMPORTANCE OF CLASSICAL PROTECTION OF ARCHIVAL MATERIAL FOR ITS CONTINUED PRESERVATION TODAY

Abstract: *Time is a very important factor, the faithful companion of natural order, and thus law of nature. A large number of important historical events and figures remained recorded and preserved from ancient times to this day. It was recorded on different materials and with different means of recording – writing, in different languages, scripts, of course. Some of these recordings are preserved and are still in use today. It is “inherited legacy, carefully nourished from generation to generation”. Recordings are transferred through surviving cultural monuments - archives.*

But how to knowledge hidden in archives got preserved for centuries, to be used by current generations to go far back into history. Where were the archival

material stored and what are the methods used to preserve it to the present day. How wise were the ones taking care of it.

This ancient and valuable archival material should still be kept for future generations using modern methods - digitization, or other form of transferring digital media, which will allow an easy access and handling, and keep, as well, the original and usually worn material preserved from destruction.

Author of this paper tried to explain these subjects and propose some answers.

Keywords: *Archives, archival material, archivist, legal regulations, microfilm, usage of archives, digitization of archives.*

Uvod

Po nekom pravilu svi primorski gradovi sa prostora bivše Jugoslavije donosili su svoje statute (Kotor, Budva, Dubrovnik, Zadar, Split, Pula, Koper, Gorica...). Mnogi od tih statuta su sačuvani i još se mogu koristiti u istorijske, istraživačke i naučne svrhe. Međutim, veći broj gradova je "svoje statute" preneo na neke od savremenijih oblika zapisa ili ih štampao. Neki su od njih prevedeni, ili pojašnjeni, obzirom kada su i na kom su jeziku pisani, a iz razloga da bi se lakše koristili. Ti statuti najčešće su nastajali u periodu od X do XV veka. I u kontinentalnim delovima bivše Jugoslavije postoje sačuvani pisani spomenici-dokumenti iz perioda XII-XV veka (Miroslavljevo jevanđele, naredbe ili dekreti osmanskog ili drugih carstava koja su vladala u raznim periodima vremena na "balkanskim prostorima" itd.).

Postoji dosta očuvane arhivske građe koja potiče i iz mnogo ranijih vekova (Kina, Egipat, Italija ...). Neka arhivska građa potiče i iz perioda pre Nove ere, bez obira na čemu je i sa čim je pisana (pergamentu, papirusu, muralu-zidu, kamenoj ploči, po pećinama i sl.). E, onda se pitamo kako je ta arhivska građa pa i ona iz bližih vremenskih perioda sačuvana, kada je tehnologija u nastajanju tih dokumenata gledajući sa današnjeg aspekta bila primitivna. Materijali sa kojima su stvarani ti dokumenti i materijali na kojima su pisani sa preživjelim tragovima stvarani ručno, a ostali vekovima da žive i prežive. Čudno. Gde je ta građa imala smeštaj? Kakva je tehničko tehnološka zaštita primenjivana na toj građi? Ko se i kako starao o hemijsko biološkoj zaštiti? Ko je obezbeđivao fizičko-bezbedonosnu zaštitu? Na sva ta pitanja je bolje i daleko lakše razmišljati i diviti se "njihovoj stručnosti"¹ nego dati prave odgovore. Neka to i za nas današnje generacija bude načelna nepoznanica.

Ciceron, veliki rimski državnik, besednik, i pisac u drugom veku pre nove ere je zapisao i propovedao „*Neka tvoja Eminencija za svaku provinciju - da se u gradovima urede javne zgrade u kojima bi gradski činovnici mogli smjestiti pisane*

¹ I autor ovog rada imao je zadovoljstvo posetiti jedan broj "drevnih arhiva" koji čuvaju arhivsku građu iz najstarijih vremena (Peking, Moskva, Kairo, Rim, Venecija, Beč, Trst, Solun, Carigrad, Buenos Aires) i da se divi njenoj sačuvanosti i brizi arhivista za njenu sudbinu.

spomenike, ujedno neka izaberu nekog ko će spise čuvati, da se nebi oštetili i da bi ih oni koji ih budu tražili mogli brzo da ih pronađu. Dakle gradski činovnici moraju osnovati arhiv i što je do sada u tom pogledu bilo propušteno neka se ispravi“.

A Njegoš, pisac, filozof i državnik i jedan od najpoznatijih ličnosti na polju filozofije i poezije iskazano kroz njegova dela evropskih prostora je sredinom devetnaestog veka zapisao: „*Venecija me sasvim oduševila, priredili su mi počasti u Veneciji kao Telemahu u Fokidi, tako je uživala duša ne naviknuta na uživanje, no i kako nebi u društvu anđela u otkrovenju Jelisejskih draži. Trg svetog Marka stvoren je za uživanje, kanal Grande za divljenje, a ostala Venecija jedino za filozofe. No arhivi, ah arhivi, bogati zapisi davnih prošlih vjekova, oni su za mene nedostižan idol, koji me magično očarava“.*

Kud će većih dokaza o vrednosti arhivske građe, objektima gde se ona čuvala i postupak njenog korišćenja od iskaza dva velika gorostasa nauke, vlasti i mudrosti, koji su živeli i stvarali u razmaku od dvadeset vekova, a mišljenja i ideje im se u mnogome podudaraju.

To što su oni tada izrekli, mi sadašnji, kako nas nazivaju savremeni arhivisti, podržavamo i divimo se njihovoj dalekosežnosti. Te, i slične izjave velikih umnika, i stanje arhivske građe iz drevnih vremena u pojedinim državama minulih vekova morale bi da imaju psihološki uticaj na nas arhiviste, koji se bavimo zaštitom arhivske građe u novim vremenskim periodima i savremenim uslovima .

Uticaj razvoja arhivistike na očuvanost arhivske građe

Tragovi arhivistike sežu u daleku prošlost, a da se svest o čuvanju i zaštiti arhivske građe menjala od vremena do vremena, zavisno od društvenih prilika, a arhivska građa predstavlja najvažniji trag ljudskog društva iz prošlosti, koji se organizovano čuva, i koji autentično svedoči o postojanju određenih ljudskih radnji, procesa i događaja.²

Poznato nam je da se arhivistika razvijala najpre u okviru jurisprudencije, a potom istorije sa kojom je dugo bila tesno povezana kao pomoćna istorijska nauka. To je dugo vremena bilo obeležje tradicionalne arhivistike, koja je nastajala u okrilju istorije i tako se razvijala, jer njena metoda nije bila ništa drugo do primena istorijske metode i postulata u području koje joj je pravna nauka ostavila u nasleđe. To su oni

2 Na samom početku XX veka, a naročito iz ranijih perioda dokumenta su bila čudesna, malobrojna, umetnički pisana, neizbrisivog teksta i skoro neuništiva - dakle lepota je izbijala i iz onoga na čemu je pisano. Ponosan je onaj narod i onaj arhiv koji ih poseduje ili kome nisu uništena ili odneta. U drugoj polovini XX veka, nastaje prava eksplozija pisanih dokumenata, prava industrijska produkcija registraturskog materijala o čijoj se količini prave zastrašujuće statistike. Nijedna država nije toliko bogata, da sve što je od dokumenata treba sačuvati. Međutim kompjuterska era već uveliko menja sve aspekte našeg života. Novi oblici dokumenata masovno potiskuju klasični papirni dokumenat, ali isto tako je činjenica da to istovremeno prate i dalje još uvek dva nerešena pitanja a to su: prvo trajnost dokumenata na novim medijama i drugo mogućnost čitljivosti njihovog sadržaja u budućnosti. No i u tom pravcu iznalaze se rešenja.

isti elementi kojima se služila istorija na području istorijskog istraživanja. Danas arhivistika skoro svuda u svetu priznaje svoju posebnost, a u većini zemalja se smatra posebnom naukom, što po svim elementima i jeste.

Poznato je i to da je prisutna činjenica da je velika količina arhivske građe iz ranijih vekova sačuvana, iako nije uvek postojalo arhivsko zakonodavstvo. Logično je zapitati se, koje su to prirodne i društvene sile koje su doprinele da se ta građa spase sve do današnjih dana. Pravo je umeće bilo sačuvati tu arhivsku građu.

Smatra se da su bitna tri perioda u razvoju arhivskog razvoja i to: period kada nije postojalo arhivsko zakonodavstvo; period kada se radilo po kancelarijskom ustrojstvu (državna administracija) i period zakonodavnog uređenja zaštite arhivske građe. Svaki period imao je neko od opravdanja u metodologiji rada kod očuvanja arhivske građe. Ako bi se osvrnuli na bliži period vremena iza nas onda bi se grubo mogao podeliti na: *kancelarijski period zaštite arhivske građe kod njenih stvaralaca* i drugi period *arhivsko razdoblje*.

Naime, postoji period vremena struke kada nije postojalo arhivsko zakonodavstvo, pa se radilo po kancelarijskom ustrojstvu, „dvorskih kancelarija“, kasnije „javnih kancelarija“. Nakon toga dolazi period „državne administracije“, što je i bilo logično tom vremenu - periodu „zakonodavnog uređenja zaštite arhivske građe“. Podrobno etapno prikazivanje razvoja arhivske službe i mesto i ulogu koju je ta delatnost u kom periodu imala, zauzimala bi puno prostora.

Arhiv bi se mogao definisati „namenska specijalizovana ustanova u kojoj je pohranjena i trajno se čuva arhivska građa više stvaralaca, koja se stručno obrađuje i daje na korišćenje, za individualne i šire društvene potrebe.

Na Balkanu su se menjale četiri civilizacije, pa i razni pristupi kulturnim i istorijskim vrednostima, a time i arhivima, a to su grčka, južnoslovenska, romanska i islamska, koje karakterišu, pre svega, religije. Smenjivanje civilizacija na Balkanu remetili su stabilnost i adaptacije ili očuvanje svojih kultura. To je pratilo i južnoslovenske prostore.³

Ovo se ističe iz razloga, jer nigde u svetu kao na Balkanu nije smešten veliki broj „malih naroda“ od kojih svaki ima naglašenu težinu za održavanje svog nacionalnog identiteta. Nema asimilacije. Svaka od njih je smatrala, što je prisutno i danas da je ugrožena od zemalja u okruženju, tako da dolazi i do sukoba. To je i razlog da su ti narodi pridavali veći prioritet strategijama odbrana i nabavci oruđa i oružja, a manje očuvanju kulturnih vrednosti. To je trebalo sačuvati jer su se na tim prostorima smenjivali još iz ranijih perioda: helenske, ilirska, dardanska, tračka, rimska, islamska, germanska i mnoge druge kulture. Te brojno primenjivane kulture mnogih osvajača na jugoslovenskim prostorima trebalo je sačuvati kako bi se saznale

3 Ako uzmemo za primer razvoj arhivske delatnosti na prostorima današnje Crne Gore (Duklja, Zeta, Crna Gora) postoje skromni podaci iz vremena vladavine Nemanjića, Balšića, Crnojevića, a iz doba dinastije Petrovića daleko više. Na prostorima Crne Gore smenjivale su se mletačka, osmanska, francuska, ruska, austrijska i druge imperije koje su uticale na arhivsku službu i arhivsku građu i ostavile snažan pečat na kulturu, pravni sistem, administraciju i društveni život ovih krajeva. Isto tako svaka od novostvorenih država bivše SFRJ imaju takode istorijat razvoja svojih prostora, zavisno od toga pod čijom su vlašću bili i u kom su periodu vremena oni „vladali“.

prave istine. I iz navedenih razloga osećamo se otuđenima što nije sačuvan veći deo istorije, odnosno arhivske građe iz tih vrlo značajnih istorijskih perioda.

Arhivistika kao samostalna nauka u korpusu društvenih nauka je nauka koja proučava arhivsku teoriju i praksu, arhivsku tehniku, pravo i istoriju arhiva. Arhivi da bi postojali i opstali moraju imati arhivske zgrade, arhivsku građu pohranjenu u arhivima, stručne radnike za postupanje sa arhivskom građom, tehnička i materijalna sredstva.⁴

Delatnosti, kojima se arhivisti bave je pre svega: kultura, nauka, pa onda, istorija i pravo, mada je malo društvenih delatnosti gde ne zadire arhivska delatnost. Da bi arhivi obavljali stručno, savesno i odgovorno svoje obaveze moraju biti poštovaoci odredbi koje regulišu zaštitu i korišćenje arhivske građe, a to su pre svih materijalni zakonski i podzakonski propisi. Naravno postavlja se pitanje šta je to pravo. Pravo je deo kulture koji nosi onaj legitimitet i legalitet koji odgovara konkretnom stepenu opšte kulture. Pravna država se zasniva na legitimitetu i legalitetu prava i ustanova, koje stvaraju i primenjuju pravo. Pravo iskazano kroz zakonske propise regulator je, svih oblika delatnosti u društvu i državi, pa i arhivske delatnosti. Šta bi to onda bilo arhivsko zakonodavstvo? Arhivsko zakonodavstvo bi bilo skup zakona i pravnih regulativa, koje upravljaju očuvanjem, korišćenjem i zaštitom arhivske građe i organizacijom arhiva u državi. Ono pretpostavlja postojanje države kao organizovane zajednice koja obezbeđuje njegovu primenu. Ono izražava volju vladajuće klase. Zakon čine propisane pravne norme. Veći dio aktivnosti koje se obavljaju i primenjuju u zaštiti arhivske građe obavljaju se u arhivima.⁵

Zaštita arhivske građe

Postavlja se pitanje čime i kako se štite, odnosno čime treba zaštititi prirodu, njene vrijednosti, nepokretna i pokretna kulturna dobra, a time i arhivsku građu, kao nezamjenljivo kulturno blago svake zemlje. Naravno, pre svega vekovnim iskustvom i metodologijom rada prethodnih generacija, praksom i primenom arhivističke teorije i prakse iz bližih perioda, te primenom savremenih oblika zaštite. Ta iskustva bi mnogo koristila.

Arhivi se susreću sa problemom osiguranja-obezbeđenja najosnovnijih uslova za rad, koji bi garantovali kvalitetno trajno čuvanje i nepromenljivost

4 Sve počinje od ustava zemlje na osnovu koga se donose zakoni koji regulišu određenu oblast, pa i arhivsku. Iz jednog ili više zakona (što je i praksa) proizilazi osnov za donošenje podzakonskih akata, a tamo gde sve to nije zakonskim i podzakonskim propisima regulisano, to je ostavljeno u nadležnost rukovodiocima arhiva da to urade internim aktima.

5 Prvo treba da znamo da u društvenim naukama je poznato da bez arhiva nema racionalne istorijske građe, bez naučne historiografije nema održivosti istorijske svesti, a istorijska svest bi bila sastavni i prioritetni deo društvene svesti. Vrlo je opasno ako je istorija tuđa, ne poznaje se ili se ne razume. Arhivi, odnosno ono što je u njima pohranjeno je vrli dokazni materijal, izvorište saznanja (čuvari pamćenja) o svim vremenskim etapama, a naročito o prošlosti, čime istoriju prave skoro bezopasnom, jer je arhivska građa svedok istine.

originala i očuvanje njegovog izvornog kvaliteta. Zgrade arhiva bi trebale da budu funkcionalne, a depoi da imaju odgovarajuće temperature, vlagu, i svetlost i da budu zaštićene od zemljotresa, požara i poplava. Originalnu arhivsku građu treba zaštititi propisanim merama sa što manjim brojem izdavanja te građe na korišćenje, jer je od čestog korišćenja podložna trošenju i habanju, pa je neophodno obezbediti sigurnost originala. Građa, takođe, može biti ugrožena i od strane nepozvanih posjetilaca.

Jedno od najvažnijih pitanja zaštite arhivske građe je njen smeštaj. To ustvari nije samo važno pitanje već najčešće i problem, jer je zaista teško obezbijediti dovoljan uslovni prostor za njen adekvatan smeštaj. Prvo se mora poći od smeštaja arhivske građe. To su zgrade novi ili adaptirani objekti. Arhivi pored arhivske građe i njenog uslovnog smeštaja moraju imati savremenu opremu za rad, finansijska sredstva i određeni broj stručnih radnika – arhivista. Ali, nažalost najčešće ispada da su arhivi u oskudicama po svim nabrojanim osnovama.

Izuzetan značaj arhivske građe koji se po važnosti stavlja na istorijski pijedestal ne samo u okviru nacionalnih okvira nego i u okviru saradnje zainteresovanih država u regionu, prestiž, opravdanost i želje za izgradnjom ili adaptacijom arhivske zgrade, pa čak i pored dovoljno obezbeđenih finansijskih sredstava i najboljih namera investitora, moraju ostati po strani. Rešenje treba tražiti u izmenama ili dopunama zakonskih propisa po ustaljenoj metodologiji predlaganja i donošenja. Tamo gdje postoje nedorečenosti, pravne praznine nema „ad hoc” rešavanja, jer ona ne mogu biti pravno, a time ni faktički valjana. Znači da nema nikakvih prevazilaženja ili zaobilaženja zakonskih propisa, a posebno ne tumačenja od strane nenadležnih organa ili pojedinaca (investitora, arhiva, izvođača i sl.).

Lokacija, klimatski i drugi uslovi, podobnost za prilaz arhivskoj građi, pristup građanima, lako dolaženje na posao, parking prostor, tehnička zaštita, fizičko obezbeđenje, zaštita za slučaj vanrednih okolnosti: *poplava, požar, zemljotres, neposredna ratna opasnost, rat i dr.* su elementi koji moraju biti zastupljeni kako kod izgradnje, tako i kod adaptacije postojećih arhivskih objekata. O ovim izuzetno bitnim segmentima sigurnosti, i te kako se mora voditi računa, jer se radi o preduslovima u zaštiti arhivske građe.⁶

Tu sačuvanu arhivsku građu i dalje za buduće generacije treba očuvati, pohranom u novoizgrađene ili adaptirane depoe stvarajući za nju neophodne uslove, ali prvenstveno tu građu treba preneti na savremene oblike zapisa i kao takvu davati na korišćenje.

6 Ovde se mora spomenuti Centar za stručna i tehnička pitanja iz Maribora, koji je pre četvrt veka osnovan pod rukovodstvom tadašnjeg direktora dr. Petera Pavla Klasinca, gde je saglasnost za osnivanjem data od preko 75% arhivskih institucija sa prostora bivse SFRJ. U tom Centru pribavljen je veliki broj planova, projekata i publikacija čime je ostvario svoju svrsishodnost. Planovi i projekti novo izgrađenih ili adaptiranih arhivskih ustanova sa područja Evrope i šire, koristili su arhivima, izvođačima, investitorima i drugima u lakšem snalaženju i opredeljenjima kod izgradnji ili adaptacija arhivskih zgrada na području bivse SFRJ, Balkana pa i šire. To je i danas moguće konsultovati.

Savremena zaštita arhivske građe

Želja svakog istraživača je mogućnost da koristi originalnu arhivsku građu. Arhivi se trude da im omoguće te želje. Međutim, za onu arhivsku građu iz drevnih vremena i izuzetno vrednu potrebno je smanjiti korišćenje na minimum, jer kod svakog pretraživanja arhivskog dokumenta ručnim putem, ma gde se on nalazio, (preuzimanje, traženje, snimanje, vraćanje na svoje mesto), pored habanja, a time i propadanja od upotrebe, oduzima mnogo vremena i stvara dosta troškova. Pristupalo se raznim inovacijama, da bi se ta građa očuvala. Prateći tehničko-tehnološki razvoj zaštite arhivske građe kroz bliže periode vremena znamo da su uvođeni razni oblici prenošenja te građe putem: mikrofilma, mikrofiša, fotokopija, fotografija, optičkih diskova...⁷

Danas u savremenom svetu, a time i modernim tehnologijama i prenošenju arhivske građe sa papira, mikrofilma, mikrofiša sve više se koristi digitalizacija dokumenata. Digitalizacija, njen prenos i korišćenje razvila se u pravu nauku. Digitalizacija postaje jedan od trajnih opredeljenja definisana kao strateški cilj.

Digitalizacija olakšava i omogućava učešće u kulturnom životu velikom delu stanovništva. Digitalizacija predstavlja nastajanje izvornog digitalnog zapisa, ali i prenošenje nekog analognog materijala u digitalni oblik. Smernice digitalizacije odnose se na međunarodna ili nacionalna uputstva i preporuke za organizovanje institucionalizovanih projekata digitalizacije.⁸

⁷ Arhivska građa u arhivima se koristi i u naučno istraživačke svrhe. Kod korišćenja arhivske građe propisani su rokovi dostupnosti, kojih se kako arhivi, tako i korisnici moraju pridržavati.

Za *operativne* potrebe države arhivska građa je uvek dostupna za korišćenje. Za *ostvarivanje ličnih i drugih prava građana* (radni odnosi i dr) nema rokova, već se odmah izlazi u susret građanima; kod *poklona, zaveštanja, otkupa, depozita* arhivske građe rokovi dostupnosti za korišćenje se utvrđuju ugovorima, i mogu biti duži od zakonskih i najzad arhivska građa koja se koristi za *naučno-istraživačke, stručne i druge potrebe* dostupna je u državama sa prostora bivše SFRJ po isteku roka koji ne može biti duži od 30, odnosno u posebnim slučajevima 50 godina od njenog nastanka.

U postupku korišćenja arhivske građe nailazi se na propuste kako od strane korisnika, tako i od strane zaposlenih u arhivima. Kod korišćenja arhivske građe rezultat istraživanja, a time i pravo korisnika mora biti legitimno u svom izvoru, a u isto vreme da je legalno u svojoj primeni-upotrebi. Najčešći propust od strane arhiva mogu da budu u nepoznavanju ili neprimenjivanju zakonskih i podzakonskih propisa koji regulišu arhivsku delatnost, nestručnost, olako držanje kod odlučivanja na zahteve korisnika, šta da im se dozvoli ili uskrati za korišćenje, jednostavno u nepoštovanju utvrđenih načela postupanja i odlučivanja sa arhivskom građom, ili eventualno zbog samovolje, možda ponekad i zloupotrebe. Zbog toga stručnost, primena arhivskog normativizma, poštovanje etike i morala moraju biti prisutni kod svakog arhiviste, a posebno kod onih koji rade sa korisnicima-istraživačima arhivske građe, jer se ona koristi u razne svrhe.

Nasuprot njima istraživači dostupnu pa i duževkovnu i retku arhivsku građu, ne samo što je mogu upotrebiti u nehumane ili nemoralne svrhe već i zloupotrebiti ili od dugog korišćenja i starosti dodirom sa njom nepažnjom ili namerno oštetiti ili pohabati. Takve slučajeve na žalost poznaje arhivska struka. Stoga se preduzimaju konkretni postupci i moderne tehnologije da se ta građa zaštiti.

⁸ Evropska komisija je 2006. godine donela Preporuku o digitalizaciji i onlajn pristupu i čuvanju kulturnog materijala. U arhivistici ne postoje jedinstvene smernice i uputstva u većini država na prostorima bivše SFRJ, koja bi mogla da budu polazna osnova za arhive u poslu digitalizacije, ali ipak u praksi se pojavljuje kao vrlo prisutna i rado se uvodi. Digitalizacija doprinosi postizanju osnovnih

U praksi se neminovno nameće pitanje šta su to stare, a šta nove tehnologije, i dalje, koliki je vek novih tehnologija? Sada je sasvim već jasno, ali će se u bliskoj budućnosti sasvim sigurno pokazati da stare i nove tehnologije mogu da opstanu samo u interakciji, dakle zajedno. Neshvatljivo je mišljenje pojedinaca da je arhivska građa iz ranijih perioda (stara-klasična građa) u odnosu na savremene arhivske zapise manje bitna momentom njene digitalizacije, odnosno nakon što je prenet na neki savremenih oblika zapisa. Ona je bitna kao i pre digitalizacije. Digitalizacijom prestaje korišćenje arhivske građe iz starijih perioda, zato uhitreno treba raditi da se ova arhivska građa što pre prenese na savremene oblike zapisa.

Smatramo da prvenstveno digitalizaciju treba „uvesti“ kod arhivske građe koja potiče od najstarijih datuma s tim da se ona prenese u celini, zbog malog broja tih dokumenata, a zatim onu koja je kategorisana kao kulturno dobro od velikog i izuzetnog značaja, pa redom kako prema kategorisanoj arhivskoj građi, tako i onoj koja je predmet najčešćih istraživanja.

Kod izgradnje novih ili adaptacije postojećih arhivskih objekata moraju se poštovati propisi koji regulišu pitanje izgradnje tih institucija,⁹ kao i da se koriste strana i domaća iskustva na urađenim objektima, uradi stručni projektni zadatak uz pomoć ovlašćenih, a time i stručnih institucija za tu oblast, zatim sveobuhvatni plan, lokacijsku dozvolu, idejni i glavni projekt, obezbede sredstva, i uvede savremeni sisteme zaštite arhivske građe, a sve sa ciljem bolje zaštite i korišćenja arhivske građe, odnosno stvaranje uslova i potrebu za što bržim omogućavanjem uvođenja elektronskih oblika zapisa - digitalizacije.

Primarni cilj procesa digitalizacije i pravilna upotreba novih tehnologija pre svega bi trebao biti sadržan u očuvanju i zaštiti arhivske građe tog kulturnog i istorijskog blaga svake zemlje, i u demokratizaciji kulture, dostupnošću mnogih izvora i spoznaji svoje istorije kako iz prošlosti tako i sadašnjosti iz kojih se nazire i budućnost. Digitalizacija može značajno da doprinese postizanju osnovnih ciljeva kulturnih politika i znatno povećanje stepena učestvovanja građana u svim oblicima kulturnog života. Očuvanje kulturnih dobara od strane, za to osnovanih institucija kulture, pre svih arhiva su pretpostavka istorijskog, kulturnog i državnog identiteta jedne zemlje i njenih građana.

Bez ikakvog dvoumljenja i na osnovu iskazanog moglo bi se konstatovati:

- da zaštita arhivske građe mora biti cilj svakog razvijenog društva i države;
- da moderni pravci arhivistike bez direktnog uključivanja u proces informatizacije, standardizacije i digitalizacije, nemaju perspektive i

ciljeva, a pre svega povećanju stepena učestvovanja građana u svim oblicima kulturnog života, dakle demokratizaciji kulture.

⁹ Nepotpuno poznavanje ili nekonsultovanje osnove pravnog poretka u svojim državama kod bilo kakvih investicija mora imati posledice. To se naročito odnosi i na izgradnju ili adaptaciju građevinskih objekata u kulturi, pa i arhivskih zgrada. Pitanje rešavanja smeštaja arhivske građe izgradnjom nove, ili adaptacijom postojeće zgrade, a naročito u arhivskoj delatnosti mora biti regulisano isključivo u okviru važećih zakonskih i podzakonskih akata, jer bi svako suprotno ponašanje vodilo urušavanju pravnog poretka, što bi bio opasan presedan sa posledicama, ne samo po arhivsku instituciju već i samu državu.

- budućnosti. Ignorisanjem i pasivnošću prema ovom pitanju dovodi se u pitanje budućnost arhivske delatnosti uopšte kao i pitanje egzistencije arhiva kao institucija u modernom društvu. Nastavak tradicionalnog rada i delovanja nije ni izdaleka dovoljan da odgovori na sve zahteve i izazove modernog društva postavljene pred arhive i arhivsku službu svake države;
- da je zaštita arhivske građe sa klasičnog - papirnog oblika zapisa na mikrofilmove jedan duži vremenski period bio veliki iskorak, kako u zaštiti originalne arhivske građe tako i u postupku njenog korišćenja. Prostor, brzina, vreme i postojanost trajanja, sigurnost bile su prednosti mikrofilmske arhivske građe. I danas u mnogim arhivima vrši se mikrofilmovanje arhivske građe, jer se mikrofilm pokazao kao najpouzdaniji oblik zaštite arhivske građe;
 - da se osim materijalnih propisa koji uređuju arhivsku delatnost moraju konsultovati i primenjivati sistemski zakoni, propisi koji regulišu zaštitu podataka o ličnosti, tajnim podacima, elektronskom potpisu, međunarodne propise i preporuke, domaća i strana iskustva, etika, moral;
 - da radnici arhiva koji rade sa strankama moraju biti vrlo stručni i informisani o celokupnoj arhivskoj građi pohranjenoj u konkretnom arhivu, da u svakom momentu bilo kom istraživaču mogu dati potpune informacije i da samo u slučajevima zakonskih i drugih zabrana mogu uskratiti korišćenje tražene arhivske građe;
 - da sve prostorije za korišćenje arhivske građe moraju biti „pokrivene“ video nadzorom, da se i pored najveće pažnje od strane zaposlenih u arhivima „u prljave namere određenog korisnika“ ne bi dešavale zloupotrebe.

I najzad da svi pa i najnoviji oblici prenošenja i korišćenja arhivske građe na nove oblike zapisa, pa i ona nastala metodologijom-digitalizacije mora biti uređena zakonskim propisima. To i iz razloga, jer je u svakoj delatnosti zakonski propis osnovni stožer njenog delovanja. To isto važi i za ustanove kulture pa i arhivske ustanove. Pravo iskazano kroz mesto, uticaj i ulogu arhivskog zakonodavstva u društvu, u svim sverama njegovog razvoja, je izuzetno bitna komponenta i bez njenog stavljanja na pravo mesto nema ni države, ni istorije, ni istine.

Rezime

Jedno od najvažnijih pitanja zaštite arhivske građe je njen smeštaj. Smeštaj arhivske građe uslovljava i prostor za rad na građi i uslove za njeno korišćenje. To ustvari nije samo važno pitanje već najčešće i problem, jer je zaista u svim vremenima teško obezbediti prostor za smeštaj arhivske građe bez obzira da li se radi o izgradnji namenskog objekta ili adaptaciji postojećeg i dovesti ga u funkciju svrsishodnosti. Sa ovim problemima u svim vekovima i bližim periodima susretali su se arhivski delatnici. Istovremeno, kao vid radoznalosti nametalo se pitanje gde

je i kako je drevna-vekovna arhivska građa čuvana, u kakvom prostoru, regalima, i u kojoj su meri uticali na njenu održivost i postojanost, vazduh, svetlost, mikrobiološka zaštita, vlaga prašina i dr., i u kojoj meri je mikrobiološka zaštita, zaštita od vlage, prašine, kao i od obima njenog korišćenja, imale na nju uticaj i posledice. Odgovor bi sigurno mogao da glasi „da“, ali autor ovog rada naišao je na vrlo skromne izvore saznanja. To je želio da sazna i iz razloga jer je nailazio na dokumenta, naročito iz ranijih perioda koja su bila čudesna, malobrojna, umetnički pisana, neizbrisivog teksta i skoro neuništiva - dakle lepota je izbijala i iz onoga na čemu je i sa čim je pisano. Ponosan je onaj narod i onaj arhiv koji ih poseduje ili kome nisu uništena ili odneta. Nasuprot tome, u drugoj polovini XX veka, nastaje prava eksplozija pisanih dokumenata, prava industrijska produkcija registraturskog materijala o čijoj se količini prave zastrašujuće statistike.

Pojavljaju se i novi oblici zapisa mikrofilm, mikrofiš, fotokopije, optički diskovi digitalizacija i dr. To je u redu jer se prenošenjem „klasične“ arhivske građe (sa papira) na nove oblike (najčešće mikrofilm) čuva originalna izvorna građa, i što mikrofilmovi i drugi savremeni oblici zapisa koji se daju na korišćenje zauzimaju daleko manje prostora, laki su za korišćenje.

Digitalizacija, kao novi vid zapisa, predstavlja nastajanje izvornog digitalnog zapisa, a i prenošenje nekog analognog materijala u digitalni oblik. U arhivistici ne postoje jedinstvene smernice i uputstva u većini država na prostorima bivše SFRJ koja bi mogla da budu polazna osnova za arhive u poslu digitalizacije, koje je nasušno potrebno, ali ipak u praksi se pojavljuje kao vrlo prisutna i rado se uvodi, što smatramo ispravnim. Digitalizacija u kulturi omogućava stepen učestvovanja građana u svim oblicima kulturnog života, dakle demokratizaciji kulture.

Bez obzira što se u praksi nameće pitanje šta su to stare, a što nove tehnologije, i dalje, koliki je vek novih tehnologija, to je svima već poznato, ali se već pokazuje da stare i nove tehnologije mogu da opstanu samo u interakciji, dakle zajedno.

Smatramo da digitalizaciju prvo treba „uvesti“ kod arhivske građe koja potiče od najstarijih datuma s tim da se ona prenese u celini, zbog malog broja sačuvanih dokumenata, a zatim onu koja je kategorisana kao kulturno dobro od velikog i izuzetnog značaja, pa redom kako prema kategorisanoj arhivskoj građi, tako i onoj koja je predmet najčešćih istraživanja. To mora biti uređeno i zakonskim propisima.

Summary

One of the most important issues of protection of archival material is its storage. Keeping an archival material includes and requires a space for explorers and conditions for its use, as well. It can also be a problem for record keepers because it is really difficult to provide space for storing large quantities of archival materials in dedicated facility. This is one of the most important issues that archivists struggled with in history and nowadays in particular.

At the same time question emerges– where and how the ancient archival material was stored, in what kind of space, shelves, and to what extent such conditions: air, light , micro-organisms, dust, humidity, microbial and protection from moisture, dust, etc., affected its sustainability and durability and what were the consequences of storing archives in such environment. The author of this, in his extensive career, encountered documents, particularly from earlier periods that were wonderful, rare, with beautiful calligraphy and nearly indestructible. Yet, in the second half of the twentieth century, a number of written documents increased to the extent of real industrial production of archives.

New formats of records appeared - microfilm, microfiche, photocopies, optical disks, digitization and other. The transfer of the “classic” archival material (paper) to new forms (usually microfilm) preserves the original, source material, saves space occupied and increases its usage .

Digitization, as a new form of record, is the creation of the original digital record, and transferring an analog material into digital form. Uniform policies and guidelines in most countries of the former Yugoslavia – that could be the basis for the digitization of the archives, do not exist, nevertheless digitization is very present. Digitization in culture extends to the level of citizen participation in all aspects of cultural life, which could be seen as the democratization of culture.

Regardless, archival practice raises the question – what are the old and the new technologies, and further, what is the life cycle of new technology. It is shown so far that the only way to complete protection of archives is interaction between old and new technology.

We find that digitalization should first “introduced” in the archival material that comes from the earliest dates, due to the small number of surviving documents, than to the archives categorized as a cultural good of great and exceptional importance, and to the archives most researched. Digitization requires legal regulation.

ARHIVSKO GRADIVO NA MREŽNIM DRUŠTVENIM MEDIJIMA (INTERNET)

Abstrakt: Na mrežnim društvenim medijima nastaje i čuva se mnogo zapisa, koji imaju potencijalnu arhivsku vrijednost, kao npr. gradivo u slikama, video snimci i drugi zapisi o različitim entitetima, prije svega odnos virtualne javnosti prema njima. Arhivski stručnjaci moraju biti pažljivi prema sadržaju te vrste, prije svega kod nerazvijenih stvaralaca arhivskog gradiva. U vezi s njegovim dugoročnim čuvanjem pojavljuju se različita arhivska stručna pitanja. A ona se odnose na postupke oblikovanja tih sadržaja, njihovo vrednovanje, preuzimanje, a prije svega na načine i oblike njihovog dugoročnog čuvanja i arhiviranja, te s tim povezanog kreiranja SIP i DIP. Autori u članku predstavljaju neka osnovna teoretska i praktična rješenja.

Ključne riječi: Web2, mrežni društveni mediji (internet), vrednovanje, metode rada, arhivski stručni principi, dugoročno digitalno čuvanje, upotreba gradiva, prvobitno uređenje, prvobitno predstavljanje, modifikacije na gradivu, informacijske petlje.

ARCHIVAL MATERIAL ON THE WEB SOCIAL NETWORKS (INTERNET)

Abstract: The social media network is formed and kept a lot of records that have potential archival value, for example material in pictures, video footage and other records of various entities, primarily the relationship between virtual public towards them. Archival professionals must be attentive to the content of this kind, especially in underdeveloped creators of archival materials. In connection with its long-term preservation the different archival professional issues emerge, related to the procedures in the design of these facilities, their evaluation, and primarily on the ways and forms of their long-term retention and archiving, as well as those associated with creating SIP and DIP. The authors present some basic theoretical and practical solutions.

Keywords: Web2.0, social media network (the Internet), evaluation, methods of operation, archival professional principles, long-term digital preservation, use of materials, original decoration, original presentation, modifications to the material, information loop.

Uvod

Informatizacija odgovarajućeg društva je kompleksan tehnološko-komunikacijski proces koji se izuzetno brzo razvija. Njegovu suštinu predstavljaju zapisi u digitalnom obliku, koje treba čuvati duži vremenski period i to bez obzira na načine ili okruženje, u kojem su nastali, ili ih pojedinci ili grupe trenutno čuvaju.

Samo čuvanje digitalnih zapisa radi brzog povećavanja obima potrebnih kapaciteta i njihova ekonomska dostupnost bar na prvi pogled ne predstavljaju veći stručni problem. Problem se pojavi tek kada segment digitalnog čuvanja počnemo gledati iz sopstvene perspektive dugoročnog obezbjeđivanja njihovog opstanka i s tim povezane dostupnosti. Ako tome dodamo zahtjeve, kao što su njihova cjelovitost, upotrebljivost u kasnijem vremenu, javno povjerenje u sadržaj te vrste itd.,¹ onda dolazimo do spoznaje da je čuvanje digitalnih zapisa kompleksan sistem, koji u velikoj mjeri poseže u osnove tradicionalne arhivske struke i otvara nove dileme, ta stručna pitanja, na koja nije moguće pravovremeno dati stručne arhivske odgovore. Ona su danas posebno zanimljiva i aktualna za zapise, koji nastaju u okviru mrežnih društvenih medija.²

Razvoj na području odgovarajućih mrežnih društvenih medija je zadnjih godina intenzivan, ima velik i neposredan uticaj na promjene u pojedinačnim društvima,³ na oblikovanje javnog mišljenja,⁴ na oblikovanje i izražavanje stavova pojedinaca u određenim grupama,⁵ ili jednostavno informisanje o pojedinačnim događajima ili drugim entitetima.⁶ Zbog toga postaju sadržaji mrežnih društvenih medija predmet arhivskih stručnih istraživanja i diskusija, kako sa stanovišta njihovog vrednovanja, tako i traženja načina dugoročnog očuvanja i na kraju njihove upotrebe u budućnosti. U tom kontekstu se pojavljuju slijedeća arhivska stručna pitanja:

- da li u okviru mrežnih društvenih medija uopšte nastaju digitalni zapisi, koji se mogu odrediti kao arhivski;
- kako relativno jednostavno s tehnološkom podrškom izvesti vrednovanje sadržaja te vrste;

1 Prim.: Tatjana Hajtnik. Vse, kar mora vodstvo organizacije vedeti o e-hrambi. Pridobljeno 27. maja 2014. s spletne strani: http://193.2.142.10/fileadmin/www.pokarh-b.si/pdf_datoteke/Radenci2011/44_Hajtnik_2011.pdf.

2 "Spletni družbeni mediji" oz. "social media" vključujejo vsebinske skupnosti (Flickr, You Tube), mikrobloge (Twitter), družbena omrežja (Facebook, Myspace, Bebo) bloge (spletniške dnevnike), Wiki, podcaste, forume itd.

3 Omenimo naj »Arabsko pomlad« več v Twitter Revolution: How the Arab Spring Was Helped By Social Media. Pridobljeno 29. maja 2014. s spletne strani: <http://www.policymic.com/articles/10642/twitter-revolution-how-the-arab-spring-was-helped-by-social-media>.

4 Omenimo facebook stran »Franc Kangler naj odstopi kot župan Maribora« s skupaj 39.316 všečki. Pridobljeno 29. maja 2014. s spletne strani: <https://sl-si.facebook.com/kangler.naj.odstopi>.

5 Omenimo facebook stran: „Barack Obama“ s skupaj 40.862.265 všečki. Pridobljeno 29. maja 2014. s spletne strani: <https://www.facebook.com/barackobama/likes>; facebook stran „Tina Maze“ s skupaj 321.000 všečki. Pridobljeno 29. maja 2014. s spletne strani: <https://www.facebook.com/tinamaze>

6 Kot primer naj navedemo US National Archives FB stran s 63.128 všečki. Pridobljeno 29. maja 2014. s spletne strani: <https://www.facebook.com/usnationalarchives>.

- kako kontekstualizirati arhivske sadržaje s povezanim sadržajima, koji nisu određeni kao arhivski i s time smanjiti nivo nastale informacijsko komunikacijske buke;
- kako izvoditi proaktivnu ulogu nadležnih arhiva nad tim sadržajima obzirom na količinu, obim i način upravljanja pojedinačnih mrežnih društvenih medija itd.

U nastavku određivanja arhivskih stručnih problema i njihovih rješenja,⁷ ograničiti ćemo se na neka osnovna metodološka pitanja vrednovanja sadržaja te vrste. Pri čemu ćemo na osnovu primjera preuzimanja te vrste sadržaja, oblikovati relacije prema arhivskoj teoriji i praksi očuvanja fizičkih oblika arhivskog gradiva.

Ukratko o mrežnim društvenim medijima

Mrežni društveni mediji su aplikacija, mrežne usluge, platforme ili mrežne stranice, koje grade socijalne odnose među ljudima na osnovu odgovarajućih tehnoloških rješenja,⁸ a koja danas podržavaju različita područja čovjekovog djelovanja, između ostalog saradnju u odnosima s javnošću, obrazovanje na daljinu, razmjenu naučnih i kulturnih informacija itd. Prema dostupnim podacima, samo 21 virtualna zajednica ima više od 100 miliona korisnika. Četiri su iz Kine (Tencent QQ, WeChat, TencentQuone, Sina Weibo), jedna iz Danske (Skype), jedna iz Indije (Nimbuzz), jedna iz Izraela (Viber), jedna iz Japana (LINE), dvije iz Rusije (Odnoklassniki, VKontakte) i čak 11 iz Sjedinjenih Američkih država (Facebook, Google+, WhatsApp, Twitter, LinkedIn, Instagram, Reddit, Tumblr, Windows Live, Dropbox, Yahoo, Groups).⁹

Mrežni društveni mediji se u odgovarajućem društvu intenzivno upotrebljavaju s trendom njihovog razvijanja. Sa stanovišta arhivske teorije, zanimljivi su prije svega zbog svoje dvostruke prirode. Na jednoj stani predstavljaju medij odgovarajućeg komuniciranja, a na drugi način odgovarajućeg izražavanja, razmjene informacija i na kraju, ali ne najmanje važno oblik dvosmjerne interakcije društvenih odnosa, socijalnih relacija među pojedincima ili između pojedinaca i različitih grupa. To su dakle u osnovi komunikacijski kanali za prenos podataka o entitetima u realnom životu. Na tom nivou možemo takođe pratiti zakonitosti, koje su poznate npr. iz tehnologije komuniciranja, koji se zasnivaju na papiru.¹⁰ Tu prirodu

7 Prim.: Zdenka Semlič Rajh, Izet Šabotić, Alenka Šauperl. Znanstveno raziskovalno delo v arhivistiki: značilnosti uporabe dveh raziskovalnih metod. Pridobljeno 29. maja 2014 s spletne strani: http://www.pokarh-b.si/uploaded/datoteke/Radenci/Radenci2013/11_Semlic_Sabotic_Sauperl_2013.pdf.

8 Prim.: Social networking service. Pridobljeno 15. maja 2014. s spletne strani: http://en.wikipedia.org/wiki/Social_networking_service.

9 Prim.: List of virtual communities with more than 100 million active users. Pridobljeno 15. maja 2014. s spletne strani: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_virtual_communities_with_more_than_100_million_users.

10 Kot primer naj navedemo 294 pisem Franza Miklosicha poslane bratu Morisu, ki so ohranjena v Pokrajinskem arhivu Maribor. Pridobljeno 29. maja 2014. s spletne strani: <http://www.siranet.si/detail.aspx?ID=912611>. Drugi primer predstavlja 248 ohranjenih pisem s fronte vojaka Žige Janka

mrežnih društvenih medija moguće je neposredno upoređivati sa zakonitostima arhivskog gradiva u fizičkom obliku.

Drugu prirodu mrežnih društvenih medija moramo odrediti kao kopiju realnog života u njegovu virtualnu verziju. Pri čemu se susrećemo sa sistemskim problemom razlučivanja između „fikcija“, „virtualne umjetnosti“¹¹ i „virtualne stvarnosti“. Ako se u nastavku ograničimo isključivo na segment „virtualne stvarnosti“, možemo ustanoviti da to okruženje i njihova struktura podataka djeluje na osnovu sličnih principa, koji se mogu vidjeti kako u stvarnom tako i u virtualnom svijetu.¹² Posljedica toga je da treba svaki entitet iz realnosti bez dvoumljenja odrediti i u virtualnom okruženju. Na taj način dobivamo kopiju realnog u virtualnom.

U virtualnom okruženju su entiteti određeni na različite načine, npr. s unikatnom geo lokacijom za prostorne entitete, s oblikovanjem virtualnih unikatnih profila, dodjelom unikatnih identifikatora itd. U sociološkom smislu moramo na mreži društvenih medija odrediti različite uloge i oblike relacija, koje su uspostavljene među pojedincima i zajednicama. U praksi to znači, da je možda jedan korisnik član jednog ili više mrežnih društvenih medija, koji su ili nisu međusobno logično povezani.

U vrijeme „virtualnog“ života se pojedinci ili drugi entiteti susreću sa sličnim situacijama, kao što su u realnom životu, npr. s oscilacijama u intenzitetu komunikacija, s povećanjem ili smanjenjem broja povezanih osoba ili drugih entiteta, obimom i kvalitetom sadržaja, s brzinom razmjene informacija, kao i devijacijama kao što je mrežni kriminal.¹³ S tim se njihovi korisnici susreću s problemima izvođenja sadržajnih korekcija, uzimajući u obzir zakonska ograničenja u vezi s čuvanjem ličnih i drugih podataka, migracijom podataka iz jednog na drugi odgovarajući mrežni medij ili na lokalne medije i napokon s problemima zatvaranja odnosno zaključavanja profila i s tim povezanog dokumentovanja kontekstnih informacija ili strukture podataka. Sa stanovišta arhivske teorije i prakse postavljaju se pitanja, kao npr.: na kakav način su izvedene izmjene i kako te izmjene utiču na javno povjerenje razmatranih osobina u vremenu i prostoru?

iz Motvarjevcev 1914.-1918., ki jih prav tako hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Pridobljeno 29. maja 2014. s spletne strani: <http://www.pokarh-mb.si/si/aktualno/73/hrepenenje-izza-okopov-pisma-s-fronte-1914-1918.html>.

11 Obravnavani pojmi velikokrat označujejo enake vsebine, vendar jih za potrebe tega prispevka opredeljujemo na naslednji način: med „fikcije“ spadajo vse spletne aktivnosti, kot so spletne igre, njihovi rezultati in drugi mehanizmi izražanja posameznikov (fotomontaže, izmišljeni dogodki, entitete itd), četudi temeljijo na dogodkih ali dejstvih iz realnega življenja. S pojmom „virtualna umetnost“ označujemo vse rezultate umetniškega ustvarjanja ali poustvarjanja posameznikov ali skupin, ki imajo ali pa nimajo osnove v dogodkih ali dejstvih iz realnega fizičnega ali virtualnega življenja oseb ali korporativnih teles ali drugih s tem povezanih entitet. S pojmom „virtualna resničnost“ pa označujemo vse entitete, ki so obravnavane v virtualnem okolju in imajo svoje temelje v realnih osebah, korporativnih telesih ali drugih realnih ali virtualnih entitetah, ki imajo neposredno izraženo javno vero.

12 Kot primer naj navedemo predstavitev historičnih zemljevidov Habsburškega cesarstva in Avstro-ogrske monarhije v interakciji s sodobnimi tehnologijami geografskih informacijskih sistemov. Pridobljeno 27. maja 2014. s spletne strani: <http://mapire.eu/en/>.

13 V tem kontekstu naj omenimo samo zagotavljanje integritete posameznikov pred zlorabami, kot so neavtorizirani dostopi do podatkov, integriteta posameznikov, varnost otrok na spletu itd.

Arhivsko gradivo na mrežnim društvenim medijima

Odgovore na osnovno arhivsko pitanje u vezi sa zapisima na mrežnim društvenim medijima, ili oni imaju arhivsku ili samo vremenski i prostorno ograničenu informacijsku vrijednost, tako da ih nije jednostavno formirati. Razloga je puno. Spomenimo samo izuzetnu dinamiku i obim sistema te vrste, relativno niski formalizirani stepen njihovog pravnog očuvanja, pomanjkanje potrebne historijske distance, probleme u vezi s nedostatkom stručnih kriterija i postupaka njihovog vrednovanja itd. Rješenja treba tražiti u relacijama između fizičkih pojavnih oblika arhivskog gradiva i njihovim surogatima na mrežnim društvenim medijima. Osnovno težište arhivskih stručnih aktivnosti te vrste mora biti koncentrisano na analiziranje sadržaja; njihovog pojavljivanja pa će trebati kao što se vidi, određivati ih kao kolektivne faktore arhivskih stručnih rješenja.

Kod oblikovanja opšteg arhivskog stručnog stanovišta u odnosu na sadržaj, na mrežnim društvenim medijima treba razlikovati osobine, koje su bile „rođene“ u tom okruženju, od osobina koje su tek derivati osobina iz drugih okruženja.¹⁴

Primjer derivata predstavljaju već arhivirani sadržaji na drugim medijima, mrežni društveni mediji služe samo za njihovo posredovanje, promociju itd.¹⁵ U tom kontekstu su npr.: u Sloveniji popularne aktivnosti, kao što su arhivalija mjeseca, koju pripremaju Arhiv Republike Slovenije¹⁶ i Zgodovinski arhiv Ljubljana.¹⁷

Mrežni društveni mediji se ne koriste samo za potrebe predstavljanja arhivskog gradiva, nego i za obavještanje arhivske stručne javnosti o različitim stručnim aktivnostima arhivskih ustanova¹⁸ ili stručnih asocijacija, za neposrednu razmjenu mišljenja među različitim stručnim radnicima, ili za informisanje u kritičnim situacijama.¹⁹ Također, u tim slučajevima mogu se sadržaji sa mrežnih društvenih medija odrediti kao spojevi arhivskih ili nearhivskih sadržaja iz drugih tehnoloških okruženja.

Za razliku od derivata, postoje u tom okruženju „rođene“ osobine. One nastaju u okviru djelovanja mrežnih društvenih medija, tamo se koriste i tamo i ostaju. Osobine te vrste arhivski stručni radnici prvo moraju vrednovati kao arhivsko gradivo.²⁰ Pri čemu se treba ograničiti na samo one arhivske osobine, koje stvaraju valorizirani stvaraoči arhivskog gradiva.

14 Prim.: Elektronski dokumenti: Priročnik za arhiviste. ICA Študije 16. Pridobljeno 27. maja 2014. s spletne strani: http://www.arhiv.gov.si/fileadmin/arhiv.gov.si/pageuploads/zakonodaja/ELEKTRONSKI_DOKUMENTI_STUDIJA_16.pdf.

15 Prim.: Nina Gostenčnik. Uporaba spleta 2.0 v Pokrajinskem arhivu Maribor. Pridobljeno 27. maja 2014. s spletne strani: <http://daz.hr/zad-dan/uporaba-aplikacij-web-2-0-v-pokrajinskem-arhivu-maribor/>.

16 Prim.: Arhivalije meseca. Pridobljeno 27. maja 2014. s spletne strani: http://www.arhiv.gov.si/si/delovna_podrocja/razstavna_dejavnost/arhivalije_meseca/.

17 Prim.: Arhivalija meseca. Pridobljeno 27. maja 2014. s spletne strani: http://www.zal-lj.si/index.php/component/content/category/43-arhivalija_meseca.

18 Prim.: Joachim Kemper. Archives Open - Odprti arhivi? Študija primera. Pridobljeno 27. maja 2014. s spletne strani: http://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/Radenci/Radenci2012/46_Kemper_2012.pdf.

19 Prim.: obvestila, posredovana v zvezi s požarom v Arhivu BIH februarja 2014 preko facebook strani. Pridobljeno 27. maja 2014. s spletne strani: <https://www.facebook.com/HistorijskiArhivSarajevo>.

20 Prim.: Miroslav Novak, Gordana Šovegeš Lipovšek. Virtualizacija - način ohranjanja digitalnih arhivskih vsebin. Pridobljeno 27. maja 2014. s spletne strani: http://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/radenci2014/36_novak_2014.pdf.

U kontekstu oblikovanja opšteg arhivskog stručnog stajališta, zanimljivo je istraživanje, koje je proveo National Archives in Records Administration (NARA) među državnim institucijama u pogledu upotrebe Web 2.0 alata. To istraživanje je pokazalo da informacije na mrežnim društvenim medijima za anketirane državne institucije ne predstavljaju službeni, tj. vjerodostojni izvor.²¹ Ta spoznaja proizilazi iz zaključka, da su informacije te vrste duplirane, prilikom čega ostaje pitanje koji je službeni izvor informacije.²² Pri čemu korisnici imaju sa mrežnim Web 2.0 alatima mogućnost promjene i prilagođavanja izgleda sučeljavanja s kojim informacije pregledaju, mogu poboljšati procese, funkcionalnosti, dodavati metapodatke i druge funkcije. S dodavanjem novih kontekstualnih sadržaja mjenjaju prvobitni kontekst informacije ("look and feel" informacije nije statičan) i kao posljedicu imaju promjenu njene vrijednosti. Istovremeno anketirane institucije upozoravaju, da bi nestanak informacija iz mrežnih društvenih medija u očima javnosti bio interpretiran kao izbjegavanje odgovornosti ili želja za sakrivanjem informacija. Uprkos tome, da informacije nemaju više poslovnu vrijednost za njihove institucije, smatraju da je teško naći prave razloge za brisanje informacija iz društvenih medija. U tom kontekstu da spomenemo također i dokument, koji je još 2003. godine usvojio UNESCO,²³ koji upozorava na različite faktore, koji ugrožavaju opstanak digitalnih zapisa (evidencija podataka), ne samo zastarjelost tehničke i programske opreme, nego također i nespremnost u pogledu izvora, odgovornosti i metode za njihovo izdržavanje i očuvanje, te pomanjkanje odgovarajućeg zakonodavstva.

U nastavku istraživanja ćemo se ograničiti samo na sadržajno-arhivističke zakonitosti zapisa, koji su posredovani u okviru mrežnih društvenih medija.

Metode vrednovanja arhivskog gradiva na mrežnim društvenim medijima

Poznato je da su stručna pitanja povezana s vrednovanjem arhivskih sadržaja u pravilu kompleksna, njihovi odgovori su najčešće ovisni od uvaženih arhivskih

21 Raziskava je bila izvedena leta 2010. med državnimi inštitucijami Department of State, Environmental Protection Agency, Joint Staff, NASA, United States Army, United States Geological Survey. Prim.: National Archives and Record Administration, A report on federal web 2.0 use and record value. Pridobljeno 23. novembra 2012. s spletne strani: <http://www.archives.gov/records-mgmt/resources/web2.0-use.pdf>.

22 Inštitucije so navedle, da imajo mnoga spletna orodja (interna in eksterna) vgrajene zavrtnitve, ki dajo jasno vedeti, da ne gre za informacije uradnega značaja. Hkrati preusmerijo uporabnika na svojo uradno spletno stran. Primer sta Facebook in You Tube od Department of State, kjer je navedeno: "If you are looking for the official source of information about the Department of Justice, please visit justice.gov." Prim.: facebook stran The United States Department of Justice. Pridobljeno 4. junija 2014. s spletne strani: <http://www.facebook.com/DOJ#!/DOJ?v=wall>. Podobno velja za YouTube stran U.S. Department of Justice. Pridobljeno 4. junija 2014. s spletne strani: <http://www.YouTube.com/TheJusticeDepartment>.

23 Prim.: UNESCO Charter on the Preservation of Digital Heritage. Pridobljeno 18. aprila 2014. s spletne strani: http://portal.unesco.org/en/ev.php-RL_ID=17721&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

sručnih tradicija, izgrađenih nivoa nacionalne svijesti i s tim povezanih svijesti očuvanja kulturnih vrijednosti itd. U izuzetnim društvenim odnosima su odgovori u vezi s vrednovanjem arhivskih sadržaja ovisni i od političkih, vojnih ili drugih represivnih aparata. U vrijeme informacijske tehnologije, između ostalog tehnološka rješenja predstavljaju važan faktor (ne) vrednovanja važnih sadržaja, između ostalih i arhivskih takođe. U opšte prihvaćenoj praksi vrednovanja arhivskog gradiva, implementirana su dva stava vrednovanja. Prvo predstavlja vrednovanje samog stvaraoca, a drugo vrednovanje nastalog arhivskog gradiva tog stvaraoca.

Vrednovanje stvaraoca arhivskog gradiva teče na osnovu zakona, ali na osnovu postupka izjave stvaraoca arhivskog gradiva. U slučaju da status stvaraoca proizilazi iz zakona, moraju biti određeni kriteriji, prema kojima su određene osobe stvaraoci arhivskog gradiva. Slično važi za vrednovanje stvaralaca na osnovu izjave. Spiskovi koji nastaju na tim osnovama zasnivaju se na različitim arhivskim stručnim metodama i postupcima.²⁴

Slično važi za vrednovanje arhivskog gradiva pojedinačnih stvaralaca, pri čemu su velika pomoć spiskovi tih osobina, koji su uvijek u pravilu arhivske. Kada pojedinačnom arhivskom gradivu u fizičkom obliku odredimo vrijednost, uvijek ima takvih entiteta koji imaju nepromijenjen javni oblik (formu), sadržaj, obim itd. Bez obzira da li na nju gledamo sa stanovišta stvaraoca ili konačnog korisnika. Još više: logično – sadržajne povezanosti u gradivu ostaju bez promjene, „zamrznute“ u određenom vremenu i prostoru.

Kako važeće metode vrednovanja stvaralaca i arhivskog gradiva djeluju u digitalnom svijetu s posebnim osvrtom na okruženja mrežnih društvenih medija? Na prvi pogled potpuno isto, a ipak sasvim drugačije.

Vrednovanje stvaralaca potencijalnog arhivskog gradiva na mrežnim društvenim medijima proizilazi na sadašnjem stepenu arhivskog stručnog razvoja iz vrednovanja realnih stvaralaca, bez obzira na to, da li su određeni na osnovu zakona ili na osnovu postupka njihove izjave.

Na nivou vrednovanja arhivskog gradiva pojedinačnih stvaralaca u okviru mrežnih društvenih medija se sa arhivsko-metodološkog stanovišta postupci i odluke prepliću. Sadržaji te vrste su često međusobno logično, a ponekad samo kontekstno povezani. Pri čemu pazimo, da su neke veze te vrste vrlo slabe i opstaju samo kratko vrijeme, dok su neke jake i određujemo ih kao stalne veze (povezanosti). Slabe kontekstne povezanosti predstavljaju npr. reklamne poruke i druga paralelna komunikacija, koja se pojavljuje i s tim dinamično mijenjaju cjelokupno predstavljanje arhivskih sadržaja u vremenu i prostoru. Stalne veze se pojavljuju kao reference, neposredne URL i slične povezanosti.

Drugi problem se pojavljuje, ako izvozimo sadržajne arhivske vrijednosti iz originalnog okruženja u lokalno okruženje. U pravilu nam ostaju samo „valorizirani“ sadržaji s čvrstim sadržajno-logičnim povezanostima, njihove slabe izvedbe u pravilu nisu predmet izvoza. S metodološkog stanovišta, pojavljuje se pitanje, da li arhivisti

24 Prim.: Miroslav Novak. Metode stručnog i istraživačkog rada u savremenoj arhivskoj teoriji i praksi, Arhivska praksa, št. 14 (2011), str. 213-227.

da vrednuju samo sadržaje i njihove čvrste kontekstno sadržajne povezanosti, to je viđenje stvaraoca sadržaja, da mi arhivisti čuvamo sve pojavne oblike istog sadržaja. Pri tome se postavlja mnoštvo drugih pitanja, da spomenemo samo:

- Kako arhivirati i profesionalnim učiniti ako se pojave i predstavljaju isti sadržaji kroz dva ili više različitih korisničkih sučelja?
- Kako dugoročni sporazum sa sadržajima koji su izgradili snažnu sadržajem logičnu vezu, ali cilj sadržaja više ne postoji (nema informacija), ili potpuno drugačiji sadržaj (dezinformacije)?

Odgovore na ta i slična pitanja treba tražiti u smjeru važeće arhivske doktrine, po kojoj arhivsko gradivo čuvamo u originalu, uređeno i u pravilu unikat. Tu paradigmu će trebati dopuniti i razviti metode, te načine valorizacije arhivskih sadržaja, koji neće biti spomenuti samo u arhivskim sadržajima s mrežnih društvenih medija, nego također i na sadržaje iz zbirke podataka i statičkih ili dinamičkih dokumenata, koji sadrže sadržajno logične povezanosti.

Logične informacijske veze i arhivski sadržaji mrežnih društvenih medija

Osnovna zakonitost sadržaja mrežnih društvenih medija je njihova relativna univerzalnost. To znači, da je određenu informaciju moguće predstaviti u obliku riječi, ili u obliku statičnih ili pokretnih slika, tj. u kombinaciji. Istovremeno alati za predstavljanje tih sadržaja mogu biti vrlo specijalizirani. Tako je sasvim uobičajeno, da se na Facebook stranicama objavljuju cjelokupni sadržaji u tekstualnoj formi uključujući i vezu s izvornim sadržajima, objavljene na mrežnim stranicama, uključujući s dodacima za multimedijske sadržaje, koji se u pravilu čuvaju na specijaliziranim sistemima kao što je npr: Youtube. Pri čemu se, također, pojavljuju rješenja, koja uključuju tzv. Tvite (engl. Tweets). Ona se koriste u sistemu mikroblogova Twiter. Cjelokupan protok informacija i njihova dostupnost može biti vrlo kompleksan, te se proteže preko više alata ili njihovih kombinacija, moguće čak i cjelokupan sadržaj, a može cjelokupni sadržaj biti multimedijski, dostupan preko jednog alata. To opet otvara mnoga arhivska stručna pitanja, kojih u fizičkom obliku radi uvažavanja načela provenijencije, prvobitnog uređenja i cjelovitosti fonda nisu bila postavljena na nivou dokumenta, nego samo na nivou fondova ili dijelova fondova.

Zbog činjenice, da se može jedan logično zaključen sadržaj, koji definišemo kao jedan ili više dokumenata (predmeta), nalazi na jednom ili više sistema i s tim povezanih domena treba definisati teoretske izvedbe logičnih informacijskih prepreka arhivskih sadržaja, koje u osnovi mogu biti zaključene ili ne. Osnovna dva modela izvedbe logičnih informacijskih prepreka su:

- model nezaključene logične informacijske veze:
(sadržaj->povezanost sa sadržajem2->sadržaj2 nije dostupan /kraj istraživanja/)

- model zaključene logične informacijske veze:
(sadržaj->povezanost sa sadržajem2->sadržaj2->povezanost sa sadržajem1->sadržaj1 /kraj istraživanja/)

Na osnovu osnovnih modela informacijskih veza možemo izvesti njihove pasivne i aktivne oblike. U tom slučaju dobijemo:

- model pasivno zaključene logične informacijske veze:
(sadržaj->pasivna povezanost na sadržaj2->sadržaj2 nije dostupan /kraj istraživanja/)
- model pasivne nezaključene logične informacijske veze:
(sadržaj->pasivna povezanost sa sadržajem2->sadržaj2->pasivna povezanost na sadržaj1->sadržaj1/kraj istraživanja/)
- model aktivne nezaključene logične informacijske veze:
(sadržaj->aktivna povezanost sa sadržajem2->sadržaj2 nije dostupan /kraj istraživanja/)
- model aktivne nezaključene logične informacijske veze:
(sadržaj1->aktivna veza sa sadržajem2->sadržaj2->aktivna veza sa sadržajem1->sadržaj1 /kraj istraživanja/)

Iz spomenutih modela mogu se sastaviti različite kombinacije povezanosti i s tim relacije među sadržajima. Pri čemu je za arhivske stručne radnike veoma važan opstanak modela zatvorene informacijske veze i njihovih izvedenica, jer uz njihovu pomoć mogu izvesti ili istaknuti osnovna stručna arhivska načela kako u realnom, tako i u virtualnom okruženju. Za razumijevanje cjelokupne strukture podataka arhivskih sadržaja, arhivski radnici moraju savladati tu vrstu sadržaja kako na nivou podataka, tako i na informacijskom nivou, pri čemu moraju uvažavati redoslijed, strukture i kontekste.

Razumijevanje zakonitosti informacijskih veza, uključujući uvažavanje redoslijeda entiteta arhivskih stručnih razmatranja, vodi do ključnih saznanja u vezi sa sadržajima mrežnih društvenih medija u pogledu njihove vjerodostojnosti i neposredne upotrebljivosti ili njihove neupotrebljivosti. Do toga dolazi radi otvorenih pasivnih ili aktivnih logičnih informacijskih veza, što dovodi do pojave pomanjkanja informacija,²⁵ kod pasivnih ili aktivnih zatvorenih logično informacijskih veza pa do problema sistemskih dezinformacija.²⁶

25 Tovrsten primer predstavljaju fotografije prvega Instagram natečaja v Sloveniji, ki je bil izveden v okviru Maribor 2012. –Evropska prestolnica kulture. Na njih ni identificiranih oseb, krajev ali dogodkov. Pridobljeno 27. maja 2014. s spletne strani: <http://www.siranet.si/detail.aspx?ID=1123113>.

26 Tovrsten primer predstavljajo povezave, ki so kazale na vsebine, ki so bile predstavljene na domeni „Življenje na dotik“. Te vsebine so se nanašale na dogajanje o in v zvezi z Evropsko prestolnico kulture. Po končanem projektu je bila domena prodana. Na njej so se pojavile vsebine, ki nimajo nobene zveze s prvotnimi vsebinami. Predstavljajo torej neposredne dezinformacije arhiviranih vsebin. Pridobljeno 27. maja 2014. s spletne strani: http://www.siranet.si/files/PAM/SI_PAM_1948_007_002/SI_PAM_1948_007_002.html.

Alati za upravljanje arhivskim sadržajima na mrežnim društvenim medijima

Različite usluge (besplatne i plaćene), koje danas možemo naći na mreži, nude vrlo dobre i upotrebne funkcije u vezi s upravljanjem sadržaja u mrežnim društvenim medijima, iako još ni iz daleka nisu idealne. Mnoge od njih eksperimentišu s oblicima zapisa (formati), funkcionalnostima i mogućnostima, koje nude, a koje se bilo kada mijenjaju. Obično proizilaze iz komercijalne djelatnosti i kao takve su još posebno problematične kao npr. usluge preduzeća Backupify.²⁷ Za dosta jednostavno upravljanje s informacijama na mrežnim društvenim medijima postoji već niz usluga, spomenimo samo ContextMiner in SocialSafe.

Usluge ContextMiner²⁸ predstavljaju okvir za sakupljanje, analizu i predstavljanje kontekstualnih informacija zajedno s podacima. Zasniva se na ideji, da kontekstualna informacija prilikom opisivanja arhivskog objekta pomaže osmisliti taj objekat ili omogućava njegovo bolje očuvanje. Obezbjeduje podatke za sakupljanje podataka, metapodataka i sadržajnih informacija s mreže sa automatskim traženjem. Trenutno ContextMiner podržava automatizovano pretraživanje po blogovima, YouTube, Flickr, Twitter i otvorenoj mreži. Također sakuplja i povezujuće informacije za YouTube video snimke sa mreže. Djeluje tako da izaberemo izvor za sakupljanje podataka i kontekstualnih podataka s upisom traženih nizova (queries) ili URL-ova.

Uz pomoć SocialSafe²⁹ usluge možemo dobiti kopiju svih zapisa, koje smo objavili (čak i ako smo ih samo zapisali, da nisu objavljene nikada) na Facebook, Twitter, Instagram i drugim mrežnim društvenim medijima.

Pojedincu su na raspolaganju i tehnološka rješenja, koja omogućavaju očuvanje zapisa, posredovanih javnosti preko svojih profila (npr. Twitter i Facebook). Preko funkcija u postavkama svog profila može poslati na server zahtjev za prenos podataka, te preko unaprijed određene e-adrese pošalje podatke u obliku zip datoteke. Tako se npr. arhivski sadržaji nalaze u datoteci tweets.csv, do kojih dolazimo pomoću posrednika, koji je određen u datoteci index.html. Ostale datoteke u mapa su potrebne za predstavljanje sadržaja u lokalnom okruženju.³⁰

Mrežne stranice možemo, također, spremati sa funkcijom „sačuvaj kao“. Cjelokupni sadržaj mrežne stranice se pohrani na server u obliku datoteke, sa oznakom .mht. pri čemu se mogu upotrijebiti još rješenja kao što je zahvatanje sadržaja u statični obični JPG oblik, pomoću funkcija za snimanje sadržaja ekrana.³¹ Sadržaje te vrste može se obuhvatiti, također i u dinamičnom obliku npr. AVI.

27 Tovrsten primer predstavljaju povezuje, ki so kazale na vsebine, ki so bile predstavljene na domeni „Življenje na dotik“. Te vsebine so se nanašale na dogajanje o in v zvezi z Evropsko prestolnico kulture. Po končanem projektu je bila domena prodana. Na njej so se pojavile vsebine, ki nimajo nobene zveze s prvotnimi vsebinami. Predstavljajo torej neposredne dezinformacije arhiviranih vsebin. Pridobljeno 27. maja 2014. s spletne strani: http://www.siranet.si/files/PAM/SI_PAM_1948_007_002/SI_PAM_1948_007_002.html.

28 Prim.: ContextMiner, ContextMiner. Pridobljeno 30. maja 2014. s spletne strani <http://www.contextminer.org/about.php>

29 Prim.: SocialSafe, Save all your social networks to your computer and enjoy your story in one safe place. Pridobljeno 1. junija 2014. s spletne strain: <http://www.socialsafe.net/>

30 Prim.: Downloading your Twitter archive. Pridobljeno 6. junija 2014. s spletne strani: <https://support.twitter.com/articles/20170160-downloading-your-twitter-archive>.

31 Prim.: How to Take a Screenshot in Microsoft Windows? Pridobljeno 6. junija 2014. s spletne strani: <http://www.wikihow.com/Take-a-Screenshot-in-Microsoft-Windows>.

Ipak, riječ je o spomenutim rješenjima za „ručne“ postupke, koji brzo postanu nepraktični. Naime, mrežne stranice i mrežni društveni mediji su kompleksan niz stranica s poveznicama prema drugim mrežnim stranama i sadržajima. Teško da bi te praktično „ručne“ postupke mogli upotrijebiti, kada bi željeli sačuvati sve promjene zapisa na mrežnim društvenim medijima, što može značiti i više puta na dan (koliko puta?) ili čak za više korisnika (npr. za sve zaposlene u organizaciji). Ne smijemo zaboraviti ni na teškoće, povezane sa praćenjem zapisa i njihovih izmjena, te problem dokazivanja vjerodostojnosti formata, koji s vremenom zastarijevaju i zapisi postanu nečitljivi, nosioce zapisa i sl.

Postoje također različite arhivske i bibliotečke inicijative, koje su se počele intenzivno baviti s upravljanjem informacijama na mrežnim društvenim medijima.³² Prvi primjer zahvata i čuvanje tvitova, predstavila je washingtonska Kongresna knjižnica (Library of Congress), kojoj je preduzeće Twitter darovalo svoj cjelokupni arhiv od 2006. do 2010. godine.³³ Mada su kasnije sklopili ugovor i sa čuvanjem tvitova. Upočetku 2013. su imali pohranjenih 170 milijardi tvitova, a ta količina se dnevno povećava. Obim pohranjenih tvitova se povećao sa 140 miliona dnevno od februara 2011. na skoro pola milijarde tvitova u oktobru 2012. Bilo kakva zabrinutost nad dojmljivo skromnom dokumentarnom vrijednošću tvitova je suvišna, čak su u izjavi Kongresne knjižnice zapisali, da će „njihovo čuvanje istraživačima u budućnosti omogućiti cjelovitiji uvid u današnje kulturne norme i trendove“. Iako arhiv još nije bio na raspolaganju istraživačima, početkom 2013. godine su već bilježili oko 400 po izvedbi istraživača iz cijeloga svijeta.

Pitanja povezana s dugoročnim čuvanjem sadržaja s mrežnih društvenih medija su usko povezana s problemima i rješenjima čuvanja (odlaganja) te zahvata mrežne stranice. Među poznate projekte tog područja ubrajamo The American Library Association, The Australian National Library in The Library of Congress³⁴ Internet Archive. Naredni čuva preko 412 milijardi mrežnih stranica³⁵ u posebnim arhivskim formatima (arc, warc), upotrebljavaju se samo s posebnim poveznikom Wayback Machine,³⁶ koji je razvio Internet Archive i omogućava traženje po mrežnom arhivu, te prikaz zahvaćenih mrežnih stranica u običnom mrežnom pretraživaču. U Sloveniji slično rješenje također ima i Narodna i univerzitetska knjižnica.³⁷ Naime, pristup čuvanim mrežnim sadržajima je vrlo jednostavan, problem je u tome da su zahvaćene

32 Prim.: The National Archives, A National Archives of the Future. Pridobljeno 9. aprila 2014. s spletne strani: <http://blogs.archives.gov/aotus/?p=2322> in University of Missouri, The Future of Archives in a digital Age. Pridobljeno 9. aprila 2014. s spletne strani: <http://blogs.archives.gov/aotus/?p=2322>; Levien, R. E. (2011). Confronting the Future: Strategic Visions for the 21st Century Public Library. American Library Association, p. 34.

33 Prim.: Library of Congress, Update on the Twitter Archive at the Library of Congress. Pridobljeno 1. junija 2014 s spletne strani <http://blogs.loc.gov/loc/2013/01/update-on-the-twitter-archive-at-the-library-of-congress/>

34 Prim.: Internet Archive, About the Internet Archive. Pridobljeno 23. aprila 2014. s spletne strani: <https://archive.org/about/>

35 Pridobljeno dan 3. junija 2014. s spletne strain: <https://archive.org/web/>

36 Dostopno na spletni strani: <http://archive.org/web/> dne 3. junij 2014.

37 Prim.: Spletni arhiv Narodne in univerzitetne knjižnice. Pridobljeno 1. junija 2014. s spletne strani: <http://arhiv.nuk.uni-lj.si/>.

samo povremeno, periodika obuhvata je nepoznata i nepredvidljiva. Također svi sadržaji s tih mrežnih strana nisu isto dostupne, kao što su bile to u svom izvornom obliku. S nacionalnog stanovišta treba biti svjestan da starateljstvo obuhvaćenih sadržaja u digitalnom obliku većinom je u rukama institucija stranih država i da u izuzetnim odnosima, pristup tim sadržajima može biti otežan, odnosno upitan.

Primjer stručne obrade arhivskih sadržaja mrežnih društvenih medija

Već u vrijeme izvođenja projekta Maribor 2012. – Evropska prestolnica kulture, je Pokrajinski arhiv Maribor, ustanovio da je stvaralac pravno lice, koja mora predati arhivsko gradivo u nadležnu arhivsku ustanovu u skladu s zakonom. Pri zaključivanju projekta su postala aktualna pitanja, povezana sa čuvanjem i kasnijom upotrebom njihovog sadržaja, između ostalog također s mrežnih društvenih medija. Osnovna analiza njihovih sadržaja je pokazala, da u tretiranom slučaju nalazimo duplirane sadržaje mrežne stranice projekta, na facebook stranici projekta, istovremeno su na mrežnom društvenom mediju Twitter i putem elektronske pošte posredovali još dodatne informacije o događajima.

U okviru obavljene analize je bilo ustanovljeno također, da su konteksti i predstavljanja istih sadržaja u različitim socijalnim društvenim medijima različiti, zbog čega je s arhivskog stručnog stanovišta, u tim slučajevima, nemoguće govoriti o stvarnim multipliciranim sadržajima. Istovremeno s tim je bio ustanovljen visoki stepen međusobne interpenetracije objavljenih sadržaja, kako se pokazalo u aktivnim, a i u pasivnim, logično zaključenim informacijskim vezama.

S teoretsko arhivsko stručnog stanovišta sadržaji tretiranog stvaraoca mrežnih društvenih medija su bili vrednovani kao arhivsko gradivo, koje treba da se preuzme. U toj vezi su se pojavili izazovi prije svega, u oblasti izvođenja odgovarajućeg preuzimanja u skladu s postojećim arhivskim stručnim normama.³⁸ U nastavku ćemo obrađivati samo sadržaje mrežnog društvenog medija Twitter i Instagram, koji su bili uspostavljeni u okviru projekta Maribor 2012. – Evropska prestolnica kulture.

Preuzimanje i stručna obrada sadržaja s mrežnog društvenog medija twitter

Na mrežnom društvenom mediju Twitter su sadržaji povezani s projektom Maribor 2012. – Evropska prestonica kulture, predstavljeni u dva računa: @Maribor2012. Evropska prestonica kulture Maribor 2012. Kovitlaju zajedno³⁹ i @LifeTOUCH_2012 tvitovi, koji su bili posredovani u vezi s 4. skupom programa

38 Miroslav Novak, Gordana Šovegeš Lipovšek, Virtualizacija - način ohranjanja digitalnih arhivskih vsebin. Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Arhivi v globalni informacijski družbi: zbornik mednarodne konference, Radenci, 2. - 4. april 2014., str. 437-545.

39 Na tem računu je bilo ustvarjenih 1365 twitov, ki so bili organizirani v 61 datotekah in 12 mapah v skupnem obsegu 2,92 MB (3.066.094 B). Strani je sledilo 1251 ljudi (followers), sama stran pa je sledila 346 drugim stranem (following). Pridobljeno 9. junija 2014. s spletne strani: <http://www.siranet.si/detail.aspx?ID=1122570>.

Evropske prestonice kulture Maribor 2012. s naslovom *Život na dodir*.⁴⁰ Sadržaji su bili u procesu preuzimanja oblikovani u okviru dva neovisna prijemna informacijska paketa (dalje: SIP), koji su bili izrađeni svaki posebno. Upotrebljena su bila rješenja, koja omogućava samo medij Twitter. To znači, da u obrađenom slučaju nisu bila implementirana napredna rješenja automatizovane podrške, koje bi bile razvijene npr. od strane nadležne arhivske ustanove.

Skinuti sadržaji su u Pokrajinskom arhivu Maribor popisani u skladu sa standardima u arhivskom informacionom sistemu, pri čemu su oblikovali stalno dostupni informacijski paket (dalje: DIP). Razlika između SIP i DIP je samo to da su DIP-u dodali kod korisničkog poveznika na engleskom jeziku, još slovenski prevod, te stalnu poveznicu u odnosu na opis gradiva. S izvedenim posegom na nivou upravljanja informacija su tako implementirali model aktivne i model pasivne, logički zaključene informacijske veze na relaciji arhivski opis i DIP, koji su objavili na odgovarajuće osiguranom dostupnom mrežnom mjestu unutar domene pod vlastitim upravljanjem.

Na samom sadržaju DIP nisu izvodili nikakve zahvate. Razlog je vrlo jednostavan. Analize Sip na nivou podataka ne pokazuju potencijalne teškoće, npr. na nivou tabela kodova, ili djelovanju poveznica i sl. Velike stručne izazove su primjetili na nivou saziva na vanjske izvore, koji se nalaze u ponovo upotrebljenim domenama ili na domenama, na kojim nadležni arhiv nema svojih stručnih nadležnosti.

Tom prilikom su ustanovili, da su aktivne ugovorene logično informacijske veze sa vanjskim izvorima tehnički pravilno ugovorene, dok su semantički bili izvedeni neodgovarajuće upućeni. Ta činjenica u praksi dovodi do dezinformacija. Zato će trebati izvesti zahvate korekcija, prilikom čega se pojavljuje bar nekoliko arhivskih stručnih pitanja: kako arhivski stručno izvesti izmjenu zapisa, tako da ta upućivanja pravilno djeluju, a da istovremeno s tim ne bi posezali u sam stručni sadržaj? Drugi set pitanja se odnosi na samo predstavljanje sadržaja. Ono se dinamično mijenja, zato treba na jednoj strani uvažavati dinamiku predstavljanja, a na drugoj strani izvesti snimak stanja unaprijed određenog vremena.

U pogledu oblikovanja arhivskog informacijskog paketa (u nastavku AIP) treba reći, da se toga nisu detaljnije dohvatili i da su privremeno pustili izvornu strukturu podataka i organizaciju datoteka. Dodata im je bila samo informacija o korisničkom imenu i lozinka svakog računa posebno za pristup u Twitter.

Preuzimanje i stručna obrada sadržaja s mrežnog društvenog medija Instagram

Instagram je mrežni servis za mobilnu razmjenu fotografija, video snimaka i s tim povezanih radnji. One omogućavaju korisnicima, da zahvate fotografije i video

⁴⁰ Na tem računu je bilo ustvarjenih 1872 tvitov, ki so bili organizirani v 46 datotekah in 12 mapah v skupnem obsegu 2,84 MB (2.982.965 B). Strani je sledilo 309 ljudi (followers), sama stran pa je sledila 341 drugim stranem (following). Pridobljeno 9. junija 2014. s spletne strani: <http://www.siranet.si/detail.aspx?ID=1122819>.

snimke, na njih koriste odgovarajuće filtere, a onda ih dijele po različitim mrežnim društvenim medijima, kao što su Facebook, Twitter, Tumbir i Flickr.⁴¹

U okviru projekta Maribor 2012., Evropska prestonica kulture, između ostalih bio je organizovan i Instagram foto konkurs UHVATI SVOJU INSPIRACIJU. Na taj konkurs je prispjelo oko 1000 fotografija u sklopu tri teme: #EPKUTRINKI, #EPKLJUDJE i #EPKSHARK.

Fotografije i prateći sadržaji konkursa su pohranjeni u okviru preuzetih mrežnih sadržaja cjelokupnog projekta, prilikom čega su sa arhivskog stručnog stanovišta razmatrali same fotografije posebno kao zbirku fotografija u posebnoj seriji, koja je razdijeljena u tri podserije. One odgovaraju setu te tri teme. Odluka za takvo rješenje je bila, jer su tretirane sadržaje na mrežnoj strani izrađene po modelu nezaključene logične informacijske veze, s arhivskog stručnog stanovišta je trebalo te veze bar logično zaključiti (povezati). To su izveli tako da su oblikovali stalno dostupni informacijski paket DIP, kojeg predstavlja arhivski opis na nivou podserije⁴² uključujući predstavljanja fotografija, koje su prispjele na konkurs. Svakoj fotografiji u DIP su u paketu dodali gore usko područje, na kojem se nalaze podaci kao što su:

- signatura popisne jedinice, s kojom određujemo unikatno mjesto sadržaja fotografije u okviru arhivskog informacionog sistema,
- naziv serije, s kojim određujemo osnovno sadržajno-kontekstno okruženje fotografije,
- oznaka fotografije, koja je unikatna i proizilazi iz originalnog naziva fotografije.

U okviru oblikovanja DIP su bili vrlo pažljivi kod savladanja redoslijeda pojedinačnih entiteta u podserijama. Na primjeru očuvanja fotografija s mrežnog društvenog medija Instagram mariborski arhivisti su se susretali sa sličnim arhivskim stručnim pitanjima kao pri očuvanju sadržaja sa Twittera, a posebno u pogledu oblikovanja AIP i DIP. Također u tom slučaju nisu se detaljnije bavili strukturom datoteka u AIP i privremeno su pustili njihovu izvornu strukturu podataka i organizaciju, dodata im je bila informacija o korisničkom imenu i lozinka za pristup u Instagram mrežu.

Zaključci

Stručna pitanja, povezana s očuvanjem sadržaja iz mrežnih društvenih medija varoliziranih stvaralaca arhivskog gradiva, moramo tretirati bar na tri nivoa: arhivskom, informacijskom i tehnološkom. Na arhivskom stručnom nivou treba prije svega provjeriti kontekste i sprovesti vrednovanje sadržaja u skladu s arhivskim stručnim načelima. Na informacijskom nivou treba provjeriti entitete, kao što su

41 Prim.: Instagram. Pridobljeno 9. junija 2014. s spletne strani: <http://en.wikipedia.org/wiki/Instagram>

42 Pridobljeno 10. junija 2014. s spletnih strani: <http://www.siranet.si/detail.aspx?ID=1123113>; <http://www.siranet.si/detail.aspx?ID=1123146> in <http://www.siranet.si/detail.aspx?ID=1123180>

informacije, odnosno dezinformacije, njihova potpunost, korektnost, razumljivost itd. Na tehnološkom nivou prije svega da se obezbijedi dugoročna dostupnost i upotrebljivost digitalnih zapisa, cjelovitosti i vjerodostojnosti sadržaja na tehničkom nivou, načini njihovog predstavljanja u različitim okruženjima, uključujući način izvođenja njihove integracije, kako u izvornom, tako i u arhivskom okruženju.

Ključne izazove kod upravljanja sadržajima na mrežnim društvenim medijima predstavljaju njihova velika količina, brza promjenljivost, međusobna isprepletenost, multipliciranje, brz tehnološki razvoj i pomanjkanje jasnih pravila, te standarda za njihovo upravljanje. S tehnološkog, kao i sa arhivskog stručnog stanovišta tih sadržaja najvjerovatnije nikada se neće moći u cjelosti sačuvati, zato treba razvijati metode njihovog vrednovanja. Prilikom toga je moguće, osloniti se na poznata rješenja, koja su implementirana za arhivsko gradivo u fizičkoj formi (obliku).

Prva arhivska stručna iskustva s tog područja pokazuju, da se kompleksnog problema dugoročnog čuvanja sadržaja te vrste treba rješavati sa svom stručnom odgovornošću. Sposobnost percepcije arhivskih stručnih problema te vrste, pokazuje nivo teoretskog i praktičnog razvoja odgovarajućih arhivskih službi.

Summary

Professional questions related to preserving the content of online social networks obtained from evaluated creators of the archival material should be considered on at least three levels: archival, informational and technological. On the archival theoretical and practical level it is necessary to verify the evaluation of the contexts and content in accordance with the archival professional principles. On the informational level verifying entities such as information or misinformation, their completeness, correctness, clarity, etc. are crucial. On the technological level the presentations of archival contents in different environments including the implementation of its integration in both their source as well as in the archive environment must be considered.

Key challenges of content management of Web social networks represent: large amount of data, their variability and fast changeability, interrelationship between contents, multiplication, rapid technological development, lack of clear rules and standards for their management. From the technological and archival professional point of view large volume and constant changing of information in social media will probably never be fully maintained. Therefore, it is necessary to develop evaluation methods of such content. In the process it is possible to use certain already known solutions which are implemented in archives in physical form.

The first archive professional experience in this field shows the complexity of long-term preservation of such content, which should be addressed with all professional liability. The ability to perceive these kinds of archival professional issues indicates the level of theoretical and practical development in contemporary archival services.

POVRATAK U BUDUĆNOST POČETAK I ISKUSTVA DO DANAS U VEZI SA PROJEKTOM „E-ARHIVA” U SUBOTICI

Abstrakt: *U Istorijskom arhivu Subotica 1.9.2013. godine započeta je nova dimenzija arhivske prakse. Pokrenut je projekat „E-arhiva” - mogućnost istraživanja dela arhivske građe preko interneta.*

Pri donošenju ove odluke, uzeta su u obzir dva važna faktora: jedan je zaštita arhivske građe, a drugi frekventnost njenog korišćenja. Posle razmatranja ovih činjenica zaključili smo da projekat započnemo digitalizacijom crkvenih matičnih knjiga.

Digitalizovane snimke, posle odgovarajuće obrade, postavili smo na poddomen: <http://e-arhiva.suarhiv.co.rs>.

Ključne reči: *Digitalizacija, e-istraživanje, e-arhiva, crkvene matične knjige.*

RETURN TO THE FUTURE – BEGINNING EXPERIENCES RELATED TO THE PROJECT „E-ARCHIVES” IN SUBOTICA

Abstract: A new dimension in archival practice has begun in The Historical Archives of Subotica on September 1, 2013. The “E-archives” project has been launched which enables archival material research online.

Two important factors were considered when starting this project: protection of the archival material and the frequency of its usage. After consideration of these factors, we decided to start the project with the digitalization of the church registers.

The digital scans have been displayed on <http://e-arhiva.suarhiv.co.rs> sub domain after relevant processing.

Keywords: *Digitalisation, e-research, e-archives, church registries.*

Uvod

Istorijski arhiv Subotica je nadležan za tri susedne administrativne teritorije; grada Subotice, opštine Bačka Topola i opštine Mali Idoš. Naša ustanova ukupno čuva 6.957,05 dužnih metara arhivske građe, raspolaže sa 2.805,9 m² površine depoa na sedam lokacija u raznim delovima grada. Subotički arhiv ima ukupno 21 zaposleno lice.

Pojam digitalizacija sve češće se pominje i u arhivističkoj struci. Čak se sve više i primenjuje. Digitalni svet nas savlada, gde god da krenemo svugde nađemo na elektronsku verziju poslovanja, bilo da je reč o ličnim dokumentima, o kupovini ili drugom. Moderno funkcionisanje arhiva je pred nama; sa stvaranjem novih digitalnih arhiva, a i sa digitalizacijom već postojećeg materijala, arhivske građe.

Kako krenuti? Ovo je ključno pitanje kod svakog velikog zahvata, obimnijeg posla. Treba doneti strateški, dugoročni cilj, potrebno je ispitati situaciju do sitnih detalja.

Pre početka digitalizacije u Istorijskom arhivu Subotica razmatrana su dva strateška faktora. Prvobitan cilj je bio da unikatnu, jedinstvenu arhivsku građu sačuvamo za buduće generacije, produžimo vek trajanja nezamenljive arhivske građe. Drugi faktor je bio frekventnost korišćenja - svakako smo hteli prvo takvu građu pretvoriti u digitalnu verziju i time doprineti radu naših istraživača, te olakšati njihov rad.

Posle fizičkog pregleda građe i pregleda odgovarajuće statistike doneta je odluka da se krene sa digitalizacijom crkvenih matičnih knjiga. Činjenica da sa zakonom o restituciji treba da se vrate matične knjige crkvenim opštinama, „olakšala” je tu odluku.

Fond 451, Zbirka crkvenih matičnih knjiga (1687.-1949.) u našoj ustanovi sadrži 360 knjiga, ukupno 14,99 dužnih metara arhivske građe. U gore spomenutom fondu se nalaze matične knjige i indexi raznih crkvenih opština iz raznih mesta, razne veroispovesti: rimokatoličke (9 crkvenih opština), pravoslavne (2 crkvene opštine), evangeliističko-augustinske (1 crkvena opština).

Prvi koraci

Prvi korak digitalizacije je napravljen uz pomoć Arhiva kaločke nadbiskupije. Ta ustanova je od našeg Arhiva zatražila indekse katoličkih matičnih knjiga koje su u njihovoj zbirci nedostajale. Oni su odradili fotografisanje pomenute zbirke u prostorijama naše ustanove sa njihovom aparaturom, mobilnim studiom za digitalizaciju. Studio je sastavljen od jednog stalka za foto aparat, jedne crne podloge, jedne digitalne kamere (Nikon D90) i jednog laptopa preko kojeg se upravljalo digitalnom kamerom (detaljan opis aparature služi za procenu vrednosti „amaterskog” studija za digitalizaciju arhivske građe).

Nakon digitalizacije, oni su nam dostavili digitalnu kopiju, što je bio početni materijal za E-arhivu u Subotici.

Pošto su indeksi katoličke crkve bili digitalizovani, sledeći korak da i indese pravoslavne crkve pretvorimo u digitalnu formu, se podrazumevao. Ovaj deo posla je odrađen u Gradskoj biblioteci u Subotici.¹

Ta ustanova poseduje Zeutchel OmniScan 12000, specijalan skener za knjige.

Zeutchel OmniScan 12000²

Sa tehničke strane savremeni aparat ima domet A2 formata, što je idealno za digitalizaciju crkvenih matičnih knjiga. Jedan snimak u koloru napravi za 4-5 sekundi. Poseduje poluautomatsko staklo koje ne odražava svetlost i koje vrši fizički pritisak na skenirani materijal. Celim mehanizmom se upravlja preko dugmadi ili preko papuča prikopčanih za skener.

Skeniranje je urađeno u 300 dpi rezoluciji, snimci su sačuvani u JPEG formatu (100%, bez kompresije). Dobijeni snimci su u proseku 20-25 Mb veličine.

¹ <http://www.subiblioteka.rs/>

² <http://www.zeutchel.de/en/produkte/scanner/farbscanner/os-12000-hq-din-a2.html>

Sa ovim karakteristikama kvalitet je zadovoljavajući, čak se i njihova reprodukcija može uraditi.

Zbog obimnog posla prilikom digitalizacije, jako je važno obratiti pažnju na već gotove snimke. Bezbedno čuvanje tih snimaka je možda najbitniji deo posla. U našoj ustanovi gotovi digitalni snimci se čuvaju na tri mesta: dva spoljašnja hard diska i na našem centralnom serveru, gde su hard diskovi povezani sa RAID-5 metodom. **RAID 5** zahteva najmanje tri diska za implementaciju. Informacije se dele na blokove i generišu se podaci o parnosti. Ovde ne postoji poseban disk za parnost, već se ona upisuje redom na svaki disk koji je povezan u **RAID 5**. Ovako, ako jedan od hard diskova otkáže, menjanjem istog bez većih opterećenja možemo vratiti snimke koji su bili pohranjeni na njima. Moram istaknuti da se prilikom menjanja diska mora ubaciti skroz isti disk umesto pokvarenog. RAID 5 je najprimenljiviji od svih RAID nivoa.

RAID

			fC'		CT ^
^	BI ^				
^	C 1 ^				
^	Dp ^	^ DI ^			
N		— ^			V —

Disk 2

<http://e-arhiv.suarhiv.co.rs>

Uz generalni sajt naše ustanove www.suarhiv.co.rs, registrovan je i poddomen <http://e-arhiva.suarhiv.co.rs> i pod istim instalirana površina za mogućnost pristupa određenoj građi preko interneta. Reč je o web-prezentaciji, sa mogućnošću registracije i prijavljivanje već registrovanih korisnika, odnosno online istraživanje (bazirano na PHP i MySQL, odnosno Flash programiranju). Za novu površinu prinuđeni smo bili da proširujemo iznajmljeni kapacitet na odgovarajućem disku kod provajdera, gde je i dosad bio naš osnovni sajt arhiva.

Nakon popunjavanja dela formulara za osnovne podatke (ime i prezime, mesto i datum rođenja, državljanstvo, broj telefona, e-mail adresa) treba naznačiti temu odnosno svrhu istraživanja, mesto koje želi budući istraživač da pretražuje i treba upisati prezimena koja se istražuju. Nakon toga sledi definisanje korisničkog imena i lozinke. Budući e-istraživač sam može to da uradi, s tim da lozinka mora da sadrži najmanje osam karaktera i mora da sadrži brojeve, mala i velika slova. Definisani uslovi korišćenja³ moraju da se prihvate. Ako istraživač popuni formular

3 „Izjavljujem da korisničko ime i lozinka kojima je omogućen pristup uslugama „E-ISTRAŽIVANJA” Istorijskog arhiva na internetu odgovaraju imenu korisnika navedenom u Zahtevu i privremenog su karaktera. Svaki korisnik ima pravo na tzv. „jednokratnu uslugu” koja je nedeljiva. Strogo je zabranjeno prenošenje, objavljivanje prava na istraživanje kao i prenošenje podataka za pristup (korisnička identifikacija) na druga lica. Istraživač je dužan da svoje korisničko ime i lozinku na najbolji mogući način koristi i zaštiti. U svojim pravnim okvirima Arhiv će nadgledati (pratiti) dijagnostiku svog korisničkog servisa (pristupi istraživanju, promet podataka, IP-adrese itd.) te će u slučaju nepropisnog

i prihvati uslove, na odgovarajuću e-mail adresu (*e-arhiva@suarhiv.co.rs*) pristiže njegova prijava da želi da postane e-istraživač, a sam istraživač dobije potvrdu o prijavi⁴ na datu e-mail adresu, da je njegova prijava evidentirana.

Nakon popunjavanja formulara, administrator stranice e-istraživanja odobrava ili odbija zahtev. O odobravanju istraživač se obaveštava u e-mail poruci. Nakon toga sa svojim korisničkim imenom i lozinkom može da pristupi bazi podataka Istorijaskog arhiva Subotica. Zainteresovani može da lista snimke sa jednom flash-animacijom. Preko ove površine, pored listanja moguće je i uveličavanje slika. Površina preko koje će moći da se i naruči odgovarajući snimak je u fazi izrade, ali svakako je u planu da se i to omogući. Kao što je već praksa u čitaonici Arhiva, ta vrsta usluge će se naplaćivati.

Internet stranica za istraživanje dela arhivske građe subotičkog arhiva je za sada trojezična. Naši „klijenti” su u mogućnosti da odaberu srpski, mađarski ili engleski jezik, a planira se i prevod na hrvatski jezik.

Građa u našoj bazi podataka

Posle dobijanja dozvole za pristup i ulogovanje u naš sistem, istraživačima su dostupni indeksi matičnih knjiga katoličke i pravoslavne veroispovesti za teritoriju Subotice od 1687. do 1947. godine, za teritoriju Bajmok od 1820. do 1905. i za teritoriju Šupljak (Ludaš) od 1832. do 1901. godine. U našoj digitalnoj zbirci može da se pronađe:

- index rimokatoličke crkvene opštine Sveta Terezija (Subotica), Sveti Roka (Subotica), Sveti Đorđe (Subotica), Sveti Petar i Pavao (Bajmok), index pravoslavne crkvene opštine Vaznesenja Gospodnjeg, Sveti Velikomučenic Dimitrije (Aleksandrovo): kršteni, venčani, umrli;
- index rimokatoličke crkvene opštine Sveta Katarina (Šupljak): kršteni.

Digitalizovani snimci su grupisani po mestu, veroispovesti, crkvenoj opštini, povod (krštenje, venčanje, smrt), graničnim godinama i po abecedi odnosno azbuci. Ima par izuzetaka, kada su sami indexi vođeni tako da su iste godine završili slovni red (abecede odnosno azbuke). U tim slučajevima i digitalna forma je osnovana na tom principu (npr.: bajmočki katolički index umrlih od 1831.-1893. godine).

Važno je napomenuti da su osnovni nivoi prevedeni na tri jezika, a krajnji dokument je na izvornom jeziku.

U ovom trenutku u našoj bazi podataka za elektronsko istraživanje preko interneta ima ukupno 8.498 normalizovanih snimaka. Pojedinačni snimci koji se postavljaju na naš sajt su od 1-1,5 MB. Rezolucija je ostavljena na 300 dpi-a, a dimenzije su smanjene u odnosu na originalni snimak. Sa tim karakteristikama

korišćenja privremeno onemogućiti ili odbiti pristup uslužnom servisu. Sadržaj, digitalizovani ilustrativni materijal kao sastavni deo „E-ISTRAŽIVANJA” čini svojinu Arhiva i može se koristiti.

snimci su dovoljno oštri i mogućnost povećanja je zadovoljavajuća, a i rukovanje sa njima je optimalno. Na svaki snimak je postavljen vođeni žig u obliku logoa Istorijskog arhiva Subotica radi identifikacije porekla.

Izrađena je jedinstvena sedmodelna šifra radi lakšeg rukovanja sa programske strane. Šifra koja identifikuje odgovarajuće snimke se tumači na sledeći način:

- index ili matična knjiga (indeks)
- mesto nastanka građe (Subotica)
- veroispovest (katolička)
- crkvena opština (Sveta Terezija)
- povod (krštenje)

01 - raspon godina (1687.-1780.)

01 - slovni indeks (A)

Ako želimo da izrazimo na primer **Šupljački katolički index krštenih od 1832.-1849. i slovo C**, uz pomoć naše šifre, to će biti: **1311_1_01_03**, ili **Subotički pravoslavni index venčanih u crkvenoj opštini Sveti Velikomučenik Dimitrije - Aleksandrovo od 1851.-1949. i slovo G** sa našom šifrom to izgleda na sledeći način: **1122_2_01_04**.

Pristupi, statistike

E-arhiva Istorijskog arhiva Subotica je otvorila svoje kapije javnosti 1.9.2013. godine uz intenzivnu pažnju lokalnih medija⁴, pošto se radilo o dugo najavljivanoj i dugo očekivanoj premijeri. Interesovanje za e-istraživanje je bilo zadovoljavajuće.

O registraciji i o pristupima vodimo evidencije. Po osnovu toga možemo zaključiti da je prosečan broj novih registrovanih korisnika 64 na mesečnom nivou. U septembru mesecu, nakon početka funkcionisanja e-arhiva, registrovao se ukupno 201 istraživač. Interesovanje je malo opalo nakon toga, sve do marta meseca 2014. godine, kada smo proširili „ponudu”. Pored do tada postavljenih katoličkih indeksa stavili smo i pravoslavne indekse na naš sajt. Osetili smo moć medija. Nakon kratke reportaže⁵ na lokalnoj televiziji u kojoj smo najavili proširenje baze podataka, broj novih registracija se naglo povećalo. Za dva dana skoro 100 novih korisnika se prijavio na naš sistem.

E-arhiva u Subotici ima ukupno 577 registrovanih korisnika. Prosečna godina starosti je 45, najstariji e-istraživač ima 82 godine, a najmlađi ima 17 godina.

4 Na primjer:

<http://www.subotica.com/vesti/istorijski-arhiv-daje-na-uvjed-skenirane-maticne-knjige-id16610.html>

<http://www.yueco.rs/vest/dru-tvo/uskoro-online-pretra-ivonje-mati-nih-knjiga.html>

5 <http://www.yueco.rs/vest/dru-tvo/hne-deo-gra-e-istorijskog-arhiva-subotica>

U našoj bazi podataka imamo državljane Srbije, Mađarske, Hrvatske, Nemačke, pa čak i Australije (ukupno tri istraživača). Srpski državljani su dominantni (oko 75%), nakon toga slede državljani Mađarske (oko 10%). Imamo dosta dvojnih državljanina (srpsko-mađarski, srpsko-hrvatski).

Na nivou države, oko 75% Subotičana i iz okolnih naselja se registrovalo, što je i razumljivo zbog prirode građe. Imao još i veći broj istraživača iz Beograda, Budimpešte, Sente. Ostala mesta su manje prisutna u našoj bazi podataka.

O pristupima se vodi automatski elektronski dnevnik, u kome se evidentira ko se i kada prijavio, koliko vremena je proveo u e-arhivi i dr.

Istraživači posle registracije su se prijavili ukupno 1.612 puta. Prosečan broj prijava po korisniku je 4,43. Treba naglasiti, da ovaj statistički broj sadrži i korisnike, koji su se samo jednom prijavili. Ima dosta takvih korisnika koji su se registrovali, ali ni jednom nisu pristupili našem sistemu (odprilike 200 korisnika). Ako oduzmemo korisnike bez prijave, sa jednom ili dve prijave, prosek po korisniku se menja na 10,2 prijave. Najviše puta prijavljen korisnik je 69 puta „svratio” do nas.

Po našem elektronskom dnevniku korisnici prosečno koriste e-građu 44 minuta i 44 sekunde. Najuporniji e-istraživač je bio prijavljen 14 sati 38 minuta i 16 sekundi. Taj podatak deluje dosta ekstremno i sasvim je sigurno da korisnik nije listao indekse celo vreme, ali je bio prijavljen na naš sistem - internet pretraživač je bio otvoren do naznačenog vremena.

Iz gore navedenih grafikona možemo zaključiti da je pažnja medija jako bitna za rad naše ustanove, kao i to da svaki novitet može da pomogne da privučemo pažnju istraživača ka Arhivu. Linija dva grafikona je skoro ista. Vidimo da u martu mesecu, kada smo najavili i postavili novi kontingent indeksa, posećenost i novi registrovani korisnici su se povećali.

Završne reči, budući planovi

U toku je masovna digitalizacije kompletnog fonda br. 451, Zbirka crkvenih matičnih knjiga (1687.-1949.). Od januara ove godine je napravljeno 20.823 snimaka. Stigli smo do knjige broj 69, što znači da je od ukupno 14,99 dužnih metara odrađeno 4,06 metara. To znači, da ako tim tempom uspemo da nastavimo rad, do sledećeg proleća kompletan fond će biti digitalizovan. Tu bih istakao da se radi o minimalnom angažovanju kadra u vezi sa e-arhivom. Jedno lice radi efektivno na poslu digitalizacije (sat vremena dnevno i jedan dan u nedelji celo poslepodne), a jedno lice na programiranju i održavanju površine i na pripremi. Paralelno sa digitalizacijom, vrši se i smanjivanje i postavljenje vodenog žiga na snimke.

Do proleća 2015. godine ceo fond bi trebalo da bude dostupan e-istraživačima. Do tada treba da se uradi i površina za skidanje snimaka sa našeg sajta sa odgovarajućom kontrolom vezanom za svakog korisnika.

Dugoročni cilj Arhiva je da postavimo u e-arhivu ne samo matične knjige već i drugu frekventnu građu, da svakome obezbedimo dostupnost građe bez obzira na geografski položaj zainteresovanih!

Summary

A new dimension in archival practice has begun in The Historical Archives of Subotica on September 1, 2013. The “E-archives” project has been launched which enables archival material research online.

Two important factors were considered when starting this project: protection of the archival material and the frequency of its usage. After consideration of these factors, we decided to start the project with the digitalization of the church registers.

The digital scans have been displayed on <http://e-arhiva.suarhiv.co.rs> sub domain after relevant processing.

VIRTUALNI ARHIV OSOBNIH SJEĆANJA

Abstrakt: Cilj projekta "Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političkog nasilja od 1941. godine do danas" je afirmirati osobna sjećanja svih zainteresiranih svjedoka i svjedokinja povijesnih zbivanja u Hrvatskoj i sačuvati ih od zaborava. Documenta je započela s prikupljanjem sjećanja metodom usmene povijesti početkom 2006., s ciljem prikupljanja 500 kazivanja sa područja čitave Hrvatske. Video zapisi se obrađuju i postavljaju na internetskoj platformi koju je Documenta razvila i pokrenula 2013. godine. U radu se opisuje razvoj projekta, način rada, s posebnim osvrtom na razvoj softvera za obradu, čuvanje i prezentaciju video zapisa.

Gljučne riječi: Usmena povijest, virtualni arhiv, nekonvencionalno gradivo, digitalne zbirke.

VIRTUAL ARCHIVE OF PERSONAL MEMORIES

Abstract: The aim of the project "Personal memories of wars and other forms of political violence from 1941 to the present" is to affirm the personal memories of all interested witnesses and witness historical events in Croatia and preserve them from oblivion. Documenta has started collecting memories method of oral history in early 2006, with the goal of collecting 500 sayings from the area of the entire Croatia. The videos are processed and placed on the online platform by Documenta developed and launched in 2013. This paper describes the development of the project mode, with special emphasis on software development for the treatment, storage and presentation videos.

Keywords: Oral history, a virtual archive, unconventional materials, digital collections.

Uvod

Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću od 2010. do 2013. provodila je u suradnji sa Sveučilištem Erasmus iz Rotterdama projekt „Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političkog nasilja od 1941. do danas”. Tijekom tog projekta

snimljeno je metodom usmene povijesti nešto više od 450 intervjua sa kazivačima i kazivačicama koji su iznijeli svoja sjećanja na događaje koji su obilježili dvadeseto stoljeće na ovim prostorima. U Novinarskom domu u Zagrebu održana je 26. rujna 2013. godine konferencija pod istim nazivom na kojoj je predstavljena zbirka snimljenih video zapisa, kojom je projekt završio i nalazi se pred novim izazovima koji uključuju kako održavanje razvijene platforme, tako i naknadnu uporabu prikupljenog gradiva u druge svrhe.

Zbirka osobnih sjećanja čini jedan od sastavnih dijelova *Documentina* arhiva, uz ostale fondove nastale radom na različitim projektima. Ovo je prvi projekt u kojem je ispunjen puni krug od stvaranja, obrade i prezentacije gradiva; drugi sistemi jesu projekt Arhiva za ljudska prava, gdje se prikuplja, organizira i digitalizira gradivo nastalo radom organizacija za ljudska prava, te Informacijski sustav, koji pokriva redovno uredsko poslovanje organizacije, a ujedno služi za različite analitičke operacije i organizaciju podataka na projektima kao što su praćenje suđenja za ratne zločine i ljudski gubici.

Također, ovo je prvi projekt *Documente* koji predstavlja *born-digital* arhiv, odnosno fond čija je glavna dokumentacija nastala digitalnom produkcijom.

O metodi usmene povijesti

Metodologija rada na ovom projektu temelji se na upotrebi relativno nove metode u historiografiji, metode usmene povijesti. Ona se javlja sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća kao nadopuna dotadašnje historiografije temeljene prvenstveno na izvorima koji najčešće pripadaju institucijama koje nose i predstavljaju dominantnu konstelaciju društvene i političke moći, a na drugoj razini, kao iskorak u pisanju povijesti temeljenoj isključivo na pisanim izvorima.

Ova metoda se oslanja na živo sjećanje aktera različitih povijesnih izvora, i pritom računajući na njihov subjektivan stav i fragilnost sjećanja, proširuje i produbljuje historijske narative omogućavajući multiperspektivnost u sagledavanju minulih događaja. Neke od odlika ove metode su:

- prikupljanje i čuvanje osobnih sjećanja kao povijesne dokumentacije koja najčešće nije dokumentirana, a zasniva se na ljudskom iskustvu;
- najbolji izvor podataka o tome što su određeno povijesno razdoblje i povijesni događaji značili ljudima koji su bili njegovi suvremenici i kako su ga oni proživjeli;
- omogućava istraživanje povijesnog nasljeđa koje se na razini društvene zajednice javlja kroz formu kolektivne svijesti, a na osobnoj razini, kroz formu obiteljskog nasljeđa i transgeneracijskog prijenosa;
- putem retrospektivnog razmišljanja i sjećanja pruža mogućnost boljeg razumijevanja sadašnje situacije;

- pruža mogućnost analize između pamćenja i zaboravljanja. Prema suvremenom razumijevanju upravo je “zaboravljanje” kreativna refleksija sjećanja koja se kombinira u zavisnosti od društvenih/političkih pretpostavki, ali i u zavisnosti od individualnih kapaciteta pojedinaca i pojedinki (bilo da se radi o namjernom potiskivanju neugodnih sadržaja iz svijesti ili o nekom drugom uzroku koji pospešuje proces zaboravljanja);

Također, ova metoda pretpostavlja aktivno uključivanje kazivača i stvaranje prostora za njegovu interpretaciju povijesti što je ujedno i afirmacija njegove vlastite pozicije. Stoga metoda predstavlja i iskorak u smislu društvene angažiranosti.

Metodologija

Kreiranje zbirke i odabir kazivača/ica

Digitalna zbirka tematski i vremenski pokriva različita razdoblja: događaje iz Drugog svjetskog rata, poslijeratne egzekucije, razdoblje Jugoslavije te ratove koji su se na ovim prostorima dogodili 90-ih godina. Takva orijentacija nastala je na temelju iskustava rada na projektu “Sjećanja na rat na području Pakraca, Lipika i okolnih mjesta” provođenom od 2006. do 2008. gdje se značajan dio kazivača i kazivačica često eksplicitno ili implicitno referirao na događaje iz Drugog svjetskog rata. Transkripti dijelova intervju a 43 muškaraca i žena objavljeni su 2010. u istoimenoj knjizi. Kontingentna narav povezanosti tih razdoblja, pokazala se bitnim faktorom u formiranju različitih identiteta, te se zaključilo da sveobuhvatan i uključiv pristup ovog tipa može pridonijeti ozbiljnoj analizi sveukupnog povijesnog nasljeđa na ovim prostorima.

Pri odabiru kazivača/ica vodi se računa o balansu i reprezentativnosti intervju a, stoga je izbor kazivača/ica potrebno napraviti vrlo pažljivo. Premda se tijekom procesa pronalaska kazivača/ica kontaktira velik broj ljudi, pri konačnom odabiru kazivača/ica potrebno je imati na umu razmjer u smislu spola, starosne dobi, etničke pripadnosti, porijekla i slično, kako bi se postigao određeni stupanj reprezentativnosti kazivanja. Također treba obratiti pozornost na to da budu zastupljeni kazivači/kazivačice iz različitih mjesta i područja koja su bila pogođena ratom, a osobito iz onih mjesta koja su pretrpjela najteža stradanja i/ili oko kojih postoji neka politička kontroverza.

Ciljane grupe kazivača/ica su:

- osobe iz regije, koje su zainteresirane za suvremenu lokalnu povijest, posebno svjedoci i protagonisti ratnih zbivanja u razdoblju 1941. - 1995., s posebnim naglaskom na žene i marginalizirane etničke manjine, kao i žrtve, osobito bivši zatvorenici i rodbina poginulih i nestalih osoba;

- ratni veterani, pripadnici policije i ostalih vojnih i paravojnih formacija;
- izbjeglice i prognanici;
- civilne žrtve rata (žrtve mina, granatiranja...);
- osobe deložirane iz svojih stanova/kuća i druge osobe koje su ostale bez svoje imovine;
- borci za zaštitu i promociju ljudskih prava, kao i predstavnici domaćih institucija i organizacija;
- pripadnici novinskih, nakladničkih i medijskih kuća, a posebno oni koji su informirani o povijesti zemalja u regiji;
- pripadnici vjerskih zajednica i drugi.

Proces odabira potencijalnih kazivača/ica uključuje:

- kontaktiranje lokalnih organizacija civilnog društva, lokalnih vlasti i medija;
- kontaktiranje potencijalnih kazivača/ica pismenim putem, e-mailom i telefonskim pozivima;
- oglašavanje projekta putem medija.

Pripreme i istraživanje

Druga etapa je faza priprema i istraživanja. To su ključne predradnje za snimanje osobnih sjećanja koje osiguravaju kvalitetu proizvedenog materijala. Pri tome, radi se o pripremi dvije vrste informacija: informacije o području te informacije o kazivaču/ici. Za svako mjesto i/ili područje na kojem se kazivanje snima iznimno je važno poznavati strukturu stanovništva te povijesne događaje koji su utjecali na oblikovanje identiteta stanovnika toga kraja. Kako *Documenta* u okviru svojih aktivnosti prikuplja gradivo i informacije (projekti poput ljudskih gubitaka, praćenja suđenja za ratne zločine, kultura sjećanja) na ratne sukobe, ljudska stradanja, politička previranja i političko nasilje, u okviru istraživanja o nekom području, naglasak se stavlja na takav tip informacija. Upućenost u osnovne informacije o kazivaču/kazivačici također doprinosi vođenju i kvaliteti intervjua. Informacije koje su u ovaj fazi bitne odnose se na: dob kazivača/ice, etničku pripadnost kazivača/ice, okvirne informacije o stupnju obrazovanja te eventualne ljudske gubitke koje je u obitelji imao/la kazivač/ica.

Prije snimanja i snimanje

Prije početka snimanja kazivanja treba obratiti pozornost na sljedeće stvari:

- uspostavljanje odnosa povjerenja s kazivačem/icom;
- detaljno informiranje kazivača/ice o projektu i svrsi snimanja njegovog/njezinog sjećanja;

- uspostavljanje optimalnih uvjeta za kazivanje i snimanje. Sljedeća bitna točka u procesu snimanja su dokumenti:
 - a) **Protokol**, ispunjava se prije početka snimanja kazivanja, a služi kako bi se prikupile osnovne informacije o kazivaču/ici. Informacije iz Protokola mogu poslužiti kao orijentir prilikom postavljanja pitanja tako što će na temelju Protokola osoba koja vodi intervju već prije intervjua dobiti ideju o tome na koje segmente u intervjuu treba staviti težište;
 - b) **Suglasnost za snimanje**, koje kazivač/ica potpisuje neposredno prije početka snimanja;
 - c) Nakon snimanja kazivač ili kazivačica odlučuju pristaju li da njihovo kazivanje bude javno objavljeno ili žele da bude dostupno samo u svrhu znanstvenog istraživanja. Ovisno o tome potpisuju **Suglasnost za objavljivanje**, ili **Suglasnost za istraživanje**. Ukoliko kazivač/ica nakon procesa intervjuiranja iz nekog razloga promijeni mišljenje, te odustane od javnog objavljivanja, unatoč toga što je prvotno potpisana Suglasnost za objavljivanje, kazivaču/ici se izlazi u susret.
 - d) **Lista pitanja**. Osobna sjećanja koja *Documenta* prikuplja temelje se na polustrukturiranom intervjuu. Pitanja koja se nalaze na listi slijede vremensku kronologiju u ovisnosti od starosne dobi kazivača/ice i služe kao podsjetnik ispitivaču/ispitivačici tijekom intervjua. Listu pitanja moguće je u većoj ili manjoj mjeri modificirati kako bi bila što primjerenija kazivaču/ici.

Ako postoje neki relevantni dokumenti povezani sa razgovorom, oni se na kraju intervjua snimaju. Pri snimanju intervjua u prostoriji se nalaze samo snimatelj, kazivač/ica, i osoba koja vodi intervju. U slučaju da osoba koja je intervjuirana ima potrebu da još netko sa njom bude u prostoriji, to joj je omogućeno. Snimanje se obavlja pomoću profesionalne kamere JVC 3CCD PROHD.

Procedura obrade nakon snimanja

Nakon snimanja postoji niz koraka koji se poduzimaju:

- prijenos video snimke sa kamere (memorijske kartice) na vanjski disk;
- kodiranje video snimke u željeni format;
- transkribiranje zvučnog zapisa u tekst;
- prevođenje transkripta na engleski jezik;
- izradu titlova na hrvatskom i engleskom jeziku;
- sadržajno montiranje video snimke na osnovu transkripta;
- postavljanje montirane snimke sa titlovima na web stranicu;

- upisivanje metapodataka (podaci o kazivačima/cama i intervjuu temeljeni na protokolu) u internu bazu podataka (npr. Collective Access ili sl.);
- digitalizacija protokola i suglasnosti, opisivanje i unošenje u informacijski sustav Documente.

Projektni tim te rad sa volonterima

Projektni tim sastoji se od koordinatorice programa usmene povijesti, urednice materijala prikupljenih metodom usmene povijesti, koordinatorice terenskog istraživanja, istraživača, te osoba koje vode intervju, rade na transkriptima i prijevodima.

Uobičajena praksa prikupljanja sjećanja metodom usmene povijesti je da znanstvenici i znanstvenice u svrhu vlastitog znanstvenog istraživanja sami koncipiraju način i metodu provođenja intervju. Provođenje intervju dio je samog znanstvenog istraživanja i postoji koncept na kojem se istraživanje zasniva. Metodologija vođenja intervju anaprijed je usklađena s njime. Vrlo često su znanstvenici ti koji intervju sa kazivačima i kazivačicama sami i provode. U slučaju ovog projekta, to nije bio slučaj. Stjecajem okolnosti i nedostatka ljudskih resursa, kao ispitivači/ice koji na terenu prikupljaju osobna sjećanja, uključeni su volonteri i volonterke, mahom diplomanti fakulteta društvenih usmjerenja. Uključivanje volontera u ovaj projekt podrazumijevao je pronalazak stručnih, osviještenih, motiviranih i zainteresiranih mladih ljudi, ali i kontinuirani angažman na njihovom educiranju i usavršavanju.

Platforma Osobna sjećanja, www.osobnasjecanja.hr

Kako bi se osigurala primjerena platforma za držanje i prezentaciju videa, bilo je potrebno razviti poseban software koji omogućava držanje, opis i prezentaciju video zapisa. Slijede tehničke karakteristike sustava:

- U pozadini se upotrebljava relacijska baza, ali se radi o *entity value* tipovima podataka, pri čemu se koristi JSON anotacija. Na taj je način modificirana čvrsta struktura relacijske baze, i tim se modelom dobila mogućnost dodavanja jednostavnih polja za metapodatke, odnosno, različite se kategorije mogu dodavati preko korisničkog sučelja;
- programiranje je obavljeno u Yii PHP aplikaciji;
- za baratanje sa video zapisima (transkodiranje) koristi se FFmpeg;
- video zapise pokreće JW Player;
- CMS - koristi se *custom made* CMS, za pretragu se koristi Solr;
- komunikacija između platforme i CMS-s obavlja se pomoću SOAP-a (metapodaci) i SSH protokola (datoteke);

- u aplikaciji se također koristi RabbitMQ koji omogućava stvaranje reda čekanja pri obavljanju različitih poslova na platformi;
- prednja maska također je posebno dizajnirana.

Osim zbirke videa, aplikacija omogućava i pristup i upravljanje dodatnim sadržajima, kao što su novosti, kronologija događaja te različiti edukativni materijali.

Zaključak

Nakon faze aktivnog dokumentiranja i razvoja sistema, projekt se nastavlja sa smanjenim obujmom djelovanja; intervjui koji nisu obrađeni se transkribiraju i prevode na engleski jezik; povremeno se obavljaju nova snimanja, a cjelokupna tehnička razina sistema se održava i po potrebi unapređuje.

Osim stvaranja jedinstvene zbirke gradiva kao i jedinstvenog softverskog rješenja, ovim projektom stvoreno je i specifično znanje metodom usmene povijesti, koja je ujedno i historiografska metoda i metoda dokumentiranja. Proizvedeno znanje tiče se ustanovljavanja novih fakata kao i produbljivanja interpretacijskih obrazaca o važnim događajima koji su obilježili povijest političkih i ratnih djelovanja u dvadesetom stoljeću.¹ Ono, osim što se međusobno podupire sa ostalim istraživačkim i zagovaračkim projektima *Documente* i njihovim pripadajućim metodologijama, služi i kao otvoreno znanje za sve zainteresirane istraživače, znanstvenu zajednicu te opću populaciju. Drugi tip proizvedenog znanja jest proceduralan i tiče se ustanovljavanja vrlo jasne i precizne metodologije rada koja sve aktere uključene na projektu vodi kroz vrlo jasan proces.

Problem sa tako van-institucionalno stvorenim znanjem jest tipičan i za slične poduhvate koji se nalaze van stabilnih institucionalnih struktura proizvodnje znanja, a to je njegova vidljivost i upotrebljivost u drugim medijima i u druge svrhe poput kulturnih i obrazovnih. U toj situaciji, težište se projekta pomiče na različite aktivnosti koje se tiču promoviranja zbirke kao i platforme te njihova upotrebe u novim projektima; i na drugoj razini kao različite zagovaračke aktivnosti: od korištenja kao izvora institucionalnom i vaninstitucionalnom obrazovanju do zagovaranja prava na istinu i reparacije.

Ovakav projekt predstavlja jednu specifičnu inačicu zasnivanja *community* arhiva; odnosno repozitorija koji aktivno uključuje ciljanu, iako široko postavljenu ciljanu skupinu. Dokumentirajući individualna sjećanja, takav ih pristup ne samo čuva od zaborava već i aktivno promiče.

¹ U sklopu rada na projektu i korištenjem zbirke nastala je i studija slučaja *Španovica/Novo Selo/Španovica: Znalo se - nije se znalo?*, autorice Vesne Kesić, a Maja Dubljević uredila je *Čitanku iz usmene povijesti*. Uz kraću uvodnu studiju ovdje se nalazi odabir tekstova kojima je cilj ukazati na svu kompleksnost problema i pristupa u suvremenoj historiografiji.

Summary

After a phase of active documentation and system development, the project will continue with reduced activity; interviews that are not processed are transcribed and translated into English; occasionally performed a new record, and overall technical level of the system is maintained and if necessary improving. In addition to creating a unique collection of records as a single software solution, this project is created and specific knowledge of the method of oral history, which is also the historiographical method and the method of documenting. Manufactured knowledge concerns the establishment of new facts and the interpretation of deepening forms of important events that have marked the history of political and armed conflict in the twentieth century. What, except that each supports the other research and advocacy projects Documenta and their associated methodologies, and serves as an open knowledge to all interested researchers, the scientific community and the general population. The second type of knowledge produced is a procedural and concerns the establishment of a clear and precise methodology of work that all actors involved in the project leads through a very clear process.

The problem with such extra-institutional created knowledge is typical for similar ventures that are outside of stable institutional structure of knowledge, and that is its visibility and usability in other media and for other purposes such as culture and education. In this situation, the focus of the project shifted to different activities related to promotion of the collection as well as the platforms and their use in new projects; and on another level as various advocacy activities: from use as a source of institutional and non-institutional education to advocacy of the right to truth and reparations.

This project represents a specific version of establishing community archives; or repository that actively target, although widely set target group. By documenting individual memories, such access them not only keeps them from oblivion but also actively promoted.

SAVREMENI KOMUNIKACIJSKI KANALI SREDSTVO PROMOCIJE ARHIVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Abstrakt: *Internet je medij koji se vrtoglavom brzinom raširio i našao svoje mjesto u našoj svakodnevnici. Nesporno je da se danas postojanje web stranice kompanije smatra njenom „ličnom kartom“, a u komunikacijskom smislu, otvorena je mogućnost interakcije, odnosno dvosmjerne komunikacije. No, web stranice moraju biti privlačne i aktuelne da bi privukle pažnju i moraju pružiti određeni broj i vrstu podataka na osnovu kojih korisnik može doći do informacija koje ga interesuju. Internet postaje sredstvo promocije svih aktivnosti jedne kompanije, pa tako i arhiva u Bosni i Hercegovini, otvara nove šanse i omogućava komunikaciju sa neograničenim brojem korisnika. Društvene mreže su, također, postale jako važan komunikacijski kanal, s obzirom na broj korisnika Facebooka i Twitera, kao najrasprostranjenijih društvenih mreža. Da li arhivi u Bosni i Hercegovini dovoljno koriste sve mogućnosti Interneta, da li ih koriste na pravi način i u skladu sa savremenim trendovima u oblasti odnosa sa javnošću, odnosno kakva je trenutna situacija u odnosu na 2009. godinu, kada je vršena analiza web stranica arhiva u BiH? Ovaj rad ima za cilj odgovoriti na ova pitanja.*

Ključne riječi: *Web stranica, Internet, društvene mreže, komunikacija, javnost, odnosi sa javnošću, arhivi.*

MODERN COMMUNICATION AS MEANS OF PROMOTING ARCHIVES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *The Internet is a medium that can spread at breakneck speed, and found its way into our everyday life. It is indisputable that today the existence of a website company considers its “identity card”, in terms of communication, there is an opportunity to interact, or two-way communication. However, the website must be attractive and up to date to attract attention and must provide a certain number and type of data that the user can get the information that you are interested. It becomes a means of promoting all the activities of a company, including archives in Bosnia and Herzegovina, opens new opportunities and enables communication with an unlimited number of users. Social networks have also become a very important communication channel, considering the number of users of Facebook and Twitter, as well as the most widely used social networks. Do archives in Bosnia and*

Herzegovina use all the features of the Internet, whether they are used in the right way and in line with modern trends in the field of public relations, and what is the current situation in relation to 2009, when conducted analysis website of archives in Bosnia and Herzegovina? This paper aims to answer these questions.

Keywords: *Web, the Internet, social networks, communication, publicity, public relations, archives.*

Uvod

Internet je javno dostupna globalna paketna podatkovna mreža koja zajedno povezuje računala i računalne mreže korištenjem istoimenog protokola (internetski protokol = IP). To je “mreža svih mreža” koja se sastoji od milijuna kućnih, akademskih, poslovnih i vladinih mreža koje međusobno razmjenjuju informacije i usluge kao što su elektronička pošta, chat i prijenos datoteka te povezane stranice i dokumente World Wide Web. Internet je osnovan 1969. godine u SAD-u od strane američkog Ministarstva obrane. Zvao se ARPANET (prva četiri slova su kratica za Advanced Research Project Agency - Agencija za napredne istraživačke projekte, dok net označava računalnu mrežu). Cilj te mreže je bio da se poveže određeni broj računala u SAD-u. Radilo se o skupoj ideji, no Ministarstvu obrane SAD-a novac nije nedostajao. Arpanet je imao faktor koji je kasnije bio ključan za nastanak i popularizaciju interneta; tijekom šezdesetih godina vladao je Hladni rat, zbog čega je Ministarstvo obrane SAD-a strahovalo da bi se mogao dogoditi nuklearni napad. Inženjeri su morali projektirati Arpanet tako da on radi čak i ako se baci bomba na dio uspostavljene mreže te se ista uništi, dakle, čak i ako dio komunikacijskog dijela bude uništen, ostatak mreže treba nastaviti funkcionirati bez problema.

Servis World Wide Web izmišljen je u CERN-u u Švicarskoj 1989. godine, a izmislio ga je Britanac Tim Berners-Lee.¹

Prvo predstavljanje javnosti doživio je 1990-tih godina. U avgustu 1991. CERN u Švicarskoj je predstavio World Wide Web projekat, dok je, dvije godine ranije, Tim Berners Lee počeo stvaranje HTML, HTTP te prve web stranice na CERN-u. Nacionalni centar za Supercomputing Applications je objavio Mosaic web pregledač, a 1994. se povećava interes javnosti za Internet, koji je do sada bio isključivo akademske/tehničke prirode. Internet je sve više uzimao maha, tako da je 1990-tih integrisao većinu tadašnjih postojećih javnih računarskih mreža, što je ostvareno najviše zahvaljujući nedostatku centralne administracije, a što je omogućilo nesmetan rast mreže, kao i prilično slobodnu prirodu Interneta i njegovih protokola.² Prema Izvještaju Međunarodne telekomunikacijske unije (ITU), UN-ove

1 Wikipedia.org: Internet.

2 Wikipedia.org: historija računarskih mreža.

specijalizirane agencije, u svijetu će do kraja ove godine biti gotovo 3 milijarde korisnika Interneta. Mobilni Internet također će doživjeti rast te će doseći brojku od 2,3 milijarde korisnika. Fiksni širokopojasni Internet pokazuje stabilan rast, a trenutno ima 711 milijuna pretplatnika na globalnoj razini, što je 243 milijuna pretplatnika više nego prije 5 godina.

Podaci dati u Izvještaju Regulatorne agencije za komunikacije Bosne i Hercegovine jasno pokazuju da je korištenje Interneta u Bosni i Hercegovini u stalnom porastu. Tabela 1. daje prikaz kretanja broja Internet korisnika u periodu 2004. - 2013. godina.

Tabela 1: Broj korisnika Interneta u BiH (2004.-2013. godine)³

Godina	Broj korisnika Interneta	Indeks
2004.	585.000	-
2005.	805.185	137,64
2006.	950.000	117,99
2007.	1.055.000	111,05
2008.	1.307.585	123,94
2009.	1.421.540	108,71
2010.	2.000.000	140,69
2011.	2.113.100	105,66
2012.	2.174.250	102,89
2013.	2.188.429	100,65

S obzirom na gore navedene karakteristike, svakako da je Internet najpogodniji medij za korištenje u sektoru odnosa sa javnostima, a u svrhu vlastite promocije.

Facebook, Twitter, YouTube

Facebook je internetska društvena mreža, koju je 2004. godine osnovao Mark Zuckerberg, bivši student Harvarda. U svojim počecima, Facebook je bio namijenjen samo studentima sveučilišta na Harvardu koji su tim putem mogli međusobno komunicirati i razmjenjivati informacije. Kasnije, mnoga druga sveučilišta, srednje škole i velike kompanije diljem svijeta priključile su se mreži. Danas ova web stranica ima više od 1.230,000,000 aktivnih korisnika. Facebook je ujedno najpopularnije mjesto za objavljivanje fotografija, s više od 14 milijuna novih dodanih fotografija dnevno.

Od samog svog osnivanja, Facebook je započeo svoju ekspanziju, no najveća se dogodila nakon 2006. godine. Osim toga, važno je napomenuti kako je između

³ Godišnji izvještaj Regulatorne agencije za komunikacije za 2013. godinu; www.rak.ba

svake značajnije ekspanzije tvrtka uvela neke tehničke novosti za sve bolje i lakše korištenje ovog servisa.

veljača 2004.	-	počeci Facebooka na Harvardu
ožujak 2005.	-	ostvarena suradnja s tvrtkom Accel
kolovoz 2005.	-	registrirana domena Facebook.com
prosinac 2005.	-	5.5 milijuna korisnika
prosinac 2006.	-	12 milijuna korisnika
travanj 2007.	-	20 milijuna korisnika
kolovoz 2008.	-	100 milijuna korisnika
travanj 2009.	-	200 milijuna korisnika
rujan 2009.	-	300 milijuna korisnika
veljača 2010.	-	400 milijuna korisnika
srpanj 2010.	-	500 milijuna korisnika
siječanj 2011.	-	600 milijuna korisnika
rujan 2011.	-	800 milijuna korisnika
travanj 2012.	-	900 milijuna korisnika
rujan 2012.	-	milijarda korisnika
prosinac 2013.	-	milijarda i dvjestotrideset milijuna korisnika. ⁴

Twitter je internetska društvena mreža za mikro-blogging, tj. namijenjena je za slanje (i čitanje) kratkih poruka koje su prema imenu mreže nazvane tweet-ovima. SMS poruke na mobilnim telefonima ograničene su na 160 znakova, tweetovi su zasnovani na tekstu poruka od najviše 140 znakova. Od marta 2009., Twitter je zabilježio rast popularnosti u svijetu. Twitter se često opisuje kao 'internetski SMS' u tom smislu da sajt pruža mogućnost korisnicima da šalju i primaju nove unose pomoću raznih alata, tako da često nije ni potrebno koristiti sam originalni sajt. Ova fleksibilnost je omogućila sajtu da dobije veću popularnost nego što bi to bio slučaj da su korisnici bili primorani da posjećuju originalni sajt kako bi koristili ovu uslugu. Procjene broja korisnika variraju i najčešće se govori o cifri od oko 4 do 5 miliona korisnika.⁵

YouTube je popularni internetski servis za razmjenu video sadržaja gdje korisnici mogu postavljati, pregledavati i ocjenjivati video isječke. Utemeljitelji YouTube-a su Chad Hurley, Steve Chen i Jawed Karim, bivši zaposlenici

⁴ hr.wikipedia.org: Facebook

⁵ hr.wikipedia.org: Twitter

tvrtke PayPal. Domena „YouTube.com“ aktivirana je 15. veljače 2005. godine, a tijekom narednih mjeseci stranica je razvijana. U svibnju 2005. godine stranica je javnosti ponuđena na uvid, a šest mjeseci kasnije službeno je otpočela s radom. Prema statističkom istraživanju iz lipnja 2006. godine na YouTubeu je dnevno pregledavano 100 milijuna video isječaka, a tokom 24 sata postavljano 65.000 novih video isječaka. Prema istraživanju tvrtke Nielsen/NetRatings stranicu posjećuje gotovo 20 milijuna korisnika mjesečno, od toga 44% žena i 56% muškaraca najčešće dobi od 12 do 17 godina. Prema istraživanju stranice Hitwise.com 64% mrežnog video prometa u Velikoj Britaniji odvija se na YouTube-u.⁶

Razvoj tehnologije, prije svega smart mobilnih uređaja i drugih komunikacijskih sredstava, daje mogućnost pregleda web stranica i društvenih mreža skoro na svakom mjestu i u svako vrijeme, što još više naglašava neograničene mogućnosti predstavljanja svih poslovnih subjekata putem Interneta.

Arhivi su ustanove od velikog značaja za društvenu zajednicu i građane pojedinačno, no njihov značaj nije dovoljno prepoznat niti od strane državnih institucija, niti od strane pojedinaca. Predstavljanje arhiva u javnosti, prikaz ogromnog istorijskog bogatstva i riznice znanja koje skrivaju u svojim depoima mogu promijeniti odnos kompletnog društva prema ovim ustanovama.

Korištenje web site-a u arhivima u Bosni i Hercegovini

Analiza web stranica arhiva u Bosni i Hercegovini rađena je 2009. godine⁷. Web stranice su analizirane na način da su postavljeni određeni parametri, odnosno vrsta informacija koje bi svaka stranica trebalo da ima, da bi bila kompletna, te zadovoljila kriterije raznovrsnosti i potpunosti informacije.

Pet godina poslije stanje je isto u smislu broja arhivskih ustanova u Bosni i Hercegovini i broja arhiva koji imaju web stranicu. Iako Bosna i Hercegovina ima 10 kantona, Federaciju BiH, Republiku Srpsku i državni nivo organizovanja (što znači da bi trebalo biti osnovano 13 arhivskih ustanova), u našoj zemlji djeluje deset arhiva. Arhivi nisu osnovani u Posavskom, Zeničko-dobojskom i Kantonu 10.

Od postojećih 10, samo polovina postojećih arhiva imaju web stranicu, i to:

Arhiv Bosne i Hercegovine	www.arhivbih.gov.ba
Arhiv Feredacije BiH	www.arhivfbih.gov.ba
Arhiv Republike Srpske	www.arhivrs.org
Historijski arhiv Sarajevo	www.arhivsa.ba
Arhiv Tuzlanskog kantona	www.arhivtk.com.ba

⁶ hr.wikipedia.org: YouTube

⁷ Mr. Mirjana Marinković-Lepić: Web site kao sredstvo predstavljanja arhiva u javnosti, *Arhivska praksa broj 12*, Tuzla 2009. godina, str. 258-268.

Svakako da je ovo poražavajuća činjenica, koja govori u prilog ranijoj tvrdnji da ove ustanove nemaju tretman koji bi, prema svom značaju, trebalo da imaju, kao i da nema pomaka kada je u pitanju korištenje savremenih komunikacijskih kanala.

No, ohrabruje činjenica da je većina arhiva koji imaju web stranicu, unaprijedila taj komunikacijski kanal, na način da su podaci upotpunjeni, stranice učinjene zanimljivijim i korištene on-line forme za komunikaciju sa građanima.

Web stranica Arhiva BiH www.arhivbih.gov.ba

Arhiv Bosne i Hercegovine ima bogatu web stranicu, koja korisniku omogućava potpuni uvid u njegov rad.

Početna stranica omogućava direktan pristup fondovima i zbirkama, izdatim publikacijama i propisima iz oblasti arhivistike. Na centralnom mjestu su aktuelnosti, sa opcijom "detaljnije", što korisniku omogućava da direktno izvrši uvid u popis aktuelnosti sa kratkim opisom, praćenim fotografijama, koji seže do 12.12.2007. godine. Početna stranica sadrži i mogućnost izbora jezika – bosanski ili engleski, podatke o broju telefona, telefax.a, adresi i e-mail-u. Horizontalni meni nudi korisniku slijedeće podatke o: arhivu, fondovima i zbirkama, načinu pristupa građi, registraturama, propisima iz oblasti arhivistike, stručnom obrazovanju, biblioteci, popisu arhiva u BiH, te izložbama i izdavaštvu.

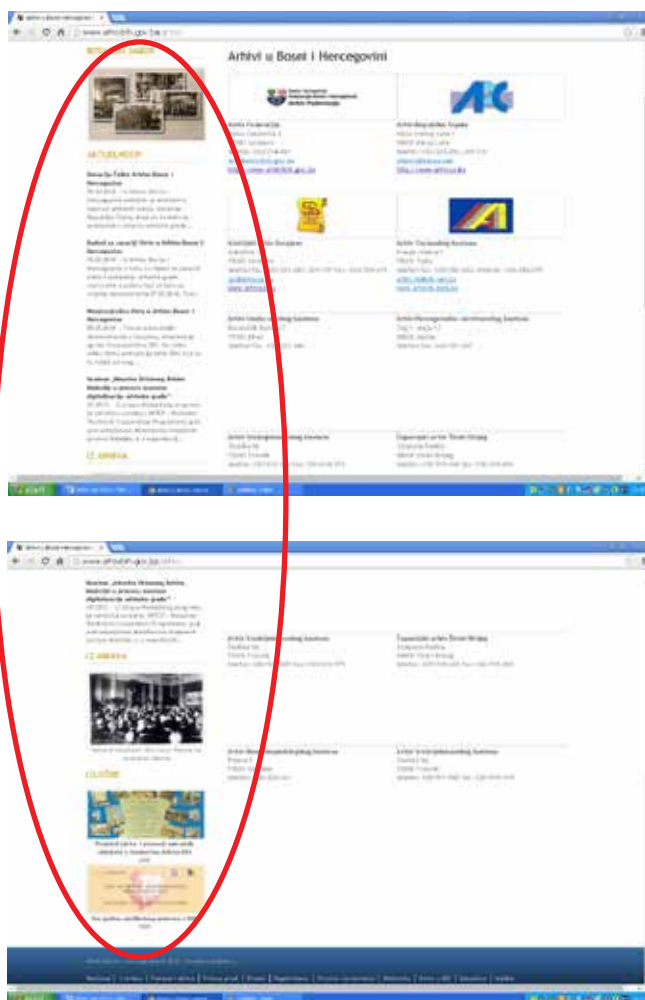

Slika 1. Početna strana web portala Arhiva BiH

Ovakav pristup pokazuje svjesnost o najvažnijim činjenicama koje korisnik želi da sazna odmah po otvaranju stranice - skraćena je procedura pristupa i prikazan je bogat opus aktivnosti Arhiva.

Ono što stranicu ovog Arhiva izdvaja od drugih je upravo prikaz fotografija i zanimljivosti koje bi korisnika mogle zaintrigirati, bez obzira o kojem linku se radi. Ovo je pravi način predstavljanja u javnosti, jer kod korisnika treba pobuditi interesovanje za fondove i zbirke i istoriju uopšte, odnosno mijenjati percepciju da su istorija i arhivistika suhoparne i nezanimljive nauke.

Prilikom otvaranja bilo kog linka iz vodoravnog menija, sa lijeve strane je stalni meni koji sadrži fotografije Bosanskog sabora, nekoliko aktuelnosti, "Iz arhiva" i "Izložbe". U okviru link-a "Iz arhiva" smjenjuju se fotografije i dokumenti iz bogatog fundusa Arhiva.

Slika 2. Stalni meni na web portalu Arhiva BiH

Link "O Arhivu" pruža iscrpne podatke o istoriji arhivistike na ovim prostorima, osnivanju i radu Arhiva, istorijatu zgrade u kojoj se Arhiv nalazi. Kuriozitet ovog arhiva jeste da je smješten u zgradi Predsjedništva BiH, impresivnoj građevini koju je projektovao poznati austrijski arhitekt Josip Vancaš. Zanimljiva je i činjenica da je projekat za novu zgradu Arhiva u potpunosti završen, zajedno sa zgradom Narodne i Univerzitetske biblioteke, sa kojima bi činio jedinstven kompleks. No, projekat nikad nije realizovan. Svi prezentirani podaci su potkrijepljeni prigodnim fotografijama. Još jedna zanimljivost koja svakako privlači pažnju korisnika je faksimil pisma Ive Andrića kojim polovinu novčanog iznosa Nobelove nagrade poklanja bibliotekama BiH. Ovo je svakako podatak koji malo ko, osim onih koji pomno izučavaju biografiju i djelo ovog pisca, znaju. Ovo samo potvrđuje činjenicu da su arhivi čuvari vremena, ali da o bogatstvu koje čuvaju treba da upoznaju javnost.

Slika 3. Arhivski dokumenti iz fundusa Arhiva BiH

1

1. Stranica iz registra s popisom predmeta koji se odnose na izgradnju zgrade Predsjedništva, 1885. godin

2. Prva stranica dokumenta o problematici "škartiranja" spisa 1909.

2

Fondovi i zbirke su detaljno prikazani, razvrstani po oblastima, objašnjen je način pristupa građi, pravila rada u čitaonici, izdavanje uvjerenja i drugih isprava, te cjenik usluga, koji je prikazao samo ovaj Arhiv. Ono što iznenađuje, s obzirom na kvalitet stranice, je nedostatak on-line forme zahtjeva za izdavanje uvjerenja i drugih dokumenata, koja bi korisnicima uveliko olakšala ostvarivanje vlastitih zahtjeva. Ne postoji ni e-mail forma pomoću koje bi se odvijala brža dvosmjerna komunikacija sa korisnicima.

Slika 4. Izdavačka djelatnost Arhiva BiH

**Aleksandar Poljanić
TRAGOM
ZAPLIJENJENE
ZBIRKE**

*dr. Andrej Rodinis
Sarajevo, 2012.*

**GRADA ARHIVA BOSNE
I HERCEGOVINE**
*Izdanje Arhiva Bosne i
Hercegovine*

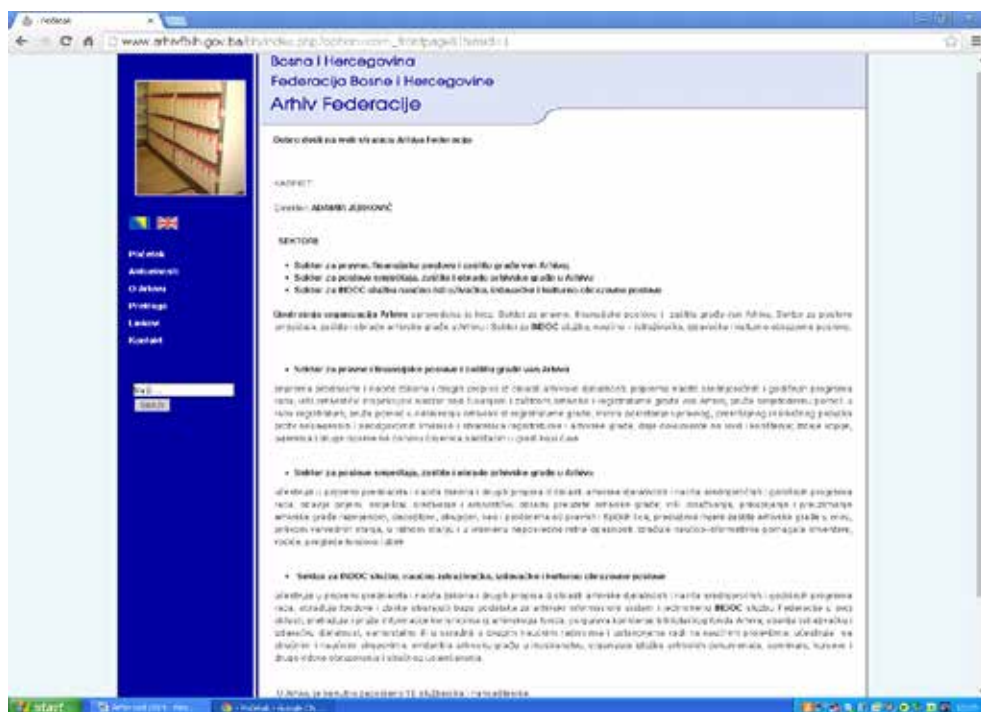

**Kasim Isović
5/2013 SABRANI
RADOVI**
*(uredio Andrej Rodinis),
Sarajevo 2007.*

U okviru link-a “Registrature” prikazan je razvoj arhivistike u BiH, odnosno zakonska regulacija subjekata koji su obavezni na poštivanje zakonskih propisa iz ove oblasti, te njihove obaveze u smislu čuvanja, škartiranja i vođenja evidencije o arhivskoj građi. Navedeni su i osnovni propisi iz oblasti arhivistike, no vrlo šturo, u okviru link-a “Propisi”. Naglašeno je nepostojanje adekvatnog obrazovanja iz oblasti arhivistike i kratak razvoj obrazovnih aktivnosti – link “Stručno obrazovanje”. Postavljena su pravila korištenja bibliotečkog fonda Arhiva, ali nema ni osnovnih podataka o sadržini ovog fonda, niti brojevano, niti po oblastima. Prikazan je popis svih arhiva u Bosni i Hercegovini sa svim potrebnim podacima. Manjkavost ovog link-a je greška koja se potkrala u nabranju – dva puta su ponovljeni podaci za Arhiv Srednjobosanskog kantona. Nabrojane su i izložbe koje je Arhiv organizovao, te objavljeni sačuvani plakati izložbi. Detaljno su popisana sva izdanja Arhiva, uz pripadajuće fotografije, počev od 1954. godine, kada se Arhiv počeo baviti izdavaštvom.

Web stranica Arhiva Federacije Bosne i Hercegovine www.arhivfbih.gov.ba

Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine u posljednjih pet godina nije značajno obogatio svoju stranicu. Naime, web site nije unaprijeđen ni grafički, niti sadržajno. Grafičko rješenje stranice svojim izgledom ne privlači pažnju korisnika. Siromašna grafika i odsustvo zanimljivih fotografija i prikaza nekih od dokumenata koji bi kod korisnika pobudili interesovanje su glavni nedostatak ovog web site-a.

Slika 5. Početna strana web portala Arhiva Federacije BiH

Link “Aktuelnosti” vrlo detaljno prikazuje sve aktivnosti koje se odvijaju u Arhivu, ili koje se odnose na ovu ustanovu. Arhiva vijesti je zaista bogata, broji oko (trenutno 149) stranica, što je čini najbogatijom arhivom u odnosu na sve druge arhive koje imaju web stranicu. Arhiva vijesti je link koji su, prije 5 godina, imala samo dva arhiva u FBiH-i - Arhiv Federacije BiH i Historijski arhiv Sarajevo, što je pokazatelj pravilnog odnosa prema javnosti, koji su ovi arhivi imali prije svih ostalih.

Link “O Arhivu” nije najbolje riješen, zbog činjenice da se u okviru ovog linka nalazi podmeni koji sadrži neke od najznačajnijih podataka koje javnosti treba prezentirati, a koji nisu vidljivi odmah po otvaranju stranice: biblioteka, arhivski fondovi, arhivski propisi. U okviru ovog linka su i podaci o udruženjima arhivskih i administrativnih radnika, direktoru i zaposlenicima, a prezentiran je i Etički kodeks arhivista.

Slika 6. Link “O Arhivu” na web portalu Arhiva Federacije BiH

Slika 7. Link arhivski propisi na web portalu Arhiva Federacije BiH

“Arhivski fondovi”, “Biblioteka” i “Arhivski propisi” su svakako trebali biti izdvojeni kao samostalni linkovi, što bi korisniku olakšalo pretragu, s obzirom da se radi o najznačajnijim podacima. No, bez obzira na ovu manjkavost, navedena je sadržina bibliotečkog fonda, i brojučano i po oblastima, prikazani su svi arhivski fondovi, sa kratkim opisom sadržaja i brojem arhivskih jedinica. Detaljno su prezentirani arhivski propisi, sa mogućnošću on-line pristupa svakom od njih, što je dodatni kvalitet, jer pojednostavljuje pretragu korisnicima.

O zaposlenicima Arhiva dati su samo šturi podaci, i to broj i rang zaposlenika u hijerarhiji državnih službenika, dok je detaljno prikazana biografija direktora Arhiva.

Korisnicima je omogućena pretraga sadržaja na stranici, i to prema ključnoj riječi i redoslijedu, što je olakšica za korisnika, jer skraćuje put do traženih podataka.

Omogućen je i pristup arhivima u BiH i širem regionu, s tim da nema linka za Arhiv Bosne i Hercegovine. Ovaj propust je potrebno ispraviti, jer je nelogično da se korisnik može konektovati na stranice stranih arhivskih institucija, a ne može na stranicu državnog arhiva.

Link "Kontakt" ne sadrži podatke koji opravdavaju njegov naziv. Naime, umjesto da se pojave osnovni podaci – adresa, telefon/fax, web site, e-mail, mapa, klikom na ovaj link ponovo se prikazuju podaci sa početne strane.

Web stranica Arhiva Republike Srpske www.arhivrs.org

Arhiv Republike Srpske opredijelio se za slično rješenje početne stranice web site-a, kao i Arhiv Bosne i Hercegovine. Uz izbor nekoliko fotografija arhivskog blaga dati su osnovni podaci o Arhivu. Centralno mjesto zauzimaju novosti i događaji sa kratkim opisom i fotografijama, uz opciju "detaljnije". Sa lijeve strane korisnicima je direktno dostupan popis arhivskih fondova i zbirki, te osnovni arhivski propisi, sa mogućnošću detaljnije pretrage. Sa lijeve strane prikazana su neka od izdanja Arhiva. Na stranici je predviđena mogućnost pristupa Unesco portalu, no klik ne proizvodi željeni efekat - stranica nije nađena.

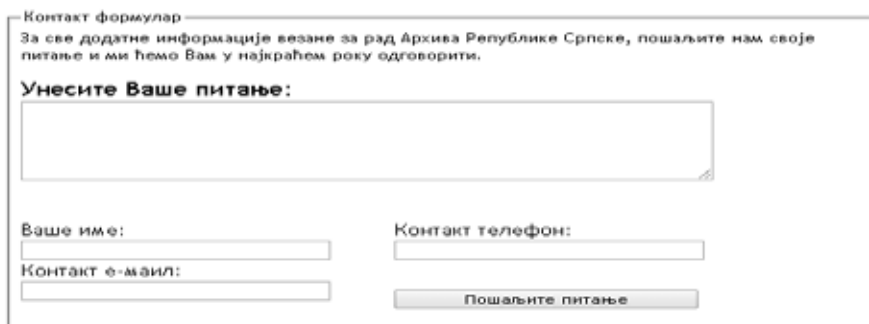

Slika 8. Početna strana web portala Arhiva Republike Srpske

Vodoravni meni na vrhu stranice sadrži linkove “O Arhivu RS”, “Novosti i događaji”, “Arhivska građa i knjižni fond”, “Publikacije i izložbe” i “On-line dokumenti”.

U gornjem desnom uglu je još jedan vodoravni meni koji omogućava izbor jezika (bosanski i engleski) te pisma (ćirilica ili latinica), te početna strana i kontakt i ovaj meni se stalno prikazuje, bez obzira koje sadržaje korisnik pretražuje. To omogućava brzo vraćanje na početnu stranicu, te direktno logovanje na kontakt podatke, koji su vrlo iscrpni i po tome se ova stranica razlikuje od svih drugih.

Dizajniran je i kontakt formular – mail forma koja omogućava dvosmjernu komunikaciju sa građanima.

Контакт формулар

За све додатне информације везане за рад Архива Републике Српске, пошаљите нам своје питање и ми ћемо Вам у најкраћем року одговорити.

Унесите Ваше питање:

Ваше име:

Контакт телефон:

Контакт е-маил:

Пошаљите питање

Слика 9. Контакт formular na web portalu Arhiva Republike Srpske

Obilje podataka je karakteristika ove stranice. U okviru linka „O Arhivu RS“ prezentirani su podaci o osnivanju Arhiva i njegovim podružnicama, istorijat Arhiva od njegovog nastanka 1953. godine, kao Arhiva grada Banja Luke, organizaciona struktura, kontakt informacije i arhivski propisi kojima se može pritupiti on-line. Jedina manjkavost je odsustvo bilo kakvih podataka o Udruženju arhivskih radnika RS, iako se pod ovim nazivom nalazi link u okviru menija “O Arhivu RS”. Prikaz novosti i događaja seže do 2011. godine. Svaki događaj je praćen fotografijom i data je mogućnost detaljnije pretrage.

Arhivska građa i knjižni fond su vrlo detaljno prezentirani. Vodič kroz fondove i zbirke obuhvata brožani prikaz fondova i zbirki u sjedištu arhiva i podružnicama sa mogućnošću direktnog pristupa svakom fondu. Fondovi su klasifikovani po grupama, a korisnik je u mogućnosti da se upozna sa uslovima korištenja javne arhivske građe. Ovdje posebno treba istaći da je Arhiv Republike Srpske iskoristio mogućnosti koje pruža Internet u smislu komunikacije sa građanima koji žele koristiti usluge ove ustanove, bilo da se radi o izdavanju uvjerenja ili o istraživanjima arhivske građe. Sve vrste zahtjeva date su u on-line formi, vrlo lijepo dizajnirani, sa svim potrebnim podacima.

Arhiva Republike Srpske, Adresa: Sr. Čaika 1, 78000 Banja Luka
tel: 05387 51 346 246
www.arhiva.org.arhiva@srpska.rs

ЗАХТЈЕВ
за коришћење јавног архивског грађа¹

Име и презиме: _____

Адреса сталног боравка: _____

JMBG: _____

Број идентификационог документа: _____

Датум и мјесто: _____

Занимље: _____

Мјесто становања: _____

Назив телефона: _____

Система електронике: _____

У циљу кога и на чије рачуно се архивирају подаци: _____

Грађа коју желите да искористите: _____

¹ Подаци се прикупљају на основу изјаве о коришћењу архивског грађа.
Ако је јавно архивско грађа коришћена за приватне или професионалне потребе, корисник је дужан да у складу са законским прописима о ауторским и сродним правима, приликом објављивања, издати одговарајуће изјаве.
Можемо такође издати истраживачким институцијама и другим јавним институцијама у складу са законским прописима.

Slika 10. On-line forma zahtjeva na web portalu Arhiva Republike Srpske

Opisana je sadržina bibliotečkog fonda i broj jedinica, ali nema popisa knjižnog fonda iako postoji link pod ovim nazivom, ali podataka nema.

Poseban kuriozitet predstavlja bibliografija radova radnika Arhiva Republike Srpske od 1961. do 2010.

U okviru linka “Publikacije i izložbe” popisane su sve publikacije koje je Arhiv izdao, sa kratkim predstavljanjem i fotografijama, uz mogućnost detaljnije pretrage.

Link “On-line dokumenti” sadrži izbor određene dokumentacije i fotografija u posjedu Arhiva, a kojima se može direktno pristupiti.

Ono što je jedina mana ovog web site-a je suviše jednostavna grafika koja je u disproporciji sa vrlo bogatim sadržajem stranice. Maštovitija dizajnerska rješenja bi ovoj stranici dala dodatni kvalitet.

Web stranica Historijskog arhiva Sarajevo www.arhivsa.ba

Historijski arhiv Sarajevo je korisnicima web stranice ponudio obilje podataka, kako o fondovima i zbirkama, tako i o svim ostalim aktivnostima koje se

odvijaju unutar ustanove. No, obilje podataka, koje je, u svakom slučaju, pozitivna karakteristika ove stranice, u isto vrijeme kod korisnika može korisnika i odbiti zbog činjenice da se svi linkovi nalaze na početnoj stranici, stvarajući utisak haosa i natrpanosti. Isto kao i manjak, i višak podataka koji “bombarduju” korisnika mogu izazvati negativne reakcije.

Određeni podaci mogli su se smjestiti unutar linkova - npr. link “Regeste, inventari i publikacije” unutar “Fondova i zbirki” i “Publikacija”.

Na početnoj stranici prikazane su novosti i događaji do 2012. godine. Neki od prikaza su vrlo detaljni, sa puno teksta i fotografija, što se moglo riješiti na način da se u nekoliko riječi daju glavne činjenice, sa opcijom “detaljnije”. Gotova mail forma je, također, data na početnoj stranici, što, istina, olakšava komunikaciju sa korisnicima, ali istovremeno je i opterećuje. Najčešće se komunikacija odvija u okviru linka “Kontakt”, te se na isti način moglo postupiti i u ovom slučaju.

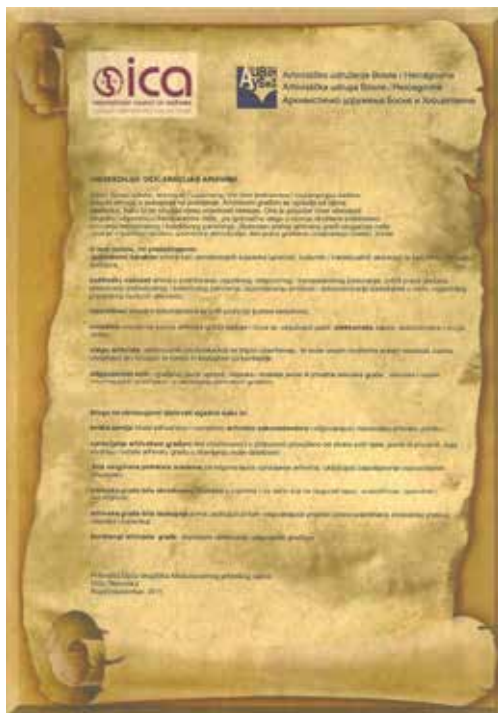

Slika 11. Početna strana web portala Historijskog arhiva Sarajevo

Link “Najposjećenije” je potpuno nepotreban, a link “Arhiva” obuhvata određeni period iz 2009. godine, i nejasno je zašto samo 2009. godina. Kako su na stranici već prikazane novosti i događaji, (trenutno na 9 stranica), i raniji događaji mogli su biti prezentirani na isti način. Razglednice Sarajeva, koje predstavljaju zanimljiv detalj su smještene suviše nisko i korisnik ih vrlo često i ne vidi.

Fondovi i zbirke su prikazani vrlo detaljno, sa opisom i sadržinom građe. Hronološki su prezentirane sve publikacije i izložbe u Arhivu, uz propratne fotografije. Link “Legislativa” omogućava on-line pristup nekim od arhivskih propisa, a ovaj Arhiv je jedini učinio dostupnom Univerzalnu deklaraciju o arhivima iz 2010. godine.

Omogućen je pristup svim web stranicama arhiva u Bosni i Hercegovini, arhiva u Celju i Užicu, a jedino na ovoj stranici je moguć prístup web stranicama Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine.

Slika 12. Univerzalna deklaracija o arhivima na web portalu Historijskog arhiva Sarajevo

Unutar linka “O nama” dat je izvod iz monografije „Istorijski arhiv Sarajevo 1948.-2008.“ povodom 60 godina postojanja, što nas uvodi u istoriju ove institucije, na veoma zanimljiv i stilski privlačan način, uz prigodne fotografije.

Historijski arhiv Sarajevo je jedini prikazao popis svih sadašnjih zaposlenika Arhiva, ali i svih zaposlenika od njegovog osnivanja.

Link “Kontakt” sadrži sve potrebne podatke za komunikaciju, te mapu lokacije, što je još jedan od načina da se privuku potencijalni posjetioci.

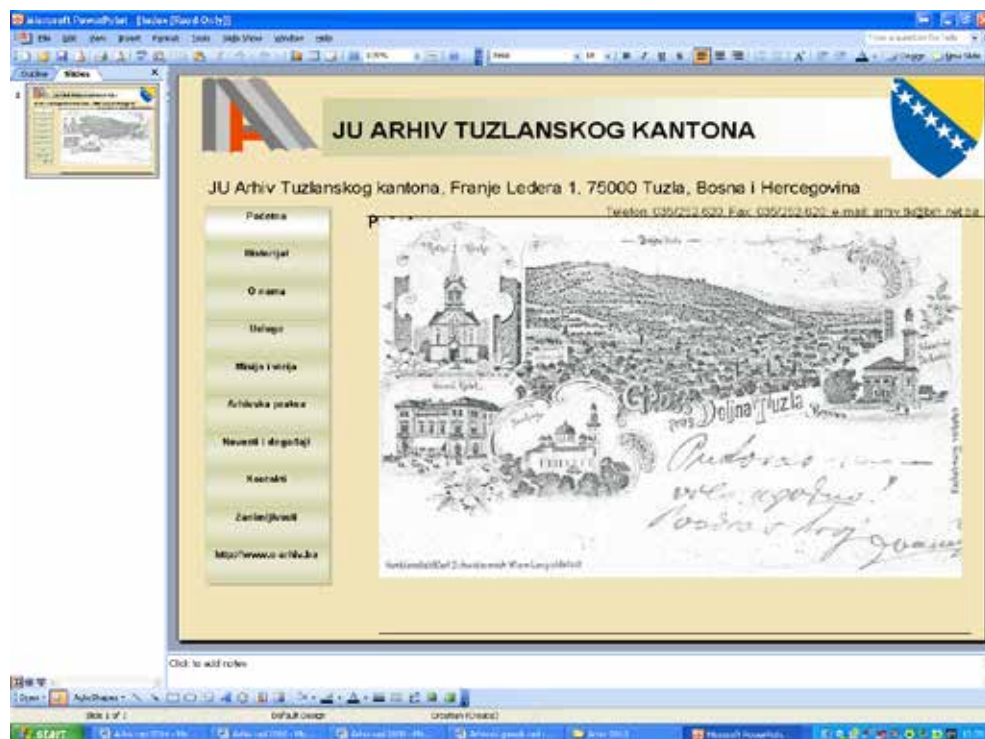
I ovaj arhiv je iskoristio mogućnost on-line zahtjeva za istraživanje, no predaja i podizanje zahtjeva (u stvari podizanje rješenja po zahtjevu) se mora obaviti lično.

S obzirom na bogatstvo podataka kojim obiluje i korištenje svih mogućnosti koje pruža Internet u svrhu promocije ustanove začuđuje činjenica da stranica nema verziju na engleskom jeziku. Sarajevo je glavni grad Bosne i Hercegovine, dakle, administrativno, ali i turističko središte zemlje, Fondovi i zbirke Arhiva su proglašeni nacionalnim spomenikom, te je neophodno strancima omogućiti korištenje stranice.

Web stranica Arhiva Tuzlanskog kantona www.arhivtk.com

Web stranica Arhiva Tuzlanskog kantona je, na žalost, jedina stranica koja je nazadovala u posljednjih pet godina, kako u svom grafičkom izgledu, tako i u pogledu sadržine.

Arhiv Tuzlanskog kantona je među prvim iskoristio mogućnosti koje pruža Internet, te je web stranica bila predmet analize 2009. godine.⁸

Slika 13. Početna strana web portala Arhiva Tuzlanskog kantona 2010. godine

Da bi se unaprijedila komunikacija sa javnošću i iskoristile sve pozitivne strane Interneta, u 2010. godini pristupilo se redizajnu postojeće Web stranice.

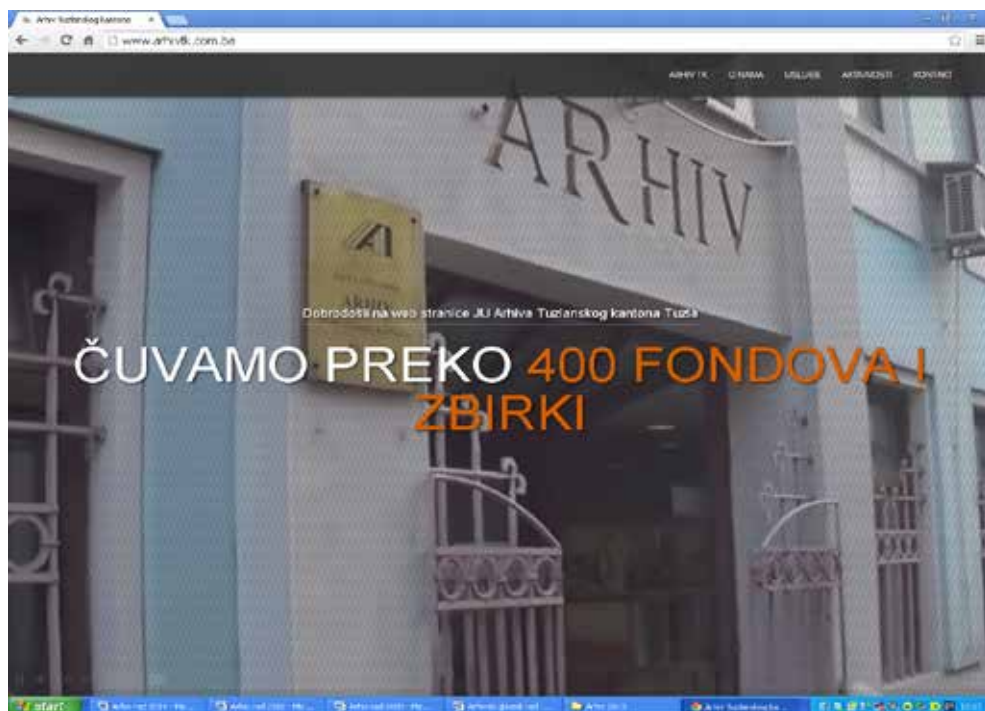
⁸ Mr. Mirjana Marinković-Lepić: Web site kao sredstvo predstavljanja arhiva u javnosti, časopis Arhivska praksa broj 12, UDK 930.25, ISSN 1512-5491

Zadovoljeni su svi kriteriji po kojima su Web stranice analizirane, odnosno stranica je obogaćena sadržajima koje nije imala, a postojeći su dopunjeni i estetski dotjerani.⁹

No, nakon 5 godina web stranica je osiromašena, grafički neprivlačna i ne zadovoljava većinu zahtjeva koje web site treba ispunjavati, kako bi se smatrao potpunim i aktuelnim.

Početna stranica Arhiva Tuzlanskog kantona je sadržavala logotip, osnovne podatke (adresa, broj telefona), glavni meni, te prigodnu staru fotografiju Doljne Tuzle, kako se Tuzla nekad zvala.

Sada početna stranica izgleda ovako:

Slika 14. Početna strana web portala Arhiva Tuzlanskog kantona 2014. godine

Početna stranica je u stvari video prikaz prostorija Arhiva, te nekoliko odabranih događaja u bliskoj prošlosti (okrugli sto, seminar). Video je nekvalitetno-amaterski urađen, a nije prikazano ono što je za Arhiv najvažnije – njegovi depoi i bogatstvo koje čuva.

Link “O nama” sadrži osnovne informacije o istorijatu i misiji i viziji Arhiva. Prikazan je pregled novosti na Twitter-u i data je mogućnost praćenja aktivnosti Arhiva na društvenim mrežama Twitter i Facebook i Internet pretraživačima

⁹ Mr. Mirjana Marinković-Lepić: Internet stranica kao komunikacijski kanal Arhiva TK, *Arhivska praksa*, broj 13, str. 273-285.

Google+ i YouTube. O grafičkom rješenju i estetici se ne može ni govoriti, jer, u stvari, dizajn stranice ne postoji.

Web stranica je u stvari “lična karta” kompanije, čiji sadržaj će svakom korisniku pružiti potrebne informacije, ali “kompanija mora razviti jasan koncept o tome kako će koristiti Internet. Internet stranice moraju biti privlačne, relevantne i aktuelne ako kompanija želi da privuče ponovne pretrage. Kompanije treba da razmotre upotrebu najsavremenijih grafičkih rješenja, audio i vizuelna sredstva. Kompanija mora biti kritična prema svojoj web stranici i mora da postavi niz pitanja: zašto bi neko želio da surfuje našim sajtom, šta je to zanimljivo na našoj stranici, zašto bi neko želeo ponovo da poseti našu stranicu”¹⁰ Ova pitanja, očigledno, nisu postavljena prilikom izrade ove verzije web stranice Arhiva Tuzlanskog kantona.

Slika 15. Link “O nama” na web portalu Arhiva Tuzlanskog kantona

Vrlo detaljno su prezentirani fondovi i zbirke ove ustanove, no nema nikakvih podataka o izdavačkoj djelatnosti koja je značajan segment rada Arhiva.

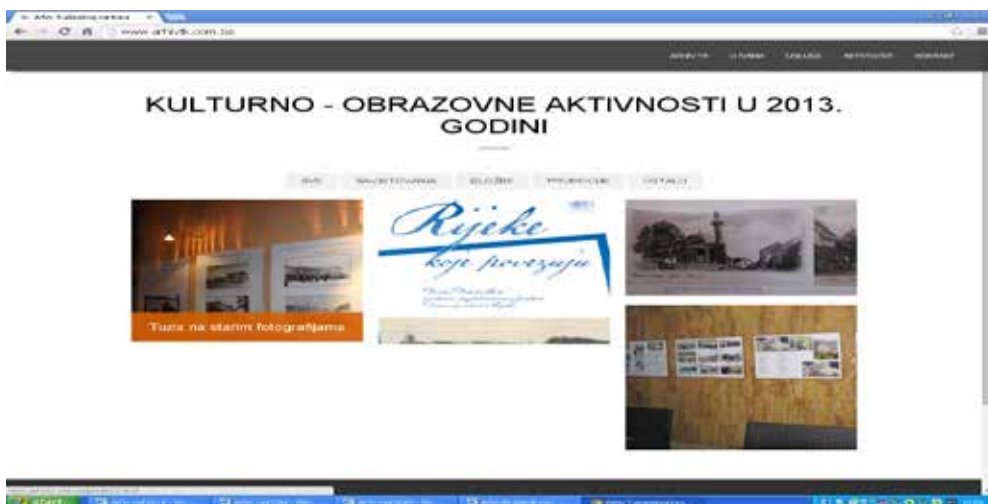
I ovaj Arhiv omogućava on-line pristup zahtjevima za izdavanje uvjerenja i korištenje arhivske građe.

¹⁰ Philip Kotler, *Kako kreirati, ovladati i dominirati tržištem*, Adizes Novi Sad, 2003.

Slika 16. Fondovi i zbirke na web portalu Arhiva Tuzlanskog kantona

U okviru linka “Aktivnosti” prezentirane su informacije o savjetovanjima na kojima su učestvovali zaposlenici Arhiva, ili koje je Arhiv organizovao, izložbe, promocije i ostalo (pod “ostalim” se smatraju seminari i okrugli stolovi). Svi prikazani sadržaji u okviru ovog linka su u stvari najsvježije aktivnosti, u tekućoj godini, bez arhive vijesti i događanja. Kako ova ustanova aktivno djeluje u svim segmentima iz svoje djelatnosti, ovakvo rješenje je hendikep, jer korisnik za veliki broj informacija ostaje uskraćen i stvara se pogrešna percepcija o ustanovi.

Slika 17. Link “Aktivnosti” na web portalu Arhiva Tuzlanskog kantona

Link "Kontakti" sadrži sve potrebne podatke o ustanovi, linkove srodnih institucija i gotovu mail formu. Prikazana je i mapa, sa tačnom lokacijom Arhiva.

Korištenje društvenih mreža u svrhu prezentacije ustanove je ono što ovaj arhiv čini drugačijim od drugih, no ova činjenica ne znači da je sadržajna web stranica nepotrebna. Ove mogućnosti treba uvrstiti kao opcije, ostaviti korisniku na volju da li će ih koristiti ili ne, a web site treba da zadovoljava sve potrebe za informacijama i uz to mora biti privlačan, kako bi izazvao ponovni interes.

Društvene mreže

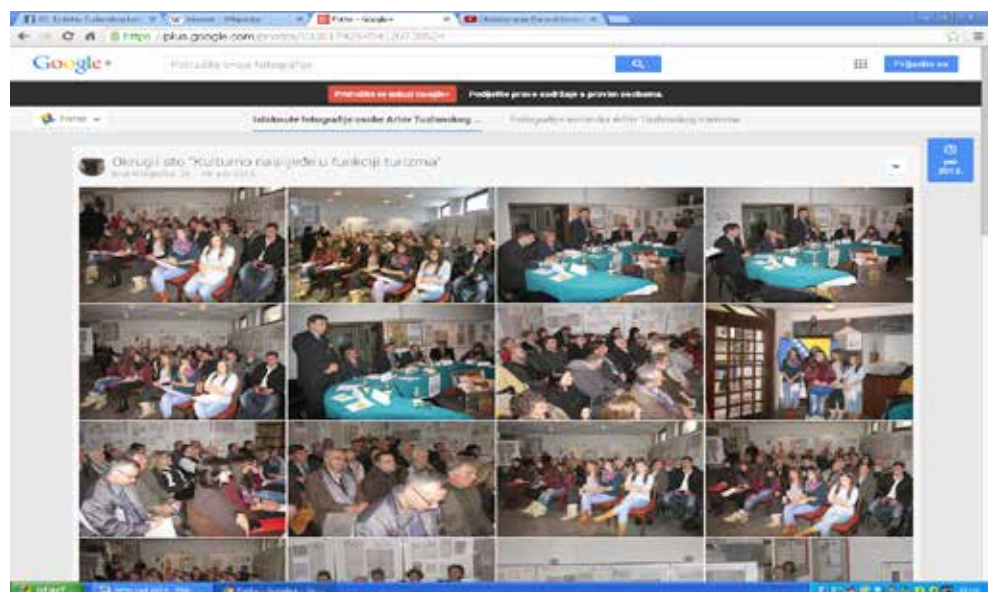
Društvene mreže, kao što su Facebook, Twiter, Google+ su komunikacijski kanali koji su osvojili svijet i koji zbog brojnosti svojih članova pružaju neslućene promotivne mogućnosti. Mlade generacije svoj dan počinju i završavaju na društvenim mrežama, virtuelni svijet vrlo često zamjenjuje stvarnost, a ono što nije zabilježeno na Facebook-u, za njih, kao da se nije ni dogodilo.

Naravno da je značaj ovih mreža u marketinškom smislu vrlo brzo uočen, te on-line marketing postaje poseban i sveprisutni oblik marketinškog djelovanja. Poruke se mogu redovno pratiti putem modernih komunikacijskih uređaja i nisu potrebna značajna finansijska sredstva za zakup medijskog prostora kao što je to slučaj sa drugim medijima.

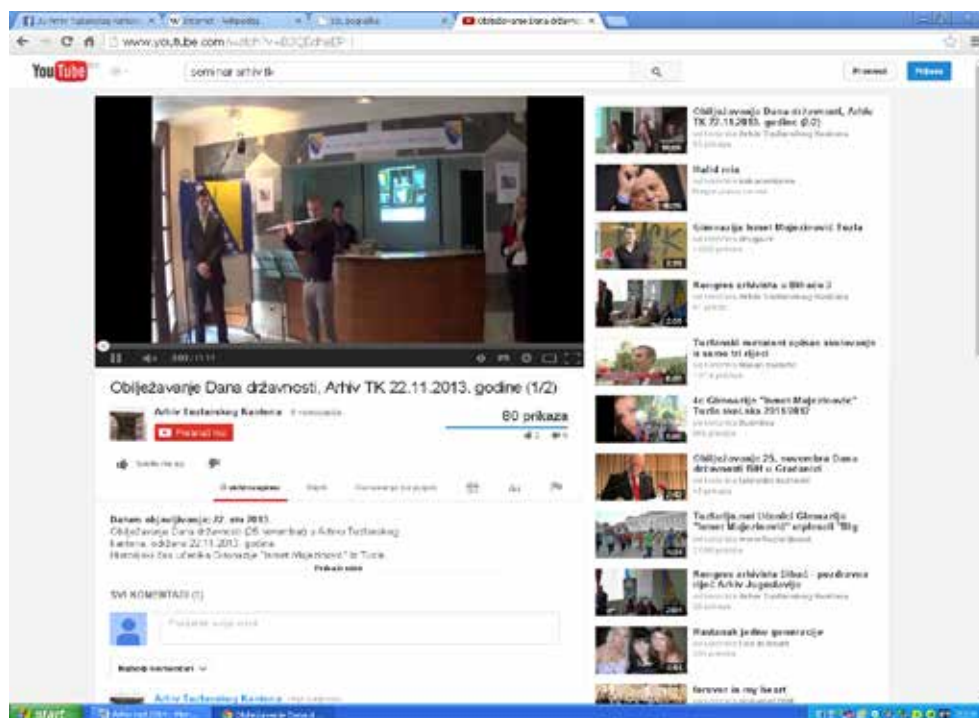
Kako je već naprijed navedeno, jedino Arhiv Tuzlanskog kantona koristi društvene mreže kao komunikacijski kanal. Fun-page na Facebook-u postavljen je 18.decembra 2013. godine i od tada se redovno ažurira. Administrator stranice može pratiti broj ljudi koji su posjetili stranicu, odnosno pročitali pojedine objave, a broj posjetilaca koji su koristili opciju "like" za 6 mjeseci je 123. Još je rano procjenjivati koliko će Facebook stranica doprinijeti promociji Arhiva Tuzlanskog kantona, ali je ovo potvrda da su zaposlenici ove ustanove spoznali značaj društvenih mreža i njihov potencijal. Osim Facebook-a, Arhiv TK objavljuje vijesti i na društvenoj mreži Twitter i Google+, te na YouTube-u. Na društvenoj mreži Google + objavljene su fotografije sa seminara, izložbi, okruglih stolova, savjetovanja, organizovanih od strane Arhiva TK, ili od strane drugih institucija na kojima su zaposlenici Arhiva prisustvovali. Dakle, radi se samo o velikom broju fotografija, koje imaju samo estetsku vrijednost, no korisnicima se ne prezentiraju nikakve druge informacije.

Slika 18. Arhiv Tuzlanskog kantona na Facebook-u

Slika 19. Arhiv Tuzlanskog kantona na Google +

Slika 20. Arhiv Tuzlanskog kantona na You Tube

Zaključci

- Institucije vlasti nisu na pravi način shvatile značaj arhivskih ustanova, kako za državu, tako i za pojedinca, te je u skladu s tim i tretman, odnosno podrška koja se ovim ustanovama pruža - nedovoljna finansijska sredstva, “guranje” na margine društva, nedovoljan broj zaposlenika i nemogućnost praćenja savremenih trendova u oblasti arhivistike.
- Arhivi nisu osnovani u tri kantona Federacije BiH : Posavskom, Zeničko-dobojskom i Kantonu 10, što potvrđuje gore navedene tvrdnje; posebno iznenađuje činjenica da arhivske ustanove nema u Zeničko-dobojskom kantonu, koji je jedan od većih kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine i koji obuhvata 12 općina. Isti broj arhivskih ustanova bio je i prije 5 godina.
- U pogledu korištenja Interneta kao, sada već, svakodnevnog komunikacijskog sredstva, stanje se od 2009. godine nije promijenilo, kada govorimo o broju arhiva koji koriste ovaj medijski kanal i u 2009. i u 2014. pet istih arhivskih ustanova imaju svoju web stranicu.
- Pozitivne promjene su vidljive u kvalitetu web stranica. Četiri arhivske ustanove su unaprijedile svoje web portale, obogatile ih sadržajima koji

korisnicima pružaju potpune informacije o svim aspektima rada i djelovanja ovih značajnih institucija. To znači da je značaj ovog komunikacionog sredstva pravilno shvaćen, s obzirom da bogatstvo sadržaja web stranice formira osobnost kompanije.

- Osim sadržaja, stranice su i dizajnerski unaprijeđene, kako bi svojim izgledom bile privlačne za korisnike, iako bi se na ovom polju moglo još malo poraditi.
- Arhiv Tuzlanskog kantona je jedina ustanova koja je imala veoma kvalitetnu web stranicu, a koja je potpuno promijenila svoj izgled, u negativnom smislu. Drastično je smanjen broj podataka koji su korisnicima dostupni, a, kako je već naglašeno, dizajnerska rješenja u stvari i ne postoje.
- Arhiv Tuzlanskog kantona jedini koristi društvene mreže i YouTube u svrhu vlastite promocije, što je pozitivan smjer u komunikaciji, no ovi komunikacijski kanali ne mogu zamijeniti kvalitetan web site.
- Iskorištene su savremene tehnološke mogućnosti u smislu on-line pristupa zahtjevima za izdavanje dokumenata i pretraživanje arhivske građe. No, ne omogućavaju svi arhivi i dostavljanje zahtjeva putem mail-a, a niti jedan arhiv nije predvidio on-line odobrenja po podnijetim zahtjevima, što bi pojednostavilo postupak i korisniku uštedjelo vrijeme. O ovome svakako treba razmišljati u budućnosti.
- Zadatak za budućnost je i osnivanje arhivskih ustanova u kantonima u kojima arhivi ne postoje, korištenje interneta kao komunikacijskog sredstva u svim arhivskim institucijama, kako kroz kreiranje web portala, tako i kroz komunikaciju na društvenim mrežama.

Summary

- Government institutions are not properly understood the importance of archival institutions, both for the state and the individual, and accordingly the treatment or support that these institutions provide - insufficient funds, "push" on the margins of society, inadequate number of employees and the impossibility of monitoring the recent trends in the field of archival science.
- The archives are not established in the three cantons of the Federation of Bosnia and Herzegovina: Posavina, Zenica-Doboj Canton and 10, which confirms the above statements; especially iznenašuje fact that archival institutions not in the Zenica-Doboj Canton, which is one of the larger cantons in the Federation of Bosnia and Herzegovina, which includes 12 municipalities. The same number of archival institutions was also 5 years ago.

- In regard to the use of the Internet as, now, in everyday communication means, the situation since 2009 has changed, in terms of number of archives that use this media channel in 2009 and in 2014, the same five archival institutions have their own website.
- Positive changes are visible in the quality of the website. Four archival institutions have improved their web portals, enriched by features that provide users with complete information on all aspects of the work and activities of these important institutions. This means that the importance of this communication means properly understood, due to the richness of sites forming the personality of the company.
- In addition to content, site design are improved, to its appearance was attractive to users, although it would be in this area could still use a little work.
- Archive of Tuzla Canton is the only institution that had a very high quality website, which has completely changed its appearance in a negative way. Drastically reduced the number of data that are available to the users, and, as already pointed out, the designs did not actually exist.
- Archive of Tuzla Canton only use social networks and YouTube in order to promote itself, which is a positive way to communicate, but these communication channels can not replace a quality web site.
- Exercised the modern technological possibilities in terms of online access requirements for the issuance of documents and search the archives. However, do not allow all the records and submit requests via e-mail, and no archive is not anticipated on-line approval by the submitted requests, which would simplify the process and save the user time. On this we must think of the future.
- The task for the future is the establishment of archival institutions in cantons where the archive does not exist, the use of the Internet as a communication means in all archival institutions, both through the creation of a web portal and through communication on social networks.

Dr. Alenka ŠAUPERL, *Filozofski fakultet Ljubljana*
Dr. Polona VILAR, *Filozofski fakultet Ljubljana*
Dr. Maja ŽUMER, *Filozofski fakultet Ljubljana*
Mag. Zdenka SEMLIČ RAJH, *Pokrajinski arhiv Maribor*
Dr. Izet ŠABOTIĆ, *Filozofski fakultet Tuzla*
Selma ISIĆ, *Arhiv Tuzlanskog kantona*
Dr. Sead SELIMOVIĆ, *Filozofski fakultet Tuzla*

naučni rad

TEORETSKI POGLED NA KORISNIKE ARHIVA

Abstrakt: *Istraživanje potreba i interesa korisnika arhiva u Sloveniji i Bosni i Hercegovini još nije razvijeno. U međunarodnom prostoru to se istraživačko područje pojavilo zajedno sa razvojem digitalnih zbirki arhivskog gradiva. Želimo prikazati nekoliko rezultata tog istraživanja u kombinaciji s rezultatom intervjuisanih šest arhivista iz Bosne i Hercegovine i Slovenije, da bi se arhivi u našim zemljama mogli dobro pripremiti na razvoj digitalnih zbirki. Po mišljenju intervjuisanih najčešći korisnici su naučnici, studenti i amateri. Za uspjeh njihovog rada u arhivu presudno je znanje o tematici koja se istražuje, organizaciji arhivskog gradiva i razumijevanje veza između opisa arhivskog gradiva i samog gradiva.*

Ključne riječi: *Informacijsko ponašanje, korisnici, arhivi.*

THEORETICAL VIEW AT THE ARCHIVE'S USERS

Abstract: *Research of user needs in the archives of Bosnia and Herzegovina (BIH) and Slovenia (SVN) has not been developed yet. In other countries this research area has begun with the development of digital archives collections. We intend to show some results of this research in combination with our original research. We interviewed six archivists from both countries. We hope that this overview would help archives in both countries to better plan the development of digital collections. Interviewees suggest that the most frequent users are researchers, students and hobbyists. Archival intelligence, artifactual knowledge and subject knowledge are most important for the success of their work in archives.*

Keywords: *Information behaviour, users, archives.*

Uvod

Arhiv i popisi arhivskog gradiva nisu namijenjeni samo arhivistima, nego prvenstveno javnosti. Izrađujemo ih zato, da bi bili korisni ljudima, da bi udovoljili njihove potrebe za informacijama. Tu mislimo na one potrebe, koje se mogu zadovoljiti u arhivu i s arhivskim gradivom, kao npr. za pronalaženjem izgubljenog svjedočanstva, diplome iz srednje škole ili podataka o početku djelovanja nekog kulturnog društva. Iako arhivi u Bosni i Hercegovini (BiH) i Sloveniji (SVN) već desetljećima vode evidenciju posjeta korisnika u čitaonicama, teme istraživanja korisnika, ipak o njihovim potrebama za informacijama i navikama kod traženja i upotrebe arhivskog gradiva i informativnih pomagala, još se nije raširilo.¹ Istraživanje te tematike i u drugim zemljama Europe i Amerike počelo je kasno, s razvojem digitalnih zbirki arhivskog gradiva.²

Kako se korisnici ponašaju kod pretraživanja arhivskih baza podataka? Što i kako traže? Što stvarno žele? Naša je želja prikazati nekoliko rezultata istraživača iz Europe i Amerike u kombinaciji s rezultatom intervju a šest arhivista iz Bosne i Hercegovine i Slovenije, da bi arhivi u našim zemljama mogli što bolje planirati svoje digitalne zbirke.

Digitalne zbirke

Malo je arhiva u BiH i SVN, koji su digitalizirali svoje gradivo. Slovenski regionalni arhivi korisnicima nude dostup do popisa arhivskog gradiva u SIRAnet. Miroslav Novak (2013) u analizi dostupa do te baze ustanovio je, da se broj posjeta i pregleda u bazi, u 3 godine, povećao za deset puta (Prilog 1). To nama mora značiti, da korisnici koriste elektronski dostup, kad je to moguće.

1 B. Zajšek, Arhivski kopernikovski obrat - od prilagajanja uporabnika arhivskemu popisu k prilagajanju arhivskega popisa uporabniku, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Radenci, 2-4 April 2014.*, Maribor 2014.

2 D. Sinn, Impact of Digital Archival Collections on Historical Research, *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, God. 63, br. 8, 2012., str.1521–1537.

Prilog 1: Upotreba zbirke podataka SIRAnet preko mreže³ (Novak, 2013)

Tip entitete	godine 2010. ¹¹	godine 2011.	godine 2012.	godine 2013.	Ukupno
Posjete	1.699	3.820	5.232	5.015	15.778
Posjetioci	990	2.097	3.123	2.841	8.641
Pregledi	3.250	7.906	12.785	10.129	34.092
Prosječna dužina posjete u minutama	3:11	3:17	3:46	3:30	3:24
% novih posjeta	57,92	52,36%	56,90%	53.4%	54.8%
% ponovljenih posjeta	42,08	47,64%	43,10%	46.6%	45.2%
Dnevni pregledi	do 25	do 39	do 69	do 59	do 69
Sedmični pregledi	22-84	25-205	19-295	47-275	22-295
Mjesečni pregledi	136-264	210-508	278-653	266-571	136-653

Ista je analiza pokazala, da se baza koristila sa 122 različite lokacije u 37 država. Od toga je 33 % korisnika do baze došlo direktno kroz pretraživač Query (www.siranet.si), 52 % preko referentnih linkova i 10 % kroz druge pretraživače. To znači, da je trećina korisnika znala za postojanje ovog informativnog pomagala slovenskih regionalnih arhiva, a samo je 1/10 došla do baze slučajno kroz Google ili slične sustave.

Tako su od 25.2.2011. do 31.12.2013. preko baze SIRAnet svi slovenski regionalni arhivi primili 78 narudžbi arhivskog gradiva preko mreže. Broj je rastao od 10 u 2011., na 22 u 2012. i 46 u 2013. godini. U poređenju sa klasičnim uslugama to je još uvijek veoma malo. Trend ukazuje, da možemo očekivati više narudžbi svake naredne godine.

U BiH arhivi još nisu uspjeli uspostaviti zajednički informacijski sustav – baze, koja bi omogućavala jednostavno pretraživanje i upotrebu arhivskih informacija. Postoji nekoliko pozitivnih primjera izgradnje ovakvih sustava. Tako je Arhiv Tuzlanskog kantona počeo sa razvojem, adaptacijom i uvođenjem posebnog programskog alata ICA AtoM⁵ za potrebe arhiva. Na žalost projekt nije završen zbog nedostatka ljudskih i materijalnih resursa. Pošto se vidjelo da to ima velik učinak na

3 M. Novak, Poročilo o zajetih podatkih v sistemu SIRAnet za obdobje 1.1.2013. do 31.12.2013. Neobjavljeno poročilo. Pokrajinski arhiv Maribor 2013.

4 Podaci za 2010. sakupljeni su samo od 11.5.2010. do 31.12.2010.

5 To je slobodno dostupan (open source) softverski alat razvijen od strane Međunarodnog arhivskog vijeća u suradnji s informatičarima, koju lako i besplatno mogu koristiti arhivi, koji do ove tačke nisu osnovali svoje IT sustave i izgradili arhivske baze podataka. Međutim, iako je to slobodni (besplatni) softverski alat, za njegovo postavljanje i pokretanje potrebna je određena razina znanja iz područja informatike, koju svi arhivisti baš i nemaju. Dakle, potrebno je angažirati vanjske suradnike, ali za arhive, to naravno znači visoke troškove, kao što su zapošljavanje potrebnih stručnjaka što nije jeftino. Problem se, međutim, nedavno pojavio i sa Međunarodnom arhivskim vijećem i stručnjacima za razvoj programa, jer nisu izrazili spremnost i otvorenost za nadogradnju sustava. To će pak zahtijevati dodatnu veliku financijsku investiciju.

dostupnost informacijama, Arhiv je pristupio realizaciji nekih internih rješenja. Tako su na mrežnom portalu Arhiva Tuzlanskog kantona s objavom posebnih datoteka pripremili informativna pomagala (npr. Vodič kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona, analitički i sumarni inventari, posebni dokumenti). Vjerovatno će i to dovesti do veće mrežne upotrebe arhivskih informacija.

Korisnici arhivskog gradiva

Potrebe za informacijama najčešće se pojavljaju na dva glavna područja ljudske djelatnosti: kod rada i s njim povezanog obrazovanja i u slobodnom vremenu.⁶ Kao djelatnost u prostom vremenu možemo razumjeti različite amaterske djelatnosti. Na osnovu Novakovih⁷ uloga i tipičnih arhivskih postupaka i Ivanovićevog⁸ opisa korisnika u djelatnosti arhiva očekivali bi sljedeće kombinacije korisnika i njihovih interesa:⁹

- **Stručni rad stvaralaca arhivskog gradiva:** U kontekstu svakodnevnih radnih obaveza stvaralaca dolaze do različitih problema, npr. o stručnoj selekciji, valorizaciji, sređivanju i skladištenju gradiva.
- **Stručni rad arhivista:** I stručni radnici u arhivima imaju potrebe za informacijama, ali na drugom nivou. Neke informacije se moraju prikupiti za evidenciju stvaralaca. Dalje moraju se informirati za preuzimanje gradiva, njegov popis, materijalnu zaštitu i davanje informacija iz fondova i zbirki. Pripremaju izložbe, izdaju publikacije, izvode kulturno-obrazovnu djelatnost, odlučuju o konzerviranju i restauriranju. Za sve to trebaju određene informacije.
- **Znanstveno-istraživački rad istraživača i naučnika:** Neki se korisnici bave naučno-istraživačkim radom. To znači, da trebaju informacije iz primarnih izvora. Obično su iskusni, obrazovani i veoma motivirani. To su zahtjevni korisnici, koji su obično i veoma samostalni.
- **Studijski rad studenta i učenika:** U toku obrazovanja korisnici često traže izvore, koje im preporučuju profesori. To znači, da je njihova motivacija za istraživanje slaba. Za studij bolji su pregledni, sekundarni izvori nego primarni arhivski dokumenti, jer su već interpretirani. Čini se, da je interpretacija najveći problem kod upotrebe arhivskog gradiva kao primarnog izvora.

6 D.O. Case, *Looking for information: a survey of research on information seeking, needs, and behavior*, 2nd ed. Emerald, Bingley 2008.

7 M. Novak, *Preslikave vsebin v arhivskih strokovnih postopkih*, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2007.

8 J. Ivanović, *Priručnik iz arhivistike*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2010.

9 A. Šauperyl, P. Vilar, I. Šabotić, i Z. Semlić Rajh, *Uporabnikov pogled na popise arhivskega gradiva v arhivskih informacijskih sistemih. Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja, Radenci, 2-4 April 2014.*

- **Amaterski stručni rad:** Područje hobija je granično područje među slobodnim (amaterskim) i profesionalnim radom. Tu postoji moćna interna motivacija. Intenzitet može biti veoma različit. Hobi može uzeti mnogo slobodnog vremena neke osobe (nekad i više od profesionalnih obaveza).

U našem istraživanju tražili smo, da arhivisti u BiH i SVN korisnike i istraživače vide kao osobe s pravnim interesom. Istraživači su većinom historičari s iskustvom. Arhivisti govore i o studentima kao neiskusnim istraživačima, koji će iskustvo tek steći. U nekim arhivima u BiH veoma je intezivan istraživački rad studenata, postiplomaca i doktoranata kod pisanja seminarskih, pristupnih, magistarskih i doktorskih radnji. U arhivu Tuzlanskog kantona imamo trend povećanja broja ove vrste istraživača. Arhivisti BiH i SVN govore o laičkim istraživačima, koji često dođu u arhiv samo jednom. Oni laički istraživači, koji dolaze često, mogu se smatrati amaterskim istraživačima i mnogo puta bave se genealogijom. Iako svi arhivisti mnogo koriste gradivo svojih arhiva, sami sebe ne vide kao korisnike. Isto važi i za stvaraoce. Uprkos tome, što arhivisti mnogo vremena i energije ulažu u rad s njima, ne vide ih kao korisnike.

Tri skupine koje su kolege predložili za intervjuisanje kao korisničke skupine, su istraživači (naučnici), studenti i amateri (neprofesionalni istraživači). Opisat ćemo ih na osnovu pregleda literature i opisa iz intervju u nastavku. Modeli profesionalnog i amaterskog istraživača bili su detaljno predstavljani na savjetovanju u Radencima 2014. godine, pa ćemo ih tu predstaviti ukratko. Karakteristike studenta predstaviti ćemo detaljnije na osnovu modela kojeg smo preuzeli po Andrei Johnson¹⁰ i Karol Kuhlthau.¹¹

Bob – entuzijast, laički korisnik

Bob je umirovljeni šofer vozila za prvu pomoć u šezdesetim godinama. Popularna TV serija ga je tako impresionirala, da želi i sam početi s istraživanjem (Johnson, 2008). Bobu su djeca prije godinu dana poklonili kompjuter. Učestvovao je u tečaju za upotrebu kompjutera za seniore. Još je početnik i zna upotrebljavati Google i elektronsku poštu. Očekuje, da će u arhivski sustav utipkati svoj naslov i naći sve podatke, koje treba za povijest o svojoj kući. Ne zna, da su podaci skupljeni kod neke upravne jedinice za druge namjene i treba li istraživanje početi drugačije. Njegova očekivanja su nerealna i njegovo početno oduševljenje može se razviti u razočarenje.

10 A. Johnson, Users, use and context: supporting interaction between users and digital archives. U: L. Craven (ur.), *What are archives? Cultural and theoretical perspectives: a reader*, Ashgate, Aldershot 2008., str. 145-166.

11 C. C. Kuhlthau, *Seeking Meaning: A Process Approach to Library and Information Services*, 2nd ed., CT, Libraries Unlimited, Westport 2004.

C. C. Kuhlthau, Reflections on the development of the model of the information search process (ISP): Excerpts from the Lazerow Lecture, April 2, 2007. *Bulletin – American Society for Information Science and Technology*, God. 33, br. 5, University of Kentucky, Kentucky 2007., str. 32-37.

Postupak:

- **Početak** – Boba je TV serija, u kojoj u jednom satu iz arhiva nađu i napišu povijest o nekoj zgradi tako oduševila, da želi i sam istražiti povijest svoje kuće.
 - Emocije: Oduševljen je i uvjeren, da je dovoljno savladao kompjuter da može sam vršiti istraživanje.
 - Razmišljanja: Ne misli da je arhivsko gradivo kompleksno. Očekuje sustav sličan Googlu, te da u svakom slučaju može pronaći nešto korisno.
 - Djelovanje: Uvjeren je da može pronaći sve potrebno, kad utipka naslov svoje kuće. Pronalazi mrežnu stranicu arhiva svojeg kraja i starta pretraživanje.
 - **Izbor** – Johnson¹² tu i sljedeće faze ne opisuje više. Mi smo ih opisali, jer možemo očekivati daljnji rasplet događaja.
 - Emocije: Kad Bob vidi odgovor na svoje pretraživanje, iznenađen je i pomalo razočaran, jer je očekivao brz i jednostavan odgovor.
 - Razmišljanja: Zapise pregleda, ali ne može razumjeti njihovo značenje, jer ništa ne zna o organizaciji arhiva, ne razumije nivoe popisa i zapisa na ekranu, te ih ne može povezati s povješću svoje kuće. Na prvi pogled podaci u zapisu nemaju veze s njegovom kućom.
 - Djelovanje: Bob spoznaje, da ne može sam izabrati odgovarajuće zapise za pronalaženje odgovora na svoje istraživačko pitanje. Mnogo bi korisnika tu odustalo, ali za Boba znamo, da je uporan, da voli izazove. Zato će potražiti pomoć. Otići će u arhiv i zatražiti pomoć od arhiviste.
 - **Istraživanje** – Bob mora paralelno voditi dva procesa:
 - Rad s arhivskim gradivom i zapisi o njemu: upoznavanje svoje tematike, upoznavanje veze između zapisa i gradiva, kojeg taj zapis predstavlja, te upoznavanje arhiva (»archival intelligence«, kako to imenuje Johnson) i
 - Istraživanje svoje teme.
- Oba procesa su zahtjevna sama po sebi i Bobu će trebati mnogo vremena.
- Emocije: Kroz ta dva složena procesa (upoznavanje rada s arhivskim gradivom i istraživanje svoje teme) mogu se probiti samo oni ljudi, kojim je zahtjevno učenje zadovoljstvo. Nema sumnje, da će Boba mnogo puta preplaviti osjećanje beskrajne zahvalnosti, kad mu arhivist pomogne kroz oba procesa. (Pitanje, da li arhivist ima vremena i mogućnosti, da se osobno bavi Bobom, ovdje nećemo otvarati, jeste važno, ali tu raspravljamo samo o korisnicima).
 - Razmišljanja: Bob upoznaje arhiv i shvata svoju početnu naivnost. Uvjeren je, da je arhivist veliki stručnjak i ima potpuno povjerenje u njega.
 - Djelovanje: Razgovara s arhivistom. Pregledava gradivo, koje mu donosi arhivist, i zapisuje si upute arhiviste, kao i svoje nalaze. Arhivist Boba nauči i to, što treba zapisati.

12 A. Johnson, Users, use and context: supporting interaction between users and digital archives. U: L. Craven (ur.), *What are archives? Cultural and theoretical perspectives: a reader*, Ashgate, Aldershot 2008., str. 145-166.

- **Oblikovanje** – S vremenom Bob je naučio kako treba raditi u arhivu. Istodobno počeo se oblikovati i odgovor na njegovo istraživačko pitanje.
 - Emocije: Raduje se svakom novom otkriću i spoznaji. Neuspjehe ne osjeća više kao tragediju.
 - Razmišljanja: Usmjeren je, jer sada već zna, što traži i gdje to treba tražiti.
 - Djelovanje: Sam može pitati arhivistu za dodatno gradivo i sam zna to gradivo analizirati.
- **Formiranje rada (objedinjavanje)** – Bobove bilješke su sve opsežnije. Povijest njegove kuće u njima već pokazuje pravi oblik.
 - Emocije: Raduje se, jer „vidi svjetlo na kraju tunela“.
 - Razmišljanja: Usredotočen je na dopunu onih djelova povijesti svoje kuće, koji nedostaju ili su nejasni.
 - Djelovanje: Traži samo tačno one stvari, koje su njegov cilj. S arhivistom razgovara o povijesti svoje kuće, objašnjava mu mjesta, koja su nejasna ili nedostaju. Arhivista već može predložiti vrstu gradiva, koje još želi pregledati.
- **Prezentovanje** – Bob je imao sreću, da je sve svoje istraživanje proveo u jednom arhivu. Ponosan je na sebe i raduje se, da još može naučiti nove stvari.
 - Emocije: Iznenadio je samog sebe. Na početku si nije mogao predstaviti, što ga čeka, a sada sa zadovoljstvom razumije i vidi, koliko je naučio.
 - Razmišljanja: Uvjeren je, da će još istraživati u arhivu i da će u novom projektu manje zavisiti od arhiviste.
 - Djelovanje: Svojoj porodici predstavio je povijest svoje kuće i svoju suprugu pozvao na zajedničko istraživanje svog roda.

Više istraživača mišljenja je, da je arhivsko gradivo tako kompleksno, da ga laički korisnik ne može koristiti sam na mreži.¹³ S druge strane tehnologije Web 2.0 omogućuju interakciju korisnika i arhiva. To daje nadu, da će barem neki korisnici upotrebljavati baze kao što je Sira.net sami. Vjerovatnije je, da će laički korisnici upotrebljavati informativna pomagala, koje će arhivisti pripremiti specijalno za njih.

Mici – profesionalna istraživačica, korisnica majstorica

Johnson (2008) obećala je, da će razviti više predstavnika, „osoba“ (personas), koje će predstavljati tipičnog korisnika. Predstavila je samo jednu, to je gore predstavljeni entuzijast Bob. Sami smo na osnovu publikacija razvili tipičnu korisnicu Mici, povijesničarku istraživačicu.

13 M. G. Krause, i E. Yakel, Interaction in Virtual Archives: The Polar Bear Expedition Digital Collections Next Generation Finding Aid, *The American Archivist*, god. 70, br. 2 (Fall/Winter), 2007., str. 282-314.

E. Yakel i D.A. Torres, AI: Archival Intelligence and User Expertise. *The American Archivist*, god. 66, br. 1 (Spring - Summer), 2003., str. 51-78.

Mici je docentica na filozofskom fakultetu, odjelu za povijest. Istraživanje primarnih izvora u arhivima je za nju nešto uobičajno, jer to radi već 20 godina.

Postupak:

- **Početak** – Mici je iskusna istraživačica, ali se ipak ponekad odluči za novu tematiku. U takvim primjerima osjeća se kao početnica.
 - Emocije: Uznemirana je i nesigurna.
 - Razmišljanja: Ne zna tačno kako početi pretraživanje. Zato se najprije oslanja na svoje stare, pouzdane metode.
 - Djelovanje: Pregleda objavljene (sekundarne) izvore i u njima traži navode za primarne izvore, imena osoba i ustanova. Točno pregleda informativna pomagala, da se upozna sa strukturom i sadržajem razpoloživih fondova. Pošto iz iskustva zna da svi fondovi nemaju informativnih pomagala, razgovara s arhivistom.
- **Izbor** – Postupak izbora mijenja se, ali svoje istraživanje zakoruži na svojih pet faza: počinjanje, izbor, istraživanje, oblikovanje i prikupljanje.
 - Emocije: Izmenjuju se optimizam, kada nađe nešto primjerno, i zabrinutost, kad to ne nađe.
 - Razmišljanja: Pregledava zapise i shvata koje dokumente ili skupine dokumenta sadrže. Na osnovu iskustva zna, što joj ovi dokumenti ili skupine dokumenata mogu kazati. Njeno očekivanje oko dokumenata i njihovih skupina je formirano, zato je zabrinuta, kad ih ne nađe. Tada ne zna, da li ih nije zapazila ili zaista ne postoje.
 - Djelovanje: Pedantno pregleda nađene dokumente. Pregledava ih više puta, ali ne na isti dan. Istražuje dalja razdoblja, s postupnim prikupljanjem informacija, pa se Micin vidik ili istraživačko pitanje mijenja. Kod pregleda primarnih izvora nekada zapazi jedno viđenje stvari, a drugi put drugo.
- **Istraživanje** – Mici iz iskustva zna, da je istraživanje dugotrajan proces, za koja je potrebno mnogo strpljenja i upornosti. Oboje ima, zato istraživanje počinje sa velikom dozom samopouzdanja.
 - Emocije: Iako joj se u toku istraživanja pojavljuju sumnja i zabrinutost, zna, da je to samo privremeno i da će to savladati, kako istraga napreduje.
 - Razmišljanja: Misli na ciljeve svoje istrage i zna, da će se ti ciljevi tokom rada više ili manje mijenjati.
 - Djelovanje: Pretražuje arhivsko gradivo, ali služi se i pretraživanjem informativnih pomagala i objavljenih izvora (sekundarni izvori). Razgovara s kolegama i arhivistom.
- **Oblikovanje** – Mici pregleda određeni broj jedinica arhivskog gradiva i počinje se oblikovati cjeloviti pogled na područje njenog istraživanja.
 - Emocije: Zadovoljna je, jer je pronašla mnogo gradiva. Ipak pokazuje

znakove zabrinutosti, ako nekog gradiva nije našla i ne zna zašto ga nije pronašla.

- Razmišljanja: Iz pronađenog gradiva oblikuje se povijest i Mici promišlja, gdje bi pronašla one informacije, koje još nedostaju.
- Djelovanje: Mnogo puta se vraća na pregledanje poznatih zbirki i gradiva. S kolegama i arhivistom intenzivno razgovara o fragmentima, koji joj nedostaju.
- **Formiranje rada (objedinjavanje)** – Sakupila je potrebne informacije i neke druge, dodatne ili rubne informacije, koje su korisne za temeljit pregled istraživnog područja.
 - Emocije: Ako nađe nedostajuće fragmente, nesigurnost nestane. Inače ta nesigurnost ostaje i to će je možda sprečiti da svoje rezultate objavi u stručnim ili znanstvenim publikacijama.
 - Razmišljanja: Svoju pažnju usmjerava na metodologiju interpretacije pronađenih informacija.
 - Djelovanje: U toku pisanja svoje rasprave susreće nove nejasnoće. To rješava s novim pregledom primarnih izvora (arhivskog gradiva). Razgovor s kolegama i arhivistom joj može pomoći.
- **Prezentovanje** – Rad se zaključi s objavom rezultata. Napomene urednika i recenzenata mogu Micino istraživanje vratiti u bilo koju prethodnu fazu i pokrenuti novi krug istraživanja.
 - Emocije: Zadovoljstvo sa zaključenim radom. Iako se Mici odlučila za objavu uprkos tome, da neka područja nisu raščišćena, zabrinuta je: šta će urednik i recenzenti reći, da li će je upozoriti na neko gradivo, kojeg nije svjesna.
 - Razmišljanja: Prezentacija u znanstvenom radu i predavanje za studente zahtijevaju različit pristup i to Mici za neko vrijeme oduzima čitavu pažnju.
 - Djelovanje: Pisanje i priprema predavanja ponekad zahtijevaju dodatni pregled primarnih izvora.

Mici je iskusna istraživačica, pa ipak ne može izbjeći neuspješno traženje i sumnje. Duff i Johnson¹⁴ pišu, da su njihovi intervjuisani (docenti i vanredni profesori povijesti) dosljedno prošli četiri faze:

- Orijentacija: Upotrijebili su sve raspoložive izvore, objavljene i koristili su sve raspoložive izvore, objavljene i usmene (iz razgovora), da bi dobili bolji dojam o istraživnom području. Pri tom su upozorili na posebnu značajnost informativnih pomagala i arhivista. Arhivist je nepogrešiv u procesu istraživanja arhivskog gradiva.

14 W.M. Duff, i C.A. Johnson, Accidentally found on purpose: information seeking behavior of historians in archives, *Library Quarterly*, god. 72, br. 4, 2002., str. 472-496.

- Traženje poznatoga gradiva: Intervjuisani (po Duffu i Johnsonu) su sastavljali adresare osoba i korporativnih tijela, važnih za istraživano razdoblje i tematiku. Svjesni su bili, da je gradivo u arhivima sređeno po stvarateljima.
- Sticanje kontekstualnoga znanja: Neophodno je poznavanje šire tematike, jer tek tako istraživačeva specijalna tematika zadobije težinu i relevantnost. S godinama istraživanja to se znanje širi i dopunjuje da na kraju stvori ekspertizu.
- Pronalaženje relevantnog gradiva: Traženje „zahtijeva informirano pogađanje“ (*informed guessing*).¹⁵ Kod opsežnog kontekstualnog znanja pogađanje je vjerovatno manje ili je rezultat povjerljiviji. Svedeno se istraživači povijesničari (historičari) susreću sa nedovršetnošću. S upornošću i uz pomoć arhivista po pravilu dođu do dobrih odgovora.

Te faze se mogu ponavljati kroz cijelo razdoblje istraživanja. Ne moraju obavezno ići u istom vrstnom redu i ponekad mogu teći uporedo (Duff i Johnson, 2002).

Amar - Student – korisnik, šegrt

Po uzoru na prva dva primjera uradili smo i treći za uobičajenog tipa korisnika u arhivima – studenta. U ovom slučaju to je Amar – student historije na III godini. I ovaj primjer je urađen po istom obrascu, kao i prethodna dva. Prikazan je u tabeli, preuzetoj od Johnsona, a opisan postupkom utvrđenim u Kuhlthau (2004). Amarove karakteristike predstavili su arhivisti u našoj grupi i nisu rezultat nekog istraživanja.

Amar je prosječan student historije, III godina studija na Historijskom odjelu Filozofskog fakulteta, koji je upoznat sa značajem arhiva i primarnih izvora u naučno istraživačkom radu, ali još uvijek bez nekog posebnog praktičnog iskustva u istraživačkom postupku. Njegov profil opisan je u tabeli 1.

¹⁵ W.M. Duff, i C.A. Johnson, Accidentally found on purpose: information seeking behavior of historians in archives, *Library Quarterly*, god. 72, br. 4, 2002., str. 491.

Tabela 1

Amar, student - istraživač „Misli da zna gdje i šta može naći“	• Djelimično realna očekivanja • Koristi literaturu i pomalo izvore • Želi brzo i jednostavno završiti rad u arhivu	
<i>Profil:</i> Amar student, pred sobom ima jasno određenu temu i jasno definisan cilj i ima namjeru svoje istraživanje završiti u što kraćem roku. Kao student susretao se sa arhivima i njihovim značajem za istraživanja, te ima osnovna teorijska znanja o načinu rada arhiva i načinu istraživanja u arhivima, iako ustvari nikada nije istraživao građu.	<i>Opis:</i> Zanimanje: student historije Starost: 23 godine Mjesto: Tuzla, BiH Porodica: neoženjen, živi sa roditeljima i sestrom. Osobnost: ambiciozan, nestrpljiv, otvoren i prijatan.	
<i>Ciljevi korisnika:</i> Amar želi: • Pronaći izvore i literaturu za svoju temu • Pregledati građu koju bi mogao koristiti • Dobiti saznanja o drugim izvorima i informacijama koje bi mogao koristiti za izradu rada. • Razgovarati sa arhivistom direktno i neposredno o temi koju istražuje i koristiti njenu pomoć • Pristup originalnoj građi i primarnim izvorima koji su neophodni za njegovo istraživanje • Upoznati se sa sekundarnim izvorima koji mu mogu biti od pomoći	<i>Ciljevi arhiva:</i> Arhiv želi, da Amar: • Često posjećuje arhiv, u vezi sa trenutnim istraživanjem, ali i uopšteno radi istraživačkog rada • Da kao korisnik bude zadovoljan uslugom u arhivu i da na jednostavan način dođe do traženih informacija • Da u komunikaciji koristi elektronsku poštu. • Da preporuči arhiv drugim korisnicima, posebno studentima • Uspješno koristi arhivsku građu, uz poštovanje pravila arhiva • Koristi arhivsku građu u digitalnom obliku • Navodi da je za izradu rada koristio arhivsku građu koja se čuva u arhivu	<i>Upotreba interneta i spretnost:</i> • Bogato iskustvo sa korištenjem web-a • Primarno korištenje: korištenje društvenih mreža i neke web stranice za zabavu, informacije o historijskim temama i pitanjima, e-mail, blogovi • Omiljene web stranice: web stranice vezane za historiju, te web stranice arhivskih baza podataka, APEnet.eu, ancestry.com, sistory.si • Pretraživač: Google • Društvene mreže: Facebook, Twitter, LinkedIn

Postupak:

- **Pokčetak** – izbor ili dobijanje određene teme za izradu seminarskog rada. Iako posjeduje osnovna znanja o arhivima, Amar je početnik kada je riječ o pravom istraživanju u arhivima, posebno ako se radi o nekoj manje poznatoj temi.
 - Emocije: nesiguran je, uznemiren, u neizvjesnosti pa pomalo i zastrašen.
 - Razmišljanja: ne zna tačno kako i gdje započeti, ali uvijek zna da se može osloniti na arhivistu, te je mišljenja da će sve radnje obaviti jako brzo.
 - Djelovanje: započinje sa već pripremljenom literaturom i pregledom objavljene literature, arhivskim vodičem, kao osnovnom smjernicom za pronalazak potrebnih informacija o fondovima, te drugim informativnim pomagalicama arhiva.
- **Izbor** – se odnosi na postupke izbora izvora i literatura, njene selekcije, istraživanja i tumačenja izvora, oblikovanja i izrade rada.
 - Emocije: optimizam, zbunjenost i zabrinutost kada se stvari ne odvijaju kako očekuje, kada ne nađe potrebne informacije. Nesiguran je pri izboru građe.
 - Razmišljanja: pregleda pripremljenu literaturu i arhivske evidencije, radi utvrđivanja šta od svega može iskoristiti za svoj rad. Ponekad ne razumije o kakvim se dokumentima (arhivskoj građi) u pojedinim fondovima radi, luta pa traži stručnu pomoć zaposlenika arhiva.
 - Djelovanje: pregleda građu odabranih fondova i zbirki i pravi detaljniji izbor pojedinačnih ili grupe dokumenata koji su po njemu bitni. Pregleda dokumente i analizira ih, te pravi bilješke. Često se predomišlja i luta po građi.
- **Istraživanje** – iako nema potrebnog iskustva svjestan je da je istraživanje dugotrajan proces koji iziskuje strpljenje i upornost, ali očekuje da to neće biti previše naporna i teška radnja, te da će je jako brzo završiti.
 - Emocije: uzbuđen je i nada da će istraživanje uspješno privesti kraju, ali i nervozan jer se stvari ipak ne odvijaju onako kako je zamislio. I pored toga što rad teče dobro javlja se povremena sumnja kada ne nalazi neke konkretne dokumente, te se zbog nedostatka ili manjka informacija javlja zabrinutost i panika.
 - Razmišljanja: kako sve ne ide baš onako kako je očekivao, jer po njemu bi sve već trebao biti pri kraju, ali da sve zavisi od načina i brzine daljeg rada. U slučaju spomenutog manjka dokumenata luta i razmišlja o proširivanju izbora izvora radi dopune informacija, u kojem slučaju očekuje pomoć od arhiviste.
 - Djelovanje: pregleda detaljno izabrane dokumente, sakuplja informacije i radi na njihovom analiziranju. Pri istraživanju se vodi izabranom literaturom. Razmjenjuje iskustva sa kolegama, profesorom, ali i arhivistom.

- **Oblikovanje** – Amar pregleda vrstu i količinu gradiva koje je izabrao za njegovo istraživanje, stručnu radnju, i pokušava je uobličiti u konačnu radnju.
 - Emocije: zadovoljan je i sretan, jer je našao dovoljno građe za izradu rada, pri tome nešto manje pažnje obraća na značaj same građe ili bolje rečeno na kvalitetu informacija.
 - Razmišljanja: o načinu na koji će pribavljene informacije uobličiti u potrebnu formu rada, pri tome koristi iskustva stečena na studiju i koristi potrebnu metodologiju.
 - Djelovanje: pri pisanju mnogo više pažnje posvećuje objavljenoj literaturi ili objavljenim izvorima u odnosu na samu arhivsku građu. Sve nejasnoće koje nalazi u građi prevazilazi korištenjem literature ili konsultacijom sa arhivistom i profesorom.
- **Formiranje rada (objedinjavanje)** – Amar objedinjuje i uobličava dobivene informacije na način da iste dobijaju formu potrebnog rada. Na taj način ih prezentuje u propisanoj formi.
 - Emocije: osjeća olakšanje i zadovoljan je što je zadatak priveo kraju, ali nestrpljiv i zastrašen u iščekivanju ocjene istog od strane profesora.
 - Razmišljanja: razmišlja kako rad na istraživanju i izradi teme nije bio baš jednostavan, ni brz kako je u početku mislio i da u mnogome zavisi od izvora koje istraživač uspije naći.
 - Djelovanje: radi na formiranju cjelina, pregledu i manjim dopunama u radu. Posebnu pažnju posvećuje navođenju literature i izvora korištenih u arhivu, konsultuje arhivistu.
- **Prezentovanje** – konačnu formu rada daje na pregled, prezentuje i brani.
 - Emocije: uzbuđen je i sretan zbog uspješno završenog zadatka.
 - Razmišljanja: razmišlja kako istraživački rad nije baš tako jednostavan, ali da će mu iskustva stečena u izradi rada biti korisna u daljem naučno-istraživačkom radu.
 - Djelovanje: priprema rada za odbranu i za eventualno objavljivanje u studentskom ili stručnom časopisu.

Na primjeru Amara, kao korisnika arhivske građe, nameće se nekoliko za struku važnih pitanja. Prvo, koliko je to arhiv primamljiv, i šta je učinio da bi privukao interes mladog istraživača u arhiv. Ovdje se prije svega misli na potrebu bližeg i jasnijeg predstavljanja arhiva i njegovog kulturnog naslijeđa sa kojim bi se mladi istraživač mogao upoznati prije dolaska u arhiv. Što je pristup informacijama arhiva jednostavniji i opsežniji i pripremljenost korisnika je bolja. Druga stvar se odnosi na činjenicu da arhiv mora računati na to da studentska populacija ipak dolazi poprilično nepripremljena za istraživački proces. U tom slučaju nameće se pitanje, koji je to slijed radnji koje arhiv (ili zadužena lica) treba da poduzmu kako bi uveli mladog korisnika u istraživački postupak. Ovdje se mora strogo voditi računa da zadužena lica u arhivu moraju biti educirana za takve korisnike, naoružana znanjem i strpljenjem, a kako bi se došlo do krajnjeg cilja, tj. da se zadovolji interes korisnika i arhiv posluži svojoj namjeni. O ovim segmentu svog rada arhivi u buduću moraju

voditi više računa, jer arhivi postaju sve više važne baze podataka, neophodne širokom spektru korisnika, za ostvarivanje njihovih naučnih, stručnih, kulturnih, pravnih i ličnih potreba.

Zaključak

Predstavili smo tri različita tipa korisnika arhiva. Čini se, da te grupe nemaju ništa zajedničko. Ipak to nije tako. Ako su arhivisti u gornjem opisu prepoznali korisnike, s kojim se susreću svakodnevno, možda će im sinteza karakteristika dati neku ideju za pripremu informativnih pomagala. O značenju tih pomagala za orijentaciju u fondovima i zbirkama arhiva pisao je i Cvelfar (2011).¹⁶

- Pokretanje/početak može biti težak za iskusne i toliko više za neiskusne korisnike. Prednost imaju oni korisnici, koji su bolje upoznati s organizacijom arhiva, arhivskim gradivom i tematikom svojih istraživanja. Svi korisnici to znanje dopunjuju vremenom i praksom. Samo studenti nešto od tog znanja mogu steći u školi. Da bi to učenje studenta bilo što korisnije, nužno je sudjelovanje profesora i arhivista.¹⁷ Arhivisti, intervjuisani u našem istraživanju govorili su o tome, da treba studentima pojasniti fizičku manipulaciju s arhivskim gradivom i strukturu (organizaciju) tog gradiva. Sigurno to važi i za druge korisnike. Ali oni nemaju mogućnosti barem osnove ovog znanja steći u školi. Arhivisti su jedini, koji im mogu pomoći. To se u svim arhivima i radi. Po mišljenju intervjuisanih kolega ovi će korisnici vjerovatno očekivati neki sustav, sličan Googlu i velikom većinom biti razočarani. Iskusni korisnici počinju s pregledom objavljene literature i arhivskih vodiča kao osnovnih izvora za pronalazak potrebnih informacija o fondovima, te drugih informativnih pomagala. Kod rada iskusnih korisnika arhivisti imaju posebno značajnu ulogu savjetodavaca i neki istraživači planski razvijaju dobre profesionalne odnose s arhivistima. Postavlja se pitanje, kako će neposredni kontakt s arhivistom biti moguć u digitalnim zbirkama. Kontakt je sigurno moguće osigurati kroz tehnologije Web 2.0, ali je pitanje, da li mlade generacije to uzimaju za važno. Neki su studenti u studiji Zhou (2008) prikazali opće raspoloženje te generacije:

- 1) Arhivisti su samo administrativno osoblje. Donesu ti gradivo, koje sam odrediš. Nije njihova uloga, da ti pomognu, i
- 2) Dovoljno sam pametan, da mogu shvatiti kako je organiziran arhiv i pronaći gradivo za svoje istraživanje. Takav odnos još uvijek podupire početak istraživanja u arhivu, ali ne obećava uspješan završetak.

16 B. Cvelfar, Vodnik po fondih in zbirkah arhiva v knjižni obliki – potreba ali nuja? U: *Tehnični in vsebiski problemi klasične in elektronskega arhiviranja*, Radenci 2011., str. 387-410. Dostupno na http://pamb.pokarh-mb.si/fileadmin/www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/Radenci2011/35_Cvelfar_2011.pdf

17 X. Zhou, Student archival research activity: an exploratory study, *The American Archivist*, god. 71, br. 2 (Fall/Winter), 2008., str. 476-498.

- Izbor – Druga se faza odnosi na postupke izbora izvora i literatura, njene selekcije, istraživanja i tumačenja izvora, oblikovanja i izrade rada. Prednosti iskusnih istraživača su jasne: poznaju svoju tematiku i arhiv. Svi drugi to iskustvo stiču s vremenom i uz pomoć arhivista. O kriterijima izbora u našem prilogu nismo pisali, ali je baš to presudno za izbor. Možemo očekivati i u rezultatima istraživanja Daniels i Yakel (2010) možemo vidjeti, da su za izbor važni podaci. U digitalnim zbirkama će biti neophodni opsežni i kvalitetni podaci u opisu arhivskog gradiva. Ti opisi iskusnim pomažu ocijeniti relevantnost gradiva. Neiskusni mnogo puta ne znaju ocijeniti vezu između zapisa i gradiva, zato je to jedno od područja, koja treba u obuci studenata naglasiti. Kod digitalnih zbirki to je možda moguće predstaviti grafički i s odgovarajućom terminologijom. Arhivistička terminologija često nije bliska novome korisniku. O važnosti terminologije pišu i Daniels i Yakel.¹⁸ I za pregledavanje samog arhivskog gradiva potrebno je znanje, bez obzira na to, je li gradivo u čitaonici ili u digitalnoj zbirki. Nekad je za to potrebno znanje ne samo povijesti stvaraoaca, nego i posebnog pisma i jezika dokumenta.
- Istraživanje – Iskusi istraživači znaju, da je istraživanje dugotrajan proces i da im treba mnogo strpljenja i upornosti. Taj proces barem djelimično je strukturiran naučnom metodologijom. Proces je za iskusne težak, a za neiskusne utoliko više. Neiskusni korisnici moraju paralelno voditi dva procesa: upoznavanje s arhivom i upoznavanje s tematikom svog istraživanja. Zato je velika mogućnost, da ne izvedu svoje istraživanje do kraja. Arhivisti to vjerovatno ne žele, ali nemaju mnogo mogućnosti da to spriječe. I iskusni korisnici tu se sreću s nesigurnošću. Razgovor s arhivistom smanjuje ovu nesigurnost. Tko će umjesto arhivista u digitalnim zbirkama usmjeriti korisnika na najprimjerniji fond ili zbirku? Teško možemo zamisliti metapodatke u zapisima, koji bi mogli povezati zapise i gradivo za sva moguća korisnička pitanja.
- Oblikovanje – Kad korisnici pregledaju određenu količinu gradiva, počinju uobličavati svoju temu, svoju priču. Iskusi korisnici znaju, da je moguće, da im se neko važno gradivo sakrilo, odnosno da ga nisu pronašli. Neiskusni korisnici te mogućnosti vjerovatno nisu svjesni. Kad iskusni korisnici oblikuju svoju priču, oslone se na arhiviste i svoje kolege. U razgovoru traže nedosljednosti u svojoj istrazi i priči. Same digitalne zbirke te faze ne mogu neposredno podupirati.
- Formiranje rada ili objedinjavanje prikupljenih podataka i pregleda nad tematikom je zadnja faza istraživačkog rada. Za iskusne istraživače, koji se mogu osloniti na naučnu metodologiju ta faza je strukturirana i znana. Radi se o predomišljanju o istraživanoj tematici i sintezi prikupljenih informacija. Iskusi i neiskusni korisnici u toj fazi moraju se vraćati u različite prethodne faze, da bi prikupili još nedostajućih podataka.
- Prezentovanje – Sintetiziran rad predstavlja se u obliku publikacije ili studentovog seminarskog (diplomskog) rada. Neiskusni i kod toga trebaju pomoć. Formalno tu pomoć arhivista prestaje, jer se ne radi više o pretraživanju informativnih

18 M. G. Daniels i E. Yakel, Seek and you may find: successful search in online finding aid systems, *The American Archivist*, god. 73, br. 2 (Fall/Winter), 2010., str. 535-568.

pomagala i korištenju arhivskog gradiva. Za svakog korisnika prezentacija rezultata rada je cilj i neiskusni korisnik će vjerovatno očekivati pomoć arhivista i u toj fazi.

Neki su istraživači mišljenja, da je arhivsko gradivo tako kompleksno, da ga neiskusni korisnik ne može upotrebljavati sam na mreži (Krause in Yakel, 2007; Yakel in Torres, 2003). S druge strane tehnologije Web 2.0 omogućuju interakciju korisnika i arhiva i neki su se arhivi u to već uključili. To daje nadu, da će barem neki korisnici upotrebljavati baze kao što je Sira.net sami. Vjerovatnije je, da će novi i laički korisnici upotrebljavati informativna pomagala, koje će arhivisti pripremiti specijalno za njih.

Summary

We presented three different types of users of archives. It appears that these groups have nothing in common. Yet it is not so. If archivists in the description above identified users, faced every day, maybe they'll find a synthesis characteristics give some idea to prepare finding aids. Cvelfar wrote on the significance of these aids orientation in funds and archive collections (2011).

- Start / start can be difficult for experienced and so much more for inexperienced users. Priority is given to those users who are more familiar with the organization's archives, archival materials and subject matter of their research. All users of this knowledge is supplemented by time and practice. Only students some of that knowledge can be acquired in school. To this student learning anything useful, it is necessary participation of professors and archivists. Archivists, interviewed in our study talked about it, that introduces students to explain the physical manipulation of archival materials and structure (organization) of the material. Certainly this is true for other users. But they have no possibility at least the basics of the knowledge acquired in school. Archivists are the only ones who can help them. It is in the archives and works. In the opinion of those interviewed colleagues, these users will probably expect a system similar to Google and be overwhelmingly razočareni. Experienced users begin with a review of published literature and archival guides as a primary source for finding the necessary information about funds and other finding aids. When working experienced users archivists have a particularly important role counselors and some researchers planned to develop good professional relationships with archivists. The question is, how will the direct contact with the Archivist will be available in digital collections. Contact is certainly possible to provide the technologies of Web 2.0, but the question is whether the young generation to take the matter. Some students in the study of Zhou (2008) show a general raspoloženje that generation:
 - 1) The archivists are only administrative staff. Bring the material that I appoint. It is not their role, to help you, and

- 2) It is enough, I'm smart, I can understand how it is organized archives and find material for your research. Such a relationship is still supported beginning research in the archives, but no promises successful completion.
- Choice - The second phase relates to the procedures for selecting sources and literature, its selection, research and interpretation of sources, designing and producing work. Benefits of experienced researchers are clear: know your subject matter and archives. All other experience acquired over time and with the help of archivists. The selection criteria in our attached did not write, but it is not crucial to the selection. We expect research and Daniels and Yakel (2010) we can see that the choice of important data. The digital collections will be necessary comprehensive and high-quality data in the description of archival material. These descriptions experienced help assess the relevance of the material. Inexperienced many times do not know how to evaluate the relationship between records and the records, because it is one of the areas that should be emphasized in the training of students. With digital collections that it may be possible to introduce a graphic with the appropriate terminology. Archival terminology is often not close to the new user. The importance of terminology and write Daniels and Yakel. And to browse the archives and records necessary knowledge, no matter, whether the material in the reading room or in digital collections. Sometimes it takes note of not only the history of the creator, but also a special script and language of the document.
 - Research - Experienced researchers know that the research is a long process and that it takes a lot of patience and persistence. This process is at least partially structured scientific methodology. The process is difficult for experienced and inexperienced even more so. Inexperienced users must simultaneously manage two processes: exploring archives and introduction to the topic of your research. That is a strong possibility that she carries out her research to the end. Archivists it probably does not want to, but do not have many opportunities to prevent it. I experienced users there is happiness with uncertainty. Interview with Archivist reduce this uncertainty. Who will instead archivists in the digital collections of direct users to the most suitable fund or collection? We can hardly imagine the metadata in the record that might records and records for all possible users questions.
 - Design - When users examine a certain amount of material, starting at shaping your topic, your story. Experienced users know that it is possible that they are an important material hid, that it did not find any. Inexperienced users and the possibilities are probably not aware of. When experienced users form their own story, rely on archivists and their colleagues. Talking looking for inconsistencies in their investigation and story. Same digital collections and phase can not be directly supported.
 - Establishment of work or aggregation of data collection and review of the topic is the last phase of research. For experienced researchers, who can rely on the

scientific methodology of this phase is structured and known. It's about second thoughts about the researched topic and synthesis of information collected. Experienced and inexperienced users in this phase must be returned in various previous phase, in order to gather more missing data.

- Presentation of - Summary paper presents in the form of publications or student seminar (graduate) work. Inexperienced and in addition they need help. Formally, this help archivists stops, because it is no longer about searching finding aids and the use of archival material. For each user presentation of results is the goal and inexperienced users will probably expect help archivists and at that stage.

Some researchers believe that if archives are so complex, that an inexperienced user can not be used alone to network (Krause in Yakel, 2007; Yakel in Torres, 2003). On the other hand, Web 2.0 technologies allow users and archives and some archives in it already turned on. This gives hope that at least some of the users to use a base such as Sira.net themselves. It is more likely that new users simply use informational aids, which will archivists prepared specially for them.

ARHIV I ARHIVIST: OD INVENTARA DO ISTRAŽIVANJA POVIJESTI (FREELANCERA)

Abstrakt: *U radu će se na primjeru obrade i opisa ostavštine guvernera, a kasnije, upravitelja za Dalmaciju, Enrica Milla, opisati istraživački proces rada samostalnog arhivskog istraživača (freelancera,) te navesti prepreke i probleme na koje se nailazilo u radu, kao i načini za njihovo prevazilaženje.*

Osim u Državnome arhivu u Zadru, ostavština guvernera Milla čuva se u Rimu, u Uredu za nove pokrajine (Ufficio delle nuove province) pa je i ta dislociranost gradiva, kao i potreba da se otkriju sva mjesta na kojima je pohranjena relevantna dokumentacija, predstavljala dodatni izazov u istraživanju. Tijekom izrade inventara cjelokupne Millove ostavštine i standardizacije arhivskoga opisa, autorica teksta se dobro upoznala sa dinamikom i kontekstom u kojem je dokumentacija nastala. Nakon što su u prvoj fazi rada sakupljeni sirovi istraživački podaci, njihovom je interpretacijom rekonstruirano djelovanje guvernera Milla.

Drugi primjer opisan u radu je rekonstrukcija, pomoću arhivskog gradiva, puteva krijumčarenja soli preko mletačkoga (Kopar i Piran) i austrijskog teritorija (Trst) da bi se krijumčarena sol ponovno vratila na mletački Friuli. Na taj je način, završivši izradu inventara, arhivist - istraživač postao istraživač - povjesničar slijedeći tragove koje je sam našao u dokumentima.

Ključne riječi: *Arhivski istraživač (freelancer), problemi „koncentriranog“ istraživanja, geografija fondova, vremenska definicija istraživanja.*

ARCHIVIST AND ARCHIVES: FROM INVENTORY TO RESEARCHING HISTORY (FREELANCE)

Abstract: *This paper will focus on the example of the description of the legacy of the governor, and later governor of Dalmatia, Enrico Milla, describe the research process work independent archival research (Freelancer) as well as to specify obstacles and problems encountered in the work, as well as ways to overcome them.*

In addition to the State Archives in Zadar, the legacy of Governor Milla kept in Rome, in the Office of the new province (Ufficio delle nuove province) and is the dislocation of material, as well as the need to discover all the places where it is stored relevant documentation, representing an additional challenge in the research.

The inventory of the entire Mill's legacy and standardization of archival description, the author of the text is well acquainted with the dynamics and context in which the documents originated. After the first phase of work collected raw research data, their interpretation of the reconstructed action governor Mill.

Another example is described in this paper is a reconstruction, using archival materials, road salt smuggling across the Venetian (Koper and Piran) and Austrian territory (Trieste) to smuggled salt back on the Venetian Friuli. In this way, finishing inventory preparation, archivist - researcher became a researcher - historian, following clues that I found in the documents.

Keywords: *archive explorer (freelancer), the problems of “concentrated” studies, geography, funding, timing definition of research.*

Uvodne naznake

Izradu inventara fonda *Vlada za Dalmaciju, dalmatinske i korčulanske otoke i Civilnog povjerenstva u Zadru* su mi naložili 2008. godine. Jedine informacije o istom sam dobila iz članka napisanoga 2000. godine¹. U vezi s tim sam dobila i izvještaj “Relazione sulla missione svolta a Zara”² od dr. Carmine Viggiani u danima od 20. do 27. juna 1987. godine. Girogio Cencetti³, je isti 1943. godine, donio u Veneciju iz (kutije Al 71-7) pod imenom „Atti del governo Millo / Akti vlade Milla, 1918.-1921.“; a vraćen je jugoslavenskoj administraciji, nakon rata, u izvršenju ugovora o miru.

Uvijek je dobro skupiti sve informacije prije nego kreneš “na djelo” jer dokumenti su plod vremena i rezultat rada ljudi. Povijesni kontekst je osnova za dobru interpretaciju, kao i za široku viziju koja omogućava identifikaciju bilo kojeg traga. Tako sam bila prepremljena da ću raditi na 125 kutija i 55 registara arhivskog gradiva. Na rad Vlade odnosilo se 26 kutija, dok se na rad Komesarijata odnosilo ukupno 99 kutija arhivskog gradiva. Arhivski fond je posjedovao i jedan sumarni inventar sa popisom fascikli. Sve navedeno je imalo signaturu i sve je bilo dostupno.

U zadarskom arhivu sam bila dobro primljena od direktora, ali sam imala limitirano vrijeme za obradu, pošto me plaćaju tek kada završim i isporučim naručeni posao. Stoga sam morala vrlo brzo shvatiti puno informacija, zatim primijeniti sirove podatke, koje je opet, trebalo „prevesti“ na ISAD standard. Svaki arhivist, koji

1 Bruno Crevato Selvaggi, Marino Micich, Il fondo archivistico del governatorato della Dalmazia e del Commissariato civile presso l'Archivio storico di Zara, in “*Atti e memorie della Società Dalmata di Storia Patria*”, Nr.2 (Vol. XXII – N.S. XI), Editrice “io Calamo, Roma, 2000.

2 “Izvještaj o obavljenoj misiji u Zadru”

3 Profesor paleografije i diplomatike prvo u Bologni i od 1959. g. na Sveučilištu u Rimu, gdje je od 1966. g. bio i dekan Škole za arhiviste i knjižničare. Od 1966. do 1970., na ministarsko imenovanje, bio je član Velikog vijeća akademija i knjižnica. Godine 1948. bio je od talijanske vlade imenovan za provedbu mirovnog sporazuma s Jugoslavijom na području arhiva. (<http://www.treccani.it/enciclopedia/giorgio-cencetti/>, konzultiran 26/06/2014.).

obrađuje arhivske fondove, zna da je svaki arhiv i svaki fond drugačiji. Prevođenje i prebacivanje svega toga u neki standard nije leko, jer te uniformnost udaljava od dokumenta. Kada bih mogla, u svakom obrađenom fondu, ostavila bih svoju dušu.

Obrada fonda

Morala sam napisati inventar i obavljati ovaj dio, *ne-fizički*, kako sam ga nazvala, kada sam kući obrađivala gradivo. Po završetku inventara, upoznala sam vrlo dobro dinamiku i kontekst u kojem je dokumentacija nastala. Da, nastala je, možemo reći i rođena je, jer kad ljudi pišu dokumente, odgovaraju na neke dopise, te svi ostali dokumenti koji se prosljeđuju *de fakto* stvaraju ili slijede neki protokol. Taj protokol određuje kako će se ove listine (dokumenti) klasificirati po godinama, što će u konačnici postati izraz vremena.

Sve se to slaže i čuva do dolaska arhiviste koji će morati pogoditi ili rekonstruirati sistem nastanka gradiva, jer inače za najstarija razdoblja nije sačuvan titolarij, niti priručnik za arhiviranje. Arhivist ima veliki broj dokumenata koje treba dovesti u red prema logici koja nije njegova, ali koju ipak mora razumjeti.

Tako se desilo i sa fondom *Vlade za Dalmaciju i Komesarijat*, koje je vodio Enrico Millo od 14.11.1918. do 22.12.1920. godine. Pristup dokumentaciji treba biti pažljiv, a glava arhiviste mora biti otvorena i spremna na sve, jer dokumenti koji se trenutno gledaju i čitaju samo su dio neke veće cjeline.

Kada sam u čitaonici naručila fond "Millo", tako se zove po skraćenom nazivu, donijeli su mi popis "Spisa vlade" sa brojem svezaka, sadržajem i godinama nastanka. Odmah sam primjetila da nesto ne valja: ono šta sam čitala na italijanskom sada vidim i na hrvatskom i odmah sebi postavljam pitanje, koji je original? Tako sam počela moj rad na obradi: proučavala sam kutiju za kutijom i tražila sam jednakosti. Polako je moje pretraživanje jednakosti prešlo na "napiši nanovo" jer nije bilo popisa, bili su samo prepisi nekih fascikli. Tako se moj kratak boravak ubrzo pretvorio u stalni boravak u Zadru.

Nakon prvog pregleda ponovno sam tražila da mi donesu kutije, surađujući ovaj puta sa zaposlenim osobljem u Arhivu. Pregledavši ponovo sve kutije, od prve do zadnje uspostavilo se da niko nikad, u stvari, nije otvorio ili kontrolirao sve te kutije i građu u njima. Prva nova informacija bila je da su fond podijelili na dva dijela:

- Fond №127; [0117] Governo della Dalmazia e delle Isole dalmate e curzolane, (1918-1921)⁴ (Vlada za Dalmaciju – Zadar) i
- Fond №128; [0118] Commissariato civile di Zara e della Dalmazia occupata (1918-1921); [1922-1924] (Civilni Komesarijat u Zadru i okupiranoj Dalmaciji).

⁴ Guida degli archivi e dei fondi della Croazia, Vol. I, Zagabria 2006.; (*Vodič za arhive i fonove u Hrvatskoj, Vol. I, Zagreb 2006.*)

Druga informacija je bila da prvi dio ima 125 kutija, a drugi dio ima 89, a oba ukupno 55 registara.

Ovaj puta je sreća bila na mojoj strani, pa sam među dokumentacijom dobila Okružnicu sa protokolom Vlade (naime radi se o Standardima za dopisni ured), tako da sam saznala strukturu kancelarije i kasnije cijele vlade. Poslije uvodnog dijela – objašnjenja, okružnica objašnjava signature i sve dijelove, odnosno organe. Jedna druga Okružnica od 1.1.1920. godine regulira i navodi strukturu UAC-a *Ureda za opskrbu civila (Ufficio approvvigionamento civili)*. Dakle dokument nudi specifičan protokol Ureda uz sve signature. No, sada, jedina stvar koja me je čekala je sastavljanje signature u tabeli sa raspuštanjem akronima. Uz taj rad sam sa lakoćom identificirala i titolarij. Evo primjer:

- a) klasifikacija na prvoj seriji dokumenata, temelji se na Okružnici № 75 od 24.6.1920.:

Skraćenica	Sektor nadležnosti
RP/ PRAVOSUĐE	POLITIČKI ODNOSI / Pravosuđe
4/a; SD; 4/a 4/a 4/a 4/a	IZVJEŠTAJI: misija (zadaci) RN, Jugoslovenski odbor u Šibeniku; SKIDANJE I RAZORUŽANJE; Političko stanje u Splitu, Instrukcije misije Split; Split: različiti argumenti ali uvijek vezani za ovaj grad; Propaganda, Sportska takmičenja, Nacionalni jadranski kongres; ŠKOLA: komunikacije i različita korespondencija; Izveštaji Nacionalnog odbora Traù;
3/a	ZAHTJEVI: za Ured civilnih poslova;
2/b	IZVJEŠTAJI: propisane kazne;
1/a	Informacije vezane za broj oficira /službenika, njihovo odredište, brod na kome su u službi;
2/c	ZAHTJEVI: odlikovanja od vrijednosti, zahvalnice, nagrade;
1/b	ISTRAGE/PROVJERE za štete učinjene na brodovima - požari; doznake za raspodjelu hrane; izrečene kazne mornarima; istrage o vladanju; izvještaji o potrošnji/konzumacijama; informacije o oficirima/službenicima; telegrami;
1/c	
2/a	Komunikacije vezane za osoblje koje treba zamijeniti; personal u službi na jahti Zara; komunikacije Uredu za utovar i istovar; medicinska uvjerenja/potvrde;

4/PPG	POLITIČKI RATNI ZAROBLJENICI
4/b	Razvoj/komunikacije;
10/a GAG	Plate funkcionera;
10/c	Poštanski poslovi;
3/h GAG	Nesrećni događaji/požari;
3/g	Krijumičarenja/nedozvoljeni izvoz (kat. 3, specijalnost: pravosuđe);
3/i PPG 3/i GAG	RATNI POLITIČKI ZAROBLJENICI: povratak u domovinu; ODLUKE (nečitko) iskrcavanje jugoslovenskih zatvorenika; Izvještaji vezane za vraćanje zarobljenika u domovinu, Parobrodi za transport i torpedna pratnja, Iskrcavanje zarobljenika u Dubrovniku.
3/l	NAKNADA ŠTETE: oštećenja, privatne naknade;
3/c PG	Telegrami;

Ovaj titolarij je rekonstruiran i bazira se na dokumentaciji od kraja 1919. do sredine 1920. godine, a odgovara najdalje razdoblju tranzicije između dva cirkulara: 24.06.1920. godine: Pravila za dopisni ured i AC № 24821 od 30.12.1919. godine, Podjela usluge na UAC. Isto se pojavilo ponovno, kasnije u 1921. godini, Kutija_052. Evo kako izgleda:

A. *Comune, espropriazioni/confische; rientro in servizio dell'aiutante cancelliere* (Općina, eksproprijacije / konfiskacije; povratak u službu pomoćnika kancelara):

1. *debiti degli enti pubblici entro la zona occupata; sgomberi* (dugovi javnih subjekata unutar okupiranog područja; deložacija):

a. *consigli provinciale agricoltura; fatture; gerenza del comune* (pokrajinski odbori za poljoprivredu; računi, vođenje poslova općine);

d. *commissioni ufficiose* (neslužbeni porudžbine);

v. *lotta contro le epizoozie* (suzbijanje bolesti životinja);

2. Nema kategorije:

a. *scioglimento comuni/rappresentanze comunali; pratica generale; gerente comunale; licenza; ritorno di un commissario; impiegato steurale; allontanamenti arbitrari di gerenti comunali; legittimazione viaggi; causa civile tra due frazioni; inchieste sull'operato del gerente comunale; ispezioni comunali*; (Raspuštanje općina / općinskih predstavništava: opće prakse; komunalni upravitelj: dozvola, povratak povjerenika; zaposlenik *steurale*; proizvoljna udaljavanja općinskih upravitelja; legitimacije putovanja, parnični postupak između dviju frakcija; provjere rada komunalnih upravitelja, općinske inspekcije);

b. *Assunzione impiegati; Zara, Torre comunale; notizie dai comuni; carteggio comuni oltre confine; beni comunali: usurpi; tabelle dei negozi; revisione amministrativa del Comune; sovvenzioni a favore di Comuni; rescissione contratti*;

(Prijem u službu; Zadar, općinski toranj; vijesti iz općina, dopisivanje sa zajednicama preko granice; općinska dobra: uzurpiranja; trgovački stolovi; administrativna revizija Općine; dotacije općinama; otkazi ugovora);

c. *ingegnere* (inženjer);

3. *Ufficio regolazione torrenti*; consigliere d'appello, (Ured za regulaciju kišnih bujica; savjetnik za žalbe):

a. *Acqua*: conflitti circa i diritti; carte idrografiche; costruzione vasche (Voda: Sukobi oko prava; hidrografske karte, izgradnja cisterni);

b. *Acquedotti*: Pago; Sebenico, Novaglia, Bencovaz; cisterna di Stretto (Akvadukti: Pag, Šibenik, Novalja, Benkovac; cisterna u Tijesnom);

4. *Non applicabilità dell'ordinanza 14/02/1919 ai casi di capitalizzazione di interessi; istruttori per confisca di un piroscampo*. (Neprimjenjivost Pravilnika od 14.2.1919. na slučajeve kapitalizacije kamata, instruktori za oduzimanje parobroda). I tako dalje u narednih 15 stranica.

Ovako složena dokumentacija ima smisla, može se dobro interpretirati tako da ISAD standard može dobro predstaviti sadržaj obrađenog arhivskog fonda. Ovako izgleda jedan fajn. Podjelila sam informacije u dva segmenta:

- Opći predmeti i
- Vijesti ili informacije o uređenju (jer su kutije za pohranu jedinica istodobne dokumentacije, vrlo krhke).

Prvi dio je ovako sastavljen:

- Početak opisa arhivske jedinice: sadržaj - koverta i fascikle;
- Kratica sastavljača;
- Broj cedulje/kartoteke;
- Datum.

Drugi dio ima ove predmete:

- Oznaka omotnice / provizoran broj (numero di corda);
- Naziv fonda (originalni, a zatim sadašnji);
- Signatura fonda (prema Općem vodiču fonda Državnog arhiva u Zadru);
- Sadržaj: prikazat će se mape / fascikle / košulje s uzastopnim brojevima, kada je to potrebno, sadržaj je dalje podijeljen uz pomoć popisa sa slovima abecede;
- Kronološki raspon, stanje očuvanosti;
- Obavijesti: korisne informacije koje se odnose na moguće obnavljanje fonda;
- Napomena: sve što je relevantno na temelju većeg razumijevanja dokumentacije.

Kratice koje se ponavljaju u tekstu:

- t.o. = *titolo originale* / originalni naslov: koristi se kada je na fascikli ili košuljici prisutna oznaka sigurno savremena, ili su već ispisane košuljice i kopiraju se prisutni naslovi / klasifikacije;
- f = *fascicolo* / svežanj;
- sf = *sottofascicolo* / podsvežanj;
- F = *faldone* / svezak;
- UA = *ufficio approvvigionamenti* / Ured za opskrbu hranom;
- AC = *approvvigionamento civili* / opskrba hranom civila;
- UAC = *ufficio approvvigionamenti civili* / Ured za opskrbu civila hranom;
- APC = *approvvigionamento popolazione civile* / opskrba hranom civilnog stanovništva;
- UAPC = *ufficio approvvigionamento popolazione civile* / Ured za opskrbu hranom civilnog stanovništva;
- MC = *magazzino centrale* / Centralno skladište;
- MM = *Marina militare* / Vojna mornarica;
- R. N. = *Regia nave* / Kraljevski brod;
- RM AC = *Regi magazzini approvvigionamento civili* / Kraljevsko skladište za opskrbu civila.

Za Istrazivački centar u Rovinju sam do danas napisala četiri članaka i sada pripremam monografiju. Uzrok posebnosti ovog fonda, je njegovo putovanje između obala Jadrana, koje nitko nikada nije iscrpno istražio. Više publikacija odnosi se na ostale komesarijate, uglavnom povijest govori o Trstu i Trentu.

Primjer rekonstrukcije krijumčarenja soli pomoću arhivskog gradiva

Drugi primjer koji sam odabrala za ovaj rad je krijumčarenje soli. Mletačka republika je imala organiziranu administrativnu strukturu na čijem vrhu je bila proizvodnja i prodaja soli. Njeno zakonodavstvo je predstavljeno u knjizi koja se zove *Capitolare*. Osim toga ima puno izdanja pod nazivima *Terminazioni* i *Capitoli* koji su usmjereni na kontrolu tržišta i krijumčarenje soli. Djelovanje javnih dužnosti je bilo moguće zahvaljujući ovom tržištu i carinjenju domaće robe. Postoje dva primjera; prvi je šverc i događa se kada se ne plaća porez na robu, tzv. Uvoz, a imamo prevare koje se odnose na neplaćanje poreza na nacionalnu robu. Iz toga se može zaključiti da je krijumčarenje jasno postojalo, što je navedeno i identificirano od strane zakonodavca. No, kojim putevima i cestama se to činilo? Na koje načine su zaobilazili carine/dazi?

Međutim, budući da se gerarhija soli određuje vrlo točno, velik dio mog posla bio je pronaći podatke u istraživanju raznih dijelova dokumenata, koji upućuju

na dokumente u drugim arhivima. Veći dio dokumenata je u Veneciji, nešto u Državnom arhivu u Vidmu, nešto u Biblioteci "Vincenzo Joppi" u Vidmu i manji dio u Piranu. Prateći tragove koje sam sama pronašla došla sam do saznanja gdje se nalaze dokumenti, ali i kako doći do svih potrebnih informacija?

Ovdje se radi o geografiji fondova, što znači da je potrebno sastaviti imaginarnu kartu institucija gdje se čuvaju dokumenti koji me interesiraju. Znači da se na bazi povijesne geopolitike i administrativne strukture, treba pogoditi, gdje bi se sve mogli nalaziti dokumenti neophodni za istraživanje.

Mletačka administracija o pitanju soli je vrlo jednostavna. Da bi se spriječilo krijumčarenje i da bi se kaznili oni koji se time bave, u Veneciji je osnovan „inkvizitor na dadžbine“ (*inquisitore sopra i dazi*), koji se također služio kaznenim pravom. Kao što se često isticalo, kriminal krijumčarenja je uvijek kazneno djelo, s obzirom da ugrožava ravnotežu države. Imeđu ostalih dužnosti ili obaveza dodijeljenih magistratu, bili su uključeni i prijemi pritužbi, koje su u početku bile anonimne, pokretanje procesa i izricanje zatvorskih kazni za djela krijumčarenja. Inkvizitor je uvijek provjeravao brodske časnike i ministre nadležne za nadzor i kontrolu dozvola, zabranjene robe i provjere plaćanja carine. Na kraju, kao što je istaknuto u više zakona, on nadzire ministre u onim slučajevima u kojima pojedini krijumčarski krugovi nisu prijavljeni ni procesuirani.

U usporedbi s drugim trgovinama, kao što su vuna, svila, vino i drugo, so je imala tako važne prihode i tako bogatu zaradu da je zasluživala detaljnu strukturu s pravom magistrata (*magistrato al sal*). No, sada kroz arhivsku građu možemo vidjeti kako što se sve to događalo.

Teritorij dominacije zemlje *Serenissima* je podijeljen na područja gdje se prodavala so i tamo su imali monopol; a svi oni su bili dio tvrtke "Impresa generale dei sali", ali nas interesira dio "na ovoj strani Mincia". Sada znam gdje tražiti pisma ili termine za koji dio ovog velikog područja, kako u prostoru, tako i u vremenu. Imamo *Rettori di Terra* i *Rettori de mar*, ne samo *Magistrato al Sal* ili i *V savi alle mercanzie*. U gradovima koji su pripadali Mletačkoj Republici, Senat je poslao svoje predstavnike kao privremene vladare – koji su bili pripadnici venecijanskog plemstva i koji su, ovisno od područja, uzimali različite nazive: *conti* (grofovi), kapetani, *Podestà* (načelnik). Uz opći pojam ovi dužnosnici su nosili i naziv „rektori“. To su svi organi koji su upravljali i provodili trgovinu soli. Oni su, također, morali pomoći stanovništvu u prodaji i štiti ga od krijumčarenja. Ovaj materijal se nalazi u Državnom arhivu u Veneciji, ali sam otišla i u Gradsku knjižnicu "Vincenzo Joppi" Udine, gdje se nalazi arhivsko gradivo *Archivio Comunale Antico* (Stari općinski arhiv) koje čuva dokumentaciju prikupljenu od stanovništva za *Rettore di Terra*. Ovdje sam pronašla mnogo pisama koja opisuju različita tržišta, na osnovu čega sam otkrila puteve i rekonstruirala korake prenošenja soli iz Istre u Friuli.

U Državnom arhivu u Vidmu dobila sam katastarske planove i vidjela sam kako se promijenio krajolik: to mi je dalo mogućnost i priliku da razmislim o cestama i njihovim metamorfozama. Zaključila sam da ono što je nekad bilo sad ga više nema.

Stoga sam morala zamisliti kako su mogli prijeći stare ceste. Stvar za nas danas nije problem. Tako sam ponovno provjerila dokument koji govori o starom Fordu u Ragogni, ali koji je korišten za prijevoz drva. Tada sam pronašla pismo od trgovca koji govori o krijumčarima koji koriste poštanski splav da prođu Tagliamento, te su tako mogli doći do tog starog Forda. Tako da sigurno znam da trgovački putevi (ali su bili isti za krijumčare) su došli preko rijeke, ali odakle? Pomogao mi je još jedan dokumenat: ovaj put karta koja se nalazi u Biblioteci; jasno pokazuje trgovačke puteve koji vode u Udine, koji također ukazuju gdje su bile carine:

*“Robe sa puta od S. Candido do Udine plaćaju porez u Lorenzaga, Tolmezzo, Venzon i Gemona. One sa puta od Ponteba do Vidma plaćaju u Ponteba Veneta, Chiusa, Venzon i Gemona. One sa puta od Kobarida do Vidma plaćaju u Puffer i Cividale. One sa puta od Gorice do Vidma plaćaju u Bolzanu. One sa puta od Trsta i Vidma plaćaju u Monfalcone, Campolongo i Muscoli, i prodaju na moru plaćaju u Taglio nuovo, Muscoli i Palmada”.*⁵

Ali prvi dokument i najvažniji sam pronašla u Veneciji u fondu *Provveditori al Sal*:

“Postoje četiri glavna pravca kojima se ova nelegalna trgovina razvijala. Prvi je onaj koji od Trapanija i Barlette vodi za Anconu iz teritorija narentine u Rijeku, ali i iz Cervie u Rijeku i u Trst. Drugi pravac je bio identifikovan zahvaljujući klodineskom plovnom kanalu koji je išao iz Istre i dolazio je sve do padovanskih i vićentinskih teritorija i Polesine. Treći se ne može smatrati baš putem, nego više kao “olakšavanja” brodova na zloban način upravo pod nosom Države⁶: istovar broda usidrenog u carini i isporuka robe u čamce postavljene duž splavova.

*Ima i posljednja, najznačajnija za nas. Ovaj put je poznat još od 1585. godine polazeći od Pirana i Kopra do Monfalcone, Aquileia, Latisana preko Livenza i Piave, do Friulija i Trevidana.”*⁷

5 “Le mercanzie per la Strada da S. Candido a Udine pagano mude a Lorenzaga, Tolmezzo, Venzon e Gemona. Quelle per la Strada dalla Ponteba a Udine pagano a Ponteba Veneta, Chiusa, Venzon e Gemona. Quelle per la Strada da Caporetto a Udine pagano al Puffer e a Cividale. Quelle per la Strada da Gorizia a Udine pagano a Bolzano. Quelle per la Strada da Trieste a Udine pagano a Monfalcone, Campolongo e Muscoli, e venendo per mare pagano al Taglio nuovo, Muscoli e Palmada”. (Valentina Petaros Jeromela, *Ordo Salis, Il Colle di San Daniele e Regione autonoma Friuli Venezia Giulia*, 2013.):

6 “Vi sono quattro direttrici principali lungo le quali questo commercio illecito si sviluppò. La prima è quella che da Trapani e Barletta andava ad Ancona ai territori narentani e a Fiume ma anche da Cervia a Fiume e a Trieste. Una seconda è stata identificata grazie al naviglio clodiense e andava dall'Istria per arrivare sino ai territori padovani, vicentini e del Polesine. Una terza non si può considerare proprio una via ma più come “un alleggerimento” delle navi compiuto in modo malizioso sotto il naso dello Stato” (Biblioteca Civica “Vincenzo Joppi” Udine, Archivio Comunale Antico (ACA), D XXXIV, C202; *Proclama pubblicato dal Provveditor al sal in materia di contrabbandi de sali*, 20 marzo 1724.).

7 “lo scarico delle navi all'ancora della dogana e la consegna della merce alle imbarcazioni che stazionavano lungo le zattere.

C'è poi l'ultima, la più importante per noi. Questo percorso è conosciuto già dal 1585 e partiva da Pirano e Capodistria per arrivare a Monfalcone, Aquileia, Latisana e, attraverso il Livenza e il Piave, al Friuli e al Trevigiano.” (Valentina Petaros Jeromela, *Ordo Salis, Il Colle di San Daniele e Regione autonoma Friuli Venezia Giulia*, 2013.).

Umjesto zaključka

Istraživački proces rada samostalnog arhivskog istraživača (*freelancera*) je veoma interesantan, ali i zahtjevan. U radu sam na primjeru obrade i opisa ostavštine guvernera, a kasnije, upravitelja za Dalmaciju, Enrica Milla, opisala prepreke i probleme na koje sam nailazila u radu kao i načine pomoću kojih sam uspjela prevazići ih.

Također sam objasnila i način na koji sam otkrila stare zaboravljene puteve krijumčarenja soli između Istre i Friulija.

Kod povijesnih istraživanja, prvo se mora jasno utvrditi tema koja se istražuje, onda se odredi mjesto dešavanja u vremenu, a zatim se mora ograničiti prostor na kome će se vršiti istraživanje i pronalaženje vrijednih informacija.

Summary

Research work process in case of independent archival research (Freelancer) is very interesting, but also challenging. In this article we are observing the example of the description of the legacy of the governor of Dalmatia, Enrico Mill. We described the obstacles and the problems encountered in the work and the ways in which I was able to overcome them. Paper also explained the way in which I discovered an old forgotten ways of smuggling salt between Istria and Friuli.

In historical research, one must first clearly identify the surveyed topics, then determine the location of events in time, and then must be confined area where will be conducted research and finding valuable information.

ZAŠTITA I KONVERZIJA AUDIO ZAPISA U ARHIVIMA

Abstrakt: *Zahvaljujući činjenici da živimo u dobu razvoja naprednih tehnologija, imamo priliku zaviriti u prošlost na način koji je prije manje od jednog ljudskog vijeka bio gotovo nezamisliv. Možemo čuti glas pisca ili državnika koji je preminuo prije više od 50 godina, poslušati ariju ili sevdalinku snimljenu prije Drugog svjetskog rata ili čuti zvuke snimljenje tijekom dramatičnih događaja u povijesti kao da se sad tamo nalazimo. Da bi sve ovo bilo moguće i u budućnosti, potrebno je na najbolji način iskoristiti sve prednosti digitalizacije audio fajlova. Svaki proces migracije nosi sa sobom određeni rizik od nepovratnog gubljenja podataka, ali bez tog procesa, to bi se u skorašnjem trenutku definitivno dogodilo. Cilj ovog rada je da predstavi osnovne formate audio fajlova, njihove karakteristike, te procese i tehnologiju koja stoji iza njih. Pokazana je razlika između analognog i digitalnog zvuka, predstavljeni usvojeni standardi snimanja i vrste dosadašnjih nosioca zapisa, koraci koje je potrebno poduzeti prilikom migracije podataka u arhivima, potreban hardver i pravilna pohrana.*

Ključne riječi: *A/V arhivi, digitalizacija, karakteristike audio zapisa, metapodaci, skladištenje i čuvanje, procedure rekonstrukcije, migracija podataka, audio formati, bit rate, sampling rate, frekvencija, audio hardver.*

PROTECTION AND CONVERSION OF AUDIO TAPES IN THE ARCHIVES

Abstract: *Due to the fact that we live in an age of advanced technology development, we have the opportunity to take a peek into the past in a way that is less than one human life was almost unthinkable. We can hear the voice of the writer or statesman who died more than 50 years, listen to an aria or traditional song recorded before World War II or hear sounds, taken during the dramatic events in history as that now there are. To make all this possible in the future, it is best to take advantage of digitizing audio files. Each migration process carries with it some risk of irreversible data loss, but without this process, it would be in the recent time definitely happened. The aim of this paper is to present the basic formats of audio files, their characteristics and processes and technology behind them. Shown is the difference between analog and digital audio, presented the adopted standards of the recording and the previous record holder, the steps you need to take when migrating data in archives, necessary hardware and proper storage.*

Keywords: *A/V archives, digitization, features audio, metadata, storage and preservation, reconstruction procedures, data migration, audio format, bit rate, sampling rate, frequency, audio hardware.*

Uvod

Jedan od fondova koji je u potpunosti nastradao za vrijeme prosvjeda u Sarajevu 7.2.2014. godine je Dom za ljudska prava Bosne i Hercegovine. U tom fondu, osim konvencionalne arhivske građe, bio je i određeni broj audio-kazeta (Compact Cassette), koje su nepovratno uništene.

Postoji izvjestan broj audio zapisa povijesnog značaja smješten u muzejima, arhivima i knjižnicama. Kako vrijeme prolazi, on neumitno fizički propada. Njegov transfer iz analognog u digitalni format će ih spasiti od daljnjeg destruktivnog fizičkog kontakta i zastarjelosti formata, te obezbijediti pristupačnost materijalu, koji bi inače bio teško dostupan široj javnosti.

Audio zapisi su važan i nezaobilazan dio povijesno-kulturološkog naslijeđa, koje se mora na adekvatan način zaštititi i konvertovati. Da bi se u tome uspjelo, potrebno je poznavati tehničke karakteristike nosioca zvuka, njegove slabosti i mane, te pratiti brze promjene tehnologije na tržištu. Potvrđeno je da su magnetofonske trake upotrebljive za reprodukciju i nakon skoro 50 godina, ali uređaji na kojima se koriste se odavno ne proizvode. Isto tako, poznato je da vanjski utjecaji kao što su svjetlost, toplota i prašina imaju mnogo destruktivniji efekt na magnetni zapis nego na papir, što aplicira rigoroznije uslove čuvanja i češću kontrolu kvaliteta. Postoji problematika metapodataka, koji osim standardnih informacija o nastanku dokumenta i njegovom stvaraoču, moraju sadržavati i relevantne tehničke podatke.

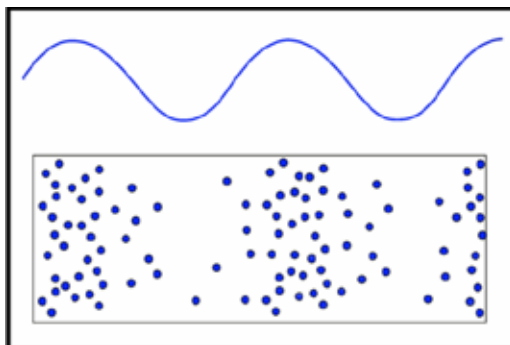
Mnogo je lakše manipulirati zvukom nakon prebacivanja u digitalni format, ali da bi se do toga došlo, potreban nam je kvalitetan i očuvan analogni nosilac, te oprema za konverziju.

Koje su najbolje procedure čuvanja? Kako spasiti informacije nakon što je nosilac oštećen? Koji su prihvaćeni standardi digitalnog zvuka? Koji su standardi za metapodatke? Postoji dosta arhivističke literature vezane za rad sa klasičnom građom, dok je ona što se bavi A/V materijalom nešto oskudnija.

Karakteristike analognog i digitalnog zvuka

Ono što nazivamo zvukom je neprekidna serija valova zračnog tlaka. Kada ovi valovi dopru do bubne opne, stimuliraju se nervi u uhu te prenose impulse u mozak i mi „čujemo zvuk“.

Kod zvučnog vala su vidljive pravilne izmjene visokog i niskog tlaka ili „amplituda“.

Prikazani val može se predstaviti i kao prostor kroz koji se kreću gušće i rijede raspoređene zračne čestice.

Prvi audio zapisi nastali su na voštanom cilindru, gdje su kontinuirani valovi zračnog tlaka (zvuk), za tadašnje vrijeme složenom aparaturom konvertirani (urezivani) u tanke žljebove, čija je fluktuacija u dubini šare oponašala izmjene tlaka, tj. amplitudu zračnih valova. Udubljenja su dakle analogna izmjenama tlaka, zato se taj postupak i naziva *analogno snimanje*. Sukladno tome, kada zračni valovi pogode dijafragmu u mikrofону, inducira se električna struja koja varira u skladu sa izmjenama tlaka. Zapis koji ta struja ostavlja na magnetofonskoj traci je također analogno snimanje.

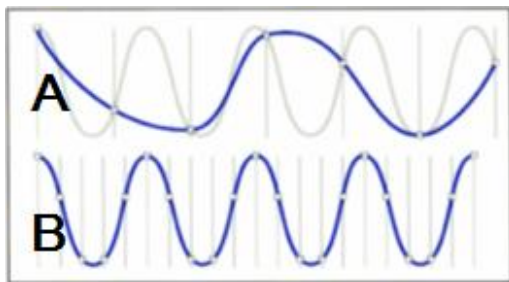
Kada se audio zapis *digitalizira*, analogni zapis se reproducira kroz elektronski uređaj gdje se varijacije električne struje generirane u uređaju sempluju (očitavaju) u veoma kratkim vremenskim intervalima. Amplituda struje koja se poklapa sa amplitudom originalnog zvučnog vala se snima kao broj na svakoj točki uzorka. Kvalitet i rezolucija digitaliziranog audio zapisa su određeni kroz dva faktora:

1. Koliko puta u sekundi je izmjerena amplituda zvučnog vala
2. Raspon brojeva korištenih za svako mjerenje

Prvi faktor, „sampling rate“ se iskazuje u kilohercima (kHz) ili tisućama očitavanja u sekundi. Što je više očitavanja, bolji je kvalitet reprodukcije zvuka. Komercijalni CD-ovi su snimljeni u stopi očitavanja od 44,1 KHz. To znači da je svaki sekund audio zapisa predstavljen kao 44100 odvojenih mjerenja amplitude u trenutku prolaska vala kroz točku očitavanja.

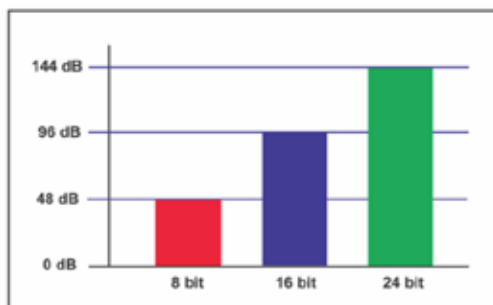
Vizualni prikaz dvije različite stope očitavanja:

A – niska stopa očitavanja, manja vjerodostojnost originalnog zvučnog vala

B – visoka stopa očitavanja, veća vjerodostojnost originalnog zvučnog vala

Drugi faktor, „*bit depth*“, opisuje broj mjerenja po amplitudi. Npr. ako je svako mjerenje predstavljeno na skali od 1 do 10, to će biti grublje mjerenje nego da se koristi skala od 1 do 1.000. Veličina uzorka se mjeri u bitima. Osmobitni brojevi se kreću od 0 do 255, 16-bitni od 0 do 65.535, a 24-bitni od 0 do 16.777.215. *Bit depth* je matematički proporcionalan dinamičnom opsegu zvuka, što znači da veća vrijednost mjerenja snima veći zvučni opseg. Snimanje u 16 bita bilježi audio do 96 decibela, dok 24 bita tu granicu podižu na 144 decibela (granica bola je oko 125 dB). Dakle, veća dubina rezultira realističnijom, glatkoj reprodukciji originalnog audio izvora, tj. većem dinamičnom opsegu.

Veća dubina bita znači i veći opseg jačine zvuka, što rezultira većim dinamičnim opsegom. Valja napomenuti da u ovom slučaju jačina zvuka ne predstavlja sirovu glasnoću, već mogućnost čistije reprodukcije većeg opsega tonova.

Postojeći standardi snimanja

Najviša frekvencija koju digitalni audio zapis može snimiti iznosi polovicu stope očitavanja. Prema tome, 44,1 kHz audio CD može snimiti frekvencije do 22,05

kHz. Inače, stopa od 44,1 kHz za audio CD je izabrana zbog toga što većina ljudi ne može čuti tonove iznad 20 kHz. Utvrđeno je i da ljudsko uho može registrirati raspon od 15 do 17 bitova po uzorku. Prema tome, dosta ljudi ne primjećuje razliku između 16-bitnog i 24-bitnog audio zapisa. Ako je razliku i moguće detektirati, razlog tome je prvenstveno nesavršenost snimka. Nekad 16-bitni zapis ne koristi u potpunosti sve prednosti 16-bitne dubine i može se sastojati od dijelova koji su 8-bitni. Ovo važi i za 24-bitni zapis, čija nesavršenost se može očitovati u 16-bitnim dijelovima.

Snimanje u stopi očitavanja iznad 44,1 kHz nije moguće vršiti na svim materijalima. Vinil i audio trake nisu u stanju preuzeti zapis preko 22.05 kHz. Također, oprema za snimanje nije uvijek dorasla najvišim standardima koji se traže. Reprodukcijska audio zapisa iznad 24 bita pokazuje svu nesavršenost opreme koja se koristi.

Iako se svi komercijalni CD-ovi snimaju u 16-bitnoj dubini i stopi očitavanja od 44,1 KHz, to se danas jednoglasno smatra nedovoljnim kada se radi o prezervaciji audio zapisa.

Stopa očitavanja i dubina bita ipak se prvenstveno trebaju prilagoditi prirodi originalnog audio izvora, ne samo opsegu ljudskog sluha. Mnogi zvukovi koje proizvode životinje ili elektronski instrumenti imaju mnogo veći frekventni opseg od 22,05 kHz i potrebna je veća stopa očitavanje od standardne. Treba biti svjestan i ubrzanog tehnološkog razvoja i vrlo je vjerovatno da će se u budućnosti iz sačuvanih audio zapisa moći iskoristiti i za sada neiskorišteni potencijal. Međunarodno udruženje zvučnih i audiovizuelnih arhiva (IASA), Nacionalni program za digitalnu informatičku infrastrukturu i prezervaciju (NDIIPP) i Savjet za knjižnice i informacijske izvore (CLIR) preporučuju više vrijednosti stope očitavanja i dubinu bita jer se tako stvaraju reprodukcije koje nose više podataka. To bi bilo analogno procesu digitalizacije fotografije u što većoj rezoluciji.

Dakle, očita prednost ovakvih fajlova je što čuvaju više podataka, ali tzv. „bogatiji fajlovi“ su tehnički zahtjevniji. Za njihovo stvaranje je potrebna dodatna (skuplja) oprema i dodatni prostor za pohranu. Komercijalni snimci koje susrećemo na CD-u predstavljaju samo četvrtinu veličine koju preporučuje arhivska zajednica.

Slijedeća tabela pokazuje približne razlike u veličini jednosatnog audio zapisa različitih stopa očitavanja:

Stopa očitavanja (kHz)	Dubina Bita	Broj kanala	Veličina fajla (MB)	Veličina fajla (GB)
44,1 kHz	16	2 (stereo)	591 MB	0,59 GB
44,1 kHz	16	1 (mono)	296 MB	0,30 GB
44,1 kHz	24	2 (stereo)	887 MB	0,87 GB
44,1 kHz	24	1 (mono)	444 MB	0,44 GB
96 kHz	24	2 (stereo)	1931 MB	1,93 GB
96 kHz	24	1 (mono)	966 MB	0,97 GB

Vrste nosioca audio zapisa

Snimanje zvuka počelo je 1877. godine na olovnom cilindru, koji je ubrzo zamijenjen voštanim. Od tada, tehnologija je prošla kroz više etapa, što je prikazano u tabeli:

FORMAT	OPIS	PERIOD UPOTREBE
Voštani cilindar	Trajanje od 2 do 4 minuta, vosak ili voštana smjesa	1877. – 1929.
Ploče, tzv. <i>direct/acetate discs</i>	7, 12 i 16“, snimljeni na 33, 1/3 ili 78 obrtaja. Uglavnom vinil na papirnatoj, staklenoj ili metalnoj osnovi	1929. ~ 1990.
Snimanje na žici	Kalem čelične žice, trajanje od 15 do 30 minuta, snimanje samo u jednom pravcu	~1945. – 1955.
Magnetofon	Od ¼ do 2“, 3 – 10,5“ širina namotaja trake, brzina rada od 15 do 30 inča po sekundi	~1945. do ~1980.
Kazeta (<i>Compact Cassette</i>)	1/8“ širina trake u čvrstom kućištu, brzina rada 1 7/8 inča po sekundi. Također 15/16 i 3 ¾	1965. do ~2000.
Mikrokazeta / Minikazeta	Veoma male trake, 2 – 4 cm	1977. do ~2000.
Digitalna audio traka (DAT)	Od 15 do 180 minuta, mogućnost snimanja digitalnog zapisa bez gubitka kvaliteta	1987. do 2005.
Digitalni disk, hard disk	Audio snimljen direktno u digitalnom formatu na optički disk ili hard drayv	1984. - sadašnjost

Svaki od navedenih formata je moguće digitalizirati. Kvalitet snimka će varirati ovisno o vrsti uređaja i kvalitetu originalnog zapisa, ali ga je naknadnom softverskom obradom moguće „ispeglati i pročistiti“. Veći problem predstavlja pronalaženje odgovarajućeg uređaja za reprodukciju i neobučenost operatera za rad sa zastarjelim formatima.

Planiranje projekta audio digitalizacije u arhivu

Prije nego što se započne sa projektom digitalizacije zvuka, potrebno je odrediti prioritete – koji audio zapisi su najvrijedniji (po informacijama koje sadrže ili po svojoj jedinstvenosti) i koji su fizički najugroženiji (zastarjelost nosioca, osjetljivost na vanjske utjecaje ili stupanj propadanja).

Za planiranje i implementaciju projekta važno je ispuniti slijedeće stavke:

1. Jasna svrha projekta

Postoji mnogo razloga za digitalizaciju – da li je kolekcija nedostupna za istraživače i javnost zbog oštećenosti, krhkosti materijala ili svoje vrijednosti? Treba li obraditi sav materijal ili samo najvažnije/najtraženije dijelove?

2. Tko je ciljna grupa?

Tko će koristiti kolekciju? Hoće li se koristiti u arhivu ili će biti dostupna i preko interneta? Koje su potrebe korisnika i kako im na najbolji način izaći u susret?

3. Kakve su fizičke karakteristike kolekcije?

Koji je stupanj očuvanosti? Da li je čuvana na odgovarajućem mjestu? I najmanje odstupanje od idealnih uslova ubrzava propadanje. Da li su trake periodično premotavane? Koja je dužina i format traka? Trake u trajanju od 60 minuta su čvršće i deblje od onih predviđenih za snimanje u trajanju od 90 ili 120 minuta. Duže trake zahtijevaju pažljivije rukovanje i reprodukciju na kvalitetnijoj opremi. Postoje li snimci na veoma zastarjelim nosačima zvuka? U tom slučaju, potrebna je suradnja sa specijaliziranom tvrtkom.

4. Da li čuvati originale nakon reformatiranja?

Može li se original reproducirati više puta? Ako to nije moguće, transfer treba obaviti u idealnim uslovima. Koliki je stupanj oštećenosti? Isplati li se čuvati materijale koji su gotovo neupotrebljivi?

5. Tko će procijeniti potreban kvalitet zvuka?

Potreban je tehničar koji raspolaže potrebnim znanjem za rad na procesu digitalizacije sa nosioca različitih formata i starosti, snimljenih u različitim tehnikama. Hoće li se digitalizacija koristiti i za poboljšanje zvuka originala? Moguće je ukloniti pozadinski šum, zujanje i slične distrakcije. To povećava kvalitet, ali i cijenu projekta.

6. Odrediti vremenski okvir.

Ovo je posebno važno kod projekata koji se financiraju kroz grantove. Treba zapamtiti da sve na kraju potraje duže od prvobitno planiranog roka. Potrebno je projekt podijeliti na etape, sa očekivanim datumom završetka za svaku pojedinačno.

7. Financiranje projekta

Da li je obezbjeđen izvor financiranja ili potrebna novčana sredstva? Kako

će se to odraziti na zacrtani vremenski okvir? Koliko će se materijala moći digitalno obraditi? Da li je predviđena migracija na buduće tehnologije? Što se sve točno financira – hardver, softver, izlazak na mrežu, osoblje, izvođač projekta...?

8. Odrediti osoblje odgovorno sa svaku fazu projekta

Tko će izvršiti izbor i fizičku evaluaciju materijala? Tko je odgovoran za testiranje kvaliteta zvuka originala? Za transfer u drugi format? Za unošenje metapodataka?

9. Riješiti eventualne zakonske prepreke oko autorskih prava i vlasništva nad originalima

Zvučni zapisi znaju biti kompleksna tema, gledano iz zakonske perspektive. Prije digitalizacije, a naročiti prije stavljanja na mrežu, potrebno je provjeriti i riješiti sve dileme oko autorskih prava. Neki materijali, ako što su snimci svjedočenja ili ceremonija, mogu sadržavati osjetljive informacije koje nisu predviđene za javno emitiranje i o tome se mora voditi računa prilikom selekcije.

10. Napraviti plan za skladištenje i dugoročno čuvanje digitaliziranih audio fajlova

Bez ovoga, sav raniji posao postaje uzaludan. Potrebno je obezbijediti nosioce zapisa, prostor za čuvanje i plan periodične migracije na novije tehnologije.

Pravilan unos metapodataka je veoma bitan. Ne postoji jedan standard koji pokriva sve potrebe svih vrsta kolekcija, ali zajednička šema uključuje slijedeće informacije:

Opisni metapodaci	Opisuju intelektualni sadržaj izvora
Administrativni metapodaci	Sadrže podatke o vlasništvu i pravima vlasništva
Strukturalni metapodaci	Opisuju veze među više digitalnih fajlova, npr. poredak audio fajlova unutar jednog seta ili serije
Tehnički metapodaci	Opisuju karakteristike digitalnog fajla, tip, <i>bit depth</i> i <i>sample rate</i>

Uključivanje tehničkih metapodataka u digitalni audio fajl je važno jer aktualni plejeri ne podržavaju sve formate (npr. WMP ne podržava 96 kHz). Informacija o veličini fajla i trajanju zapisa olakšava korisniku da procjeni ima li dovoljnu propusnost mreže ili dovoljno vremena za pristup i reprodukciju. Tehnički

detalji o originalnom zapisu daju uvid o postupku konverzije i mogućnosti pravljenja još kvalitetnije kopije.

Transfer sa jednog medija na drugi ili iz jednog formata u drugi je u osnovi jednostavan proces. Na tržištu postoji dovoljno napredan hardver koji je u stanju da obavi konverziju u okviru zadatih standarda i stvori audio koji u budućnosti neće gubiti na kvalitetu.

U današnje vrijeme, najveći broj audio zapisa se nalazi na magnetnim trakama (kazete ili magnetofonske vrpce), tako da će se ovaj rad najviše fokusirati na te formate. Bez obzira na to, navedeni proces je univerzalan, pod uslovom da je dostupan odgovarajući aparat za reprodukciju originala.

Prije nego što se počne sa obradom, potrebno je pregledati fizičko stanje originala. Magnetna traka se sastoji od dva sloja – osnovnog i vezivnog. Osnova je materijal na kome se emulzija od feromagnetnih čestica drži u vezivnom sloju i tako čini fizički nosilac zvuka. Najčešći problem koji se javlja je hidroliza. To se dešava kada traka tijekom duljeg vremena absorbira vlagu iz zraka i to rezultira „slijepljenom“ trakom, te premotavanje nije moguće i dolazi do kidanja. Ovaj problem je najizraženiji kod poliesterskih traka koje su se proizvodile od 1972. do 1982. godine, ali se mogu javiti i kod ostalih tipova, naročito ako nisu pravilno skladišteni.

Ako se ustanovi da je traka oštećena na ovaj način, potrebno je konzultirati konzervatora. Važno je znati da se traka može oporaviti samo kratkotrajno, tako da se nakon restauracije mora odmah digitalizirati. Trake (i ostali nosioci audio zapisa) se nikad ne smiju dodirivati rukama. Trakama se manipulira kad su u kutiji ili se drže za centar kalema. Kad nisu u uporabi, uvijek treba da su u kutijama, koje ih štite od vlage, prašine, mehaničkih oštećenja, a djelomično i od vatre i vode. Čuvaju se premotane do kraja, u uspravnom položaju u hladnim i suhim prostorijama, na mjestima sa minimumom prašine i ostalih štetnih agenasa.

Hardverska i softverska osnova

Osnovni postupak digitalizacije podrazumijeva četiri uređaja: odgovarajući analogni uređaj za audio reprodukciju, AD konvertor, računar sa odgovarajućim softverom i uređaj za skladištenje digitalnog formata.

U današnje vrijeme je sve teže naći kvalitetan odgovarajući analogni uređaj u ispravnom stanju. To još nije slučaj sa npr. kazetofonom, ali magnetofon ili njegove preteče najbolji su pokazatelj kako vrijeme u tehnološkom smislu prebrzo teče.

Čest je slučaj da timovi za digitalizaciju iz jedne zemlje moraju otputovati u drugu, ili čak na drugi kontinent, u potrazi za odgovarajućim čitačem.

AD konvertor (*analog to digital*) je ključna komponenta. Kvalitet digitalnog signala koji stiže iz konvertora je glavni faktor koji određuje kvalitet konačnog digitalnog zapisa. Općenito se preporučuju eksterni konvertori, premda ih u novije

doba sve uspješnije zamjenjuju interne zvučne kartice. Naravno, treba izbjegavati one sa najpristupačnijom cijenom, jer takve uglavnom propuste dodatni šum u sistem, dok skuplji (naročito eksterni) imaju dodatne filtere koji ga eliminiraju u potpunosti. Prilikom odabira modela, velika pažnja mora se posvetiti tehničkim karakteristikama navedenim na uređaju. To su razina buke (u decibelima), stopa očitavanja (kHz) i dubina bita. Svi *high-end* konvertori imaju minimum 44,1/96 kHz i 16/24 bitnu dubinu.

Velika većina računara, dostupna na današnjem tržištu, može se direktno priključiti na AD konvertor preko zvučne karte ili USB/Firewire(IEEE 1394) priključka. Prilikom odabira, mora se obratiti pažnja kolika im je snaga procesora, količina instalirane radne memorije i kapacitet hard diska. Ovdje vrijedi pravilo *the more, the better* (što više to bolje), a dobra je vijest da današnja prosječna konfiguracija uveliko prevazilazi tehnički minimum zacrtan u vremenu kada su Pentiuma 3 i 4 bili standard. Preporučljivo je da računar bude izdvojen iz mreže i da na njemu nema drugih zahtjevnih programa, koji bi mu nepotrebno trošili resurse.

U ponudi je velik izbor odličnih audio softvera kao što su *Pro Tools*, *Sound Forge*, *Adobe Audition* (ex *Cool Edit Pro*), koji omogućuju korisniku da manipulira audio fajlovima. Pomoću njih se zvučni zapis unosi u sistem i u njemu se vrše neophodna podešavanja za optimalno snimanje. Razine snimanja se moraju postaviti pažljivo. Ako su previsoke, doći će do preopterećenja i distorzije. Preniske vrijednosti će rezultirati pojačanim pozadinskim šumom. Svako zasebno snimanje traži zasebne optimalne vrijednosti. Navedeni softver se koristi i za optimizaciju – naknadno podešavanje razina glasnosti, peglanje kanala, uklanjanje praznih dionica, smanjenje pozadinskog šuma, itd. Ako se finalni zapis čuva na CD audio diskovima, bit će potreban program za njegovo prženje. U slučaju da imamo 24-bitne master fajlove koje treba konvertovati u 16-bitne, prilagođene reprodukciji na standardnim audio plejerima ili WAV format koji treba prebaciti u kompresovani MP3, potreban je program za konverziju. Postoji velik broj ovih programa, koji su u stanju da obave masovnu konverziju zadatih fajlova.

Sa brzim razvojem audio tehnologije, u opticaju je sve veći broj takozvanih *Born Digital Recordings*, tj. audio zapisa koji su u originalu snimljeni u digitalnom formatu. Zahvaljujući njihovom originalnom formatu, manipulacija nam je uveliko olakšana, ali bez obzira na to, potrebno je imati na umu sve ranije spomenute preporuke vezane za stopu očitavanja i dubinu bita. Zadnjih godina, izdvojila su se tri tipa sistema za snimanje ovakvih zapisa, svaki sa svojim prednostima i manama.

Prvi je *modularni sistem* (gdje je svaka potrebna komponenta uređaj za sebe) koji se sastoji od PC jedinice sa CD/DVD pržilicom, eksternim AD konverterom koji može služiti i kao mikseta (ili visokokvalitetna interna zvučna karta), drajva za pohranu fajlova i mikrofona. Ovaj sistem je najpodesniji za stvaranje arhivskih snimaka jer omogućuje snimanje u najvećoj kvaliteti. Zahvaljujući činjenici da se sastoji od komponenata, lako je zamijeniti onu koja u određenom trenutku zastari ili se pokvari. Mana joj je visoka cijena i robusnost, potrebno je stručno znanje da bi se sastavila, održavala i da bi se njom rukovalo.

Drugi sistem je *kompaktna jedinica*, sa svim komponentama upakiranim u jedno kućište, prvenstveno namjenjena terenskom snimanju. Ovo bi bila srednja klasa, čije bi prednosti bile u pristupačnijoj cijeni, lakšem rukovanju i održavanju. Također, za uspješan rad potrebna su minimalna podešavanja i priprema. Nedostatak je što pruža ograničenu stopu očitavanja i dubinu bita, najčešće do 16, te se njen hardver i softver ne mogu unaprijediti. Ipak, zahvaljujući razvoju tehnologije, smatra se da njeno vrijeme tek dolazi.

Kompaktni mini-rekorderi, koji spadaju u treću vrstu sistema za direktno digitalno snimanje ne preporučuju se za profesionalnu arhivsku upotrebu. U brojne nedostatke spadaju malen skladišni prostor, kompresirani i ekskluzivni formati snimanja, brzo zastarjevaju, ugrađeni mikrofoni su slabog kvaliteta... Prednosti su niska cijena, laka prenosivost, ne zahtijevaju nikakva podešavanja i nikakvu obuku za rukovanje. U slučaju potrebe arhiviranja snimaka sa ovakvih uređaja, potrebno ih je odmah konvertovati u standardni WAV ili AIF fajl, radi lakšeg integriranja u sistem.

Audio formati

Master audio fajlovi se čuvaju nekompresirani i u standardnom formatu, koji je u širokoj uporabi. Time se osigurava njihovo dugo korištenje, bez potrebe za čestom migracijom.

Microsoft je razvio *WAV PCM file (Waveform Audio File Format)* i njega prepoznaje većina audio softvera. WAV preporučuje Međunarodno udruženje zvučnih i audiovizuelnih arhiva (IASA) u svojoj brošuri pod nazivom „TC-04 Vodič za izradu i čuvanje digitalnih audio zapisa“. *Broadcast WAV (BWF)* je ekstenzija *WAV PCM file* formata, koja sadrži metapodatke u zaglavlju i usvojena je od strane Europske radiodifuzne zajednice (EBU).

Apple ima svoj *AIFF format (Audio Interchange File Format)*, koji je u širokoj uporabi u Americi.

Kopije koje služe korisnicima su u kompresiranom formatu, čime se postiže brži transfer na mreži. MP3 format se najčešće koristi i prihvatljiv je za većinu plejera. Ovaj tip fajla dizajniran je sa ciljem da se u znatnoj mjeri reducira količina podataka koju je imao original, ali da ipak zvuči prilično vjerodostojno prosječnom slušaocu (MP3 u 128 Kbps ima samo 1/11 težine originalnog izvora). MP3 fajl sačuvan u 192 Kbps se preporučuje za kompresirani audio fajl solidnog kvaliteta. Kbps stoji za kilobit u sekundi. U digitalnoj multimediji, *bit rate* označava broj bita očitanih u jednoj sekundi reprodukcije. Prije stavljanja na mrežu, preporučljivo je preslušati zapis i izabrati najnižu vrijednost za *bit rate* uz koju će reprodukcija zadržati dovoljan kvalitet. Windows Media, Real Audio, VLC i Apple's Quicktime se najčešće koriste za reprodukciju na mreži.

Slijedeća tabela pokazuje najoptimalnije formate za **master kopije**:

Preporučeno:	Format	Stopa očitavanja	Bit depth	Primjer
Minimum	WAV/AIFF	44000	16	Zvuk sa komercijalnog CD-a
Posebna pažnja	WAV/AIFF	48000	24	Ljudski glas
Preporučeno	WAV/AIFF	96000	24	Glazba, zvuci iz prirode

Preporučeni formati za **korištenje na mreži**:

Preporučeno:	Format	Bit rate	Primjer
Minimum	MP3	128 Kbps	Ljudski glas
Preporučeno	MP3	192 Kbps	Većina audio fajlova
Posebno	MP3	320 Kbps	U slučaju potrebe za visokom vjernosti reprodukcije

Kontrola i pohrana

Kontrola kvaliteta konačnog snimka je i pored svih pratećih uređaja pomalo subjektivan proces. Potrebno je iskusno uho i veliko iskustvo da se primjete distorzije ili tihi šum u pozadini. Treba obratiti pažnju na brzinu snimka i da li su kanali glasnoće pravilno podešeni. Svaka eventualna nepravilnost se upisuje u metapodatke, koje također treba kontrolirati.

Uspješan proces digitalizacije uključuje planiranje skladištenja i čuvanja konvertiranih zbirki i kolekcija. Arhivistički pristup podrazumjeva nastojanje da materijal u novom formatu ne izgubi ni jedan djelić svojih originalnih informacija. Sistematično indeksiranje i označavanje treba da je u skladu sa onim koje se već koristi u matičnoj instituciji. To podrazumijeva označavanje uobičajenim akronimima ili identifikatorima zbirke. Preporučuju se alfanumerički znakovi, mala slova, a treba izbjegavati razmake, zareze, zagrade, upitnike, točke i ostale simbole rezervirane za računarske sisteme. Postojanje kopija na drugoj lokaciji je od vitalne važnosti.

Kad se govori o načinu pohrane zapisa, prva asocijacija većini ljudi je optički CD/DVD disk. Njegova rasprostranjenost, niska cijena i jednostavnost, učinili su da postane veoma popularan. Iako se pokazao kao dobro rješenje za manje zbirke, za veće kolekcije predstavlja pravi izazov. Njegove relativno male brzine upisa i ispisa podataka postaju opterećenje za operatora i hardver. Životni vijek prosječnih primjeraka (srebrni i zlatni su rijetki i skupi) je procijenjen od 3 do 20 godina, a zastarijevanje predstavlja još veću opasnost. Osjetljiv je na neoprezno rukovanje i podložan fizičkom propadanju. Idealni uslovi čuvanja bi bili na temperaturi od 22

°C i vlažnosti zraka između 20% i 50%. Prilikom unosa podataka, poželjna je manja brzina prženja i uključen program za verificiranje snimka. Na sam CD/DVD se ne smije ništa lijepiti, a česta je pogreška pisanje po njima flomasterom, što dovodi do postepene kemijske interakcije tinte i sloja sa podacima, a time i do bržeg gubljenja podataka.

Magnetne data trake su dugo godina bile izbor za čuvanje podataka velikih korporacija. Pokazale su se veoma izdržljive, ekonomične i pouzdane, ali treba imati na umu da je potrebno osigurati pravilne uslove skladištenja. Ipak, hardver za njihovo čitanje prestao se proizvoditi 2005. godine i nemaju mogućnost direktnog pristupa traženom podatku, već se moraju premotavati do željenog dijela, što ih čini tehnologijom na zalasku.

Hard drajv i RAID skladište nude stabilnu platformu, održivost i brz pristup podacima. Da bi se obezbijedila maksimalna sigurnost, potrebno je pravilno konfigurirati hardver i softver, postaviti dobar bekap i biti spreman za migraciju kad diskovi dođu do kraja svog radnog vijeka ili kad zastare. Sistem može biti postavljen kao serija individualnih drajvova ili kao RAID niz (*Redundant Array of Independent Disks*). RAID je samostalna kolekcija hard diskova koji se ponašaju kao jedan veliki hard drajv.

Takva konfiguracija je dizajnirana da sistem funkcioniše i u slučaju da se individualni disk unutar nje pokvari i tako se mogućnost gubitka podataka svodi na minimum. Postoji destak tipova RAID konfiguracija i svaka ima svoje dobre i loše strane. Jedna se odlikuje većom brzinom rada, a druga izvlači maksimum iz kapaciteta diskova. Općenito, preporučuje se RAID 5, 6 ili 10.

Mnoge institucije razvijaju sisteme masovnog skladištenja digitalnih fajlova. Neke dodaju sigurnosne sisteme i tako stvaraju takozvano TDR skladište (*Trusted Digital Repository* – Sigurno digitalno skladište). Ovakav tip skladišta koristi stroge kriterije za čuvanje i pristup informacijama. Integritet podataka se redovno provjerava, odnosi među dokumentima su regulirani kroz njihove metapodatke, svaka promjena fajla se evidentira, a migracija sadržaja se vrši automatski kad se pojavi mogućnost zastarjevanja. Većina arhivista smatra da je TDR najbolje rješenje za dugotrajno čuvanje.

Bez obzira na to za koju vrstu skladištenja da se odlučimo, migracija podataka na novi medij je jedna od najvažnijih stavki održivog projekta. Migracija je prijenos digitalnih fajlova sa jednog nosioca na drugi, sa ciljem da nam budu dostupni i nakon promjene dosadašnje tehnologije. Dovoljno se prisjetiti flopi diskova od prije desetak godina, koje sad ne možemo pregledati jer novi računari dolaze bez njihovih čitača. Zastarjevanje softvera je također prisutno; može se dogoditi da imamo ispravan fajl na ispravnom nosaču, ali mu ne možemo pristupiti. Preporučuje se periodična migracija svakih pet godina.

Završna riječ

Međunarodni standardi i uhodana praksa u radu sa digitaliziranjem i prezervacijom audio fajlova već postoje, a cijena softvera i hardvera će razvojem tehnologije nastaviti da pada do točke gdje ona više neće predstavljati glavni problem u planiranju.

Kad je čovječanstvo u XIX stoljeću ovladalo tehnikom da zarobi svjetlost i zvuk i da ih kasnije vjerno reproducira, smatralo se da je smrt prestala biti apsolutna. Zadatak je naše generacije prenijeti tu poruku našim potomcima i što bezbolnije preći u digitalno doba.

Summary

On February 7th 2014, during riots in Sarajevo, one of depots in the Archive of Bosnia and Herzegovina was set on fire. Among many funds which perished that day was The Human Rights Chamber, with its vast collection of yet non-digitized audio tapes.

That tragic event was the motive for this paper. In addition to basic technical characteristics of sound, it provides guidelines for processing common audio files in the archives.

Audio recording began in 1877. with tin foil on a cylinder. Since that time, audio recording devices have gone through a series of technological advances. The transfer of existing analog audio to digital media is, in its simplest form, a basic process. The computer hardware and software required for digital reformatting are readily available and decreasing in cost as the technology advances. The end result is audio in a format not prone to signal loss or the generational degradation of analog audio formats. The basic digital reformatting process typically involves four devices: an analog audio playback device, an analog-to-digital (AD) converter, a computer to process the digital signal (with required software included) and a device for digital file storage. The final step is to write the digital audio files to digital storage media. Commonly utilized storage media generally consist of a combination of CD/DVD, external hard drives, including RAID hard drive storage systems, and/or magnetic data tape backups. As with other digital media, a number of file types are in use for storage of digital audio files. In selecting a file type it is important to consider the universality of the file type, and thus its readability by variety of software programs. File types that are proprietary and at risk of obsolescence or lack of support should be avoided. Although compressed file types are ideal for web applications, none are recommended for long-term storage.

Regardless of which storage technique was determined in a project, migration of files to new media is one of the most important aspects of a sustainable project.

Migration is the transfer of digital files from one storage medium to another, to ensure that the files remain retrievable as technology advances. Obsolete digital media is a common occurrence and will continue to be an issue as computer technology evolves. Considering the amount of time and money invested in digitization project, it is worth the effort and cost to migrate files frequently, at least every five years. It is our generation's task and responsibility to convert analog holdings to digital assets, and to provide the next generation of archivists with sustainable content.

DOSTUPNOST I NEDOSTUPNOST ZDRAVSTVENE DOKUMENTACIJE

Abstrakt: *Autori su pokušali predstaviti sigurnost ličnih podataka u zdravstvenoj dokumentaciji. Predstavili su također niz zdravstvene dokumentacije s rokovima čuvanja, njenu problematiku, zakonsku osnovu u pogledu čuvanja, zaštite i dostupnosti samo one u Sloveniji, dosadašnje prakse i rukovanja s njom u drugim državama Evrope i SAD-a.*

Ključne riječi: *Dostupnost zdravstvenoj dokumentaciji, zaštita ličnih podataka, rokovi čuvanja zdravstvene dokumentacije.*

AVAILABILITY OF HEALTH DOCUMENTATION

Abstract: *The authors have tried to present the security of personal data in the health records. They have also presented a series of medical documentation deadlines storage, its issues, the legal basis in regard to storage, protection and availability only in Slovenia, the current practice and the handling of it in other countries of Europe and the United States.*

Keywords: *Access to medical documentation, protection of personal data, medical records retention period.*

Uvod

Osnovna zdravstvena dokumentacija po definicijama *Zakona o zbirkama podataka u zdravstvu*,¹ sadrži osnovne podatke i podatke o zdravstvenom stanju pacijenta. To su: lično ime, datum rođenja, spol, jedinstveni matični broj (JMBR), broj zdravstvenog osiguranja, vrste i obim zdravstvenih osiguranja, bračno stanje (vanbračna zajednica, ili istospolna zajednica), obrazovanje i posao koji obavlja, adresa stalnog prebivališta, telefon i e-mail adresa. Sekundarni su podaci o zdravstvenom stanju pacijenta i protoku liječenja, kao što su: porodična, socijalna i klinička anamneza, krvna grupa, alergije i preosjetljivosti, vakcinacije, trudnoća

1 Parlament Republike Slovenije, EVA 2008-2711-0138.

i predviđeni datum porođaja, klinički pregled, dijagnostički i terapijski postupci, dijagnoze, terapije, uputnice, razlog i sadržaj zdravstvenog tretmana, datum liječenja, datum smrti i njen uzrok, identifikacija ljekara i drugog medicinskog osoblja. Kao dio osnovne zdravstvene dokumentacije se dodaju slijedeći dokumenti: nalazi i otpusnice, uputnice, preporuke i funkcije za njih, recepti i uputnice, dijagnostičko dokumentarno gradivo, ljekarska opravdanja i potvrde. Zakon predviđa, da se osnovna zdravstvena dokumentacija čuva još deset godina nakon smrti pacijenta, na kojeg se odnosi. Ako datum smrti nije poznat, osnovna zdravstvena dokumentacija se čuva 100 godina od datuma njenog nastanka. Zakon također predviđa, da se nakon isteka roka zdravstvena dokumentacija anonimizira, komisijski uništi ili se gradivo, za koje je nadležni arhiv odredio, da ima osobine arhivskog gradiva, odabere iz zbirke i čuva u izvornoj formi, dokle god je to u skladu s propisima, koji uređuju čuvanje dokumentarnog i arhivskog gradiva, te se ono ne izruči nadležnom arhivu.

Predstavljanje problematike

Anonimizacija je samo jedna od tehnika djelimične zaštite privatnosti pojedinca. Potpuna zaštita podataka je nemoguća. Osnovna ideja anonimizacije je, da se karakteristične oznake svakog pojedinca sakriju u mnoštvu. Dokumenti s anonimizacijom postaju neprepoznatljivi u pogledu pojedinca. Anonimnost je namjenjena čuvanju ličnih podataka učesnika i predstavlja tehniku čuvanja ličnih podataka, s kojom se štiti privatnost učesnika u povezivanju s dokumentima. Izvodi se na različite načine: sa skraćivanjem, u vezi s određivanjem nekretnina npr. broja parcele, kod čuvanja poslovnih tajni. Banalno poređenje s ispisom stanja na našem bankovnom ispisu, od kojih su ispisane samo uobčajeno zadnje 3-4 cifre, ostale na ispisu nisu vidljive. Prilikom toga se mora paziti, da se učesnicima u postupku ne bi prouzrokovala nepotrebna šteta, zato bi trebali biti ispušteni ili sakriveni samo podaci, koji mogu dokument učiniti prepoznatljivim, iako dokument ne smije izgubiti svoj prvobitni značaj.

Zakonska osnova u pogledu zdravstvene dokumentacije

Za zdravstvenu dokumentaciju, koja je svojevrsna zbirka osjetljivih ličnih podataka, ne moraju važiti opšta pravila, kakva važe za drugo arhivsko gradivo. Ustavni sud Republike Slovenije je na zahtjev Ombudsmena za ljudska prava u svom aktu U-I-70/12² ustanovio da je *Zakon o čuvanju dokumentarnog i arhivskog gradiva, te arhiva*³ u neskladu s Ustavom republike Slovenije, ako među gradivo uvrštava također zdravstvenu dokumentaciju. Pozvao je Državni sabor Republike

2 „Uradni list RS“, št. 24/2014.

3 *Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih, ZVDAGA*, „Uradni list RS“, št. 30/2006.

Slovenije, da u godini dana neustavnost ispravi, do tada se za tu dokumentaciju spomenuti zakoni ne smiju primjenjivati. Ombudsmen za ljudska prava, je naime osporio zakonsku odredbu, koja izvođačima zdravstvene djelatnosti kao javne službe nalaže dužnost izručenja, odnosno prenosa odabrane zdravstvene dokumentacije, koja sadrži lične podatke, javnom arhivu. Presudio je da pri tome zadire u prava bolesnika prema čuvanju njegovih ličnih podataka i prava čuvanja njegove privatnosti, istovremeno je ugrožena i nedodirljivost ličnog dostojanstva. Već samo čuvanje osjetljivosti ličnih podataka kod javnih organa, zahvaćenih u zdravstvenoj dokumentaciji, upravo tako i arhiviranje, te prenos gradiva iz zdravstvenog zavoda, odnosno ambulate, gdje je nastalo, u javnim arhivima s namjenom omogućavanja dostupnosti tog gradiva javnosti, znače posezanje u prava pojedinca na zaštitu ličnih podataka (38. član Ustava RS) i prava do čuvanja njegove privatnosti (35. član Ustava RS), istovremeno ugrožavaju i nedodirljivost ličnog dostojanstva (34. član Ustava RS).

Posebno je Ustavni sud Republike Slovenije upozorio na član 40 *Zakona o zaštiti dokumentarnog gradiva*, gdje tvrdi da pravna lica moraju arhivsko gradivo izručiti arhivu najkasnije 30 godina nakon nastanka, također i kada se radi o gradivu, koje sadrži osjetljive lične podatke. Ukoliko se odnosi na gradivo psihijatrijskih ustanova, koje sadrži podatke o psihijatrijskom liječenju, onda su u neskladu s 2., 14., 34., 35. i 38. članom Ustava Republike Slovenije. Ustavni sud Republike Slovenije je u postupku za ocjenu ustavnosti, započetim sa zahtjevom Ombudsmena za ljudska prava, na svojoj sjednici 24. maja 2012. usvojio zaključak, da se izvršavanja prvog stava 40. člana ZVDAGA, ukoliko se odnosi na gradivo psihijatrijskih ustanova, koje sadrže osjetljive lične podatke o psihijatrijskom liječenju, do konačne odluke Ustavnog suda zadrži.

Upravo tako je u postupku za ocjenu ustavnosti sa zahtjevom Ombudsmena za ljudska prava, već na sjednici 21. marta 2014. odlučilo se da je *Zakon o čuvanju dokumentarnog i arhivskog gradiva*, te arhiva u neskladu s Ustavom, ukoliko među javno arhivsko gradivo svrstava, također, i gradivo radnika zdravstvene djelatnosti, koje sadrži lične podatke o liječenju u zdravstvenom stanju pacijenata.

Isto tako ZVDAGA u 65. članu određuje, da javno arhivsko gradivo, koje sadrži osjetljive lične podatke, postane dostupno za upotrebu 75 godina nakon njegovog nastanka, ili deset godina nakon smrti osobe, na koju se odnosi, ako je datum smrti poznat. Na tom mjestu je Ustavni sud Republike Slovenije posebno upozorio i na odredbu *Zakona o zaštiti ličnih podataka* u pogledu dostupnosti te vrste osjetljivih ličnih podataka, prilikom čega je zagovarao stanovište, da je riječ o osjetljivim podacima starijih pojedinaca, za koje je karakteristično, da su bili u zdravstveno gradivo zabilježeni u periodu duševnih kriza pojedinaca. Dostupnost arhivskog gradiva s tom vrstom osjetljivosti, ličnih podataka, iako su u skladu s pravilima ZVDAGA⁴ i *Zakon o zaštiti ličnih podataka* u nastavku ZVOP-1⁵, može nepopravljivo posegnuti u lično dostojanstvo pojedinca i privatni život pojedinca, pri

4 Že citiran ZVDAGA, „Uradni list RS“, št. 30/2006.

5 *Zakon o varstvu osebnih podatkov*, „Uradni list. RS“, št. 94/2007.,16.10.2007.

čemu je riječ o položaju, koji Ustav Republike Slovenije štiti u 34., 35. i 38. članu. S privremenim zadržavanjem, izvršavanje spomenute odredbe je nastup navedenih nepopravljivih, odnosno teško popravljivih posljedica moguće spriječiti.

Rađa se retoričko pitanje: zašto se Ustavni sud Republike Slovenije odlučio za takav korak kod zdravstvene dokumentacije? U zdravstvenoj dokumentaciji sakupljeni podaci na jednoj strani otkrivaju informacije iz privatnog života pacijenta, koje su zaštićene u okviru nedodirljivosti ljudske privatnosti (35. član Ustava RS) još prije nego što su postale zabilježeni podatak, a s tim i dio zdravstvenog gradiva; na drugoj strani njihovo otkrivanje stigme, koja je povezana s određenim bolestima i stanjima u društvu, ugrožava lično dostojanstvo pacijenta, njegovih bližnjih ili čak njegovih potomaka. U tom slučaju je toliko bolje istaknuta potreba za čuvanjem podataka te vrste, koji su zabilježeni u zdravstvenoj dokumentaciji i to je svojevrsna zbirka osjetljivih podataka. Istaknuti treba, da nisu dovoljna samo odgovarajuća strogo predviđena jamstva zaštite privatnosti pacijenata, posebno kada se radi o tako osjetljivim ličnim podacima. Dosljedno poštovanje zdravstvenog ćutanja je isto tako nepogrešiv dio ostvarenja prava pacijenta na zaštitu njegovih ličnih podataka, sakupljenih u dokumentaciji. Već samo čuvanje podataka zahvaćenih u zdravstvenoj dokumentaciji, kao i arhiviranje, te prenos iz zdravstvenog zavoda u javni arhiv s namjenom omogućavanja dostupnost tog gradiva u javnosti, što znači prema procjeni suda, posezanje u prava pacijenata na zaštitu ličnih podataka (38. čl. Ustava RS).

Dosadašnje uređenje zaštite zdravstvenih podataka u Republici Sloveniji

U Republici Sloveniji trenutno nema posebnog zakona, koji bi uređivao čuvanje zdravstvenih podataka. Za tu namjenu se koristi *Zakon o zaštiti ličnih podataka*⁶. Zaštita zdravstvenih podataka je uređena u području zakona, koji su u suprotnosti sa zakonom o ljekarskom ćutanju, a s tim i tajnosti podataka. Prema ZVOP-1 lični podatak je, bilo koji podatak, koji se odnosi na pojedinca, bez obzira na formu u kojoj je izražen. Pojedinač je određena ili odredljiva fizička osoba na koju se odnosi lični podatak. Fizička osoba je odredljiva, ako je možemo neposredno identifikovati, prije svega s pozivom na identifikacioni broj ili neki od više elemenata koji su karakteristični ili značajni za njen fizički, fiziološki, duševni, ekonomski, kulturni ili društveni identitet, pri čemu način identifikacije ne prouzrokuje velike troškove, nesrazmjerno veliki napor ili ne zahtjeva puno vremena. Važna je također i obrada ličnih podataka, koja znači bilo kakvo djelovanje ili više djelovanja, koji se izvode u vezi s ličnim podacima, koji su automatski obrađeni ili su u ručnoj obradi dio zbirke ličnih podataka, ili su namjenjeni uključivanju u zbirku ličnih podataka, što znači sabiranje, dobivanje, upis, uređivanje, čuvanje, prilagođavanje ili mijenjanje, uvid, upotreba, otkrivanje s prenosom, javljanje, širenje ili drugačije davanje na raspolaganje, razvrstavanje ili povezivanje, blokiranje, anonimiziranje, brisanje

6 Že citiran *ZVOP-1*, „Uradni list RS“, št. 94/2007., 16.10.2007.

ili uništenje. Obrada podataka može biti ručna ili automatska. U 19. tački 6. člana ZVOP-1 su razmatrani osjetljivi lični podaci o rasnom, narodnom, ili nacionalnom porijeklu, političkom, vjerskom ili filozofskom ubjedenju, članstvu u sindikatu, zdravstvenom stanju, spolnom životu, upisu ili brisanju u ili iz kaznene evidencije, koji se vode na osnovu zakona, koji uređuje prekršaje (u daljem tekstu: prekršajne evidencije); osjetljivi lični podaci su, također, dio biometrijskih karakteristika, ako je s njihovom upotrebom moguće odrediti pojedinca u vezi s nekom od ranije navedenih okolnosti.

Po pitanju zaštite podataka u zdravstvu je izdato već više deklaracija i dokumenata. U nastavku ćemo nabrojati najpoznatije:

Hipokratova zakletva, koja je osnova svim današnjim dokumentima namjenjenim osoblju u zdravstvu. Nastala je između 460. i 377. godine, prije naše ere.

Član 9 Hipokratove zakletve kaže: „Da ću ćutati o svemu, što budem pri izvršavanju prakse, kao i izvan nje vidio ili čuo o životu ili ponašanju pacijenta, i što ne treba stavljati na velika zvana, jer sam mišljenja, da takve stvari treba sačuvati za sebe kao (poslovnu) tajnu“. ⁷ Mada je apsolutna tajnost, koju traži Hipokratova zakletva, moguća samo u odnosu između dvije osobe, između bolesnika i ljekara, bez bilo kakvih svjedoka. To je nemoguće u današnjem vremenu, kada se liječenje preselilo u zdravstvene ustanove, u kojima se u postupku čuvanja podataka, uvijek pojavljuje više osoba. Umjesto jedne povjerljive osobe, pojava se uvijek više osoba, koje imaju uvid u dokumentaciju.

Spomenuli bi još Ženevsku doktorsku (liječničku) zakletvu, koja je usvojena 1948. godine i dopunjena 1968., a ima historijsku inspiraciju u Hipokratovoj zakletvi. U stvari ona je osnovni dokument Svjetskog ljekarskog udruženja i predstavlja neku vrstu posudbe tradicija Hipokratove zakletve, odnosno humanističkih, etičkih nazora za obavljanje ljekarskog poziva. Poznata je, također, pod nazivom Svečana zakletva i neki medicinski fakulteti je upotrebljavaju za svečanu zakletvu svojih diplomaca prilikom dodjele diploma. Prema Antunu Dolencu znači: „Svečana zakletva, je početak nastojanja Svjetskog ljekarskog udruženja, da postavi svijest i savjest svjetskog liječništva na odgovarajući nivo, a istovremeno da ne bi obezvrijedilo s prevelikom radikalnošću tradicionalne osnove ljekarske etike i morala...“ ⁸

Ta zakletva između drugih govori o poštovanju tajnosti i zaštiti tajanstvenosti, također, poslije smrti bolesnika. „Poštovat ću tajnu onoga, koji mi se povjerio, tu tajnu ću čuvati također i poslije bolesnikove smrti“ ⁹

⁷ Milčinski Janez, *Medicinska etika in deontologija*, Dopisna delavska univerza Univerzum, Ljubljana 1982., str. 267.

⁸ Dolenc Anton, *Medicinska etika in deontologija: dokumenti s komentarjem*, Tangram, Ljubljana 1993., str. 44.

⁹ Milčinski Janez, *Medicinska etika in deontologija*, Dopisna delavska univerza Univerzum, Ljubljana 1982., str. 271.

Godine 1949. bio je usvojen još Međunarodni kodeks ljekarske etike, koji je kasnije bio još dopunjen u Sidneju 1968., u Veneciji 1983. i Hong Kongu 1990. godine. Čine ga tri dijela i to dio o opštim dužnostima ljekara, dio o dužnostima ljekara i dio, u kojem je zapisano: „Liječnik neka očuva potpuno čutanje o svemu, što zna o bolesniku, također i poslije njegove smrti“.¹⁰

Vlasnik ličnih zdravstvenih podataka, nije bolesnik, nego je vlasnik zdravstvena ustanova, odnosno ljekar (doktor) koji ga liječi. U pogledu uređivanja zdravstvenih podataka mi u Sloveniji nemamo poseban zakon, nego se upotrebljava *Zakon o zaštiti ličnih podataka*¹¹, koji podatke o zdravstvenom stanju uvrštava među osjetljive lične podatke. Također *Zakon o zbirkama podataka s područja zdravstvene zaštite*¹² navodi, da se za sakupljanje, obradu i posjedovanje ličnih podataka, sadržanih u zbirkama podataka iz tog zakona, upotrebljavaju odredbe *Zakona o zaštiti ličnih podataka*, ukoliko tim *Zakonom o zaštiti ličnih podataka* za pojedinačne slučajeve nije drugačije određeno. (2. čl.) Operater ličnih podataka mora za svaku zbirku napraviti katalog zbirke ličnih podataka i mora te podatke posredovati Državnom nadležnom organu za zaštitu ličnih podataka, koji također obavlja i institucionalnu zaštitu. Institucionalnu zaštitu obavlja još *Ombudsmen za ljudska prava*¹³ i *Ured ovlaštenog lica za informisanje*¹⁴, koji je nadležan za nadzor nad sprovođenjem zakona i drugih propisa, koji uređuju zaštitu ili obradu ličnih podataka, odnosno podataka iz Republike Slovenije.

I opet se javlja pitanje: kakav je ljekarski stav? Njihov stav je, da pravo uvida u zdravstvene podatke ima samo bolesnik i onaj, koga bolesnik ovlasti. Poslovna (prema stručnom pozivu) tajna obavezuje službenike zdravstvenih ustanova, koju ne smiju kršiti niti državni organi.¹⁵ Po njima je isto tako neprihvatljivo, da imaju pravo uvida u medicinsku dokumentaciju ovlaštena lica za informisanje, kojima ni evropska direktiva ne daje pravo na samoinicijativni uvid u medicinsku dokumentaciju.

Vrste zdravstvene dokumentacije s rokovima čuvanja

*Zakon o zbirkama s područja zdravstvene zaštite*¹⁶ određuje rokove čuvanja pojedinačnih podataka. Tako je u Prilogu zakona o zbirkama podataka s područja zdravstvene zaštite određeno da se čuvaju slijedeći lični podaci:

10 Dolenc Anton, *Medicinska etika in deontologija: dokumenti s komentarjem*, Tangram, Ljubljana 1993., str. 46.

11 *Zakon o varstvu osebnih podatkov*, „Uradni list RS“, št. 94/2007., 16.10.2007. - ZZZP

12 *Zakon o zbirkah podatkov s področja zdravstvenega varstva*, „Uradni list RS“, št. 65/2000., 21.7.2000. - ZVOP-1-UPB1.

13 *Zakon o varuhu človekovih pravic – ZvarCP*, „Uradni list RS“, št. 71/1993. (15/1994 popr.), spremembe: „Uradni list RS“, št. 56/2002-ZJU, 109/2012.

14 *Zakon o informacijskem pooblaščenju*, „Uradni list RS“, št. 113/2005., ZInfP. Spremembe: „Uradni list RS“, št. 51/2007.-ZUstS-A; 14/2010. Odl. US: U-I-303/08-9.

15 Anton Dolenc, *Medicinska etika in deontologija II*, Mihelač, Ljubljana 1997. godina.

16 *Zakon o zbirkah s področja zdravstvenega varstva*. – ZZPPZ, „Uradni list RS“, št. 65/2000., 21.7.2000.

- osnovna medicinska dokumentacija – zubni karton trajni, zdravstveni karton i popis bolesti 10 godina nakon smrti bolesnika, ostala medicinska dokumentacija 15 godina,
- evidencija osnovne zdravstvene zaštite – 5 godina nakon smrti bolesnika,
- evidencija preventivne zdravstvene zaštite školske djece i omladine – 5 godina nakon smrti bolesnika,
- evidencija preventivne zdravstvene zaštite radnika, učesnika u saobraćaju i sportista – 15 godina,
- evidencija privremene i trajne odsutnosti s posla radi bolesti, povreda, njege, pratnje i drugih uzroka – 15 godina,
- evidencija o zdravstvenim razlozima za produženje porodiljskog dopusta za njegu i čuvanje djeteta – 15 godina,
- evidencija povreda na radu – 5 godina,
- evidencija patronažne zdravstvene njege – 15 godina,
- evidencija o bolestima i stanjima ustanovljenim u specijalističkim ambulantama – 15 godina,
- evidencija bolesti koje zahtijevaju liječenje u bolnici – 15 godina,
- registar prijema dijelova ljudskog tijela – trajno,
- evidencija povreda, koje zahtijevaju liječenje u bolnici – 15 godina,
- registar teško povrijeđenih bolesnika – 10 godina,
- evidencija trovanja, koja zahtijevaju liječenje u bolnici – 15 godina,
- registar o trovanjima i drugim učincima hemikalija - trajno,
- evidencija liječenja uživalaca droga – 15 godina,
- evidencija o ambulantnoj i bolničkoj medicini i rehabilitaciji bolesnika – 15 godina,
- evidencija kretanja zdravstvenih radnika i mreža zdravstvenih zavoda – trajno,
- perinatalni informacijski sistem –(pokazatelji koji prikazuju živorođene i umrle na 1.000 stanovnika, stepen rodosti, prirodni priraštaj itd) – trajno,
- registar žena, korisnica spirale s komplikacijama prilikom upotrebe spirale (IUV) – trajno,
- fetalne smrti do 28. sedmice trudnoće – trajno,
- registar urođenih anomalija – trajno,
- evidencija sterilizacije i umjetne oplodnje – 15 godina,

- registar oplodnje uz biomedicinsku pomoć – trajno,
- evidencija davalaca krvi – do 65. godine starosti davaoca krvi,
- evidencija potreba bolesnika za transfuzijom – 5 godina nakon smrti bolesnika,
- registar karcinoma – trajno,
- registar otkrivanja karcinoma grlića maternice – trajno,
- registar bolesnika za operaciju krvnih sudova – 5 godina,
- registar bolesnika sa šećernom bolesti i urođenim metaboličkim smetnjama – trajno,
- registar tuberkuloznih bolesnika (TBC) – trajno,
- registar hospitaliziranih psihičkih bolesnika – 5 godina nakon smrti bolesnika,
- registar samubojstava i samoubilačkih pokušaja – trajno,
- registar bolesnika, koji primaju kisik i umjetnu ventilaciju kod kuće – trajno,
- registar hemofiličara – trajno,
- registar rizične djece – trajno,
- registar cerebrovaskularnih bolesnika – trajno,
- registar ekstrapiramidnih bolesnika – 10 godina,
- registar osoba ovisnih o alkoholu – 10 godina,
- registar porodične polipoze (naslijeđan porodični oblik karcinoma crijeva) – trajno,
- evidencija zdravstvenog stanja vojnih obveznika, za vrijeme trajanja vojne obaveze – 10 godina,
- registar slijepih i slabovidnih osoba u Republici Sloveniji – trajno,
- registar profesionalnih bolesti, sumnji na profesionalne bolesti i bolesti u vezi s poslom – trajno,
- registar bolesnika srca i krvnih sudova – 30 godina,
- registar osoba, kojima prijete kardiovaskularne bolesti – trajno,
- ljeakarska konstatacija - ustanovljena smrt, o umrloj osobi – trajno,
- registar naslijednog nepolipoznog koloktalnog karcinoma – trajno,
- evidencija zaraznih bolesti – trajno,
- registar obveznika za vakcinaciju i sprovođenje vakcinacije – trajno,

- evidencija zaštite stanovništva od bjesnila – trajno,
- registar nuspojava od vakcinacije – trajno,
- evidencija učestalosti infekcije HIV, aidsa (side) i smrti od aidsa (side) – trajno,
- evidencija učestalosti spolno prenosivih bolesti (SPB) – trajno,
- evidencija o radu zubne ordinacije – trajno,
- evidencija o rezultatima preventivnih pregleda zuba i usne šupljine – 15 godina,
- evidencija o dijelu specijalističko-ambulantne službe – 15 godina,
- evidencija o dijelu ambulantne i bolničke fizikalne medicine i rehabilitacije – 15 godina,
- evidencija bolničke djelatnosti – 15 godina,
- evidencija dijela kliničkih-biohemijskih laboratorija – 15 godina,
- evidencija o radu spasilačke (hitne) službe – 15 godina,
- evidencija zdravstvenog osiguranja djece sa psihosocijalnim smetnjama i maloljetnika – 15 godina,
- evidencija lijekova na tržištu – trajno,
- evidencija korištenja lijekova, izdatih bez liječničkog recepta, na narudžbenicu – 15 godina,
- evidencija upotrebe lijekova u bolnicama – 15 godina,
- evidencija o radu apoteka – 15 godina,
- evidencija broja učenika i studenata u srednjim, višim i visokim školama, te fakultetima zdravstvenog i farmaceutskog smjera – trajno,
- evidencija o radu javnih zdravstvenih laboratorija (medicinska mikrobiologija, sanitetna mikrobiologija, sanitarna hemija, medicinska citogenetika) – 15 godina,
- evidencija zdravstvene adekvatnosti namirnica i predmeta opšte potrebe – 15 godina,
- evidencija opskrbe stanovništva s pitkom vodom – 15 godina,
- evidencija higijenske adekvatnosti vode – 15 godina,
- evidencija voda za pranje i kupanje – 15 godina,
- registar o odlaganju otpada iz zdravstvenih zavoda (ustanova) – 15 godina,
- evidencija o zagađenju zraka i uticaja na zdravstveno stanje stanovništva – 15 godina.

Zaštita podataka iz oblasti zdravstva

Zakon o zaštiti ličnih podataka u 25. članu¹⁷ određuje da su operateri koji upravljaju ličnim podacima, kao i lica koja ih obrađuju, dužni garantovati zaštitu ličnih podataka na način kao što predviđa član 24, koji određuje zaštitu prostorija, opreme i systemske programske opreme, uključujući i ulazno-izlazne jedinice, da se spriječi neovlašten pristup ličnim podacima prilikom njihovog prenosa, uključujući prenos putem telekomunikacijskih sredstava i mreže, da se zagarantuje učinkovit način blokiranja, uništenja, brisanja ili anonimiziranja ličnih podataka. Isto tako spomenuti član određuje, da su lica, koja obrađuju spomenute podatke, dužna zaštititi tajnost ličnih podataka, s kojima su se upoznala prilikom obavljanja svojih funkcija i zadataka. Operateri koji rade s tim podacima, u svojim aktima propisuju postupke i mjere za zaštitu ličnih podataka, te određuju osobe, koje su odgovorne za određene zbirke podataka, kao i osobe, koje mogu, radi prirode njihovog posla, obrađivati određene podatke.

Postavlja se pitanje: koliko ljudi može imati pristup zdravstvenoj dokumentaciji bolesnika? Iz dosadašnje prakse možemo tvrditi, da pristup zdravstvenoj dokumentaciji ima mnogo zdravstvenog osoblja od ljekara, medicinskih sestara do administratora radi bržeg poduzimanja mjera u slučaju hitne medicinske pomoći. Još uvijek postoji papirna dokumentacija, koju su ponekad prema određenim rokovima snimali na mikrofilmove, ponedje već je imaju u elektronskoj formi. Zdravstvena dokumentacija je važna također za kasnije generacije i to zbog preglednosti liječenja u prošlosti, mogućnosti rješavanja grešaka, koje su se dogodile. Na isti način je zdravstvena dokumentacija potrebna zbog različitih stvari: sudova, osiguravajućih kuća u slučaju odštete, osiguranja od nesreće, rješavanju ostavinskih rasprava. Zdravstvena dokumentacija prije ili kasnije dođe u odgovarajući državni arhiv, ovisno od nadležnosti, gdje se dalje čuva trajno. Za tu namjenu su bili napravljeni klasifikacioni planovi, koji na odgovarajući način određuju rokove čuvanja na osnovu zakona.

O obradi ličnih podataka umrlih pojedinaca je odlučivao i Vrhovni sud, koji je u svojoj presudi br. I Up 517/2000. zapisao, da: „... je samo pravo na zaštitu ličnih podataka (38. član Ustava RS), posebno uređeno u Zakonu o zaštiti ličnih podataka (Službeni list RS, br. 59/99) čime je, kao i druga lična prava, strogo vezano za samu osobu i zato se sa smrću nosioca, ugasi. Sudsku zaštitu ličnih podataka, koja se ogleda na odredbu 20. člana ZVOP uvažava u upravnom sporu, odnosi se na pravo na uvid u zbirku ličnih podataka, kao jedno od brojnih prava, uređenih u 17. i 18. članu ZVOP¹⁸. Mada, umrli, u vrijeme dok je još živ, ima interes da kao ličnost i poslije svoje smrti uživa određenu zaštitu. Zato pravo priznaje, pravo na pietet, poštovanje i lijepe uspomene na umrllog. Nakon smrti nosioca ličnih prava, znači da se određene njegove lične vrijednosti čuvaju kao lične vrednosti užih članova porodice (svojih), na osnovu njihovog ličnog prava. To važi i za lične podatke.“¹⁹

17 Že citiran ZVOP-1, „Uradni list RS“, št. 94/2007., 16.10.2007.

18 Že citiran ZVOP-1, „Uradni list RS“, št. 94/2007., 16.10.2007

19 Vrhovno sodišče, Sodba št. I Up 517/2000.

Upoznavanje s ličnim podacima, koje sadrži zdravstvena dokumentacija umrlih pacijenata je u *Zakonu o pacijentovim pravima* (ZpacP)²⁰ uređeno drugačije, u odnosu na ZVOP-1. U 42. členu *Zakona o pacijentovim pravima* su predviđena četiri moguća načina upoznavanja sa zdravstvenom dokumentacijom umrlih pacijenata: osobe, za koje je pacijent za života dao pismeno odobrenje; za osobe, koje su za to ovlaštene (osiguravajuća društva, policija); pacijentov najbliži srodnik, partner, djeca i druge osobe, koje pokažu pravni interes s odgovarajućim dokumentom.

Zdravstvena dokumentacija u raznim državama²¹

Evropska unija nema jedinstvene rokove, u pogledu čuvanja zdravstvene dokumentacije, kao što nema ni jedinstvene načine preuzimanja takvog gradiva u državne arhive.

Austrija: odlučeno je da se lični podaci čuvaju u neanonimiziranoj formi, bez određenog roka za uništenje. Ostalo prepuštaju arhivima. Posebno je određeno za dokumentaciju, koja je drugačija za ljekare (10 godina nakon smrti), nego za bolnice (30 godina nakon zaključenja liječenja pacijenta).

Belgija – je odredila 20 godina za čuvanje zdravstvene dokumentacije. Taj rok važi za bolnice i uopšte za ljekare, a za njih apsolutno.

Cipar – odluku o čuvanju prepuštaju svakom subjektu posebno, pošto Zakon o javnoj dokumentaciji određuje, da svaki operater podacima sam donosi odluku, kada podaci nisu više potrebni, pa ih tada može uništiti.

Češka: – rok čuvanja zdravstvene dokumentacije je 5 godina nakon smrti, dok za psihijatrijske bolesnike je određeno 10 godina.

Danska: – je odredila 10 godina nakon zadnje evidencije (nalaza).

Francuska: – je odredila 20 godina čuvanja od zadnje evidencije, za maloljetnike do 20 godina nakon punoljetnosti, nakon smrti 10 godina.

Irska: – određuje sa smjernicama 20 godina, nakon zadnje evidencije (nalaza) i 8 godina nakon smrti, ostala zdravstvena dokumentacija se čuva od 2 do 30 godina.

Island: – propisuje posebne zdravstvene arhive, bolnice čuvaju 40 godina, a posle toga predaju u drugi arhiv.

Latvija: — određuje od 1 godine do 75 godina nakon zadnje evidencije (nalaza) kod porodičnih ljekara.

²⁰ *Zakon o pacientovih pravicah* – ZPacP, „Uradni list RS“, št. 15/2008.

²¹ Tjaša Korošec, Varovanje zdravstvenih podatkov v Sloveniji, *Diplomsko delo*, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2008., str. 61 – 68.

Litva: – za liječenje u bolnicama određuje 25 godina.

Njemačka: – ima određene rokove čuvanja, a poslije tih rokova se mora cjelokupna zdravstvena dokumentacija uništiti ili anonimizirati. Za liječenje kod pojedinačnih ljekara (specijalista) je određeno 10 godina, a za bolnice 30 godina nakon završenog liječenja.

Norveška: – rokove određuju arhivski zakoni. U državnim bolnicama se čuva dokumentacija 10 godina nakon zadnjeg nalaza.

Sjedinjene Američke države: – određuju 7 godina roka od zadnje evidencije (nalaza), ili 36 godine nakon smrti.

Zaključne misli u pogledu čuvanja zdravstvene dokumentacije i njene anonimizacije

ZVOP-1 u 6. članu, 18. tački o anonimizaciji, kaže: “Anonimiziranje – je takva promjena oblika ličnih podataka, da ih se ne može više povezati s pojedincem, ali je to moguće samo s nesrazmjerno velikim naporima, troškovima i uzima puno vremena“.²²

Osnovna namjena anonimizacije u zdravstvenoj dokumentaciji je zamagljenje karakterističnih podataka o pacijentu s tim da se identitet svakog pojedinca, sakrije u mnoštvu (masi). Dakle, novi slovenski arhivski zakon određuje, da kada pojedinačni dokumenti sadrže podatke, koje štite rokovi nedostupnosti podacima i također zaštita ličnih podataka, do kojih bi mogli pristupiti neovlaštene osobe, za taj dostup se pripremi anonimizirana kopija dokumenta. Na takvoj kopiji su podaci, koje štite rokovi nedostupnosti, tako da neposredan ili posredan pristup nije omogućen. U tom slučaju se upotrebljivost takvog anonimiziranog dokumenta za različita istraživanja smanjuje, čak se može „zamagliti“ kompleksnost nekog događaja.

Rezime

Anonimizacija zdravstvene dokumentacije ne bi bila potrebna u smislu Hipokratove zakletve, kada najmanje dvije osobe moraju znati dijagnozu, a to su liječnik koji liječi pacijenta i njegov pretpostavljeni (šef odjela) koji mu je odredio taj zadatak. Kada bi se takva dokumentacija vodila u anonimiziranoj formi, bez imena pacijenta, a vodila bi se na način primjene raznih identifikatora, svejedno bi se posredno došlo od podataka o tome, na kojeg pacijenta se odnosi. Namjena anonimizacije u zdravstvu, nije namjenjena zaštititi zdravstvenog osoblja, koje je i tako već pod zakletvom, nego samo štiti pacijenta, odnosno njegove „problematične podatke“ o zdravstvenom stanju. U pogledu istraživanja u medicinske svrhe nisu

22 *Zakon o varstvu osebnih podatkov – ZVOP-1*, „Uradni list RS“, št. 86/04 z dne 5.8.2004.

bili i neće biti nikada problematična upotreba podataka, jer djeluje u smjeru novih, boljih načina liječenja i rehabilitacija. Proces anonimizacije dolazi do izražaja, kada se zdravstveni podaci počnu analitički obrađivati u populističke svrhe i razna objavljivanja uz diskreditiranje pojedinaca. Ukratko, anonimizacija zdravstvene dokumentacije ne bi bila potrebna, kada bi se njome koristili samo medicinski uposlenici (u struci), ako se tom dokumentacijom bave i drugi istraživači, mora se zaštititi glavnog „aktera“ - pacijenta u njegovoj intimi, na što pravo imaju svi.

Summary

Identification of medical records would not be needed in terms of the Hippocratic Oath, when at least two people must know the diagnosis, such as attending physician and his deduced (head of department) that it has determined that task. If such documentation is kept in anonymized form, without patient names, and led to the way the application of different identifiers, whatever would come directly from the data on it, to which the patient's concerns. The purpose of anonymization of health care, not intended for protection of medical personnel, which is already so under oath, but only protects the patient or his „problematic information“ about health. In terms of research for medical purposes have been and never will be problematic to use data because it acts in the direction of new and better ways of treatment and rehabilitation. Anonymization process comes into play, when health data to begin the analytical process for populist purposes and various disclosures by the discrediting of individuals. In short, de-identification of medical documentation would not be required, if it is used only by medical staff (in the field), if the documents dealing with other researchers, must protect the main „actors“ - the patient in his intimate life, what right have all.

UDRUGE GRAĐANA MEĐIMURJA I ZNAČENJE NJIHOVA GRADIVA ZA BUDUĆA ZNANSTVENA ISTRAŽIVANJA

Abstrakt: *U prilogu se daje prikaz udruga građana na području Međimurja, vrste udruga i njihovo djelovanje, te njihova moguća kategorizacija. Uz to je opisano značenje gradiva udruga građana za znanstvena istraživanja u budućnosti.*

Ključne riječi: *Udruga građana, arhivsko gradivo, arhiv, registraturno gradivo.*

ASSOCIATIONS OF MEĐUMIRJE CITIZENS AND MEANING OF THEIR MATERIAL FOR FURTHER SCIENTIFIC ANALYSIS

Abstract: *The paper gives an overview of citizens' associations in Međimurje, types of organizations and their activities, and their possible categorization. In addition, he described the meaning of the material civic associations for scientific research in the future.*

Keywords: *Citizens Association, archival material, archives and current records.*

Uvod

Radi boljeg razumijevanja problematike kojom će se baviti ovaj prilog potrebno je definirati značenje termina udruga. Dosadašnja legislativa definira pojam udruga kao svaki oblik slobodnog i dobrovoljnog udruživanja više fizičkih, odnosno pravnih osoba, koje se, radi zaštite njihovih probitaka ili zauzimanja za zaštitu ljudskih prava i sloboda, te ekološka, humanitarna, informacijska, kulturna, nacionalna, pronatalitetna, prosvjetna, socijalna, strukovna, športska, tehnička, zdravstvena, znanstvena ili druga uvjerenja i ciljeve, a bez namjere stjecanja dobiti, podvrgavaju pravilima koja uređuju ustroj i djelovanje toga oblika udruživanja.¹

¹ Zakon o udrugama, „Narodne novine“, 88/2001., 11/2002.; www.zakon.hr. Preuzeto 7. svibnja 2014. godine.

Udruga stječe status pravne osobe danom upisa u registar udruga. U pogledu svih relevantnih pitanja koja se tiču udruga (osnivanje, registracija, upravljanje, imovina i odgovornost, prestanak rada) ona su propisana trenutnom legislativom.²

Udruge građana u Međimurskoj županiji

Prostor današnje Međimurske županije (Međimurja) kao jedne od najmanjih jedinica regionalne samouprave u Republici Hrvatskoj pripadao je u dužem ili kraćem razdoblju u političko-institucionalnom okviru susjednih država. Kao prirodna teritorijalna cjelina Međimurje je tokom prošlosti činilo jedinstveni posjed kojim su upravljali razni vlasnici stranog podrijetla (Nijemci, Česi, Mađari). Kao posljedica takvih okolnosti, te zahvaljujući povoljnom prometnom položaju Međimurje je tokom druge polovine 19. stoljeća i prve polovine 20. stoljeća zabilježilo znatan gospodarski razvoj (trgovina, industrija, bankarstvo, obrt). U skladu s time započeo je razvoj građanskog društva kojeg su činili predstavnici navedenih gospodarskih grana poput trgovaca, obrtnika, bankara, industrijalaca i sl. Po uzoru na gradove u Austro-Ugarskoj u Čakovcu i Prelogu su tijekom tog razdoblja osnivana udruženja koja su bila raznih profila (strukovna, sportska, zabavna, dobrovoljna i sl.) kao npr. Trgovački kasino, Društvo za uređenje grada, Čakovečki športski klub, Dobrovoljno vatrogasno društvo Čakovec, Dobrovoljno vatrogasno društvo Prelog i sl.³

Udruženja raznih profila postojala su i u međuratnom razdoblju između dva svjetska rata, te također doprinosila kroz vlastito djelovanje široj zajednici. Izbijanje Drugog svjetskog rata, te po završetku istog uspostava jednostranačkog političkog sustava uzrokovalo je prestanak djelovanja raznih udruga/društava na ovom području iako su i u razdoblju od 1945.-1990. postojale udruge određene profilacije (SUBNOR-i, dobrovoljna vatrogasna društva, sportski klubovi i sl.).

Uspostava višestranačkog demokratskog političkog sustava nakon 1990. godine, te ustavno zagaranirana građanska prava i slobode kao što su sloboda udruživanja i okupljanja utjecale su na pojavu osnivanja političkih stranaka, sindikata, te udruga građana.

Prema dostupnim podacima mjerodavnih tijela trenutno je u Međimurju registrirano ukupno 1.211 udruga građana.⁴ S obzirom na interese i područja koja obuhvaćaju udruge se dijele na sljedeće glavne skupine: sportske, tehničke, hobističke, gospodarske, zdravstvene, etničke, okupljanje i zaštita djece, mladeži i obitelji, znanstvene, zaštita prava, prosvjetne, kulturne, duhovne, udruge domovinskog rata, informacijske, ekološke, humanitarne, socijalne i ostale djelatnosti.

2 Trenutno važeći zakon koji se odnosi na udruge je iz 2001. odnosno 2002. godine. Prošle godine pokrenuta je redovna procedura donošenja novog zakona o udrugama (izrada prijedloga zakona, javna rasprava, prihvatanje od strane Vlade RH, slanje na izglasavanje u Hrvatski sabor).

3 V. Kalšan, *Međimurska povijest*, Čakovec 2006., str. 245-254.

4 <http://www.appluprava.hr/RegistarUdruga/faces/WEB-INF/pages/searchForm.jsp>. Preuzeto 16. svibnja 2014. godine.

S obzirom na navedene skupine broj zastupljenih udruga je sljedeći:

- sportske – 475,
- tehničke – 140,
- kulturne – 141,
- ostale djelatnosti – 95,
- gospodarske – 92,
- okupljanje i zaštita djece, mladeži i obitelji – 61,
- okupljanje i zaštita žena - 42
- socijalne – 29,
- ekološke - 21
- zdravstvene – 20,
- humanitarne – 19,
- etničke – 19,
- hobističke – 10,
- udruge domovinskog rata – 10,
- zaštita prava – 11,
- prosvjetne – 11,
- duhovne – 7,
- znanstvene – 5,
- informacijske – 3.⁵

Naveden broj udruga na području Međimurja odražava trenutnu situaciju, a s obzirom na zastupljenost u pojedinim skupinama daje nam određenu predodžbu o usmjerenosti stanovništva ove cjeline spram pojedinih područja njihovih interesa. Što se tiče pojedinih skupina pod skupinom sportskih udruga podrazumijevamo npr. nogometne klubove, atletske klubove, športska ribolovna društva, udruge košarkaških ili nogometnih trenera i sl. Pod skupinom tehničkih udruga podrazumijevaju se npr. dobrovoljna vatrogasna društva, fotoklubovi, udruga inovatora, informatičke udruge i sl. U skupinu kulturnih udruga spada vrlo širok spektar udruga poput kulturno-umjetničkih udruga i društava, glazbenih udruga (pjevački zborovi, gradski puhački orkestri, limene glazbe), likovnih udruga, plesnih klubova, udruge mažoretkinja, Škola animiranog filma, Zrinska garda Čakovec i sl. Pod skupinu gospodarske udruge spadaju razne udruge vezane uz promicanje i zaštitu pojedinih gospodarskih grana (poljoprivreda, stočarstvo, trgovina, industrija, turizam), kao i grana poput lova (lovačka društva). U ostale djelatnosti može se svrstati širok spektar udruga poput raznih klubova (npr. borilačkih vještina, ljubitelja prirode..), udruga koje promiču određene vrijednosti vezane uz suvremene trendove (zdravlje, kvaliteta života, joga i sl.), udruga vezanih uz iniciranje i pokretanje akcija za afirmaciju i poboljšanje života u naseljima u kojima djeluju, te udruga poput Češkog društva Sv. Leonarda Goričan, Autonomni centar i sl.

5 <http://www.appluprava.hr/RegistarUdruga>. Preuzeto 16., 17., 18. i 19. svibnja 2014.

Što se tiče ostalih glavnih skupina u koje spada znatno manji broj udruga s obzirom na vrstu nema potrebe za dodatnim objašnjenjem budući da se iz naziva skupine može pretpostaviti koja vrsta udruga tamo pripada. Među izuzetke spada skupina etničkih udruga koje okupljaju pripadnike pojedinih etničkih skupina poput Mađara, Rusa i Roma.

S obzirom na skupine koje su karakteristične za ovo područje i koje održavaju određenu vrstu fokusiranosti stanovništva na pojedina interesna područja nameće se problem izdvajanja najznačajnijih i najutjecajnijih udruga koje su se svojim djelovanjem istaknule na ovom području, te njihova predstavljanja. Kod izdvajanja najznačajnijih udruga građana treba se uzeti u obzir više faktora poput dužine postojanja udruge, transparentnosti djelovanja, aktivnosti koje provode i sl.

Akceptiranjem navedenih faktora kao i činjenice da s obzirom na brojčanu zastupljenost treba izdvojiti reprezentativne primjere udruga koje spadaju među najznačajnije na ovom području izdvojene su slijedeće udruge iz glavnih skupina:

- a) tehničke – Zajednica tehničke kulture Međimurske županije, Vatrogasna zajednica Međimurske županije;
- b) gospodarske – Lovački savez Međimurske županije, Društvo vinogradara i vinara Međimurja „Hortus Croatiae“ Štrigova;
- c) ostale djelatnosti – Češko društvo Sv. Leonard Goričan, Zaštitarsko-ekološka udruga „Prijatelji životinja i prirode“ Čakovec, Autonomni centar, ACT grupa;
- d) sportske – Savez školskih športskih društava Međimurske županije, Zajednica športskih udruga i saveza Međimurske županije, Hrvatsko planinarsko društvo „Međimurje“;
- e) kulturne – Škola animiranog filma, Zajednica hrvatskih kulturno umjetničkih udruga Međimurske županije, „Hrvatsko društvo likovnih umjetnika“ Međimurja;
- f) udruge domovinskog rata – Udruga antifašističkih boraca i antifašista Međimurske županije, Zajednica udruga hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata;
- g) etničke – Udruga ruskog govornog područja u Međimurju „Kalinka“, Zajednica Mađara Mura-Drava, Udruga romski nacionalni forum, Krovna udruga Roma Međimurja;
- h) zaštita prava – Udruga Zora, „Međimurski potrošač“ – Društvo za zaštitu potrošača;
- i) humanitarne – Hrvatski Crveni križ – Gradsko društvo Crvenog križa Čakovec;
- j) ekološke – Zaštitarsko-ekološka organizacija „Nobilis“;
- k) zdravstvene – Županijska liga protiv raka – Čakovec;
- l) prosvjetne – Društvo znanstvenika Međimurja, Povijesno društvo Međimurske županije;

- m) znanstvene – Matica hrvatska – Ogranak Čakovec;
- n) informacijske – Međimurski IT Cluster;
- o) hobističke – Hrvatsko filatelističko društvo „Zrinski“ Čakovec.

Što se tiče ostalih skupina poput socijalnih, okupljanje i zaštita djece i mladeži, te žena, od istih je bilo teško izdvojiti neke reprezentativne primjere budući da s obzirom na skupinu uglavnom okupljaju članstvo s ciljem zaštite i promicanja određenih skupina kao npr. invalida, djece s Downovim sindromom, djece s poteškoćama i sl.

Udruge poput Vatrogasne zajednice Međimurske županije, Lovačkog saveza Međimurske županije, Zajednice tehničke kulture Međimurske županije, Zajednice športskih udruga i saveza Međimurske županije, Zajednice hrvatskih kulturno-umjetničkih udruga Međimurske županije predstavljaju zajednice ili saveze udruga za pojedina područja (dobrovoljno vatrogastvo, lov, sport, tehnička kultura, kulturna baština) koji koordiniraju rad udruga iz vlastitog područja, skrbe o promicanju i popularizaciji područja za koje su utemeljene, brinu o edukaciji vlastitog članstva, organiziraju aktivnosti na području čitave Županije i sl.⁶

Udrugama domovinskog rata i etničkim udrugama zajednička je skrb za interese vlastitog članstva (poboljšanje standarda, ostvarivanje određenih prava), sudjelovanje i potpora u radu državnih institucija na provedbi svih legislativnih akata, promicanje određenih vrijednosti (domoljublje, antifašizam), isticanje i promicanje kulturnih i ostalih posebnosti (etničke) i sl.⁷

6 Zajednica hrvatskih kulturno-umjetničkih udruga Međimurske županije registrirana je 3. ožujka 1998. godine na adresi Trg Republike 2, Čakovec, a djelatnosti koje provodi su: okupljanje udruga radi očuvanja i širenja kulturne baštine, njegovanje, čuvanje i izvođenje međimurskih narodnih plesova, pjesama i običaja, organizacija smotri, seminara, itd. Vatrogasna zajednica Međimurske županije registrirana je 3. veljače 1998. godine na adresi Stjepana Radića 5, Čakovec, a djelatnosti su slijedeće: praćenje i analiza stanja u dobrovoljnom vatrogastvu, promicanje aktivnosti i djelatnosti dobrovoljnog vatrogastva, praćenje provedbe mjere zaštite od požara i sl. Zajednica tehničke kulture Međimurske županije registrirana je 6. ožujka 1998. godine na adresi A. Schulteisza 2/b, Čakovec, a djelatnosti su: poticanje i promicanje ukupnih aktivnosti tehničke kulture, ostvarivanje programa javnih potreba u tehničkoj kulturi, a posebno stjecanja izvanškolskog tehničkog, tehnološkog, informatičkog i prirodoslovnog znanja, skrb o unapređivanju stručnog rada i sl. Lovački savez Međimurske županije registriran je 3. veljače 1998. godine na adresi Gajeva 5, Čakovec, a djelatnosti koje provodi su: unapređivanje lovnog odgoja i izobrazbe, razvoj lovne etike među članovima, objedinjavanje rada svih lovozakupnika i ovlaštenika prava lova i sl. Zajednica športskih udruga i saveza Međimurske županije registrirana je 5. ožujka 1998. godine na adresi V. Nazora 16, Čakovec, a djelatnosti su slijedeće: poticanje i promicanje športa na području Županije, objedinjuje i usklađuje programe športa, te daje prijedloge za izradu programa javnih potreba u športu i sl. <http://www.apluprava.hr/RegistarUdruga/faces/WEB-INF/pages/searchResult.jsp>. Preuzeto 27. svibnja 2014. godine.

7 Zajednica udruga hrvatskih vojnih invalida Domovinskog rata Međimurske županije registrirana je 20.1.1998. godine na adresi J.J.Strossmayera 9, Čakovec, a djelatnosti su: skrb o osiguravanju uvjeta reprofesionalizacije i adekvatnog zapošljavanja i sl. Udruga antifašističkih boraca i antifašista Međimurske županije registrirana je 4.3.1998. godine na adresi J.J.Strossmayera 9, Čakovec, a djelatnosti su: dobrovoljno okupljanje sudionika antifašističke borbe radi očuvanja i njegovanja antifašističkih tradicija, poticanje zaštite prava članova iz oblasti mirovinskog, invalidskog i zdravstvenog osiguranja i sl. Zajednica Mađara Mura-Drava registrirana je 26.7.2012. godine na adresi Stjepana Radića 24,

Udruge poput „Međimurskog potrošača“ - Društva za zaštitu potrošača i Udruge Zore pripadaju među tzv. udruge civilnog društva koje prvenstveno obilježava rad za opće dobro, promicanje svijesti o problemima od općeg interesa, promicanje i širenje svijesti o zaštiti ljudskih prava i razvoju sloboda, organizacija raznih manifestacija u svrhu podizanja svijesti šire javnosti (seminari, tribine, radionice i sl.), humanitarno djelovanje (poboljšanje kvalitete života i sl.) i sl.⁸ Udruge Autonomni centar i ACT grupa spadaju među srodne udruge budući da im se područje djelovanja gotovo podudara, a djelatnosti kojima se bave su: organizacija radionica, okruglih stolova, seminara, tribina, javnih rasprava i ostalih manifestacija s ciljem pružanja potpore razvoju civilnog društva, sudjelovanje u oblikovanju javnih politika i javnog mnijenja, humanitarno djelovanje, promocija i razvoj nezavisnih medija i sl.⁹

Što se tiče udruga poput Županijske lige protiv raka Čakovec i Hrvatskog crvenog križa - Gradskog društva Crvenog križa Čakovec one također spadaju među udruge čije se djelatnosti djelomično podudaraju, pa npr. u djelatnosti Gradskog društva Crvenog križa Čakovec spada organizacija prve pomoći u svakodnevnom životu, masovnim nesrećama i ostalim okolnostima, prevencija i borba protiv ovisnosti, plućnih bolesti i sl. U djelatnost Županijske lige protiv raka Čakovec spada prosvjećivanje stanovništva kroz organizaciju manifestacija, organizacija akcija za rano otkrivanje karcinoma i sl.¹⁰

Udruge poput Zaštitarsko-ekološke organizacije Nobilis i Zaštitarsko-ekološke udruge „Prijatelji životinja i prirode“ Čakovec spadaju među srodne udruge s obzirom na podudarnost u djelatnostima kojima se bave poput: brige za očuvanje i zaštitu ljudskog okoliša, poticanje zaštite prirodnih i kulturno-povijesnih objekata i sl.¹¹ Društvo znanstvenika Međimurja, Povijesno društvo Međimurske županije, „Hrvatsko društvo likovnih umjetnika“ Međimurja i Matica hrvatska - Ogranak Čakovec premda su svrstane u različite skupine udruga spadaju među srodne udruge budući da im se područje djelovanja podudara (organizacija izložbi,

Čakovec. Udruga ruskog govornog područja u Međimurju „Kalinka“ registrirana je 1.10.2007. godine na adresi V. Nazora 32, Čakovec. Udruga romski nacionalni forum registrirana je 14.7.2005. na adresi A. Schulteisza 19, Čakovec. Krovna udruga Roma Međimurja registrirana je 6.3.2014. godine na adresi Lončarevo naselje 14, Podturen.

8 Udruga Zora registrirana je 13.10.2003. godine na adresi Aleksandra Schulteisza 19, Čakovec. „Međimurski potrošač“ - Društvo za zaštitu potrošača registriran je 17.2.2004. godine na adresi Schulteiszo 19, Čakovec. Međimurski potrošač ima primarnu djelatnost okupljanje nezadovoljnih potrošača, organizaciju skupova, tribina i sličnih manifestacija vezanih uz probleme potrošača.

9 Autonomni centar registriran je 29.1.2003. godine na adresi Dr. Ivana Novaka 38, Čakovec. ACT grupa registrirana je 27.12.2013. godine na adresi Dr. Ivana Novaka 38, Čakovec.

10 Hrvatski Crveni križ - Gradsko društvo Crvenog križa Čakovec registriran je 18.12.1997. na adresi Kralja Tomislava 29, Čakovec. Županijska liga protiv raka - Čakovec registrirana je 29.1.1998. godine na adresi A. Schulteisza 19, Čakovec.

11 Zaštitarsko-ekološka organizacija „Nobilis“ registrirana je 3.2.1998. godine na adresi A. Schulteisza 19, Čakovec, a među djelatnosti spadaju i organizacija ekoloških i zaštitarskih škola u prirodi i sl. Zaštitarsko-ekološka udruga „Prijatelji životinja i prirode“ Čakovec registrirana je 7.7.2004. godine na adresi V. Nazora 56, Mihovljan, Čakovec. Među djelatnosti udruge spada i skrb o napuštenim životinjama, poticanje zaštite životinja, održavanje prihvatilišta za životinje i sl.

predavanja, promocija, seminara i sl.), a područje interesa im je pretežno vezano uz struku (popularizacija i promicanje znanosti, likovne umjetnosti, povijesti, hrvatskog jezika).¹²

Među atipične udruge spadaju Škola animiranog filma i Češko društvo Sveti Leonard Goričan. Škola animiranog filma spada u oblast kulturnih udruga, a u djelatnost udruge spada poticanje i promicanje neprofesionalnog filmskog i video stvaralaštva, edukacija članstva i sl. Češko društvo Sv. Leonarda Goričan koje je svrstano u ostale djelatnosti spada u udrugu sljednika bivšeg cehovskog udruženja, a djelatnosti udruge su: sudjelovanje u pogrebnoj ceremoniji kod ukopa pokojnika, te na crkvenim svečanostima i sličnim manifestacijama.¹³

Međimurski IT Cluster spada u informacijske udruge, a djelatnosti udruge su: razvoj, unapređivanje i koordiniranje strukovne i društvene aktivnosti članova udruge, organizacija zajedničke promidžbe, stručnih edukacija za članove i sl. Hrvatsko filatelističko društvo "Zrinski" Čakovec spada u hobističke udruge, a djelatnost udruge je vezana uz promociju filatelije kroz organizaciju manifestacija.¹⁴

Kategorizacija udruga

Udruge građana svrstane su u različite glavne skupine s obzirom na područje djelatnosti koje obavljaju. U pogledu moguće kategorizacije udruga građana u nekoj bližoj budućnosti potrebno je stvoriti kriterije prema kojima će se navedeni stvaratelji moći uvrstiti u određenu kategoriju na području mjerodavnosti arhivske ustanove.

Što se tiče takvih stvaratelja (udruga građana) kao moguće kriterije pored onih pomoću kojih se vrši vrednovanje arhivskog gradiva¹⁵ može se uvrstiti: razdoblje djelovanja, područje djelovanja, transparentnosti djelovanja, medijske zastupljenosti, značenje i utjecaj udruge na javnost i javno mnijenje i sl.

12 Matica hrvatska - Ogranak Čakovec registrirana je 24.2.1998. godine na adresi Park R. Krokepa 2, Čakovec. „Hrvatsko društvo likovnih umjetnika“ Međimurja registrirana je 10.5.2000. godine na adresi A. Schulteisza 19, Čakovec. Povijesno društvo Međimurske županije registrirano je 15.10.2002. godine na adresi Dr. A. Starčevića 55, Čakovec. Društvo znanstvenika Međimurja registrirano je 8.3.2010. godine na adresi R. Boškovića 2, Čakovec.

13 Češko društvo Sv. Leonard Goričan registrirano je 24.7.2007. godine na adresi Školska 39, Goričan. Škola animiranog filma registrirana je 22.10.1998. godine na adresi Trg Republike 1, Čakovec.

14 Udruga Međimurski IT Cluster je registrirana 11.6.2007. godine na adresi Bana Josipa Jelačića 22, Čakovec. Hrvatsko filatelističko društvo "Zrinski" Čakovec registrirana je 7.1.1998. godine na adresi V. Nazora 19, Čakovec.

15 „Narodne novine“, 90/2002., *Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva*. Kriteriji vrednovanja su: značenje djelatnosti i funkcija nekog stvaratelja, pravni propisi i standardi koji utvrđuju obveze i rokove čuvanja gradiva, potrebe poslovanja i nadzora nad poslovanjem stvaratelja gradiva, zaštita prava i interesa pojedinaca ili skupina na koje se gradivo odnosi, interes javnosti za uvid u činjenice sadržane u gradivu, evidencijska vrijednost gradiva, informacijska vrijednost gradiva, značenje gradiva za kulturu, povijest i druge znanosti, te vrijednost gradiva kao kulturnog dobra.

Također treba prihvatiti i činjenicu da su mnoge prije navedene i predstavljene udruge tijekom svog djelovanja participirale i u radu državnih institucija kroz uključivanje u javne rasprave, iniciranje raznih pitanja vezanih uz razna zakonodavna pitanja, prijavljivanje na razne natječaje mjerodavnih tijela (ministarstva, županijske i gradske uprave, agencije i sl.), korespondencija sa državnim tijelima radi rješavanja problematike vlastitog članstva i slično što automatski znači da je gradivo udruga sadržano među gradivom mjerodavnih tijela, te je kao takvo podložno zakonskim propisima vezanim uz čuvanje arhivskog i registraturnog gradiva. Uzevši u obzir navedeno stanje pitanje kategorizacije dobiva sasvim drukčije značenje, te nas navodi na preispitivanje kriterija vrednovanja udruga i njihovog gradiva kao mogućih stvaratelja arhivskog gradiva.

Akceptirajući takvu situaciju, a uzevši u obzir osnovne zadaće koje arhivske institucije obavljaju (prikupljanje, zaštita, obrada, korištenje gradiva) možda je najprimjerenije uz propisane kriterije o vrednovanju arhivskog gradiva¹⁶ uvrstiti već prije navedene kriterije (razdoblje djelovanja, djelatnost, transparentnost djelovanja, utjecaj udruge i sl.).

U svakom slučaju udruge građana, kao privatne stvaratelje arhivskog gradiva, vrijedi uvrstiti kod trenutnih i nekih budućih kategorizacija stvaratelja arhivskog gradiva, budući da je sama kategorizacija podložna nakon određenog vremena izmjenama i reviziji.¹⁷

Značenje gradiva udruga građana za znanstvena istraživanja

Udruge građana kao potencijalni stvaratelji arhivskog gradiva značajne su iz više razloga:

- kao oblik dobrovoljno udruženih fizičkih, odnosno pravnih osoba radi zaštite interesa ili zauzimanja za razna pitanja (zaštita prava i sloboda i sl.),
- kao predstavnici civilnog društva,
- kao čimbenici koji doprinose široj društvenoj zajednici kroz rad za opće dobro,
- kao posrednici između građana i državnih institucija (npr. etničke udruge, udruge domovinskog rata i sl.).

¹⁶ „Narodne novine“, 90/2002., *Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskog gradiva*.

¹⁷ Prva kategorizacija stvaratelja prve i druge kategorije na području Hrvatske provedena je od 2007. do 2010. godine na prijedlog mjerodavnih arhivskih ustanova, prihvaćena od hrvatskog arhivskog vijeća i objavljena u službenom glasilu, *Narodnim novinama*. Kako je kategorizacija učinjena na temelju teritorijalnih nadležnosti arhivskih ustanova, te je samim time vezana uz upravno-teritorijalni ustroj Republike Hrvatske, ona odražava trenutnu situaciju u pogledu akvizicijske i nadzorne politike po ustanovama, te s obzirom na promjenu statusa pojedinih stvaratelja (ukidanje, pripajanje, osnivanje novog stvaratelja) nije konačna. Trenutno se vrši revizija kategorizacije po arhivskim ustanovama u Hrvatskoj, te se u dogledno vrijeme nakon upućivanja prijedloga Hrvatskom arhivskom vijeću, očekuju nove kategorizacije stvaratelja koje će biti publicirane u službenom glasilu.

Imajući u vidu navedeno, udruge građana mogu se percipirati kao posredni ili neposredni čimbenici koji utječu na kreiranje ili provedbu određene državne politike (npr. zakon o pravima hrvatskih branitelja, zakon o pravima nacionalnih manjina i sl.).

Akceptirajući i sagledavajući utjecaj udruga građana na određenom području (Međimurje) one mogu poslužiti kao određeni indikator o stupnju razvijenosti određene sredine kao i senzibilnosti iste za određenu problematiku.

S obzirom na brojčane pokazatelje stanovništvo Međimurja najviše je usmjereno na oblast gospodarstva, tehnike, kulture, sporta i ostalih djelatnosti. U manjem opsegu stanovništvo participira i u djelovanju udruga iz oblasti zaštite djece, mladeži, žena, zaštite ljudskih prava i sloboda, zaštite prirode i okoliša, ekologije, zaštite etničkih skupina, socijalnih pitanja, poboljšanja kvalitete života u vlastitoj sredini, domovinskog rata, raznih hobija, humanitarnih pitanja i sl.

Uzevši u obzir ukupan broj udruga ispada da u prosjeku na svakih sto stanovnika ovog područja biva utemeljena po jedna udruga. Kakvo značenje imaju udruge građana odnosno njihovo gradivo za neka buduća znanstvena istraživanja?

S obzirom na znanstveno područje gradivo udruga građana može ovisno o temi kojoj je neko istraživanje posvećeno poslužiti kao osnovni ili dopunski izvor informacija. Gradivo udruga građana može poslužiti za razne teme vezane uz oblast gospodarstva, tehničkih, prirodnih, medicinskih, društveno-humanističkih znanosti kao i interdisciplinarna istraživanja. Kakvu vrstu gradiva udruge građana stvaraju?

Gradivo udruga građana sastoji se prvenstveno od dokumentacije koja oslikava njihovo djelovanje, a sadrži moguću slijedeću vrstu dokumentacije: dokumentaciju o osnivanju, dokumentaciju o članstvu, dokumentaciju o upravljanju i upravljačkim tijelima udruge, dokumentaciju o izborima, opću dokumentaciju, financijsku dokumentaciju, dokumentaciju o projektima i programima i ostalu dokumentaciju.

Dokumentacija o osnivanju sadrži gradivo poput rješenja o registraciji udruge, zapisnike sa osnivačke skupštine i sl. Dokumentacija o članstvu sadrži gradivo poput popisa članova, upisnica i ispisnica iz članstva i sl. Dokumentacija o upravljanju i upravljačkim tijelima sadrži gradivo poput zapisnika sjednica upravljačkih tijela udruge (upravni i nadzorni odbor, skupština), rješenja i odluka istih tijela i sl. Dokumentacija o izborima sadrži gradivo o održavanju izbora za upravljačka tijela poput zapisnika, izborni materijala i sl. Opća dokumentacija odnosi se na gradivo poput raznih korespondencija i dopisa između udruge, pravnih i fizičkih osoba. Financijska dokumentacija odnosi se na gradivo poput raznih računa, izvještaja, završnih računa i sl. Dokumentacija o projektima i programima sadrži gradivo poput korespondencija, izvještaja, prikaza projekata i programa, troškovnika, obavijesti i sl. Ostala dokumentacija sadrži gradivo koje ne spada u prije navedene vrste dokumentacije kao npr. rješenja, obavijesti, publikacije i sl.¹⁸

18 Navedene vrste dokumentacije mogu se pronaći i u srodnim vrstama arhivskog gradiva poput raznih društava, organizacija ili udruženja koje se čuvaju u arhivskim ustanovama u Hrvatskoj, a odnose se prvenstveno na razdoblje prije 1945. godine. Sličnu vrstu dokumentacije autorica ovog priloga je uočila prilikom sređivanja gradiva gospodarskih udruženja do 1945. godine u svojoj ustanovi.

Koja vrsta gradiva može prvenstveno poslužiti za znanstveno istraživanje nekom budućem znanstveniku? Ukoliko se isti bavi problematikom vezanom uz oblast tehničkih, prirodnih ili medicinskih znanosti kao temeljni i značajni izvor poslužiće dokumentacija o programima i projektima. U slučaju da je istraživanje vezano uz područje društvenih i humanističkih znanosti tada će osim dokumentacije o projektima i programima poslužiti i dokumentacija o upravljanju, opća dokumentacija, dokumentacija o osnutku i dokumentacija o članstvu.

U svakom slučaju gradivo udruga građana u nekim budućim projekcijama što se tiče nadzorne i akvizicijske politike mjerodavnih arhivskih ustanova zavređuje jednako vrednovanje kao i gradivo javnih institucija koje se nadzire i preuzima po zakonskoj osnovi. Kroz jačanje civilnog društva udruge građana postaju sve utjecajniiji čimbenik u razvoju nekog društva i zajednice čime i njihovo gradivo postaje sve zanimljivije kao izvor za buduća znanstvena istraživanja.

Zaključak

Ovaj prilog predstavlja sumirani prikaz potencijalnih stvaratelja arhivskog gradiva koji zavređuju posebnu pozornost s obzirom na njihov utjecaj i doprinos koji vrše na širu društvenu zajednicu kroz vlastite djelatnosti. Pojava sve većeg broja udruga građana označava povećanje osviještenosti stanovništva za pitanja od općeg interesa za društvo u cjelini. Ovisno o brojčanim pokazateljima kao i vrsti udruga koje su prisutne na nekom prostoru one mogu predstavljati indikator o stupnju razvijenosti istog prostora. Gradivo udruga građana zavređuje posebnu pozornost budući da odražava djelatnost udruga koja se može manifestirati na razne načine, a posebno ako su udruge djelovale kao posredni ili neposredni faktori koji su utjecali na kreiranje ili provedbu određene državne politike.

Summary

The association is any form of free and voluntary association of an individual or legal person, that is to protect their interests or for the protection of human rights and freedoms, as well as other beliefs or goals (humanitarian, cultural, professional, technical, scientific, health), without the intention of making a profit, subject to the rules governing the organization and the functioning of the forms of association. The association acquires legal status upon registration in the register of associations. The Medjimurje region was observed in the second half of the 19th century, the effect of actions of various associations and companies which contribute to the wider community. The continuity of the existence of different profile associations and societies (sports, humanitarian, professional ..) is not interrupted even during the period between the two world wars. By the end of World War II due to new circumstances of numerous associations and societies they have ceased to function,

and in the period up to the 1990 are replaced by different associations (SUBNOR-i, and volunteer fire departments ..). After the 1990, thanks to the establishment of democratic order and the constitutional guarantee of civil rights and liberties brings the re-establishment of political parties, trade unions and civic associations. In the area of Međimurje currently operates 1,211 civic associations. Of this number, most associations are registered associations in the fields of economy, technology, culture, sports and other activities. A much smaller number of associations are registered in areas such as ecology, environmental protection, human rights and freedom, science, education, child protection, youth and women, etc. Depending on the number and type of indicators, such associations that are present in an area they may represent an indicator of the level of development of the same area. The subject matter of civic associations deserves special attention because it reflects the activity of associations that can manifest itself in many ways, especially if the association acted as a direct or indirect factor that influenced the creation or implementation of certain government policies.

(NE)DOSLJEDNOSTI U ZAKONIMA I PROPISIMA KOJI SE ODOSE NA PITANJA DOSTUPNOSTI JAVNOG ARHIVSKOG GRADIVA

Abstrakt: *Preporuka Vijeća Europe je da zakoni i propisi koji se odnose na pitanja dostupnosti javnoga arhivskoga gradiva trebaju biti koordinirani i usklađeni sa zakonima koji se odnose na srodna područja, poglavito s onima koji se odnose na pitanja dostupnosti informacija pohranjenih kod tijela javne uprave, te na pitanja zaštite podataka. Kakva je situacija u Hrvatskoj i koliko su usklađeni zakoni i propisi koji se odnose na zaštitu osobnih podataka, na dostupnost informacija i arhivskih propisa. S obzirom na to da ima mnogo nedosljednosti u zakonima koji nisu sa srodnih područja, kojih se zakona i propisa držati i prema kojim propisima postupiti u određenim situacijama.*

Ključne riječi: *Arhiv, zakoni, pravilnici, dostupnost gradiva, Vijeće Europe, zaštita osobnih podataka, pravo na pristup informacijama.*

(IN)CONSISTENCY IN LAWS AND REGULATIONS RELATING TO MATTERS OF PUBLIC ARCHIVES AVAILABILITY

Abstract: *The recommendation of the Council of Europe is that laws and regulations relating to matters of public access to archives should be coordinated and harmonized with the laws relating to similar issues, especially those relating to issues of access information stored in the public administration, and questions of data protection. What is the situation in Croatia and how consistent laws and regulations relating to the protection of personal data, the availability of information and archival regulations. Given that there are many inconsistencies in laws that are not related to the area, which laws and regulations and to keep that legislation to act in certain situations.*

Keywords: *Archive, laws, regulations, availability of materials, the Council of Europe, the protection of personal data, the right to access information.*

Uvod

U Hrvatskoj se o dostupnosti gradiva raspravljalo još od 1865. godine kada je Hrvatski sabor raspravljao o prvom hrvatskom arhivskom zakonu, koji je izašao tek 1870. godine.¹ Rasprave su bile usredotočene na tri teme, a to su status arhivskog gradiva, centralizacija arhivskog gradiva i dostupnost arhivskog gradiva. Dakle vidimo da se o dostupnosti arhivskog gradiva raspravljalo već prilikom izlaska prvog *Zakona o arhivima*.²

S obzirom da se, zbog postupka legalizacije u Republici Hrvatskoj povećao broj korisnika koji nisu uobičajeni istraživači, pod nazivom uobičajeni istraživači mislimo na osobe koje pretražuju određene fondove da bi pronađene podatke iskoristili u znanstveno-istraživačke svrhe, koji su češći u arhivima, nego mislimo na korisnike, koji će u arhiv doći jedan puta radi traženja jednog određenog podatka. Prilikom rasprave o novonastaloj situaciji, vrlo često nam se otvaralo pitanje smiju li korisnici dobiti pojedine podatke, pod kojim uvjetima, te jesmo li kršili i ukoliko smo kršili koje zakone smo kršili prilikom davanja pojedinih podataka. S obzirom da se radi o novijem arhivskom gradivu, a u nekim slučajevima arhivi su preuzeli građevinske dozvole do 2007. godine od ureda državnih uprava, kad je iz poslova ureda državnih uprava izuzeto izdavanje građevinskih dozvola, te dodijeljeno gradovima i županijama, da se spriječi odvajanje izdanih građevinskih dozvola izdanih do 2007. godine na one koje se odnose na grad i županiju, preuzeto je to gradivo, iako prema arhivskim zakonima nije još niti trebalo završiti u arhivima. Ovdje koristimo naziv korisnik, za osobu koje će doći samo po jedan određeni podatak u arhiv i neće ga koristiti u znanstveno-istraživačke svrhe, već radi ostvarivanja određenih prava, jer *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima* nazivom ne razgraničava istraživače i korisnike, a i preporuka Vijeća Europe je da termin „korisnik“ znači svaku osobu koja koristi dokumente što se čuvaju u Arhivu, ne uključujući djelatnike Arhiva“. ³

Prilikom rasprave o novonastaloj situaciji dotakli smo se nekoliko tema koje su nam se činile zamršene, budući da smo prilikom rasprava o zakonima bile pomalo zbunjene. Ono što nam je prvo bilo bitno je da se strankama ne smije uskratiti informacija, jer nam to ne dozvoljava više zakona, drugo pod kojim uvjetima stranke mogu dobiti određenu informaciju. U narednom tekstu pokušat ćemo detaljnije iznijeti problem.

1 *Zakon o Zemaljskom arhivu*, „Sbornik zakona i naredbah valjanih za Hrvatsku i Slavoniju“ br. 53/1870.

2 Eric Ketelaar, Hrvatsko arhivsko zakonodavstvo i praksa, *Arhivski vjesnik* br. 51, Zagreb 2008., str. 129–130.

3 *Preporuka br. R (2000) 13 odbora ministra Vijeća Europe državama članicama, o europskoj politici o dostupnosti arhivskog gradiva*, „Zaštita osobnih podataka i dostupnost informacija, Preporuka Vijeća Europe“, Zagreb 2002., čl. 1

Pravo na pristup informacijama

Iako se *Zakon o pravu na pristup informacijama* odnosi prvenstveno na dostupnost tekućeg arhivskog i registraturnog gradiva koje nastaje kod stvaratelja, nekako nam se čini da se trebamo osvrnuti i na njega, budući da *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima* stavlja neka ograničenja na korištenje javnog arhivskog gradiva. Da prvo pojasnimo, prema *Zakonu o arhivskom gradivu i arhivima* „javnim arhivskim ili registraturnim gradivom smatra se gradivo nastalo djelovanjem i radom tijela državne vlasti, tijela jedinica lokalne samouprave i uprave, javnih ustanova i javnih poduzeća, trgovačkih društava koja su nastala iz bivših javnih poduzeća, javnih bilježnika i drugih osoba koje obavljaju javnu službu ili imaju javne ovlasti.“⁴ Isti *Zakon* kaže da je „javno arhivsko gradivo u pravilu dostupno za korištenje 30 godina nakon nastanka,“⁵ što je i razumljivo, jer se prema tom istom *Zakonu* gradivo predaje nadležnom arhivu kad protekne rok od 30 godina iznimno se može predati nadležnom arhivu i prije isteka roka ako se o tome sporazume imatelj i nadležni arhiv, ili ako je to nužno radi zaštite gradiva.⁶ Ali isto tako isti zakon kaže da je „javno arhivsko gradivo koje se odnosi na osobne podatke (matice, liječnička dokumentacija, osobni dosjei, sudski, porezni, financijski i sl.) dostupno za korištenje 70 godina nakon svoga nastanka, odnosno 100 godina od rođenja osobe na koju se odnosi.“ S tim da „može se koristiti i prije predviđenoga roka, ako je od nastanka namijenjeno javnosti ili ako na to pristane osoba na koju se ono odnosi, odnosno njezin bračni drug, djeca ili roditelji poslije njezine smrti.“⁷ Kad uzmemo u obzir da je dio arhiva preuzeo dokumentaciju kojoj nije istekao rok od 30 godina od nastanka, dolazimo do pitanja koji bi zakon trebali primjenjivati na to gradivo. Iako u članku 22 se navodi da „ukoliko znanstveni razlozi zahtijevaju korištenje arhivskoga gradiva prije isteka predviđenoga roka, ravnatelj arhiva može odobriti korištenje toga gradiva iako se nisu stekli uvjeti iz članka 20 i 21 ovoga *Zakona*, na način i pod uvjetima koji jamče zaštitu javnih probitaka, odnosno privatnosti, prava i probitaka treće osobe, a uz obvezno prethodno pribavljeno mišljenje Hrvatskog arhivskog vijeća.“⁸ Sad dolazimo do dodatnog pitanja što napraviti s korisnicima, koji nisu obuhvaćeni ovim zakonom, koji od arhiva traže jedan određeni podatak. Prema *Zakonu o tajnosti podataka* „podatak je dokument, odnosno svaki napisani, umnoženi, nacrtani, slikovni, tiskani, snimljeni, fotografirani, magnetni, optički, elektronički ili bilo koji drugi zapis podatka, saznanje, mjera, postupak, predmet, usmeno priopćenje ili informacija, koja s obzirom na svoj sadržaj ima važnost povjerljivosti i cjelovitosti za svoga vlasnika.“⁹ Prema *Zakonu o zaštiti osobnih podataka* „osobni podatak je svaka informacija koja se odnosi na identificiranu fizičku osobu ili fizičku osobu koja

4 *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, „Narodne novine“, br.105/97., čl. 5.

5 *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, „Narodne novine“, br.105/97., čl. 20.

6 *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, „Narodne novine“, br.105/97., čl. 14.

7 *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, „Narodne novine“, br.105/97., čl. 21.

8 *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, „Narodne novine“, br.105/97., čl. 22.

9 *Zakon o tajnosti podataka*, „Narodne novine“, br.79/07, čl. 2.

se može identificirati; osoba koja se može identificirati je osoba čiji se identitet može utvrditi izravno ili neizravno, posebno na osnovi jednog ili više obilježja specifičnih za njezin fizički, psihološki, mentalni, gospodarski, kulturni ili socijalni identitet.¹⁰ Kad sagledamo sve iznesene činjenice vidljivo je da se *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima* i *Zakon o zaštiti osobnih podataka* podudaraju kad se govori o zaštiti osobnih podataka, no tu arhivi dolaze do problema, ako uzmemo u obzir članak 3 *Zakona o pravu na pristup informacijama* koji kaže da je „cilj ovog Zakona omogućiti i osigurati ostvarivanje Ustavom Republike Hrvatske zajamčenog prava na pristup informacijama, kao i na ponovnu uporabu informacija fizičkim i pravnim osobama putem otvorenosti i javnosti djelovanja tijela javne vlasti“¹¹ i čl. 38 *Ustava Republike Hrvatske* „jamči se pravo na pristup informacijama koje posjeduju tijela javne vlasti. Ograničenja prava na pristup informacijama moraju biti razmjerna naravi potrebe za ograničenjem u svakom pojedinom slučaju te nužna u slobodnom i demokratskom društvu, a propisuju se zakonom.“¹² U novi *Zakon o pravu na pristup informacijama* ugrađena je Direktiva 2003/98/EZ o ponovnoj uporabi informacija javnog sektora, a usklađen je i s Ustavom Republike Hrvatske radi ostvarivanja načela transparentnosti i slobodnog pristupa informacijama,¹³ tako da su bar s te strane zakoni usklađeni. Stoga pravo na pristup informacijama temelji se na načelima javnosti i slobodnog pristupa, pravodobnosti, potpunosti i točnosti informacija, načelu jednakosti, načelu raspolaganja informacijom, koja moraju poštivati tijela javne vlasti u provedbi Zakona. Po novom Zakonu, kad tijelo javne vlasti ograničava pravo na pristup informacijama obvezno je provesti test razmjernosti i javnog interesa, te donijeti rješenje u kojem obrazlaže razloge ograničenja i koje sadrži uputu o pravnom lijeku.

Usklađenost hrvatskih zakona s preporukama Vijeća Europe

Preporuka Vijeća Europe je „zakoni i propisi koji se odnose na dostupnost javnoga arhivskoga gradiva moraju biti usklađeni sa zakonima koji se odnose na srodna područja, naročito sa zakonima o dostupnosti informacija državnih tijela i zakonima o zaštiti podataka.“¹⁴

Zakoni vezani uz pravo na pristup informacijama, zaštitu osobnih podataka i tajnost podataka usklađeni su s preporukama Vijeća Europe. Izmjene tih zakona izvršene su tijekom nekoliko prethodnih godina. Međutim, zakoni i pravilnici vezani uz arhiv se nisu mijenjali. Stoga postoje neke nedosljednosti. Prva nedosljednost vezana uz korištenje gradiva je u samom *Pravilniku o korištenju arhivskog gradiva*

10 *Zakon o zaštiti osobnih podataka*, „Narodne novine“, br. 106/12, čl. 2.

11 *Zakon o pravu na pristup informacijama*, „Narodne novine“, br. 25/13., čl. 3.

12 *Ustav Republike Hrvatske*, „Narodne novine“, br. 85/10., čl. 37.

13 *Zakon o pravu na pristup informacijama*, „Narodne novine“, br. 25/13., čl. 2.

14 *Preporuka br. R (2000) 13 odbora ministra Vijeća Europe državama članicama, o europskoj politici o dostupnosti arhivskog gradiva*, „Zaštita osobnih podataka i dostupnost informacija, Preporuka Vijeća Europe“ Zagreb 2002., čl. 3.

članak 4 navodi da „pravo na korištenje arhivskoga gradiva imaju svi korisnici pod jednakim uvjetima“,¹⁵ a taj članak prepisan je iz *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*.¹⁶ No, vrlo zanimljivo je da sam *Pravilnik* isključuje članak 4, člankom 34 koji kaže „ravnatelj arhiva rješenjem će odbiti zahtjev za korištenje arhivskoga gradiva osobi za koju mu je poznato da je protiv nje podnesena prijava zbog radnje iz članka 33 ovoga *Pravilnika*, ili je podnesena kaznena prijava, pokrenuta istraga ili se vodi kazneni postupak.“,¹⁷ a korištenje gradiva može se uskratiti „osobi koja namjerno oštetiti, uništi, prisvoji ili pokuša otuđiti arhivsko gradivo,“ i protiv te osobe „arhiv obvezno podnosi prijavu nadležnom tijelu državne vlasti, u skladu sa zakonom“. ¹⁸ Ovaj članak ne samo da se kosi sa *Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima*, koji je iznad *Pravilnika* već i s *Ustavom Republike Hrvatske* koji kaže da je „svatko nedužan i nitko ga ne može smatrati krivim za kazneno djelo dok mu se pravomoćnom sudskom presudom ne utvrdi krivnja“. ¹⁹ Isto tako taj članak kosi se s preporukom Vijeća Europe koja kaže da „dostupnost javnoga arhivskoga gradiva je pravo. U političkom sustavu koji poštuje demokratske vrijednosti, to pravo treba osigurati svim korisnicima bez obzira na njihovu nacionalnost, položaj ili zanimanje.“ ²⁰ Preporuka Vijeća Europe je da zakonodavstvo treba predvidjeti otvaranje javnoga arhivskoga gradiva bez posebnih rokova ili utvrditi opći rok dostupnosti. ²¹ Preporuka vijeća Europe je da se „sve iznimke od općeg roka dostupnosti, bilo one koje se odnose na skraćivanje ili one koje se odnose na produljenje tog roka, moraju utvrditi zakonom. Za rokove dostupnosti odgovornost snosi stvaratelj čijim je radom gradivo nastalo, ili njemu nadređeno tijelo, osim ako nacionalnim zakonom to pravo ne pripada određenom arhivu. Svako produljenje roka dostupnosti treba unaprijed utvrditi.“ ²² Dakle Vijeće Europe ne predviđa ograničenja dostupnosti propisana člancima 20 i 21 *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*, te člankom 5 *Pravilnika o korištenju arhivskog gradiva*, ali ne predviđa ograničenja u dostupnosti gradivu bilo kojem korisniku.

Sljedeća nedosljednost koja upada u oči prilikom čitanja zakona i pravilnika je da *Pravilnik o korištenju arhivskog gradiva* određuju da korisnik mora prilikom podnošenja zahtjeva napisati temu istraživanja odnosno drugu svrhu korištenja

15 *Pravilnik o korištenju arhivskog gradiva*, „Narodne novine“, br. 67/99., čl. 4

16 *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, „Narodne novine“, br. 105/97., čl. 18.

17 *Pravilnik o korištenju arhivskog gradiva*, „Narodne novine“, br. 67/99., čl. 34

18 *Pravilnik o korištenju arhivskog gradiva*, „Narodne novine“, br. 67/99., čl. 33

19 *Ustav Republike Hrvatske*, „Narodne novine“, br. 85/10., čl. 28.

20 *Preporuka br. R (2000) 13 odbora ministra Vijeća Europe državama članicama, o europskoj politici o dostupnosti arhivskog gradiva*, „Zaštita osobnih podataka i dostupnost informacija, Preporuka Vijeća Europe“, Zagreb 2002., čl. 5.

21 *Preporuka br. R (2000) 13 odbora ministra Vijeća Europe državama članicama, o europskoj politici o dostupnosti arhivskog gradiva*, „Zaštita osobnih podataka i dostupnost informacija, Preporuka Vijeća Europe“, Zagreb 2002., čl. 7.

22 *Preporuka br. R (2000) 13 odbora ministra Vijeća Europe državama članicama, o europskoj politici o dostupnosti arhivskog gradiva*, „Zaštita osobnih podataka i dostupnost informacija, Preporuka Vijeća Europe“, Zagreb 2002., čl. 7.1.

gradiva,²³ dok *Zakon o pravu na pristup informacijama* podnositelj nije dužan navesti razloge zbog kojih traži pristup informaciji.²⁴ Isto tako nedosljednost *Pravilnika o korištenju arhivskog gradiva* i *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima* je ta da je *Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima* predviđeno da „javno arhivsko gradivo u arhivima daje se na korištenje u službene svrhe, za znanstveno istraživanje i u publicističke svrhe, za potrebe nastave, za izložbe i objavljivanje, radi ostvarenja ili zaštite osobnih prava i u druge opravdane svrhe.“²⁵ To bi dakle značilo, ukoliko korisnik ne navede temu istraživanja ili svrhu korištenja gradiva koja je pokrivena *Zakonom* arhiv može ili mora uskratiti podatak.

Primjena zakona u arhivu

Uzevši u obzir sve do sada navedeno vidljivo je da smo s razlogom zbunjeni, a posebno ako znamo da je preporuka Vijeća Europe da zakoni moraju biti usklađeni. S obzirom na sve arhivima nije lako odlučiti se koji je zakon taj kojeg će se držati budući da su zakoni neusklađeni, ali isto tako zbunjuje i činjenica da *Pravilnik o korištenju arhivskog gradiva* dijelom nije usklađen sa *Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima*, a dijelom u kojem je usklađen prepisan je iz *Zakona*.

Iako je razumljivo da je arhiv dužan držati se prvenstveno arhivskih zakona, a tek onda ostalih, nije li svrha arhiva izlaziti u susret korisnicima, no pitanje je kako zaštititi osobne podatke koji se nalaze u pojedinim dokumentima, jer se često događalo da je pojedinim strankama doneseno nekoliko dokumenata iz kojih su morali sami utvrditi je li to dokument koji je njima potreban ili nije, a pojedini arhivi su strankama čak davali kazala na korištenje, da sami pronađu broj dokumenta pod kojim se nalazi traženi podatak. Do takvih je situacija dolazilo zato što djelatnici arhiva nisu mogli točno utvrditi prema imenu i prezimenu je li određeni dokument točno taj kojeg istraživač treba budući da se ili stari podaci ne poklapaju s novima ili se na primjeru legalizacije trenutno još uvijek aktualnom promijenilo nekoliko vlasnika od početka gradnje kuće, a oni koji su počeli graditi su već odavno mrtvi ili je komplicirana identifikacija tih osoba, pa arhivi idu na ruku strankama. Još je sasvim u redu kad djelatnici arhiva sami pretražuju podatke, a što je s onim arhivima gdje su korisnici sami pretraživali kazala u kojima se osim popisa osoba koje su zatražile građevinsku dozvolu nalaze i ostali osobni podatci, pitamo se koliko se zapravo arhivi drže zakona, a da bi udovoljili korisnicima. Zapravo je vidljivo da u masi zakona kojih su dužni držati se arhivi nisu mogli odvagnuti od tolikih nedosljednosti kojeg se držati, pa su odredili dati korisnicima informacije, iako u zakonima postoje neka ograničenja.

Za olakšavanje rada prvo bi bilo nužno izmijeniti *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, te ga uskladiti sa preporukama Vijeća Europe i ostalim zakonima vezanima

23 *Pravilnik o korištenju arhivskog gradiva*, „Narodne novine“, br.67/99, čl. 8.

24 *Zakon o pravu na pristup informacijama*, „Narodne novine“ br. 25/13., čl. 18.

25 *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, „Narodne novine“ br. 105/97., čl. 19.

prvenstveno uz dostupnost gradiva, a koji su već usklađeni sa preporukama Vijeća Europe. Isto tako bilo bi nužno uz promjenu *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima* promijeniti i *Pravilnik o korištenju arhivskog gradiva*, te ih uskladiti i izmijeniti nedosljednosti kako bi se spriječila proturječnost između ta dva pravna akta.

Zaključak

Arhivi u posljednjih nekoliko godina pokušavaju otvoriti vrata za sve korisnike, pokušavaju upoznati javnost sa svojom stručnom, kulturnom, znanstvenom, upravnom i uslužnom djelatnošću, kao i s vrijednim povijesnim izvorima o kojima skrbe. Da bi se što više približili korisnicima arhivi obilježavaju Međunarodni dan arhiva priređuju izložbe, organiziraju predavanja, radionice, promocije knjiga, stručne skupove i druge promotivne događaje promičući na taj način multikulturni pristup nacionalnoj povijesti i kulturi, a ponajviše svjedoče o važnosti zaštite pisane kulturne baštine.

Pregledom do sad sveg iznesenog vidljivo je da se arhivi trude što više otvoriti javnosti, ali im zakoni baš ne pomažu u tome. Pri svakom susretu s korisnicima pitamo se jesmo li prekršili koji od svih zakona i pravilnika kojih bi se trebali držati i poštovati ih. S obzirom da se trenutno govori o izmjeni *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*, mislim da bi bilo dobro da se novi *Zakon* što više uskladi s preporukama Vijeća Europe, ali i drugim važećim zakonima i pravilnicima u Hrvatskoj koji se dotiču pitanja tajnosti podataka, pristupa informacija i zaštite osobnih podataka. Isto tako bilo bi dobro da se izmjeni *Pravilnik o korištenju arhivskog gradiva*, i da on bude od koristi pri radu sa korisnicima, a ne da nam više odmaže nego pomaže. S obzirom koliko pisane kulturne baštine čuva u arhivima koju su arhivi voljni pokazati javnosti i trude se sve više u tome, bilo bi dobro da im i zakoni i pravilnici pomažu i koriste u svakodnevnom radu.

Summary

The recommendation of the Council of Europe is that the laws and regulations relating to access to public archives should be coordinated and in compliance with the laws relating to similar issues, especially those referring to the questions of access to information stored in public administration and the questions of data protection. What is the situation in Croatia and how consistent are the laws and regulations relating to the protection of personal data, the availability of information and archival regulations? Considering the fact that there are many inconsistencies in laws that are not from related areas, which laws and regulations should be applied and according to which regulations to act in certain situations.

ARHIVSKA PEDAGOGIJA KAO DIO PROCESA MODERNIZACIJE ARHIVSKIH USTANOVA

„Gledaj na čovjeka kao na rudnik prepun dragulja neprocjenjive vrijednosti. Samo obrazovanje može mu pomoći da otkrije svoje bogatstvo i tako omogući sebi i čovječanstvu da djeluje i stvara na dobrobit svih.“

Iz zapisa o Baha 'u' Ilah

Abstrakt: Rad obrađuje aktualnu problematiku koja posljednjih godina sve više zaokuplja pažnju arhivskih stručnjaka. Premda je potreba otvaranja arhivskih ustanova javnosti, s posebnim naglaskom na ostvarivanje obrazovnog potencijala arhiva, prepoznata u svijetu unazad par desetljeća, ta je tematika u arhivskim ustanova na području Republike Hrvatske aktualizirana tek posljednjih godina.

Poimanje i definiranje arhiva te njegova uloga u društvu, doživljavana je kroz funkciju prikupljanja, pohranjivanja i čuvanja gradiva, no promjenom te paradigme arhivi prestaju biti samo čuvari kulturne baštine, već postaju aktivni sudionici koji se organiziranjem različitih kulturno-prosvjetnih aktivnosti otvaraju i približavaju zajednici u kojoj djeluju. Kao posljedica modernizacije i približavanja arhivskih ustanova javnosti, sve se više ističe njihova pedagoška funkcija koju je potrebno teorijski uspostaviti, razraditi i definirati ključne pojmove kako bi postigla zadovoljavajuću profesionalnu razinu.

Ključne riječi: Kulturno-prosvjetna djelatnost arhiva, odgojno-obrazovni sustav, pedagoška funkcija arhivskih ustanova, arhivska pedagogija, arhivski pedagog.

ARCHIVAL PEDAGOGY AS PART OF THE MODERNIZATION OF ARCHIVAL INSTITUTIONS

Abstract: This paper deals with current issues that in recent years more and more important archival experts. Although the need to have a public archival institutions, with particular emphasis on achieving educational potential archives, recognized in the world in the past few decades, this is the theme of archival institutions in the Republic of Croatia actualized only in recent years.

The understanding and definition of the archive and its role in society, was seen through the function of collecting, storing and preserving records, but changing the paradigm archives cease to be only guardians of cultural heritage, but become active participants in organizing various cultural and educational activities open and closer to the community which they operate. As a result of modernization and convergence of archival institutions of the public, increasingly emphasize their pedagogical function that needs to be theoretically systematize, analyze and define key terms in order to achieve a satisfactory professional level.

Keywords: *Cultural and educational activities of archives, educational system, educational function of archival institutions, archival pedagogy, archival educator.*

Uvod

Arhivi u današnje vrijeme teže postati središta kulturnih, znanstvenih i opće društvenih zbivanja, stoga je i područje djelovanja arhivistike znatno izmijenjeno i prošireno, posebice pod utjecajem razvoja informacijskih tehnologija, gomilanjem znanja i sve većim pridavanjem vrijednosti informacijskim znanostima. Otvaranjem arhiva široj javnosti tijekom druge polovice 20. stoljeća, arhivi su ponudili i niz novih informacijskih službi i usluga za građane. U takvim društvenim okolnostima, djelatnost arhiva više se ne svodi samo na preuzimanje, smještaj i davanje arhivskog gradiva na korištenje¹. Osluškujući potrebe iz različitih područja funkcioniranja suvremenog društva, arhivi su primorani transformirati se i pronaći odgovarajuće načine kako bi pružili uslugu i odgovore aktualnim interesima zajednice u kojoj djeluju. Pristupom u kome bi se polazilo od potreba društva i uređivanjem arhivskog sustava koji je okrenut prema širem krugu korisnika, učinio bi se, dugoročno gledano, velik korak u modernizaciji arhivske djelatnosti, njeno napredovanje i kontinuirani razvoj.

Modernizaciju i razvoj arhivske djelatnosti prate aktualne teme i recentni radovi s područja elektroničkih zapisa, definiranja arhivskog gradiva u suvremenim uvjetima poslovanja, radovi o standardizaciji arhivske profesije, o arhivskoj etici, kao i općenito o ulozi arhiva u suvremenom društvu. Ravnopravno ovima, kao i drugim nespomenutim arhivskim pitanjima i temama, sve češće se ističe pojava arhivske pedagogije u okviru arhivske djelatnosti i njena važnost u pomicanju svijesti o djelatnosti arhiva, ali i o budućnosti arhiva.

¹ Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima, „NN“ 105/1997., 64/2000., 65/2009., arhivi su definirani kao javne ili privatne ustanove za čuvanje, zaštitu, obradu i korištenje arhivskoga gradiva.

Modernizacija arhiva i kulturno-prosvjetna djelatnost arhiva

Od kada je čovjeka i njegove smislene akcije koja se temelji na nekome planu, a koji za svoj cilj ima unapređenje kvalitete života, možemo govoriti o postupcima koji su stvarali osnovne pretpostavke društvenog razvoja odnosno modernizacije u najširem smislu.

Usporedno s modernizacijom znanosti i obrazovanja tijekom 20. stoljeća, razvijaju se i arhivi kao dio sustava ustanova u kulturi. Temeljnim iskorakom i promjenom u poimanju arhivistike, od pomoćne povijesne znanosti do autonomne znanstvene discipline, nameće se potreba za širokom paletom novog, stručnog, visokoobrazovanog profila arhivista koji bi trebali biti u stanju odgovoriti svim izazovima razvojnog trenutka kao i potrebama suvremenog društva. U procesu modernizacije arhivske djelatnosti ističe se važnost aktivnosti vezanih za korištenje arhivskog gradiva te se, u tom kontekstu, sve značajnija uloga povjerava aktivnostima s područja kulturno-prosvjetnih aktivnosti, kao jedne od osnovnih djelatnosti arhivskih ustanova u kojima se zrcali održivost i kontinuirani razvoj arhivske djelatnosti usmjerene širim slojevima društva. Takvom korjenitom promjenom pristupa, tradicionalne zadaće arhivskih ustanova (prikupljanje, zaštita, obrada itd.) podređene su funkciji pružanja informacijskih usluga i otvaranju arhivskih ustanova različitim društvenim grupama, čime arhivi gube elitističku ulogu zadovoljavanja potreba isključivo istraživačkih i znanstveno usmjerenih krugova. „Promjene društvenih očekivanja, uz mogućnosti suvremenih tehnologija, najviše su utjecale na stvaranje novih korisničkih usluga u arhivima.“²

B. Stulli³ ističe da, dugoročno gledano, kulturne ili znanstvene ustanove ne mogu funkcionirati same za sebe, odvojeno i izolirano od društva i usmjereno samo na interne aktivnosti ili isključivo na znanstveni i stručni rad. Važnost, ali i vrijednost ustanova u kulturi, upravo je u toj posvećenosti i sudjelovanju u obogaćivanju pojedinaca, odnosno u obogaćivanju kompletne zajednice u kojoj egzistiraju. „Čovjek je društveno i duhovno biće, biće kulture. Svaki je pojedinac pripadnik određenog društva i određene društvene grupe, određene kulture, što će reći da je njegov život moguć jedino u zajednici.“⁴ Stoga je upravo uključivanje i intenzivno sudjelovanje arhiva u svakodnevnom društvenom životu osnova suvremenog procesa modernizacije djelatnosti.

Arhivsko je gradivo neiscrpan izvor informacija i trag povijesnih procesa te kao takav predstavlja nezaobilazno sredstvo u službi znanstveno-istraživačkih i pravnih potreba. No, važnost arhivskog gradiva neupitna je i u ispunjavanju ciljeva kulturno-prosvjetne djelatnosti. Arhivsko gradivo i arhivske ustanove u sebi kriju golem obrazovni potencijal, koji svoju snagu crpi iz činjenice posjedovanja originalnog arhivskog dokumenta.

2 S. Ćosić; V. Lemić, Rad arhiva u uvjetima suprotstavljenih utjecaja: država - društvo – korisnici, *Arhivski vjesnik*, 49, zagreb 2006., 7-19.

3 B. Stulli, *Arhivistika i arhivska služba. Studije i prilozi*, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 1997., 357.

4 N. Skledar, *Čovjek i kultura: uvod u socio-kulturnu antropologiju*. Zaprešić: Matica Hrvatska, 2001.

Kako obrazovni potencijal arhivskih ustanova ne bi ostao neiskorišten, u sferi kulturno-prosvjetnih aktivnosti organiziraju se različiti oblici rada s ciljem približavanja javnosti, upoznavanja zajednice s djelatnošću arhiva i privlačenja sve većeg broja korisnika različite strukture. Širenje kruga korisnika arhiva jedna je od trajnih zadaća suvremenih arhiva.

Sredstva kojima se arhivi služe kako bi ostvarili kontakt s javnošću, prvenstveno su stručne i znanstvene publikacije arhiva, kao i posebna izdanja namijenjena kulturno-prosvjetnom i promidžbenom djelovanju. U posljednje vrijeme, također u skladu s društvenim potrebama, i arhivske publikacije su prilagođene ciljanoj korisničkoj zajednici- počevši od izbora teme i sadržaja do opreme publikacija i njenih dodatnih (didaktičkih) mogućnosti. Također, suradnjom s kinematografijom arhiv ostvaruje svoju kulturno-obrazovnu ulogu i obogaćuje ponudu arhiva. Film je medij koji, ako bilježi činjenice svakodnevnog suvremenog života, ostaje nezamjenjivo svjedočanstvo o zabilježenim događajima i kao takav, ovisno o sadržaju, dragocjen je izvor povijesnih informacija. Nadalje, arhivske izložbe predstavljaju oblik kulturno-prosvjetne djelatnosti o čijoj se svrsishodnosti raspravlja prvenstveno u sferi stvarne koristi u obrazovne svrhe, s obzirom na nerazmjernost truda i sredstava uloženi u njihova ostvarenja u odnosu na broj posjetitelja koji općenito opada kada su u pitanju javne izložbe. No, Stulli⁵ ističe da, ukoliko izložbe zadovoljavaju neke od osnovnih preduvjeta, kao što su izbor odgovarajuće teme; studiozan plan izložbe kao rezultat temeljitih predradnji; suvremena interpretacija teme; korištenje komplementarnih, a ne samo arhivskih eksponata; izbor odgovarajućih stručnjaka za postav izložbe, uključivši, po potrebi, i vanjske suradnike; izbor pravog mjesta, prostora i vremena za održavanje izložbe, tad izložbe uistinu ispunjavaju svoju kulturno-obrazovnu ulogu i postaju pogodan i neophodan oblik rada. Osim navedenih kulturno-prosvjetnih aktivnosti arhiva, potrebno je istaknuti predavanja raznovrsne tematike, kreativne radionice, kao i suradnju na različitim projektima i programima sa školskim i visokoškolskim institucijama te drugim ustanovama u kulturi.

Sve arhivske ustanove ne mogu jednako intenzivno razvijati kulturno-prosvjetne aktivnosti. Veće mogućnosti imaju starije i veće ustanove, organizacijski konsolidirane, s većim brojem središnjih fondova i zbirki, s većim materijalnim i kadrovskim mogućnostima. No, nije sve samo u materijalnim i ostalim objektivnim mogućnostima, vrlo je važno i pitanje subjektivnih faktora, a prije svega pitanje naše osobne inicijative, našeg shvaćanja važnosti ovog područja rada svake arhivske ustanove, naše sposobnosti u korištenju raspoloživih sredstava same ustanove i mogućnosti koje može dati suradnja sa srodnim ustanovama i faktorima kulturno-prosvjetnog života.

S ciljem modernizacije arhiva, cjelokupnu kulturno-prosvjetnu djelatnost treba prožimati nastojanje oko što učinkovitije primjene postojećih oblika rada prožetih sa što više invencije i stvaralačkog nadahnuća. Priroda kulturno-prosvjetne

5 B. Stulli, *Arhivistika i arhivska služba. Studije i prilozi*, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 1997., 360.

djelatnosti ne trpi šabloniziranje, neinventivnost i stagnaciju, te se upravo u tome krije njena modernizacijska i progresivna uloga.

Modernizacija arhivskih ustanova kod nas, u odnosu na europska događanja, kasnila je gotovo cijelo desetljeće. Razlozi takve situacije prvenstveno su ekonomske prirode (zemlje u tranziciji), ali i tehničko-tehnološke ili političke prirode. Suvremeni pravac razvoja arhivske struke, kao i sve brži protok informacija, otvara široku mogućnost suradnje i usvajanja iskustava drugih arhiva i srodnih ustanova u zemlji i inozemstvu, što nam opet nudi mogućnost novih rješenja u cilju modernijeg pristupa arhivu i, u tom kontekstu, povezivanje arhivske djelatnosti sa odgojno-obrazovnim ustanovama predstavlja relativno novu praksu u arhivskoj struci.

Značaj i uloga odgoja i obrazovanja u arhivskim ustanovama

Pedagoško određenje odgoja i obrazovanja

Pojmovi *odgoj* i *obrazovanje* dio su pedagoške terminologije, no problemima i mogućnostima procesa koje oni obilježavaju ne bavi se isključivo pedagogija. Obzirom da je riječ o pojmovima u kojima su sažeti procesi koji definiraju svakog pojedinca, određuju ga i usmjeravaju njegovo razmišljanje i djelovanje u različitim društvenim situacijama i okvirima, s različitih polazišta, odgojem i obrazovanjem bave se i druge znanstvene discipline.

Odgoj i obrazovanje u svojoj djelatnoj funkciji međusobno se prožimaju i nadopunjuju. Odgoj bez obrazovanja i obrazovanje bez odgoja jednostran je proces. Odgoj i obrazovanje predstavljaju društveni fenomen koji se ne može odvojiti od procesa socijalizacije, tj. uvođenja pojedinaca u društvo, kao niti od institucija koje imaju tu ulogu. U okviru sociološkog pristupa proučavaju se odnosi između odgojno-obrazovnog sustava i drugih sustava u društvu, struktura i funkcioniranje tog sustava s različitim društvenih aspekata, kao što su ekonomski, politički, demografski, ali i vrijednosni aspekti.

Razmatrajući temeljne zakonitosti obrazovanja i odgoja, Nikola Pastuović⁶ daje prikaz temeljnih pojmova odgoja i obrazovanja, određujući pojam *edukacija* kao viši rodni pojam za pojmove *obrazovanje* i *odgoj*. *Obrazovanje* i *odgajanje* jesu *organizirano učenje*. Učenje je organizirano onda kada je usmjereno prema određenom cilju, tj. kada je namjerno, te kada je olakšano sredstvima vanjske podrške kojima se nastoje stvoriti što bolji uvjeti za uspješno učenje u smislu postizanja njegovih ciljeva (plan i program, udžbenik, poučavanje, odnosno osposobljeni učitelj, prostor, tehnička pomagala i dr.). Složenicom *obrazovno-odgojni proces* (umjesto odgojno-obrazovni) uvažava se činjenica da je u edukaciji zastupljenije obrazovanje od odgajanja.

6 N. Pastuović, *Edukologija: integrativna znanost o sustavu cjeloživotnog obrazovanja i odgoja*. Zagreb: Znamen, 1999.

U okviru sociologije obrazovanja razlikuje se sociologija formalnog i sociologija neformalnog obrazovanja.⁷ Proces obrazovanja traje tokom čitavog života i u svojoj biti sažima i povezuje formalno, neformalno i informalno obrazovanje⁸ u razvoju i oblikovanju pojedinca. Sva tri navedena oblika obrazovnih aktivnosti zajedno čine homogenu cjelinu koja se naziva konceptom cjeloživotnog učenja (engl. *Long Life Learning*)⁹. Suvremeno društvo često se obilježava kao „društvo koje uči“. Ideja permanentnog ili cjeloživotnog obrazovanja, kao i promišljanja o ulozi informacijskih tehnologija u obrazovnim sustavima, postaju nezaobilazna i dominirajuća u razmatranjima obrazovanja. Što je neko društvo razvijenije, ono više uočava vrijednost obrazovanja i posvećuje mu veću pažnju. Istodobno, vrijednost znanja, inovativnosti i kreativnosti veća je što je razina obrazovanosti u društvu viša. Obrazovne politike razvijenih zemalja temelje se na konceptima cjeloživotnog učenja, odnosno „društvu koje uči“, a ono se bazira na razvoju ljudskih resursa kroz različite oblike učenja u svim životnim razdobljima.

„Obrazovanje je vrsta društvenog iskustva kroz koje djeca uče o sebi, razvijaju sposobnosti suodnosa i usvajaju temeljna znanja i umijeća. To bi iskustvo trebalo početi u ranom djetinjstvu, u različitim oblicima (ovisno o situaciji), ali uvijek uz sudjelovanje obitelji i lokalne zajednice.“¹⁰ U najširem smislu, obrazovanje uključuje stjecanje znanja i razvijanje vještina, te prenošenja normi i vrijednosti društva, odnosno kulturnu reprodukciju.¹¹ Obrazovanje, odgoj i kultura su, prema tome, snažno uzajamno povezani. Čovjek uči ne smo tijekom institucionaliziranog i organiziranog prijenosa znanja, već tijekom cijeloga života, kroz partnerski odnos različitih društvenih sustava.

7 Predmet istraživanja sociologije obrazovanja: Međuodnos globalnog društva i obrazovanja; Međuodnos pojedinih društvenih sfera i obrazovanja; Odnosi u institucijama i između institucija obrazovanja; Utjecaj funkcionalnog obrazovanja (E. Islamović, *Sociologija obrazovanja*, Bihać 2013., 73-78.)

8 *Formalno obrazovanje* definira se kao institucionalno obrazovanje, a podrazumijeva proces koji se događa unutar jasno definiranog i određenog formalno-obrazovnog sustava, zakonski je legitimirano, a krajnji mu je rezultat stjecanje određenih znanja i sposobnosti. *Neformalno obrazovanje* je tip obrazovnog procesa koji podrazumijeva izvaninstitucijske obrazovne aktivnosti kojima se stječu određena znanja i vještine, a sudjelovanje u takvim aktivnostima je dobrovoljno. Neformalnim obrazovanjem zadovoljavaju se dopunske, dodatne ili alternativne potrebe učenja koje mogu, ali i ne moraju biti povezane sa sustavom formalnog obrazovanja. *Informalno ili samoobrazovanje* podrazumijeva razne oblike stjecanja znanja i vještina koje obuhvaćaju samoinicijativne ili spontane oblike obrazovanja, tj. spontane oblike prijenosa znanja, stavova, vještina.

9 Cjeloživotno učenje (engl. *Long Life Learning*) tumači se kao kontinuirana aktivnost na unaprijeđenju znanja, vještina i sposobnosti unutar osobne, građanske, društvene i poslovne perspektive. Potreba kontinuiranog razvoja permanentnog obrazovanja mora slijediti suvremene trendove i potrebe prakse.

10 *Učenje: blago u nama: izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće*, priredio Jacques Delors i ostali. Zagreb: Educa, 1998., str. 26.

11 Kulturna reprodukcija je pojam koji označava prijenos kulturnih vrijednosti i normi s jedne generacije na drugu. Kulturna reprodukcija odnosi se na mehanizme na osnovu kojih se održava kontinuitet kulturnih iskustava kroz vrijeme. (E. Islamović, *Socijologija obrazovanja*, Bihać 2013., str. 139.).

Nikola Skledar obrazovanje definira kao „proces duhovnog formiranja čovjeka, njegove osobe, kultiviranje njegove samosvijesti i društvene svijesti“. Naobrazba je ujedno i rezultat (iako ne konačan) toga nikad završenog procesa. Ona, dakle, nije samo stjecanje i posjedovanje informacija, katalogizacija činjenica i pasivnog znanja, nego je to sustav spoznaja koje kao motivacijski činitelj utječu na oblikovanje i razvoj čovjekova svjetonazora i shvaćanja svijeta, njegovih teorijsko-praktičkih stavova i uvjerenja.¹² Obrazovanje je kompleksna pojava koja se može promatrati iz različitih aspekata, a najuže je povezano s odgojem i socijalizacijom. Obrazovanje je, po svom cilju, sadržaju i organizaciji, kao i odgoj, društveno uvjetovano.

Uloga obrazovanja u procesu društvenog napretka u modernim društvima je neupitna i nezamjenjiva. Ono je od presudnog značaja, ne samo za opstanak i razvoj društva nego i sve značajnije za društveni status pojedinaca i društvenih skupina. Obrazovanje nije svrha samom sebi, već je poprimilo funkciju sustavne, formalne transmisije znanja, vještina i društvenih vrijednosti. Cilj suvremenog odgoja i obrazovanja kroz djelovanje socijalizacije je omogućavanje ne samo društvenih normi i vrijednosti nego i stvaranje osobnosti i individualizacije. Putem obrazovanja pojedinac spoznaje sebe, svoju povijest, nastanak i strukturu društva, procese u prirodi i odnose u društvu. Dakle, pored usvajanja određenih znanja i sposobnosti, naročito pismenosti, obrazovanje ima značajnu ulogu u prenošenju znanja, kulture i tradicije društva.¹³

Institucionalizacija i profesionalizacija¹⁴ odgoja i obrazovanja omogućila je visok stupanj planske usmjerenosti i djelotvornosti odgoja i obrazovanja budući da ga izvode stručne i osposobljene osobe za djelatnost odgoja i obrazovanja, u posebno organiziranim uvjetima, s posebnom tehnikom i tehnologijom i posebno utvrđenim programima rada. Institucionalizacija obrazovnog procesa odigrala je ključnu ulogu u modernizacijskim procesima novovjekovnih društava.

U modernim društvima obrazovanje ima sve veću važnost. Društveni razvoj i napredak uvjetuju potrebu višeg i kvalitetnijeg obrazovanja ljudi. U skladu s potrebama društva koje se razvija, postavljene su velike obveze pred obrazovni sustav. Ubrzane društvene promjene, ekonomski zahtjevi i mnoga nova znanja tjeraju pojedince da usvajaju posebna znanja i vještine, koje će im omogućiti da budu učinkoviti i uspješno obavljaju različite uloge.

12 N. Skledar, *Čovjek i kultura: uvod u socio-kulturnu antropologiju*, Zaprešić: Matica Hrvatska, 2001., str. 177.

13 Znanje se u europskom kvalifikacijskom okviru definira kao teoretsko i/ili faktičko znanje. Vještine se definiraju kao kognitivne (uključujući upotrebu logičkog, kreativnog i intuitivnog mišljenja) i praktične. Kompetencije se opisuju u terminima odgovornosti i autonomije u učenju i radu.

14 Profesionalizacija označava „proces u kojemu ljudi istog zanimanja, koristeći svoj monopol u određenom području znanja, zajednički nastoje steći i zadržati određenu poziciju moći, kako bi kontrolirali vrijednost svoje struke.“ (D. Branković, *Profesionalizacija arhivske službe*; prema: Thomassen, T. A small Country in the World of Archiv Education: the Dutch Case, *Arhivski vjesnik*, 40, Zagreb 1997., str. 95.).

Osim obrazovnih ustanova, arhivi, kao dio sustava ustanova u kulturi, također moraju pratiti i aktualne potrebe društva i odgovarati na njih, zadovoljavajući pri tom individualne potrebe i specifičnosti pojedinaca. Obrazovanje nije nužno vezano uz odgojno-obrazovne ustanove, ono se može vršiti u različitim društvenim institucijama i na potpuno neformalan i spontan način.

Školu kao sustav institucionalnog obrazovanja i odgoja često se kritizira zbog prevelikog udaljavanja od života. Od epohe humanizma do danas vršeni su mnogi pokušaji da se škola poveže sa društvenim životom i postane „sam život“ (aktivna škola) i „društvo u malom“ (Dewey). Značajne mogućnosti što ih „zornoj nastavi“¹⁵ pruža korištenje arhivskog gradiva, bile su povodom uspješnom razvitku suradnje arhiva s odgojno-obrazovnim ustanovama. Reformom odgojno-obrazovnog sustava traži se najadekvatnija zastupljenost svake nastavne discipline i njihova harmonična cjelina, modernizacija nastavnog procesa, i suvremena, znanstveno-egzaktna interpretacija nastavnog gradiva. Shvatiti te intencije i društvene potrebe, dati svoj doprinos njihovu ostvarenju, to je glavno pitanje za daljnji uspješan razvitak suradnje arhiva s odgojno-obrazovnim ustanovama. Kako bi nadopunili, obogatili i oplemenili propisane planove i programe obrazovnih ustanova arhivi imaju mogućnost obrazovnom sustavu ponuditi drugačiji pristup usvajanju znanja i vještina, na nov i kreativan način kojim će se potaknuti kompletan razvoj pojedinca.

Partnerstvo arhiva i odgojno-obrazovnih ustanova

U suvremenom društvu obilježenom značajnim utjecajem visoke tehnologije i masovne kulture, informalno obrazovanje osim sredstava masovne komunikacije provode institucije javnog informiranja i institucije u kulturi. Arhiv, kao institucija informalnog obrazovanja ima važnu ulogu u razvijanju motivacije za učenje i u poticanju nastavka formalnog obrazovanja, kao i u njegovom harmoničnom nadopunjavanju i oplemenjivanju.

Suradnjom i partnerskim odnosom arhivskih ustanova s ustanovama odgojno-obrazovnog sustava razvija se nova kulturna politika arhiva više okrenuta javnosti, te se ostvaruje dugoročna korist za obje ustanove. Arhivi se spuštaju s pijedestala posvećenosti „eliti“ i uskom krugu istraživača, mahom povjesničara, te se otvaraju novim korisnicima o kojima ovisi budućnost arhivskih ustanova, jednako kao i ostalih ustanova u kulturi.

¹⁵ **zorna nastava**, nastava koja se zasniva na dosljednoj primjeni didaktičkoga principa zornosti (očiglednosti), koji podrazumijeva ukupnost osjetilnih iskustava nastalih u spoznavanju činjenica. Nasuprot „učenju iz knjiga“, zorna nastava uzima u obzir učenje u okruženju, te se temelji na bogaćenju predodžaba o okolinskoj zbilji, pri čemu sudjeluju sva osjetila i njihovi modaliteti. Zornost u nastavi ima važnu ulogu u spoznavanju jer prikupljene činjenice omogućuju povezivanje i izgradnju pojmova, odnosno, misaono apstrahiranje kojim se dolazi do uopćavanja. Nastava potpomognuta predmetima iz izvorne stvarnosti (npr. biljke, rude) ili izravnim promatranjem okoline, praćenjem događaja, umjetnim nastavnim sredstvima (modelima) pridonosi osjetilnomu promatranju, a time i jasnijoj spoznaji. // Hrvatska enciklopedija online. Hrvatska enciklopedija, 1999.-2009. URL: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67419> (14.06.2014.)

Govoreći o brizi za budućnost arhiva, poseban je naglasak potrebno staviti upravo na razvijanje svijesti kod djece, kroz proces obrazovanja, o ulozi i važnosti arhiva, kao i njihovom značaju za funkcioniranje cjelokupnog društvenog sustava. Svijest o važnosti čuvanja dokumenata kod djece pitanje je općekulturnog značaja, a potiče se prezentiranjem arhiva u odgojno-obrazovnim ustanovama. Kad bi uloga arhiva ostala na onome što je bila u svojim počecima, dakle kad bi se ograničila samo na čuvanje, obrađivanje i pohranjivanje gradiva, arhivska bi djelatnost sigurno bila osuđena na polaganu stagnaciju, a samim time i nazadovanje. Stoga je, prije svake druge promjene, nužna transformacija u svijesti ljudi o mjestu i ulozi arhiva, kao ustanova u kulturi, u suvremenom društvu. Kako bi kulturno-obrazovna djelatnost arhiva u suvremenom društvu na pravi način uspostavila interakciju sa javnošću, nužno je nadrasti neinventivnost i monotoniju u predstavljanju dokumenata i usvojiti, u mjeri u kojoj struka i realne mogućnosti dopuštaju, nove i suvremene oblike rada.

Odgojno-obrazovne ustanove u Republici Hrvatskoj često u svojim planovima i programima izostavljaju arhive, muzeje i knjižnice kao potencijalne partnere u obrazovanju djece. Arhivi i odgojno-obrazovne ustanove postat će snažni partneri u obrazovanju mladih generacija, samo ako obje strane prepoznaju priliku koju nudi jedna dugotrajna interaktivna suradnja. Kako bi se proces međusobne suradnje odvijao nesmetano, u arhivima treba izraditi program za takav aspekt djelatnosti kojim bi se točno definirala pedagoška funkcija arhivskih ustanova.

Potencijal arhiva u području obrazovanja uistinu je velik i izlazi iz okvira sadržajne usmjerenosti isključivo na nastavu povijesti, ali je i neiskorišten. Arhivsko gradivo sadržajno pokriva različita područja iskoristiva u obrazovne svrhe, usmjerava učenike na istraživački rad i pruža različite didaktičko-metodičke mogućnosti kroz neposrednu manipulaciju izvornim dokumentima, publikacijama, mapama, plakatima, kartama, audio i video materijalima i drugim originalnim arhivskim gradivom. Analizom i korištenjem arhivskog gradiva, između ostalog, potiče se i razvoj kritičkog mišljenja i obogaćuje informacijska pismenost učenika.

Dakle, kako sadržajni i didaktički potencijal arhivskog gradiva ne bi ostao neiskorišten, nužno je da arhivi razmotre moguće oblike dugoročne suradnje, temeljene na programima i projektima osmišljenima i izrađenima isključivo za obrazovnu svrhu. Oblikovanjem specifične usluge namijenjene ustanovama obrazovnog sustava, kao posebnim korisničkim skupinama arhiva, arhivistima se otvara posve novo područje djelovanja, koje izlazi iz dosadašnjih okvira arhivske djelatnosti.

S obzirom da je ovaj oblik obrazovne suradnje relativno nov i tek je u povojima, prije svega potrebno je odgojno-obrazovne ustanove upoznati s onim što im nudi arhivska ustanova (upoznavanje profesora i djelatnika škole, organiziranje predavanja za profesore s tim ciljem i sl.) i što im može pružiti u određenom razdoblju. Osim već spomenutih informativnih predavanja za djelatnike obrazovne ustanove, arhivi moraju olakšati takvo saznanje odgovarajućim pismenim informacijama. Uz postojeće vodiče kroz arhivsko gradivo, tematske vodiče i druga arhivska

znanstveno-obavijesna pomagala, moguće su i specijalne informacije baš za nastavne potrebe, a njihov sadržaj i oblik diktiraju nastavne potrebe i plan suradnje arhiva s nastavom. Zatim je potrebno da se zajedno razmotre sadržaj, oblici i svi modaliteti suradnje i, konačno, potrebno je „inicirati izradu novog nastavnog programa, usuglašenog sa stupnjem školovanja, pedagoškim principima i metodikom nastavnih predmeta“.¹⁶ Programe i projekte suradnje odgojih ustanova s arhivima potrebno je izraditi u suradnji s pedagogom, kao stručnim suradnikom u obrazovnoj ustanovi (potencijalno, i u arhivu), sveučilišnim profesorima, arhivistima i predmetnim profesorima u školama, te uz angažman i podršku resornih ministarstava obje ustanove, odnosno Ministarstva kulture i Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta.

Branković¹⁷ ističe kako je za uspješnu suradnju arhiva i obrazovne ustanove potrebno zadovoljiti dva osnovna preduvjeta. Prvi preduvjet uspješnog partnerstva arhiva i škole je pismeni sporazum oko oblika partnerstva kojeg sklapaju. Takav sporazum dugoročnog je karaktera i sadrži dogovor o programu suradnje koji mora biti prilagođen konceptu i stupnju školovanja, sa preciziranim sadržajnim i metodološkim ciljevima ovakve suradnje. Drugi preduvjet uspješnog partnerstva je utvrđivanje odgovornih osoba za suradnju arhiva i obrazovne ustanove, koje imaju obvezu distribucije informacija, ali i suradnje putem e-mail adresa i telefona, kao i organizaciju koordinacijskih sastanaka. Također, u ostvarivanju partnerskog i suradničkog odnosa, Branković naglašava nužnost definiranja osnovnog cilja suradnje arhiva i obrazovne ustanove, koji bi u principu trebao biti razvijanje i unapređivanje istraživačke i informacijske kompetencije, te povijesno i političko obrazovanje učenika, i osiguravanje financijskih sredstava, kojim bi se osiguralo stručno osoblje, te radni materijali potrebni tijekom zajedničkog rada.

Kada govorimo o oblicima suradnje arhiva i odgojno-obrazovnih ustanova i metodama rada, potrebno je naglasiti kako je do sada ta suradnja uglavnom bila ograničena na posjete arhivima ili pak posjete izložbama arhivskih dokumenata. Također, potrebnim smatram naglasiti kako su tom suradnjom uglavnom bili obuhvaćeni učenici viših razreda osnovne škole, zatim srednjoškolci i studenti. Ustanove predškolskog odgoja i obrazovanja, kao ni niži razredi osnovnih škola, najčešće nisu bili uključeni niti u jedan oblik suradnje s arhivskim ustanovama, što bi svakako trebalo promijeniti ponudom odgovarajućih sadržaja, osmišljavanjem radionica i različitih igara s ciljem upoznavanja kulturno-povijesne baštine.

Također, suradnju arhiva i odgojno-obrazovnih ustanova od sada bi trebalo usmjeriti na odvijanje stručne nastave u arhivima, provođenje projekata s povijesnom tematikom, školska natjecanja, pisanje radova na osnovu arhivskog gradiva, istraživački rad, diskusijske sastanke uz prisustvovanje nekolicine predavača i što većeg broja diskutanata, razgovore za „okruglim stolom“, projekcije obrazovnih dokumentarnih filmova, cikluse predavanja sa arhivističkom ili povijesnom temom,

16 Dnijela Branković, Arhivi i škole: negovanje i razvijanje odnosa prema kulturnoj baštini, *Atlanti* 23, N.2, Trst 2013., 99.

17 Isto, str. 101.

organiziranje praktičnog rada učenika s arhivskim gradivom i sl., pri čemu je nužno osigurati da sadržaj i oblik rada bude prilagođen spoznajnim i razvojnim mogućnostima ciljane dobne skupine.

Iako je u radu već naglašavana potreba prilagođavanja svih aktivnosti uvjetima i potrebama zajednice, ali i pojedinca, o njima je posebno važno voditi računa pri izboru i kombiniranju oblika rada. Bez obzira o kojoj metodi i obliku rada se radi, svaka aktivnost zahtijeva temeljite pripremne radove, organiziranje određenih faza aktivnosti, a često i dugotrajne poslove osmišljavanja zajedničkog rada. Savjesnost i stručnost u njihovu izvršenju preduvjet su zadovoljavajuće kvalitete ostvarenja. Takav pristup isključuje improvizaciju, nedorečenost i slabu kvalitetu, koji bi mogli više štetiti negoli koristiti ciljevima partnerskog odnosa arhiva i odgojno-obrazovne ustanove. Kako bi se izbjegle neželjene situacije i osigurao kvalitetan, sustavno i planski organiziran rad, kojim bi arhivi istaknuli svoju obrazovnu ulogu i modernizirali svoju djelatnost, posljednjih godina sve se intenzivnije govori o potrebi uključivanja stručnog osoblja u obrazovni rad arhiva, arhivskih pedagoga, kao i o potrebi osnivanja pedagoških odjela.

Uloga arhivske pedagogije i arhivskog pedagoga

U jednom od svojih pojmovnih određenja, a u kontekstu obrazovne funkcije, arhiv predstavlja mjesto drugačijeg doživljaja obrazovanja, obrazovnih sadržaja i zabave. Obrazovanje u arhivima postoji od kada postoje arhivi u današnjem smislu riječi, no tek se posljednjih godina, uvođenjem pedagogije u arhivsku struku, veći naglasak stavlja na stvarnu važnost organizirane i sustavno provedene edukacije u arhivima, s ciljem otvaranja arhiva za sve posjetitelje, posebice za one najmlađe. Danas je obrazovanje u arhivima i shvaćanje važnosti obrazovanja posjetitelja, kao i otvaranje arhiva u svakom pogledu, prema najširem krugu krajnjih korisnika od izuzetne važnosti za opstanak arhiva.

Arhivska pedagogija u stručnoj literaturi još uvijek nije terminološki definirana. Uglavnom se govori o obrazovnim aktivnostima i sadržajima koje arhivi osmišljavaju i nude obrazovnim ustanovama, s ciljem obogaćivanja osobnog iskustva učenja i poučavanja svakog pojedinca.

Definiciju arhivske pedagogije ponudili su autori Stančić, H. i Garić, A. u radu „Otvorenost hrvatskih arhiva prema odgojno-obrazovnom sustavu“, određujući ju kao „interdisciplinarno područje u kojemu se susreće arhivska teorija i praksa s pedagogijom, a bavi se, u najširem smislu, pripremom i obradom arhivskog gradiva u odgojno-obrazovne svrhe u skladu s dobi i interesom djece, učenika, studenata i odraslih. Arhivskom pedagogijom trebao bi se baviti arhivski pedagog kao stručno osposobljena osoba koja poznaje arhivsku teoriju i praksu te pedagoško-didaktička načela.“¹⁸

18 H. Stančić, A. Garić, Otvorenost hrvatskih arhiva prema odgojno-obrazovnom sustavu, *Arhivi i politika: zbornik radova sa stručnog skupa IV. kongresa hrvatskih arhivista*, uredila Silvija Babić. Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo, 2013., str. 235.

Arhivski pedagog zadužen je za osmišljavanje i primjerenu prezentaciju arhivske djelatnosti ciljanoj skupini korisnika, kao i za organizaciju i provođenje različitih obrazovnih aktivnosti. Zadatak arhivskih pedagoga trebao bi biti upoznavanje svih posjetitelja, posebice onih najmlađih, da postoji još jedna od mogućnosti koje nudi ovaj svijet, a to su arhivi: danas modernizirani, u novom ruhu, s novim jezikom, novim pristupom. Prenijeti kulturnu poruku arhiva prilagođenu posjetitelju, animirati arhiv, oživjeti ga i otvoriti najširem krugu krajnjih korisnika, ostvarujući pri tome društvenu zadaću samog arhiva, trebao bi biti zadatak arhivskog pedagoga. Uloga arhivskog pedagoga u obrazovnim aktivnostima arhiva trebala bi biti sastavni dio kulturne politike svakog arhiva.

Pri predstavljanju određenih sadržaja i aktivnosti arhiva, kao što su izložbe, promocije ili uređenje arhivskog prostora, pedagog bi trebao biti zastupnik interesa širokog kruga korisnika, od najmlađih do osoba treće životne dobi, kao i osoba s posebnim potrebama. Od arhivskog se pedagoga očekuje da i sam bude (su)autorom edukativnih sadržaja i programa koje arhiv nudi korisnicima kao aktivnosti.

Iako u Hrvatskoj postoji odgojno-obrazovna aktivnost arhiva, ona je nedovoljno razvijena u odnosu na odgojno-obrazovnu aktivnost stranih arhiva. U Hrvatskoj se unazad par godina posebna pažnja posvećuje upravo arhivskoj pedagogiji, u kojoj ravnatelj arhiva vide potencijal i smatraju je važnom za razvoj arhivske djelatnosti i modernizaciju arhiva. No, situacija je takva da, iako je arhivski pedagog potreban i prepoznat kao stručnjak, još uvijek nije uključen u organizacijsku strukturu i sistematizaciju radnih mjesta u arhivima.

Kroz aktivnosti koju bi obavljali, arhivski bi pedagozi znatno izmijenili dosadašnji put arhivske djelatnosti, u smislu posvećivanja veće pažnje prezentaciji gradiva javnosti, sustavnim i organiziranim otvaranjem prema širem krugu korisnika, organiziranjem obrazovnih sadržaja namijenjenih korisnicima od predškolske do treće životne dobi te promjenom načina komunikacije arhiva prema društvu, koja u konačnici i stvara krajnji arhivski proizvod, a to je imidž arhivske ustanove.

Važnu ulogu u promicanju arhivske pedagogije, koja sve više dobiva na značaju kao nužna djelatnost arhiva, ima Hrvatsko arhivističko društvo (HAD), Međunarodni institut za arhivske znanosti Trst i Maribor (engl. *International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor*) kao i druge međunarodne arhivske organizacije, društva i udruženja. Međunarodni institut za arhivske znanosti Trst i Maribor organizirao je u listopadu 2013. godine konferenciju na kojoj je jedan tematski blok izlaganja bio posvećen komunikaciji između mladih generacija i institucija koje čuvaju kulturnu baštinu (engl. *Communication to young generations and among cultural heritage institutions*)¹⁹. Također, u istom je vremenu, Hrvatsko arhivističko društvo organiziralo „IV. kongres hrvatskih arhivista“, na kojemu se iniciralo konkretnije otvaranje pitanja povezanosti arhiva i odgojno-obrazovnog sustava. Teme i sadržaji izlaganja, kao i rasprave koje su vođene tijekom Kongresa, dali su povoda za oblikovanje određenih zaključaka. S obzirom na ukazanu potrebu,

¹⁹ Svi radovi izlagača s konferencije objavljeni su u publikaciji *Atlanti*, Vol. 23 (2013), № 1. u № 2., časopisu za suvremenu arhivsku teoriju i praksu koji objavljuje Međunarodni institut arhivskih znanosti Maribor/Trst.

važnost i praksu arhivske pedagogije u Hrvatskoj i na temelju prezentiranih inozemnih primjera odgojno-obrazovnih aktivnosti arhiva (SAD, Velika Britanija), jedan od zaključaka Kongresa bio je i osnivanje Sekcije za razvoj arhivske pedagogije, te sustavno implementiranje arhivske pedagogije u rad arhiva.

U tom kontekstu, ističu se smjernice kojima se naglašava potreba nadopune Uredbe o nazivima radnih mjesta i koeficijentima složenosti poslova u javnim službama, tako da se u nju doda naziv radnog mjesta arhivski pedagog. Također, važno je odgojno-obrazovnu ponudu arhiva obogatiti i učiniti vidljivom, a to podrazumijeva organiziranje više posjeta djece, učenika, studenata arhivu, kako bi im se predstavio rad arhiva i značaj arhivske djelatnosti, organiziranje različitih radionica za učenike, učitelje i studente (arhivistička, genealoška, glagoljaška, heraldička, paleografska, povijesna, novinarska, likovna, kartografska i dr.), digitaliziranje arhivskog gradiva za potrebe nastave i njegovo objavljivanje na mrežnim stranicama arhiva, izrada elektroničkih nastavnih materijala za proučavanje i interpretaciju različitog arhivskog gradiva u skladu s nacionalnim okvirnim kurikulumom. Obavijesti o tim aktivnostima potrebno je postavljati na mrežnim stranicama arhiva (po mogućnosti u posebnoj i izdvojenoj sekciji) i društvenim mrežama. Zatim, nužno je uspostaviti suradnju sa školama i fakultetima, te u dogovoru s njima, na fleksibilan način, ostvarivati odgojno-obrazovne aktivnosti unutar i izvan samog arhiva. Posljednjom smjernicom ističe se važnost uloge arhivskog pedagoga, koji bi trebao predvoditi i koordinirati tim stručnjaka u obavljanju svih navedenih aktivnosti, te se na taj način posvetiti odgojno-obrazovnom radu u arhivu u kojem je zaposlen.

Arhivska pedagogija još nije sustavno organizirana kao djelatnost, niti terminološki jasno određena, no u posljednje se vrijeme uočava sve više aktivnosti koje za cilj imaju da se u arhivima stvore potrebni (pred)uvjeti za rad arhivskog pedagoga. Navedene smjernice predstavljaju početak sustavnog razvoja arhivske pedagogije u Hrvatskoj koja puni odgojno-obrazovni potencijal arhiva može otkrivati i ostvarivati tek kad odgojno-obrazovni rad započne. Arhivska pedagogija pomoći će arhivima da budu vidljiviji među djecom, učenicima, studentima i njihovim nastavnicima i profesorima što će u konačnici doprinijeti razvoju i modernizaciji arhivske djelatnosti i većoj prepoznatljivosti arhiva u društvu.

Kulturno-prosvjetne aktivnosti u Hrvatskom državnom arhivu

Ne može se tvrditi da kulturno-prosvjetne djelatnosti u Hrvatskoj nema, ali je sigurno da nije na nivou na kome bi trebala biti. Jedan od razloga je taj što pedagoška funkcija arhivskih ustanova još uvijek nije jasno definirana. Također, potrebama organizacije kulturno-obrazovnih aktivnosti ne mogu na jednak način odgovoriti svi arhivi iz mreže arhivskih ustanova Republike Hrvatske.

Hrvatski državni arhiv, kao središnja i matična arhivska ustanova, bolje je organizacijski konsolidirana i ima veće materijalne i kadrovske mogućnosti za organizaciju i realizaciju kulturnih i obrazovnih programa.

Obzirom da u Hrvatskom državnom arhivu već postoje organizirane kulturno-prosvjetne aktivnosti i pridaje im se velika važnost u razvoju i procesu modernizacije arhiva, možemo zaključiti kako plodno tlo za početak sustavnog razvoja arhivske pedagogije postoji. Organizacijom kulturno-prosvjetnih aktivnosti u Hrvatskom državnom arhivu ističe se svijest o nužnosti aktivnog uključivanja u informalne, ali i formalne oblike obrazovanja, kako obrazovni potencijal arhivskog gradiva ne bi ostao neiskorišten, a uloga prosvjetitelja prepuštena površnim masovnim medijima.

Danas se u Hrvatskom državnom arhivu organiziraju brojne kulturno-prosvjetne aktivnosti: promocije, koncerti, edukativne aktivnosti (heraldička, genealoška, glagoljaška, arhivistička, paleografska, povijesna radionica, kartografska radionica), prigodne povijesne i pedagoške izložbe i predavanja (Međunarodni dan arhiva, Tjedan arhiva, Noć muzeja), studentska praksa (informacijske znanosti, povijest, geografija), filmske projekcije i sl. Posebno bih se osvrnula na aktivnosti vezane za filmske projekcije koje su u posljednje vrijeme intenzivnije i sustavno organizirane u okviru „Filmskog i kulturnog četvrtka“, što je uistinu značajan pomak u korištenju obrazovnog potencijala video zapisa. Povijesni i dokumentarni filmovi premalo su korišteni u obrazovnim aktivnostima, a imaju uistinu velik potencijal u realizaciji obrazovnih ciljeva. Po svojim bitnim karakteristikama i višestrukoj pogodnosti za projekciju, pa i televizijsku, dokumentarni je film izvanredno sredstvo kulturno-prosvjetne aktivnosti i značajan je faktor u obrazovnom procesu u funkciji nastavnog filma.

Potrebno je naglasiti kako su navedene aktivnosti uglavnom namijenjene učenicima osnovnih i srednjih škola, te studentima, no sustavna organizacija aktivnosti s djecom predškolske dobi nije uključena u program obrazovnih aktivnosti, stoga bi u tom dijelu bilo potrebno promišljenije angažiranje u oblikovanju sadržaja i aktivnosti primjerenih potrebama i razvoju predškolske djece, kao potencijalnih posjetitelja i korisnika usluga ponuđenih u okviru kulturno-prosvjetnih aktivnosti Hrvatskog državnog arhiva.

Umjesto zaključka: Arhiv – „organizacija koja uči“

Peter Senge u svojoj knjizi *Peta disciplina* organizaciju koja uči smatra „organizacijom u kojoj ljudi razvijaju svoje mogućnosti kako bi došli do rezultata koje žele, gdje se njeguju novi i otvoreni načini mišljenja i gdje ljudi uče kako učiti zajedno“. Ako ovu definiciju organizacije koja uči, primijenimo na arhivske ustanove, kao jedne od brojnih ustanova suvremenog društva, koje u današnje vrijeme promjena i same traže nešto što bi u njihovoj biti načinilo pomak s tradicionalnog na suvremen način mišljenja i djelovanja, pred arhivske teoretičare i praktičare postavlja se velik izazov obzirom na ukorijenjenost tradicionalnih načina razmišljanja.

Da bi se nešto promijenilo u samom sustavu ustanova u kulturi, s posebnim naglaskom na arhivske ustanove, u kontekstu modernizacije i potpunog ostvarivanja obrazovnog potencijala arhiva, potrebno je mijenjati svijest ljudi koji se bave neposrednom arhivskom stvarnošću. Nije dovoljno promijeniti samo strategije, strukture i sustave ili donijeti zakone, već je potrebno mijenjati i načine razmišljanja onih koji su neposredni sudionici arhivskih, obrazovnih i razvojnih aktivnosti.

Promjene u društvu i arhivskim ustanovama više nisu iznimka, nego pravilo i stoga je potrebno permanentno učenje kako bi arhivi uspjeli održati korak s „vremenom promjena“. Također, obrazovne aktivnosti u arhivskim ustanovama, kao organizacijama koje uče, poprimaju sasvim drugačije oblike. Klasična predavanja, kao najčešći oblik poučavanja u tradicionalnim arhivskim ustanovama, pokazala su se prilično nedostatnima, posebice kada je riječ o djeci školske dobi, stavljajući ih u ulogu pasivnih sakupljača informacija, a ne aktivnih sudionika procesa obrazovanja u kojem bi se pokazali kao kreativni rješavatelji problema i aktivni sudionici u cjelokupnom procesu učenja. Učenje kojemu je krajnji ishod memoriranje činjenica i njihovo akumuliranje dovodi do tromog i netransferibilnog znanja. Aktivno učenje u arhivima, osmišljeno i vođeno stručnim radom arhivskog pedagoga, usmjereno je razvoju samostalnosti i misaonih kapaciteta djece.

Važan oblik odgojno-obrazovne djelatnosti u arhivima je „učenje čineći i sudjelujući“ kojim se omogućuje aktivno konstruiranje znanja osobi koja uči. Stoga je bitno pri osmišljavanju obrazovnih aktivnosti u arhivima ciljanoj korisničkoj skupini osigurati raznovrsne stimulativne uvijete u kojima će kroz interakciju s drugima konstruirati, odnosno sukonstruirati svoje znanje. Takav pristup omogućuje aktivno učenje, čime se arhivskog pedagoga, kao moderatora obrazovnih aktivnosti, stavlja u pozadinu zbivanja. Znanje kao privremena i subjektivna konstrukcija osobe, podložna je promjenama, revizijama i rekonstrukcijama. Uloga arhivskog pedagoga nije točno planiranje sadržaja nego planiranje mogućih smjerova prema kojima bi se obrazovne aktivnosti u arhivima mogle razvijati i njihovo prilagođavanje potrebama i kognitivnom razvojnom stupnju ciljane skupine. Obrazovne aktivnosti u suvremenim arhivskim ustanovama trebalo bi temeljiti na kritičkoj provjeri, refleksiji i zajedničkoj raspravi. Socijalni je kontekst, dakle, temeljni preduvjet kvalitetnih obrazovnih aktivnosti u arhivima koji omogućuje konstruiranje, tj. sukonstruiranje znanja kroz dijalog, raspravu i interakciju s drugima sudionicima i didaktičkim mogućnostima koje arhivsko gradivo nudi.

U svojoj biti, svaka je organizacija proizvod razmišljanja i interakcija njenih članova. Dakle, jedan od mnogih bitnih putova modernizacije i razvoja arhivskih ustanova u organizaciju koja uči podrazumijeva poticanje unutarnjih pomaka u vrijednostima ljudi, njihovim stavovima, načinu razmišljanja, a time će se doći i do pomaka u ponašanju i načinu rada. Ljudima je potrebno osvijestiti važnost održavanja stalnih promjena jer je to ključ koji omogućuje stvaranje organizacije koja djeluje u trajnom stanju učenja. Temeljne su značajke arhivske ustanove, koja se razvija u organizaciju koja uči, kontinuirano, cjeloživotno učenje, suradnja svih članova i njihova međuovisnost i interakcija, kao i suradnja s drugim društvenim sustavima i ustanovama.

Summary

At the present time archives have become the focus of cultural, scientific and general social events, therefore the scope of archivistics has suffered certain amendments due the rapid IT development, accumulation of knowledge and the growing importance of information science. During the second half of the XX century, archives enabled access to the general public and offered a number of services for citizens.

Responding to the various needs of modern society, archives are obliged to swift adaptation in order to provide service and answers to the community in which they are acting. To provide a major step forward in the modernization of archival activity and ensure its progress and continued development, it is necessary to start with reorganization of archival system which emphasizes the needs of society and access to a wider range of users. In the course of the process of archival modernization, more and more attention is given to the activities in the area of archival pedagogy and to archival pedagogues or educators, now identified as „modern archivists“. The importance of educational activities is recognized as one of the main activity in archives along with the development and modernization. During the last couple of years in Croatia, special attention is given to the archival pedagogy, because executives have realized its importance for the development and modernization of the institution. So far, archival pedagogy has not been systematically organized as an activity or terminologically defined, but recently there is more and more activities which generate conditions for the work of archival pedagogue. Currently, although the archival educator is required, he is still absent from the organizational structure and systematization of positions in archives. Through their work, archival educators would significantly change the current path of archival activities. That would create a new image - better recognition of archives in society, and the development and modernization of the archival service.

POTREBA STANDARDIZACIJE ARHIVSKE DELATNOSTI U REPUBLICI SRBIJI

Abstrakt: *U radu je izneta problematika različite stručne metodologije rada ustanova zaštite u Republici Srbiji, postojanje različitih procedura i raznih tipova dokumenata koji nastaju u procesu primarne i sekundarne zaštite javne arhivske građe. Autor ovog rada smatra da je korist od standardizacije arhivske delatnosti višestruka, da bi se primenom standarda značajno unapredio kvalitet rada arhivske službe i pozdravlja napor Matične službe Arhiva Srbije za unifikaciju stručno-tehničkih mera zaštite, na polju zaštite arhivske građe van arhiva.*

Ključne reči: *Standardizacija, istovrsni poslovi, različita arhivska praksa, jedinstvena procedura, jedinstveni obrasci pojedinačnih akata.*

NEED FOR STANDARDIZATION OF ARCHIVAL ACTIVITY IN SERBIA

Abstract: *The paper presents problems of various professional methodology labor protection institutions in the Republic of Serbia, there are different procedures and different types of documents created in the primary and secondary care public archives. The author of this paper believes that the benefits of standardization of archival activity are manifold, that the application of standards significantly improves the quality of the archival services and welcomes the effort Registry Offices Archives of Serbia for the Unification of professional and technical protection measures in the field of protection of archive material outside the archives.*

Keywords: *Standardization, jobs in standardization, different archival practice, a unique procedure, the unique patterns of individual acts.*

Uvod

Poboljšanje rada arhivske službe u Srbiji bilo je tema brojnih sastanaka Društva arhivista Srbije – Beograd (DAS), kao i sastanaka Podružnice DAS-a, koji su od 2006. godine do danas, kontinuirano održavani u različitim gradovima Srbije. Učesnici ovih skupova nezadovoljni dugogodišnjim lošim stanjem pravne regulative arhivske delatnosti, koje je između ostalog dovelo do svojevrsnog

arhivskog voluntarizma na realizaciji zaštite Arhivskog fonda Republike Srbije, istakli su potrebu za standardizovanjem i ujednačavanjem različite arhivske prakse svih subjekata zaštite, pod rukovodstvom Matičnog arhiva.

Višegodišnji pravni vakum i nepostojanje aktuelnih rešenja za probleme izazvane procesom decentralizacije, kao i privatizacija stvaralaca arhivske građe formirali su različitu stručnu praksu na poslovima zaštite arhivske građe i registraturskog materijala. Ocenjujući štetno dejstvo različitih procedura i raznih tipova akata na realizaciji istovrsnih poslova po kvalitet zaštite javne arhivske građe i reputaciju arhivske struke u društvu, veći deo profesionalnih arhivista izjasnio se za primenu jedinstvene forme stručnog rada. Nepostojanje nacionalnih standarda i jedinstvenih postupaka rada govori o lošoj organizovanosti arhivske službe Srbije, što neminovno dovodi do smanjenog kvaliteta zaštite službene dokumentacije stvaralaca i imalaca arhivske građe. Iako ustanove zaštite koriste različite oblike i forme delovanja u svakodnevnoj borbi za očuvanje integriteta arhivskih fondova u nastajanju, specifičnosti u izvođenju stručnih arhivskih poslova se moraju što brže otkloniti i ustupiti mesto standardizovanom modelu zaštite, zasnovanom na jedinstvenoj metodologiji stručnog rada.

Kako postojeći sistem zaštite već duže vreme ne odgovara potrebama arhivske prakse u Srbiji trebalo bi izvršiti korenitu reformu arhivskog zakonodavstva, donošenjem zakona i brojnih podzakonskih akata, koji će kod arhivskih radnika otkloniti svaku dilemu u pogledu izvršenja stručnih mera zaštite. Važeća Uputstva Arhivskog veća Srbije, kao specifični standardi u ovoj oblasti, zajedno sa pomenutom normativom i implementiranim odredbama međunarodnih standarda kompletno bi uredili sistem arhivskog poslovanja u zemlji i značajno unapredili stanje primarne i sekundarne zaštite javne arhivske građe.

Ne ulazeći u polemiku oko postojanja različitih vrsta i primene međunarodnih arhivskih standarda (tzv. makrostandardizacija), autor ovog rada razmatra segmente stručnog rada odnosno, pojedine delove poslovnog procesa koje bi trebalo standardizovati, u smislu primene jedinstvenih strukturnih šema i formalno istovetnih obrazaca rada (tzv. mikrostandardizacija). Standardi sadrže konkretna uputstva za rad državnih organa u određenoj oblasti poslovne delatnosti, a mogu se primeniti kako na oblast primarne zaštite arhivske građe, tako i u domenu sekundarne zaštite javne arhivske građe.

Aktuelna arhivska praksa

Razlike u načinu rada arhiva u Srbiji vidljive su u svim segmentima arhivske delatnosti, kako na zaštiti arhivske građe van arhiva, tako i prilikom obrade, sređivanja i korišćenja arhivske građe. Pozitivno-pravni propisi o kancelarijskom i arhivskom poslovanju ne regulišu decidno i u potpunosti redosled izvođenja pojedinih stručnih operacija u procesu zaštite arhivske građe, preduslove za izvođenje radnih

postupaka i primenu mera zaštite, sadržinu i formu određenih arhivskih akata. Zbog toga najčešće administratori u registraturama, ali i profesionalni arhivisti sa manje radnog iskustva, imaju dilemu u pogledu regulisanja kancelarijskog i arhivskog poslovanja određenih stvaralaca arhivske građe.

Modaliteti u stručnoj delatnosti arhiva, uzrokovani nepostojanjem standarda u ovoj oblasti, vidljivi su između ostalog i u planskim zadacima pojedinih arhiva. Godišnji planovi rada i izveštaji o radu arhiva kvalitativno i kvantitativno sadrže različite pokazatelje poslovne aktivnosti, koja je vrlo često diktirana smeštajnim mogućnostima ustanova zaštite i finansijskom podlogom lokalne samouprave.

U zadnje vreme prisutan je trend favorizovanja sekundarne delatnosti arhiva (izložbe, publikovanje lokalne istoriografije i dr.) u odnosu na osnovnu delatnost, koja obuhvata preuzimanje, sređivanje i izdavanje arhivske građe na korišćenje. Ustanove zaštite u Srbiji, usled nepostojanja jedinstvenog informacionog sistema stvorile su sopstvene elektronske baze podataka o stvaraocima arhivske građe, arhivskim fondovima i službenim evidencijama, u skladu sa sopstvenim finansijskim i kadrovskim potencijalima. Ako pogledamo internu normativu pojedinih arhiva koja, takođe, nije standardizovana, zaključićemo da se kvalitativno i kvantitativno razlikuje, od arhiva do arhiva.

U vezi sa primenom standarda, najbitnije je urediti radni postupak tj. redosled izvođenja pojedinih mera zaštite i utvrditi radni model izrade pojedinačnih akata koji se koriste u arhivima. Taksativni prikaz postojećih razlika u aktima i radnim postupcima u oblasti primarne i sekundarne zaštite javne arhivske građe, ukazuje na moguća područja primene standarda u arhivskoj delatnosti.

A) Primarna zaštita arhivske građe

Pojedinačni akti:

- * Različita forma i sadržina Pravilnika i Liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja za registrature istog tipa;
- * različiti obrasci i način vođenja arhivske knjige kod stvaralaca;
- * različita forma i sadržina zapisnika o stručnom nadzoru;
- * (ne) sačinjavanje rešenja o naloženim stručnim merama zaštite, nakon izrade zapisnika o stručnom nadzoru;
- * različita forma zapisnika (spiska) bezvrednog registraturskog materijala za izlučivanje;
- * različita forma zapisnika (spiska) arhivske građe, koja se predaje na trajno čuvanje nadležnom arhivu;
- * različiti modeli valorizacije arhivske građe u nastajanju (stavljanje otiska štambilja na Listu ili donošenje rešenja, radi odobrenja važnosti predložene Liste kategorija) i dr.

Radni postupci:

- * popis registraturskog materijala stvaralaca (ni) je preduslov za izradu Liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja, odnosno valorizaciju arhivske građe;
- * popis registraturskog materijala (ni) je preduslov za izlučivanje BRM-a stvaralaca;
- * izlučivanje BRM-a (ni) je preduslov za primopredaju arhivske građe u nadležni arhiv. Preuzimanje BRM-a se tarifira u istom iznosu kao i smeštaj arhivske građe, pa arhivi iz komercijalnih razloga zatrpavaju svoj oskudni smeštajni prostor, angažujući arhiviste na poslovima izlučivanja;
- * različiti iznosi arhivskih usluga na poslovima primopredaje arhivske građe pravnih lica prestalih sa radom, usled stečaja i likvidacije.

B) Sekundarna zaštita arhivske građe

Pojedinačni akti :

- * različiti obrasci informativnih sredstava o arhivskoj građi u arhivima odnosno, različite interne elektronske baze podataka o arhivskoj građi (različiti modeli sumarnih, analitičkih inventara, različite forme istorijskih beležaka, evidencija o korišćenju arhivske građe u arhivu, različiti formulari uverenja i potvrda, o podacima sadržanim u arhivskoj građi;
- * različita sadržina zapisnika o primo-predaji arhivske građe (mnogi od njih ne sadrže odrednicu o dostupnosti arhivske građe za korišćenje u arhivu).

Radni postupci:

- * arhivi izdaju podatke o činjenicama sadržanim u arhivskoj građi iz registraturski (ne) sređene arhivske građe,¹ pri čemu arhivska knjiga stvaraoca ima funkciju sumarnog inventara, do arhivističke obrade građe arhivskog fonda;
- * prilikom primopredaje arhivska građa (ni) je valorizovana;
- * prilikom primopredaje (ne) poštuje se princip nedeljivosti arhivskog fonda.

Napred navedene razlike u stručnom radu ustanova zaštite mogu se eliminisati primenom jedinstvenih procedura odnosno uvođenjem standarda, koji bi obuhvatili svaki segment stručne delatnosti arhiva, u cilju postizanja optimalnih rezultata zaštite javne arhivske građe. Izradom jedinstvenih uputstava za rad arhivske službe i

1 Slučajevi urgentnog izdavanja uverenja, gde se ne može čekati arhivistička obrada arhivskog fonda.

jedinstvenih obrazaca pojedinačnih akata za praktičnu primenu u arhivima značajno bi se poboljšala komunikacija na relaciji arhiv-registratura, što bi doprinelo većoj dostupnosti i iskorišćenosti arhivske građe.

Pozitivno dejstvo standardizacije u arhivima

Primene standarda u radu arhivske službe ne samo da bi poboljšala kvalitet zaštite arhivske građe, već bi pojednostavile primenu važećih arhivističkih uputstava i omogućile realizaciju arhivske teorije u praksi. Pozitivne efekte primene standarda osetili bi stvaraoci i imaooci arhivske građe, arhivi, kao nadležne ustanove zaštite i korisnici arhivske građe.

I) Stvaraoci i imaooci arhivske građe:

- * primena jedinstvenih obrazaca odnosno strukturnih šema za izradu Lista kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja, koje bi obuhvatile sve poslove iz registrovane delatnosti stvaraoca arhivske građe;
- * jedinstven i potpun popis registraturskog materijala;
- * blagovremena valorizacija arhivske građe u nastajanju, redovno izlučivanje BRM-a;
- * veći stepen realizacije zakonskih obaveza prema nadležnoj ustanovi zaštite.

II) Arhivi:

- * jedinstveni podzakonski akti u arhivima;
- * veća operativnost profesionalnih arhivista u radu sa arhivskom građom;
- * veća mogućnost zaštite arhivske građe u nastajanju;
- * veći stepen registraturske sredenosti arhivske građe kod stvaralaca i bolja sekundarna zaštita arhivske građe;
- * veća dostupnost arhivske građe u arhivima i olakšano izdavanje podataka iz preuzetih arhivskih fondova.²

III) Korisnici arhivske građe:

- * olakšano podnošenje zahteva i brže dobijanje podataka o činjenicama sadržanim u arhivskoj građi;
- * veća mogućnost realizacije određenih prava građana u postupcima pred drugim državnim organima;
- * mogućnost korišćenja određenih podataka iz službenih evidencija ustanova zaštite o stvaraocima arhivske građe.³

² Npr. Tipiski obrasci zahteva i uverenja.

³ Npr. Podaci o osnivanju, registraciji i organizacionim promenama pravnog lica u stečaju za potrebe procesa privatizacije.

Doprinos Državnog arhiva Srbije ujednačavanju stručne metodologije rada u arhivima

Najsvežiji primer primene standarda, radi otklanjanja štetnih posledica različite arhivske prakse dao je Arhiv Srbije, rešavajući dugogodišnji problem sukoba stvarne i mesne nadležnosti arhiva. Matična služba Arhiva Srbije donela je uputstvo za postupanje lokalnih ustanova zaštite na poslovima izlučivanja bezvrednog registraturskog materijala u područnim jedinicama republičkih državnih organa, do konačne zakonske regulative ovog pitanja. Godinama unazad lokalni arhivi su različito sprovodili postupak izlučivanja BRM-a u ispostavama republičkih organa, koje se nalaze na području njihove mesne nadležnosti.

Prva grupa arhiva je zanemarila propise o stvarnoj nadležnosti ustanova zaštite i po zahtevu ispostave republičkog organa, a nakon neposrednog pregleda BRM-a donosila rešenje o njegovom izlučivanju.

Druga grupa arhiva poštujući odredbe o stvarnoj nadležnosti Arhiva Srbije na zaštiti arhivske građe republičkih državnih organa, nakon izvršenog pregleda BRM-a predloženog za izlučivanje, stručno mišljenje o dozvoljenosti izlučivanja dostavljala je Arhivu Srbije, radi izdavanja rešenja o izlučivanju.

Matična služba Arhiva Srbije verifikovala je model stručnog rada koji je primenjivala druga grupa arhiva, jer se takvim načinom rada ne krše zakonski propisi o stvarnoj nadležnosti ustanova zaštite u Srbiji. U cilju obezbeđenja kontinuiranog rada arhivske službe Srbije do konačne zakonske regulative ovog pitanja primenjivaće se usvojeni model stručnog rada na poslovima izlučivanja BRM-a.

Nakon oživljavanja rada Društva arhivista Srbije započelo se sa aktivnostima unificiranja podzakonskih akata o kancelarijskom i arhivskom poslovanju, za određene grupe stvaralaca. U okviru Izvršnog odbora DAS-a formirane su Komisije, sa zadatkom da sačine predloge orijentacionih lista kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja u određenim oblastima društvenih delatnosti⁴, koje će registraturama poslužiti pri donošenju pojedinačnih lista kategorija registraturskog materijala odnosno za valorizaciju sopstvene arhivske građe.

Publikacija Vodič za registrature autora Tatjane Mišić, štampana u organizaciji DAS-a i Državnog arhiva Srbije specifično je uputstvo za zaštitu arhivske građe u registraturama, koje je dalo nemerljiv doprinos zaštiti i integritetu arhivske građe u nastajanju. Pored toga što sadrži stručne radove arhivista koji stvaraocima znatno olakšavaju primenu utvrđenih mera zaštite, publikacija je svojevrsan arhivski standard jer poseduje jedinstvene obrasce pojedinačnih akata, za neposrednu primenu u registraturama.⁵

Na osnovu izloženog može se zaključiti da je mogućnost primene standarda u arhivskoj delatnosti mnogostruka. Jedinstveni obrasci mogli bi se koristiti i za neke vrste internih evidencija u arhivima kao, što su npr:

4 Orijentacione Liste kategorija za zdravstvo i pravosuđe.

5 Npr. strukturna šema za izradu Liste kategorija, obrazac zahteva za izlučivanje, spisak BRM-a i dr.

- * evidencije o arhivskoj građi, dospeloj za primopredaju u arhiv;
- * evidencije o nepreuzetoj arhivskoj građi;
- * evidencije o uništenim i fragmentarno sačuvanim arhivskim fondovima van arhiva;
- * evidencije o arhivskoj građi pravnih lica u postupku stečaja i likvidacije;
- * evidencija odobrenih Lista kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja;
- * evidencije o korišćenju arhivske građe;
- * planovi rada i izveštaji o radu arhiva;
- * završni računi ustanova zaštite;
- * cenovnici arhivskih usluga i dr.

Radi optimalne poslovnosti i blagovremenog ispunjavanja obaveza prema građanima arhivi su pored klasičnih evidencija o arhivskoj građi formirali sopstvene baze podataka, koje su sistematski uređene na način da se u što kraćem roku pronađe i izda na korišćenje određeni dokument. Različiti zahtevi korisnika arhivske građe⁶ za podacima sadržanim u arhivskoj građi, primenom mera standardizacije dobili bi istu sadržinu i formu u svim arhivima. Na taj način bi se olakšao postupak izdavanja tražene dokumentacije u arhivima, što bi ubrzalo realizaciju različitih prava građana u postupcima pred drugim državnim organima.

Zaključak

Dugogodišnji pravni vakum u arhivskom zakonodavstvu i decentralizovana zaštita arhivske građe Arhivskog fonda Republike Srbije doprineli su u bitnoj meri različitom poimanju arhivističkih načela poslovanja od strane profesionalnih arhivista i njihovoj različitoj primeni u stručnoj praksi. Kako je više nego očigledno da različito postupanje arhiva u okviru njihove teritorijalne nadležnosti slabi ugled arhivske službe u Srbiji, u okviru Društva arhivista Srbije – Beograd preduzete su mere u cilju unificiranja različite arhivske prakse u oblasti primarne zaštite arhivske građe i dokumentarnog materijala.

Iako je svima jasno da se problem neujednačenosti istovrsnih poslova u oblasti primarne zaštite kod arhiva u Srbiji definitivno mora rešiti donošenjem specijalnog zakona o arhivima ili izmenom i dopunom postojeće arhivske normative, dok se to ne desi trebalo bi „ad hoc” rešenjima, sadržanim u arhivskoj teoriji poraditi na standardizaciji stručno-tehničkih mera zaštite arhivske građe.

Standardizacija stručne prakse u arhivima doprinela bi većoj efikasnosti rada profesionalnih arhivista na terenu, većoj operativnosti dokumentarnog materijala kod stvaralaca, kvalitetnijoj sekundarnoj zaštiti arhivske građe i definitivno boljem rejtingu arhivske službe u Srbiji.

6 Npr. Zahtevi za: izdavanje projektne dokumentacije, svedočanstava i diploma o završenoj školi, izdavanje podataka iz matičnih evidencija, izdavanje zemljišno-knjižnih uložaka, za regulisanje penzionog staža, rehabilitaciju osuđenih lica, restituciju imovine itd.

Summary

Long-lasting legal vacuum in archival legislation and decentralised preservation of archive material from the Archive Fonds of the Republic of Serbia largely resulted in the diversity of the interpretation of archive principles in performance management and their implementation.

It is more than obvious that diverse management of archives within their territorial jurisdiction weakens the reputation of the archival service in Serbia. Therefore, within the Society of Serbian Activists, certain measures were taken to unify different archive practices in the sphere of primary preservation of archive and documentary materials.

It is clear that the problem of unequal jobs of the same type in the field of primary preservation should definitely be solved by passing either a special law on archives or amendments to the existing archive regulations. Until then we should, by means of *ad hoc* solutions incorporated in archive theory, elaborate on the standardisation of specialised technical measures for the preservation of archive material.

The standardisation of the archive practice would contribute to more efficient performance of professional archivists in the field, more operative documentary materials, a higher quality of secondary preservation of archive material and definitely better rating of the archival service in Serbia.

ARHIVSKO OPISMENJAVANJE GRAĐANA „DAN OTVORENIH VRATA ARHIVA 2013“ U ISTORIJSKOM ARHIVU POŽAREVAC

Abstrakt: *Arhivi su i na početku 21. veka u anonimnosti, nedovoljno poznati i prepoznati kao značajne ustanove kulture. Jedan od važnih segmenata arhivske delatnosti u tom smislu je kulturno-prosvetna delatnost arhivskih ustanova koja ima zadatak da informiše javnost o arhivu, arhivskoj građi kao kulturnom dobru i na taj način podigne svest o značaju zaštite ove vrste kulturne baštine. S tim ciljem je Istorijski arhiv Požarevac povodom Međunarodnog dana arhiva (9. juna), prvi put 2013. godine organizovao „Dan otvorenih vrata arhiva“ i kroz svoje depoe proveo građane Požarevca sa namerom njihovog arhivskog opismenjavanja.*

Ključne reči: *Arhivi, arhivska građa, kulturna dobra, građani, obrazovanje, škole, školska omladina, opismenjavanje, Međunarodni dan arhiva, Međunarodni arhivski savet.*

ARCHIVAL LITERACY OF THE CITIZENS “OPEN DOOR DAY ARCHIVE 2013” IN THE HISTORICAL ARCHIVE OF POZAREVAC

Abstract: *The archives are at the beginning of the 21st century in anonymity, insufficiently known and recognized as a significant cultural institutions. One of the important segments of archival activity in this regard is the cultural and Educational Activities archival institution has the duty to inform the public about the archives, archival material as well as cultural property and thus raise awareness about the importance of this kind of cultural heritage. To this end, the Historical Archives of Pozarevac on the International Day archive (9 June), the first time in 2013 organized the “Open Door Day archive” through its vaults spent Pozharevac citizens with the intention of their archival literacy.*

Keywords: *Archives, cultural goods, people, education, school, school youth, literacy, International Archives Day, International archive advice.*

Uvodne naznake

Pod pokroviteljstvom Društva naroda 1934. godine stvara se stalni Konsultativni komitet za arhive koji je bio preteča Međunarodnog arhivskog saveta (MAS).¹ Međunarodni arhivski savet (International Council on Archives) se formira 9. juna 1948. godine pod okriljem UNESCO-a i sedištem u Parizu, sa zadatkom da povezuje arhiviste, arhivske ustanove i arhivske organizacije svih zemalja, da propisuje mere za zaštitu arhivske građe, olakšava rad u arhivima, pokreće i podržava međunarodne aktivnosti na području arhivskog poslovanja, podstiče efikasno upravljanje dokumentima i njihovo očuvanje, održavanje i korišćenje svetske arhivske baštine i unapređuje profesionalni rad arhivista širom sveta. MAS i tada i danas svojim delovanjem nastoji da zaštiti arhive i arhivsku građu, da obezbedi pristup arhivima, da ujednači rad arhivskih ustanova u svetu uvođenjem standarda, da omogući profesionalni razvoj i dijalog među arhivistima...²

Osnov demokratije u svetu jeste pravo na dostupnost informacija, a arhivi su svakako najveće baze informacija. Pravo na dostupnost arhivske građe u zemljama Evropske unije, ali i zemljama koje su na putu pridruživanja Evropskoj uniji promovisano je u Preporuci R (2000.) 13 Odbora ministara Saveta Evrope.³ Dostupnost arhivske građe bio je i jedan od prioriteta Međunarodnog arhivskog saveta, pa su u vezi s tim doneti važni dokumenti koji je promovišu. *Etički kodeks arhivista*⁴ (1996.) istakao je potrebu da arhivisti obezbede kontinuiranu dostupnost dokumenata, da promovišu najširu moguću dostupnost arhivske građe i obezbede jednaku uslugu svim korisnicima, uz poštovanje prava na pristup arhivskoj građi, ali i prava na zaštitu privatnosti pravnih i fizičkih lica... *Strateški pravci MAS-a za*

1 Istorijat MAS-a videti na: <http://www.ica.org/1832/about-ica/a-timeline-of-the-international-council-on-archives.html> (3.6.2014.)

2 Нада Берић, 50 година од оснивања Међународног архиског савета 1948-1998, *Архивски преглед*, 1-4, 1998/1999, Београд 2003., 189-203.

О MAS-у видети и на адреси: <http://www.ica.org/102/about-ica/an-introduction-to-our-organization.html> (3.6.2014.)

3 Preporuka je usvojena od Odbora ministara Saveta Evrope 13. jula 2000. na 717. sednici zamenika ministara. Preporuke Saveta Evrope, *Arhiv, br. 1-2*, Beograd 2005., 9-19. (prevod Ranka Radenović); dostupno i na: <http://www.arhivistika.edu.rs/images/strucna%20uputstva/preporuka-br-r-2000-13.pdf> (3.6.2014.)

Jedan od glavnih ciljeva Preporuke je usklađivanje pravnih normi koje tretiraju dostupnost arhivske građe u evropskim zemljama. Preporukom je dostupnost javne arhivske građe proklamovana kao pravo (uz neophodne izuzetke i ograničenja), a obaveze ustanova koje je čuvaju su između ostalog, da informativnim sredstvima obuhvate celinu arhivske građe svakog fonda, bez obzira da li postoji ograničenje za njeno korišćenje ili ne. O pitanju dostupnosti arhivske građe u državama Evropske unije videti članak: Marjana Križaj, Dostop do javnega arhivskega gradiva v nekaterih državah Evropske unije, *Arhivi, br. 30*, 2007., 71-82.

Dostupno i na: <http://www.arhivsko-drustvo.si/sl/documents/18325/25933/krizaj.pdf> (3.6.2014.)

4 Donet na Trinaestom kongresu MAS-a, 6. septembra 1996. godine u Pekingu. Dostupan na: http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/za_arhiviste/eticki_kodeks_arhivista.html (3.6.2014.)

period 2008.-2012.⁵ promovišu centralnu ulogu arhiva u zaštiti prava pojedinaca i države. *Univerzalna deklaracija o arhivima (2009.)*⁶, takođe kao jedan od svojih ciljeva promoviše dostupnost arhivske građe uz poštovanje važećih zakona i prava pojedinaca, stvaralaca, imalaca i korisnika građe. U skladu sa njom, na Kongresu Međunarodnog arhivskog saveta u Brizbejnu (2012.) usvojeni su *Principi o dostupnosti arhiva*.⁷

Pristup informacijama – iskustvo Srbije i okruženja

Srpsko zakonodavstvo u oblasti kulture i kulturnih dobara takođe pominje ta elementarna demokratska prava građana. *Zakon o kulturnim dobrima iz 1994. godine*,⁸ kao jednu od mera zaštite kulturnih dobara navodi (pored prikupljanja, sređivanja, čuvanja, održavanja) i korišćenje pokretnih kulturnih dobara, izdavanje publikacija o njima i njihovo izlaganje u javnosti. U *Zakonu o kulturi*⁹ (2009.) se kao jedno od načela kulturnog razvoja navodi otvorenost i dostupnost kulturnih sadržaja javnosti i građanima, dok se kao opšti interes u kulturi, između ostalog, navodi istraživanje, zaštita i korišćenje kulturnih dobara i obezbeđivanje uslova za dostupnost kulturnog nasleđa javnosti.¹⁰

Arhivisti zato imaju profesionalnu obavezu da promovišu slobodan pristup arhivima.¹¹ Pravo građana na informacije koje čuvaju arhivi je nesporno i zakonom zagarantovano, ali veoma često građani nemaju saznanja o tome gde da ih ostvare, nemaju saznanja o arhivima, o tome šta oni sadrže, gde se nalaze, šta im je delatnost... Arhivi su još uvek neprepoznatljivi u savremenom društvu. Neprepoznatljivost arhiva nije karakteristika samo zemalja na Balkanu, sa tim problemom susreću se i arhivisti u daleko razvijenijim državama. Dok su biblioteke i muzeji izgradili svoj identitet i postali prepoznatljivi kao kulturni segment društva, arhivi još uvek traže svoje mesto. Zato nije dovoljno da arhivi čuvaju arhivsku građu i čine je dostupnom kroz publikacije, izložbe i dr., već da pre svega edukuju građane o postojanju arhiva, o profesiji arhiviste, arhivskoj građi i šta ona predstavlja za pojedinca i državu. U tom smislu veoma bitan segment rada arhiva je kulturno-prosvetna delatnost u svim oblicima i korišćenje svake prilike za informisanje i popularisanje Arhiva kao

5 Dostupno na: <http://www.ica.org/3667/reference-documents/ica-strategic-direction-20082018.html> (3.6.2014.)

6 Usvojena na godišnjem sastanku MAS-a na Malti 2009. godine. Dostupna na: <http://www.ica.org/?lid=13325&bid=1101> (3.6.2014.)

7 Nekoliko meseci predlog Principa je bio dostupan na zvaničnom sajtu MAS-a za komentare, predlog i sugestije. Usvojena verzija dostupna na adresi: <http://www.ica.org/?lid=13622> (1.6.2014.)

8 „Службени гласник Р Србије“, бр. 7/94.

9 „Службени гласник Р Србије“, бр. 72/2009.

10 Слободанка Цветковић, Доступност архивске грађе и информација о архивској грађи на Интернету у архивима у Србији, *Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац*, 1, Пожаревац 2012., 50-52.;

11 *Isto*.

ustanove zaštite, arhivske građe i rada arhivista. Važnost arhiva se mora dokazati,¹² a arhivi moraju biti mesto gde će se građani okupljati, sticati znanja, proširivati vidike. Posebnu pažnju u tom smislu treba obratiti na decu i mlade. Neretko se dešava da naša deca vrlo dobro poznaju istoriju drugih zemalja, a pri tom imaju vrlo mala ili nikakva znanja o lokalnoj istoriji i značajnim ličnostima svoga kraja. Primera radi, učenici petog razreda osnovne škole i prvog razreda srednje škole prve časove iz predmeta istorije započinju nastavnom jedinicom o istorijskim izvorima. Arhiv je za te časove pravo mesto. Međutim, mnogi profesori istorije nikada nisu posetili ni jednu arhivsku izložbu, niti doveli svoje učenike u arhiv. Krivica nije uvek na njima, već i na arhivima, jer su vrlo često i arhivske manifestacije, izložbe, promocije, predavanja ograničene na uski krug ljudi zainteresovanih za kulturna dešavanja, dok se iz vidokruga arhiva gube ostale potencijalne grupe konzumenata, pre svega školske omladine.

Uočavajući značaj delovanja arhiva među omladinom Međunarodni arhivski savet u svom dokumentu *Definisanje novih strateških pravaca za Međunarodni arhivski savet* donetom na Sastanku MAS-ove Komisije za upravljanje (MCOM) u Sant Petersburgu u junu 2007. kao cilj MAS-a u narednom periodu naglašava se veće prisustvo arhiva u obrazovnom sistemu.¹³ O takvoj potrebi ilustrativno govori istraživanje Jugoslava Veljkovskog o saznanjima o arhivu kod srednjoškolske omladine u Novom Sadu, iz koga se vidi da srednjoškolci imaju odbojan stav prema arhivu kao mračnom, dosadnom i prašnjivom mestu i da im više prija „virtuelni obilazak“, kao i da se u školama nedovoljno proučava lokalna istorija, pa su i deca i nastavnici nezainteresovani za arhive kao čuvare znanja o lokalnoj istoriji.¹⁴ Anketa Ljiljane Radošević iz Arhiva Republike Srpske sprovedena 2006. godine na grupi od slučajno uzorkovanih 170 ispitanika, utvrđuje da svega trećina, odnosno njih 35% shvata značaj arhiva kao institucije, 55% ima stereotipne predstave o arhivu kao memljivom, sumornom mestu, dok 10% nema nikakvu predstavu o arhivu.¹⁵ Jasno je dakle da prvi kontakt građanina sa arhivom ne sme biti izazvan samo potrebom za nekim dokumentom kojim će ostvariti neko svoje pravo, već da se taj kontakt mora uspostaviti znatno ranije, tokom obrazovnog procesa.¹⁶ Potrebno je omladinu animirati još u vrtićima, sarađivati sa učiteljima, nastavnicima istorije i drugih društvenih nauka, održavati seminare o načinima korišćenja arhivske građe u

12 Споменка Недић, Културно-просветна делатност архива, *Архивски преглед*, 1-2, Београд 1972., 37-57.

13 Документи Међународног архивског савета, *Архив*, 1-2, Архив Југославије, Београд 2007., 42-46. (prevod Ranka Radenović).

14 Jugoslav Veljkovski, Percepcija arhiva kod školske omladine – Iz kulturno-prosvetne delatnosti Istorijskog arhiva grada Novog Sada, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Radenci, Maribor 2012., 182.

15 Liljana Radošević, Kulturno-prosvetna dimenzija arhivske delatnosti, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Radenci, Maribor 4/2005., 349-397.

16 Slobodanka Cvetković, Pogled na kulturno prosvetnu delatnost arhiva, *Arhivistika* (<http://arhivistika.edu.rs/>) objavljeno 15. februara 2011., dostupno na: <http://arhivistika.edu.rs/clanci/kulturno-prosvetna-delatnost/11-sl-b-d-n-cv-vic-p-gl-d-n-ul-urn-pr-sv-nu-d-l-n-s-rhiv> (1.6.2014.)

obrazovnom procesu, obaveštavati škole o izložbama i drugim događanjima, inicirati u školama posete lokalnom arhivu kao deo nastavnog i obrazovnog procesa i na taj način omogućiti i nastavnicima i deci „susret s prošlošću“. Arhiv mora „učiti“ u vrtiće, škole, domove kroz stalnu edukaciju.

Neki arhivi u našem okruženju su shvatili značaj ranog arhivskog opismenjavanja građana, pa se tako u Zgodovinskom arhivu u Celju (Republika Slovenija) organizuje projekat “Miška Mica v arhivu” namenjen najmlađima¹⁷ kao i održavanje školskih časova u arhivu. U Crnoj Gori postoje određena iskustva i pokušaji u pravcu afirmisanja veće povezanosti arhiva sa školama, pa se od 2008. sprovodi projekat “Arhivi u školama – škole u arhivima”. Programom su obuhvaćena tri obrazovna nivoa: osnovne i srednje škole i fakulteti.¹⁸ U pojedinim arhivima po Srbiji, takođe se sporadično organizuju posete učenika i studenata arhivima, dok stalnu praksu rada sa studentima Filozofskog fakulteta u Beogradu Odeljenja za istoriju ima Arhiv Jugoslavije.¹⁹ Međutim, na tom polju nisu dovoljni sporadični pokušaji, već organizovana i sistemska akcija. Dobra prilika za to je svakako Međunarodni dan arhiva, kada se u celom svetu akcenat stavlja na arhive, arhivsku građu i arhivsku profesiju.

Dan otvorenih vrata arhiva u Istorijskom arhivu Požarevac

Međunarodni dan arhiva se obeležava u celom svetu 9. juna, a sa obeležavanjem se počelo nedavno, tačnije od 2008.²⁰ Ideja o međunarodnom danu posvećenom arhivima pokrenuta je početkom ovog veka, na 15. kongresu Međunarodnog arhivskog saveta održanom u Beču 2004. godine usvojena je Rezolucija o njegovom ustanovljenju. Na godišnjoj skuštini u novembru 2007. određeno je da to bude 9. jun, datum osnivanja Međunarodnog arhivskog saveta.

17 Bojana Aristovnik, Projekt Miška Mica v arhivu v šolskem letu 2011/2012, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Radenci, Maribor 2013., 209-219.

Dostupno na: http://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/Radenci/Radenci2013/18_Aristovnik_2013.pdf (4.6.2014.)

Videti i stranicu „Učne ure v arhivu“ na: <http://www.pokarh-mb.si/si/p/8/ucne-ure-v-arhivu.html> (4.6.2014.)

18 Srđan Pejović, Iskustva i praksa u sprovođenju programa „Архиви у школама-школе у архивима“, *Архивски записи-часопис за архивску теорију и праксу*, Државни архив Црне Горе, 1, Цетиње 2012., 137-146.; Autor navodi da je u periodu od 2008.-2012. ostvareno je 89 poseta arhivima od strane 57 obrazovnih institucija, održano 8 radioica u arhivima, 20 tematskih časova i predstavljene tri izložbe dokumenata. Arhivska odeljenja u 14 gradova Crne Gore je tokom 89 poseta obišlo preko 3500 učenika i/ili studenata).

19 Svetlana Perović Ivović, Arhiv Jugoslavije – informalna edukacija i interkulturalna saradnja, *Atlanti*, vol 23 (2013), N.2, Trieste-Maribor 2013., 191-199.; O edukaciji školske i studentske omladine videti i na stranici Arhiva Jugoslavije: http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-cyrillic/home/glavna_navigacija/upoznajte_arhivistiku/prakticna_nastava_vezbe_studenata_u_arhivu.html (4.6.2014.)

20 O Međunarodnom danu arhiva videti na: <http://www.ica.org/1561/international-archives-day/about-the-international-archives-day.html> (1.6.2014.); http://hr.wikipedia.org/wiki/Me%C4%91unarodni_dan_arhiva (5.6.2014.)

Cilj osnivanja i obeležavanja ovog datuma jeste skretanje pažnje na značaj i važnost arhivske građe i arhiva kao čuvara memorije društva i profesije arhivista.²¹ U tom smislu se arhivima za ovaj dan predlaže da organizuju manifestacije koje će uticati na percepciju javnosti o arhivima. Međunarodni dan arhiva u svetu se obeležava na različite načine, a informacije o manifestacijama u brojnim državama u svetu dostupne su na sajtu MAS-a.²²

Povodom Međunarodnog dana arhiva i 65 godina od osnivanja Istorijskog arhiva Požarevac, ova ustanova je 3. juna 2013. godine po prvi put organizovala masovniju manifestaciju „Dan otvorenih vrata arhiva 2013“. Moto ove manifestacije bio je „Svi smo mi deo istorije“, sa ciljem upoznavanja što šire javnosti, pre svega školske omladine, sa postojanjem arhiva kao ustanove, njenom delatnošću i rezultatima rada. Ovakva manifestacija i način rada nisu nov poduhvat u našem okruženju, ali nisu još uvek česta pojava u Srbiji.²³ Cilj organizatora je bio da se građani neposredno upoznaju sa postojanjem arhiva i onim što arhiv zaista jeste, da posetioci neposredno vide požutela dokumenta, stare rukopise i retke knjige, fotografije, prođu kroz redove arhivskih polica prepunih arhivske građe i neposredno „osete“ istoriju. Manifestacija²⁴ je realizovana u depou Istorijskog arhiva Požarevac. U prisustvu medija, radija i televizije manifestaciju je pozdravnim govorom otvorila direktorica arhiva dr. Jasmina Nikolić.

21 Ранка Рађеновић, XL међународна конференција Округлог стола архива Квебек, Канада, 11-17. новембар 2006., *Архив, 1-2*, Архив Југославије, Београд 2007., 203-216.

Međunarodni dan arhiva, dostupno na: http://hr.wikipedia.org/wiki/Me%C4%91unarodni_dan_arhiva (1.6.2014.);

Slobodanka Cvetković, Povodom Međunarodnog dana arhiva, *Arhivistika*, objavljeno 17. juna 2011. godine, dostupno na: <http://www.arhivistika.edu.rs/clanci/ostala-pitanja-iz-rada-arhiva/16-sl-b-d-n-cv-vic-p-v-d-dun-r-dn-g-d-n-rhiv> (1.6.2014.)

22 <http://www.ica.org/1561/international-archives-day/celebrate-the-international-archives-day.html> (1.6.2014.)

23 Arhiv Tuzlanskog kantona u Tuzli (BiH) organizuje istu manifestaciju već nekoliko godina za redom, a 2013. je organizuje i Državni Arhiv Crne Gore. Dan otvorenih vrata 2014. organizuje i Zgodovinski arhiv Celje, Zgodovinski arhiv Ptuj u Sloveniji, arhivi u Poljskoj, Češkoj... (najave događaja su objavljene na zvaničnim internet prezentacijama i fejsbuk stranicama tih arhiva);

24 Detaljniji prikaz manifestacije u: Slobodanka Cvetković, „Dan otvorenih vrata архива 2013“ – „Сви смо ми део историје“, Пожаревац, 3. јун 2013., *Записи - Годишњак Историјског архива Пожареваца*, 2, Пожаревац 2014., 226-228.

Sl. 1: Plakat manifestacije

Sl. 2: Naslovna strana Power Point prezentacije

Posetioci su u nastavku programa kroz Power Point prezentaciju i kratko predavanje upoznati sa istorijatom objekta arhivskog depoa kroz slikovitu retrospektivu izgleda zgrade od 1996. do danas. Skrenuta je pažnja na predrasude koje uglavnom postoje o arhivima kao mračnim, vlažnim i memljivim mestima, ali i na stvarnost u kojoj su arhivi uređen i funkcionalan sistem upravljanja dokumentima koji je uz to i estetski dopadljiv. Posetioci su upoznati i sa mrežom arhiva u Srbiji. Moto manifestacije „Svi smo mi deo istorije“ osmišljen je kako bi se naglasilo da svako od nas jeste „istorijska ličnost“. To je posetiocima dočarano kroz priču da našim rođenjem, školovanjem, poslom kojim se bavimo, venčanjem, rođenjem naše dece, imovinsko-pravnim odnosima u koje stupamo, izgradnjom kuće, kupovinom stana, sklapanjem ugovora, sudskim postupcima koje vodimo, našim bolestima, pismima, fotografijama (ličnim dokumentima) mi postajemo „istorijske ličnosti“ i deo istorije. Sva dokumentacija koja svedoči o ovim važnim trenucima našeg života trajno se čuva u arhivu, čime naša imena i ono što smo radili zauvek ostaju zapisana u istoriji. Sve je to razlog da čuvamo dokumenta, jer za istoriju je relevantno samo ono što je zapisano. Ono što nije zapisano, nije se zvanično ni dogodilo. Kako se mnogi građani, a pre svega školska omladina po prvi put susreću sa arhivom i nisu svesni njegove delatnosti i funkcije posetiocima je ukratko i na prijemljiv način objašnjena osnovna delatnost arhiva po pitanju evidentiranja, prikupljanja, prijema arhivske građe, sređivanja, obrade, objavljivanja informativnih sredstava i građe, publikovanja, odnosa sa javnošću putem prezentovanja arhivske građe kroz izložbe; predstavljeno je mikrofilmovanje i digitalizacija kao oblici trajne zaštite. Kroz prezentaciju i predavanje je predstavljen Istorijski arhiv Požarevac, kao ustanova kulture, dati su podaci o njegovom osnivanju, količini arhivske građe koju čuva, registraturama koje teritorijalno nadzire, broju fondova i zbirki, bogatoj biblioteci. Posetioci su upoznati i sa činjenicom da svi arhivski fondovi i zbirke i

dokumenta nisu podjednako važni i bitni. Naglašeni su oni koji su proglašeni za arhivsku građu od izuzetnog i arhivsku građu od velikog značaja, čime je ukazano na veliko bogatstvo koje Istorijski arhiv Požarevac čuva. Na kraju posetiocima je predstavljena i objašnjena šaljiva fotografija sa porukom „Ne ljutite arhiviste, oni mogu da vas izbrišu iz istorije“.

Sl. 3: Detalj sa otvaranja

Sl. 4: Izložbena postavka u jednom od depoa

Deo manifestacije je bila šetnja kroz arhivske depoe gde su u formi mini izložbe predstavljani neki od najznačajnijih i najzanimljivijih dokumenata iz zavičajne istorije. Posebno interesovanje su pokazali mladi, učenici osnovnih i srednjih škola koji su želeli da vide školske upisnice i školske dnevnike iz perioda pre Drugog svetskog rata, kako bi videli koje su predmete i gradivo učili njihovi preci, kakve su ocene dobijali....Posebnu pažnju dece, ali i odraslih privukle su fotografije boravka Josipa Broza u Požarevcu, Plan glavnog gradskog trga u Požarevcu iz 20-ih godina 20. veka, masivnost protokola sudskih intabulacija, popisi žitelja Požarevca iz 30-ih godina 20. veka, stari rukopisi, knjige, požutela hartija. Posetiocima je pokazano kako izgleda arhivska kutija sa sređenom i obrađenom arhivskom građom. U depou

u kome je smeštena arhivska građa privrednih preduzeća preuzeta nakon stečaja, predstavljena je arhivska građa tih preduzeća, plakete, povelje, pohvalnice, pamfleti sa proizvodnim programom, što je izazvalo posebno interesovanje posetilaca i evociralo uspomene na „stara dobra vremena“. Prikazana je i najstarija bolnička dokumentacija, protokol bolesnika iz 1924., građevinski projekti prepoznatljivih objekata u gradu, sve ono što je posetiocima bilo prepoznatljivo. Veliko zanimanje učenici su pokazali postavljajući pitanja o uslovima čuvanja arhivske građe, procesu sređivanja, preuzimanja, da li je sve „u kompjuteru“ itd. Pokazano im je kako se koristi mikročitač i objašnjeno zašto su mikrofilmovi trajniji od digitalnih kopija dokumenata.

Sl. 5 i 6: Postavka u depou

Sl. 7. i 8: Učenici slušaju predavanje i obilaze depoe

Arhiv je toga dana posetilo preko stotinu građana što smatramo dobrim uspehom za prvu godinu organizovanja ove manifestacije, a ceo događaj je dobro medijski ispraćen, što već predstavlja uvod u buduće manifestacije. Ono što je izvučeno kao pouka jeste da ovu manifestaciju treba što više usmeriti ka školskoj populaciji, jer je to ulaganje u budućnost arhiva. Iz reakcija posetilaca je uočljivo da će svim mladim ljudima slika arhivskog depoa sa policama punim arhivske građe zauvek ostati u sećanju, a svest o arhivu i njegovom značaju biti ugrađena u njihovo znanje i sistem vrednosti, čime je cilj manifestacije u potpunosti ispunjen. Istorijski

arhiv Požarevac koji ima veoma razvijenu kulturno-prosvetnu delatnost, moraće u budućnosti da intenzivira aktivnosti na polju arhivskog opismenjavanja omladine, jer se tu stvara buduća publika, budući stručni kadar, kao i oni koji će se odgovornije odnositi prema dokumentima i imati kulturu čuvanja dokumenata. U tom cilju potrebno je intenzivirati saradnju sa Školskom upravom u Požarevcu, sa školama i profesorima istorije.

Rezime

Pozitivan odnos prema arhivu i arhivskoj građi kao svedocima prošlosti mora biti usađen u duhu naroda kako bi on mogao imati racionalnu svest o sebi i svojoj istoriji. U tom procesu arhivi igraju ogromnu ulogu. Zato zadaci arhiva moraju biti usmereni ka većoj dostupnosti arhiva i arhivske građe, ali pre svega ka sistematskoj edukaciji šire populacije o postojanju, značaju i važnosti arhiva i arhivskih dokumenata. Međunarodni arhivski savet svojim dokumentima koje donosi podstiče veće otvaranje arhiva i propagiranje dostupnosti arhivske građe. Sa ciljem popularisanja rada arhiva, arhivske građe i njenog sadržaja, kao i profesije arhivista ustanovljen je 9. jun kao Međunarodni dan arhiva. Toga dana arhivi u svetu organizuju mnogobrojne manifestacije koje će skrenuti pažnju javnosti na arhive. Istorijski arhiv Požarevac tim povodom se prvi put 2013. godine odlučio na otvaranje vrata svojih depoa građanima Požarevca kroz manifestaciju „Dan otvorenih vrata arhiva“. Posebna pažnja pri tome je usmerena na saradnju sa školama i školskom omladinom. Upoznavanje dece sa arhivom kao ustanovom, sa arhivskom građom i poslom koji obavljaju arhivisti, obezbeđuje opstanak arhiva u budućnosti, stvara naviku čuvanja arhivske građe i naviku konzumiranja kulturnih sadržaja koju ove ustanove kulture budu nudile.

Summary

Positive regard towards the archive and archival material as the witnesses of the past must be built into the spirit of the people so that they could have rational sense about themselves and their history. In that process the archives have enormous importance. That is why the assignments of the archives must be directed towards the greater accessibility of the archives and archival material, but above all towards systematic education of the populace about the existence and importance of the archives and archival documents. International Council of Archives with its documents encourages more openness of the archives and propagates the accessibility of the archival material. With the aim to popularize the work of the archive, archival material and its contents so as the archival profession, it was established that the International Archives Day be held each year on June the 9th. On that day the archives

all over the world organize numerous manifestations that make archives more visible to the public eye. On that occasion Historical Archive of Požarevac for the first time in 2013 decided to open the door of its depots to the citizens of Požarevac through the manifestation “Day of the Open Doors of the Archives.” Special attention was given to the collaboration with schools and schoolchildren. Getting children familiar with the archive as an institution, with archival material and the work the archivists are doing, assures the survival of the archives in the future, creates the habit of preservation of archival material and the habit of consuming cultural contents that these establishments of culture offer.

NEKA GORUĆA PITANJA ARHIVSKE TEORIJE I PRAKSE U SLOVENIJI

Abstrakt: *U drugoj dekadi dvadesetog stoljeća susrećemo se sa sve težim položajem, arhivi kao institucije, kao i arhivistika kao nauka, struka i praksa. Uz to se pitamo: jesu li arhivi postali nepotrebni, nekorisni, odviše? Ne. U zadnje vrijeme povećava se potreba za uvid u dokumenta. Posjeta arhivima osjetno raste. Arhivi postaju sve više prisutni u dnevnoj štampi, televiziji, radiju, ali to ipak nimalo ne pridonosi njihovoj važnijoj ulozi u društvu. Zbog te činjenice treba da se zamislimo.*

Ključne riječi: *Arhivistika, arhiv, arhivi, pravo, historija, javnost, studij, znanstvena disciplina.*

CRUCIAL ISSUE OF ARCHIVAL THEORY AND PRACTICE IN SLOVENIA

Abstract: *In the second decade of the twentieth century archives as an institution, as well as archival science, profession and practice are faced with the increasingly difficult position. In addition, we question whether archives become unnecessary, useless, too? Do not. Recently, the need for access to documents increases. Read the archives noticeably growing. The archives are becoming more present in the daily newspapers, television, radio, but it does in no way contributes to their more important role in the society. Due to this fact should make us ponder.*

Keywords: *Archive, archival material, law, history, public, college, scientific discipline.*

Uvodne naznake

Nauka koja se odnosi na arhive, arhivsku građu i djelatnosti u vezi s njima. Tako bi najkraće opisali znanstvenu disciplinu koju nazivamo arhivistika.¹ Uz djelovanje i poslovanje organa i organizacija kao i pojedinaca neke društvene zajednice

¹ Više o tome Hermann Rumschötel, *The Development of Archival Science as a Scholarly discipline, Archival Science, Volume 1*, No. 2, 2001., 143-155.

nastaju raznorazni zapisi. Dokumentarna, odnosno registraturna građa obuhvata sve vrste, oblike i nazive dokumenata koji nastaju kod njihovog poslovanja, i također sve dokumente, koje imaoci prime. Neki od tih zapisa odnosno dokumenata imaju za ovu društvenu zajednicu neprolaznu vrijednost, ili kao dokaz neke djelatnosti, odnosno prava ili kao građa za raznovrsna istraživanja i predstavljaju arhivsku građu ove društvene zajednice.

Arhivistika kao znanstvena disciplina relativno se kasno razvila u samostalnu nauku. Po mišljenju većine arhivista moderna arhivistika rodila se tek u drugoj polovini 20. stoljeća, ali u svojoj afirmaciji ima još uvijek velike, skoro nepremostive teškoće. Posebno u Sloveniji. Tek u zadnje vrijeme svrstala se u evropsku klasifikaciju istraživačke djelatnosti (CERIF - CERCS), i to među humanističke nauke.² U Sloveniji još se nije uspjela svrstati među istraživačke nauke, područja i podpodručja.³ Posljedično se arhivistika teško afirmira kao samostalan studij. Većinom ostaje u tijesnom zagrljaju studija historije.⁴ Trud da bi organizovali školovanje za potrebe arhiva, u Sloveniji ima dug put za sobom.⁵ Najprije su učinjeni pokušaji da se uvede jedinstveno obrazovanje za cijelu nekadašnju Jugoslaviju, koji su se zbog prevelikih razlika u jeziku, pismu, a posebno u historijskom razvoju izjalovili. Postojali su manje ili više povremeni kursevi i seminari, kasnije i individualno usavršavanje ljudi koji su radili u arhivima. U studijskoj godini 1978./79. počela su predavanja iz arhivistike, i to na odsjeku za historiju u okviru jednopredmetnog, odnosno nepedagoškog smjera. Od sljedeće studijske godine bio je moguć i samostalni postdiplomski studij arhivistike: magisterij, te djelomično i doktorat. U studijskoj godini 2004./2005. uveden je predmet arhivistike i na mariborskom univerzitetu, i to na pedagoškom, kasnije na filozofskom fakultetu, također u okviru nepedagoškog smjera na odsjeku za historiju. Uz reformu studija na kraju prve, odnosno početku druge dekade ovog stoljeća prilike su se promijenile. U studijskoj godini 2013./2014. uspio se uspostaviti samostalan postdiplomski studij arhivistike i dokumentalistike, i to na privatnom univerzitetu⁶. Teškoće time ne nestaju. Studij na žalost treba platiti i zato je mnogima nedostupan. Pedagoški kadar ne može biti redovno zaposlen već samo honorarno. Praktični rad studenata u arhivima zavisi samo od dobre volje direktora javnih arhiva. Nijedan državni, odnosno javni arhiv nije obavezan razvoju struke, nijedan javni arhiv nije dužan primati i usavršavati studente ili bar to dopuštati. Ne

2 <http://www.arrs.gov.si/sl/gradivo/sifranti/sif-cerif-cercs.asp>, (28.4.2014).

3 Klasifikacija Javne agencije za istraživačku djelatnost RS (ARRS) <http://www.arrs.gov.si/sl/gradivo/sifranti/sif-vpp.asp> (28.4.2014).

4 Više o tome: Miljenko Pandžić, Obrazovanje arhivista – usporedni pregled školovanja u raznim zemljama svijeta, *Arhivski vjesnik*, godište 40, (1997.), 35-42., Josip Kolanović, Identitet arhivista: Od zanimanja do profesije, *Arhivski vjesnik*, godište 40, (1997.), 7-14., Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja, Maribor 4/2005, br. 1, 56-63., Eric Ketelaar, Archivistics Research Saving the Profession, *American Archivist* 63 (2000.) 322-340., Terry Cook, Archival Science and postmodernism, *Archival Science*, vol 1, no.1 (2000.), 3-24.

5 Više o tome: Jože Žontar, Arhivsko šolanje v Sloveniji, *Arhivski vjesnik*, godište 40, (1997.), 111-117.

6 Alma Mater Europaea, Medunarodni univerzitet sa sjedištem u Salzburgu (Austrija) i studijskim centrima u većim gradovima po Evropi, U Sloveniji ima sjedište u Mariboru. Više o tome: <http://www.almamater.si/index.php/sl/> (10.6.2014.).

samo to. Nema ni jedne druge institucije koja bi razvijala arhivsku nauku, odnosno arhivistiku kao teoriju. Visokoškolski profesori, imenovani za područje arhivistike, imaju praktički nepremostive teškoće u imenovanju za redovne i vanredne profesore. Nijedan arhivistički časopis u Evropi, naime ne ispunjava zahtjeve koje postavljaju pravilnici o postupcima i uslovima, te mjerilima za izbor u nazive visokoškolskih profesora. Također, ni docenti arhivistike ne mogu istraživački ili pedagoški djelovati na stranom univerzitetu ili istraživačkoj instituciji bez prekida najmanje 3 mjeseca, jer su redovno zaposleni u javnom sektoru gdje je to nemoguće izvesti.

Arhivistika – naučna disciplina: da ili ne?

Arhivistika je, kao što znamo, multidisciplinarna nauka. Arhivisti u slovenačkim arhivima su većinom historičari koji su za rad u arhivima samo djelimično spremni i obrazovani. Jedan od vodećih slovenačkih pravnih stručnjaka zapisao je da »je upitno, da li su nadležni arhivi osposobljeni za zadatak kojeg im arhivski zakon nalaže«⁷. Već za polaznu sistematiku, odnosno pregled registraturne građe, što može biti relevantno sa vidika pravne sigurnosti osoba, skoro sigurno bi morali steći kvalifikovane pravne stručnjake.«⁸ Arhivisti bi svakako morali imati više znanja iz oblasti prava.

O akademskom pozivu arhiviste pisali su mnogi arhivski stručnjaci u Evropi pa i van nje, posebno u zadnjoj trećini prošlog stoljeća. Godine 1979. formiran je Komitet za stručno usavršavanje i obrazovanje kod Međunarodnog arhivskog vijeća (The Committee on Professional Training and Education of the International Council on Archives) koji je organizovao nekoliko međunarodnih kolokvija o obrazovanju arhivista u godinama koje su slijedile. Godine 1992. napravljen je pregled arhivskog školovanja u svijetu. Pregled je obuhvatio 121 školu, odnosno studij arhivistike u 43 zemlje na svih pet kontinenata, uključujući i postdiplomski studij. Studija „Directory of Schools and Courses of Professional Training for Archivists“ Međunarodnog arhivskog vijeća (ICA) iz 1992. godine pokazala je neko opće usmjerenje svih arhivističkih studija i škola, i kasnije na jesen 1994. u Ljubljani je usvojena preporuka gdje stoji da je potrebno kod takvog obrazovanja dostići neku ravnotežu između historijske i drugih nauka, ali Slovenija za takve savjete i preporuke nije bila baš otvorena.

Arhivska nauka pripada praktičnim naukama. To su one, koje ne teže samo za istinom, bez toga ne bi bile nauke, već i za korišću; odgovorne su dakle ne samo za istinitost, nego i za upotrebljivost. Donedavno arhivistika se bavila većinom sa zapisima od trenutka, kad su prešli prag javnog arhiva, odnosno od tad kad ga je stvaralac arhivske građe želio ili morao predati arhivu. Arhivista je bio

⁷ *Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih*, „Uradni list Republike Slovenije“, br. 30/2006.

⁸ Miro Cerar, *Pravno mnenje o zakonski opredelitvi pojma "arhivsko gradivo"*, Ljubljana, 26.7. 2006.

samo onaj koji preuzima i čuva dokumenta. U budućnosti mora težina njegovog rada preći na određivanje građe, čak i na postanak i oblikovanje zapisa odnosno dokumenata. Spoznaja, da brojni arhivski dokumenti nisu samo interesantni stari zapisi i svjedoci proteklih događaja, već i važni dokazi i tako važeći, moderni i nepogrešivi zapisi. U zadnje vrijeme to je naročito očito i često. Upozorava nas da vrednovanje dokumenata nije i ne može biti samo posljedica vještine i iskustva, steknutim radom, već rezultat temeljitog poznavanja sadašnjih i proteklih društvenih prilika i pravnog uređenja. Razlikovati moramo između sjećanja i historije. Prvog nam čuvaju spomenici i muzeji. Sjećanje je samo po sebi sporno i pristrasno: što jedan čovjek primijeti, drugi previdi, što jedan čovjek prizna, drugi negira. Dočim je historija sve ono što je bilo, što se zaista desilo. To je moguće otkriti s objektivnim istraživanjem prošlosti i za to trebamo dokumente. Od arhivista zavisi, koliko i koji će se očuvati. Za taj odgovoran rad moraju biti osposobljeni. Poznavanje državne organizacije i njenog djelovanja mora biti jedan od temelja njihovog obrazovanja, a arhivska građa u što većoj mjeri odražavati karakteristike društva jednog vremena i prostora. Arhivista mora biti posebno upućen u osnove prava i pravne države. Pravo, naime sa svojim normama odnosno pravilima okarakteriše državu kao organizaciju, određuje njen ustroj i način djelovanja, a ne samo države već i drugih užih društvenih zajednica, raznovrsnih organizacija u okviru države na jednoj strani i širih zajednica odnosno organizacija na drugoj. Pravo je sredstvo za organizaciju i oblikovanje ljudskog društva, te za njegov socijalni nadzor. To je skup pravila koji oblikuje vanjsko ponašanje i odnos članova neke društvene zajednice među sobom, te odnos prema nadređenim nosiocima vlasti, te omogućuje miran suživot među njima na način da određuje načine rješavanja međusobnih sporova. Arhivista mora poznavati pravo, jer se inače u svom odgovornom radu ne može adekvatno snaći, a još manje vrednovati dokumente koji nastaju u djelovanju i poslovanju organizacija i organa tog društva. Bez poznavanja osnovnih pravnih institucija nije moguće razumjeti ni djelovanja ni smisao ni ciljeve pravne države, značenja demokratije i ljudskih prava. Arhivista mora poznavati pravo i zbog adekvatne i uspješne pohrane arhivske građe. Slaba iskustva baš iz te oblasti arhivskog prava diktiraju obrazovanje arhivista u smjeru koji će dovesti do veće djelatnosti i uključivanja arhivskih radnika u proces čuvanja dokumenata od njihovog postanka pa sve do korištenja u arhivima. Osim toga, u današnje vrijeme arhivista mora biti upoznat sa dostignućima i spoznajama informacijske tehnologije, te osnovama materijalnog čuvanja registraturne i arhivske građe. Svakako treba tražiti rješenje u konačnom osamostaljenju arhivistike kao posebne znanstvene grane, što se treba odraziti u posebnoj studiji koji će sa arhivistikom u svim razmjerama upoznati buduće studente na postdiplomskom i doktorskom studiju. Na prvi pogled se čini da ipak nema toliko arhivista da bi si mogli priuštiti samostalan studij, ali pomnije promatranje nam pokazuje da je potreba po uređenoj registraturnoj arhivskoj građi sve veća i komplikovanija. Ne samo u javnim arhivima, nego naročito kod većih stvaralaca arhivske građe i kod onih, koji za potrebe stvaralaca čuvaju registraturnu i arhivsku građu.

Interesantno, ili bolje rečeno tužno je, da među arhivistima nema sudskog vještaka. Sudski vještaci su naime osobe, koje su imenovane na neograničeno vrijeme sa pravom i dužnošću da sudu, na njegov zahtjev, daju uvid i mišljenje oko stručnih pitanja za koja tako određuje zakon ili oko kojih sud ocjeni da mu je u razmatranju tih pitanja potrebna pomoć stručnjaka. Drugim riječima, arhivisti nisu stručnjaci i arhivistika nije struka. Tu se susrećemo sa problemom jakog uplitanja **politike** u pitanja arhiva, jer je struka nejaka, pa je to još prisutnije. U Sloveniji smo svjedoci već drugom referendumu⁹ u vezi sa arhivima, odnosno njihovog dostupa. U medijima izjave daju većinom izvikani korisnici arhivske građe, i direktori arhiva, koje su postavljali ministri ove ili prošlih vlada. Stručnjaci s akademskim nazivima i dugogodišnjim radnim iskustvom u arhivima, univerzitetski profesori arhivistike, koji već duže vrijeme predaju arhivistiku samo nekoliko puta bili su pitani za mišljenje. I u slučajevima, kad je o arhivskim pitanjima odlučivao ustavni sud, njihovo mišljenje nije bilo zatraženo, da bi se konačna odluka ustavnog suda oslonila na jače arhivske temelje. U Sloveniji je ustavni sud naime nedavno donio odluku, da slovenački arhivski zakon¹⁰ nije u skladu sa Ustavom Republike Slovenije „ukoliko u javnu javno-arhivsku građu svrstava i građu izvođača zdravstvene djelatnosti, koji su tim zakonom označeni kao javnopravna lica, koja sadrži lične podatke o tretmanu pacijenata.“

Arhivisti, njihov status i uloga u zajednici

Arhivisti se u svom radu sa strankama i arhivskom građom susreću sa više poteškoća. Jedna od njih je sigurno kadrovska popunjenost arhiva arhivistima. Većina zaposlenih u arhivskim čitaonicama nisu arhivisti. Stranke imaju potpuno pogrešnu sliku o uređenosti arhivske građe u arhivima. Uređenost arhivske građe zavisi od uređenja registraturne građe kod stvaraoca, ali ne uvijek. Neki arhivski fondovi sadrže poslovodne knjige, na osnovu kojih se pojedini dokumenat pronalazi. Svakako se informatizacijom pomagala i funkcija poslovnih knjiga anulira, ali tek tad kad je čitav fond detaljno popisan u elektronskom arhivskom vodiču odnosno elektronskoj bazi podataka. Neki arhivski fondovi su uređeni po vremenskom nastanku, a pojedini po organima stvaraoca. Takav slučaj sigurno nalazimo u fondovima iz perioda Drugog svjetskog rata, gdje je građa uređena po pojedinim uredima civilne i vojne uprave, te pojedinim vojničkim formacijama. Fondovi, koji su nastajali kod pojedinih političkih institucija, odnosno organizacija gdje su se pretežno bavili prikupljanjem informacija o pojedincima ili grupama pojedinaca, kao pomagala za tu građu koriste razne evidencije i spiskove.

9 Na referendumu je bio novelirani *Zakon o čuvanju registraturne i arhivske građe te arhivima* iz 2006. godine koji je bio u parlamentu usvojen januara 2014. i po mišljenju predlagača referenduma zatvara pristup do arhiva.

10 *Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih*, „Uradni list RS“, br. 30/06.

Prva osoba koju stranka sretne jeste osoba u čitaonici, koja daje osnovne informacije o građi. Arhivska građa je kompleksne prirode pa je za davanje detaljnijih informacija o građi nužno potreban arhivista. Posebno potrebno je to kod građe koju ne trebaju naučnici u naučne svrhe, već amaterski istraživači i oni koji traže podatke iz lične radoznalosti, eventuelnih pravnih potreba, porodičnih trauma i slično.

Arhivista treba detaljno saslušati priču stranke te joj dati primjeren savjet, gdje i kako pronaći to što stranka traži. Takvi kontakti traže dosta vremena. Kod upita pravne i upravne prirode pravi dokumenat može naći samo arhivista te ga opremiti sa adekvatnim tekstom opisa dokumenta i izdati službeni dopis. Samo nadležni arhivista može zasigurno reći koju vrijednost ima određeni dokumenat, te koja je njegova dokazna vrijednost. Naime, na osnovu poznavanja djelovanja određene institucije, na osnovu pregleda i rada sa građom pojedine institucije arhivista je ono lice koje može ocijeniti vjerodostojnost dokumenta i okolnosti postanka dokumenta.

Pored arhivista u arhivima su zaposleni informatičari, pravnici, finansijski radnici i dr. Informatičari se u arhivistiku ne razumiju, a na žalost ni pravnici. To otežava zajednički rad. Previše vremena arhivisti potroše za učenje informatičara o osnovama arhivistike. Zbog svih tih obaveza su preopterećeni i ne mogu se baviti arhivskim pitanjima, a ni arhivskom teorijom kako poboljšati arhivsku praksu. U slovenačkim arhivima je zbog politike smanjenja javnog sektora arhivista sve manje, a na žalost je sve više pomoćnog osoblja.

Arhivisti imaju i premalo znanja pa i vanjske podrške u razumijevanju nekih pravnih pitanja. Kod zakonskog uređenja pristupa do arhivske građe slovenački arhivisti nisu razumjeli odredbe koje su to pitanje uređivale, od pomoći im nije bio ni pravnik državnog arhiva. Veliko neznanje i nemoć arhiviste kod pravnih pitanja javlja se na primjer kod apliciranja odredbi zakona o zaštiti autorskih prava. Posljedično se teškoće pojavljuju kod korištenja arhivske građe u izložbene svrhe. Naime, arhivista je taj, koji priprema građu za planiranu izložbu korisnika, također je taj koji priprema ugovor o korištenju građe (bez adekvatnog znanja o apliciranju odredbi o zaštiti autorskih prava) te brine o sprovođenju ugovora. U slučaju ugovora o kupovini arhivske građe je arhivista taj koji ocjenjuje vrijednost i važnost građe za potencijalnu kupovinu, vodi svu komunikaciju vezanu za kupovinu građe, tako sa rukovodstvom arhiva kao i sa potencijalnim prodavačem, priprema potrebnu papirologiju kao i prodajni ugovor, a brine i za konačno sprovođenje isplate ugovorenog iznosa. Arhivisti se zbog svih tih obaveza nemaju kad baviti ni osnovnim sređivanjem arhivske građe, a još manje sa arhivskom teorijom i poboljšanjem prakse. Dodatno još veći problem predstavlja položaj arhiviste, koji je u usporedbi sa drugim sličnim zvanjima premalo cijenjen i prenisko plaćen. Nadležnost, ovlaštenja, odgovornost i položaj arhiviste nisu uravnoteženi. Zbog osjetnih razlika u platnoj politici arhivista i sloga među arhivistima nestaje. Posljedično nema međusobne saradnje, a ni konstruktivnih rješenja gorućih pitanja. Zbog stalnog i sve prečestog uplitanja politike ni djelovanje arhiva ne može se organizovati na način da bi mogao normalno funkcionisati. A dodatne teškoće se javljaju kod pitanja primjerenih prostora za pohranu arhivske građe.

Državni arhivi prvenstveno trebaju nezavisan položaj sa širokim ovlaštenjima da političke promjene u zemlji ne utiču na njihov rad. Djelatnost slovenačkog državnog arhiva je u zadnjih nekoliko godina dobila politički prizvuk, i prosječni građanin je zbog političkih obračuna pomoću arhivske građe nekadašnjeg sekretarijata unutrašnjih poslova uvjerenja da je jedina vrijedna građa koja se čuva u Arhivu Republike Slovenije građa službe državne bezbjednosti, odnosno političkih organizacija prošlog režima koja sadrži „mračne“ detalje pojedinaca među nama. Arhivi u današnjem društvu postaju sve važnije institucije, od velike važnosti je da ih i javnost prepozna kao važne institucije pravne države.

Arhivi i javnost

Jedan od aktuelnih gorućih problema današnjih arhiva je odnos između arhiva i javnosti. Javni arhivi su svakako namijenjeni javnosti i rad za javnost je njihov glavni zadatak – arhivsku građu koja služi u svrhu nauke, kulture i pravne sigurnosti moraju preuzeti, čuvati i stručno obraditi na način da je javnost može koristiti. Ali to nije dovoljno, ako pojedinci te javnosti ne znaju šta arhivi čuvaju i koja svrha čuvane građe. Svakako u osvješćivanju javnosti veoma važnu ulogu ima adekvatno obrazovanje, gdje mislimo većinom na školski proces u osnovnim i srednjim školama. Također bi arhivi cijelo vrijeme trebali brinuti za upoznavanjem javnosti sa značenjem arhivske građe i time svog posla i smisla svog postojanja.

Na koji bi način arhivi zadobili povjerenje i naklonost javnosti? Problem svakako nije nov. Već od francuske revolucije pa dalje, kad su se arhivi postepeno otvarali široj populaciji, arhivari su se trudili da bi potakli interes za arhive te tako olakšali stjecanje prostora, ljudi i finansijskih sredstava. Arhivi su zbog svog postojanja zainteresovani da privuku ljude u arhiv, da ih upoznaju sa svojim radom, te ih potaknu ka korištenju građe. Danas se arhivi svuda po svijetu obraćaju tako na državne organe kao na širu javnost, posebno često traže kontakte sa istraživačima – historičarima, jer očekuju da će u njima najlakše naći saveznike za ostvarivanje svojih želja.¹¹ To traženje kontakata „nije jednostavno i zahtjeva strpljenje, ustrajnost, ubjedljivost, znanje lobiranja...“¹²

Ne bi mogli reći da se slovenački arhivi nisu trudili i da za popularizaciju njihovog rada nije bilo ništa učinjeno. Organizovali su niz izložbi i predavanja za različite profile posjetitelja, neki su pokušali privući i najmlađe. Izdali su znatan broj publikacija svih vrsta, među njima veliki broj pomagala za korištenje arhivske građe. Web stranice arhiva svaki dan su bogatije, dostup do digitalnih sadržaja se širi.

11 Povzeto po: Andrea Wettmann, Arhivski stiki z javnostjo v Nemčiji – težišče strokovne diskusije in nove zasnove v strokovnem izobraževanju, *Arhivi*, godište XVIII, br. 1-2, Ljubljana 1995., str. 9.

12 Claes Gränström, E-uprava in upravljanje z dokumenti - zahteve, problemi in rešitve, *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja*, Maribor 4/2005, br. 1, str. 61.

Preko brojnih korisnika su dokazivali potrebnost i nužnost svog postojanja, posebno nakon što se povećao broj onih koji su tražili podatke za uvažavanje njihove pravne sigurnosti.

A kakav je bio odaziv javnosti? U medijskim vijestima i različitim diskusijama uz ovogodišnji referendum na žalost jasno je pokazano da arhivi svoj zadatak na tom području nisu zaista uspješno obavili. Mediji (kako u štampanoj, tako u e-obliku) su objavili veliki broj obavijesti o referendumu po pitanju noveliranog arhivskog zakona, koji se odnosi na otvorenost, odnosno zatvorenost arhiva nekadašnje Službe državne bezbjednosti, ali ti tekstovi govore više o spornom datumu referenduma (da li da bude zajedno sa evropskim ili lokalnim izborima ili da se izvede samostalno) nego o njegovom sadržaju. U odzivima građana na raspis referenduma možemo čitati o „bezveznom“ referendumu, o nesmislenom trošenju novca poreskih obveznika,¹³ o tome kako su „u ovim sve težim vremenima“ arhivi UDBE,¹⁴ odnosno bivše Službe državne bezbjednosti (SDB) za prosječnog slovenačkog građanina „zadnja briga“, da je referendum bijeg od istinskih aktuelnih problema¹⁵ i sl. Interesantno bi bilo saznati kakvi bi bili odgovori na pitanje šta su arhivi. Velika je vjerojatnoća da mnogi ne bi ništa znali reći, a neki bi sigurno odgovorili, da je arhiv neka vrsta muzeja ili biblioteke. Da bi ko osim arhivista znao reći šta je arhivska građa, još je manje vjerojatno. Arhivisti često ne nailaze na razumijevanje ni u kontaktima sa stvaraocima arhivske građe. Često se moraju pošteno potruditi da im objasne šta je arhivska građa, te u čemu se razlikuje od registraturne i koje su dužnosti javnopravnih lica prema njihovoj arhivskoj građi i nadležnim arhivima. Arhivisti ustvari veoma teško dopru do medija tada, kada nema nijedne „afere u zraku“ ili pak referenduma. A posebno treba naglasiti da su novinari veoma nedovoljno upućeni u značenje arhiva, a ako ih arhivi žele o tome podučiti, tema im više nije dovoljno interesantna za čitaoce ili je pak ne razumiju.

Slovenački državni arhiv je možda propustio najbolju priliku da javnost upozori na svoju ulogu, i to u devedesetim godinama kad je bilo utvrđeno, da je u arhiv stigao samo mali dio građe, koja je nastala u djelovanju Službe državne bezbjednosti. Tako se desilo da je nakon više od deset godina i pred drugi referendum morala „reagovati“ politika. Ministar za kulturu, inače nadležan za arhive, na Vrhovnom državnom tužilaštvu i Upravi kriminalističke policije podnio je krivičnu prijavu zbog sumnje protivpravnog uništavanja registraturne i arhivske građe nekadašnje Službe državne bezbjednosti. U postupku usvajanja noveliranog arhivskog zakona koji je bio u slovenačkom parlamentu usvojen na 21. redovnoj sjednici 28. januara 2014., u javnoj raspravi je više puta bilo postavljeno pitanje protivpravnog uništavanja približno 80 % registraturne i arhivske građe nekadašnje Službe državne bezbjednosti u godinama 1967., 1989. i 1990. Javno objavljene evidencije Arhiva RS na primjer iskazuju da je od 17.000 dosjea praćenih lica i dosjea službenika, saradnika i izvora

13 https://sl-si.facebook.com/24urcom/posts/10152346330104144?stream_ref=10

14 Opće poznata i korištena skraćenica za: Uprava državne bezbjednosti.

15 http://www.rtvlo.si/modload.php?&c_mod=forum&op=viewtopic&topic_id=43591&forum=113&post_id=1934431

Službe državne bezbjednosti koji su u velikoj mjeri nastali u razdoblju od 1975.-1990. očuvano samo još 4.000, što znači da fali približno četiri petine dosjea. Na uništavanje arhiva Službe državne bezbjednosti ukazuju i izvještaji Radne grupe za ocjenu rada Slovenačke obavještajne bezbjednosne agencije (5.3.2014). Tako iz jednog izvještaja proizilazi da je Arhiv RS sa komparacijom arhivskog popisa iz 1976. godine i popisa iz 1990. godine ustanovio da je do 1990. godine približno tri četvrtine građe iz 1976. godine nestalo. Zato je ministar za kulturu tužilaštvu i policiji predložio da u okviru svojih nadležnosti istraže sumnju protiv pravnog uništavanja registraturne i arhivske građe nekadašnje Službe državne bezbjednosti. Ministar je naime mišljenja da „samo otvoreni i dostupni arhivi“, te „ustpostavljanje jasne odgovornosti za uništavanje registraturne i arhivske građe otvaraju put cjelovitoj refleksiji naše nedavne historije“.¹⁶ Tu ne možemo zaobići pitanje zašto Državni arhiv kad je ustanovio koliko je građe SDB dospjelo u arhiv nije odmah reagovao – nije obavijestio javnost sazvao konferenciju za štampu i sl. U takvim slučajevima bilo bi pravilno da inicijativu u obavještavanju javnosti arhivi preuzmu sami u svoje ruke i da ne bi trebalo čekati na pažnju politike ili medija.

Nedovoljna obaviještenost javnosti nije vidna samo uz događanja koja su vezana za referendum. Odražava se i u slabom materijalnom stanju i kadrovskoj pothranjenosti slovenačkih arhiva. Od toga, koliko je u javnosti prisutna svijest o značenju arhivske građe, zavisi i kakve je uslove, pa i materijalne, država spremna osigurati našim arhivima. Za takve teškoće arhiva bez sumnje je djelimično kriva „politika“, jer je Državni arhiv (Arhiv Republike Slovenije - ARS) podređen izvršnoj vlasti, tačnije, ARS je organ u sastavu Ministarstva kulture i zato i finansijski zavisi od izvršne vlasti. Neki smatraju da je krivda i na strani arhivskog menadžmenta koje ministarstvu nije znalo adekvatno predstaviti teško stanje na području materijalne pohrane arhivske građe i tražiti rješenja u razumnom vremenu“.¹⁷ Sa svim tim možemo se samo djelimično složiti. Možda je važnija činjenica da arhivi nisu znali zainteresovati širu javnost koja bi mogla, ako bi bila prikladno obaviještena i svjesna stanja arhiva, najbolje uticati na politički interes. Ako bi se arhivi trudili da bi javnost redovno i uporno obavještavali o njihovoj ulozi i značenju u društvu, ako bi u tome međusobno sarađivali sa arhivima iz drugih zemalja (posebno sa onima koji imaju sličnu historiju i slične probleme), onda bi mogli (zajedno sa adekvatnim obrazovnim sistemom) s vremenom toliko javnost osvijestiti, da bi i politička vlast, koja im određuje finansijska sredstva, morala poštovati njihove potrebe. Smisleno bi bilo kada bi nacionalni arhivi u Evropi nastupili zajedno, te sa udruženim snagama postigli da budu arhivi u svom djelovanju samostalniji, nezavisni od vlasti koja se sve češće mijenja.

16 http://www.mk.gov.si/si/medijsko_sredisce/novica/browse/3/select/sporocilo_za_javnost/article/12447/6030/ef2d69c1a2a5238de7bdc17300b2e14d/?tx_ttnews%5Byear%5D=2014&tx_ttnews%5Bmonth%5D=03, 7.3.2014 objavljeno na internetnoj stranici (10.6.2014)

17 Dragan Matič, Arhivski depoji – odraz stanja mentalitete v arhivski javni službi, 23. zborovanje Arhivskog društva Slovenije, Zgodovinski arhiv Celje, Razmere v arhivskih depojih. (Ne)znano v arhivskih fondih in zbirkah. Medarhivsko zborovanje, Velenje 2007., s. 26.

Zaključci

Arhivi su modernom evropskom društvu, koje je ušlo u tešku krizu skoro na svim područjima društvenog življenja, sve potrebniji, ali ujedno i sve opasniji. Potrebni su za one koji vjeruju u pravnu državu, poštenost i pravednost, a opasni za one koji žele izbrisati svoja nezakonita, nepravilna i nepravedna djela. Nažalost, ljudi nisu svjesni toga i arhivi im se čine kao nešto od sporedne važnosti. To nam dobro ilustrira misao koju je uz slovenački arhivski referendum 8. juna 2014. zapisao novinar: „Zaista je nevjerovatno koliko vremena i medijskog prostora naša politika namjeni debatama koje se tiču samo nekolicine ljudi... Samo tako je moguće bar na silu objasniti kako može biti sedmicama i mjesecima u medijima prisutna maloumna debata o potpuno nevažnom zakonu o arhivima... „¹⁸ A opće interesovanje za arhive odlično ilustrira učešće na tom referendumu, koje nije dostiglo ni 12 postotaka.

Summary

Archives are very much a necessity for modern European society, which has entered into a severe crisis in almost all areas of social life, but also more dangerous. They are needed for those who believe in the rule of law, fairness and justice, and dangerous for those who wish to delete their illegal, improper and unjust acts. Unfortunately, people are not aware of this and archives seem like something of secondary importance. This is well illustrated by the thought that with the Slovenian archival referendum on June 8, 2014, a journalist wrote: “It’s amazing how much time and media space purpose of our policy debates affecting only a few people ... the only way to force the bar to explain how may be weeks or months in the media present a retarded debate about completely irrelevant to the law on archives ... “A general interest in the archive has illustrated participation in the referendum, which did not reach even 12 percent.

18 Goran Vojnović, Iščejo se mladi volilci, Dnevnik, *Objektiv*, subota 7.6. 2014., s. 7.

II IZ DRUGIH ČASOPISA

NEKI KONCEPTUALNI MODELI PODATAKA ZA REGISTRATURNU I ARHIVSKU GRAĐU²

Abstrakt: *ISAD (G) je najšire priznati standard arhivistike, koji također čine modeli podataka o strukturi i odnosima između arhivskih tijela. Osim toga, postoje i drugi pokušaji kodifikacije ovih kompleksnih odnosa, te odnosa stvaratelja i funkcija. Također su razvijeni neki modeli podataka za upravljanje zapisima koji mogu biti interesantni pri integraciji sa arhivskim modelima, kao dio istog životnog ciklusa građe. Ovaj rad nastoji kratko prikazati navedene modele podataka, te dati kritički osvrt na iste.*

Ključne riječi: *Arhivski modeli podataka, arhivski standardi, MoReq, CIDOC-CRM PSI, PREMIS, Australijska metapodatkovna šema za čuvanje građe, MAV opisni standardi, Hurleyeva pravila česte prakse.*

SOME CONCEPTUAL DATA MODELS FOR RECORDS AND ARCHIVES

Abstract: *ISAD(G) is, by far, the most acknowledged standard for archives, that also comprise a data model, about the structure and relation between archival entities. Besides, there are also some other attempts to codify these complex relationships and also those of creators or functions. Also, there have been developed some data models for records management that might be interesting to be regarded and connected to archival models, as part of the same lifecycle of records. The present paper aims to give a brief presentation of these data models, with some critical remarks.*

Keywords: *Archival data models, archival entity, MoReq, CIDOC-CRM PSI, PREMIS, The Australian Recordkeeping Metadata Schema, ICA descriptive standards, Hurley's Common Practice Rules.*

1 Dr. sc. Bogdan Florin Popovici, arhivista, Nacionalni arhiv, Str. Gh. Baritiu nr. 34, 500025 Brasov, Rumunija. Email: bogdanpopovici@gmail.com

2 Rad preuzet iz „Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja“, 2013., Zbornik Medunarodne konferencije Radenci, 10.-12. april 2013. godine, str. 481-494.

Uvod

Dugo vremena arhivari i arhivisti su „gledali svoja posla“ u tamnim i prašnjavim sobama (ili su ih drugi barem tako zamišljali...). Njihova aktivnost bila je u biti smatrana praktičnom, fascikla je bila fascikla, dokument – dokument; nije bilo komplikacija. Napredak informacijskih tehnologija doveo je do niza izazova, između kojih se ističu:

- Kako arhivista može definirati svoj radni okvir na način da je rad automatiziran i da računar radi za njega (npr. koji su opisni elementi potrebni kao dio pomoćnih sredstava na internetu da bi bili razumljivi korisniku?);
- Kakva je apstraktna priroda njihovog radnog objekta, koji je isti bez obzira da li je građa u digitalnoj ili papirnoj formi što oblikuje radne metode i pristup obradi građe (npr. šta su zajednički elementi srednjovjekovne povelje i YouTube videa?).

U ovom smislu mnogi arhivisti i arhivari dostavljali su detaljne odgovore, proizvodili standarde, identificirali odgovarajuće metapodatke do te mjere da su potrebna nova pomoćna sredstva da bi se kontrolisao broj različitih standarda. Cilj ovog rada jeste kratka ocjena nekoliko konceptualnih modela podataka za registraturnu i arhivsku građu kako bi se istakli različiti pristupi o arhivskim entitetima.³

A. MoReq model podataka⁴

MoReq je nastao početkom 2001. godine kao standard za Evropski sistem upravljanja elektronskim zapisima. Isti je do sada izdan u 3 verzije (2001., 2008. i 2011. godine, nazvane MoReq, MoReq2 i MoReq2010). Druga verzija označila je vrhunac određenog pristupa koji će eventualno biti promijenjeno sa MoReq2010. Nije ni mjesto ni vrijeme za analizu prednosti i mana različitih verzija, želim samo istaći da je MoReq2 više baziran na klasičnom upravljanju zapisima i njegov konceptualni model to ponajbolje ilustrira. MoReq2010 je više IT orijentiran i iako ima jaku, apstraktnu i modernu predstavu principa upravljanja elektronskim zapisima, nema

3 U ovom radu termini arhivska i registraturna građa neće imati ustaljeno značenje kakvo je ustaljeno u britanskom ili američkom riječniku, već će obuhvatati cijeli ciklus dokumenta, primarnu i sekundarnu vrijednost. Oba tipa građe biti će tretirani kao cjelina. Također, kao opća naznaka, sve figure, dijagrami i slično u prilogu rada reproducirani su iz originalnih radova navedenih na početku svakog poglavlja i dodani su samo zarad ilustracije. Sva autorska prava ovih priloga pripadaju originalnim autorima istih.

4 Evropska komisija, Model Requirement For The Management of Electronic Records Update and Extension, Moreq2 specifikacija, Brisel 2008. godine i Evropska komisija, MoReq2010 Modular Requirement for Records Systems, Volume 1: Core Services and Plug-in Modules, Verzija 1, Brisel 2011. godine.

specifičan model podataka za arhivske jedinice. Pokušati ću naglasiti njegove posebnosti u poređenju sa MoReq2.

A1. MoReq2

Model osmišljen od strane MoReq2 predstavljen je u Specifikacijama u Figuri 13.3. i ovdje je reproduciran u prilogima. U ovom modelu, komponenta je najmanji individualni dio; to je element za stvaranje zapisa ili dokumenta koji čini zapis. Dokumenti mogu imati različite tipove. Zapisi su elementi dokumenata (sa njihovim podjedinicama, pod-fajlovima i obimom). Te sa svojim klasama (koje su izvučene iz klasifikacijske šeme).

A2. MoReq2010

Kako je već napomenuto, MoReq2010 nema jasan model entiteta. Kao nadogradnja MoReq2, može se pretpostaviti da slijedi, u generalnim crtama, model MoReq2. Ali MoReq2010 ide korak dalje, koristeći moć IT sistema za moderno elektronsko upravljanje podacima (vidi prilog 2). Na ovaj način, MoReq2010 preuzima novi element: sadržaj (Fig. 6c). Iako nejasno definiran kao tekst, sadržaj je krajnji cilj upravljanja i zaštite: u posljednjem slučaju, osnovni element jeste klasa, u odjeljku, u zapisu, u dokumentu – zadnja kategorija je sadržaj. Zbog velike raznolikosti elektronskih dokumenata, sadržaj može biti zapis ili sam dokument, te je važno precizirati ga sa validnim alatom za upravljanje dokumentacijom.

Dalje, iako MoReq2010 podržava klasičnu klasifikacionu šemu (Fig 201b), uvodi i mnogostruke klasifikacije i različit zbir zapisa (Fig 201c). To jeste, zapis može biti klasificiran u jednoj klasi za agregaciju, u drugoj za sadržaj, a u trećoj za retenciju. Ovo stvara novi, mnogostruki odnos između pojedinog zapisa i grupa zapisa.

Model koji rezultira iz MoReq2010 specifikacije, za elektronske dokumente kreira sredinu gdje su isti sačinjeni od komponenti i sadržaja, i mogu biti dio jednog od mnogo klasifikacija ili agregacija. Mora se istaći da medij odnosno nosač građe nije relevantan u ovom modelu.

B. Javni sektor informacija prema CIDOC-CRM-u⁵

CIDOC-CRM je konceptualni model podataka, prvobitno razvijen od strane Međunarodnog komiteta za Dokumentaciju pri Međunarodnom vijeću za muzeje.

⁵ Lina Bountouri, Christos Papatheodorou and Manolis Gergatsoulis, Modelling the Public Sector Information through CIDOC Conceptual Reference Model sa <http://www.cidoc-crm.org/docs/64280404.pdf> (15.11.2012).

Model je razmatran između 2000. i 2006. godine, te prihvaćen kao ISO 21127 standard. Model pruža ontologiju za koncepte i informacije o kulturnom naslijeđu.⁶

Modeliranje informacija kulturnog sektora prezentirano je grafički u prilogu 3, zasnovano na 3 glavna entiteta: javna administracija (tijelo) koja izvršava funkciju (aktivnost) u prisustvu zapisa (objekat). Svaki od ovih ima različite pod-entitete i međusobno su povezani nizom poveznica.

Može se reći da mnogi elementi prezentirani u ovom modelu nisu veoma relevantni za zapise ili arhivski menadžment ili, u drugom slučaju, esencijalni elementi nisu uključeni (na primjer, datum izdavanja dokumenta).

C. PREMIS⁷

Preservation Metadata:Implementation Strategies (PREMIS) je razvijen sa ciljem identificiranja metapodataka koji podržavaju digitalno očuvanje građe. Nakon početnog projekta, između 2003. i 2005. PREMIS održava biblioteka američkog kongresa.

Iako nije razvijen za arhive već kao generalni standard za očuvanje metapodataka, PREMIS je korišten u modeliranju arhivskih informacionih sistema.⁸ Njegov model prikazan je u prilogu 4. U jednoj verziji interpretacije, Objekat (građa, na primjer) generiran je od strane Agent-a (koji ima određena Prava nad Objektom) u toku Događaja (Event-a). Ove komponente mogu biti dio Intelektualnog Entiteta (elementa, na primjer datoteke).

D. Australijska metapodatkovna šema za čuvanje građe (RKMS)⁹

RKMS je usvojen 1999. godine i baziran je na holističkom pristupu zapisima. Prikazuje, između ostalog „veze među poslovnim organizacijama definiranim široko da obuhvataju svu društvenu i organizacionalnu aktivnost, ljude i agente koji obavljaju posao i dokumente koji su rezultat tih poslova“¹⁰. Ovaj model interakcija uključen je u međunarodne standarde.¹¹

U ovom modelu, entiteti vezani sa stvaranjem zapisa su Agenti (lica) i Poslovi (aktivnosti). Agenti vrše Poslove koji su dokumentirani u Zapisima. Posljednji

6 Sa <http://www.cidoc-crm.org/> (15.11.2012.)

7 <http://www.loc.gov/standards/premis>

8 Informacija je rezultat diskusija koje sam imao sa 2-3 stvaratelja arhivskih informacionih sistema.

9 Glenda Acland, Barbara Reed, Sue McKemmish, Documenting Business: The Australian Recordkeeping Metadata Schema sa <http://www.infotech.monash.edu.au/research/groups/rcrg/publications/adcs.html>; vidi i <http://www.infotech.monash.edu.au/research/groups/rcrg/projects/spirt/deliverables/rkmsgen-tech-intro.pdf>

10 Acland, Reed, McKemmish, Ibid.

11 ISO 23081-1:2006, Information and documentation—Records management processes—Metadata for records—Part 1: Principles.

nastaju i korišteni su od strane Agenata. U širem kontekstu, to je identificirano kao Mandat, koji upravlja poslovima, stvara kompetencije Agenata i odgovoran je za izvršenje Zapisa.

ICA OPISNI STANDARDI¹²

U posljednjoj deceniji, Međunarodno arhivsko vijeće (ICA) preduzelo je niz aktivnosti prema standardizaciji arhivskih opisa. Rezultat su bila tri standarda za opisivanje arhivske građe (ISAD-G), stvaratelja (ISAAR-CPF) i funkcija (ISDF).¹³

Baziran na ISDF-u (vidi prilog 5 rada), funkcije izvršavaju korporativna tijela i iste su dokumentovane u zapisima. Zapise stvaraju, koriste i njima upravljaju korporativna tijela. Svaki element prezentira hijerarhijsku strukturu sa vlastitim pod-elementima. Za arhivski materijal mogu biti označeni dokumenti, serije, podfondovi i fondovi¹⁴ (vidi prilog 7); za stvaratelje. Mogu se uključiti odjeljenja korporativnih tijela (na pr. Ministar, direktorat, divizija, kancelarija i sl.); za funkcije, također može postojati hijerarhija, od mandata, posla, funkcije, aktivnosti, transakcije, itd.

ICA Atom¹⁵

Iako baziran na MAV (ICA) standardima, projekat razvoja ICA Atom softvera pokazuje izdvojenu perspektivu spram odnosa među elementima opisanim u istom (Prilog 8). Na vrhu elemenata je taksionomija termina koji pružaju kontrolirani riječnik za druge entitete. Entiteti su Arhivske institucije, Akteri i Arhivski materijali. Može se primjetiti izostanak ISDF-a, ali čini se da je to jedina greška, budući da je uzet u obzir kao dio ISAAR zapisa.

12 Za više informacija vidi: ICA-CBPS, Progress report for revising and harmonising ICA descriptive standards, 2012. (<http://www.ica.org/13155/standards/cbps-progress-report-for-revising-and-harmonising-ica-descriptive-standards.html>);

ICA-CBPS, Relationship in archival descriptive systems, 2012. (<http://www.ica.org/13149/standards/cbps-relationship-in-archival-descriptive-systems.html>);

ISAD(G) (<http://www.ica.org/10207/standards/isadg-general-international-standard-archival-description-second-edition.html>); ISAAR-CPF (<http://www.ica.org/10203/standards/isaar-cpf-international-standard-archival-authority-record-for-corporate-bodies-persons-and-families-2nd-edition.html>); ISDF (<http://www.ica.org/10208/standards/isdf-international-standard-for-describing-functions.html>)

13 ISDIAH, kao standard za opis posjednika arhivske građe, ne smatram relevantnim za ovaj rad te je iz istog izostavljen.

14 Možemo i dalje diskutovati o obaveznosti pod-elemenata ali takva analiza izlazi izvan okvira ovog rada.

15 https://www.ica-atom.org/doc/Entity_types

ŠPANSKI MODEL¹⁶

Baziran na MAV (ICA) standardima, veoma interesantan i kompleksan pristup razvijen je od strane španskih arhivista, objavljen 2011. godine. Arhivski elementi opisa i njihovi odnosi prikazani su kroz slijedeće entitete: Agenti, Funkcije, Mandati, Zapisi, Koncepti/Subjekti i Mjesta. Za Agente, Funckije i Zapise definirani su hijerarhijski odnosi.

HURLEYEVA PRAVILA ČESTE PRAKSE (HCPR)¹⁷

Sastavljeni i izdati 2009. godine od strane Chrisa Hurley-a, HCPR predstavlja australijski model za arhivske opise. Ima tri elementa (ili tipa entiteta): Djela, Dokumenta i Izvršioci. Djela uključuju „različito imenovane funkcije, aktivnosti, poslovne aktivnosti, mandate, autorizacije, odnose i akta“; Dokumenta podrazumjevaju „različito označene fondove i podfondove, grupe zapisa/dokumenata, serije, sekvence, objekte, setove i dr.“; Izvršioci su „različito imenovane organizacije, agencije, osobe, porodice, firme, agenti, institucije, biblioteke, muzeji, galerije i sl.“

LOCAH Projekat¹⁸

Posljednji model ovdje prezentiran jeste onaj generiran sa LOCAH projektom. Isti ima cilj spojiti dva opisna kataloga (COPAC i Arhivski Hub), da bi uvezao njihove podatke.¹⁹ Model kojim rezultira, baziran na EAD-u (Encoded Archival Description, enkodirani arhivski zapis) predstavljen je u prilogu 10. Model započinje sa entitetom (elementom) Arhivski resursi, koji je direktno vezan za registraturu (tip Agenta), Pomoćna Sredstva, Biografsku historiju, Agenta, Koncept, Knjige ili Objekat. Iako vrlo specifičan, ima interesantan pristup jer identificira niz različitih entiteta koji su relevantni za arhivske izvore.

Konačne napomene o ovim modelima podataka

Ovaj kratak prikaz modela vezanih za zapise i arhivsku građu nije imao namjeru biti detaljan. Također, pažljiv čitalac primjetiti će nekonzistentnost među različitim modelima: jedan je model fokusiran na entitet-odnos, drugi je orijentiran ka

16 Modelo Conceptual de Descripción Archivística y Requisitos de Datos Básicos de las Descripciones de Documentos de Archivo, Agentes y Funciones, Parte 1: Tipos de Entidad, Borrador final de la CNEDA (15-12-2008) sa http://www.mcu.es/archivos/docs/NEDA_MCDA_P1_P2_20110609.pdf.

17 <http://www.descriptionguy.com/images/WEBSITE/hcpr-hurleys-common-practice-rules-2009.pdf>

18 <http://archiveshub.ac.uk/locah/2011/02/16/two-changes-to-the-model-and-some-definitions/>

19 <http://archiveshub.ac.uk/locah/about/>

objektima, treći naglašava meta podatke, četvrti samo ima za cilj očuvanje podataka, i tako dalje. Nije nam bio cilj kategorizirati modele, već imati širu perspektivu na to kako različiti profesionalci vide abstrakciju svog posla.

Ipak, neki komentari mogu se dati. Prvo, gotovo svi modeli uključuju tri entiteta: zapise ili arhivske materijale, agente odnosno subjekte ili stvaratelje i funkcije (poslove ili aktivnosti). Čini se da postoji generalni koncenzus da su ova tri entiteta osnova u rada sa dokumentima, odnosno arhivskom građom.

Drugo, modeli dizajnirani za registraturnu ili arhivsku građu imaju mnoge zajedničke elemente. Iako sistem za registrature vjerovatno neće ulaziti u pitanje arhivskih fondova, historijski arhivi moraju u obzir uzeti porijeklo zapisa i njegovu funkciju u registraturi. Digitalna sredina mijenja jednu od razlika rada registrature i arhiva: u prošlosti su se registrature bavile samo pojedinim entitetima, dok su se arhivi bavili velikim grupama zapisa (kolektivni entiteti), dok danas valjan elektronski sistem svoje alate stavlja i na raspolaganje historijskim arhivima. To znači da je priroda zapisa (kao privatnog elementa) jednako važna za arhivistu, kao i priroda arhivskog fonda. Klasifikacijska šema za zapise je od najvećeg značaja za uređenje historijskih arhiva: daje puni kontekst stvaranju, pomaže u pronalaženju i može objasniti zašto isti zapis (sadržaj) može biti identificiran u mnogo klasa i odjeljaka.

Kao posljednje, htio bih istaći ono što volim nazivati „stavljanje provenijencije pod upitnik“. Od početka modernog arhivskog doba principi provenijencije i originalnog reda fonda bili su osnova naše profesije. Oblikovanje zapisa u fondove (agregacije) na osnovu stvaratelja građe i poštovanje reda koji je u građu uveo stvaralac bio je najbolji i „najobjektivniji“ način obrade građe. Ali danas, digitalno okruženje sve čini lakšim, originalni red i provenijencija mogu se posmatrati kao samo jedan od načina obrade i sortiranja. Sa klikom miša sadržaj se može urediti po datumima ili po temi ili po mjestu (lokaciji) – sve je virtualno. Tačke pristupa mogu biti jedan od kriterija za uređenje građe. To je poseno slučaj za zapise u historijskim arhivima u sistemu kompatibilnom sa MoReq2010, sa višestrukim klasifikacijama i agregacijama. Gdje je onda originalni red građe? Zar to nije više igra metapodataka, gdje svaki korisnik građu sortira i posmatra onako kako to želi?

Sav opisni standard arhivskih materijala naglašava hijerarhiju. Ali, u depou nema hijerarhije; u biti, tu su horizontalni nizovu građe i dokumenata. Samo mi, ljudi, tim dokumentima dajemo različite metapodatke da bi ih objedinili u kompleksne hijerarhije, serije, podfondove i fondove. Ako je dokument zametnut i kasnije vraćen na svoje mjesto, kao objekat, ništa se na njemu ne mijenja. Ali ako iznenada postane dio drugog fonda, dobiti će nove attribute i značenja. Sve je metapodatak, jedini entitet je sam zapis.

Drugi problem s provenijencijom jeste reprezentacija. Tradicionalno, kopije dokumenata su uništavane, jer jedna kopija ima nužnu historijsku informaciju. Ta kopija je dio fondova. Ali arhivi, kao institucije, danas digitaliziraju građu. Zatim stvaraju radne kopije digitalizirane građe. Jesu li ove kopije dio originalnog fonda

ili ne? Ako ih smatramo dijelom fonda, stvaratelj kopije u tom slučaju nije isti kao i stvaratelj originala, čim se krši princip provenijencije. Ako se takva kopija tretira kao novi dokument, onda se mora smatrati digitalnom građom Arhiva. Jesu li ove nove virtualne zbirke reprezentacija entiteta arhivskog modela podataka? Ili su dio veće grupe entiteta (fondova i sl.) kojima se Arhiv bavi?

Nemam jasne odgovore na gore postavljenu problematiku. Ali važno je da mnoge stručne zajednice na ista pitanja odgovaraju drugačije. Možda je vrijeme da struka razmisli o krovnom modelu podataka, da reinterpreтира tradicionalne principe i da im moderno značenje, u skladu sa dramatičnim promjenama u stvaranju arhivske građe koje se desilo zadnjih decenija.

Summary

This short summary of data models related to records and archives did not intend at all to be exhaustive. Also, a rigorous reader might find other issues about consistency of various models: one is entity-relationship model, other is object-oriented; one is designed for general metadata, other only for preservation purposes and so on. It was not our intention to sharply categorize models, but to have a broader perspective of how (differently) professionals see the abstraction of their work object. Despite these limitations, some remarks can be done.

Firstly, in almost all models three entities are commonly present: records, or archival materials, agents or actors or creators; functions (business, mandates and activities). It seems there is a general agreement on the importance of these three entities when dealing with records and archives. They seem to be, at date, the pillars of archival data models. Secondly, models are designed either for current records or historical archives, but many common elements can be identified. Although for a records management model it is unlikely to discuss the topic of an archival fonds, the historical archives approach might take into consideration the entity of a record as an item. This marks a profound shift in our profession today. Digital environment tends to change one classical difference in managing records or archives: if, in the past, records management dealt with individual entities, while archives management dealt with large groups of records (collective entities), nowadays the proper electronic records management will transfer also its control tools to the historical archives. That means the nature of a record (as discrete element) is as important for historical archivists as the nature of an archival fonds.

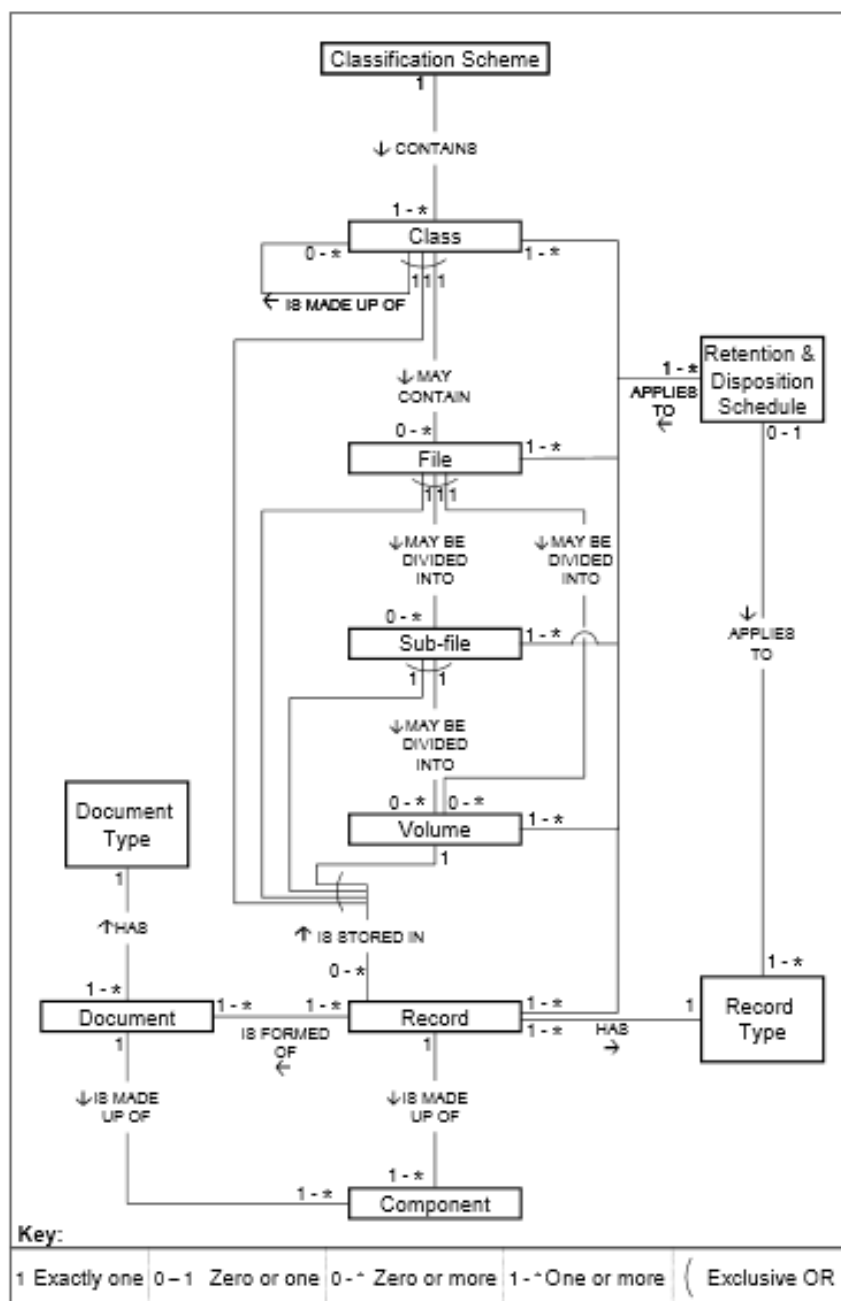
Moreover, the classification scheme for records is of the utmost relevance for arrangement of historical archives: it gives the full context of creation, it helps in retrieval and might explain why the same record (read content) might be identified in many classes or folders. In the third line, looking on the example above one can notice a lot of entities that, in different models, are considered to be significant. Are they generally relevant or they are only for parochial use only? Is indeed the entity

“Places” a core entity type for an archival data model? Or it is rather an access point for information within archival fonds? As a last remark I would like to argue what I like to call “challenging the provenance”. Since the dawn of modern archival science (or even before), Principle Of Provenance and that of Original Order was the backbone of our profession. Arranging the records into aggregation (fonds) based on their creator and respecting the order the creator gave to those records was the best and most “objective” option in comparison with a subjective arrangement of an archivist. But today, when digital environment makes all seem so easy, Original Order and Provenance might rest more and more only as a possible arrangement. With the click of a button “content” might be arranged on dates or topics or places — it’s all virtual. Access points I mentioned before may claim their place as a reasonable criteria for arrangement. This is especially true when the records accessioned to historical archives might be in a system compatible with MoReq2010, with multiple classification and aggregation. Which is here the original order then? Isn’t it more like a game, a puzzle of metadata, where each user might choose her/his arrangement?

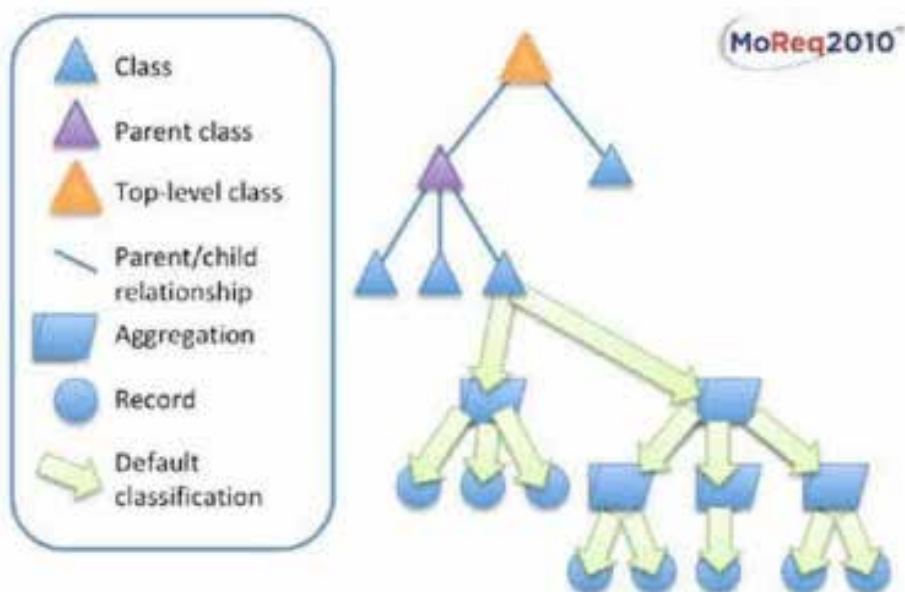
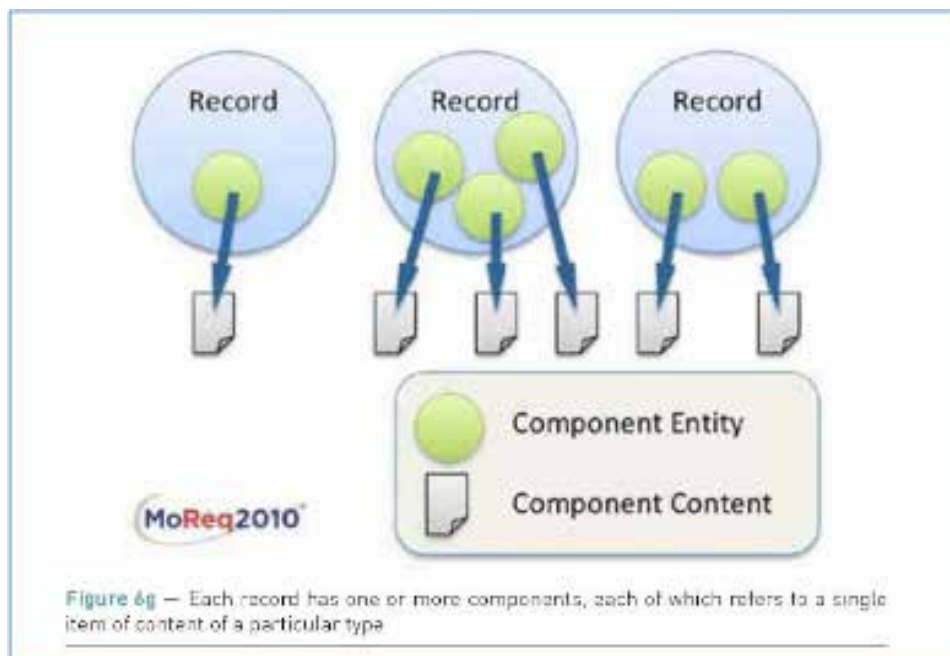
In this respect, I would like to add another argument. All the “classical” archival material description standards emphasize the hierarchy. But, going into an archival repository, there is no hierarchy; in fact, there are horizontal rows of records and/or files. It is only us, humans that we assign to those records/files different metadata in order to aggregate them into complex hierarchies, into series, sub-fonds or fonds. If a file is mis-arranged and afterwards it is put in its proper place, it, as an object, is unchanged; but suddenly, it will part of another “fonds”, it will get new attributes and new meanings. All is metadata, the only entity is record itself. It is at this level where all the necessary data for context, content and structure should be defined. Upper levels are only groupings of similar metadata and we called them aggregation of records. Another challenge of provenance might be the representations.

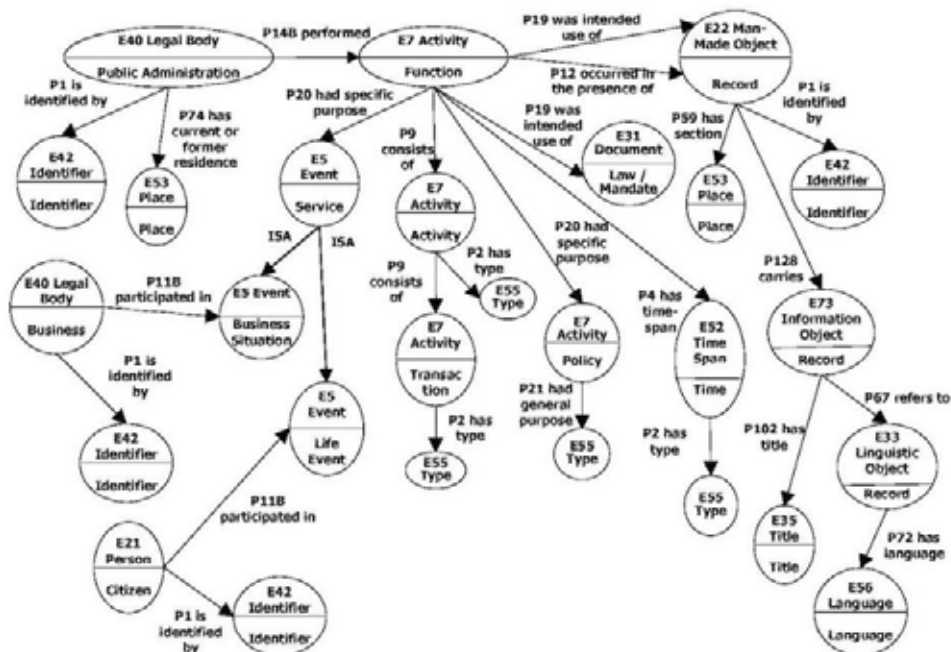
Traditionally, multiple copies of records are eliminated, since one copy had the necessary historical information. That unique copy is part of a fonds. But the Archives, as institutions, digitize today a lot; or it generates working copies of the digital born record. Are these copies part of the original fonds or not? If we consider as part of the same fonds, one may notice the creator of the copy is not the creator of the fonds and this is breaking the Principle of Provenance. If it is considered as new products, copies must be treated as new digital records of the Archives. Are these new virtual collections of “representations” entities of an archival data model? Or they are part of a larger batch of entities the Archives are dealing with? I have not proper answers for all the questions above. But it is relevant that many professional communities answer differently at the same questions. Maybe it is the time for the profession to ponder to an overarching data model, to reinterpret traditional principles and give them a more modern meaning, consistent with dramatic changes in creation of records that occurred in the last decades.

PRILOZI:

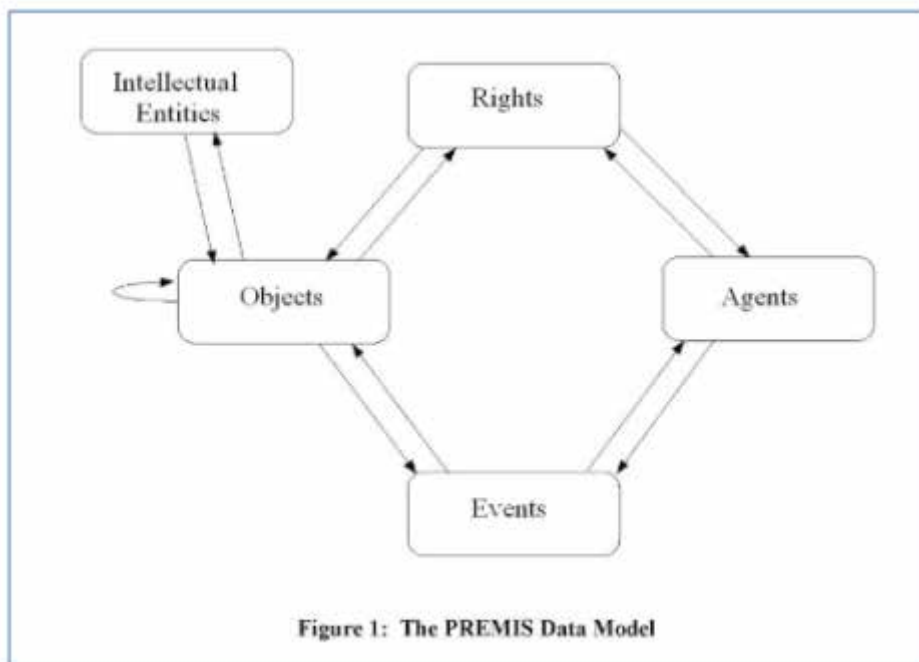

Prilog 1: MoReq2 model

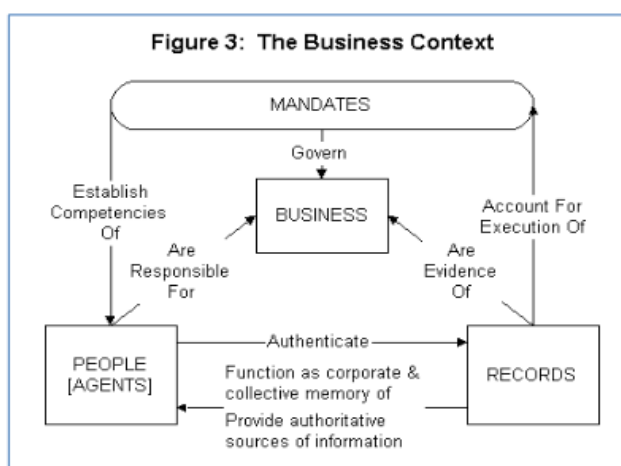
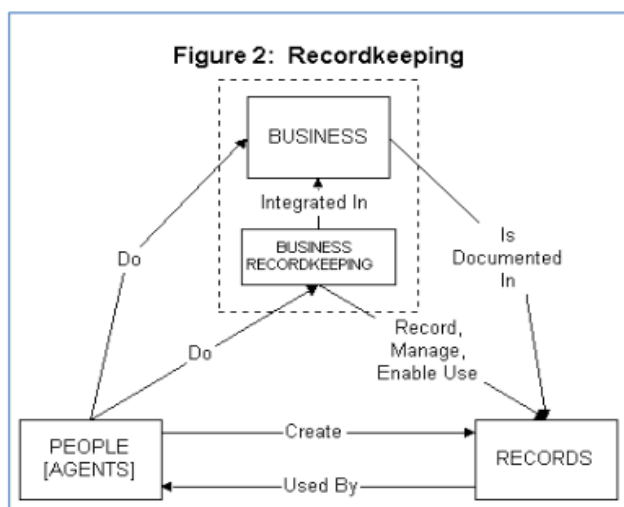
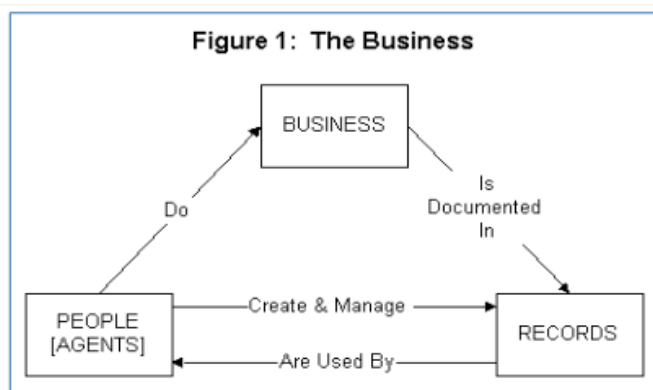

Prilog 3: CIDOC-CDM model podataka

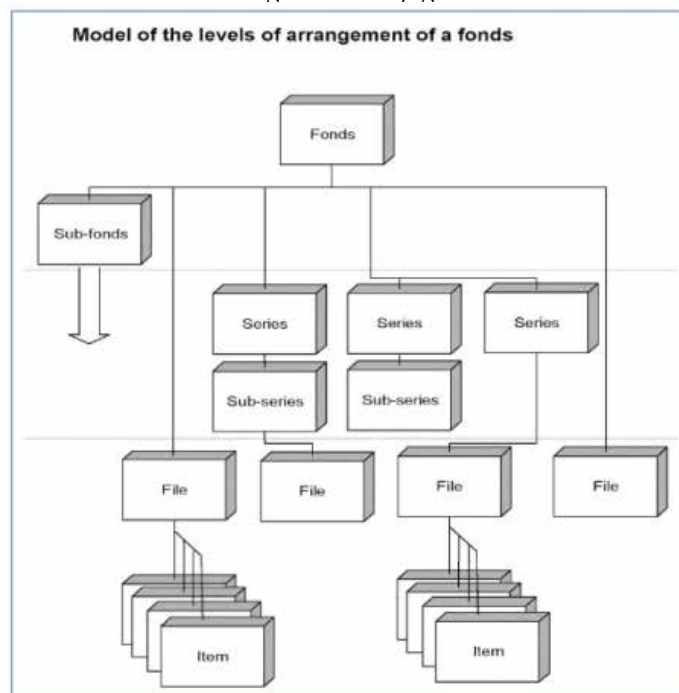
Prilog 4: PREMIS model podataka

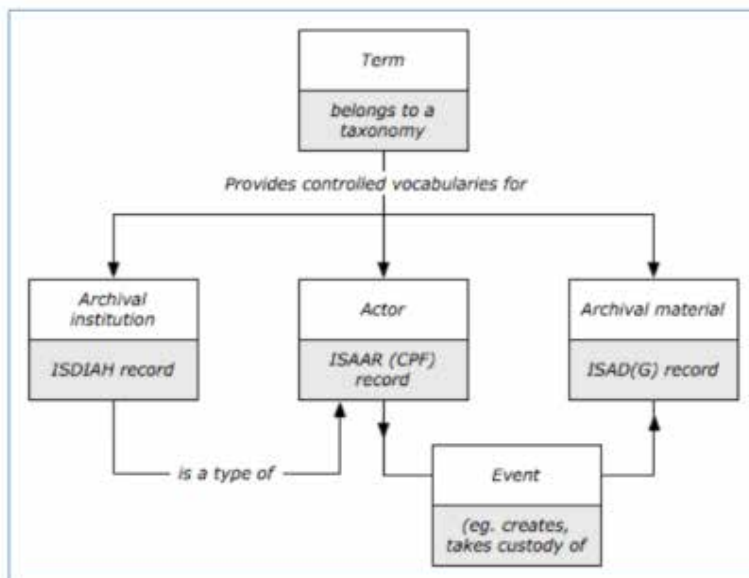
Prilog 5: Australijski sistem upravljanja podacima

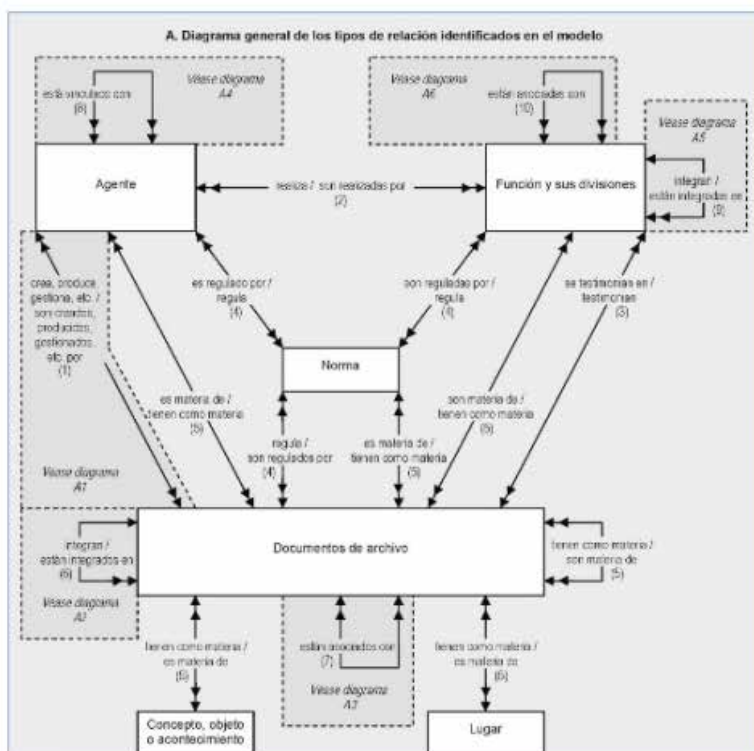
Prilog 6: ISDF dijagram

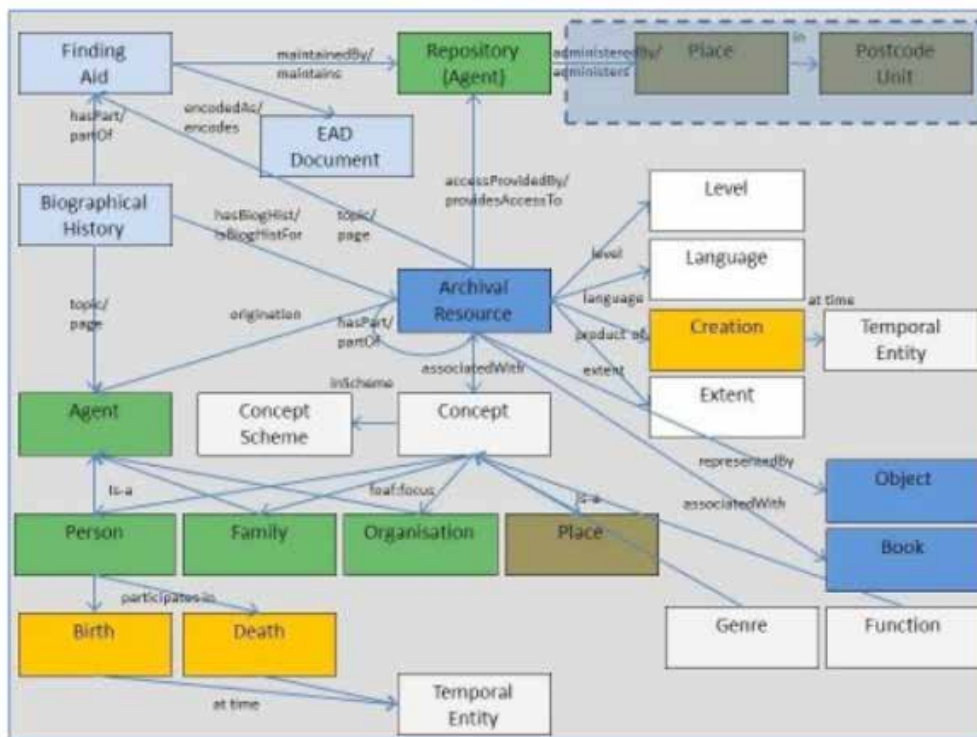
Prilog 7: ISAD (G) hijerarhija

Prilog 8: ICA Atom elementi (entiteti)

Prilog 9: Španski arhivski model

Prilog 10: Model elemenata iz LOCAH projekta

III IZ GRADE

OSNIVANJE I KULTURNO-PROSVJETNO DJELOVANJE BOŠNJAČKIH ČITAONICA U OKRUGU TUZLA, U AUSTROUGARSKOM PERIODU

Abstrakt: *Donja Tuzla je u austrougarskom periodu, osim značajnog industrijskog, postala kulturni, prosvjetni i administrativni centar jednog šireg područja, i okosnica intenzivnijeg kulturnog razvoja i preporoda. Početni impulsi kulturnog preporoda, započeti još od sredine XIX stoljeća, intenzivirani su dolaskom i uticajem Austro-Ugarske monarhije i rezultat su sveukupnih političkih i društveno-ekonomskih okolnosti, u navedenom periodu.*

Osnivanje i djelovanje bošnjačkih čitaonica u Tuzli i njoj okolini, u austrougarskom periodu, imalo je značajnu ulogu na planu kulturno-prosvjetnog djelovanja, te nacionalnog buđenja i sazrijevanja bošnjačkog stanovništva. Ovaj rad, baziran najvećim dijelom na historijskim izvorima prvog reda, ima za cilj da ukaže na značaj bošnjačkih čitaonica u kulturno-prosvjetnom uzdizanju bošnjačkog stanovništva. Rad donosi neke nove historijske činjenice o čitaonicama, specifičnostima njihovog osnivanja i djelovanja.

Ključne riječi: *Čitaonice, Okružna oblast Donja Tuzla, Bošnjaci, kultura, Austro-Ugarska, kulturno-prosvjetno djelovanje, nacionalno buđenje Bošnjaka.*

ESTABLISHMENT AND CULTURAL EDUCATIONAL ACTIVITIES OF BOSNIAK READINGROOMS IN THE DISTRICT OF TUZLA, AUSTRO-HUNGARIAN PERIOD

Abstract: *Lower Tuzla in the Austro-Hungarian period, in addition to significant industrial, became the cultural, educational and administrative center for a wider area, and the backbone of intense cultural development and revival. The initial impulses cultural revival, start in the mid-nineteenth century, intensified with the arrival and influence of the Austro-Hungarian Empire and the result of the overall political and socio-economic circumstances in the time allowed.*

The establishment and operation of Bosniak reading room in Tuzla and its surrounding area, the Austro-Hungarian period, had a significant role in the cultural and educational activities, and national awakening and maturing of the Bosniak population. This paper, based largely on the historical sources of the first order, aims to demonstrate the importance of Bosniak Library in cultural and educational

elevation of the Bosniak population. The work brings some new historical facts about the reading rooms, the specifics of their establishment and functioning.

Keywords: *Reading room, a circumferential area of Donja Tuzla, Bosnians, culture, Austro-Hungarian, cultural and educational activity, Bosniak national awakening.*

Uvodne napomene

Krajem XIX stoljeća čitaonice i pjevačka društva su bili osnovni oblici kulturne aktivnosti i kulturnog života u mnogim bosanskim kasabama. U čitaonicama su se okupljali činovnici, vojnici, poslovni ljudi, u njima se odvijao društveni život. Osnivane su uglavnom na konfesionalnoj osnovi, ali je bilo i građanskih čitaonica. One su imale obrazovne, kulturne i humanitarne ciljeve. Njihovu ulogu su u kasnijem periodu preuzela kulturno-prosvjetna društva. Čitaonice su otvarane i po manjim mjestima. Što se naziva čitaonica tiče, vidljivo je da austrougarska okupaciona uprava, u skladu sa svojom općom politikom provođenom za vrijeme Kalajeve ere, dugo nije dozvoljavala upotrebu nacionalnih naziva u imenu čitaonica.

Čitaonice predstavljaju začetak organizovanog djelovanja, kako na kulturno-prosvjetnom, tako i društveno-političkom planu. One su bile matice razvoja nacionalne svijesti kod bosanskohercegovačkog stanovništva. Čitaonice naročito dobijaju na značaju u vrijeme borbe za vjersko-prosvjetnu autonomiju (1899.-1909.) kada je najviše i otvoreno bošnjačkih čitaonica. Tako je u mostarskoj „kiraethani“¹, maja 1899. godine održan sastanak mostarskih muslimana, na kome je zaključeno, da se povede borba za vjersko-prosvjetnu autonomiju, zbog čega je Zemaljska vlada, po naređenju iz Beča, zatvorila mostarsku kiraethanu.

U čitaonicama se sastajalo, diskutovalo, čitale su se novine, držala predavanja. Čitaonice su bile početni oblik organizovanja i djelovanja bosanskohercegovačkog stanovništva, nastao iz potrebe razmjene informacija, ideja, druženja. „Ako želiš čuti novosti, ideš u kiraethanu, ako hoćeš uzeti abdest, tražiš kiraethanu, ako želiš popiti čaj, kahvu, sjesti s ljudima odeš u kiraethanu. Uz čitanje knjiga i novina, tu se čuje za ženidbu, udaju, prodaju, krađu ili prevaru – u to je vrijeme kiraethana bila kao neka vrsta radio stanice”.²

U početnom periodu, osnivanje i djelovanje čitaonica, kao i drugih društava, bilo je rezultat privatne inicijative. Budući da je osnivanje i djelovanje čitaonica bilo u direktnoj ovisnosti od stepena prosvjetnog i kulturnog razvoja, to je djelovanje čitaonica u početnom periodu bilo ograničeno na manji broj ljudi. Uglavnom se radilo o ljudima koji su zahvaljujući mogućnosti školovanja, ali i putovanja po

1 Kiraethana – čitaonica (Bratoljub Klaić, Rječnik stranih riječi, Nakladni zavod NH, Zagreb 1980.).

2 Hivzija Suljić, Muslimanska društva u Zvorniku, *Islamska baština u Bosni i Hercegovini i njenoj okolini*, Sabrani tekstovi, knjiga II, Tuzla 2007., 416. (dalje: H. Suljić, *Muslimanska društva u Zvorniku*).

zemljama Monarhije, spoznali značaj udruživanja, u cilju provođenja društveno-korisnih, kulturno-prosvjetnih inicijativa i aktivnosti.

U početnom periodu djelovanje čitaonica se najvećim dijelom svodilo na puko čitanje novina i razmjenu drugih zanimljivih informacija. Tek vremenom, sa razvojem pismenosti i kulturnog uzdizanja, ali i socijalnog napretka, stvorene su pretpostavke za značajnije uključivanje širih slojeva stanovništva u kulturno-prosvjetne aktivnosti čitaonica. Zanimljivo je primijetiti da kod Bošnjaka nisu, bar u početnom periodu postojala pjevačka društva, nego čitaonice. Kulturni i prosvjetni rad kod bošnjačkog stanovništva, uglavnom se, sve do 1903. godine, odvijao kroz rad čitaonica.

Rad čitaonica nije se vrednovao samo po broju predavanja, priređenih zabava i sijela, nego prije svega brojem časopisa i novina na koje je pretplaćen i knjiga koje su nabavljene i poklonjene. Čitaonice su odigrale značajnu ulogu u procesu prilagođavanja Bošnjaka novim, društveno-ekonomskim političkim, ali i vjerskim prilikama, nastalim okupacijom Bosne i Hercegovine. Sve do osnivanja "Gajreta" čitaonice su bile jedine ustanove te vrste, koje su bile bliske Bošnjacima i kroz koje se odvijao kulturno-prosvjetni rad. Ovaj oblik udruživanja na kulturno-prosvjetnoj osnovi, kao novi viši oblik društvenog života, odvijao se postepeno.

Ljubomorno čuvanje tradicionalnog načina života i nepovjerenje prema tekovinama vezanim za okupacionu vlast, uticalo je na činjenicu, da se proces prilagođavanja muslimana putem kulturno-prosvjetnih društava odvijao na specifičan način. Pri tome su veliku ulogu odigrale čitaonice. Na takvu orijentaciju je uticala i činjenica da su se Bošnjaci već navikli na čitaonice, kao mjesta za razgovor, rasprave, razmjenu informacija o važnijim događajima iz svakodnevnog života. Naime, tradicija okupljanja postojala je još iz osmanskog perioda i kao takva predstavljala najpodesniju formu okupljanja i razvijanja društvenog i kulturnog života. Kiraethane su odigrale značajnu ulogu u javnom i kulturnom životu Bošnjaka.

Čitaonice su u pravilu nastajale i održavane privatnom inicijativom, bez finansijske i druge podrške okupacione uprave u njihovom osnivanju i djelovanju. Odsustvo takve podrške karakteristično je za odnos okupacione uprave prema narodnom prosvjećivanju, posmatranom u cjelini. Djelovanje čitaonica nije se svodilo samo na nabavljanje dnevne i periodične štampe koju su članovi čitaonice čitali u njenim prostorijama, već i predavačke aktivnosti koje su se odvijale u mnogim mjestima. U prostorijama čitaonica često su održavane godišnje priredbe pojedinih društava, kao i drugi javni skupovi. Čitaonice se stoga mogu smatrati glavnim centrima kulturno-prosvjetnog i društvenog života u mnogim mjestima u Bosni i Hercegovini.

Čitaonicu (kiraethanu), kao instituciju, Bošnjaci su upoznali početkom XIX stoljeća od kada je ona postala mjesto za njihovo okupljanje. Muslimanska inteligencija, obrazovana na Istoku, posebno u Istanbulu i Kairu, uticala je na otvaranje čitaonica u našim krajevima. Muslimanske čitaonice nosile su različita imena: Kiraethana, muslimanska čitaonica, turska čitaonica, islamska čitaonica, islamska kiraethana, turska kiraethana. Austrougarskom okupacijom Bosne i

Hercegovine, zatečene su samo četiri, do pet kiraethana. Te su čitaonice zapravo bile isključivo za “ešraf” (elitu) i u njih nisu ulazili obični ljudi. U tim su se čitaonicama čitale osmanske i domaće novine i dva-tri književna lista. Postojale su i knjižnice u kojima se osim kitaba kasnije mogla naći i poneka knjiga na bosanskom jeziku. Nakon okupacije, čitaonice prestaju sa radom i to punih deset godina.

Prva bošnjačka čitaonica u Bosni i Hercegovini, osnovana je u Sarajevu 1888. godine, nakon čega je uslijedilo osnivanje čitaonica i po drugim gradovima. Kao što su pjevačka društva osnivana kod pravoslavnog i katoličkog, tako su čitaonice osnivane kod muslimanskog stanovništva. Na području Tuzle i njene okoline, čitaonice su naročito osnivane u Tuzli, Brčkom, Bijeljini, Zvorniku i Gračanici.

Osnivanje udruženja na području Tuzle i njene okoline³ u austrougarskom periodu

Nepostojanje demokratskih institucija i političkih sloboda u Bosni i Hercegovini, uslovalo je specifičan razvoj kulturno-prosvjetnog i nacionalno-političkog života u Donjoj Tuzli⁴. U Tuzli (kao i u drugim gradovima) bila je naglašena zatvorenost u vjerske i nacionalne zajednice. Do Prvog svjetskog rata u Tuzli su osnovana 43 različita udruženja: pjevačka, kulturno-prosvjetna, sportska, ekonomska, antialkoholičarska, čitaonice, strukovna društva, od kojih samo 18 nije bilo zasnovano na nacionalnoj osnovi. Među nacionalnim društvima bilo je osam pravoslavnih, pet muslimanskih, pet katoličkih, četiri jevrejska, dva njemačka i jedno češko. Od pomenutih osamnaest društava bez nacionalne odrednice bilo je osam radničkih, dva činovnička i osam ostalih.⁵

Okupljanje i organizovanje stanovništva na kulturno-prosvjetnom planu započelo je prvenstveno kroz pjevačka i tamburaška društva, kod katoličkog i pravoslavnog, te čitaonice, kod muslimanskog stanovništva. Čitaonice i pjevačka društva, imala su značajnu ulogu u kulturnom razvoju, u početnom periodu okupacione uprave. Ona su bila mjesta za njegovanje i jačanje nacionalnih osjećaja, kulture, prosvjeđivanja i tradicije.

U Okrugu Tuzla, 1905. godine bilo je osnovano i registrovano ukupno 57 društava, od kojih je najviše bilo čitaonica i društava za druževnost, njih ukupno 28, zatim pjevačkih društava, šest, itd. Navedene godine u tuzlanskom okrugu je bilo

3 Pod pojmom Tuzla i njena okolina podrazumijeva se prostor Okruga Tuzla, sa deset kotara koji su ulazili u njegov sastav. Okrug Tuzla, odnosno Okružna oblast Tuzla (Kreisbeherde Tuzla) obuhvatala je pored grada Tuzle (Donje Tuzle), slijedeće kotare: Bijeljina, Brčko, Gračanica, Gradačac, Kladanj, Maglaj, Srebrenica, Vlasenica, i Zvornik, u kojima se također osnivaju i djeluju kulturno-prosvjetna, sportska i druga društva. Vidi: *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine* 1906., Zagreb 1906., 23-25.

4 Do 1910. godine, Tuzla je zvanično nosila naziv “Donja Tuzla”, a nakon toga službeni naziv je “Tuzla”, odnosno brisan je prefiks “Donja”. Suad i Nihad Buljugić, *Tuzla sjećanja na bisere stare gradske jezgre*, Tuzla 2010., 93. (dalje: S. Buljugić, *Tuzla*). Međutim, usljed praktičnosti u radu će se koristiti termin Tuzla, pa i za period do 1910. godine, osim u slučajevima citiranja izvornog teksta.

5 Iljas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19 i 20 stoljeća*, Sarajevo 1990. godina, 202. (dalje: I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi*).

osnovano osam vatrogasnih društava.⁶ Već 1908. godine ukupan broj društava se povećao na 68, a povećanje se opet najvećim dijelom odnosilo na čitaonice kojih je bilo 33, te pjevačka društva čiji broj se povećao na osam, a registrovano je i jedno gombalačko društvo.⁷ Krajem 1910. godine u Bosni i Hercegovini je bilo ukupno 760 društava, sa 89.129 članova, a od toga je u Tuzli bilo ukupno 125 društava, sa 10.367 članova.⁸ Osim povećanja broja društava, 1910. godine, evidentno je osnivanje nekih novih društava, kao što su radnička društva. (tabela 1.).

Društva po strukturi i oblicima djelovanja	Broj društava u periodu 1905/1910. godina	
	1905. godina	1910. godina
Čitaonice i društva za druževnost	28	42
Pjevačka i muzička društva	6	10
Dobrotvorna društva	4	5
Vatrogasna društva	8	7
Koturaška društva	2	-
Lovačka društva za zaštitu divljači	2	2
Pčelarska društva	4	6
Udruženja za zaštitu staleških interesa	1	3
Ukopna društva	2	4
Gombalačka i turistička društva	-	7
Društva zanatlijskih i trgovačkih namještenika	-	7
Radnička društva	-	9
Narodni savezi	-	2
Društva za umjerenost i protiv alkohola	-	2
Društva narodno-kultur. smjera za podup. đaka i šegrt	-	19
Ukupno	57	125

*Tabela 1. Pregled broja društava po strukturi i oblicima djelovanja
za period 1905/1910. godina.⁹*

6 Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906. godine, izdalo c. i kr. Zajedničko ministarstvo finansija, Zagreb, Tisak kr. Zemaljske tiskare 1906., 609. Međutim, u Statističkim izvještajima Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, za 1905. godinu se navodi samo 51 društvo, dakle šest manje nego u pomenutom Izvještaju. *A BH, ZVS, Statistički izvještaji* za društva osnovana do 31. decembra 1905., br. 184.346.

7 Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1908. godine, izdalo c. i kr. Zajedničko ministarstvo finansija, Zagreb 1909., 290.

8 Najzastupljenije su opet bile čitaonice i društva za društvenost (42 društva, sa 2.297 članova), zatim pjevačka i muzička društva (deset društava, sa 700 članova), društva narodno-kulturnog smjera za podupiranje đaka i šegrt (19 društava sa 1.435 članova), gospojinska (dobrotvorna) društva (pet društava, sa 268 članova), vatrogasna (sedam društava, sa 608 članova), gombalačka (sedam društava, sa 496 članova), lovačka (dva društva, sa 455 članova), pčelarska (šest društava, sa 257 članova), savezi sa čuvanje staleških interesa (tri društva, sa 141 članom), društva zanatlijskih i trgovačkih namještenika (sedam društava, sa 360 članova), radnička društva (devet društava, sa 896 članova), narodni savezi (dva društva, sa 265 članova), ukopna društva (četiri društva, sa 1.844 članova), društva za umjerenost i protiv alkohola (dva društva, sa 345 članova). *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine* 1911., Zagreb 1911., 255.

9 *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine* 1906. godine, izdalo c. i kr. Zajedničko ministarstvo

Iz tabele je vidljivo da je najznačajnije povećanje broja društava evidentno kod čitaonica, pjevačkih i gombalačkih društava. Međutim, u odnosu na 1905. godinu, naznačene 1910. godine primijetan je značajan broj zanatlijskih i trgovačkih, te radničkih društava, čije osnivanje dolazi do izražaja u navedenom periodu, jer ista nisu ni postojala 1905. godine. Godine, 1910. osnovano je ukupno 19 društava za podupiranje đaka i šegrta. Radi se o pododborima kulturno-prosvjetnih društava "Gajret", "Prosvjeta" i "Napredak".

Godine, 1910. u djelovanje pomenutih 125 društava bilo je uključeno i učlanjeno 10.367 članova, od kojih gotovo polovina se odnosi na članove čitaonica (2.297 članova) i društva za pomaganje đaka i šegrta (1.435 članova).¹⁰ Međutim, uzimajući u obzir ukupan broj stanovnika u tuzlanskom okrugu, 1910. godine, koji je iznosio 425.496¹¹, to je pomenuti broj članova društava od 10.367 članova iznosio tek 2,43% ukupnog broja stanovnika.

Broj društava u Okrugu Tuzla, krajem 1910. godine, po nacionalnoj strukturi bio je slijedeći: internacionalna društva (38 sa 2.964 članova), zatim muslimanska društva (21 sa 1.257 članova), pravoslavna društva (46 sa 3.254 članova), katolička (17 sa 2.745 članova), jedno mađarsko sa 77 članova i 2 izraelska sa 70 članova.¹²

Na kraju 1912. godine, u Okrugu Tuzla bilo je ukupno 178 društava.¹³ Aneksijom Bosne i Hercegovine, 1908. godine, uspostavom parlamentarnog sistema, osnivanjem političkih stranaka, liberaliziran je pristup osnivanja kulturnih i drugih društava, jer država više nije u njima vidjela opasnost od njihovog političkog djelovanja. Stoga je razumljivo što je novoosnovanih društava bilo najviše 1912. godine.¹⁴ (tabela 2.).

finansija, Zagreb, Tisak kr. Zemaljske tiskare 1906., 609. i *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine* 1911. godine, Zagreb 1911., 255.

10 *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine* 1911. godine, izdalo c. i kr. Zajedničko ministarstvo finansija, Zagreb, Tisak kr. Zemaljske tiskare 1911., 255.

11 Sead Selimović, Senaid Hadžić, *Tuzlanski kraj 1851.-1991. Demografske i socijalne promjene*, Tuzla 2007., 32. (dalje: S. Selimović, S. Hadžić, *Tuzlanski kraj*).

12 *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine* 1911. godine, izdalo c. i kr. Zajedničko ministarstvo finansija, Zagreb, Tisak kr. Zemaljske tiskare 1911., 256. Prema Đ. Pejanoviću u Tuzlanskom okrugu, u periodu 1878-1918. godina, djelovala su slijedeća udruženja Jevreja: Jevrejsko žensko društvo (Jüdischer Frauenverein) osnovano 1902. godine, Društvo jevrejske mladeži za samoobrazovanje i druževnost (Selbstbildungs und geselligkeits verein der jüdischen Jugend), osnovano 1905., zatim Jevrejsko dobrotvorno društvo (Chevra Kadischa) i Jevrejsko gimnastičko društvo, (oba osnovana 1911.), koja su djelovala u Tuzli. U Bijeljini je 1912. godine osnovan Napredni jevrejski klub sa čitaonicom. Đorđe Pejanović, *Kulturno-prosvetna, humana i socijalna društva u Bosni i Hercegovini za vreme austrijske vladavine*, Sarajevo 1930., 95-99. (dalje: Đ. Pejanović, *Kulturno-prosvetna društva*).

13 *A BH, ZVS, Statistički izvještaji*, za 1912. godinu, br. 169.083. Ovaj broj se odnosi na društva koja su navedene godine bila aktivna. Dakle, izvještaj ne odražava ukupan broj osnovanih društava od okupacije do 1912. godine, budući da je određeni broj istih u međuvremenu ugašen.

14 Azem Kožar, *Kulturno-prosvjetna, humanitarna, sportska i druga društva na području Tuzle i okoline u vrijeme austrougarske uprave (1878-1918.)*, *Zbornik radova, Filozofski fakultet – Univerzitet u Tuzli*, Vol. 31, broj 4, Tuzla 2003., 40. (dalje: A. Kožar, *Kulturno-prosvjetna društva*).

Kotar	Broj društava u Okrugu Tuzla		Procentualno povećanje broja društava 1905/1912.
	1905. godine	1912. godine	
Donja Tuzla	15	45	300%
Bijeljina	6	20	333%
Brčko	9	20	222%
Gračanica	3	11	366%
Gradačac	4	25	625%
Kladanj	1	5	500%
Maglaj	1	12	1200%
Srebrenica	2	12	600%
Vlasenica	4	11	275%
Zvornik	6	17	283%
Ukupno	51	178	349%

Tabela 2. Tabelarni pregled broja osnovanih društava u periodu 1905./1912. godina, te pregled procentualnog povećanja istih.¹⁵

Pjevačka i tamburaška društva, su uz čitaonice, u okupacionom periodu (1878.-1918.) bila glavni punktovi kulturnog života, kako u većim, tako i manjim mjestima. Godišnje priredbe društava predstavljale su izuzetno zapažene događaje. Na priredbama pjevačkih društava redovno su, osim društvenih horova, učestvovali i drugi izvođači (instrumentalni i vokalni solisti, instrumentalni zborovi, recitatori i glumci-diletanti), tako da su one predstavljale i revije umjetničke aktivnosti društva.¹⁶ Unatoč stalnim opstrukcijama okupacione vlasti na polju osnivanja udruženja, te stalnim prismotrama, cenzurama, praćenjem njihovog rada, broj udruženja se stalno povećavao. Na taj način je domicilno stanovništvo, kroz djelovanje na kulturno-prosvjetnom planu iskazivalo svoje neslaganje sa okupacionom politikom i okupacionom vlašću.

¹⁵ Tabelarni pregled je dat na osnovu Statističkih izvještaja Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu Sarajevo. *A BH, ZVS, Statistički izvještaji* za društva osnovana do 31. decembra 1905., br. 184.346. i *A BH, ZVS, Statistički izvještaji* za društva osnovana do 31. decembra 1912., br. 169.083. Već je naznačeno da je broj društava osnovanih 1905. godine prema zvaničnom Izvještaju o upravi Bosne i Hercegovine iznosio 57. *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine* 1906. godine, izdalo c. i kr. Zajedničko ministarstvo finansija, Zagreb, Tisak kr. Zemaljske tiskare 1906., 609.

¹⁶ Risto Besarović, Kulturni razvitak Bosne i Hercegovine 1878.-1918., *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, II, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knjiga LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 18, Sarajevo 1987., 383. (dalje: R. Besarović, *Kulturni razvitak BiH*).

Osnivanje bošnjačkih čitaonica u Okrugu Tuzla i njihov značaj na kulturnom uzdizanju i prosvjećivanju bošnjačkog stanovništva

Nakon sarajevske, druga muslimanska¹⁷ čitaonica u Bosni osnovana je u Tuzli, 1891. godine, a za prvog predsjednika postavljen je dr. Mehmed Šerbić¹⁸, koji je ostao na toj dužnosti do kraja Prvog svjetskog rata. Čitaonica je radila na kulturno-prosvjetnom uzdizanju muslimana, a posjedovala je veliki broj vrijednih i rijetkih knjiga, koje je dobivala čak iz inostranstva.¹⁹ Čitaonica je nosila naziv “Dolno-tuzlanska kiraethana”. “Kiraethani je cijelj rasprostrirati prosvjetu i izobraženost, unapregjivati čovječnost i prijateljsku zabavu, sredstva su tome: čitanje zabavno poučnih listova, popularno znanstvenih spisa i rasprava, (...), zatim priregijivanje društvenih i drugih poštenih igara”.²⁰ Navedenim Pravilima, između ostalog, istaknuto je nastojanje, da se kod ljudi izgradi i unaprijedi čovječnost. Na taj način se kod ljudi razvijala plemenitost, a samim time i prijemčivost za društvene, kulturne i prosvjetne aktivnosti. Odbor čitaonice sastojao se od 12 članova i to predsjednika, potpredsjednika, tajnika, blagajnika, knjižničara, nadzornika i šestorice društvenih članova.²¹

17 Ukoliko se u radu koristi termin muslimani, onda se on prevashodno odnosi na konfesionalnu, odnosno vjersku pripadnost stanovništva. Međutim, u etno-nacionalnom smislu, radi se o Bošnjacima, pripadnicima islamske vjere. Prvih godina austrougarskog perioda, nacionalno ime muslimana je bilo degradirano na vjersku odrednicu. Prvo se zvanično upotrebljavao naziv “*muhamedanci*”, a kasnije “*muslimani*” u vjerskom, odnosno konfesionalnom smislu. Dakle, riječ je o Bošnjacima u nacionalnom smislu, ali će se u predmetnom radu, zbog praktičnosti navođenja, prisutnoj u postojećoj literaturi, te historijskim izvorima, koristiti uglavnom konfesionalna odrednica muslimani, osim u dijelu autorovih zaključaka, analiza i elaboracija, u kojem slučaju će se koristiti nacionalna odrednica Bošnjaci. U austrougarskom periodu Bošnjaci doživljavaju nacionalnu emancipaciju i osvještavanje, kada dolazi do značajnog nacionalnog sazrijevanja, a što je vidljivo kroz djelovanje mnogobrojnih društava, zatim borbu za vakufsko-mearifsku autonomiju, osnivanje Muslimanske narodne organizacije, rad bosanskog Sabora, borbu za izglasavanje Ustava (Zemaljskog statuta) itd. Identičan je primjer i sa navođenjem ostalog stanovništva Bosne i Hercegovine, odnosno pravoslavicima i katolicima (u konfesionalnom), odnosno Srbima i Hrvatima u etno-nacionalnom pogledu.

18 Mehmed Šerbić je prvi diplomirani ljekar musliman iz Bosne. Rođen je 1847. godine, a umro je 1918. godine u Tuzli. Završio je Medicinski fakultet u Istanbulu, a nostrificirao je diplomu u Beču 1879. godine. Dr. Mehmed Šerbić je postavljen 1874. godine za ljekara Zvorničkog sandžaka u Tuzli i postaje prvi ljekar bolnice u Tuzli. Kao čovjek, dr. Šerbić je bio prožet visokim humanizmom. Držao je predavanja ne samo iz medicine, već i iz drugih oblasti, boreći se protiv praznovjerja i nazadnog shvatanja. Dragiša Trifković, *Tuzlanski vremeplov*, Beograd 1980., 56.

19 Hivzija Suljić, Muslimanska društva u Tuzli, *Islamska baština u Bosni i Hercegovini i njenoj okolini*, Sabrani tekstovi, knjiga II, Tuzla 2007., 403. (dalje: H. Suljić, *Muslimanska društva u Tuzli*).

20 Član 1. Pravila pomenute čitaonice. Pravila Dolno-tuzlanske kiraethane (čitaonice) u kopiji nalaze se u Zavičajnoj zbirci JU NUB “Derviš Sušić” Tuzla. U Pravilima se nažalost ne nalaze imena inicijatora osnivanja čitaonice, što je u kasnijem periodu bila praksa. Također, na pomenutim Pravilima se ne nalazi podatak, odnosno datum prihvatanja Pravila od strane vlasti, ali se na početnoj strani Pravila nalazi broj 1097 B/I en 1891., što nas upućuje na zaključak da se radi o broju i godini kada su ista zaprimljena na odobravanje. Uvidom u Statističke izvještaje Zemaljske vlade utvrđeno je da su pomenuta Pravila odobrena 29. avgusta 1891. godine. A BH, ZVS, *Statistički izvještaji*, za društva osnovana zaključno sa 1905. godinom, br. 184.346.

21 Isto, Član 9. Pravila čitaonice.

DR MEHMED ŠERBIĆ

Prilog br.1 Dr. Mehmed Sami Šerbić.

Izvor: Fotografiska zbirka ATK T.

Nažalost, nepostojanje historijskih izvora o radu ove čitaonice, onemogućava nam detaljniji i studiozniji pristup istraživanju djelovanja i postignutih rezultata na kulturnom i prosvjetnom uzdizanju bošnjačkog stanovništva. Naime, o postojanju i djelovanju navedene čitaonice, u dosadašnjem naučno-istraživačkom radu, ne postoje nikakvi tragovi. Ne može se čak sa sigurnošću utvrditi ni do kada je kiraethana djelovala u Tuzli.

Ono što se sa sigurnošću može konstatovati jeste da je pomenuta kiraethana, djelovala do 1906. godine, jer se ista spominje u Statističkim izvještajima Zemaljske vlade, za pomenutu godinu. Već, 1911. godine u pomenutim Statističkim izvještajima, kiraethana se ne spominje, što znači da je prestala djelovati između 1906. i 1911. godine.²²

Do kraja XIX stoljeća, broj čitaonica u Tuzli i Okrugu Tuzla bio je mali. Tako je osim pomenute tuzlanske, osnovana Islamska kiraethana u Brčkom, iste 1891. godine, te Islamska kiraethana u Bijeljini, 1899. godine.²³

Prva kiraethana u Bijeljini, u vrijeme austrougarske vladavine, osnovana je pomenute 1899. godine. Zgrada čitaonice (kiraethane) bila je u Staroj čaršiji, na desnom uglu odakle se kretalo u harem džamije Sultan Sulejmana. U kiraethani, pored službene štampe, odnosno listova "Bosna" i "Sarajevski cvjetnik" bila je i skromna biblioteka sa knjigama na osmanskome i maternjem jeziku.²⁴ Zgrada je izgrađena sredstvima kiraethane, što govori o dobroj organizovanosti iste, te dobroj potpori od strane stanovništva i članova kiraethane. Naime, na osnovu Izvoda iz Zapisnika sa sjednice Središnjeg odbora vakufskog povjerenstva u Sarajevu, od 10. i 12. oktobra 1903. godine raspravljano je o zahtjevu kiraethane iz Bijeljine, a po pitanju korištenja navedene zgrade. Vakufska komisija iz Bijeljine tom prilikom je predložila Središnjem odboru molbu kiraethanskog društva u Bijeljini, da se dozvoli da mogu uživati (koristiti) cijelu kiraethansku zgradu i bašću još pet godina

22 A BH, ZVS, *Statistički izvještaji*, za 1906. i 1911. godinu.

23 Islamska kiraethana u Brčkom osnovana je 19.1.1891. godine, a u Bijeljini, 16. maja 1899. godine. A BH, ZVS, *Statistički izvještaji*. Prema navodima H. Suljkića, Kiraethana u Brčkom je osnovana 1898. godine, što kako smo to i naveli, nije tačno. Hivzija Suljkić, Muslimanske čitaonice (kiraethane) u Bosni i Hercegovini, *Islamska baština u Bosni i Hercegovini i njejoj okolini*, sabrani tekstovi, knjiga II, Tuzla 2007., 423-436. (dalje: H. Suljkić, *Muslimanske čitaonice u BiH*).

24 H. Suljkić, *Muslimanske čitaonice u BiH*, 430.

besplatno. Središnji odbor, nakon diskusije i različitih prijedloga, zaključuje “da se kiraethanska zgrada kao i bašča prepusti društvu na daljnje četiri godine besplatno i to počam od 1. novembra 1903. god., i da se u tome smislu sklopi ugovor i ovamo (Središnji odbor vakufskog povjerenstva u Sarajevu, op. a.) na odobrenje predloži”.²⁵ Kiraethansko društvo je prvobitno, svojim sredstvima izgradilo polovinu zgrade u kojoj je smještena čitaonica, sa pravom uživanja na deset godina, da bi naknadno izgradilo i drugu polovinu, sa pravom korištenja od deset godina.²⁶ Već 21. oktobra 1903. godine Vakufsko povjerenstvo je izvijestilo Zemaljsku vladu o zaključku vezanom za ustupanje zgrade kiraethanskom društvu, sa molbom da se navedeni zaključak odobri. Izgradnja zgrade, sredstvima kiraethane, govori o dobroj organizovanosti i djelovanju pomenute čitaonice. Naime, u tom periodu, pa i znatno kasnije, mnoge druge čitaonice su, za razliku od pomenute, koristile uglavnom neuslovne, iznajmljene prostorije za svoj rad.

Početkom XX stoljeća, odnosno razvojem pokreta za vakufsko-mearifsku autonomiju, raste i broj čitaonica u Bosni i Hercegovini, odnosno Okrug u Tuzla. Tako je u periodu do okončanja borbe za vakufsko-mearifsku autonomiju u Okrug u Tuzla, formirano novih deset čitaonica. Osim postojeće islamske kiraethane u Bijeljini, već 1903. godine u Bijeljini je osnovana i “Napredna muslimanska kiraethana”.²⁷ Čitaonicu su osnovali tzv. napredni muslimani Bijeljine, a za čitaonicu su nešto kasnije podigli i posebnu zgradu u mavarskom stilu. Ova čitaonica i biblioteka odigrala je veoma pozitivnu ulogu u preporodu muslimana. Bila je kulturno središte bijeljinskih muslimana, a njena biblioteka je imala nekoliko stotina vrlo vrijednih beletrističkih djela na osmanskome i bosanskom jeziku, a imala je i znatan broj čitalaca. U čitaonici je bila zastupljena štampa, koja je izlazila u Sarajevu i Zagrebu.²⁸

Iste 1903. godine osnovana je Islamska čitaonica (kiraethana) u Gračanici.²⁹ U Gračanici je u austrougarskom periodu osnovano ukupno dvanaest društava.³⁰

25 *A BH, ZVS*, br. dok. 4183. od 21. oktobra 1903., K- br. 185/1903., Š. 63-159. Pomenutoj sjednici Središnjeg odbora zemaljskog vakufskog povjerenstva prisustvovali su: upravitelj vakufskog povjerenstva Mehmed ef. Hulusi, sekretar Hilmi ef. Muhibić, te prisutni članovi: H. (misli se na hadži, op. a.) Nurudin ef. Hafizović, H. Hasan ef. Efendić, Ahmed ef. Dizdar, H. Munib ef. Korkut. Odsutan je bio Nezir ef. Zildžić. Sjednici je prisustvovao i vladin povjerenik Otto Paul.

26 Ostaje međutim nejasna konstatacija nekih članova povjerenstva u kojoj se navodi da je “društvo polovinu ove zgrade izgradilo o svom trošku, na vakufskom zemljištu sa obavezom da će zgradu nakon deset godina ustupiti vakufu u vlasništvo”. Dalje se konstatuje “to vrijeme od 10 godina je izašlo, (...)”. Upitno je kako je vrijeme od deset godina isteklo 1903. godine, ako se zna da je pomenuta kiraethana osnovana 1899. godine, što potvrđuju i Statistički izvještaji Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. To nas navodi na zaključak da je pomenuta kiraethana počela sa radom znatno ranije, odnosno 1893., ali da osnivanje i djelovanje kiraethane nije zvanično odobreno, te su počeli sa gradnjom kiraethanske zgrade. *A BH, ZVS*, Izvod iz Zapisnika sjednice Središnjeg odbora vakufskog povjerenstva u Sarajevu, od 10. i 12. oktobra 1903., K- br. 185, Š. 63-159.

27 Pomenuta kiraethana je osnovana drugog jula 1903. godine. *A BH, ZVS, Statistički izvještaji*, za 1905. godinu.

28 H. Suljkić, *Muslimanske čitaonice u BiH*, 430.

29 *A BH, ZVS, Statistički izvještaji*, za 1905. godinu. Čitaonica je osnovana 14. maja 1903. godine.

30 Pred dolazak Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu, Gračanica je bila izrazito trgovačko mjesto, sa nešto većom čaršijom. Odmah po okupaciji, kao i ostala slična mjesta, dobija poštu, zatim 1887.

Molba za osnivanje *Islamske čitaonice u Gračanici* upućena je Zemaljskoj vladi 15. februara 1903. godine, a istu su potpisali: Mujaga Kučukalić, Hafiz Seid Omerbegović, Ahmed Širbegović, Hadži Bećir Tihić i M. Muftić. U skladu sa članom 2 Pravila Islamske čitaonice, čitaoničko društvo sakuplja se sa ciljem, da “rasprostire prosvjetu, izobraženje, čovječnost i prijateljsko zabavljanje, slijedećim sredstvima: čitanjem političkih i poučno zabavnih dnevnika, znanstveno popularnih spisa i rasprava, te priređivanjem društvenih i drugih poštenih igara”.³¹ Osim Mujage Kučukalića, predsjednika Privremenog odbora društva, uz akt o osnivanju čitaonice, priložen je spisak od 50 članova društva. Značajno je zapaziti da su osnivači i članovi Islamske čitaonice u Gračanici najvećim dijelom bili vjerski službenici, ali i izrazito veliki broj trgovaca i posjednika. Naime, od ukupnog broja članova njih deset su bili trgovci, a čak 29 posjednici, jedan pekar i jedan dnevničar. Među članovima su bili i Ganibeg Muftić, načelnik, Ibrahim ef. Lemeš, kadija, Hadži Hafiz Hasan ef. Hadžiefendić, upravitelj Šerijatske sudačke škole u Sarajevu i drugi.³²

Prema navodima H. Suljkića, 1904. godine, osnovana je Muslimanska kiraethana u Zvorniku. Ova kiraethana bila je smještena u vakufskoj zgradi u centru Zvornika. Imala je znatan broj knjiga, časopisa i novina. Od listova, čitaonica je posjedovala “Behar”, “Tarik”, “Muallim”, “Misbah”.³³ Godine 1905. osnovana je Muslimanska čitaonica u Orašju, te Islamska čitaonica u Vlasenici.³⁴

U 1906. godini osnovane su muslimanske kiraethane u Janji i Modriči, Islamska kiraethana u Gradačcu³⁵, te Islamska čitaonica u Kladnju. Čitaonica u Kladnju osnovana je u Hadim Ali pašinoj medresi. Na prvoj skupštini izabran je odbor, za predsjednika kiraethane, hafiz Mustafa-Sidki ef. Čokić, šerijatski sudija, za potpredsjednika gradonačelnik H. Hamzaga Ručuklija, za sekretara Ahmed ef. Hasandedić (učitelj, amidža poznatog Hivzije Hasandedića), a za blagajnika Abdulah ef. Gogić i Redžeb ef. Čučak, muderiss.³⁶

godine osnovnu školu, željeznicu, itd. Broj prosvjetnih ustanova u Gračanici vremenom raste, a osnivaju se i brojna kulturno-prosvjetna društva. Prema izvještajima o popisu društava Statističkog odjeljenja Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, u periodu od 1878.-1918. godine, Gračanica je imala dvanaest društava. Sajma Sarić, Osnivanje Islamske čitaonice (kiraethane) i drugih kulturno-prosvjetnih i humanitarnih društava u Gračanici početkom 20. stoljeća, *Gračanički glasnik, Časopis za kulturnu historiju*, godina VII, broj 14, Gračanica 2002., 45. (dalje: S. Sarić, *Osnivanje Islamske čitaonice*).

31 S. Sarić, *Osnivanje Islamske čitaonice*, 46-47. Pravila su odobrena 14. maja 1903. godine.

32 S. Sarić, *Osnivanje Islamske čitaonice*, 48-49.

33 H. Suljkić, *Muslimanske čitaonice u BiH*, 432. Navedena čitaonica je osnovana prvog marta 1904. godine. *A BH, ZVS, Statistički izvještaji*, za 1905. godinu.

34 U Vlasenici je 1910. godine osnovano i “Islamsko omladinsko udruženje”. Đ. Pejanović, *Kulturno-prosvjetna društva*, 99.

35 Dopis Područnog ureda Gradačac upućen Zemaljskoj vladi u Sarajevo, u kome se šalje obavijest o konstituisanju Islamske kiraethane u Gradačcu. Pomenuta islamska kiraethana je osnovana, odnosno Pravila iste su odobrena 16. novembra 1906. godine, pod brojem 194.087, ali je ista konstituisana tek 20. januara 1907. godine. *A BH, ZVS*, br. dok. 194.087. od 16. novembra 1907., K- br. 31, Š. 19-139.

36 H. Suljkić, *Muslimanske čitaonice u BiH*, 431. Islamska kiraethana je osnovana 11. marta 1903. godine. *A BH, ZVS, Statistički izvještaji*, za 1912. godinu.

U 1907. godini osnovane su tri čitaonice i to: Muslimanska čitaonica u Puračiću, Bosanskom Šamcu,³⁷ te Islamska kiraethana u Gradačcu.³⁸ Narednih nekoliko godina, nije zabilježen slučaj osnivanja muslimanskih čitaonica u Okrugu Tuzla, da bi tek 1910. godine osnovana Islamska čitaonica u Srebrenici i “Čitaonica sloge i ujedinjenja” u Gradačcu (*Ittihad kiraethana*).³⁹

Iste, 1910. godine osnovana je “Turska čitaonica i knjižnica”, u Gračanici, čija su Pravila odobrena četvrtog avgusta 1910. godine.⁴⁰ Na Glavnoj skupštini održanoj 30. septembra 1910. godine u prisustvu 130 prisutnih članova (od upisanih 200), izabran je Upravni odbor ove čitaonice u sastavu: Arif ef. Mehinagić (predsjednik), Mujaga Muftić (potpredsjednik), Mustafa Aganović (sekretar), Ahmetaga H. Alijagić (blagajnik), Osman ef. Fazlić (bibliotekar), Sejd hafiz Omerbegović (nadzornik), Mehmed ef. Hivziefendić (prvi odbornik), Čamilaga Helić (drugi odbornik).⁴¹

Predsjednik, Arif. Ef. Mehinagić, bio je šerijatski sudija u Gračanici,⁴² što govori u prilog konstataciji, da je kulturno djelovanje umnogome zavisilo od inicijative i zalaganja uticajnih i obrazovanih pojedinaca, trgovaca, te vjerskih službenika.

Osnivanjem “Turske čitaonice i knjižnice”, dio članova ranije osnovane “Islamske čitaonice” je prešao u novu. Tako ranijeg trgovca Mujagu Muftića, koji je bio član “Islamske čitaonice”, ovoga puta nalazimo u svojstvu potpredsjednika.⁴³ Ciljevi čitaonice, bili su “da širi prosvjetu, kulturu, razvijanjem društvenosti, čovječnosti, obrazovanosti, među muslimanima u Gračanici i okolini”.⁴⁴ Analizirajući predmetna Pravila, može se konstatovati da su ciljevi uglavnom isti kao i kod drugih sličnih udruženja. Međutim, svakako se uočava i razlika, tim prije što se u Pravilima ističe djelovanje čitaonice među muslimanima. Jedna od značajnih novina, koje je u

37 H. Suljkić, *Muslimanske čitaonice u BiH*, 431. Čitaonicu u Puračiću spominje i Đ. Pejanović u svojoj knjizi o društvima.

38 Dopis Područnog ureda Gradačac upućen Zemaljskoj vladi u Sarajevo, u kome se šalje obavijest o konstituisanju Islamske kiraethane u Gradačcu, 20. januara 1907. godine. *A BH, ZVS*, br. dok. 194.087 od 16. novembra 1907., K- br. 31, Š. 19-139.

39 H. Suljkić je greškom naveo da je čitaonica u Gradačcu osnovana 1907. godine, što nije tačno, jer je ista osnovana tek 1910. godine. H. Suljkić, *Muslimanske čitaonice u BiH*, 431. Islamska čitaonica Ittihad u Gradačcu je osnovana osmog februara 1910. godine, a Islamska čitaonica u Srebrenici 27. jula 1910. godine. *A BH, ZVS, Statistički izvještaji*, za 1912. godinu.

40 *A BH, ZVS*, br. dok. 42776/I-B, od 14. februara 1911., K- br. 37, Š. 18-274., čiji sastavni dio čine Pravila ove čitaonice, te dopis kojima se obavještava Kotarski ured u Gračanici o izboru članova Upravnog odbora. Ukoliko se uz broj akta nalazi oznaka “I-B.” Ista označava “Informations – bureau”. Naime, od 1896. godine, kod Zemaljske vlade nema povjerljive službe koja je nosila oznaku “S.I.A.”, već je obrazovan pomenuti Biro, sa oznakom “I-B”. *A TK, Prevodi ispisa Okružne oblasti u Tuzli*, 56.

41 Dopis upućen Kotarskom uredu u Gračanici, kojim se obavještava o izboru članova uprave čitaonice, arhivska kutija, *A BH, ZVS*, br. dok. 42776/I-B, od 14. februara 1911., K- br. 37, Š. 18-274. Na prijedlog Mujage Muftića, na pomenutoj Skupštini izabrani su i počasni članovi čitaonice i to: Hafiz Mehmed Teufik eff. Okić, član rijaseta Ilmije u Sarajevu, Osmanbeg Pašić, narodni zastupnik iz Bijeline (Bijeljine, op. a.), te Saliaga Kučukalić, narodni zastupnik iz Brčke (Brčkog, op. a.).

42 *Napredak, Kalendar za godinu 1908*. godina druga, Izdao Napredak, društvo za potpomaganje naučnika i gjaka Hrvata-katolika za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, Sarajevo 1908., 211.

43 S. Sarić, *Osnivanje Islamske čitaonice*, 48-49.

44 Član 2. Pravila “Turske čitaonice i knjižnice” u Gračanici. *A BH, ZVS*, br. dok. 42776/I-B, od 14. februara 1911., K- br. 37, Š. 18-274.

Pravilima definisalo i u svom djelovanju provodilo bilo je formiranje *Tamburaškog i pjevačkog zbora*. Naime, poznato je da su pjevačka društva, te uopćeno aktivnosti na pjevanju, uglavnom bile zastupljene kod pravoslavnog i katoličkog stanovništva. U tom smislu je djelovanje navedene čitaonice predstavljalo značajan iskorak u daljnjem djelovanju na kulturnom planu.

Kod Bošnjaka, najveći dio aktivnosti u radu čitaonica, svodio se na čitanje listova i knjiga. Budući da su navedene čitaonice u pravilu bile zatvorenog tipa, to su i aktivnosti članstva čitaonica uglavnom bile limitirane na zatvoreni prostor čitaonica. Ovoga puta, kroz djelovanje tamburaškog i pjevačkog zbora, izlazi se van okvira čitaonica, među građane, na koji način se lakše i jednostavnije širi ideja prosvjećenosti i kulturnog uzdizanja stanovništva. Naime, sadržaji organizovanja zabavnih večeri sa muzikom, su svakako lakše mogle animirati, građane za posjetu navedenim kulturnim sadržajima. "Tamburaški i pjevački zbor sastavlja se iz onih članova društva, koji su za to sposobni, o tome koje sposoban za pjevanje i sviranje odlučuje učitelj pjevanja ili sviranja".⁴⁵

Organizovanje zabava uz sviranje i pjevanje, svakako je bio i dodatni izvor prihoda čitaonici, od koje su se mogle nabavljati knjige, novine, ili plaćati neki drugi troškovi. Naravno da su i ostale čitaonice organizovale zabavne večeri, sijela i druženja, uz muziku, ali je istu trebalo dodatno platiti, što je svakako uticalo na prilično siromašne budžete čitaonica.⁴⁶ U ovom slučaju čitaonica je mogla zaraditi od ulaznica, ali je značajniji rezultat veći efekat na okupljanju kako članova, tako i građana na sijelima i zabavama.

Samija Sarić, navodi da je broj članova čitaonice iznosio prilikom osnivanja 240 članova, te da se taj broj u 1912. godini smanjio na 64. Ona navodi da nije poznat uzrok smanjenja članstva, te da iste treba tražiti u promjeni političkih prilika u kasabi ili pojačanom iseljavanju pred Prvi svjetski rat.⁴⁷ Međutim, čini se nelogičnim uzroke tražiti u "pojačanom iseljavanju pred Prvi svjetski rat" kada taj rat nije još bio ni na pomolu. Vjerovatniji razlog osipanja članstva, odnosno smanjenja broja članova treba tražiti u osnivanju nove čitaonice u Gračanici, 1911. godine, koja u dosadašnjim izvorima i literaturi nije spominjana, pa se u tom kontekstu nije ni mogla dovesti u vezu sa smanjenjem članstva u pomenutoj čitaonici.

Uvidom u arhivski fond Zemaljske vlade u Sarajevu, došlo se do novih historijskih činjenica da je u Gračanici, osim pomenute "Turske čitaonice i knjižnice" osnovana i "Islamska čitaonica" 1911. godine.⁴⁸ Ostaje nejasno zašto se pored tek

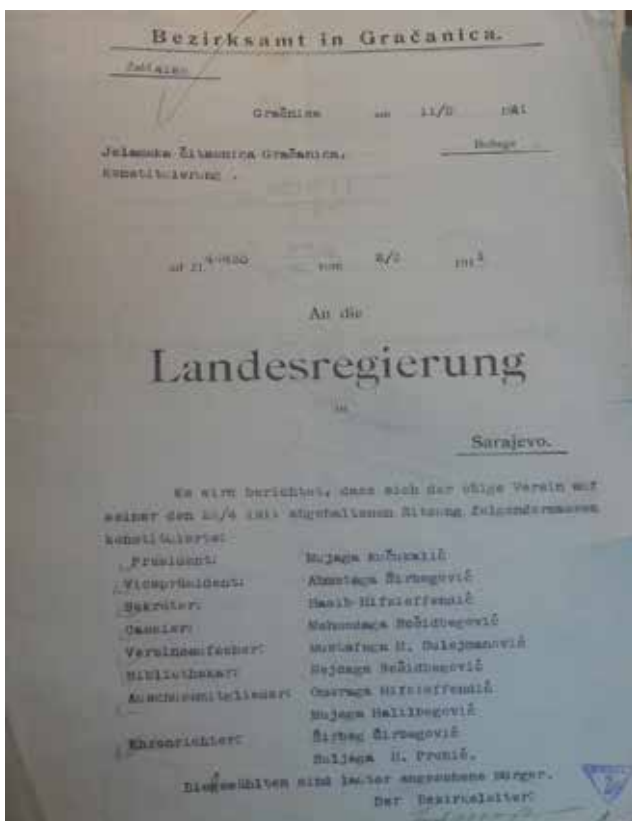
45 Član 59 Pravila čitaonice. *A BH, ZVS*, br. dok. 42776/I-B, od 14. februara 1911., K- br. 37, Š. 18-274. Pravilima (član 60-62. precizno su definisane i obaveze članova tamburaškog i pjevačkog zbora, po pitanju naplate ulaznica, obaveze redovnog pohađanja časova sviranja i pjevanja, pa i sankcije za one koji se ne drže pravila, u smislu opomena, pa i isključivanja članova iz postojećih sekcija.

46 Tako se u godišnjem proračunu čitaonice grada Kladnja za 1902. godinu, u rashodima navodi iznos od 20 Kruna, "za glazbu". *A BH, ZVS*, br. dok. 12.225, od 26. maj 1903., K- br. 185, Š. 63-147.

47 S. Sarić, *Osnivanje Islamske čitaonice*, 46.

48 *A BH, ZVS*, br. dok. 44435/I.B, od 19. februara 1911., K- br. 37. Š. 18-274. Pravila su odobrena drugog marta 1911. godine. Pomenuta Islamska čitaonica nije navedena u zvaničnim Statističkim izvještajima Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu.

osnovane čitaonice i knjižnice formira nova, koja u biti, po važećim Pravilima, nije donosila nikakve novine. Vjerovatno se radilo o sveprisutnoj polarizaciji Bošnjaka, na tom području, što je u osnovi dovelo do smanjenja broja članova “Turske čitaonice i kiraethane” u Gračanici. Naime, analizom članova čitaonice i uprave dolazimo do zaključka da se znatan broj članova “Islamske čitaonice” osnovane 1903., kao i čitaonice osnovane 1910. godine pojavljuje u “Islamskoj čitaonici” iz 1911. godine. Tako se npr. Mujaga Kučukalić (trgovac), član čitaonice iz 1903. godine, sada pojavljuje u ulozi predsjednika, a Ahmetaga Širbegović (posjednik) u ulozi potpredsjednika. Mehmedaga Rešidbegović, raniji posjednik i član čitaonice (1903. godine) blagajnik je “Islamske čitaonice” osnovane 1911. godine.⁴⁹ Naime, u aktu koji šalje Kotarski ured Gračanica u Sarajevo, stoji obavještenje o konstituisanju organa čitaonice, 22. aprila 1911. godine u sastavu: Mujaga Kučukalić (predsjednik), Ahmetaga Širbegović (potpredsjednik), Hasib Hivzi Effendić (sekretar), Mehmedaga Rešidbegović (blagajnik) i Sejdaga Rešidbegović (bibliotekar).⁵⁰ (prilog br. 2.).

Prilog br. 2. Obavijest o konstituisanju članova Islamske čitaonice u Gračanici.

49 Dopis Kotarskog ureda Gračanica upućen u Sarajevo o konstituisanju uprave čitaonice. br. 4185, od 11. maja 1911. godine. ABH, ZVS, br. dok. 4.185, od 11. maja 1911., K- br. 37, Š. 18-274.

50 ABH, ZVS, br. dok. 4.185, od 11. maja 1911., K- br. 37, Š. 18-274.

Napuštanje “Turske kiraethane i knjižnice” od strane uglednih trgovaca, posjednika Gračanlija, sasvim je sigurno za posljedicu imalo osipanje znatnog broja drugih članova, koji su zajedno sa navedenim uglednicima prešli u novoformiranu čitaonicu. Od početka XX stoljeća znatan broj uglednih Gračanlija, vremenom se profilisao, u skladu sa čim su vjerovatno rasli i apetiti za upravljačkim funkcijama u čitaonicama. Ukoliko to nije bilo moguće uraditi regularnim putem, onda je osnivanje druge čitaonice, u kojima bi dotične osobe preuzele vođstvo, bio sasvim logičan potez. Tako se npr. Mujaga Kučukalić, koji je bio član čitaonice iz 1903. godine, pojavljuje 1911. godine, u svojstvu predsjednika.

Ukoliko udemo dublje u analizu, postojećih historijskih izvora i dostupne literature, onda dolazimo do podatka da je pomenuti Mujaga Kučukalić, od trgovca uznapredovao do Predsjednika Kotarskog Vakufsko-mearifskog povjerenstva, 1910. godine. Takav značajan napredak do pomenute funkcije, svakako je uticao na pojačani interes, za vodeću ulogu u radu čitaonice, odnosno na kulturno-prosvjetnom polju.⁵¹ Pomenuti Mujaga Kučukalić, bio je jedan od utemeljitelja „Gajreta“ u Gračanici, što govori u prilog činjenici uolikoj mjeri je imenovani doprinosio razvoju kulture i prosvjete na ovom području.⁵²

Gračanički trgovci (ali i trgovci u Tuzli i Okrug Tuzla) bili su glavni nosioci i organizatori javnog, kulturnog i političkog života u gradu. Vodili su glavnu riječ u Kotarskom vijeću i Vijeću gradske opštine, u raznim kulturnim, vjerskim i humanitarnim organizacijama, koje su se uglavnom organizovale na nacionalnoj osnovi. Učestvujući u političkom životu grada obilato su pomagali razna kulturno-prosvjetna društva i čitaonice, a ujedno su bili najaktivniji članovi rukovodstava i odbora tih društava i čitaonica.⁵³ Dakle, opći privredni razvoj, a posebno razvoj trgovine, a sa njima i ekonomsko jačanje trgovaca, pratile su promjene u svim segmentima društvenog djelovanja, a samim time i na polju kulturnog djelovanja. Ekonomsko jačanje trgovaca, te njihov uticaj na polju kulture, treba posmatrati i kroz činjenicu da su trgovci predstavljali značajan faktor i na polju javnog života, odnosno u političkom životu.⁵⁴ Ni Đorđe Pejanović, ne navodi postojanje i osnivanje

51 ABH, ZVS, br. dok. 4.185, od 11. maja 1911., K- br. 37, Š. 18-274. Uporedi navedene podatke u tekstu sa: Mina Kujović, Pregled nositelja vlasti, uprave i prosvjete u Gračanici u periodu od 1886. do 1918. godine, *Gračanički glasnik, Časopis za kulturnu historiju*, godina VIII, broj 15, Gračanica 2003., 60. (dalje: M. Kujović, *Pregled nositelja vlasti*).

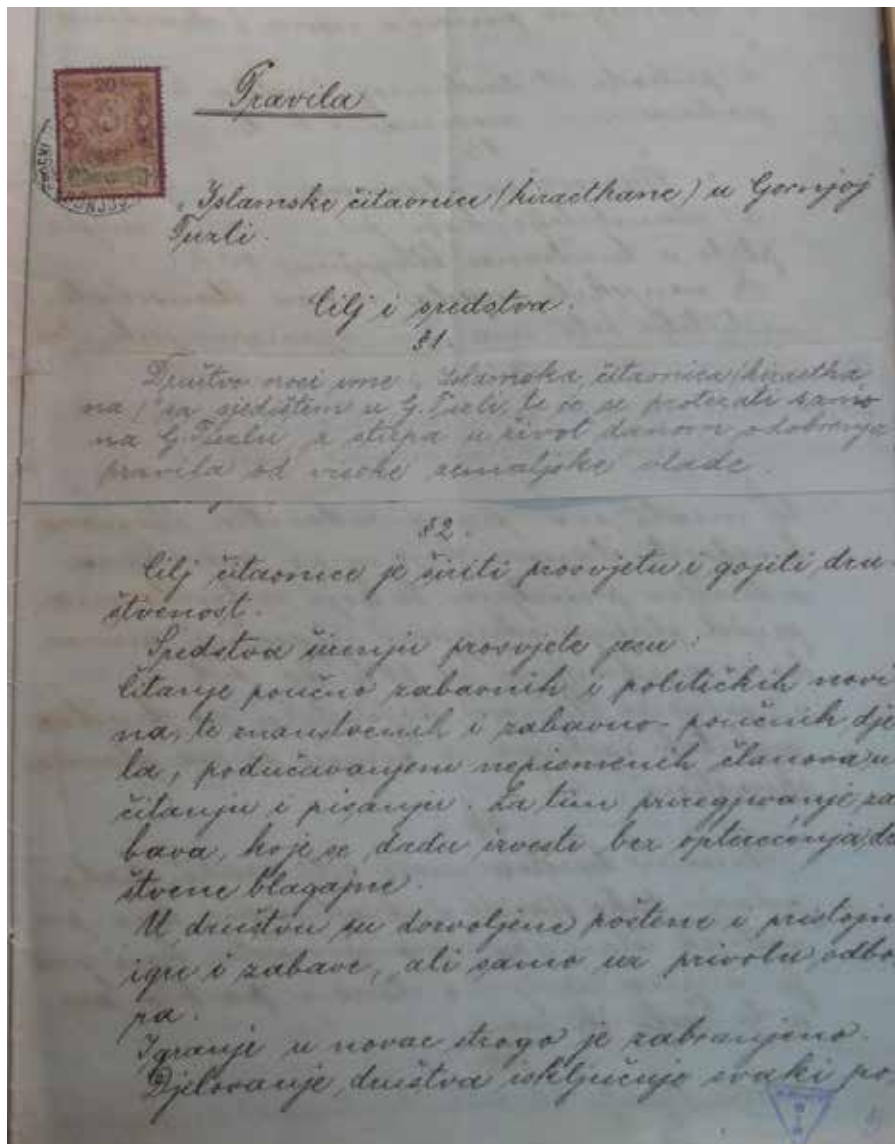
52 *Kalendar Gajret (od 25. februara 1906. do 13. februara 1907.)*, Godina I, Islamska dionička štamparija, Sarajevo 1906., 46. Potpredsjednik pomenute čitaonice Ahmedaga Širbegović, također je u značajnoj mjeri doprinio ustrojstvu povjereništva „Gajreta“ u Gračanici, te je bio upisan za člana II reda. *Isto*, 46.

53 Omer Hamzić, Gospodarske prilike u Gračanici za vrijeme austro-ugarske uprave 1878.-1918. godine, sa posebnim osvrtom na trgovinu, *Gračanički glasnik, br. 1., Časopis za kulturnu historiju*, Gračanica 1996., 59. (dalje: O. Hamzić, *Gospodarske prilike*).

54 Narodni zastupnici u općinskom vijeću su bili trgovci: Širbeg Širbegović, Aleksa Simić, Mulaosman Hadžić, Salihaga Karasoftić, Jovo Gajunović, Mustafa Prohić, Dimšo Kostić, Ibrahim ef. Atić, Isak Danon i Marko Nedić. Poslije 1900. godine načelnik gradske opštine bio je trgovac Ganibeg Muftić, a podnačelnik Pero S. Ivanišević. Članovi općinskog vijeća (narodni zastupnici) bili su opet uglavnom trgovci: Mujaga H. Prohić, Husein H. Malagić, Muhamed Hivzefendić, Isak Danon, Ibrahim Čajić,

ove čitaonice, tako da su po njegovim istraživanjima u Gračanici postojale samo dvije muslimanske čitaonice i to: "Islamska čitaonica" osnovana 1903. godine i "Turska kiraethana" osnovana 1910. godine.⁵⁵

U 1911. godini je osnovana Islamska čitaonica u Gornjoj Tuzli. (prilog br. 3.).

Prilog br. 3. Prva strana Pravila Islamske čitaonice u Gornjoj Tuzli

Ahmetaga H. Spahić, Simo Milisavljević i Dimitrije Stefanović. U kotarskom vijeću, pored načelnika gradske općine Sulejman ef. Pertefa, do 1900. godine bila su dva ugledna trgovca i to: Pero Ivanišević i Hadži-Ahmetaga Zukobašić. O. Hamzić, *Gospodarske prilike*, 59.

⁵⁵ Đ. Pejanović, *Kulturno-prosvetna društva*, 97, 98.

Zvaničan naziv čitaonice u Gornjoj Tuzli, bio je “Islamska čitaonica (kiraethana)” u Gornjoj Tuzli. Pravila čitaonice su odobrena petog maja 1911. godine, a inicijatori i potpisnici Pravila bili su: Hamid H. Kušljugić, Hafiz Jakub Berbić, Agan Bešliagić, Bećir Šehović, H. Nezir Mehmedović, Alija Kalestović, Tahir Efendić, H. Aziz Jusufović i Rasim Žunić.⁵⁶

Cilj čitaonice, u skladu sa Pravilima bio je “širiti prosvjetu i gajiti društvenost”. Sredstva i načini širenja prosvjete bili su: “čitanje poučno-zabavnih i političkih novina, te znanstvenih i zabavno-poučnih djela, (...), za tim priređivanje zabava, koje se dadu izvesti bez opterećenja društvene blagajne”.⁵⁷ Djelovanje društva, u skladu sa Pravilima, bilo je ograničeno samo na prostor Gornje Tuzle, što svakako ne znači da društvo nije imalo aktivnosti na kulturnom planu i van navedenog prostora. Međutim, nepostojanje arhivske građe postojeće čitaonice, u prvom redu izvještaja društva, nemoguće je u potpunosti rekonstruisati i istražiti stvarne rezultate koji su postignuti na polju prosvjetnog i kulturnog uzdizanja stanovništva.

Iste, 1911. godine osnovana je “Muslimanska čitaonica Itihad” u Orašju. Svrha djelovanja čitaonice odnosila se na nabavku listova i knjiga, uređenje biblioteke i čitaonice, uređenje prostorija za igru, te održavanje zabava i poučnih predavanja.⁵⁸ U Zvorniku je 1911. godine osnovana “Muslimanska čitaonica”. Na Glavnoj skupštini, održanoj 26. avgusta 1910. godine, “Sazivački odbor” je raspravljao na temu potrebe osnivanja čitaonice u Zvorniku. Tom prilikom je predsjednik, Atlaga H. Ahmetbegović, govoreći o nužnoj potrebi otvaranja čitaonice istakao “(...), da se je veći broj muslimana izjavio da želi istu otvoriti i ustanoviti”.⁵⁹ Hivzija Suljkić, navodi da je pomenuta čitaonica nosila naziv Muslimanska čitaonica “Sloga” Zvornik. Međutim, uvidom u historijske izvore, te uvidom u Pravila navedene čitaonice, zatim akta Glavne Skupštine, kao i zvaničnog spisa kojima su Pravila zaprimljena na odobravanje, nigdje se ne spominje naziv “Sloga”.⁶⁰ Vjerovatno je taj naziv dobila kasnije u toku svoga djelovanja.⁶¹

56 A BH, ZVS, br. dok. 102.126/I.B, od 29. aprila 1911., K- br. 37.

57 A BH, ZVS, br. dok. 102.126/I.B, od 29. aprila 1911., K- br. 37. U sastavu predmeta nalaze se i Pravila pomenute čitaonice.

58 A BH, ZVS, br. dok. 61.697/I.B, od 12. marta 1911., K- br. 37. Pravila su stupila na snagu u aprilu 1911. godine. U Zvorniku je 1910. godine formiran “Klub islamske omladine”. U ovom periodu bilo je i drugih formi kulturnog organizovanja i djelovanja. Zna se da je postojala dramska amaterska grupa, koja je pripremala i izvodila kraće dramske igrokaze. Alija Uzunović, *Zvornik, historijska monografija*, Tuzla 2010., 104.

59 Donijeta je jednoglasna odluka o osnivanju čitaonice, uz manje izmjene društvenih pravila. Članovi tzv. “sazivačkog odbora” bili su: Atlaga H. Ahmetbegović, Hilmibeg Fidahić i Osmanbeg Bazardžanović u prisustvu još 30 članova Glavnog odbora. A BH, ZVS, br. dok. 9.949/I.B, od osmog januara 1911., K- br. 37. Pravila su odobrena 20. januara 1911. godine.

60 H. Suljkić, *Muslimanske čitaonice u BiH*, 432. H. Suljkić navodi da je duže vremena predsjednik čitaonice bio Hasan Kamišalić, te da je čitaonica bila izuzetno aktivna: održavala je analfabetske kurseve, razna predavanja, organizovala sijela, zabave, itd.

61 Mehmed Hudović navodi da je Muslimanska čitaonica “Sloga” formirana u Zvorniku 1924. godine, a od 1930. godine, nosi naziv “Narodna čitaonica Sloga”. Vjerovatno je greškom naziv čitaonice iz austrougarskog perioda povezan sa navedenom iz međuratnog perioda. Mehmed Hudović, *Zvornik, slike i bilješke iz prošlosti*, Tuzla 1991.

Brojnost bošnjačkih čitaonica u Okrug u Tuzla, dovoljno govori o nasušnoj potrebi organizovanja i djelovanja bošnjačkog stanovništva, na kulturnom i prosvjetnom polju. Nažalost, manjkavost historijskih izvora ne dopušta nam da u potpunosti istražimo i analiziramo rezultate djelovanja navedenih društava na polju prosvjeđivanja, kulturnog uzdizanja, ali svakako i na polju emancipacije bošnjačkog stanovništva u društvu, njegovom nacionalnom osvještenju i uzdizanju. Ono što se sa sigurnošću može tvrditi jeste da su čitaonice bile najzastupljeniji oblik udruživanja Bošnjaka. Međutim, zatvorenost navedenih društava na užu, lokalni prostor, svakako je uticao na ukupne rezultate, postavljene ciljevima i društvenim Pravilima.

Na kulturne prilike i kulturno uzdizanje bošnjačkog stanovništva, osim čitaonica, imala su uticaja i strukovna udruženja, koja su organizovanjem povremenih zabava, sijela, druženja, predavanja, tečajeva, doprinosila općem poboljšanju kulturnih prilika na prostoru Tuzle. Iako nam nije zadatak u predmetnom radu prezentovati djelovanje istih, u nastavku rada predstaviti ćemo rad jednog od društava. Isto ima za cilj da ukaže u kolikoj mjeri su i udruženja koja nisu imala prevashodno kulturno-prosvjetni karakter, polagala pažnje na obrazovni rad. Značajan doprinos kulturno-prosvjetnom uzdizanju bošnjačkog stanovništva dalo je "Muslimansko zanatlijsko udruženje Senaat" sa sjedištem u Tuzli. Osim osnovnih ciljeva koji se odnose na uvezivanje zanatlija u cilju poboljšanja položaja istih u društvu, isto se u temeljnim principima društva zalagalo i za kulturno-obrazovno djelovanje društva. Tako je u Pravilima udruženja, između ostalog definisano i slijedeće "da priređuju zabave i popularna predavanja u korist zanatlijskog udruženja, da održava analfabetske i stručne kursove, (...)"⁶²

Uzme li se u obzir struktura članstva i osnivača udruženja onda je sasvim jasna, dobro profilisana šira kulturno-obrazovna platforma, a ne samo stručno-zanatlijska, na polju šireg opismenjavanja i kulturnog uzdizanja stanovništva. Naime, osnivači pomenutog udruženja, osim opančara (Hasib Omazić), trgovaca (Kadruga Kunosić), građevinskih preduzetnika (Muharem Dizdarević), pekara (Hasib Simićić), terzija (Saliaga Atlić), abadžija (Jusuf Tinjić) zastupljeni su bili i učitelji (poznati prosvjetni radnik Adem Bise), te Osman Vilović, tuzlanski gradonačelnik.⁶³ Ovakva struktura osnivača, odnosno uprave logično je imala širu viziju djelovanja udruženja, naročito ako se uzme u obzir da je jedan od osnivača bio i Adem Bise, jedan od

62 Iskaz odbornika "Muslimanskog zanatlijskog udruženja Senaat" u Tuzli. *A BH, ZVS*, br. dok. 5.958, od 12. novembra 1911., K- br. 40, Š. 18-333. Pravila društva su urađena 27. februara 1911. godine, a ista su odobrena 22. aprila 1911. godine. Za predsjednika udruženja izabran je H. Mustafa Busovača, za potpredsjednika Mahmutaga Šehić, za sekretara Osman Selesković, Kadruga Kunosić za blagajnika, Muharema Dizdarević za nadzornika. Salihaga Atlić, Jusufaga Tinjić, Osman Salispahić i Osman Vilović bili su odbornici bez funkcije.

63 Pravila "Muslimanskog zanatlijskog udruženja Senaat" u Tuzli. *A BH, ZVS*, br. dok. 5.958, od 12. novembra 1911., K- br. 40, Š. 18-333. Osnivanje čitaonica i drugih kulturno-prosvjetnih društava rezultat je zajedničke aktivnosti trgovaca, te istaknutih ličnosti (gradski načelnici, sudije, itd.), te vjerskih službenika. U Brčkom je npr. osnovano prosvjetno i potporno društvo "Islahijet" 1907. godine, zaslugom Mujage Mulamehmedovića (gradski načelnik), Ibrahimage Kučukalića (trgovac) i Vehbi ef. Sikirića (šerijatski sudija). Dr. A. Bukvica, Brčanski "Islahijet" u službi zajednice, *Gajret, Kalendar Gajreta za godinu 1941.*, Sarajevo 1940., 322-328.

istinskih boraca koji se trudio da prosvjećivanje muslimanskog stanovništva, otrgne iz konfesionalnih odrednica i škola.

"ZEMAN" DRAMSKA SEKCIJA

DRAMSKA SEKCIJA KULTURNO-PROSVJETNOG DRUŠTVA "ZEMAN" IZ TUZLE, 1907. GODINE

Prilog br. 4. Fotografija članova Dramske sekcije društva "Zeman".

Izvor: Fotografiska zbirka KPD "Preporod" Tuzla.

Za razliku od pravoslavnog i katoličkog stanovništva, Bošnjaci u Okrug Tuzla, ali i Bosni i Hercegovini, nisu se naročito istakli na polju organizovanja u formi pjevačkih društava. Prvo bošnjačko pjevačko društvo osnovano je 1909. godine, pod nazivom "Islamsko pjevačko i tamburaško društvo Zeman".⁶⁴ (prilog br. 4.). O djelovanju navedenog društva nemamo puno sačuvanih historijskih izvora. Cilj ovoga društva, prema Pravilima, bio je "da njeguje, razvija i unapređuje notalno pjevanje i sviranje uz koje mu drago glazbalo", a djelokrug rada društva obuhvatao je: "da priređuje javne muzikalne pjevačke zabave i poučno moralne predstave ("kazališne komade"), da priređuje za svoje članove zabavne izlete, da sudjeluje pri raznim svečanostima, da uzdržava pjevačku i glazbenu školu u vlastite svrhe, da drži dozvoljene političke i beletrističke časopise i da uredi društvenu knjižnicu naprednog znanstvenog poucnog smjera kojoj bi bila svrha, da oplemenjuje duh i podiže volju na rad čitalačke društvene publike".⁶⁵

64 Đ. Pejanović, *Kulturno-prosvjetna društva*, 95. Sajma Sarić navodi da je pomenuto društvo osnovano 1906. godine, sa sjedištem u Donjoj Tuzli. S. Sarić, *Kulturno-prosvjetna i sportska društva u Tuzli*, 58. Međutim, i u Statističkim izvještajima navodi se da je Društvo osnovano 30. jula 1909. godine. *A BH, ZVS, Statistički izvještaji*, za 1912. godinu.

65 S. Sarić, *Kulturno-prosvjetna i sportska društva u Tuzli*, 58. U potpisu Pravila, ispred privremenog odbora ovog društva bio je ugledni tuzlanski trgovac, posjednik i gradski vijećnik, Osman – aga Nuri Precić.

Pomenuto pjevačko društvo je 1911. godine promijenilo naziv, u “Islamsko tamburaško i pjevačko društvo Zeman”.⁶⁶ Naredne, 1912. godine, osnovano je “Muslimansko tamburaško društvo Zmajevac” u Srebrenici.⁶⁷ Dakle, za razliku od čitaonica, koje su bile temelj kulturno-prosvjetnog okupljanja i djelovanja, pjevačka društva kod Bošnjaka su osnivana kasnije. Iako malobrojna, pjevačka društva su odigrala značajnu ulogu u kulturnom uzdizanju bošnjačkog stanovništva. Iako su historijski izvori o radu istraženih čitaonica i pjevačkih društava fragmentarno sačuvani, može se konstatovati da su ona kroz široko postavljene programe kulturno-prosvjetnog djelovanja, u značajnoj mjeri doprinijela prvenstveno povezivanju bošnjačkog stanovništva, te njegovom kulturnom uzdizanju i opismenjavanju na prostoru Tuzle, njene okoline, ali i Bosne Hercegovine.

Naredbom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 26. jula 1914. godine, obustavljene su pojedine odredbe zemaljskog ustava od 17. februara 1910. godine.⁶⁸ Pomenutom Naredbom, između ostalog, obustavljen je rad gotovo svih društava u Bosni i Hercegovini, osim vojno veteranskih i vatrogasnih, koja su direktno bila uključena u prikupljanje pomoći. Na taj način je kulturno-prosvjetni rad bošnjačkih, ali i drugih društava stagnirao.

Značaj čitaonica za nacionalno sazrijevanje i buđenje Bošnjaka

Nezadovoljstvo i nepovjerenje prema okupacionoj upravi bilo je presudno za pojavu otpora i pokreta za uspostavu autonomne vjersko-vakufske organizacije bosanskohercegovačkih muslimana⁶⁹. Borba za vjersko-prosvjetnu autonomiju, koja je započela 1899. godine, bila je prvi značajan politički pokret ponikao u samom bošnjačkom narodu. Autonomni pokret je nastao iz potrebe da se Bošnjaci odupru austrijskom kulturno-političkom okruženju, zapravo iz potrebe da se kao narod održe na svom tlu i da sačuvaju svoju samobitnost u jednoj prevashodno katoličkoj državi.⁷⁰ U toku trajanja, ovaj pokret je vremenom proširivao svoju programsku osnovu i obuhvatao gotovo sva pitanja društveno-političkog i kulturnog života Bošnjaka Bosne i Hercegovine.

Čitaonice su imale značajnu ulogu u borbi za vakufsko-mearifsku autonomiju, odnosno sveobuhvatno pitanje rješavanja društveno-političke, ali i

66 *A BH, ZVS*, br. dok. 262.975/I.B, od 20. novembra 1911., K- br. 40, Š. 18-270. Ovim su izvršene samo formalne promjene u nazivu udruženja, tako što je oznaka za tamburaško stavljeno ispred pjevačkog.

67 Đ. Pejanović, *Kulturno-prosvjetna društva*, 98.

68 *Sarajevski list*, XXXVII, broj 155, 26. juli 1914., 2.

69 Njegovi inicijatori smatrali su da je samostalnošću vjerskih ustanova moguće očuvati samobitnost naroda, njegovu duhovnost i sveukupnu vlastitost. Istina, vjerski zahtjevi, bili su istovremeno i politički zahtjevi, jer je religijski okvir udruživanja tada jedino bio moguć. Nosioci pokreta su pripadnici krupnog zemljišnog vlasništva i ulema, a iza njih je stajalo gotovo cijelo bošnjačko stanovništvo. Š. Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, 22.

70 M. Imamović, *Pravni položaj*, 129.

kulturne politike. Običaj sastajanja Bošnjaka i njihov “muhabet” o raznim pitanjima koja su ih mučila, odvijao se u okviru čitaonica. Nakon okupacije, a prije osnivanja čitaonica, okupljanje Bošnjaka je vršeno u kahvanskim prostorima.

O tome nam detalje prenosi Pavle Rovinski, koji je prilikom posjete Tuzli, 1879. godine, između ostalog opisao i kafanu, kao mjesto društvenog okupljanja i razgovora o različitim temama, a najviše političkim. On o kafani govori kao o mjestu gdje su se okupljali da bi “besposleni posedeli, i da bi porazgovarali o dnevnim događajima, da bi malo politizirali, žaleći se na svoj sadašnji položaj”.⁷¹ Nakon osnivanja čitaonica, iste postaju mjesta agitacije protiv okupacione vlasti, kulturno-prosvjetnog uzdizanja, ali i nacionalnog buđenja. Nije slučajno da je pokret za vakufsko-mearifsku autonomiju, upravo ponikao u čitaonici. Mostarska kiraethana (čitaonica) postala je važno mjesto okupljanja muslimana, na liniji oponencije okupacionoj upravi, u kojoj je petog maja 1899. godine, na protestnoj skupštini, pokrenuto pitanje vakufsko-mearifске autonomije.⁷² U borbi za vakufsko-mearifsku autonomiju, veliki značaj su imali i ugledni Tuzlaci, Bošnjaci, između ostalih i Bakir-beg Tuzlić. (prilog br. 5.).

EKSEKUTIVNI ODBOR BOSNE I HERCEGOVINE, 1899. GODINE
 OVAJ ODBOR JE IMAO ZADATAK DA SE ZA VRIJEME AUSTRO-UGARSKE BORI ZA
 VJERSKO-PROSVJETNU AUTONOMIJU BOSANSKO-HERCEGOVAČKIH MUSLIMANA.
 U DRUGOM REDU ČETVRTI SA LJEVA JE TUZLAK BAKIR-BEG TUZLIĆ.

Prilog br. 5. Egzekutivni odbor, među kojima se nalazi i ugledni Bakir-beg Tuzlić.

Izvor: Fotografiska zbirka KPD “Preporod” Tuzla.

⁷¹ P. Rovinski, *Zapažanja*, 31.

⁷² N. Šehić, *Politički razvitak muslimana*, 258. Kao odgovor na protestnu skupštinu, okupacione vlasti su donijele određene represivne mjere, između ostalog i odluku o zatvaranju čitaonice u Mostaru, jer su smatrali da se unutar čitaonice pripremaju i organizuju sve akcije mostarskih muslimana.

Inicijativu za okupljanje Bošnjaka u borbi za ostvarenje vjersko-vakufske samouprave, preuzimaju ugledniji Bošnjaci iz redova zemljišnih posjednika, jednog dijela bošnjačkog sveštenstva, te određenog broja trgovaca. Uzimajući u obzir činjenicu da su trgovci i posjednici, te dijelom bošnjačko sveštenstvo bili ključni u osnivanju čitaonica, ali i kulturno-prosvjetnih društava, to se može zaključiti i direktna veza i uticaj čitaonica u pokretu za vjersko-vakufsku samoupravu. Naime, u postojećim uslovima, bošnjački zemljišni posjednici i trgovci bili su jedine realne političke snage koje su, s obzirom na svoju nezavisnu ekonomsku poziciju, mogle da se opoziciono postave prema režimu okupacije. Ovdje do izražaja dolaze lični interesi i težnja nosilaca pokreta da očuvaju postojeću klasnu strukturu odnosa, u kojoj u prvom redu treba da ostanu neokrnjeni interesi aga i begova.

S druge strane, u društveno-političkom razvitku Bošnjaka, autonomni pokret je imao važno mjesto. U toku njegovog trajanja stalno je vršena politička mobilizacija Bošnjaka protiv okupacionog režima u Bosni i Hercegovini. Time se utirao put njihovom političkom organizovanju i stvaranju prvih savremenih političkih organizacija muslimana.⁷³ Na taj način je početno djelovanje Bošnjaka kroz čitaonice i kulturno-prosvjetna društva, preko pokreta za vakufsko-meirifsku autonomiju, dovelo do političkog organizovanja. Značajno je napomenuti da je i u vođstvu političkih stranaka, bilo zastupljeno puno trgovaca.

Zaključak

Okupacija Bosne i Hercegovine, 1878. godine, imala je posebno krupne posljedice na društveno-ekonomski i kulturno-politički život bošnjačkog stanovništva Bosne i Hercegovine, pa samim time i Tuzle i njene okoline. Stoljećima vezani za Istanbul i islamsku vjersku tradiciju, muslimani u Bosni i Hercegovini formirali su se na taj način u islamskoj kulturnoj sredini i u specifičnom društvenom sistemu. U uslovima okupacione uprave, oni su se našli pod uticajem jedne, za njih, potpuno nove civilizacije i sasvim različite kulture i načina života. Stoga su se oni odnosili s nepovjerenjem i mržnjom prema okupacionoj upravi. Mržnju i ogorčenje podsticala je među njima i okupaciona vlast, svojim mjerama pritisaka.

Austrougarska vlast je u Tuzli i njenoj okolini, direktno i indirektno uticala na kulturno-prosvjetne prilike. Naime, zahvaljujući prirodnim bogatstvima Tuzle, otvaranjem rudnika, solane i drugih industrijskih kapaciteta, u Tuzli je naseljen veliki broj doseljenika iz oba dijela Monarhije. Oni su svojim dolaskom, običajima, kulturom direktno uticali na djelovanje domicilnog stanovništva u tom pogledu. S druge strane da bi svojim službenicima obezbijedila izvjestan nivo kulturnog života, Austro-Ugarska monarhija je organizovala koncerte, koji su odigrali pozitivnu ulogu

73 Nusret Šehić, Politički razvitak muslimana za vrijeme austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini (1878.-1909.), *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine II*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knjiga LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 18, Sarajevo 1987., 295.

kod domicilnog stanovništva, u smislu njihovog buđenja za samoorganizovanje na planu kulturnog djelovanja. Značajnu ulogu u osnivanju i djelovanju čitaonica odigrali su malobrojni bošnjački intelektualci, posjednici, trgovci, te vjerski službenici. Zahvaljujući njihovoj istrajnosti i rješenosti, te materijalnoj podršci, omogućeno je osnivanje i djelovanje mnogobrojnih bošnjačkih čitaonica u Bosni i Hercegovini, a samim tim i u Tuzli.

Djelovanje na kulturno-prosvjetnom planu, u biti je imalo za cilj i borbu na političkom planu. Ovo djelovanje je bilo prisutno u radu bošnjačkih čitaonica, budući da su Bošnjaci najteže prihvatili novu kršćansku državu. Stoga su čitaonice bile mjesta kulturno-prosvjetnog djelovanja i uzdizanja, ali i nacionalnog buđenja i agitacije protiv okupacione vlasti. Nije slučajno da je pokret za vakufsko-mearifsku autonomiju, upravo ponikao u čitaonici.

Nezadovoljstvo i nepovjerenje prema okupacionoj upravi bilo je presudno za pojavu otpora i pokreta za uspostavu autonomne vjersko-vakufske organizacije bosanskohercegovačkih Bošnjaka. Borba za vjersko-prosvjetnu autonomiju, koja je započela 1899. godine, bila je prvi značajan politički pokret ponikao u samom bošnjačkom narodu. Autonomni pokret je nastao iz potrebe da se Bošnjaci odupru austrougarskom kulturno-političkom okruženju, zapravo iz potrebe da se kao narod održe na svom tlu i da sačuvaju svoju samobitnost u jednoj prevashodno kršćanskoj državi. U toku trajanja, ovaj pokret je vremenom proširivao svoju programsku osnovu i obuhvatao gotovo sva pitanja društveno-političkog i kulturnog života Bošnjaka Bosne i Hercegovine. Stoga su čitaonice imale značajnu ulogu u borbi za vakufsko-mearifsku autonomiju, odnosno sveobuhvatno pitanje rješavanja društveno-političke, ali i kulturne svakodnevice. U borbi za vakufsko-mearifsku autonomiju, veliki značaj su imali i ugledni Tuzlaci, Bošnjaci, između ostalih i Bakir-beg Tuzlić.

Summary

Occupation of Bosnia and Herzegovina, in 1878, had a particularly large effect on the socio-economic, cultural and political life of the Bosniak population of Bosnia and Herzegovina, and thus the Tuzla and its environment. For centuries, related to Istanbul and Muslim religious tradition, Muslims in Bosnia and Herzegovina were formed in this way around the Islamic cultural center in the specific social system. In terms of the occupying administration, they found themselves under the influence of one, for them, an entirely new civilization and completely different culture and way of life. Thus they with mistrust and hatred of the administration of Occupation. Hatred and resentment fostered among them and occupying power, its policies pressures.

Austro-Hungarian authorities in Tuzla and its surroundings, had direct or indirect impact on the cultural and educational opportunities. In fact, thanks to the natural resources of Tuzla, the opening of mines, salt mines and other industrial capacity in Tuzla has settled a large number of immigrants from both parts of the

monarchy. They their arrival directly influenced customs, culture and activity of the local population that regard. On the other hand to his servants, provided a certain level of cultural life, the Austro Hungarian Empire was organized concerts, which have played a positive role in the local population, in terms of their awakening of self-organization in the field of cultural activity. Significant role in the establishment and operation of a reading room played a few Bosniak intellectuals, landowners, merchants, and clerics. Thanks to their perseverance and determination, and financial support enabled the establishment and operation of many Bosniak Library in Bosnia and Herzegovina, and thus also in Tuzla.

The effect on the cultural field, is essentially aimed at the fight on the political agenda. This effect was present in the work of Bosniak reading room, as the Bosnians hardest accepted a new Christian state. Therefore, the reading rooms were places of cultural and educational activities and elevating, but also of national awakening and agitation against the occupying power. It is no coincidence that the movement for Endowments-mearifsku autonomy, it originated in the reading room.

Dissatisfaction and distrust of the administration of Occupation was critical to the emergence of resistance and movement for the establishment of an autonomous religious waqf organization of Bosniaks. The struggle for religious and educational autonomy, which began in 1899, was the first significant political movement that originated in the Bosniak people. Autonomous movement arose from the need to resist the Austro-Hungarian Bosniaks cultural and political environment, the fact of the need to maintain as a nation on its own soil and to retain their identity in a predominantly Christian country. In the course of this movement was eventually expanded the program plan and included almost all the issues of socio-political and cultural life of Bosniaks of Bosnia and Herzegovina. Therefore, the reading room had a significant role in the struggle for Endowments-mearifsku autonomies and comprehensive resolution of the issue of socio-political, and cultural everyday life. In the battle for waqf autonomy, of great importance were prominent Bosniaks, among others, Bakir Bey Tuzlić.

VRIJEME I PAMĆENJE: PRVI SVJETSKI RAT

Abstrakt: *U složenom sistemu kontroverznih događaja, uzroka i posljedica Prvog svjetskog rata, naučne i nacionalne historijske perspektive i dalje se znatno razlikuju. Mogu se imati isti dokazi o nekom događaju pa ipak sasvim različito shvatati njihovo značenje. Sva odgovornost za izbijanje rata ne može se pripisati jednoj ličnosti ili zemlji. Treba uzeti u obzir čitav kontekst. Prostor za dalje naučne analize ostaje otvoren. Na historičarima je, uz nužni kreativni dijalog i širu komunikaciju, da i dalje kombiniraju multiperspektivne metode i mnogobrojne činjenice “poput slagalice”, kako bi dobili što sveobuhvatniju sliku događaja u ovom sukobu svjetskih razmjera, koji je izazvao dalekosežne političke, društvene i civilizacijske promjene.*

Ključne riječi: *Prvi svjetski rat, uzroci, odgovornost, posljedice, kultura sjećanja, interpretacija.*

TIME AND MEMORY: FIRST WORLD WAR

Abstract: *In a complex system of controversial events, causes and consequences of World War I, scientific and national historical perspective still differ considerably. I can have the same evidence about an event and yet quite different to understand their meaning. The sole responsibility for the war can not be attributed to a single person or country. Take into account the entire context. Space for further scientific analysis remains open. For historians, with the necessary creative dialogue and broader communication to continue to combine multiperspectival methods and numerous facts “like a puzzle” to get as comprehensive picture of events in this world-scale conflict, which has caused far-reaching political, social and civilizational change.*

Keywords: *First World War, causes, responsibility, consequences, culture memories, interpretation.*

Epoha „kratkog“ XX stoljeća je, zahvaljujući brojnim fenomenima, postala najkontradiktorniji period u historiji ljudskog društva. Na njegovom kraju duboko se izmijenilo gledanje mnogih država, etničkih i socijalnih grupa na vlastitu prošlost. Kreativne rasprave o ratovima i pravdi su još uvijek politički i moralno neophodne.¹

1 T. Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd

Historija je višeznačan proces. Ono što se zbilo ima više perspektiva. Ideja o “jednoj istini” osnova je “autoritarnog mišljenja i totalitarizma”. Parahistoriografija je oblik razaranja uma, a od druge polovice XIX stoljeća i sredstvo ekstremnog nacionalizma.² Historijsko pamćenje konstruiraju društvene grupe i one odlučuju šta je “dostojno pomena”, kako će biti zapamćeno. Jedan od osnovnih zadataka historiografije jeste da se putem razumnosti, temeljene na znanjima, “suprotstavi emotivnoj motivaciji u kreiranju istorijske svijesti, da nasuprot podizanju ‘nacionalnog morala’ teži širenju pouzdanog poznavanja stvarnosti”.³ Društvena profesija historičara u savremenom društvu, po navodu Pitera Berka, jeste da budu, prije svega, “čuvari nezgodnih činjenica, kostura u ormaru društvenog pamćenja”, opominjući ljude na ono što bi oni najradije zaboravili. Osiguravajući racionalna znanja o prošlosti i suprotstavljajući se “mitovima ophrvanoj historijskoj svijesti” historijska nauka odgovara svome društvenom pozivu i ispoljava svoj “radikalni društveni potencijal” (Knut Čelstali). Kako historiografija ima izraženu društvenu funkciju u formiranju “slike svijeta” svakog ljudskog pokoljenja, komunikativnost historijske nauke velikim dijelom određuje njeno mjesto unutar društva u kome ona djeluje.⁴ Pri analizi pojedinih fenomena prošlosti, izbjegavajući zamke “retrospektivne logike”, sistemom komparacije i analogija, pokazuju se i procesi, bolje osvijetljavaju i objašnjavaju pojedine dramatične pojave današnjice.⁵ Mark Tven je zapisao da se historija ne ponavlja „ali se rimuje sa sadašnjošću“. Sjenke stoje “ili s vremena na vrijeme promiču”.

Historija je, pak, sva u neslaganjima. I misli, kao i legende, doista imaju jednu zajedničku crtu – mogućnosti različitog “čitanja” nikada se ne iscrpljuju. Ključni događaji koji su prethodili izbijanju Prvog svjetskog rata su, po Kristoferu Klarku (Christopher Clark), Marokanska kriza 1911. i sukob Njemačke i Francuske, zatim napad Italije na osmanske trupe u Libiji iste godine, te balkanski ratovi.⁶ “Zlatni vijek” nacionalne državnosti na Balkanu, regionu kontakata i kontrasta između hrišćanstva i islama, od Berlinskog kongresa do Prvog svjetskog rata, razdoblje je krajnjih nacionalnih napetosti i pokušaja da se “povijest ispravi ne samo perom nego i državnom politikom”.⁷ Na Balkanu je postojala ozbiljna regionalna kriza oslikana u

2002., 11; M. Volzer, *Pravedni i nepravredni ratovi: moralni argumenti sa istorijskim primerima*, Beograd 2010., 8.

2 A. Mitrović, *Propitivanje Klio*, Beograd 1996., 166.

3 K. Nikolić, Postmodernizam i humanističke nauke - primer historiografije, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, br. 2, Beograd 2013., 55-56.

4 Prema: M. Antolović, *Magnum opus Čedomira Popova - istorija Evrope u ‘dugom 19. Veku’*, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, br. 83, Novi Sad 2011., 180.

5 Č. Popov, “Večno otpočinjanje iznova”, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, br. 61-62, Novi Sad 2000., 235.

6 Operacija Italije u Libiji 1911. je bila prvi neisprovocirani napad na dio Osmanske imperije. Tako je tadašnji visoki zvaničnik Ministarstva spoljnih poslova Srbije Miroslav Spalajković kasnije, 1920. godine, kazao da je to bila prva agresija koja je na neki način dala zeleno svjetlo balkanskim zemljama da pokrenu kampanju za protjerivanje Osmanskog carstva sa Balkana što je ubrzo i uslijedilo sa ratom 1912. godine.

7 Upor. I. Banac, *Cijena Bosne*, Sarajevo 1996., 303; L. Vrkatić, *Istorijsko nasleđe konzervativne političke ideje*, *Helsinške sveske*, br. 10, Beograd 2001., 96.

dva rata. Prvi balkanski rat je bio polemika između principa višenacionalnosti države i principa jednonacionalnosti. Pobijedio je, i to više nego lako, ovaj drugi. Te jeseni 1912. doživio je poraz i princip na kome se zasnivala i Austro-Ugarska, koja je još od Berlinskog kongresa “tražila motiv opstanka pod suncem sistema velikih sila” (M. Ekmečić). Dr. Vladan Đorđević, izaslanik Srbije u Beču, dijagnosticirao je, na svoj način, završnu ulogu Austro-Ugarske u razdoblju Prvog balkanskog rata, kao sprječavanje da Skadar padne u ruke Crne Gore, riječima: “Samo zato da diplomatsko debelo crevo austrijske carevine dobije crvasti nastavak u Albaniji, od čijih zapaljenja Austrija može umreti ako se blagovremeno ne operira”.⁸ Balkanski ratovi 1912.-1913. bili su zapravo ratovi između velesila sa središtima van južnoslavenskog prostora, ili “pobune”, ili “oslobodilački ratovi”, ili “ustanci terorista”.⁹ Oni su označili krah Osmanskog carstva u Evropi. U borbu za ostatke njegovih posjeda na jugoistoku Evrope, koja je ponekad sličila na “uzmi što se uzeti da”, bacile su se pobjedničke države. Srbi i drugi hrišćanski narodi nisu postupali ništa drugačije od Nijemaca ili Italijana: “Sve su to Evropljani i ponašali su se evropski za ono vreme”.¹⁰ Ratovi 1912.-1913. su u bitnome, navodi Igor Despot, izmijenili sliku Balkana. Učestvovali su u oblikovanju država kao nacionalnih tvorevina sa prisilnim migracijama dijela stanovništva i pokušajima asimilacije da bi se od stanovništva stvorili “dobri” Grci, Srbi, Bugari. U isto vrijeme u dijelovima Austro-Ugarske probijala se želja za oslobođenjem od strane vlasti i postavljeni su temelji njenog kasnijeg raspada. Ova duboko birokratizirana država imala je oko petine njemačkog stanovništva i stalnu težnju većine ostalih da se osamostale ili barem postignu šire autonomije.¹¹ Kraljevina Srbija je, po navodima niza autora, doživljavana unutar krugova “jugoslavenske nacionalističke omladine” u južnoslavenskim prostorima ove monarhije (Hrvatskoj i BiH) kao “jugoslavenski Pijemont”. Srpske pobjede u ratovima 1912.-1913. dodatno će ojačati tu sliku.¹² Mnogima se još činilo da je

8 Prema: Đ. Mikić, Stogodišnjica iznimnih mera u Bosni i Hercegovini 1913. i Bosanski sabor, *Glasnik*, br. 6, Banjaluka 2014., 269.

9 M. Klemenčić, Tipologija oružanih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije devedesetih godina 20. stoljeća, *Polemos*, br. 9-10, Zagreb 2002., 68. Milan Mijalkovski tako piše: “Početkom oktobra 1912. godine počeo je Prvi balkanski rat. Posle veličanstvene pobjede srpske vojske kod Kumanova i Bitolja bio je završen rat u Makedoniji. Razbijeni delovi turske vojske povukli su se u Albaniji, za kojima se dao u gonjenje jedan odred Moravske divizije. Turske trupe su svuda tučene. Srpska vojska je 16. novembra oslobodila San Đovani di Medua, Lješ – 18, Drač 28. i Tiranu – 30. novembra 1912. godine” – cit. prema: M. Mijalkovski, Tajnim savezništvom do javnog velikog rata, *Vojno delo*, br. 1, Beograd 2014., 318.

10 *Srbi su 1914. bili samo - Evropljani*, <http://www.dw.de/srbi-su-1914-bili-samo-evropljani/a-17215852>.

11 S. Janković, Princip u principijelnom vremenu, “*Politika*”, Beograd 28. juni 2014.; <http://www.politika.rs/rubrike/Pogledi-sa-strane/Princip-u-principijelnom-vremenu.lt.html>.

12 Ž. Karaula, Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, br. 1, Zagreb 2011., 260-261. “Srbija je postala najmoćnija zemlja Balkana - i povećala se za 82 posto, a stanovništvo sa 2,9 milijuna na više od 4,5 milijuna. Crna Gora 100 posto, a stanovništvo sa 250.000 tisuća na 500.000. Grčka se povećala za 68 posto, a stanovništvo sa 2,6 na 4,3 milijuna. Bugarska za 29 posto, sa 4,3, na 4,5 milijuna. Rumunjska se proširila za 6 posto, sa 7,2, na 7,5 milijuna. Turska je izgubila 83 posto svojeg teritorija u Evropi i više od 5,5 milijuna stanovnika. Stvorena je Albanija” – nav. prema: V. Vurušić, *Ti su ratovi trajno izmijenili i odredili sudbinu Balkana*, <http://www.jutarnji.hr/ti-su-ratovi-trajno-izmijenili-i-odredili-sudbinu-balkana/1132592/>.

osmanska država propadala “zbog islama i orijentalizma”, dok se Austro-Ugarska, s druge strane, zasnivala na katoličanstvu i “evropskim vrijednostima”. Realniji su shvatali da se radi o dubljim historijskim procesima. Dolazilo je vrijeme nacionalnih država na Balkanu i srednjoj Evropi.¹³ Beč je shvatio da je osmanskim porazom prevagnuo princip nacionalnog osamostaljivanja i da je sljedeća na redu upravo Austro-Ugarska. U njoj je bila prisutna zapaljiva retorika prema Srbima, isto kao i u Beogradu prema Austro-Ugarskoj. Opasne je posljedice 1914. proizvodila „široko rasprostranjena legenda o neizbježnom slomu Austro-Ugarske“. Protivnike Beča oslobodila je svih skrupula i potkopavala ideju da i Austro-Ugarska, kao i svaka velika sila, ima sopstvene interese koje će braniti.¹⁴

Svijet se još od pamtivijeka nalazi u krizi. Adam Krzemiński ističe da se on “naglavlacke okrenuo” u XIX stoljeću sa svojim imperijalnim i nacionalnim protivrječnostima i to ne samo u Africi i Aziji, već i u Evropi. Bečki kongres je 1815. stvorio Evropu u kojoj se sva pitanja rješavaju ratom, od italijanskog, preko njemačkog i poljskog, pa do balkanskog. Postrevolucionarni, postnapoleonovski poredak i restauracija bile su “prave prakatastrofe”, a ne Prvi svjetski rat (1914.-1918.).¹⁵ Njime je uništeno nešto što je prethodno koncipirano: sistem Bečkog kongresa. Bečka konstrukcija nije predviđjela alternative i mirnu reviziju. Zato je došlo do Bizmarkovih (Bismarck) ratova za ujedinjenje Njemačke, ratova za ujedinjenje Italije i ustanaka u Poljskoj. Bizmark tokom Krimskog rata, predlaže 1854. svojoj vladi, “da se ušunja u Austriju... dok tamo nema Boemskih trupa”. Poljski pjesnik Adam Mickiewicz, nakon propale revolucije 1848., priželjkuje „opšti rat među narodima“. Sedamdeset godina kasnije dolazi do tog rata, iz koga Poljska izlazi kao jedna od dobitnica. Tek je kroz ovaj rat ona iznova stvorena kao nacionalna država, pri čemu je ovo ponovno rođenje iz nasilja imalo i negativne strane, baš kao i ono Grčke 1830., Srbije 1835., Italije 1861., Bugarske 1878. i Bizmarkovog carstva 1871. godine. Ova ratna rođenja su iznjedrila i “nadmeni patriotizam, uvjeren da je otporan na metke”. Njemačko carstvo proizašlo je iz rata sa Danskom, Austrijom i Francuskom, ali i iz unutrašnjih sukoba kada su 1849. pruske trupe ugušile revoluciju u Njemačkoj.¹⁶

13 Upor. M. Ekmečić, *Balkanska politika Austro-Ugarske posle Berlinskog kongresa, Zbornik Matice srpske za istoriju*, br. 75-76., Novi Sad 2007., 143-144.; L. Vrkić, *Pojam i biće srpske nacije*, Novi Sad 2009., 236.

14 J. Gajić, *Pripreme za Veliki rat, “Politika”*, Beograd 27. februar 2014.; J. Augstein, *Mesečari iz 2014.*, Peščanik.net, 18. mart 2014., <http://pescanik.net/2014/03/mesecari-iz-2014/>.

15 Američki historičar i diplomata George F. Kennan opisao je, pak, Prvi svjetski rat kao „prkatastrofu“ XX stoljeća: po njemu, rat je samo formalno okončan mirovnom konferencijom u Versaju, jer se linije kontinuiteta mogu pratiti sve do Hitlera i Drugog svjetskog rata.

16 Kao uzroke rata 1914. historičari će docnije navoditi jačanje Njemačke u srcu Evrope, “što je duboka geopolitička revolucija na starom kontinentu, jer je njegov centar uvek bio slab, a geografska periferija uvek snažna” (K. Klark).

Nacionalne ideje XIX stoljeća bile su najefikasnije snage evropske historije. Od 1870. nacionalne ideje počele su gubiti svoj humanitarni karakter. Ljubav prema domovini transformirala se u nacionalni egoizam i idolatrijski kult.¹⁷ Jačali su imperijalizam i nacionalizam. Mir uspostavljen nakon poraza Francuske 1870. i njenog gubitka Alzasa i Lorene, bio je “isto tako skup kao pravi rat”. Militarizam je od 1870. u čitavoj Evropi postao nova politička i društvena paradigma. U narednih nekoliko decenija militaristički sistem se sve snažnije razvijao, pri čemu je njegova prusko-njemačka verzija predstavljala prototip ratničke kulture. Rat je u tom svijetu bio uobičajeni i legitimni politički instrument. Na haškoj mirovnoj konferenciji između 1889. i 1907. vođeni su neuspješni pregovori o usvajanju međunarodnih pravila ratovanja. Donijeta su samo pravila za vođenje rata, jer je Njemačka odbijala da međunarodnim sporazumima ograniči svoj manevarski prostor. Insistirala je na „slobodi djelovanja“, što je značilo slobodu u odlučivanju o ratu i miru. Kolonijalne ambicije zasnivale su se na ekonomskim i vojno-političkim interesima, primatu na svjetskim morima i okeanima.¹⁸ Njemačka je, sa svojom novom elitom – “savezom visokih peći i viteškog posjeda” (F. Fišer), rastućom industrijom i stanovništvom, ugrožavala Veliku Britaniju kao vodeću svjetsku silu. Njene kolonijalne ambicije bivale su sve veće, te je izgradila i moćnu ratnu flotu. Raslo je francusko-njemačko i rusko-austrijsko rivalstvo. Imperijalističko nadmetanje ispoljilo se u sistemu tajnih saveza: savez Francuske i Rusije 1894., V. Britanije i Francuske 1904., a 1907. zaplašena V. Britanija je našla zajedničke interese i sa svojim višestoljetnim protivnikom - carskom Rusijom, oslabljene u ratu sa Japanom i pod posljedicama revolucije 1905. godine. Vojska i kult militarizma vodili su glavnu riječ širom Evrope. Zaoštavanje odnosa na liniji Berlin-Pariz i Berlin-London, praćeno trkom u naoružavanju, sužavalo je prostor sa međublokovske pozicije. Vodeći bankarski koncerni takmičili su se ko će više finansirati trku u naoružanju. Odnosi Njemačke i Francuske bili su u osnovi, smatra M. Ekmečić, prvi hladni rat u modernoj historiji. Ruska politika balansiranja između velikih sila gubila je tlo pod nogama. Njemačka je svojim imperijalnim ambicijama upućivala Rusiju da se ne samo pasivno svrsta u antinjemačku koaliciju, nego i da postane aktivni zagovornik stvaranja Antante. Kako je Francuska bila najviše ugrožena od rastućeg njemačkog imperijalizma, to je francusko-rusko zbliženje preraslo u vojno-politički savez, koji je postao osnova nastajuće Antante. Težnja Rusije da se očuva *status quo* u svijetu povezivala je ovu

17 G. Grbešić, Prvi svjetski rat i nacionalizam, *Diacovensia*, br. 2, Đakovo 2014., 137.

18 W. Wette, 1914.: *Želja za ratom*, Pešćanik.net, 9. mart 2014., <http://pescanik.net/2014/03/1914-zelja-za-ratom/>. Sve veća mobilnost, piše Philipp Blom, direktno ovisi od jedne važne sirovine – kaučuka za proizvodnju guma. Potražnja za njim je eksplodirala u samo nekoliko godina, a najveći dobbitnik bio je belgijski kralj Leopold II, koji je kaučukom bogati Kongo shvatao kao lično vlasništvo i maksimalno iskoristio njegovu tržišnu prednost. Leopoldovi agenti su zarobili stotine hiljada kongoanskih žena i djece kako bi primorali muškarce da po prašumama sakupljaju kaučuk. Ko ne bi ispunio normu, bio je bičevan, odsijecana mu je ruka ili je zvjerski ubijan. Zatvorenici su puštani da umru od gladi. Ako bi se neko selo usprotivilo, bivalo je sravnjeno sa zemljom. Plaćenici su imali naređenje da suše ruke svojih žrtava i nose ih kao dokaz centralnim vlastima da nisu rasipali municiju. Historičari procjenjuju da je pod Leopoldovom vlašću u Kongu ubijeno oko 10 miliona ljudi.

državu sa dvije druge „stare“ kolonijalne sile, Velikom Britanijom i Francuskom, koje su time branile cjelovitost svojih kolonijalnih imperija.¹⁹

Ubrzanje, društvena previranja, strah i vrtoglavica bile su 1900.-1914. stalne teme. Nova tehnologija je snažno uticala na živote miliona ljudi. Širom zapadnog svijeta zabilježen je nagli porast industrijske proizvodnje. Život na globaliziranom tržištu postao je stvarnost. Velika Britanija je već 1910. šezdeset odsto potreba za mesom podmirivala uvozom iz Kanade, Australije, Novog Zelanda, Argentine i Rusije. I druge evropske industrijske nacije su se oslanjale na uvoz poljoprivrednih proizvoda. Izuzetak je bila pretežno ruralna Austro-Ugarska kao jedini evropski izvoznik žitarica. U velikim gradovima nastaje društvo koje pruža brojne nove mogućnosti. Fabrike su revolucionalizirale život radnika, a masovna proizvodnja stvara drugačije standarde. Na historijskoj sceni se pojavio potrošač. Otvaraju se robne kuće nudeći robu široke potrošnje.²⁰ E. Hobsbaum period od 1875. do 1914. naziva “dobom imperija”. Proces evropskih osvajanja i kolonizacije udaljenih kontinenata u tom periodu se naglo ubrzao, da bi do 1914. skoro cijeli svijet bio podijeljen između velesila. Rasističke teorije namijenjene porobljivanju Afrike i dijelom Azije, pozivale su na nužnost da “više”, “čiste” rase vladaju “nižim”, “miješanim” rasama. Domorodački narod Herero u jugozapadnoj Africi osjetio je tragično 1904. šta znači teorija “blokiranja pristupa bogatstvu”. Bilo je mnogo onih koji su vjerovali da je dužnost Evriopljana da pomognu “primitivnim” narodima da usvoje blagodeti civilizacije. Ova doktrina nazivana je “civilizatorskom misijom” (*la mission civilisatrice*). Izvori potvrđuju da se i na balkansku politiku Habsburške monarhije gledalo kao na takvu misiju.²¹

Evropa XX stoljeća ipak “nije bila divna”. Ona je 1914. u stanju pometnje i dubokih kriza, opasnost nije dolazila samo iz jednog ili dva centra. U literaturi se često ističe mišljenje o tome da je Austro-Ugarska poduzela kaznene mjere protiv Srbije odmah nakon atentata u Sarajevu, kako Rusija ne bi reagirala, pošto u Evropi ubistvo monarha nije bila prihvatljiva praksa. Beč je, međutim, ultimatum poslao Beogradu tri nedjelje nakon atentata, pa su velike sile više potezale druge argumente za rat. Kada se kaže da su se u Evropi u avgustu 1914. pogasila svjetla, mora se znati da je i prije 1914. već “u mnogim delovima Evrope bilo veoma mračno”.²²

19 S. Živanov, Osnovi spoljne politike Rusije krajem 19. i početkom 20. veka, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, br. 71-72., Novi Sad 2005., 98.

20 *Harrods* u Londonu već ima dvadesetčetvoročasovni telefonski servis, pariski *Au Bon Marché* šalje milion kataloga godišnje, dok u SAD *Sears* katalog postaje najčitanija knjiga poslije Biblije i koristi se u školama za vježbe čitanja. Odjeća se masovno proizvodi prema statistički utvrđenim veličinama. Statistika postaje nužna za planiranje i upravljanje industrijom i velikim gradovima – prema: P. Blom, *Opijeni brzinom*, Pešcanik.net, 13. april 2014., <http://pescanik.net/2014/04/opijeni-brzinom/>.

21 M. Ković, ‘Civilizatorska misija’ Austrougarske na Balkanu - pogled iz Beograda (1901-1914), *Istraživanja*, br. 22, Novi Sad 2011., 366-367.

22 Kristofer Klark smatra da, ma kako bili nepovoljni rezultati Bečkog kongresa, rat 1914. ipak nije posljedica 1815. godine. Predratni sistem, sistem dva ili tri bloka, sa jedne strane Antante koju čine Velika Britanija, Francuska i Rusija i sa druge saveza Centralnih sila Njemačke, Austro-Ugarske i Italije, bio je krhak i nestalan. Blokovi su u svakom trenutku mogli da se raspadnu. To je bio jedan od razloga zašto je francuski predsjednik Poincaré u ljeto 1914. pokušavao da uvjeri Ruse da se suprotstave

U požaru tog rata – okončalo se i jedno razdoblje evropske i svjetske historije.²³

Balkan je 1914. ponovo dospio u fokus politike evropskih sila. Francuski, njemački, austrougarski i ruski interesi su se sukobljavali na tom osjetljivom prostoru, mostu između Evrope, Azije i Afrike. Nisu bili i jedini. Za razliku od tadašnjeg imperijalizma velesila, o imperijalnim stremljenjima malih naroda na Balkanu – “koje žude da budu veliki na račun suseda” nije se previše govorilo.²⁴ Čedomir Popov ukazuje na, u nacionalnim historiografijama često prenebregavanu, činjenicu iz historije balkanskih naroda, da su i oni “bili zahvaćeni “pojavama nacionalne mitomanije, megalomanije i netrpeljivosti, pa i šovinističke mržnje jednih prema drugima”.²⁵ Najal Ferguson (Niall Ferguson), u svojoj historiji Prvog svjetskog rata (*The Pity of War 1914-1918.*) tvrdi da je tadašnja srpska spoljna politika namjerno provocirala sukobe i da je bila nacionalistička verzija Lenjinovog načela “što gore, to bolje”.²⁶ Srpski nacionalizam „sinkretizovan na osnovama panslavenstva,

Austro-Ugarskoj. On je smatrao da za godinu ili godinu i po neće biti uslova za zajedničku akciju, a onda bi Francuska ponovo ostala sama, baš kao u vrijeme Bismarcka. Austro-Ugarska je bila ubjeđena da će je Njemačka ostaviti na cjedilu, jer je dobro zapamtila njemačku politiku tokom balkanskih ratova 1912. i 1913., kada su Nijemci zajedno sa Velikom Britanijom sarađivali na rješavanju tih sukoba. Zbog toga su u Beču bili bijesni i pribojavali se da nemaju prave saveznike. Upravo zato što su sve sile bile blokovski povezane i istovremeno očekivale da će se ovi blokovi raspasti, zamisliv je svijet u kome nije došlo do atentata ili u kome jedan atentat nije gurnuo cijelu Evropu u rat. Pojedinačni, nepredvidivi akti, poput atentata u Sarajevu, mogu, pak, u velikoj mjeri također da odrede tok historije. U Sankt Petersburgu je bilo važnih ljudi koji su insistirali na ratnoj opciji, poput ruskog ministra rata, generala Vladimira Suchomlinova. U novinama koje je izdavalo ovo ministarstvo pojavio se čuveni naslov „Mi smo spremni“. I Francuska se pripremala za rat. Njemački kancelar Bethmann Hollweg nije namjeravao da započne rat, ali nije htio ni da ga izbjegne, ukoliko ga Rusi žele. On je prihvatao rat, pod uslovom da ga drugi pokrenu. Za Bethmanna je tek na ovom drugom nivou argument o preventivnom ratu bio od presudnog značaja: „Ako Rusi žele rat, imaće ga, jer sada možemo da pobedimo“ – prema: *Žudnja za svetskom moći*, Peščanik.net, 10. novembar 2013., <http://pescanik.net/2013/11/zudnja-za-svetskom-moci/>.

23 Albert Einstein je 1916. ukazivao da se “psihološki koreni rata nalaze u biološki uslovljenoj agresivnoj prirodi ljudskog bića. Mi „gospodari postanka“ nismo jedini obdareni ovom osobinom, već smo veoma slični mnogim životinjama, a neke od njih, poput bika i petla, nas čak i nadmašuju u njenom ispoljavanju. Agresivne sklonosti su uvek prisutne u odnosima između muškaraca, a naročito u odnosima između društava. Između njih često dolazi do nesuglasica, a ukoliko se ne preduzmu određene mere predostrožnosti, one prerastaju u svađe, pa i ratove”. On dalje navodi: “Možemo postaviti sledeće pitanje: kako to da čovek u periodima mira, tokom kojih državna zajednica potiskuje gotovo svako ispoljavanje agresivnosti, ne izgubi ovo osećanje koje ga tokom rata pretvara u masovnog ubicu? Pokušaću to da objasnim. Kada zavirimo u uobičajenu građansku svest, primetićemo delimično osvetljenu, udobnu sobu. U jednom uglu nalazi se dobro očuvani kovčeg, na koga je gospodar kuće veoma ponosan, što svakome posetiocu jasno stavlja do znanja. Na njemu je velikim slovima ispisana reč „patriotizam“. Otvaranje ovog kovčega se smatra društveno neprihvatljivim. Gospodar kuće nije ili je jedva svestan da se u njemu kriju moralni rekviziti životinjske mržnje i masovnih zločina, koje u slučaju rata poslušno uzima kako bi ih upotrebio” – prema: A. Einstein, *O ratu*, Peščanik.net, 22. mart 2014., <http://pescanik.net/2014/03/o-ratu/>.

24 M. Đorđević, Pod senkom Velikog rata, “*Republika*”, br. 568-569, Beograd 1.-31. mart 2014.

25 Č. Popov, *Građanska Evropa (1770-1914)*, knj. III, Beograd 2010., 75.

26 Prema: M. Ković, Saznanje ili namera - savremena svetska istoriografija o Srbima u XIX veku, *Sociologija*, br. 4, Beograd 2011., 413. Vasilj Štandman, ruski diplomata u Beogradu, bilježi razgovor sa Nikolom Pašićem, predsjednikom srpske vlade, nakon njenog odbijanja, u ljeto 1914., ultimatumu

integralnog pravoslavlja, dogmatizma, asketizma”, tražio je da „Srbija mora biti Pijemont ne samo za ujedinjenje srpstva, nego i za stvaranje jedne velike države Južnih Slavena od Crnog do Jadranskog mora, a ako uspe, i sa trećim Egejskim morem“.27 Britanski poslanik u Beogradu, uoči Prvog svjetskog rata, žalio se svojoj vladi da su Srbi “potpuno pomahnitali” u svojim “maštarijama o plavim morima kojima brode srpske lađe, noseći kući indijske dragocenosti”.28 Francuski novinar

Austro-Ugarske: “Na moje pitanje kojom gotovinom Srbija raspolaže u datom trenutku, odgovorio je (N. Pašić – prim. S. B.) uvijeno, rekavši da je sopstveni novac dovoljan za otprilike 20 dana” – prema: V. Štandman, *Balkanske uspomene*, Beograd 2009., 333.

27 Prema: D. Plenča, *Reinkarnacija ustaškog i četničkog pokreta*, u: *Zločini u Bosanskoj krajini za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991.-1995.*, knj. 1, Sarajevo 2011., 95-96. U pripremi za gerilu u Bosni i Hercegovini formirana je još 1908., u doba aneksione krize, paravojna organizacija “Narodna odbrana” koja je dobila veliku podršku u javnosti. “Crnorukci” su u listu “Pijemont” preporučivali sebe 1911., kao snagu koja može da riješi nacionalno i političko pitanje, pošto su sve političke stranke “pokazale svoj nemoral, nekulturu i nepatriotizam” i “sve dok se narod ne prosveti”, politiku treba centralizirati. “Pijemont” je tražio: “Nikakvi sporedni obziri, nimalo sentimentalnosti, pre svega i iznad svega zdravi i državotvorni nacionalni egoizam” – prema: D. I., Senka oficirske sablje, “*Republika*”, br. 310-311, Beograd 1.-30. juni 2003.

28 Dubravka Stojanović iznosi da je u Srbiji još od Berlinskog kongresa 1878., kada je Bosna i Hercegovina stavljena pod kontrolu Austro-Ugarske, nastupila “apsolutna histerija, dakle od tog trenutka počinje mentalna, psihološka, ideološka, politička, vojna priprema za taj takozvani konačni obračun. I tu nema nikakve dileme, ko god pogleda štampu iz tog vremena videće koliko je neprekidno bilo tog leleka za Bosnom koja je naša, koja nam je oduzeta, koja je nepravедno poklonjena i tako dalje. Novi okidač je aneksija Bosne 1908., koju sam pažljivo proučavala kroz štampu i sve što je napisano tada. To izaziva potpuno stanje neposredne ratne opasnosti, tu su svi, uključujući i Jovana Skerlića, uključujući sve one koje bismo danas nazvali liberalima ili zapadnjacima, oni su svi već – zamišljam ih – naoružani, spremaju se da krenu i samo čekaju mig od Petrograda – mada je Petrograd naravno prihvatio aneksiju Bosne i Hercegovine. Godinu dana traje atmosfera potpune spremnosti za taj rat. Dakle, to je druga stepenica. Treća stepenica su Balkanski ratovi, koji su sada dali krila, Srbija je udvostručila svoju teritoriju, rešeno je takozvano pitanje na jugu, dakle, sad ostaje taj obračun na zapadu. U tom spoljnopolitičkom okruženju, i tom dizanju temperature neprekidnom, tokom 40 godina, u tome imamo taj takozvani sukob vojnih i civilnih vlasti. Dakle, između ovih koji su izveli prevrat 1903., između Apisa i Crne ruke kasnije, i civilnih vlasti, kao što je kralj i kao što je Nikola Pašić i njegova vlada. Taj sukob traje od samog početka, podaci koje imamo govore o tome da je Apis apsolutni vladar iz senke, da sve važne odluke, od toga ko će biti ministar, do toga kakav će se sporazum sa Bugarskom potpisati odlučuje na kraju on, da se on ponaša tako da kada mu se ne dopada nešto, on gužva papir i gađa ministra i tera ga da to sve promeni. Prema tome, on je i više od vladara iz senke, to se apsolutno vidi iz svih izvora. Vidi se da je vlast negde izvan institucija, negde na drugom mestu. Kad su se završili Balkanski ratovi, ne znajući više kako da ih smiri pretpostavljam, Pašić toj grupi oficira daje takozvane nove krajeve: Kosovo, Sandžak i Makedoniju, njima na upravu. Tamo je uveden vojni režim, ali nije samo uveden vojni režim, nego je dato baš njima. Dakle oni to dobijaju kao neko feudalno leno, oni to dobijaju kao plemićku titulu, otprilike iz zahvalnosti za sve dobro što su učinili. Njihova moć je sada tek time uveličana i naravno, oni nisu time zadovoljeni, naprotiv, to je samo potvrda slabosti države i da država ne može protiv njih. Oni 1911. prave tajno udruženje za koje, podsećam, obično se govori Crna ruka, ali podsećam da se zvalo Ujedinjenje ili smrt i podsećam da su se njihove novine zvale Pijemont – dakle, onaj deo Italije koji je izvršio ujedinjenje. Prema tome, nema nikakvog spora šta je njihov politički program. Njihov politički program je takozvano ujedinjenje srpskog naroda, pa sad još ako tu neko upadne – upadne. Oni od početka 1914. ulaze u otvoreni sukob sa takozvanim civilnim vlastima. Vrlo je neizvesno u tom sukobu ko bi odneo pobjedu. Rezultat tog sukoba je povlačenje kralja Petra u junu 1914. i prepuštanje vlasti onome koga zovemo regent Aleksandar, to se dešava zbog toga,

Alber Muse, pišaće o predratnoj atmosferi u Beogradu: “U bednim kafeima, uz ‘šljivovicu’, okuplja se čitava jedna klijentela (studenti, bivše komite, izbeglice iz Bosne) da za stolom prekroje i preurede Evropu“, dodajući: “To nije nevina igra”. I doista, pomenuta “klijentela” će ubrzo nakon ovog zapisa povući obarač za izbijanje velikog rata koji će promijeniti svijet.²⁹ Organizacija “Crna ruka” (poznata i pod nazivom “Ujedinjenje ili smrt”), predvođena Dragutinom Dimitrijevićem Apisom, bila je, pored vlade, zapravo “politički najznačajniji faktor Srbije”.³⁰ Mada je historija “Crne ruke” historija “beščašća, ubistava, zavera i mraka”, vlada nije ni pokušala da “spreči u delovanju takvu organizaciju”. Srbijom su upravljale dvije vlade: legalna - radikalna sa premijerom Nikolom Pašićem, i neformalna - ona zavjerenička sa Apisom na čelu, koja je uzela u svoje ruke poslove vojske. Jedna od te dvije vlade morala je vremenom prevladati, uništavajući onu drugu.³¹

a ne zbog slabog zdravlja, kao što se obično kaže. Zbog toga se raspisuju i izbori za leto 1914., i to je jedan sukob biti ili ne biti. To je sukob definitivni ko će pobediti. U tom sukobu dolazi do Sarajevskog atentata. Znači, mi ne smemo taj atentat da gledamo izvan tih unutrašnjih sukoba i sasvim je sigurno da je politički deo oko atentata upućen protiv civilnih vlasti, protiv Pašićeve vlade i protiv, u krajnjoj liniji, kralja Petra” – nav. prema: *Ljudi iz šume*, Pešcanik.net, 2. decembar 2013., <http://pescanik.net/2013/12/ljudi-iz-sume/>.

29 O. Popović-Obradović, *Kakva ili kolika država: ogledi o političkoj i društvenoj istoriji Srbije XIX-XXI veka*, Beograd 2009., 249.

30 U Narodnoj skupštini 1912., na “Crnu ruku” je ukazivano kao na jednu od najvećih opasnosti po parlamentarizam u Srbiji: “Svima reacionarima”, govorio je socijal-demokrata Dragiša Lapčević, na primjer, “bio je bauk konvenat Jakobinaca, ali svima prijateljima slobode mora biti bauk konvenat Crne ruke... Narodna skupština mora o tome voditi računa zbog toga, što je Crna ruka stavila u prvi red svojih priguća uništavanje parlamentarizma” – prema: Crna ruka, “*Republika*”, br. 310-311, Beograd 1.-30. juni 2003.

31 Upor. L. Vrkić, *Istorijsko nasleđe konzervativne političke ideje*, 99; S. Orlović, Sudsko umorstvo Apisa - slika politike u srpskom pravosuđu, *Politička revija*, br. 2, Beograd 2008., 568. U Prvom svjetskom ratu Apis je bio rukovodilac obavještajne službe Glavnog generalštaba, načelnik štaba Užičke vojske, Timočke vojske i na Solunskom frontu, pomoćnik načelnika štaba 3. armije. Zbog neslaganja sa nekim odlukama princa Aleksandra Karađorđevića, navodno je izjavio da će, kako ga je uzdigao tako i srušiti i dovesti na tron sljedećeg po redu Karađorđevića. To je bilo dovoljno da se pokrene tajna istraga o njegovim aktivnostima, te da se, sa grupom pripadnika organizacije “Ujedinjenje ili smrt”, izvede pred sud. Uhapšen je 28. decembra 1916., i na insceniranom Solunskom procesu, sa još nekoliko svojih istomišljenika, zbog navodnog organiziranja atentata na regenta Aleksandra, osuđen na smrt i strijeljan 26. juna 1917. godine. Osuđenima je, pored otvorenih raka, prethodno dva sata čitana smrtna presuda. Apis je, prije smrti, uzviknuo: “Živela Velika Srbija, živela Jugoslavija!” Njegov sadrug Vulović, povikao je pak - “Živela Velika Srbija!”. Mnogo puta je kazano kako je Apisa u stvari “ubilo” pismo koje je sastavio i podnio sudu 28. marta 1917. godine. To pismo bio je njegov raport sudu, koji se ticao ubistva habsburškog prestolonasljednika Franca Ferdinanda u Sarajevu. Na inicijativu Aleksandra Rankovića pokrenut je u Beogradu 1953. postupak za obnovu sudskog procesa. Preispitani su podnijeti dokazi i preostali živi svjedoci, te je donijeta odluka o rehabilitaciji Apisa i cijele grupe sa njim osuđenih srpskih oficira. Beogradska “Republika” je u broju od 30. juna 1953., po završenoj obnovi Solunskog procesa, u prilogu “Pravda je zadovoljena”, objavila: “Ovaj proces vođen u Beogradu razobličio je i razgolitio do srži jednu veliku laž, jednu tešku nepravdu. Prvo je on podigao teški zastor koji je toliko dugo vremena skrivao istinu, rasturio gusti dim i zavesu koja je pomućivala poglede. Sud je na taj način učinio kraj jednoj odurnoj laži, sprao ljagu sa pravosuđa, uzdigao pogaženi zakon i pružio zadovoljenje javnom moralu. On je zaklopio jednu bolesnu i mračnu stranicu u srpskoj istoriji. Hvala sudu! Zarad njegove časne presude vredno je bilo živeti!”. Prema “Republici”, suđenje u Beogradu potvrdilo je da

Atentat u Sarajevu 1914. može se promatrati i kao izolirani događaj i kao dio “globalnog strateškog ambijenta”. Franc Ferdinand (Franz Ferdinand) je ubijen, po riječima K. Klarka, zato što je bio reformista i što je želio da stvori slavensku državu u okvirima Austro-Ugarske.³² Miroljubivi Ferdinand je predstavljao budućnost monarhije. Mada je imao rasistički stav prema balkanskim narodima, poput većine zapadnih Evropljana, bio je protivnik bilo kakve vojne avanture na Balkanu. Spremao se da smijeni Konrada fon Hencerdofa, ratobornog načelnika generalštaba vojske, koji se stalno zalagao za napad na Srbiju.³³ Austrijska štampa nije pretjerala kada je izvijestila da Principovi hici nisu samo ubili muža i ženu, nego potresli i habzburšku državnu ideju. Atentator je pogodio u centar. Ubistvo prestolonasljednika nije samo izgovor, okidač nego i jedan od razloga za rat. Ojačalo je poziciju jastrebova u Beču. Da je “nacionalni egoizam nužda i zaloga opstanka”, i da u historiji nema pravde i nepravde, “da postoje samo jaki i slabi, da nema mesta altruizmu već samo golom egoizmu”, iznosi Đuro Bodrožić, “racionalno su znali i ideolozi srpskog nacionalizma” iz redova ‘Mlade Bosne’.³⁴ Margaret MacMillan (Margaret Mekmilan) napisace da je atentat u Sarajevu 1914. bio potez koji su izveli “mladi slovenski nacionalista, mladobosanci i njihovi tajanstveni sponzori iz Srbije”. On će “poslati Evropu na poslednju deonicu njenog putovanja u susret Velikom ratu”.³⁵ Vlada u Beogradu

je Apis - “krupna istorijska figura”, “veliki rodoljub i nacionalni revolucionar”, a što je najvažnije - “sud u Beogradu pružio je potpunu rehabilitaciju nevinim žrtvama Solunskog procesa. Sa optuženičke klupe oni su prešli u istoriju i legendu”. Ostao je utisak da je to zapravo učinjeno iz političkih razloga, da bi se kompromitirala samovolja režima Aleksandra Karađorđevića. Vladimir Dedijer i Branko Pavićević će u časopisu “Nova misao” ukazati, pak, na rasistički duh “Crne ruke”, kao krajnjeg desnog krila velikosrpskog šovinizma, te na njen negativan stav prema sistemu građanske demokratije; opšir. V. Kazimirović, *Crna ruka: ličnosti i događaji u Srbiji od prevrata 1903. do Solunskog procesa 1917. godine*, Kragujevac 1997.

32 C. Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War 1914*, London 2012., 49.

33 Kristofer Klark za RSE: *Srbi ne treba da se stide Gavrla Principa*, <http://www.slobodnaevropa.org/content/kristofer-klark-za-rse-srbi-ne-treba-da-se-stide-gavrila-principa/25432649.html>.

34 Oni su govorili: ‘Poezija i teorija moraju uzmaći pred praktičnim i realnim životom. Mi se moramo naviknuti na to da postanemo jedna sebična nacija’. Kod “pojedinaца više humanosti”, a kod “cjelokupnosti više egoizma” - prema: Đ. Bodrožić, Nacionalna država, *Srpska politička misao*, br. 1-2, Beograd 2008., 176.

35 Za nju su pripadnici “Mlade Bosne” fanatici, nesposobni za bilo kakav kompromis, u čemu ona vidi elemente karakteristične za današnji terorizam, te da su vjerovali da jedino kroz nasilje mogu ostvariti svoje ciljeve: “Vođa cele urote bio je bosanski Srbin Gavrilo Princip, višljasti, introvertni i osjetljivi sin marljivog seljaka: ‘Gde god bih došao, ljudi bi me doživljavali kao slabica’, rekao je Princip policiji nakon hapšenja, ‘i ja sam se pretvarao da sam slaba ličnost, iako to nisam bio’. U samo Srbiji, kaže M. Mekmilan “postojala je značajna podrška Mladoj Bosni i njenom djelovanju na ‘tlu neprijatelja Srbije’ – prema: D. Vukotić, Mladu Bosnu vide kao Al Kaidu, “*Politika*”, Beograd 11. novembar 2013., 08; detaljnije vidi: S. Bandžović, “*Narodna odbrana*” i *njena organizacija na banjalučkom veleizdajničkom procesu*, u: *Veleizdajnički proces u Banjaluci*, u: *Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915.-1916.*, Banjaluka 1987., 179-197. Dr. Radoslav Gaćinović, iznosi da ima mnogo istine u tezi da je Princip pištoljem zapravo htio da zaustavi “Drang nach Osten”. On misli da je “Mladu Bosnu” podržavala “većina građana BiH”, pa ona i “po tom osnovu nije teroristička” – prema: R. Gaćinović, Mlada Bosna i srpsko nacionalno pitanje, *Politička revija*, br. 1, Beograd 2010., 452-453. Mark Almond, pak, piše kako “velika većina bosansko-hercegovačkog stanovništva (muslimani i Hrvati, ali i brojni Srbi) nije odobravala ubojstvo, iako je Mlada Bosna imala i neke članove Hrvate i

nije bila u stanju da kontrolira te nacionalističke elemente, tajne organizacije i u tome je, smatra Jorn (Jörn) Leonhard, zapravo, odgovornost Srbije.³⁶ Ako institucije neke države učestvuju u nečemu, po međunarodnom pravu, onda se “politička, pa i pravna odgovornost pripisuju toj državi”. Hartmut Poge fon Štrandman (Hartmut Pogge von Strandmann), profesor na Univerzitetu Oksford, smatra kako je Srbija svakako imala udjela u Sarajevskom atentatu, da je Beograd “nastojao da osujeti plan Franca Ferdinanda da inkorporira Južne Slovence kao treći stub podrške kruni u Beču, jer bi to bio definitivna kraj snova o proširenju i stvaranju Velike Srbije”. Postoje indicije, po njegovom sudu, da su neki članovi Vlade u Beogradu znali da “Mlada Bosna” priprema ubistvo F. Ferdinanda i da “ako njeni pripadnici uspeju i ne budu uhvaćeni, razmatrala se i eliminacija nemačkog cara”. Beč je iskoristio atentat da bi pokušao da slomi Srbiju. To nije bilo moguće bez pomoći moćne Njemačke.³⁷ Nije samo Njemačka potpirivala rat podrškom Austro-Ugarskoj, dajući joj takozvani “blank cheque”. I Rusija je dala “blank cheque” Srbiji bez čega, “svakako, ne bi mogla da na poznati način odgovori na ultimatum Beča” (J. Leonhard). Evropa je, zbog nadmetanja velikih sila, bila “bure baruta”. Prvobitno zamišljeni lokalni rat između Srbije i Austro-Ugarske prerastao je u svjetski.³⁸ Srbija je kao jedno od polja u “velikoj šahovskoj igri”, na neki način, bila i žrtva velesila kojom su one manipilirale.³⁹ Duh vremena, krivicu za izbijanje svjetskog rata svaljivaće i “na Balkan u celini, a posebno na Srbe”.⁴⁰

Muslimane” – cit. prema: M. Almond, *Vještački nalaz*, 151. Britanski historičar Robert Okey nazvao je pripadnike “Mlade Bosne” radikalima koji su iz kršćanske i klasične tradicije preuzeli ideju o ubistvu tiranina, dok su atentat, kao i anarhizam i napad na korupciju buržoaskog društva, koji je bio dio evropske liberalne tradicije, bili sastavni dio duha vremena koji ih je okruživao. Okey je ustvrdio da jugoslovenstvo “Mlade Bosne” nije moglo nositi historijsku težinu koja joj se kasnije pripisivala – prema: Z. Kudelić, Nova analiza austrougarskog razdoblja bosanskohercegovačke povijesti u knjizi “Kroćenje balkanskog nacionalizma i habsburška civilizacijska misija u Bosni”, *Croatica Christiana Periodica*, br. 66, Zagreb 2010., 131-132.

36 Leonhard: *nacionalistički natpis na grobu Gavrila Principa*, <http://www.slobodnaevropa.org/content/leonhard-nacionalisti%C4%8Dki-natpis-na-grobu-gavrila-principa-/25427274.html>.

37 N. Milenović, Čekić ili nakovanj? Nemačka posle prve marokanske krize 1905/06, *Istorijski časopis*, br. 53, Beograd 2006., 297.

38 Štrandman: *Ferdinand bio prepreka širenju Srbije*, <http://www.slobodnaevropa.org/content/%C5%A1trandman-ferdinand-bio-prepreka-%C5%A1irenju-srbije/25420006.html>.

39 M. Ekmečić, pak, piše: “Habzburška obaveštajna služba je u tančine bila upoznata o ovoj zaveri za likvidaciju srpskog kraljevskog para. Svako jutro su u Zemunu dobivali nove stranice dnevnika srpskog ministra spoljnih poslova i predsednika vlade. Znali su da se kralj pre spavanja moli Bogu pred ikonicom koju je nosio u džepu. Ostaje pitanje, ne samo za ondašnju habzburšku vladu – kakvu osnovu imaju što nisu obavestili srpski kraljevski par šta se sprema. To je moralno pitanje svakom istoričaru koji o ovome piše” – prema: M. Ekmečić, *Proslava, obeležavanje, ili obnova ratne atmosfere Sarajevskog atentata i Prvog svjetskog rata 1914-1918?*, <http://www.slobodanjanovic.org/2013/11/26/m-ekmecic-proslava-obelezavanje-ili-obnova-ratne-atmosfere/?lang=lat>.

40 Meri Daram vratiće, po izbijanju tog rata, srpskom kralju Petru orden Svetog Save, a u popratnom pismu će navesti kako “njega i njegov narod smatra krivim za najveći zločin u istoriji”. Srbija je “osinje gnezdo”, a narod i u Crnog Gori i u Srbiji “zna da voli ili da mrzi, sredine nema” – vidi: M. Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd 1999., 209-210.; A. Rastović, Meri Daram o Srbima, *Istorijski časopis*, br. 51, Beograd 2004., 131.; G. Vukadinović-V. Grujić, Balkan kao podsvest Evrope, *Vojno delo*, br. 3, Beograd 2010., 367.

Atentat je, piše Robert Donia, duboko podijelio Sarajlije “duž etnonacionalnih linija. Usprkos neprijateljstvu koje su srpski nacionalisti osjećali prema Francu Ferdinandu, njega je većina Hrvata, kao i mnogi muslimani smatrala najboljom nadom za stvaranje južnoslavenske države u okviru habsburške monarhije”. Njegovo ubistvo je potaklo 28. i 29. juna na nasilje i antisrpske proteste. Akademik Enver Redžić iznosi da su inspiratori ovih akcija dolazili iz reda katoličkih klerikalaca, a sami učesnici su “pripadali lumpenproleterskom i deklasiranom sloju muslimanske i katoličke sredine”.⁴¹ Demonstranti su u Sarajevu, prema vladinom izvještaju, “pokrenuli pravi mali rat protiv srpskih dućana i domova u cijelom gradu”. Jedan je oficir izvještavao da su mnogi građani sa svojih prozora aplaudirali gomili.⁴² Snage sigurnosti su spriječile širu eskalaciju nasilja i uspostavile red. Reisul-ulema Džemaludin Čaušević je prvih dana jula uputio apel Bošnjacima, savjetujući “svakom bratu muslimanu, da se kani zadirkivanja i izazivanja, a naročito da se prođe Bogu mrska djela, uništavanja imovine”. Vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Štadler je također uputio apel katolicima da se u “općoj tuzi i bolu” ne narušava javni red i mir i ne pričinjava šteta “bližnjemu svome”.⁴³ Osim Čauševića, sličnim apelima protiv progona Srba oglašavali su se i drugi bošnjački politički, kulturni i vjerski predstavnici, “sve dok se to moglo objaviti u raznim novinama koje su po kratkom policijskom postupku iz dana u dan obustavljane i zabranjivane”.⁴⁴ Dok Srbi u Hrvatskoj uglavnom nisu osuđivali atentat, Hrvati su, u zebnji od daljnjih događaja, odgovarali antisrpskim demonstracijama, mahom pod okriljem lokalnih predstavnika Stranke prava (frankovaca).⁴⁵

41 E. Redžić, *Historijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2005., 90.

42 R. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, Sarajevo 2006., 148-150.

43 A. Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, Sarajevo 1969., 134.; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997., 464.; R. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, 150. U literaturi se, kao jedan od primjera pozivanja na ostvarivanje ideje tolerancije među ljudima, bez obzira na vjersku ili nacionalnu različitost, navodi i “Proglas muslimanima” koji je reisul-ulema Džemaludin Čaušević objavio u listu “Jeni Misbah” 24. jula 1914., na početku Prvog svjetskog rata, u atmosferi velikih napetosti u Bosni i Hercegovini, posebno teškog položaja u kome se našlo srpsko stanovništvo nakon “Sarajevskog atentata” i ubistva nadvojvode Franza Ferdinanda. Reis tada poziva bosanskohercegovačke muslimane da budu “obazrivi i promišljeni”, da ne čine “nikakvih besposlica”, izražavajući uvjerenje da će se “pokazati kao čestiti i poštenu, i da će uložiti sav svoj trud, da svome bližnjem, svome komšiji bez razlike vjere, u ovim ozbiljnijim vremenima u pomoć priskočiti... Mi živimo sa drugim nemuslimanskim građanima u našoj domovini, s kojima smo se izrodili i s kojima ćemo živjeti i umrijeti. Zato ne treba nikad smetnuti sa uma, da bi svaki naš hrdav postupak prema njima mogao donijeti za sobom vrlo ružne posljedice... S toga se treba klonuti svega, što bi ponizilo ugled jednom muslimanu, što bi izazvalo pretpostavljene oblasti, i što bi bilo u stanju pomutiti dobre odnošaje među nama i našim sugrađanima drugih vjera” – cit. prema: N. Veladžić, *Društveno-politički aspekt djelovanja reisa Džemaludina Čauševića*, *Bošnjačka pismohrana*, br. 32-33, Zagreb 2011., 155-156.; opšir. *Reis Džemaludin Čaušević – prosvjetitelj i reformator*, Sarajevo 2002.

44 Cit. prema: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 465.

45 Vlasti su prećutno odobravale takve demonstracije sve dok nije zaprijetila opasnost od anarhije. Grof Tisza, mađarski predsjednik Vlade, piše caru Franji Josipu: “Ogorčenje zbog sarajevskog atentata... imalo je isprva efekat sasvim pojmljiv, ali i promašen i štetan... Nažalost, vojnička stranka (misli se vojska - nap. S. B.) nije ocijenila te ekscese uvijek ispravno, pa tako se faktično kod antisrpskih

Balkan u XVII stoljeću, smatran izrazito „orijentalnim“, preoblikovaće se najprije u „evropsku Tursku“, a na kraju u dio „Evrope“, doduše u jedan ne baš najbolje definiran dio. On je „stranac“ u evropskoj kući, unutrašnji „drugi“ koji vrijeđa i izaziva pretenzijom na to da bude dio Zapada, kao i svojom očitom sposobnošću da dramatično utiče na zapadnu historiju. Tako je, na primjer, komentatore dugo uznemiravala činjenica da naizgled „bijedan“ i nevažan dio svijeta može biti uzrok velikog globalnog sukoba.⁴⁶ „Kratko“ dvadeseto stoljeće – „doba ekstremizma“, i „epohe politike“, započelo je atentatom u Sarajevu i izbijanjem „Velikog rata“. To je bila i „najsloženija kriza modernog doba, možda i svih vremena“ (K. Klark). On u *Mjesečarima*, svojoj epohalnoj knjizi o tom ratu, piše: „Kriza koja je 1914. dovela do rata bila je plod zajedničke političke kulture“. Bila je to kultura sukobljavanja i agresivne spoljne politike: „Učesnici dešavanja 1914. bili su „mjesečari, budni, ali nevidjeći, opsjednuti snovima, ali slijepi za svu stvarnost užasa koji su se spremali da donesu na svijet“. U analizama o početku tog rata, smatra Ulrich Herrmann, mnogo se, pak, govori o tim „mjesečarima“. Taj utisak možda mogu da steknu historičari koji ne izlaze iz svojih kabineta ili svečanih dvorana: „Ali ako pogledamo pažljivije, u samu društvenu strukturu, škole i univerzitete, steći ćemo potpuno drugačiju sliku. Umjesto „mjesečara“, vidjećemo ratne hušakače“. Nepopustljivo isticanje sramote i obraza, položaja i kredibiliteta, straha od toga da budete shvaćeni kao slabi, obilježava retoriku 1914., od trenutka kada je ubijen Franc Ferdinand, do početka rata: „U tragediju svetskog rata spada i činjenica da svaka zaraćena strana može da nađe sasvim ubedljivo opravdanje“. Za sve su se nalazila opravdanja ili optužbe i niko ni s kim nije bio saglasan. To sporenje i ta nesaglasnost ostali su i nakon rata.⁴⁷ Prvak njemačke Socijaldemokratske partije Karl Kaucki (1854.-1938.) zapazio je kako je politika „Centralnih sila godinama prije rata bila takva da se svjetski mir nije održavao pomoću njih, već samo uprkos njima“. Dokumentacija koju je pripremao pokazivala je krivicu Njemačke, ali su se vojno-politički vrhovi potrudili da se ona ne objavi, i omeli su objavljivanje, a sam Kaucki nije imao ni prilike za to. Strah da bi zbog pomirljivog stava djelovali slabo i nepouzvano, mogućnost da budete

demonstracija u Sarajevu, a isto tako i kod nemira koji su se javili u Zagrebu, pokazalo da su se oni dobrohotno trpjeli” – prema: Ž. Karaula, *Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji*, 269, 282.

46 K. E. Fleming, *Orijentalizam, Balkan i balkanska istoriografija, Filozofija i društvo, XVIII, Beograd 2001.*, 27. Najtrajnija definicija riječi Balkan, navode neki autori, potiče iz 1914. godine. Džon Ganter (John Gunther), američki novinar, napisao je 1937. u knjizi *U Evropi*: „Žalosna je uvreda za ljudsku prirodu i na politiku što te bijedne i nesrećne zemlje na Balkanskom poluostrvu mogu među sobom da vode sporove koji izazivaju svjetske ratove. Oko sto pedeset hiljada mladih Amerikanaca poginulo je zbog jednog događaja 1914. godine u nekakvom blatnjavom, primitivnom selu, Sarajevu. Gnusno i gotovo prostačko rezanje u politici Balkana, teško razumljivo čitaocu na zapadu, još je presudno za mir u Evropi, a možda i u svijetu“. U Sarajevu će 1983. na oštre reakcije naići pisanje britanskog novinara Gordona Bruka Šeferda o Gavrilu Principu kao „nesvjesnom mladom fanatiku“, te da je Sarajevo izazivalo „najmračnije istorijske asocijacije“ u Evropi, sve dok „atomska bomba nije pala na Hirošimu“ – vidi: „Oslobođenje“, Sarajevo 30. avgust 1983.

47 Opšir. A. Mombauer, *Uzroci prvog svetskog rata - sporenja i saglasnosti*, Beograd 2013.

diskreditirani, “svedeni na drugorazrednu silu” je ono što je poguralo rat. Njemački kajzer je uporno ponavljao da neće ponovo dozvoliti da ga Britanci ponize. Nijemci su, smatra britanski historičar Max Hastings (Maks Hejstings) u Prvom svjetskom ratu “postavili teritorijalne ratne ciljeve koji nisu bili ništa manje ambiciozni od onih koje su njihove vođe propagirale u Drugom”.⁴⁸ Uzroci rata su i u napetosti i interesima velikih sila, odnosno u korijenu imperijalističkih težnji i velikih i malih naroda. Vlade su naravno krile svoje planove, ali je raspoloženje na ulicama dovoljno govorilo.⁴⁹ V. Britanija je, napuštajući “sjajnu izolaciju, morala da ide u rat. Lojd Džordž je u Londonu kazivao da je u suprotnom više nikada neće „ozbiljno shvatati“ u evropskim vladama.⁵⁰ Odluke za rat zahtijevale su da se suprotna strana označi kao agresorska. Izbijanje rata ostavilo je “gomilu protivrečnosti i zabuna”. Ratna metafizika je, piše W. Wette, bila plodno tle za manipulaciju javnim mnjenjem. Riječ je o idejama po kojima je rat „otac svih stvari“ ili prirodni događaj koji izbija poput vulkana ili, socijal-darvinistički rečeno, večna borba naroda za „opstanak“. Ili krajnje jednostavno: rat je ljudska „sudbina“. Tokom prvih nedjelja rata, pitanje ratne krivice s pravom je, primjećuje Anika Mombauer, imalo visok politički prioritet. Sve veće sile su, nakon početka ratnih operacija, objavile određena dokumenta u tzv. “obojenim knjigama”. One su trebale da dokažu njihovu nevinost u događajima koji su doveli do rata. Nijemci su imali “Bijelu knjigu”, Britanci “Plavu knjigu”, u Rusiji je bila “Narandžasta knjiga”, u Austro-Ugarskoj “Crvena knjiga”, a u Francuskoj “Žuta knjiga”. Ove selektivne zbirke dokumenata imale su za cilj da opravdaju postupke, ali su i po svojoj prirodi “bile i donekle objektivne”. Nijedna vlada nije htjela da neko pomisli da je upravo njena zemlja kriva za rat, ni spoljni svijet, kao ni građani, čija je volja da se bore ovisila od pomisli da učestvuju u pravednom ratu.⁵¹ Međutim, niko nije pokušavao da ustanovi razloge zbog kojih je svaka strana imala utisak da vodi odbrambeni rat. Svaki argument protiv zvanične linije smatrao

48 Prema: D. Vukotić, Nema dokaza za amnestiranje Berlina, “*Politika*”, Beograd 17. novembar 2013., 07.

49 M. Đorđević, Veliki rat 1914.-1918. traje među istoričarima, “*Republika*”, br. 572-573, Beograd 1.-31. maj 2014. Kajzer Wilhelm II je, smatra Wolfram Wette, profesor novije historije na Univerzitetu u Frajburgu i suosnivač historijskih studija o miru, čitavog života razmišljao kao siledžija, što najbolje ilustruje sljedeći primjer: “Posle ruske revolucije 1905. u novogodišnjem pismu kancelaru Bülowu, on daje instrukcije koje u potpunosti razotkrivaju njegov način razmišljanja: “Socijaliste eliminisati, obezglaviti, ako je potrebno i prolivanjem krvi, a onda rat prema spolja. Ali ne pre obračuna sa socijalistima, ne žuriti” – nav. prema: W. Wette, 1914.: *Želja za ratom*, Peščanik.net, 9. mart 2014., <http://pescanik.net/2014/03/1914-zelja-za-ratom/>.

50 A. Gopnik, 1914.-2014., Peščanik.net, 8.januar 2014.; <http://pescanik.net/2014/01/1914-2014/>.

51 Šest oksfordskih historičara objavilo je u septembru 1914. izvještaj zasnovan na njemačkim i britanskim “obojenim knjigama” pod naslovom “Zašto smo u ratu: slučaj Velike Britanije”. Tu su kao razlozi za izbijanje rata navedeni njemački militarizam i želja da se osvoji moć; britanski ulazak u rat pravdan je potrebom ove zemlje da poštuje međunarodno pravo. Autori su to objasnili kao “dužnost Engleske” da pruži pomoć malim nacijama, da je ta borba za pravo naroda, odnosno, u krajnjem ishodu, “za mir svih naroda i za pravo slabijih na postojanje”. Za Britance, uključene u borbe, ovakvi argumenti su bili potvrda njihove zakonite i časne dužnosti” – prema: A. Mombauer, Uzroci Prvog svjetskog rata, feljton, “*Politika*”, Beograd 27. februar 2014.

bi se izdajom i nevjernošću. Mnogi njemački srednjoškolci i studenti dočekali su u avgustu 1914. u zanosu početak rata. „Avgustovskim događajima“, zbog kojih su Nijemci kao opijeni pohrlili u sopstvenu propast, prethodio je osjećaj da su oni u pravu. Desetine hiljada mladića odjurilo je tako na front, u ranu smrt.⁵² Propaganda na svim stranama je proglasila ovaj sukob ratom između kultura. Protivnici su prezirani kao varvari. U ljudskoj svijesti se ta borba za moć, nadilazeći politiku, pretvarala u nešto egzistencijalno. Zato je ovaj sukob prerastao u totalni rat – rat sa maksimalnim ciljevima, totalnim sredstvima i sveopštom mobilizacijom. Nikada osnovni problem historiografije nije postao tako jasan kao nakon ovog rata, koji se opisuje i kao “prekretnica u historiji laži”: da svako individualno svjedočanstvo istovremeno unosi elementarne nejasnoće u historiju rata i vojevanja.⁵³

Velike sile iz 1914. bile su programirane za rat, a njihova računica je kazivala da će ratom izvući više nego mirom. Do maja 1914., pukovnik Haus, savjetnik predsjednika Vudroa Vilsona (Woodrow Wilson), rezimirao je raspoloženje u Evropi kao „potpuno pomahnitali militarizam“. Cenzura je prerastala u divljačku represiju svakog neslaganja. Vladalo je raspoloženje koje se može opisati lozinkom “Sad ili nikad”: trebalo je iskoristiti pogodnosti trenutka da bi se riješili narastajući antagonizmi. Ovo je važilo u slučaju odnosa etablirane sile V. Britanije i njenog glavnog rivala Njemačke; kao i u slučajevima Francuske koja se nadala da će uspjeti da spere uvredu koju joj je 1871. nanijela Njemačka; njemačkih i ruskih ambicija u srednjoj, istočnoj i jugoistočnoj Evropi; a važilo je i za austrijsko-srpsko rivalstvo na Balkanu. Izuzetno je brzo, u društvima gde je pokornost vlasti i dalje bila jaka, prihvaćen diktat totalnog rata na svim stranama.⁵⁴ U Evropi su ratovi XIX stoljeća ograničeni u trajanju i opsegu, uključujući rijetko više od nekoliko zaraćenih nacija. Svima će se 1914. obiti o glavu najarogantnija zabluda – opšte uvjerenje da će rat biti ograničen i kratkotrajan. Poput admirala koji su mislili da će rat na moru biti repriza velikih pomorskih bitaka iz prošlosti, tako su i generali vjerovali da će rat na kopnu ličiti na sukobe iz 1860-ih, koje bi započinjale hitre prethodnice prebacivane na front željeznicom, da bi potom uslijedio odlučan udar i potpuni poraz protivnika; do zaključenja mira prošlo bi još nekoliko sedmica, najviše par mjeseci. Međutim, od tih dana su bodljikava žica, patentirana 1874. i mitraljez, usavršen deceniju kasnije, postali standardna odbrambena oprema; istovremeno, motor sa unutrašnjim sagorijevanjem i oklopni štit još uvek nisu bili dovoljno razvijeni za proizvodnju tenka koji bi mogao uspješno da pregazi odbranu. Generali i političari odbijali su

52 U „godišnjem izvještaju“ nekih pruskih gimnazija, piše Ulrich Herrmann, može se pročitati da je početak rata čak pogodilo „poput vatrene munje“. Mladići su se osjećali kao učesnici u „borbi njemačkog naroda za očuvanje svojih najvećih svetinja od sveta prepunog neprijatelja – pobjeda i uspon do statusa vodeće svjetske sile ili slavna propast“ (Gimnazija Friedrich u Berlinu). Željeli su da se dokažu, ali nisu razmišljali u čemu – prema: U. Herrmann, *Odgajani za rat*, Pešcanik.net, 14. mart 2014., <http://pescanik.net/2014/03/odgajani-za-rat/>.

53 H. Joahim Nojbauer, Istorija glasina, feljton, “Politika”, Beograd 7. februar 2011.

54 R. J. Evans, *Najveća katastrofa koju je svet video*, Pešcanik.net, 26. januar 2014., <http://pescanik.net/2014/01/najveca-katastrofa-koju-je-svet-video/>.

svaku pomisao da više nema lakih pobjeda. Moć, snaga volje, isticanje i stamenost pred neprijateljem bili su dio kodeksa ponašanja muškaraca iz više klase, čiji su postupci uveli Evropu i ostatak svijeta u rat 1914., za razliku od fleksibilnosti i suptilnosti velikih državnika prethodne generacije, poput Bizmarka, spremnog da pomirljivošću sprječava „košmarnu koaliciju protiv Njemačke”, svjesnog njenog pogibeljnog položaja u međunarodnom poretku, bar onoliko koliko ga je kajzer Wilhelm II ignorirao. Sve u svemu, izračunao je britanski historičar Ričard Evans (Richard J. Evans), broj poginulih u sukobima između 1815. i 1914. bio je sedam puta manji od broja poginulih u XX stoljeću.⁵⁵ Nijedna strana nije imala spremnu izlaznu strategiju. Vjerovatno da niko od političkih i vojnih aktera iz te 1914. nije ni sanjao kakve će dalekosežne posljedice proizvesti njihove akcije i trijumf teorije nasilja. Bio je to pravi prvi industrijalizirani rat. Velikih gubitaka je bilo već 1914. godine; milion muškaraca je stradao u prvih nekoliko mjeseci rata, najviše na zapadnom frontu, ali isto tako i na istočnom. Bilo je nemoguće sahraniti tijela poginulih na grobljima, kako bi ih kasnije pronašli i identificirali, zbog kretanja naprijed i nazad u ranoj fazi rata i učestalog bombardiranja kada je rat prestao da se kreće. Ova groblja su jednostavno bila mete (bombardiranja): „Tela koji su tamo sahranjena sa ili bez neke napomene su jednostavno nestala. Običaj sećanja na mrtve je doživio krizu kada više nije bilo mesta na koje se ide, kada nije bilo tela koje se oplakuje”⁵⁶ Brzometna artiljerija i mitraljezi su kosili na desetine hiljada vojnika po danu pojedinačne bitke. Evropske sile su ih prethodno koristile u dejstvu po Afrikancima i Azijatima, ali su previdjeli kako izgleda, na vlastitoj koži, kada i protivnik raspolaže istim takvim ubilačkim mašinama. Trebalo je da padnu stotine hiljada vojnika da se napusti starinski način jurišanja u uspravnom hodu i u uređenim redovima.⁵⁷ Ogroman broj žrtava, smatra J. Leonhard, bio je dodatni razlog za nastavak borbi. Vjerovalo se da samo pobjeda

55 Evans piše: „Tokom 1914. i kasnije, nacionalističke strasti glavnih strana u sukobu pre svega su bile proizvod rata, a ne njegov uzrok. Ovaj rat će inaugurisati tri decenije nacionalističke mržnje u Evropi, pokrenute potrebom pravdanja sukoba i pogoršavane onim što se danas čini kobnom politikom nacionalnog samoopredeljenja koju je propagirao predsednik Vudro Vilson u svojim „Četnaest tačaka“. Ekonomska rivalstva izbila su među novim državama stvorenim posle rata, što je sprečavalo uklanjanje ozbiljnih finansijskih posledica sukoba, koje su najpre izazvale razornu inflaciju a zatim doprinele katastrofi Velike krize. Demokratije su kolabirale pod pritiskom nacionalističkih strasti širom Evrope 1920-ih i 1930-ih. Ideja etnički homogenih nacionalnih država dovela je do neizrecivog stradanja i miliona mrtvih između 1918. i 1948. kada su manjine ugnjetavane, progonjene i ubijane širom centralne i istočne Evrope” – nav. prema: R. J. Evans, *Šta nam 1914. govori o 2014.*, Pešcanik.net, 30. januar 2014., <http://pescanik.net/2014/01/sta-nam-1914-govori-o-2014/>.

56 Godina 1914. je, iznosi Džej M. Vinter, američki historičar, „postala godina masovnog umiranja. U pitanju nisu bile profesionalne vojske, to su bile masovne vojske. Ljudi su dolazili sa svih strana. Dobrovoljci su bili civili, što je stvari učinilo još težim. Nigde nije bilo mesta, a čoveku je potrebno jedno određeno mesto gde može da oplakuje svoje mrtve. Šta znači to mesto, kada nema tela ili kada je moguće da je telo na drugoj strani fronta? Pojam ritualnih aktivnosti koji je postojao vekovima je u potpunosti propao. Na njihovo mesto, došle su razne vrste neobičnih praksi, spiritualističkih, kao što je posećivanje seansi u kojima biste pokušavali da čujete glasove mrtvih, da primite neku poruku od njih. To su znaci onoga što bih nazvao kulturnom krizom” – prema: *Nestali sinovi*, <http://www.dw.de/nestali-sinovi/a-17232159>.

57 P. Marković, Razorna moć zabluda, „Politika”, Beograd 28. juni 2014.

može da opravda ono što se dešavalo na ratištu. Sve drugo bila je izdaja žrtava. Nova oružja čak su i izmijenila ubijanje i umiranje. To je postalo bezlično.⁵⁸

Rat se nezaustavljivo širio. “Veliki rat” je otpočeo kao suštinski evropski rat između saveza Francuske, V. Britanije i Rusije na jednoj i Centralnih sila na drugoj strani.⁵⁹ Porta je, nakon “Sarajevskog atentata”, shvatila da neće moći izbjeći ulazak u rat. Mada je uticajni Enver-paša, ministar rata, bio lično naklonjen Nijemcima, Porta je u početku pokušala da se približi silama Antante. Ubrzo se pokazalo da Rusija nije previše držala do toga. Njemačka je to znala da iskoristi pa je početkom avgusta zaključila tajni ugovor o osmanskome učešću na strani Centralnih sila. Vjerovala je da će to povoljno uticati na Bugarsku, Rumuniju, Persiju, Afganistan i druge zemlje da joj se pridruže. Polagala je znatne nade i u ugled sultana kao vjerskog poglavara muslimanskog svijeta od 300 miliona ljudi, te da će proglašenjem “svetog rata” – “džihada” pokazati da je njihovo mjesto u sukobu svjetskih razmjera na strani Centralnih sila.⁶⁰ Osmansko carstvo se u doba izbijanja svjetskog rata prostiralo sve do Perzijskog zaljeva i Indijskog okeana. Ovom carstvu su još pripadali teritoriji današnjeg Iraka, Sirije, Izraela, Palestine, Jordana, Armenije, dobrog dijela Arabije, pa čak i dijela dalekog Jemena. U novembru 1914. Osmansko carstvo je ušlo u rat i to na strani Centralnih sila (Njemačka i Austro-Ugarska). Najviše vodstvo sunitskih muslimana – Mešihat u Istanbulu (Mesihat-i celile-i islamiye) izdao je u novembru te godine pet fetvi, poznatih pod imenom “džihad fetva” (cihad-i ekber fetvasi), koji je opravdano osmansko stupanje u sukob evropskih sila. Fetve je potpisalo 29 učenjaka i stekle su sultanovu sankciju klauzulom “Ja sam naredio objavljivanje ove deklaracije, Mehmed Rešad”.⁶¹ Porta je ubrzo razaslala štampi proglas o “svetom ratu”, označen 21. novembrom 1914. godine. Radilo se, u stvari, o pet pitanja na koje je šejhu-l-islam dao odgovor (fetva). Nalog tih fetvi je u suštini bio taj da je vjerska dužnost muslimana svijeta da se bore protiv sila Antante i njihovih saveznika, a na strani Osmanskog carstva, Njemačke i Austro-Ugarske. Pripadnici uleme po Carstvu raznosili su proglas kojim se nalaže svim vjernicima, bili oni osmanski podanici ili ne, da se podignu protiv “grupe ugnjetača koja je nosila ime Trostruka Antanta..., čija nacionalna oholost ima za vrhunsko zadovoljstvo porobljavanje hiljada muslimana”, i poručuje im se “smatraju za svoju najveću svetu dužnost da stave u službu džihada i svoje živote i svoj imetak”.⁶² Obraćajući se svojim “herojskim vojnicima”, sultan Mehmed V je, pored ostaloga, napomenuo da

58 Harry Graf Kessler se bavio time u svojim čuvenim dnevnicima. On je poistovjetio rat s poslom. Muškarci, koji su upravljali velikim topovima, podsjećali su ga na birokrate. Slični opisi se mogu naći i u svjedočenjima mnogih vojnika, koji su često govorili o apstraktnim smrtonosnim silama, poput artiljerijske vatre i granata - prema: *Beskrajni rat*, Peščanik.net, 02. mart 2014., <http://pescanik.net/2014/03/beskrajni-rat/>.

59 E. Hobsbaum, *Doba extrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914.-1991.*, Beograd 2002., 25.

60 Z. Šehić, Vojni imami u bosanskohercegovačkim jedinicama u okviru austrougarske armije 1878.-1918., *Godišnjak BZK “Preporod”*, god. VI, Sarajevo 2006., 314.

61 F. Karčić, Džihad fetva u Bosni i Hercegovini 1914., “*Oslobođenje*”, Sarajevo 7. juni 2014., 26-28.

62 P. Dimon-F. Žoržon, *Umiranje jednog carstva (1908-1923)*, u: *Istorija Osmanskog carstva*, Beograd 2002., 749.

“русские, французы и англичане “приносят страдания миллионам мусульман, проживающих в халифате, являются причиной многих наших бедствий”, не sumnjajući u konačnu osmansku pobjedu i pomoć moćne “braće po oružju”.⁶³ Stupajući u rat protiv takve koalicije, osmanska država je “действительно ставила на карту самое свое существование”. Za vođenje “svetog rata” Porta je raspolagala armijom, opremljenom i uvježbanom po njemačkim standardima. Berlinska vlada je poslala i čitavu plejadu svojih vrhunskih oficira koji su postavljani na čelo različitih osmanskih vojnih korpusa i najvažnijih ministarstava. Osim toga, pod budnim okom Njemačke postojala je od avgusta 1914. i osmanska organizacija Techilat-i Mahsusa od koje su svi zazirali, koja se bavila propagandom, špijunažom i sabotажom. Njen osnovni zadatak je bio da, po muslimanskim svijetom, raznosi poziv Porte na “sveti rat”.⁶⁴ Poziv svim muslimanima da sudjeluju u ratu protiv nevjernika unio je “nemir u one francuske i britanske kolonije u kojima je većinom živio islamski svijet”. Sultan je naredio da se on raširi u sve muslimanske zemlje. Time je i muslimanima na Balkanu jasno poručeno da je i njihovo mjesto na strani Austro-Ugarske.⁶⁵ Fetva o džihadu proglašena je u decembra 1914. i u Bosni i Hercegovini. To je učinilo vodstvo Islamske zajednice na inicijativu i podršku austrougarskih vlasti. Nakon njenog proglašenja svim jedinicama na frontu, u kojima su se nalazili bošnjački vojnici, upućen je po jedan primjerak.⁶⁶

Izdavanje džihad fetve 1914., prema nizu tumačenja, osmislili su njemački stratezi, te je proglašenje džihada 1914. označeno kao „sveti rat made in Germany“. Projekat se nije završavao samo na izdavanju fetve. Čitavi timovi orijentalista, etnologa, oficira i prevodilaca poslani su sa oružjem, zlatom i propagandnim materijalom u Egipat, na sjever Afrike, obale Crvenog mora, Mesopotamiju, Afganistan, Perziju kako bi pokrenuli muslimanske vladare i narode u rat protiv Antante. Njemački zagovornici ove „velike strateške igre“ bili su, međutim, previše idealisti kada je riječ o dometima fetve o džihadu. Smatrali su da je dovoljno da šejhu-l-islam iz Istanbula ili ši'jski muftija iz Kerbele izdaju fetvu i da se muslimani automatski počnu ponašati po njenom nalogu. Njemački operativci su se iznenadili kada su za sticanje naklonosti lokalnih muslimanskih vođa morali prvo dobro platiti u zlatnicima, a potom i zbog izostanka masovnih previranja muslimana na Istoku.

63 H. Г. Киреев, *История Турции XX век*, Москва 2007., 100.

64 P. Dimon-F. Žoržon, *Umiranje jednog carstva (1908-1923)*, 749.

65 Upor. G. Šljivo, *Raspoloženje naroda Bosne i Hercegovine prema austro-ugarskoj politici i austro-ugarske političke protivmjere*, u: *Veleizdajnički proces u Banjaluci*, Banjaluka 1987., 128-131; D. Maliković, *Pokreti trupa i borbe u nekadašnjem Novopazarskom Sandžaku 1914. i 1915. godine*, Simpozijum “Seoski dani Sretena Vukosavljevića”, XVII, Prijepolje 1997., 173-174; S. Bandžović, Sandžak u balkanskim ratovima (1912.-1913.), *Tutinski zbornik*, br. 4, Tutin 2003., 90-102; Z. Šehić, *U smrt za cara i domovinu!: Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878.-1918.*, Sarajevo 2007., 95-96.

66 Z. Šehić, *Vojni imami u bosanskohercegovačkim jedinicama u okviru austrougarske armije 1878.-1918.*, 314; Džihad (sveti rat) “za Evropu”, prired. M. Hodžić, “Preporod”, br. 4/990, Sarajevo 15. februar 2013., 57. Dr. Fikret Karčić smatra kako ovaj akt “nije dao vjerski karakter Prvom svjetskom ratu u BiH ali je pokazao kako vjera može biti korištena za političko-vojnu mobilizaciju stanovništva” – prema: F. Karčić, Kaiser, baron i džihad, „*Oslobođenje*“, Sarajevo 29. septembar 2012., 38; Isti, Džihad fetva u Bosni i Hercegovini, *Godišnjak Pravnog fakulteta*, Sarajevo 2012., 305-317.

Njemački stratezi nisu uzeli u obzir činjenicu da jednom razbuknuli požar džihada više neće moći kontrolirati. To se odrazilo i na međuvjerske odnose u Osmanskom carstvu, pa i samu sigurnost njemačkih vojnika na osmanskim teritorijama. Njih su Osmanlije počele kriviti za ulazak Porte u rat i gubitak teritorija, pa su čak zabilježeni i napadi na Nijemce.⁶⁷ Osmansko carstvo se našlo u ratu na tri fronta – na Kavkazu protiv Rusije, u Mezopotamiji protiv V. Britanije i na Galipolju protiv združenih francusko-britanskih snaga. Britanski napad na područje Mezopotamije, radi zaštite naftnih polja koje su Britanci tu posjedovali, označio je početak preplitanja nafte i politike u historiji XX stoljeća. Osmansko carstvo je izdržalo početne silovite nalete protivničkih vojski, njegova vojska je nekoliko puta prešla i u kontraofanzivu, ali više neće doživjeti nijedan dan mira. Ulaskom ovog carstva u rat na strani Centralnih sila najviše se okoristila Njemačka.⁶⁸ Porta je zabranila plovidbu Bosporom i Dardanelama ruskim, francuskim i britanskim brodovima. Rusija je tada polako prestajala biti velika sila, jer je svoj status održavala ponajviše opskrbljivanjem sa zapada i to plovidbom kroz osmanske vode. Uskoro je bila prisiljena i priznati da prelazi u defanzivu po pitanju rata s Njemačkom. U prilog njemačkoj strategiji išla je i činjenica što će Rusija morati da otvori novi front za borbu s Osmanskim carstvom, a to se na području Kavkaza ubrzo i dogodilo.⁶⁹

67 F. Karčić, *Kaiser, baron i džihad*, "Oslobođenje", Sarajevo 29. septembar 2012., 38.

68 Već u kasno ljeto 1914., prvi njemački izaslanici krenuli su put Palestine, Irana i Afganistana da u kolonijalnom zaljeđu Engleza sklope saveze sa lokalnim stanovništvom i da ga nahuškaju protiv Londona. Početkom novembra sa radom je počela Obavještajna centrala Orijenta koju je vodio Max von Oppenheim. Tu su planirani atentati i napadi, pripreman je propagandni materijal i leci, koji su se sastojali samo od slika da bi ih i nepismene mase mogle shvatiti. Plan se činio savršenim. Sultan Mehmed V je 14. novembra 1914. pozvao na džihad; po njemačkom nalogu izvedeni su brojni atentati i eksplozivni napadi. Ali velika eksplozija koja je trebala da zapali britansku imperiju je izostala. Muslimani nisu htjeli džihad zajedno sa nevjerničkim Nijemcima. Razočarani Oppenheim odlučio je da stvar uzme u svoje ruke i da vrbuje arapske plemenske vode. Htio je da dobije naklonost Šerifa Huseina, emira Mekke i Medine kao i Hidžaza, koji je danas u sastavu Saudijske Arabije. Husein je bio jedan od najuticajnijih ljudi na Arapskom poluostrvu – i ako bi on slijedio sultanov poziv na džihad, to bi izazvalo lančanu reakciju. Stoga je Oppenheim u proljeće 1915. otputovao za Istanbul da bi se sreo sa Huseinovim sinom Fejsalom kojem je izložio svoje planove. Fejsal je od Oppenheima rado primio poklone: auto, pušku i mnogo novca, ali nije dao nikakvo čvrsto obećanje. Ono što je Oppenheim naslućivao, ali nije znao, jeste to da je Husein i sa Englezima vodio pregovore koji su imali strategiju sličnu njemačkoj. Njihov cilj bio je slabljenje njemačko-osmanskog saveza i htjeli su podstaknuti Arape na ustanak protiv osmanske uprave. Oppenheimov engleski konkurent bio je Thomas Edward Lawrence, koji će kasnije postati poznatiji kao Lorens od Arabije. Od decembra 1914. on je radio u uredu britanske tajne službe u Kairu da bi pomrsio konce Oppenheimu. Englezi Huseinu nisu samo ponudili nezavisnost od Osmanlija nego i titulu "kralj Arabije", obećavajući mu vojnu pomoć u borbi protiv Osmanlija. Ni Oppenheim se nije dao. Sa koferima punim propagandnog materijala i novca u ljeto 1915. putovao je Arapskim poluostrvom da nahuška mase. Ali i Britanci su radili punom parom da ostvare svoje planove. Fejsal je na kraju ukazao povjerenje engleskom birou u Kairu: 24. oktobra 1915., Henry McMahon, engleski visoki predstavnik u Kairu, napisмено je zagarantirao Huseinu englesku pomoć pri arapskim nastojanjima za nezavisnost od Osmanlija. Navodno mu je engleska vlada htjela staviti na raspolaganje 11 miliona britanskih funti – po današnjem kursu ta bi suma iznosila 600 miliona eura. Kocka je bačena: umjesto džihada protiv Engleza, Husein je u ljeto 1916. pozvao na borbu protiv Osmanlija – prema: J. Lutteroth- F. Krings, "Džihad" za njemačkog cara, http://www.saff.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=763:dihad-za-njemakog-cara&catid=62:svijet&Itemid=82.

69 *Ulazak Turske u Prvi svjetski rat*, <http://povijest.net/v5/20-stoljece/1-svjetski-rat/2010/ulazak-turske-u-prvi-svjetski-rat/>.

Njemački stratezi su osmanskoj vojsci povjerali zadatak da zadrži dio ruske vojske na Kavkaskom frontu. U sukobima sa Rusima ona će doživjeti teške udarce. Vojnici su umirali zatrpani u snijegu, promrzli, izloženi i čestim epidemijama. Englezi će se, s druge strane, iskrcati u Fag, u Persijskom zaljevu, i početi da prodiru u Irak, dokopavši se Basre. Proglašenje nezavisnosti Egipta bio je novi udarac osmanskoj strani. U predvečerje izbijanja revolucije i boljševičkog preuzimanja vlasti, ruske carske snage spremale su se za konačni udar na Istanbul. Jedini značajniji osmanski uspjeh, uz ogromne žrtve, biće herojski otpor na Dardanelima. Na minama malog osmanskog minopolagača "Nusreta", slomiće se Antantin juriš na Dardanele. Ovaj brod će promijeniti tok svjetskog rata na tom ratištu. Tri potopljena i tri teško oštećena bojna broda bili su previsoka cijena da bi se dalje nastavile pomorske akcije pa će tzv. "Meditranska ofanziva" biti prebačena u krvave rovove Galipolja. Saveznički zapovjednici su odluku, da se desantom osvoji poluostrvo Galipolje, donijeli nakon niza uzaludnih pokušaja bombardiranja s mora po vanjskim utverdama koje su štatile ulaz u tjesnac Dardaneli. Snage Antante zaposjele su prije toga neutralno grčko ostrvo Lemnos, koji je trebao poslužiti kao polazište za osvajanje osmanskog teritorija. Winston Čerčil (Winston Churchill), lord britanskog Admiralteta, smatrajući Galipolje strateški veoma bitnim, odlučio je 1915. poslati što veći broj vojnika na to područje. To će se, ubrzo, ispostaviti kao katastrofa.

Krajem aprila 1915. otpočeo je saveznički pokušaj proboja na Galipolju, koje kontrolira prilaz Crnom i Egejskom moru, planiran da bude uvod u zauzimanje Istanbula i ponovno otvaranje rute za opskrbu Rusije, kao i da se "potaknu kolebljivci u istočnoj Europi na suzdržavanje od saveza s Njemačkom". Francuzi su prvi sugerirali pokretanje akcije na ovom ratištu "ekspedicijom do Soluna, na pročelju Egejskog mora, kako bi zajedno s Rumunjskom i Bugarskom udarili na Austro-Ugarsku".⁷⁰ Snage Antante su mahom sačinjavale trupe Britanskog carstva izvan Engleske (Irska, Australija i Novi Zeland) koje su činili dobrovoljci i neredovna vojska. Australijski i novozelandski armijski korpus skraćeno je nazvan ANZAC. Stjenovit teren Galipolja nije se pokazao pogodnim za proboj, a i otpor osmanske 19. divizije, pod zapovjedništvom Mustafe Kemal-paše (kasnijeg predsjednika Republike Turske – Mustafe Kemala Atatürka), bio je neočekivano snažan. On je, u bici na Galipolju, u borbi za vis Čunuk bair, izdao naređenje vojnicima 57 regimente: „Ja očekujem da bi svaki od vas radije umro nego ponovio sramotnu priču iz balkanskih ratova“.⁷¹ Balkanski ratovi su u osmanskoj svijesti ostavili dubokog traga kao izraz nemoći da se zaštiti teritorija i stanovništvo. Osmanske snage su zadržale svoje pozicije na visu Čunuk bair što će se pokazati presudnim za zaustavljanje ofanzivnog savezničkog prodora.⁷²

70 M. M. Evans, *Bitke I. svjetskog rata*, http://seminarskirad.biz/seminarski/martin%20marix%20evans-bitke_i_svjetskog_rata.pdf.

71 F. Karčić, Balkanski ratovi 100 godina poslije, „*Oslobođenje*“, Sarajevo 13. oktobar 2012., 37.

72 Prema jednom predanju u osmansko-britanskom sukobu na Galipolju (Čanakale) 6. januara 1916. učestvovalo je i oko 50.000 osmanskih vojnika, porijeklom iz Sandžaka i BiH. Husein-Čauš, osmanski vodnik, porijeklom iz sela Vojnića kod Novog Pazara je "podigao topovsko punjenje

Naredba koju je Mustafa Kemal-paša izrekao svojim vojnicima: “Ne naređujem vam da napadnete, već da umrete!”, promijenila je sudbinu fronta.⁷³

Ljeto 1915. obilježice nove akcije, puškaranja, napadi Dardanela granatama. U avgustu 1915. su britanske trupe izvršile neuspješan napad na osmanske položaje na Ariburnu. Mustafa Kemal-paša je izvojevao još jednu pobjedu u bici kod Anafartalara. Usljebile su nove pobjede kod Kirečtepea 17. avgusta i, ponovo, Anafartalara, 21. avgusta. Sem borbi, žrtve su među vojnicima odnosile i razne epidemije. Zbog nestašice vode su “buknule razne bolesti, zbog nedostatka imuniteta mnogo više kod Turaka nego kod saveznika”. Iako su borbe bile brutalne, s vremenom je vlastita muka kod boraca na obje strane izazvala sućut za neprijatelja, “pa su međusobno iz rovova bacali hranu i proglašavali prekide vatre kako bi pokupili mrtve”. “Pakao kod Dardanela” ostaće zabilježen kao jedna od najskuplje plaćenih epizoda svjetskog rata: od aprila 1915. do januara 1916., prema nekim navodima, bilo je više od 200.000 ubijenih ili ranjenih na strani Antante, a 120.000 žrtava na protivničkoj strani.⁷⁴ Mada se procjene dramatično razlikuju ovisno od izvora, druge procjene govore da je u operaciji Galipolje sudjelovalo 480.000 savezničkih vojnika, među kojima je stradalo 252.000, od kojih 48.000 smrtno. Osmanske snage su svoj najveći ratni uspjeh platile s 250.000 žrtava, među kojima više od 86.000 mrtvih.⁷⁵ Saveznici su, svjesni neuspjeha operacije, u decembru 1915. započeli sa povlačenjem koje je okončano početkom januara naredne godine. Vojnici su, u odstupanju, “čak su i noge obavili krpama kako bi bili nečujni”. Jedan od najtežih poraza savezničkih snaga

(đule) sam u visini svoje glave, teško više od 215 kg i stavio ga u topovsku cijev” i iz topa pogodio dimnjak britanske podmornice koji je samo virio iz vode. Potapanjem podmornice “zavladala je opšta panika u vojsci saveznika i to je bio odlučujući trenutak za promjenu ratne sreće” – prema: “Glas islama”, br. 21, Novi Pazar avgust 1998. Avdija Salković piše da “broj bosanskih i sandžačkih dobrovoljaca koji su došli na ratište Čanakkale, a koji su i nakon toga ostali da se bore, iznosi oko 15.700 ljudi” – vidi: *Bošnjačka žrtva na Galipolju - Čanakkale: 15.700 Bošnjaka se borila za Halifat*, http://www.bosnjacimuslimani.com/index.php?option=com_content&view=article&id=4268:bonja-ka-rtva-na-galipolju-anakkale-15700-bonjaka-se-borila-za-halifat&catid=133.

73 ANZAC Dan, http://www.udruga2gbr-gromovi.hr/novosti_anzac-dan-dan-australskih-i-novo-zelandskih-ratnih-zrtava-obiljezen-u-vojnomo-ordinarijatu/.

74 P. Dimon-F. Žoržon, *Umiranje jednog carstva (1908-1923)*, 750-751. Martin Marix Evans, pak, navodi da su saveznici “izgubili oko 252.000 ljudi, a Turci vjerojatno još 50.000 više” – prema: M. M. Evans, *Bitke I. svjetskog rata*, http://seminarskirad.biz/seminarski/martin%20marix%20evans-bitke_i_svjetskog_rata.pdf.

75 Avdija Salković koji će, s turskog prevesti na bosanski jezik, roman Mehmeda Niyazi Özdemira *Čanakkale* (Novi Pazar, 2008.), napisao u popratnom tekstu da osmanske snage tokom ratnih operacija nisu otvarale vatru na “šatore Crvenog krsta, na brodske bolnice, na brodove koji su prevozili ranjenike i sl. Međutim, na suprotnoj strani zabilježen je događaj da je jedan saveznički oficir naredio da se zapali baraka u kojoj su se nalazili turski zarobljenici. Iako su osmanlijski položaji u većini slučajeva bili na brdu a saveznički u dolinama, i pored povoljnih vremenskih prilika, Turci nisu koristili otrovne gasove, nisu trovali izvore vode. Odnos prema zarobljenicima i ranjenicima zbunjivao je Anzake. Vrijedno je spomenuti slučaj kad je jedan turski vojnik natovarao na leđa ranjenog engleskog vojnika i, probijajući se kroz dim i jaku vatru, ponio ga do engleskih položaja – prema: *Bošnjačka žrtva na Galipolju - Čanakkale: 15.700 Bošnjaka se borila za Halifat*, http://www.bosnjacimuslimani.com/index.php?option=com_content&view=article&id=4268:bonja-ka-rtva-na-galipolju-anakkale-15700-bonjaka-se-borila-za-halifat&catid=133.

u svjetskom ratu, osim poginulih i ranjenih vojnika, za izravnu posljedicu imao je ostavku jednog od stratega te akcije Winstona Churchila na dotadašnji položaj Prvog lorda admiraliteta i njegov odlazak u rat na francuskom tlu, a cijenu je platio i premijer Herbert Asquith, kojeg je na tom položaju u decembru 1916. zamijenio David Lloyd George, "dobrim dijelom i zbog sramote na Galipolju". U Australiji i Novom Zelandu, odakle je bio znatan broj vojnika, galipoljska tragedija će sloviti kao nacionalna trauma.⁷⁶ Na Galipolju je 1934. postavljena nadgrobna ploča u koju su uklesane riječi Kemala Atatürka upućene poginulim vojnicima ANZAC snaga: "Vi, junaci koji ste prošli krv i izgubili živote, sad ležite u tlu prijateljske zemlje, i zato počivajte u miru. Mi ne pravimo razliku između Johnnieja i Mehmeta koji leže jedan pokraj drugoga u našoj zemlji. Vi, majke koje ste poslale sinove iz dalekih zemalja, obrišite suze. Vaši sinovi sad počivaju u miru u našim srcima. Izgubivši živote na ovom tlu, oni su postali i naši sinovi".⁷⁷ Povodom obilježavanja 98 godina od pomorske pobjede kod Čanakale, turski premijer Erdogan će 2013. kazati kako onaj "ko ne razumije Čanakkale, ne razumije ni Tursku. Ko ne razumije duh Čanakkalea, ne razumije ni naciju, ne razumije ni nacionalnost, a ni nacionalnu svijest. Ko ne razumije solidarnost, upornost i žrtvovanje u Čanakkaleu, taj ne može razumjeti ni bratstvo ovoga naroda", da je upravo tu napisan "manifest turskog poimanja nacije i nacionalnosti".

U pogledu „jermenskog problema“, iskazanog u prvim godinama svjetskog rata, čije se brutalno "rješenje" pripisivalo Osmanlijama, uzroci se nisu mogli tražiti samo na njihovoj strani. Rusija se još od kraja XIX stoljeća proglasila zaštitnikom Jermena, naoružavajući i ohrabrujući njihove separatističke pokrete. Tokom rata Jermeni su se našli pod udarom sličnog ciklusa ruskih provokacija i osmanskih odmazdi.⁷⁸ Stradanja Jermena su se mahom dešavala u udaljenim oblastima

76 Bitka kod Galipolja, koju u Turskoj nazivaju Bitka kod Čanakkale (*Çanakkale Savaşları*), te *Dardanelles Campaign* ("Dardanelski pohod"), prema američkim izvorima, u Australiji i na Novom Zelandu predstavlja simbol golemog, nepotrebnog i uzaludnog stradanja te se 25. april svake godine obilježava kao "Anzac Day" u spomen na žrtve Galipolja.

77 *Obilježena 90. godišnjica početka krvave bitke na Galipolju*, <http://www.index.hr/vijesti/clanak/obiljezena-90-godisnjica-pocetka-krvave-bitke-na-galipolju/262064.aspx>. Nakon bitke kod Galipolja, Mustafa Kemal postavljen je na dužnosti u Jedrene i Dijarbakir. Promoviran je 1. aprila 1916. za brigadnog generala. Učestvovao je u bitkama protiv ruskih trupa i značajno doprinio oslabljavanju Muša i Bitlisa. Poslije kraćeg boravka na dužnostima u Damasku i Alepu, vratio se u 1917. Istanbul. Zatim je bio u pratnji princa Vahdedina Efendije sa kojim je putovao u Njemačku, kako bi se upoznali sa prilikama na Zapadnom frontu. Na putu se razbolio i morao je da ostane na liječenju u Beču i Karlsbadu. Vratio se na front 15. avgusta 1918. kao vrhovni zapovjednik Sedme armije u Alepu. Na ovom frontu, odnio je pobjedu u jednoj od najvećih odbrambenih bitaka protiv britanskih trupa u vojnoj historiji – prema: *Biografija Mustafa Kemala Atatürka*, <http://www.posetitursku.com/istorija-turske/ataturkova-biografija/>.

78 Osmanska vojska je, prema navodima u literaturi na ruskom jeziku, na Kavkazu "потерпев сокрушительное поражение (потери составили 70.000 человек из 90.000), были вынуждены отступить. Отступающие турецкие войска обрушили всю злость от поражения на христианское население прифронтовых районов, вырезая на своем пути армян, ассирийцев, греков. Одновременно по всей стране продолжались аресты видных армян, нападения на армянские деревни" - оршг. *Геноцид армян и русская публицистика. Сборник*. Под редакцией Амирханяна М. Д., "Христианское издательство", Москва 1997.

istočne Anadolije i Sirije, gdje su oni umirali i od žeđi, tjelesne iscrpljenosti, kao i od ruku kurdskih bandita, tradicionalnih jermenskih neprijatelja. Znatno broj osmanskih oficira protestirao je zbog progona Jermena, neki su zato i strijeljani kao “izdajnici domovine”.⁷⁹ Vlade Francuske, Velike Britanije i Rusije su krajem maja 1915. objavile deklaraciju u kojoj su Porti objavili da će za “zločine Turske protiv čovječanstva i civilizacije”, smatrati odgovornim članove osmanske vlade i njihove agente - učesnike u akcijama protiv Jermena. Stradanja Jermena bila su povod jednoj od prvih masovnih humanitarnih akcija. Američki kongres zvanično je posvetio jednu nedjelju godišnje kao “Dan pomoći Bliskom istoku”. Sredstva su bila značajna, ali je cijela akcija zaustavljena prekidom diplomatskih odnosa između SAD-a i Porte po američkom ulasku u rat. Tokom 1915. prikupljeno je šest miliona dolara, dok je godinu dana poslije čak dvadeset miliona dolara donirano u ove svrhe.⁸⁰ Osmanska vlast je 1916. izašla sa detaljnim diplomatskim izvještajem, u namjeri da objasni i opravda te akcije. Ubistva su objašnjena kao odbrambene mjere protiv unutarnje pobune. Jedan od osmanskih argumenata u raspravama o stradanjima Jermena bio je i taj da je, i pored nekih slučajeva hapšenja, ostalo očuvano urbano, jermensko stanovništvo u Istanbulu. Jermenske zajednice nisu bile jedine koje su masovno stradale. U proljeće 1915. ruske snage prodirući do oblasti jezera Van, vodile su sa sobom bataljone dobrovoljaca – Jermena sa Kavkaza i iz osmanske države. Osmanske snage nisu mogle odbiti njihove napade prije početka jula mjeseca. Do tada je, već pogubljeno ili prognano na desetine hiljada muslimana. Isti scenario se ponovio i nekoliko mjeseci docnije, kada su Rusi zauzeli u februaru 1916. Erzurum, dobar dio istočne Anadolije, dopirući do Muka na jugu, a na sjeveru do Trabzona i Erzindžana. Muslimanski živalj je ponovo platio danak zbog osmansko-jermenskog sukoba. Poratne statistike će pokazati da je svaka od provincija, pod ruskom okupacijom i izložena jermenskim udarima, bilježila značajan pad stanovnika – radilo se o više stotina hiljada lica. Veliki dio njih je stradao u “masakrima koje je počinio neprijatelj”.⁸¹

Nakon američkog ulaska u rat na strani Antante u proljeće 1917., predsjednik Vudro Vilson zauzeo je uzdržan stav prema tajnim ugovorima i njihovim odredbama uopšte kao načinu na koji se određivao budući svjetski mir.⁸² Pošto su u Rusiji preuzeli vlast u novembru 1917., među dokumentima carskog Ministarstva vanjskih poslova boljševici su pronašli jedan tajni spis - plan Velikih sila kojim će Osmansko carstvo – biti raskomadano u korist pobjedničkih država nakon rata. Odmah su ga

79 T. Rajs, *Orijentalista: rešavanje misterije jednog neobičnog i opasnog života* (u daljem tekstu: *Orijentalista*), Beograd 2006., 121-122.

80 Izvještaji i svjedočenja o jermenskom udesu dolazila su od tamošnjih misionara, mahom američkih, te kasnije i njemačkih. Konzekventno i diplomate su se osvjedočile u tok tih zbivanja. Winston Churchill je kasnije zapisao da je “armenski narod izašao iz Velikog rata rasijan, iskorijenjen u mnogim oblastima i smanjen zbog masakra, ratnih gubitaka i prisilnih deportacija – prema: N. Anđelić, *Kratka povijest ljudskih prava*, Sarajevo 2008., 149-150.

81 P. Dimon-F. Žoržon, *Umiranje jednog carstva (1908-1923)*, 753.

82 D. Živojinović, Vudro Vilson i Londonski pakt 1915. godine, *Istorijski časopis*, br. 58, Beograd 2009., 276.

objavili.⁸³ Oni će objelodanjivati bezakonje bivšeg carskog režima otkrivanjem tajni u takozvanom „Crvenom arhivu“. Lenjin je tada govorio da su „vlastodršci svih zemalja razbojnici“. Detalji tog plana su razrađeni u februaru 1916., i u maju iste godine tajno ratificirani od V. Britanije, Francuske, Italije i Rusije. S britanske strane ovaj dokument je sastavljao Sir Mark Sykes, savjetnik za „istočno pitanje“ lorda Kitchenera iz Kartuma, ministra rata. Francuski pregovarač je bio Georges Picot, nekadašnji glavni konzul u Bejrutu. Na radnom stolu za rezanje bila je osmanska država „raskrivena u svekolikoj svojoj slabosti, odlikama i topografskom obrisu“. Tajna diplomatija je bila sklona mišljenju da se u podjednakoj „podjeli azijske Turske“ najprije ispresijeca Bliski istok na sfere uticaja, a onda na mandate, ili na okupirane teritorije.⁸⁴ Italiji su, između ostalog, obećani veliki planinski dijelovi obale Anadolije i Dodekanska ostrva, a carskoj Rusiji područja osmanske Armenije i Kurdistan, jugozapadno od Jerevana. Za Francuze, koji su sebe vidjeli kao zaštitnike kršćanskih manjina, dogovoreno je da zadobiju kontrolu na prostoru „Šire Sirije“ (Siriju i Liban), uključujući i veće gradove u unutrašnjosti, te naftom bogati Mosul na sjeveroistoku. Britanci su trebali steći kontrolu na području današnjeg Jordana, istočnog i većeg dijela ostalog prostora Iraka i Kuvajta, sa Basrom i Bagdadom, uključujući i luke Haifa i Acre. Od ovih Sykes-Picotovih tajnih paragrafa Britanci će, na kraju, napraviti proizvoljnu raspodjelu „koja je uglavnom prisutna do dana današnjeg“.⁸⁵ Persijski zaljev će 1919. postati „Englesko jezero“.

Kad je Bugarska krajem 1918. kapitulirala, presječen je koridor koji je povezivao Njemačku, Austro-Ugarsku i Osmansko carstvo. Postalo je jasno da će Porta zatražiti primirje, odnosno da mora kapitulirati. Za poraz su okrivljene vode mladoturskog pokreta pa su osuđeni na smrt.⁸⁶ Sporazum o prekidu vatre između Osmanskog carstva i Velike Britanije, kao predstavnika Antante, potpisan je 30. oktobra 1918. u luci Mudros na egejskom ostrvu Lemnos. Sporazum je zapravo bio kapitulacija Osmanskog carstva. Na osnovu klauzula tog dokumenta Osmanlije su se obavezale predati svoje preostale nezauzete garnizone u Hidžazu, Jemenu, Siriji, Mesopotamiji, Tripolitaciji i Kirenaiki. Antanti je dozvoljeno da zauzme Dardanele,

83 N. G. Kirjev (Киреев Николай Григорьевич) o tome piše: „Ни один историк в мире, даже самый недоброжелательный по отношению к советской власти, не оспаривает две истины, касающихся отношений в те годы России и Турции. Во-первых, революция в России уберегла Турцию от исполнения договорённости стран Антанты 1915. г. о разделе Турции, передаче Проливов России. Во-вторых, эта революция превращала Россию в военного союзника перед смертельной угрозой исполнения Севрского „приговора“ - территориальных обязательств Турции, содержащихся в этом мирном договоре“ – nav. prema: Н. Г. Киреев, *История Турции XX век*, 133.

84 E. Said, *Orijentalizam: zapadnjačke predodžbe o Orijentu*, Sarajevo 1999., 274.

85 F. William Engdahl, *Stoljeće rata: anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak*, Zagreb 2000., 56-57.

86 Izrečenom kaznom prijekog suda u Istanbulu 1919., u odsustvu je, naime, na smrt osuđen „trijumvirat paša“ režima mladoturaka: veliki vezir Mehmed Talat i ministri rata i mornarice, Ismail Enver i Ahmed Džemal, dužnosnici Komiteta za jedinstvo i napredak. Oni su bili optuženi, između ostalog i za stradanje Jermena. Sva trojica, dvije-tri godine potom izgubili su živote u emigraciji, pod različitim okolnostima.

Bosfor, Batumi, kao i sve tunele u masivu Taurus. Njene snage su dobile i dozvolu da u slučaju nereda okupiraju šest jermenskih vilajeta u Anadoliji, kao i pravo da zauzmu bilo koju stratešku tačku, u slučajevima eventualne ugroženosti. Osmanska vojska je demobilizirana, a osmanske luke, pruge i svi ostali strateški objekti predani su na slobodno korišćenje okupacionim jedinicama Antante. "Bolesni čovjek sa Bosfora" ležao je na smrtnoj postelji, pa su zapadne sile već mislile, kako je konačno došlo vrijeme da međusobno podijele njegovu baštinu.

Od potpisivanja osmanske kapitulacije na ostrvu Lemnosu započeo je grabež sila pobjednica nad ostacima nekada moćnoga Carstva. Prisiljeno da pristane na savezničku okupaciju, ono je zapravo "prestalo da postoji", mada je na papiru, sačuvan privid nezavisne države. Propast je bila tolika da je nekoliko najodgovornijih ljudi za učešće osmanske države u ratu pobjeglo u Berlin, nadajući se da će tamo moći da "nastave borbu za spas Turske".⁸⁷ Osmanski poraz je ujedno značio i poraz njemačke „velike strateške igre“, ali ne i njen kraj. Tokom ovog rata muslimanska populacija u Osmanskom carstvu pretrpjela je velike gubitke. Procjenjuje se da je u tom periodu nastradalo između 1,2 i 2 miliona muslimana.⁸⁸ Po odlukama Versajske mirovne konferencije ovo carstvo je obavezano da preda ratnu flotu pobjednicima, odrekne se arapskih teritorija i svede svoju vojsku na 50.000 ljudi. Osmanska država bi se možda izborila za povoljnije rješenje za pregovaračkim stolom, da je "jermenski problem" nije lišio podrške potencijalnog saveznika na Versajskoj konferenciji – SAD.⁸⁹

Bilo je i nacija van Evrope koji su ovaj rat iskoristile da prošire svoj uticaj. Japan je stavio pod kontrolu sve njemačke teritorije na Dalekom istoku i Južnim morima. Rat je britanskim dominionima Australiji i Novom Zelandu pružio priliku da potvrde svoju nezavisnost. Mnoge nacije su vjerovale da će učešćem u borbama osigurati svoje mjesto na konferenciji o miru. Zato 1917. u rat ulaze i brojne južnoameričke države. Mnogi Afroamerikanci su 1917. otišli u rat sa nadom da će to konačno dovesti do ukidanja rase diskriminacije. Porast želje za emancipacijom među Afroamerikancima u SAD pratilo je jačanje rasizma. Kju-Kluks-Klanu je samo tokom 1919. pristupilo 100.000 novih članova. Što su samosvjesnije Afroamerikanci istupali, bili su viđeni kao sve veća prijetnja. Rat je bio revolucija velikih očekivanja.⁹⁰ U govoru pred Kongresom u januaru 1918. predsjednik Vilson

87 P. Dimon-F. Žoržon, *Umiranje jednog carstva (1908-1923)*, 768.

88 S. Abedpour, Masovno stradanje Ermena 1915. godine, *Znakovi vremena*, br. 37, Sarajevo 2007., 156-157.

89 Do 1919. sudbina Jermena je za ovu moćnu državu postala tema kojoj po značaju vjerovatno nije bilo ravne. "Postradala Jermenija" je postala najveći fond za prikupljanje strane pomoći ikad pokrenut u SAD. Osmanski predstavnici na Versajskoj konferenciji nisu prihvatili krivicu za progon Jermena, ali su njihovu ponašanje savezničke sile tumačile kao znak slabosti. Umjesto da postignu dogovor sa osmanskim vlastima i inauguriraju neku vrstu ustavne monarhije prozapadne orijentacije – Saveznici su na svakom koraku ponižavali Osmanlije, dozvoljavajući Grcima da okupiraju dijelove Osmanskog carstva, u beznađežnom naporu da uspostave Helensko carstvo u aleksandrovskom stilu - prema: T. Rajs, *Orijentalista*, 123.

90 Prema: *Beskrajni rat*, Peščanik.net, 2. mart 2014., <http://pescanik.net/2014/03/beskrajni-rat/>. Ni u jednom udžbeniku historije, niti historije SAD-a, ustvrđice dr. Đ. Stanković, "nećete naći da je na

je najavio da će primjena nacionalnog načela predstavljati, između ostalog, put da se obezvrijede tajni ugovori, a rasprava o budućem miru uputi u drugom pravcu. On je, u predvečerje okončanja ratnih operacija, krajem septembra 1918. upozoravao da “čitav svijet mora u potpunosti da se upozna sa svim međunarodnim ugovorima i sporazumima, bez obzira na njihovu prirodu... SAD neće sklapati nikakve posebne aranžmane ili nagodbe sa pojedinim državama”.⁹¹ Jesen 1918. bila je i u znaku provale antiratnih raspoloženja i ideja, ozarena voljom da se krene novim putevima i iznađu načini da zavlada mir, da civilizirani svijet današnjice ne smije da ponovi tragičnu grešku kakva je bila ona iz ljeta 1914. godine.⁹²

Nakon rata, u januaru 1919. sazvana je Konferencija mira u Parizu. Bio je to skup pobjedničkih država na kome, pored poraženih, nisu mogle učestvovati i neke zainteresirane neutralne zemlje, prije svega ruski (sovjetski) predstavnici. Prvi put u historiji, o mirovnom ugovoru su diskutirale sile pobjednice, a rješenja su saopštena pobjedenima kako bi ih usvojili ili odbacili u cjelini. Mir je diktiran pobjedenima, a o njemu je pregovarano između pobjednika. Pobjeda je prvenstveno pripadala velikim silama. Nedjelju dana od početka Mirovne konferencije, 18. januara 1919., ustanovljena je Komisija za odgovornost autora rata i izvršenje kazne. Prema mišljenju te Komisije za rat su prije svih bile odgovorne Njemačka i Austro-Ugarska, a potom Bugarska i Osmansko carstvo.⁹³ Agresorski rat je proglašen za zločin, i to za “zločin protiv čovječnosti”, ali ne na osnovu tada važećeg međunarodnog prava, već pozivanjem na moral i politiku. Ratne reparacije dobijaju karakter kazne. Pobjedničke sile su govorile o „ratu nametnutom agresijom Njemačke i njenih saveznika“. To je bila čuvena klauzula o krivici korišćena kao opravdanje za „reparacije“ koje su sezale u daleku budućnost. Bio je to opšti stav i obični Nijemci bi ga možda čak i dijelili da pobjednici nisu posegnuli za uslovom kolektivne odgovornosti, “koji je onemogućio pokušaje izgradnje novog nemačkog poretka neokaljanog prošlošću”.⁹⁴

njenoj teritoriji pobijeno za dva veka između 30 i 40 miliona Indijanaca i oko 10 miliona crnaca” – prema: Đ. Stanković, Mediji i kultura sećanja, *Tokovi istorije*, br. 1-2, Beograd 2006., 282.

91 D. Živojinović, Vudro Vilson i Londonski pakt 1915. godine, *Istorijski časopis*, 290, 296. Austro-Ugarska je kapitulirala 3. novembra 1918. i izašla iz rata. Njemačkom se, pored neuspjeha na ratištu, širila revolucija. U Berlinu su pobunjenici 9. novembra prisilili cara Wilhelma II na abdikaciju i izgnanstvo u Holandiju. Dva dana kasnije je Njemačka pristala na gotovo sve uslove zapovjednika združenih savezničkih snaga, francuskog maršala Focha i potpisala kapitulaciju.

92 A. Mitrović, Umetnost u razdoblju svjetskih ratova, *Tokovi istorije*, br. 3, Beograd 2007., 165. Masovne epidemije su također odnijele ogromne žrtve. Španska groznica (La Gripe Española, La Pesadilla) je bila jedna od “najsmrtonosnijih pandemija u istoriji čovečanstva”, naročito pogubna za mlade i zdrave osobe. Pojavila se u proljeće 1918., a u tri talasa se širila Zemljom. Drugi pandemijski talas započeo je u jesen iste godine, a treći u zimu naredne godine. Oko trećine svjetske populacije bilo je inficirano i imalo klinički ispoljenu bolest. Umrlo je, prema raznim procjenama, više desetina miliona ljudi. Postoji mišljenje da je bolest nazvana “španskom” zato što Španija nije učestvovala u ratu, te se o bolesti otvoreno pisalo u njenoj štampi, za razliku od drugih zemalja, gdje je bila prisutna jaka cenzura; opšir. M. Radusin, Španska groznica, I deo - prvi talas, *Vojnosanitetski pregled*, br. 9, Beograd 2012., 812-817.

93 D. Đokić, Ratni zločini i krivica za rat, *Reč*, br. 79, Beograd 2008., 126.

94 R. J. Evans, *Najveća katastrofa koju je svet video*, Pešćanik.net, 26. januar 2014., <http://pescanik.net/2014/01/najveca-katastrofa-koju-je-svet-video/>.

Hana Arent je kazivala da svaka vlada preuzima odgovornost za djela i nedjela svojih prethodnika, a svaka nacija za djela i nedjela iz svoje prošlosti. Međunarodna konferencija mira u Parizu je za svaku pobjedenu državu izradila posebne uslove mira, ali je mirovni ugovor sa Njemačkom, prvi donijet i potpisan, poslužio kao uzor drugim ugovorima. Pošto je ceremonija potpisivanja mirovnih ugovora obavljena u različitim pariskim dvorcima, ugovori su dobili imena po njima (Versaj, San Žermen, Nej, Trijanon i Sevr). Male savezničke sile nisu imale mogućnost da utiču na odluke, već su samo mogle da saopšte svoje mišljenje u radnim tijelima mirovne konferencije.⁹⁵ Međunarodna konferencija mira iznjedrila je ideju “trajnog i pravednog mira”. Osnovna načela koja su iz nje proistekla su da svi narodi moraju biti izjednačeni u svojim pravima i da oni imaju pravo da sami odrede vlastitu sudbinu. Dopunsko načelo bilo je ono o stvaranju prirodnih ili stratejskih granica uz šta se moralo voditi računa da se ni etničkom ni stratejskom granicom ne smiju povrediti nužne ekonomske pretpostavke života jednog naroda, iz čega je proizišlo načelo životnog ekonomskog interesa.⁹⁶

Kada je Vudro Vilson 1918. predstavio viziju koja je podrazumijevala nestanak imperijalnih identiteta u korist prava nacija na “samoopredjeljenje”, bilo je dosta onih koji su skočili da iskoriste ukazanu priliku. Kraj carskih sistema u Evropi i na Bliskom istoku pokrenuo je “niz malih genocida po čitavom kontinentu”. U takvom okruženju znatan broj Jevreja zažalio je za nestalim carstvima u kojima je život bio relativno miran i siguran. Desetine hrišćanskih nacija nije žalilo za propalim carskim kućama: znale su tačno šta će poduzeti čim steknu kontrolu nad sopstvenim prostorom na karti.⁹⁷ Prvi svjetski rat je ugradio sebe u buduće sporove oko državnih granica i nacionalnih manjina. Njegovo okončanje je, pored ostalog, bilo praćeno novim prekrajanjem mape Evrope. Sa osloncem na princip narodnosti, kako je tada shvatan, pristupilo se zaokruživanju u etničkom pogledu istovjetnog ili bliskog stanovništva unutar nacionalnih država. To je, pored ostalog, dovelo do smanjenja broja pripadnika manjina. Samoopredjeljenje nacija je, iza 1918., ostvareno kao konačno i sveopšte načelo, ali više za pobjednike nego za gubitnike. Prema poratnim sporazumima „pobjednici su odnijeli plijen, ali uz odredbe često zaodjenute u idealistički jezik nacionalnog samoopredjeljenja i pravde“.⁹⁸ Državu, koja provodi politiku u ime ideje nacionalnosti, ne interesira ima li u historiji istine ili pravde, “ona želi tamo videti sebe i svoje”.⁹⁹ Noseći principi su nakon 1918. prevashodno

95 S. Sretenović, Reparacije pobeđenih, dugovi pobjednika - slučaj Francuske i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije, *Filozofija i društvo*, br. 1, Beograd 2009., 224.

96 R. Ljubojević, Koreni savremenih geopolitičkih podela na Balkanu, *Nacionalni interes*, br. 1, Beograd 2013., 204.

97 T. Rajs, *Orijentalista*, 134-135.

98 Prema: Dž. Mertus, Nacionalne manjine po Dejtonskom sporazumu: pouke iz istorije, *Korak*, br. 11, Sarajevo 2008., 44.

99 U Božićnoj čestitci kralja Petra Karadorđevića 1914. izražava se blagodarnost na požrtvovanju srpskim vojnicima i blagosiljaju “Srbi na sve četiri strane sveta”. Pred Vaskrs 1915. kralj Petar je iz Vranjske Banje uputio čestitku načelniku Štaba vrhovne komande Radomiru Putniku, oficirima i obveznicima činovničkog reda sa željom da “uskoro svi zajedno proslavljamo Vaskrs i ujedinjenje

temeljeni na interesima pobjedničkih velesila. Između više država uspostavljene su sporne granice, pa su, kao takve stvarale delikatne odnose između većine i manjine, te su rijetko koga zadovoljavale. Sile pobjednice primijenile su, po okončanju rata, međunarodno pravo kako bi preuredile mapu Evrope, rasparčavajući i dijeleći ono što su izgubili Njemačka, Osmansko carstvo, Bugarska i države nasljednice Habsburške monarhije – Austrija i Mađarska. Mirovni ugovori su nagomilali mnoge narode u jednu državu. Nove teritorijalna prekomponiranja su, pak, “proizvodila” i nove manjine. Habsburška monarhija, svojedobna “odbrana Evrope” od Osmanlija, stvorena iz historijske nužde – “nenamjerno djelo Sulejmana Veličanstvenog” (P. Kouls), nestala je prije kraja Osmanskog carstva.¹⁰⁰ Opisujući slom višenacionalne Habsburške monarhije, historičar Fransoa Fejto (François Fejtő) podvukao je jedan paradoks: vještački novostvorene zemlje su postale, i same zatečene, mikroimperije u kojima su nacionalne manjine patile mnogo više nego pod famoznim “jarmom Habsburga”. Nastajale su višenacionalne države u kojima su zavladaile pojedine etničke zajednice.¹⁰¹ Teritorija Mađarske je mirovnim ugovorom sa 283.000 km² svedena na 93.000 km², a njeno stanovništvo sa 18,2 miliona smanjeno na 7,6 miliona. Francuzi su, iskazujući posebni interes u centralnoj Evropi, bili riješeni da stvore i njeguju vjerne klijente koji bi okruživali neprijateljsku Njemačku u sljedećem ratu.¹⁰² Princip “jedna nacija, jedna država” nije uspostavljen do pune mjere koju je omogućavala etnografska konfiguracija Evrope, „ali je bio sproveden bliže nego ikad ranije“. Za milione ljudi, ostavljenih van „njihovih“ država-nacija predviđena je zaštita vjerskih, kulturnih, jezičkih prava u novostvorenim državama-nacijama

vaskolikog srpstva”. Vrhovni komandant srpske vojske, prestolonasljednik Aleksandar Karađorđević, čestitao je iz Soluna srpskoj vojsci Božić 1916. i novu 1917. godinu, ukazujući da je sudbina srpskog naroda htjela da “svetle praznike Hristovog Rođenja srpska vojska dočeka van otadžbine”. On na kraju čestitke iskazuje uvjerenje da će u nastupajućoj godini srpska vojska postići svoj veliki cilj: “oslobođenje Srbije i celog srpstva”. U Božićnoj i Novogodišnjoj čestitci 1917. prestolonasljednik Aleksandar ukazuje na nove ciljeve srpske vojske – oslobođenje i ujedinjenje “zajedničke otadžbine Srba, Hrvata i Slovenaca”. Kralj Petar je, pak, u Vaskršnoj čestitci srpskoj vojsci 1918. naglasio odlučan rad starješina i nedostižno požrtvovanje vojnika u borbi, uz uvjerenje u skori “vaskrs i ujedinjenje vaskolikog srpstva” – prema: M. Milkić, Državni i verski praznici u vojsci Kneževine i Kraljevine Srbije, *Vojno-istorijski glasnik*, br. 1-2, Beograd 2007., 18.

100 Ova carevina je, piše Alen Tejlor (A. J. P. Taylor) u knjizi *Habsburška monarhija*, “držala srednju Evropu kao što gips drži slomljenu nogu: mada je potrebno da se gips razbije da bi noga mogla da se kreće, samo njegovo razbijanje ne garantira uspješno i lako kretanje noge. Habsburzi su ostavili u nasljeđe dva svoja problema narodima koje su štitili, eksploatirali i najzad izgubili: unutrašnji problem vlasti i spoljni problem bezbjednosti”.

101 Č. Ingrao, *Deset nenaučenih lekcija o Srednjoj Evropi – pogled istoričara*, 16-17; Nestanak Habsburške carevine pogoršao je etničke napetosti. Car Franjo Josif je u jednoj predratnoj prilici opisivao svoju državu kao “zaklon i pribežište za sve podijeljene narode rasute po Srednjoj Evropi, koji bi, ako bi bili prepušteni sopstvenim snagama, doživjeli žalosnu sudbinu postajući igračke u rukama moćnijih susjeda”. Arnold Toynbee je 1922. pisao da je uvođenje načela nacionalizma rezultiralo pokoljima: “Takvi su pokolji samo krajnji oblik nacionalne borbe između međusobno neizbježnih susjeda, potaknutih tom kobnom zapadnom idejom” – cit. prema: M. Mazower, *Balkan: Kratka povijest*, Zagreb 2003., 153-154.

102 Č. Ingrao, *Deset nenaučenih lekcija o Srednjoj Evropi – pogled istoričara*, *Helsinkičke sveske*, br. 10, Beograd 2001., 17.

kao nadoknada. Po nekim izvorima, iza poratnih teritorijalnih promjena, umjesto nekadašnjih 60 miliona, u Evropi je ostalo još oko 30 miliona pripadnika nacionalnih manjina tj. stanovnika koji su živjeli izvan svojih nacionalnih država.¹⁰³ Većina novonastalih država u jugoistočnoj Evropi suočavala se s ozbiljnim problemima, od kojih je prvi bilo pitanje definiranja nove državne strukture i njenih mehanizama. Velike sile, izuzev kratkotrajnog “incidenta sa sanstefanskom Bugarskom” koji je ubrzo poništen u Berlinu 1878., “nikada nisu podržale nijedan velikodržavni projekat na Balkanu. Jer, takvi projekti unose nerazrešivu nestabilnost u to područje budući da svi njegovi narodi imaju svoje “megali ideje” (D. Stojanović).¹⁰⁴ Nove političke elite su se trudile da na praktičan način kombiniraju zapadnjačke modele s lokalnim i nacionalnim tradicijama i interesima. Ištvan Bibo je istakao posebnu psihološku crtu naroda tog regiona – egzistencijalni strah koji se doživljava na kolektivnom nivou, pred licem stvarne ili zamišljene opasnosti od propasti nacionalne zajednice kao posljedice nepostojanja državne samostalnosti, asimilacije, deportacije ili genocida. Nesposobnost da se shvate strahovi susjeda, da se zamisli o ozbiljnosti njihovih uzroka, ne može se smatrati vrlinom, posebno u slučaju nacija kojima je nužno kritičko osmišljavanje sopstvene historije, uključujući i historije odnosa s drugim narodima.¹⁰⁵ Pokazalo se da je put ka ustavnom, višepartijskom i u zadovoljavajućoj mjeri demokratskom političkom sistemu mukotrpan. Politički lik Evrope se u odnosu na 1914. izmijenio. Umjesto predratnih 28, na starom kontinentu nakon 1918. prostirale

103 B. Krivokapić, *Zaštita manjina između dva svetska rata – osvrt na neke posebne slučajeve, Međunarodni problemi*, br. 1-2, Beograd 2005., 100-101. Tako se znatan dio Nijemaca umjesto u Njemačkoj preko noći obreo u Poljskoj, Dancingu, Šlezviku, Alzasu i Lorenu, Sarskoj dolini, Gornjoj Šleziji (Poljska). Raspad Austro-Ugarske doveo je do toga da veliki dio njenog njemačkog stanovništva pripadne Italiji, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Jugoslaviji), Čehoslovačkoj ili Mađarskoj, dok su, s druge strane istovremeno stvorene nove manjine: mađarska manjina u Rumuniji, Čehoslovačkoj i Jugoslaviji. Na isti način nastale su bugarske manjine u Rumuniji, Grčkoj i Jugoslaviji. Uz navedene, i dalje su opstale neke ranije postojeće manjine, samo što su one došle pod vlast novog suverena (Južni Sloveni u Italiji, Rumuniji, Austriji, Mađarskoj i Albaniji; albanske manjine u susjednim zemljama; švedska manjina na Alandskim ostrvima i dr.).

104 Dr. Dubravka Stojanović u tom kontekstu pominje mit u postjugoslavenskoj Srbiji kako su tajnim Londonskim ugovorom sklopljenim u aprilu 1915., između sila Antante i Italije, saveznici Srbiji navodno ponudili “Bosnu i Hercegovinu, Slavoniju, Srem, Bačku, južnu Dalmaciju i severnu Albaniju”, ali da ona to nije prihvatila zbog zahtjeva za velikim teritorijalnom odricanjima na jugu. Srbija, kaže D. Stojanović, nije imala nikakvog uticaja na ovaj sporazum, niti su je o njemu zvanično informirali njeni saveznici, te joj se ništa nije ni moglo ponuditi. Srpska vlada je ulagala ogromne napore da sazna njegovu sadržinu. Nju je u potpunosti objelodanio Vladimir Ilić Lenjin nakon revolucije u Rusiji, ustajući protiv dotad važećih principa tajne diplomatije. Nakon Lenjinovog *Dekreta o miru* (novembar 1917.) sovjetska vlada počinje da objavljuje dokumenta tajnih diplomatskih arhiva carstva. Srpska vlada zapravo nije ni znala šta Londonski ugovor sadrži. To je sporazum u kome se govori jedino o teritorijama koje bi trebalo da pripadnu Italiji i nijednom riječju se ne pominju tada austrougarske zemlje u zaljeđu jadranske obale – te teritorije nisu spadale u italijansku interesnu sferu, pa nisu ni bile predmet pregovora. Osim toga, saveznici u to vrijeme ni nemaju u planu cijepanje i uništenje Austro-Ugarske, sve do proljeća 1918., pa samim tim u aprilu 1915. i ne misle o budućnosti navedenih teritorija – nav. prema: S. Ast, *Juriš novih istina*, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=328672>.

105 A. Miler, *Istorija imperije i politika pamćenja, Treći program Radio Beograda*, br. 143-144, Beograd 2009., 254.

su se 33 države.¹⁰⁶ Slom ruske, njemačke, habsburške i osmanske monarhije učvrstio je evropsko republikanstvo. Evropska monarhijska kultura, pod uticajem, prije svega Oktobarske revolucije u Rusiji, biće dovedena 1918. do sunovrata. Staro društvo izgubilo je “nebesko ovlašćenje”, a rušenjem moćnih carstava postale su anahrone i kraljevine. Slom ruske pravoslavne monarhije bitno je oslabio sve ostale pravoslavne monarhije, gotovo u istoj mjeri u kojoj su promjene u Sovjetskom Savezu krajem osamdesetih godina XX stoljeća bile od prelomnog značaja za urušavanje evropskog socijalizma.¹⁰⁷

Poratna Evropa ispala je drugačija od Vilsonovih predviđanja, a njegova moćna država odbila je ratificirati Versajski mir, te pristupiti novoformiranoj svjetskoj organizaciji – Društvu naroda (Liga naroda), osnovanom na mirovnoj konferenciji u Versaju (Parizu), koje je trebalo osigurati trajni mir. Ono se temeljilo na novoj koncepciji međunarodne politike, na uvjerenju da probleme treba rješavati diplomatskim pregovorima, a ne vojnim akcijama. Vilson je dobio Nobelovu nagradu za mir 1919. godine, ali nije uspio ubijediti kongresmene u Vašingtonu da pristupe Društvu naroda, nevoljne da učestvuju u razmiricama evropskih država.¹⁰⁸ U prve tri godine broj zemalja članica Društva naroda povećao se na 54. Dok je u Evropi Društvo naroda kako-tako djelovalo, izvan starog kontinenta njegov je učinak bio skroman. Od trenutka kada su potpisane, odredbe Versajskog ugovora, a posebno njegov član 231. kojim je označen krivac za izbijanje rata, ključno su uticale na političke aktivnosti ne samo poraženih, već i nezadovoljnih učesnika, pa čak i velikih pobjednica u ratu.¹⁰⁹ Ekonomista J. N. Kejns je, međutim, već 1919.

106 Na prostoru između Beča i Istanbula nalazilo se osam država, a nepuno stoljeće prije samo dvije (osmanska i austrijska) – vidi: B. Dimitrijević-S. Sretenović, *Spoljna politika Kraljevine SHS/ Jugoslavije 1918.-1941., Istorija 20. veka*, br. 2, Beograd 2008., 46.

107 T. Kuljić, Monumentalizacija srpske monarhije, “*Helsinška povelja*”, br. 81-82, Beograd mart-april 2005., 37.

108 Oni nisu mogli prihvatiti Versajski sporazum, jer ga je američki predsjednik povezao s aktom osnivanja Društva naroda. Pošto su izolacionisti činili većinu u predstavničkom domu i senatu u Vašingtonu, jedino rješenje je bilo da se odbije ovaj paket. Ova činjenica će od rođenja svjetske organizacije uticati na njene buduće probleme i nemogućnost da istinski očuva mir. On jednostavno više nije mogao funkcionirati bez aktivnog učešća Sjedinjenih Američkih Država, kao vodeće sile. Stoga je rast izolacionizma, koji je bio i posljedica i uvida u tragični, prvenstveno evropski, protekli rat, u Američkom kongresu i javnom mnjenju u cjelini, dugoročno gledano, djelovao pogubno po svjetski mir – prema: N. Anđelić, *Kratka povijest ljudskih prava*, Sarajevo 2008., 74, 88-89.

109 Najprije je u Vajmarskoj Njemačkoj pri Ministarstvu spoljnih poslova formirano tijelo za istraživanje odgovornosti za izbijanje rata (*Kriegsschuldreferat*), ustanovljene su dvije agencije iste namjene (*Arbeitsausschuss Deutscher Verbände i Zentralstelle für Erforschung der Kriegsursachen*), kao i poseban parlamentarni komitet (*Der Untersuchungsausschuss*). Pokrenut je časopis (*Die Kriegsschuldfrage*) i najzad objavljeni čitavi tomovi dokumenata pod nazivom *Die Grosse Politik*. Politička elita Njemačke je vjerovala da pobija zaključke Versaja, skida sa sebe odgovornost za izbijanje svjetskog rata i ukazuje na Francusku i Rusiju kao direktne izazivače rata. Odgovor je ubrzo uslijedio, od država saveznica koje su tokom 1920-ih i ‘30-ih godina štampale izdanja arhivske građe opovrgavajući svaki pokušaj negiranja versajskih odluka. U Velikoj Britaniji su štampani *Documents on the Origins of the War*, u Francuskoj *Documents Diplomatiques Français*. Prikupljena dokumenta su javnosti predstavljena kao egzaktni dokazi i stigmatizacija krivaca. Ubrzo je u Austriji publicirana građa pod nazivom *Diplomatische Aktenstücke*, a u Sovjetskom Savezu *Международные отношения*

pokazao da su pobjedničke sile pljačkajući i uništavajući poražene zemlje zapravo razorile evropsku ekonomiju, stvarajući time prostor za nove historijske katastrofe.¹¹⁰ Njemačka je jedina morala preuzeti odgovornost za rat, što je *de facto* postalo u njoj glavni izvor mržnje prema mirovnom ugovoru. Reparacije nametnute ovoj državi ostale su najistaknutiji simbol mira sklopljenog u Parizu.¹¹¹ Istvan Bibó (István Bibó) je napisao da su nakon 1918. Nijemce mučile opravdane traume, “nevolja je bila samo to da je te traume artikulisao baš Hitler”. Osjetljivost Nijemaca na nacionalna pitanja vješto će biti iskorišćena, a rasna teorija, zaboravljena još od Gobinoa, postaće glavna okosnica nacističkog pogleda na svijet.¹¹²

“Veliki rat”, kako Francuzi i Britanci još zovu Prvi svjetski rat, izazvao je “prvu poplavu izbačenog ljudskog tovara”, prisilivši milione ljudi da postanu izbjeglice. Zbog takve masovne pojave izmišljen je i novi dokument za one koji, u sve birokratiziranim svijetu, administrativno nisu postojali ni u jednoj državi. To je bio tzv. Nansenov pasoš Društva naroda, nazvan po norveškom istraživaču Fridtjofu Nansenu (1861.-1930.), koji je svoju dugu karijeru izgradio kao “prijatelj onih koji prijatelja nemaju”.¹¹³ Godine 1914.-1922. stvorile su, po gruboj procjeni, između četiri i pet miliona izbjeglica. Dvadeseto stoljeće, kao stoljeće izbjeglica pokazalo je kako su ljudi bez članstva, odnosno osobe bez države, u stanju beskrajne opasnosti. Ljudi bez državljanstva “nemaju prava da imaju prava”. Izbjeglištvo je kompleksna pojava, koja ima ekonomske, socijalne, političke, pravne, psihičke i druge dimenzije. To je zapravo “trenutak socijalne i građanske smrti, status lišenosti osnovnih prava i sloboda”.¹¹⁴

Prvi svjetski rat je izmijenio kartu Evrope više nego ijedan dotadašnji rat u historiji. Evropa je nakon njega počela da gubi svoju “odlučujuću prevlast u drugim delovima sveta, koje je bila pokorila u toku proteklih vekova”.¹¹⁵ Velike sile se nisu oslobodile svojih opsesija za dominacijom - napetosti su se uvećale - a kompleksa

в эпоху империализма: Документы из архивов царского и Временного правительств. Taj takozvani „svjetski rat dokumenata“ bio je jedan od ključnih elemenata u definiranju međuratne evropske politike. U pokušaju da obesmisle, ti projekti su naprotiv snažili tenzije koje su na kraju dovele do izbijanja novog svjetskog rata – nav. prema: O. Manojlović Pintar-D. Šarenac, *Prvi svjetski rat – uzroci, posledice, sećanja*, <http://www.elektrobeton.net/armatura/prvi-svetski-rat-uzroci-posledice-secanje/>.

110 L. Vogel, *Ispisivanje vremena, u međuvremenu*, Beograd 2003., 102.

111 M. MacMillan, *Mirotvorci: Šest mjeseci koji su promijenili svijet*, Zagreb 2008., 232-233.

112 M. Ekmečić, *Osnove građanske diktature u Evropi između dva svjetska rata*, *Pregled*, br. 1-2, Sarajevo 1964., 35-36; N. Mamuzić, *Masovna kultura i totalitarni režimi*, *Kultura*, br. 29, Beograd 1975., 40.

113 E. Hobsbaum, *Doba extrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, 44-45.

114 G. Tripković, *Izbeglice - kulturni i socijalni izazov*, *Sociološki pregled*, br. 1, Beograd 2005., 41. *Područja pravde* Majkla Volcera najčešće je citirano djelo u raspravama o etici imigracije. Njegova odbrana restrikcije članstva je polazni argument za pravo države da ne odobri imigraciju. Ljudsko društvo je, za Volcera, distributivna zajednica. Ideja distributivne pravde podrazumijeva omeđen svijet unutar koga se odvijaju raspodjele: grupu ljudi posvećenih dijeljenju, razmjenjivanju i raspodjeli društvenih dobara, prije svega među sobom. Taj svijet je politička zajednica. Njeni članovi raspodjeljuju međusobno vlast i, ako mogu, izbjegavaju da je dijele sa bilo kim drugim – prema: B. Đorđević, *Etika migracije*, *Godišnjak*, br. 2, Fakultet političkih nauka, Beograd 2008., 241.

115 Opšir. V. Dedijer, *Sarajevo 1914.*, Beograd 1966.

„velikih“ nisu se oslobodili ni “mali” narodi sa njihovim vladama. Tu je započela dugotrajna borba između revizionista i antirevizionista. Princip prema kome je rat sredstvo promjene ostao je nepoljuljan i poslije mirovne konferencije u Versaju. Svijetom je ipak moćno letjela krilatica “Mir narodima”. Svjetski rat odnio je ogromne žrtve i oni koji su ga iznijeli na svojim leđima željeli su da više “nitko ne doživi i osjeti strahote Verduna, Somme”, užase opšteg razaranja. Na svim stranama moglo se čuti da se državni, političari i diplomate zaklinju na trajni mir. Činilo se 1925.-1929. da je zavladao ideja međunarodnog sporazumijevanja, a da su ideje rata definitivno osuđene i odbačene. Ipak, sve je to samo bio privid. Sam francuski maršal Foch je vizionarski pisao: “Ovo nije kraj rata. Ovo je samo primirje koje će trajati najduže 20 godina”. Slično su razmišljali i neki njemački generali. Evropa je ostala podijeljena na države pobjednice i poražene. Problematični versajski aranžaman je u obnovi Evrope isključio dvije moćne države – Rusiju i Njemačku. Za ovim ratom došlo je razdoblje golemih društvenih, privrednih i političkih nestabilnosti, nasilja. Svijet je opet koračao ka grmljavini topova, ka olovnim vremenima kada će ljudi padati “pobijeni kao muhe”.¹¹⁶ Biće iznevjerena jedna od najvećih poratnih nada tog doba da bi Prvi svjetski rat “iskonska katastrofa XX stoljeća” (Volfgang Momzen), mogao biti “rat koji će okončati ratove”.

Više historičara je ovaj rat proglasilo “evropskim građanskim ratom” (65 miliona mobiliziranih vojnika, 8,5 miliona palih u borbi, preko 21 milion ranjenih, 7,8 miliona ratnih zarobljenika i nestalih, preko 5 miliona stradalih civila u Evropi bez Rusije). Neki, kao Dan Diner, tvrde da bi bilo još preciznije nazvati ga “svjetskim građanskim ratom”. Ratom 1914., koji je „rezultat vrlo zbijenog niza događaja i odluka“, otpočela je duga epoha sukobljavanja i nasilja, koja je dovela do toga da je 1945. veliki dio Evrope ležao u ruševinama, a potom je još pola stoljeća proteklo u paralizi “hladnog rata”. To je, za neke historičare, doba neprekidne orgije *izama*: imperijalizam – nacionalizam – revanšizam – fašizam – nacionalizam – boljševizam – staljinizam. Masovno ubistvo miliona ljudi je – uz svu monstruoznost ovog zločina – imalo dodirnih tačaka sa Prvim svjetskim ratom, sa novom tehnologijom nasilja, od mitraljeza, mašinskih pušaka, preko oklopnih vozila do bojnih otrova. Ypres u Belgiji je stekao “neslavnu čast postati kumom bojnog otrova iperita” - i grobnica na hiljade vojnika na obje strane. Kaplar Adolf Hitler formirao se na takvim iskustvima “Velikog rata”.¹¹⁷ Katastrofa pokrenuta u ljeto 1914., piše Josef Kirchengast u novembru 2013. u bečkom “Der Standard-u”, okončala se tek u novembru 1989. padom Berlinskog zida. “Rat dug 75 godina” – najružasniji do tada, nemjerljiv po

¹¹⁶ A. Mitrović, *Umetnost u razdoblju svetskih ratova*, 165.

¹¹⁷ Američki historičar Timothy Snyder smatra da je okidač svjetskog rata bio koncept nacionalnih država forsiran na Balkanu. On je doveo do rastakanja multinacionalne Dunavske monarhije, a nakon 1918. saveznici su ovo “rješenje” primijenili na veliki dio ostatka Evrope. Princip prava na samoopredjeljenje naroda pokazao se, kao neodgovarajući instrument za rješavanje međunacionalnih konflikata. To će postati jasno već u slučaju mirovnih sporazuma sa Austrijom i Mađarskom. U slučaju Mađarske, koja je izgubila dvije trećine svoje nekadašnje teritorije i tri miliona Mađara, posljedice toga će ostati dugotrajne – nav. prema: *Otac i neke dobre dece*, Pešcanik.net, 4. decembar 2013., <http://pešcanik.net/2013/12/otac-i-neke-dobre-dece/>.

broju žrtava, a u pauzama vođen bez krvavih sukoba – značajno je oblikovao XX stoljeće. Ni sto godina od rata 1914.-1918. nije bilo dovoljno ozbiljnim historičarima da sve o njemu kažu. Procjenjuje se da je u svijetu objavljeno preko 25.000 knjiga o tom ratu. Svi oni koji posežu za historijskim temama, posebno iz XX stoljeća, upozorava dr. Đorđe Stanković, trebalo bi da znaju da “istraživanju nema kraja i da je to strašan teret za kritičku historijsku nauku, a kamoli medijsku interpretaciju. To je naučno prokletstvo – baviti se poslom čija priroda ne poznaje granice i definitivni kraj”.¹¹⁸ Opšte je pravilo da velike političke promjene, sa procesom prerade prošlosti i izmjene kolektivnog pamćenja, budu praćene promjenom ideoloških znamenja i političkih simbola. Na krupnim društvenim prekretnicama prerada prošlosti “izvor je legitimiteta novih društvenih snaga” (T. Kuljić). Činjenice su uvijek tu, i uvijek je sve sadržano u njima, ali su, napisano je odavno, svakom razdoblju potrebni drugačiji Grci, drugačiji srednji vijek i drugačija renesansa. Svako doba i dalje stvara ono što mu treba.

Rezime

U složenom sistemu kontroverzi, ključnih događaja, uzroka i posljedica Prvog svjetskog rata, naučne i nacionalne historijske perspektive i dalje se, uz uticaj aktuelnih političkih kretanja, znatno razlikuju. Sva odgovornost za izbijanje rata ne može se pripisati jednoj ličnosti ili zemlji. Treba uzeti u obzir čitav kontekst. Historija je sva u neslaganjima. I misli, kao i legende, doista imaju jednu zajedničku crtu – mogućnosti različitog “čitanja” nikada se ne iscrpljuju. Na historičarima je da i dalje kombiniraju multiperspektivne metode i mnogobrojne činjenice “poput slagalice” da bi dobili što sveobuhvatniju sliku događaja. “Veliki rat” je otpočeo kao suštinski evropski rat između saveza Francuske, V. Britanije i Rusije na jednoj i Centralnih sila na drugoj strani. Nijedna strana nije imala spremnu izlaznu strategiju. Svima će se obiti o glavu najarogantnija zabluda – opšte uvjerenje da će rat biti ograničen i kratkotrajan. Vjerovatno da niko od političkih i vojnih aktera iz te 1914. nije ni sanjao kakve će dalekosežne posljedice proizvesti njihove akcije i pobjedonosni trijumf teorije nasilja. Propaganda na svim stranama je proglasila ovaj sukob svjetskih razmjera ratom između kultura. Protivnici su prezirani kao varvari. Nasilje je, nakon demoniziranja, bilo normalizirano. U ljudskoj svijesti se ta borba za moć pretvarala u nešto egzistencijalno, što je nadilazilo politiku. Zato je ovaj sukob prerastao u sveopšti rat – rat sa maksimalnim ciljevima, totalnim sredstvima i sveopštom mobilizacijom. Princip prema kome je rat sredstvo promjene ostao je nepoljuljan i nakon mirovne konferencije u Versaju. Prvi svjetski rat ugradio je sebe u buduće sporove oko državnih granica i nacionalnih manjina. Za ovim ratom došlo je razdoblje golemih društvenih, privrednih i političkih nestabilnosti, nemira u sjeni prijetnji nasilja. Mada je Fukojama objavio, na kraju Hladnog rata, knjigu “Kraj

¹¹⁸ Đ. Stanković, *Mediji i kultura sećanja*, 273.

istorije”, svijet je dvije decenije kasnije još uvijek daleko od “harmonije koju je on predviđao, dok je u međuvremenu Robert Kejgen objavio knjigu *Povratak istorije i kraj snova*, gdje, polemizirajući sa Fukojaminim pristalicama teze o kraju historije, navodi da je moderni svijet zapravo mjesto gdje se politika, vođena na načelu moći, i u krajnjem slučaju rat ne mogu isključiti kao prevaziđeni koncepti, podsjećajući na činjenicu da su “tvrdoglave tradicije” nanovo u žiži pozornosti brojnih nacionalnih država.

Summary

In a complex system of controversies, key events, causes and consequences of World War I, scientific and national historic perspective is still with the impact of current political developments, vary considerably. The sole responsibility for the war can not be attributed to a single person or country. Take into account the entire context. History is all in disagreement. I thought, as well as legends, they do have one common trait - preferably of “reading” is never ending. For historians is to continue to combine multiperspectival methods and numerous facts “like a puzzle” to get as comprehensive a picture of the event. “The Great War” began as essentially European war between the alliance of France, Britain and Russia on one side and the Central Powers on the other side. Neither side had a ready exit strategy. Everyone will backfire most arrogant delusion - a general belief that the war will be limited and short-lived. Probably none of the political and military actors from that 1914 never dreamed what will produce far-reaching consequences of their actions and the victorious triumph of the theory of violence. Propaganda on all sides of this conflict was declared a world scale war between cultures. Opponents are despised as barbarians. Violence, after demonizing, was normalized. The human consciousness is the power struggle turned into something existential, which transcended politics. That is why this conflict escalated into an overriding war - war with maximum targets, with total assets and by general mobilization. The principle according to which war is a means of change remains unshaken even after the peace conference at Versailles. The First World War is installed themselves in future disputes over national boundaries and national minorities. In this war there was a period of great social, economic and political instability, unrest in the shadow of the threat of violence. Although the Fukojama released at the end of the Cold War, the book “The End of History”, the world’s two decades later, still far from the” harmony that he envisioned, while in the meantime Robert Kejgen published a book of history and back end of dreams, where, and argues with Fukojaminim supporters thesis about the end of history, says that the modern world is actually a place where politics, driven by the principle of power, and ultimately the war can not be excluded as outmoded concepts, recalling the fact that the “stubborn traditions” again in the focus of many nation-states.

PRILIKE U OBLASTI ZANATSTVA NA PODRUČJU TUZLANSKOG KRAJA U PERIODU 1945.-1953. GODINE

Abstrakt: *Zanatstvo je bilo preteča industrijskog razvoja u Bosni i Hercegovini poslije Drugog svjetskog rata. Ono je imalo veoma važnu ulogu u privrednom i društvenom razvoju Bosne i Hercegovine, pa tako i tuzlanskog kraja. To je posebno došlo do izražaja u prvim poslijeratnim godinama kada se nije moglo pristupiti obnovi industrijskih postrojenja. Tako je zanatstvo sa kućnom radinošću predstavljalo važan segment privrede, pa im je nova vlast posvećivala znatnu pažnju. Otvarane su muške i ženske stručne škole: u Tuzli, Brčkom i Bosanskom Šamcu. Formirana su zanatlijska udruženja u Tuzli (srez i grad), Gradačcu, Brčkom, Bijeljini, Zvorniku, Vlasenici i Srebrenici. Ova su udruženja bila vrlo aktivna i uz njih su osnovane komisije za polaganje pomoćničkih ispita naučnika (učenika).*

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, tuzlanski kraj, privreda, zanatstvo, zanatska udruženja, obnova, izgradnja.*

THE STATE OF TRADES AND CRAFTS IN TUZLA BETWEEN 1945. AND 1953.

Abstract: *Trades and crafts were the forerunner of industrial development in Bosnia and Herzegovina after the Second World War. It had a very important role in economic and social development of Bosnia and Herzegovina, including the region of Tuzla. This is particularly evident in the early postwar years when it was not possible to renew the industrial plants. That's a hard worker trades with home constituted an important segment of the economy and their new government was dedicated considerable attention. Opened the men's and women's vocational schools in Tuzla, Brcko and Bosanski Samac. Formed by the Arts and Crafts Association in Tuzla (county of the city), Gradačac, Brcko, Bijeljina, Zvornik, Vlasenica and Srebrenica. These associations were very active and with Whoa there are reasonable Commission's examination of scholars (students).*

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, Tuzla region, economy, trades, trades associations, renovation, construction.*

Uvod

Drugi svjetski rat završen je pobjedom snaga Antihitlerovske koalicije u čijem sastavu je bio i Narodnooslobodilački pokret Jugoslavije, koji je bio najrazvijeniji na području Bosne i Hercegovine. Odlukama trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a dovršena je izgradnja sistema vlasti federalne Bosne i Hercegovine. ZAVNOBiH je prerastao u Narodnu skupštinu Bosne i Hercegovine, a istovremeno Zakonom o Narodnoj vladi formirana je Narodna vlada Bosne i Hercegovine. Tako je 25. aprila 1945. godine Bosna i Hercegovina dobila svoju Narodnu vladu, prvi puta poslije novembra 1918. godine. Ustavom od 31. decembra 1946. godine Bosna i Hercegovina je kao “narodna država republikanskog oblika” dobila svoju unutarnju organizaciju, u skladu sa svojim tadašnjim ekonomskim ustrojstvom, socijalnim i političkim stanjem i odnosima. Bosna i Hercegovina je bila jedna od šest federalnih jedinica jugoslavenske države i raspolagala je onim suverenim pravima koja nisu prenesena na Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju (FNRJ). Početnu obnovu ratom opustošene zemlje iznijela je omladina svojim dobrovoljnim radnim akcijama. U rekordnom vremenu 1946. godine (za svega tri mjeseca) omladina je izgradila prugu Brčko - Banovići dužine 92 kilometra. Veliki uspjeh postignut je 1947. godine, kada je za svega šest mjeseci, izgrađena željeznička pruga Šamac-Sarajevo, u dužini od 242 kilometra, te 1951. godine kada je izgrađena pruga Doboj-Banja Luka. Godine 1947. usvojen je prvi petogodišnji plan sa osnovnim ciljem industrijalizacije i elektrifikacije zemlje. Zastoj u sprovođenju prvog petogodišnjeg plana uslijedio je povlačenjem svih kredita i isporuka iz zemalja takozvane narodne demokratije nakon objavljivanja Rezolucije Informbiroa o stanju u Komunističkoj partiji Jugoslavije (KPJ), kojom je oštro napadnuto cjelokupno državno i partijsko rukovodstvo, pod izgovorom da vodi antisovjetsku politiku i da skreće sa puta izgradnje socijalizma. Osnovnim zakonom o upravljanju državnim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, kojega je usvojila Skupština FNRJ 27. juna 1950. godine, uveden je sistem radničkog samoupravljanja, koji je Zakonom iz 1953. godine uveden i u društvenu sferu rada. Sistem je od početka bio birokratiziran i u biti je predstavljao puku transmisiju partijske države, koja je putem partijskih komiteta sve nadzirala i držala u svojim rukama.

Miting u Tuzli povodom proglašenja FNRJ

Oslobođenje zemlje i proglašenje Federativne Narodne Republike Jugoslavije, građani Tuzle su “oduševljeno pozdravili”. Tim povodom u Tuzli je održan miting 30. novembra 1945. godine na kojem je prisustvovalo oko 6.000 građana.

(...) Tek kad se na balkonu pojavio predsjednik Gradskog narodnog odbora drug Ferhat Azabagić, koji je otvorio miting, sve se utišalo. Pozdravljajući čestitajući građanima i vojsci ovaj veliki dan, drug Azabagić je rekao: Današnjim danom

*završava jedno poglavlje naše istorije, poglavlje teško ali slavno, poglavlje koje se završava sa našom velikom pobjedom – rađanjem Republike Jugoslavije. U ime Gradskog narodnog odbora čestitam ovaj veliki dan svim građanima Tuzle, omladini i našoj Armiji. Želim da od danas svi, još više upregnemo svoje snage i krupnijim koracima krenemo ka boljem životu.(...).*¹

Na mitingu su još govorili major Asim Hodžić, komesar 27. divizije NOVJ, Stevo Popović, član Okružnog odbora Narodnog fronta i major Dušan Vujaković, komesar brigade Narodne odbrane. Poslije mitinga u velikoj povorci narod je manifestovao kroz grad, a nakon toga, u samom centru grada otpočelo je narodno veselje koje je trajalo do kasno u noć.

Pored konstituiranja nove vlasti u gradu, posebna pažnja se u ovim danima poklanjala pitanju obnove privrednog života i prosvjete, prije svega, obnovi i razvoju školstva. Ubrzo poslije oslobođenja u gradu je otvoreno nekoliko osnovnih škola. Prva osnovna škola (Srpska varoš) otvorena je u oktobru 1944. godine, a Druga na Pazaru, mjesec dana kasnije. Do kraja ove godine otvorena je i Treća osnovna škola u Kreki. Za ove tri škole karakteristično je da je u njima bilo znatno više učenika nego u prethodnom predratnom i ratnom periodu. Uzrok ovoj pojavi nalazi se u poremećajima koji su nastali u redovnom školovanju učenika u toku okupacije. Nove vlasti organizirale su popravku školskih objekata u Tuzli. Tako su ubrzanim tempom tekli radovi na zgradi Gimnazije u mjesecu martu 1945. godine. Osim popravke, vršena je i nabavka inventara, a prije svega, školskih klupa.² Nakon što je popravljena školska zgrada izvršeno je svečano otvaranje Gimnazije u Tuzli, dana 24. aprila 1945. godine. Bio je to jedan od najvećih kulturnih događaja u Tuzli, poslije oslobođenja. Gimnazija u Tuzli bila je druga realna gimnazija u Bosni i Hercegovini.³

Prilike u oblasti zanatstva

Preteča industrijskog razvoja u Bosni i Hercegovini poslije Drugog svjetskog rata bilo je zanatstvo. Ono je imalo veoma važnu ulogu u privrednom i društvenom razvoju Bosne i Hercegovine pa tako i tuzlanskog kraja. To je posebno došlo do izražaja u prvim poslijeratnim godinama kada se nije moglo pristupiti obnovi industrijskih postrojenja. Tako je zanatstvo sa kućnom radinošću predstavljalo važan segment privrede pa im je nova vlast posvećivala znatnu pažnju.

S tim u vezi, na području sjeveroistočne Bosne i Tuzlanskog okruga, otvarane su muške i ženske stručne škole: u Tuzli, Brčkom i Bosanskom Šamcu. Formirana su

1 “Tuzla je oduševljeno pozdravila deklaraciju o proglašenju naše zemlje Narodnom Republikom”, *Front slobode*, br. 41, godina III, Tuzla, 1. decembar 1945., str. 2.

2 “Gimnazija se popravlja”, *Front slobode*, broj 17, godina III, Tuzla, 25. marta 1945., str. 6.

3 “Svečano otvaranje tuzlanske gimnazije”, *Front slobode*, broj 23, godina III, Tuzla, 1. maja 1945., str. 8.

zanatlijska udruženja u Tuzli (srez i grad), Gradačcu, Brčkom, Bijeljini, Zvorniku, Vlasenici i Srebrenici.⁴ Ova su udruženja bila vrlo aktivna i uz njih su osnovane komisije za polaganje pomoćničkih ispita naučnika (učenika). Odjeljenje za industriju Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Tuzla (OKNOT-a) je ispitalo mogućnost podizanja „manjih industrijskih preduzeća”.⁵ Tako je tokom 1945. godine osnovano nekoliko „zadružnih” (državnih) radionica, s ciljem unapređenja zanatstva na području tuzlanskog kraja. Zadružne radionice osnovane su u Tuzli, Brčkom, Bijeljini, Bosanskom Šamcu, Gradačcu i Lukavcu. Zanatske radionice bile su u nadležnosti, gradskog, sreskog (kotarskog) ili okružnog narodnooslobodilačkog odbora. U Tuzli su 1945. godine djelovale obućarska, krojačka i stolarska radionica, u Brčkom stolarska, u Bijeljini obućarsko-opančarska, krojačka i bravarsko-mehaničarska, u Bosanskom Šamcu obućarska i krojačka, u Lukavcu dvije obućarske i u Gradačcu jedna obućarska.⁶

Sve zanatske radionice na području tuzlanskog kraja susretale su se velikim problemima. Prije svega treba istaći činjenicu, da je nabavka sirovina predstavljala veliku teškoću i problem. Osim toga, veliki problem je bio i nedostatak obrtnog kapitala. Postojali su i drugi problemi.

Nakon oslobođenja zemlje, trgovina i snabdijevanje stanovništva na području tuzlanskog kraja odvijalo se u veoma teškim uslovima. Naime, i suša i grad su pogodili ovaj kraj 1945. godine. Glavni problem je bio kako prehraniti stanovništvo i spriječiti pojavu gladi. Hrana je dostavljana od Ministarstva trgovine i snabdijevanja preko Doboja i Loznice. Najveće smetnje predstavljalo je pitanje transporta. Trgovina nije zaživjela, jer su stare zalihe skoro iscrpljene, a mogućnost nabavke novih svedene na najmanju mjeru. Banke nisu poslovale. Nabavno-prodajni uredi su bili u fazi nastanka, a cijene tek uspostavljene. Nakon toga, pristupilo se njihovom maksimiranju i zamjeni novca, što je prouzrokovalo manjak i nestašicu artikala na tržištu. Izvršena je kontrola cijena. Nova vlast je preduzela niz akcija za popis i otkup viškova žita, ali je naišla na prepreke zbog djelovanja špekulanata. Osnovane su otkupno-prodajne stanice koje nisu pokazale dovoljno inicijative, niti su im sreski odbori pružili potrebnu pomoć. Za posljednja tri mjeseca 1945. godine, po planu direkcije za ishranu, Tuzlanski okrug je trebao dobiti 1.200 vagona, a uvezeno je svega 200 vagona.⁷

U snabdijevanju stanovništva tuzlanskog kraja sjemenskim materijalom, hranom, odjećom i obućom tokom 1945. godine pomagala je vojska, tj. Dvadeset i sedma divizija i komanda tuzlanskog područja. Najveći problem u snabdijevanju predstavljao je saobraćaj i nedostatak prijevoznih sredstava. Pošto je postojala

4 Arhiv Tuzlanskog kanona (dalje: A TK), *fond Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Tuzla* (dalje: OKNOT), K-1, fasc. 1, dok. br. 141/4, *Mjesečni izvještaj OKNOT-a za decembar 1945.*, Tuzla, 5.1.1946. godine.

5 Isto.

6 A TK, OKNOT, *Izvršnog odbora u vremenskom razdoblju od 28.12.1945. do 27.4.1946. godine*, štampa Okružne narodne štamparije, Tuzla, 1946., str. 13.

7 A TK, OKNOT, K-1, fasc. 2, dok. br. 239/9, *Izvršnog odbora OKNOT-a za treće redovno zasjedanje*, Tuzla, 28.12.1945.

samo jedna željeznička pruga prema Doboju, to je Tuzla bila upućena uglavnom na drumski saobraćaj, a prevoz se vršio kamionima. Putevi su bili u lošem stanju, što je otežavalo dostavu hrane, soli, voća, sjemena pšenice, tekstilne robe, itd. Za opravku puteva bio je određen kredit od 130.000 dinara, a izrađen je i elaborat.⁸

Privredni odsjek Okružne uprave narodnih dobara (OUND) Tuzlanskog okruga je upravljao pokretnom imovinom, trgovačkim radnjama i zanatskim preduzećima. U septembru 1945. godine predata je sva trgovačka roba Zemaljskom trgovačkom preduzeću za Bosnu i Hercegovinu. Nešto robe predato je radničkim i nabavljачkim zadrugama i privatnim licima. Po odobrenju Zemaljske uprave narodnih dobara (ZUND-a) BiH, preko OUND-a je naređeno svim SUND-ima (sreska uprava narodnih dobara) da rasprodaju cjelokupnu pokretnu imovinu koja nije imala privrednu vrijednost. Istog mjeseca su konfiskovane dvije radnje, roba prodana, a iste ukinute.

Tuzlanski okrug je imao mogućnosti da iskorištava lokalne izvore za snabdijevanje i „kontrahiranje” (sakupljanje). OKNOT je planirao da u 1947. godini svoja poljoprivredna dobra u Malinama i Ceriku kod Brčkog (na pruži) osposobi za snabdijevanje mlijekom i mliječnim prerađevinama. U Malinama kod Živinica je sakupljeno povrće sa 200 dunuma površine za Titove rudnike. „*Bosnaplod*” je sakupio 500 vagona ranog povrća (osim krompira). Uslovi su bili dobri, jer je cjelokupna površina za povrtlarstvo u Tuzlanskom okrugu obuhvatala oko 6.500 ha.⁹

U investicionom planu za 1947. godinu predviđeno je podizanje tvornice voćnih sokova u Vlasenici. Time bi se stvorili uslovi za racionalno iskorištavanje voća. Tuzlanski kraj je obilovao raznim vrstama divljeg voća, pa su zadruge mogle preuzeti na sebe poslove oko otkupa, a od njih da preuzimaju proizvodna i trgovačka preduzeća („*Bosnaplod*”, i dr.) u svrhu prerade i plasmana.

Transport robe je predstavljao veliki problem na području Tuzlanskog okruga kao i poslovi oko utovara i istovara. Naime, dešavalo se da roba dugo čeka na otpremanje u srezove, usljed nedostatka prijevoznih sredstava. Bilo je slučajeva da kamioni prevoze manju količinu robe od svog kapaciteta. Na drugoj strani, manje pošiljke su danima morale čekati da se skupi više robe, pa da se može prebaciti. Zato je OKNOT preduzeo mjere u uspostavljanju koordinacije između preduzeća OAT-a prilikom transporta robe.

Velika porušenost u Tuzlanskom okrugu zahtijevala je, poslije oslobođenja, što bržu obnovu porušenih naselja kako bi se svakome, kome je to bilo potrebno, izgradio krov nad glavom. U tom pogledu u 1946. godini narodne vlasti i „masovne organizacije” ulagale su velike napore na obnovi i izgradnji porušenih naselja pa su postignuti dobri rezultati. Podignuta je 8.121 nova stanbena zgrada, a vrijednost obavljenih radova iznosila 77.000.000 dinara od čega je narod svojom dobrovoljnom

8 „Obnova i izgradnja u okrugu tuzlanskom”, *Oslobođenje*, god. III, br. 90, Sarajevo, 14.10.1945., str. 8.

9 Arhiv Bosne i Hercegovine u Sarajevu (dalje: A BiH), fond Ministarstva trgovine i snabdijevanja Narodne Republike Bosne i Hercegovine (dalje: MINTIS NR BiH), dok. br. 174/1947, *Konferencija koju je održala Komisija Ministarstva trgovine i snabdijevanja u OKNOT-u*, 11.5.1947.

radnom snagom i davanjem građevinskog materijala obavio radove u vrijednosti od preko 63.000.000 dinara.

„Radovi na izgradnji i obnovi porušenih naselja u tuzlanskom okrugu završit će se u toku ove godine (1947., op. a), tako da će se izgraditi i posljednja ratom porušena kuća. U tu svrhu osiguran je kredit, te se po svim srezovima tuzlanskog okruga pristupilo izvođenju ovih zamašnih građevinskih radova. U Milićima, kod Vlasenice obnavlja se pilana za rezanje daske i ostale građe, dok se u više srezova u okrugu pristupilo pečenju cigle. Uz vrlo male izdatke i kredite za obnovu porušenih naselja u vlaseničkim šumama nasječeeno je i preveženo do pilane 500 kubika trupaca u kojim su radovima uzele velikog učešća masovne organizacije vleseničkog sreza. Najveća porušenost je u vleseničkom, zvrničkom, kladanjskom i srebreničkom srezu. Da bi se završilo sa konačnom izgradnjom i obnovom naselja potrebno je da se u okrugu izgradi preko 5. 000 kuća. Do sada je izgradnja i obnova porušenih naselja uveliko otpočela u vlaseničkom i loparskom srezu čije izvođenja aktivno potpomažu sve antifašističke organizacije.”¹⁰

U Tuzli su 1945. godini postojali mnogobrojni zanati: kolarski, kovački, pekarski, brijački, slastičarski, obučarski, limarski, abadžijski, vulkanizerski, sahačijski, terzijski, stolarski, puškarski, sedlarski, kujundžijski, opančarski, kazandžijski, tašnarski, vodoinstalaterski, i dr.

Pod upravom OUND-a bile su tri zanatske radnje u sjeveroistočnoj Bosni: jedna radionica soda-vode, jedna obučarska radionica i jedna stolarska, tišlerska.¹¹ Prva je bila izdata pod mjesečni najam kao i treća (stolarska, tišlerska), a druga (obučarska) je prodana.

Za razliku od vremena prije Drugog svjetskog rata kada je bio raširen privatni sektor, „nova vlast” je nakon oslobođenja zemlje forsirala državni i zadružni sektor. Tako se privatni sektor susreo sa mnogobrojnim problemima.

Na području Gradskog narodnog odbora Bijeljina postojale su 32 vrste raznih privatnih zanatskih radnji, dok je njihov broj prije rata bio daleko veći. Poslije rata došlo je do formiranja državnih i zadružnih zanatskih radionica nauštrb privatnih, pa su potpuno zapušteni sljedeći zanati: mesarski, tapetarski, jorgandžijski, brusački, tkački, mlinarski, buregdžijski, zlatarski. Jedan dio ovih zanata prešao je u državni i zadružni sektor. Da bi se ponovo oživjeli trebalo je obezbijediti nabavku materijala i sirovina kao što su: koža, rezana građa, ekseri, razne boje, itd. Trebalo je forsirati uključivanje učenika u proizvodnju, jer bez njihove obuke postojala je opasnost da ovi zanati izumru. Stanje zanatstva u Bijeljinskom srezu 1947. godine bilo je sljedeće: ”stolari sa ukupnim brojem radionica 18, mehaničari (1), bravari (6), kovači (56), kolari (21), limari (5), zidari (dunđeri) (8), građevinari (1), soboslikari (3), kamenoresci i firmopisci (1)”.¹² Na teritoriji ovog sreza su tokom 1952. godine

10 “Na području tuzlanskog okruga u 1947. godini izgradiće se i posljednja ratom porušena kuća”, *Front slobode*, br. 114, godina V, Tuzla, 27. april 1947., str. 2.

11 A BiH, ZUND BiH, dok. br. 11.432/1945, *Izveštaj o radu Okružne uprave narodnih dobara za tuzlanski okrug upućen Zemaljskoj upravi narodnih dobara BiH*, Tuzla, 2.10.1945.

12 ATK, OKNOT, K-45, fasc. 1, dok. br. 6172/15, *Spisak zanatlijskih radionica u srezu bijeljinskom*, Bijeljina, 2.5.1947.

zabilježeni ovi zanati: dunderi, bojadžije, pekari, šnajderi, kovači, zidari, i dr.,¹³ a u 1953. godini: bravari, mehaničari, limari, krpadžije, kazandžije, krečari, crepari i ciglari, vodeničari (Glavičice, Ugljevik, Vršani, Bogutovo Selo), i dr.¹⁴

Šesnaest privatnih zanatskih radnji djelovalo je na prostoru Dervente. Ovdje su bili zapušteni mnogi zanati, kao što su obučarski, strojobravarski, pekarski, tesarski, poslastičarski, elektroinstalaterski, i dr., a nedostatak alata i materijala bile su glavne kočnice daljeg razvoja.

Na području Brčkog, nakon Drugog svjetskog rata, bili su zastupljeni mnogobrojni zanati: kolari, obučari, zidari, stolari, lončari, dunderi, putujuće kalajdžije, i dr.¹⁵

Na inicijativu narodnih vlasti osnovana je u Brčkom radničko-obučarska zadruga koja je otpočela sa radom početkom 1946. godine. Zadruga je brojala 52 člana i njom su bili obuhvaćeni svi, izuzev malog dijela obučara (7) u Brčkom. Osnivanjem ove zadruge svaki zadrugar je položio ulog od 500 dinara, i unio alat sa kojim je raspolagao. Osim zadrugara u zadruzi je radilo i 9 naučnika (učenika) kojima je poklanjana naročita pažnja za njihovo što bolje osposobljavanje u radu. U svojim zadacima, pored nabavke alata i izrade obuće, zadruga se pri svom osnivanju obavezala da obrazuje tečajeve radi stručnog i opšteg obrazovanja svojih članova i jačanja zanatske privrede.

Odmah po osnivanju zadruge a posredstvom narodnih vlasti dodijeljen joj je kredit od Sreskog zadrugnog saveza „Majeveca“ tako da je mogla na vrijeme nabaviti potreban materijal i otpočeti sa radom. Samo do prvomajskog takmičenja izrađeno je: 1.808 pari cipela, 2.611 pari opanaka, 670 pari poludonova, 27 pari čizama, kao i opravljeno 4.264 para obuće. Plan postavljen u prvomajskom takmičenju ova zadruga je u potpunosti ispunila i pored toga što materijala nije bilo. Obavezu koju je dala za izgradnju „Omladinske pruge Brčko-Banovići“ na 312 dana, također je u cjelosti izvršena. Zadruga je osnovala i svoje filijale u Gornjem Rahiću, Brezovu Polju i Koraju u kojima je uposleno 32 obučarska radnika.¹⁶

U Doboju je postojalo je 17 vrsta privatnih zanata. Za vrijeme rata znatno se smanjio broj obučara i krojača. Specifični zanati za ovaj kraj su bili: bačvarski, lončarski, kazandžijski i bižuterijski (igračke od gipsa).

Na prostoru SNO-a Maglaj zanatstvo je bilo znatno rasprostranjenije prije Drugog svjetskog rata nego nakon oslobođenja. Veći broj zanatlija je napustio svoje zanate i uključio se u državna privredna preduzeća i razne državne institucije. Tako se njihov broj smanjio za 50% u odnosu na period prije rata.¹⁷ Majstori uglavnom

13 A TK, Sreska zanatska komora Bijeljina (u daljem tekstu: SZK BI), knjiga 2, *Evidencija samostalnih zanatlija sa područja Bijeljine (sa podatkom otvaranja, ustrojena 1952. godine)*.

14 A TK, SZK BI, knjiga 3.

15 A TK, Udruženje zanatlija Brčko (od 1927. do 1945.), knjiga 5, *Registar privatnih zanatskih radnji*, nedatirano.

16 “Radničko obučarska zadruga u Brčkom”, *Front Slobode*, Tuzla 2. juna 1946. godine, broj 67, Godina IV, str. 4.

17 A TK, OBNOT, ef, K-140, dok. br. 10123/3, *Izveštaj Planske komisije Izvršnog odbora SNO-a Maglaj o unapređenju zanatstva upućen Planskoj komisiji OBNOT-a*, Maglaj, 2.8.1949.

nisu primali učenike tako da ovu privrednu djelatnost nije imao ko nastaviti (obučari, brijači, krojači, limari i kovači).

Prije Drugog svjetskog rata u Tuzli je bilo 60 vrsta privatnih zanata, a 1949. godine 37. Cijene njihovih proizvoda bile su izuzetno niske te se zbog toga nisu mogli razvijati.

Godine 1944. na inicijativu Ekonomskog odsjeka štaba 3. korpusa osnovana je vojno-stolarska radionica u Tuzli. Pokušaj da se od nje stvori stolarska zadruga nije uspio. U aprilu 1946. formirana je *Okružna stolarska radionica* koja je imala veliki doprinos u obradi drvne građe za obnovu popaljenih i porušenih sela u sjeveroistočnoj Bosni. Radionica je 1948. godine udarila temelje za osnivanje preduzeća „*Partizan*“.

OKNOT je tražio kredite za preduzeća i radionice i to „za štampariju i stolarske radionice u Brčkom i Tuzli kredit od 1.400.000 dinara, a za radionice GNO-a Bijeljina 800.000 dinara”.¹⁸

GNO Tuzla formirao je svoju obučarsku radionicu prvog marta 1946. godine u kojoj je bilo zaposleno 95 stručnih radnika. Uviđajući potrebu da se u samom gradu oformi jedna takva zanatska radionica koja neće obavljati samo ručne poslove, Odbor je donio zaključak da se što prije pristupi nabavci strojeva za izradu obuće u većim količinama, zbog toga što je tuzlanski bazen pretežno radnički kraj u kome je zaposleno preko 10.000 radnika. Zaključeno je da se u tu svrhu investira iznos od 1.000.000 dinara.¹⁹

Iz ovog kredita bilo je potrebno nabaviti strojeve, dovoz i montiranje istih i snositi troškove školovanja stručnog kadra u drugim tvornicama obuće u FNRJ. Tako je u državno preduzeće „*Bata*” u Borovu GNO Tuzla poslao pet svojih stručnih radnika radi obuke i usavršavanja za rukovanje strojevima, a onda se planiralo upućivanje i druge ekipe. Također je usvojen zaključak o podizanju nove moderne zgrade za obučarsku radionicu, a gradnja bi trajala od 1.4. do 30.10.1947. godine. Investicija je iznosila 6.000.000 dinara za nabavku potrebnog građevinskog materijala i za trebovanje alata 75.000 dinara. Naime, postojeća obučarska radionica nije imala odgovarajuće kalupe za izradu i popravku cipela, šivaće mašine za krojenje i šivanje, itd.²⁰

Mehanička radionica koja je vremenom prerasla u Tvornicu transportnih uređaja (TTU) osnovana je u novembru 1936. godine. Njeni radnici su nakon konačnog oslobođenja Tuzle (17.9.1944.) započeli sa obnovom parnih kotlova, turbina i generatora u električnoj centrali u Kreki. Pošto u gradu Tuzli nije postojala nijedna moderna kovačko-kolarska radionica koja bi mogla zadovoljiti potrebe GNO-a Tuzla, privatnih lica i ostalih ustanova, Odbor je donio odluku da se čim prije to učini. Predložena investicija je iznosila 100.000 dinara za kompletan kovački i

18 A TK, OKNOT, *Izveštaj o radu Izvršnog odbora u vremenskom razdoblju od 28.12.1945. do 27.4.1946. godine, štampa Okružne narodne štamparije*, Tuzla, 1946., str. 13.

19 A TK, OKNOT, K-79, fasc. 1, dok. br. 12085/17, *Obrazloženje investicija Gradskog narodnog odbora Tuzla za obučarsku radionu*, nedatirano.

20 Isto, dok. br. 12085/17-18.

kolarski alat. Formiranje ovog preduzeća planirano je u periodu od 1.1. do 1.4.1947. godine, a razlog je veliki interes stanovništva za takvim objektom.²¹

S obzirom na intenzivnu građevinsku djelatnost u 1947. godini, a prema očekivanjima i u narednom periodu, Gradski Izvršni odbor je donio zaključak da se u što kraćem roku, a najkasnije do 1.3.1947. formira limarska radionica. Investicija je iznosila 500.000 dinara u svrhu nabavke potrebnog alata i strojeva.²² Ovo će se preduzeće baviti ne samo proizvodnjom potrebnog materijala za građevinske radove, već i izradom seoskih limenih peći, cijevi, kanti za vodu i drugog limarskog pribora.

Na prostoru Tuzlanskog okruga nalazilo se 8 državnih stolarskih radionica od kojih su dvije bile samostalne (u Tuzli i Derventi), a ostalih 6 (u Vlasenici, Brčkom, Gračanici, Modriči, Bosankom Šamcu i Doboju) u okviru drugih preduzeća SNO-a kao sreskih privrednih preduzeća, šumsko-industrijskih preduzeća, itd. Pomenute radionice stolarije su imale proizvodni zadatak da izrade 6.450 komada tipskih prozora i 5.070 vrata.²³ Osim ovih, planom je obuhvaćeno 19 privatnih i jedna zadružna stolarska radionica. Plan je sačinjen od strane Zemaljske planske komisije.

U prvom polugodištu 1947. godine urađeno je 599 prozora i 234 komada vrata, što čini 39% za prozore i 18% za vrata, a na godišnjem nivou 9% za prozore i 5% za vrata.²⁴ Uzrok neizvršenja zadatka je nedostatak suhe daske, pa su radionice radile sa manjim kapacitetom.

Na području Tuzlanskog okruga postojale su dvije obučarske radionice državnog sektora u Tuzli i Derventi od kojih je ova posljednja posjedovala mašine. Radionice su dobile proizvodni zadatak od Ministarstva industrije NR BiH preko industrijskog odjeljenja ONO-a koje ih snabdijeva. Nisu mogle ispuniti zadatak zbog pomanjkanja materijala.

Gradska obučarska radionica u Tuzli je prema planu u 1947. godini trebala izraditi 10.000 pari cipela za potrebe stanovništva. Međutim, izrađeno je 12.877 pari cipela i izvršeno 22.000 raznih popravki. Obučarska radionica GNO-a Tuzla brojala je 70 kvalifikovanih radnika i 21 učenika u privredi.²⁵ Sindikat i uprava preduzeća su bili čvrsto povezani. Osnovan je kurs za krojenje i kurs osnovnog znanja.

Godine 1947. osnovano je preduzeće za remont. U početku je to bila mala i slabo opremljena radionica. Zahvaljujući povećanju broja vozila drumskog saobraćaja širile su se i mogućnosti razvoja ove radionice.

21 A TK, OKNOT, K-79, fasc. 1, dok. br. 12085/19, *Obrazloženje investicija Gradskog narodnog odbora Tuzla za kovačko-kolarsku radionu*, nedatirano.

22 A TK, OKNOT, K-79, fasc. 1, dok. br. 12085/20, *Obrazloženje investicija Gradskog narodnog odbora Tuzla za kovačko-kolarsku radionu*, nedatirano.

23 A TK, OKNOT, K-79, fasc.2, dok. br. 12175/5, *Planska komisija OKNOT-a – Analiza plana proizvodnje*, nedatirano.

24 Isto.

25 „Gradska obučarska radiona u Tuzli postigla je dobre rezultate u 1947. godini“, *Front slobode*, god. VII, br. 151, Tuzla, 1. 2. 1948., str. 2.

U Tuzli je radila Zanatska škola sa praktičnom obukom za školovanje radničke omladine. Aprila 1945. godine otvorena je Šegrtska škola u kojoj su pored općih uvedeni i stručni predmeti. Školske 1948/49. godine odvojila se od Industrijske škole i imala velike poteškoće zbog nedostatka školskog prostora. Nastava se izvodila pri osnovnoj školi u Srpskoj varoši, a škola je imala 7 odjeljenja sa 148 učenika.²⁶

Godine 1946. u Državnoj muškoj zanatskoj školi u Tuzli otvoren je odsjek elektromehanike, a 1947. godine tokarski, automehaničarski i odsjek precizne mehanike. Na taj način stvoreni su uslovi za pretvaranje Državne muške zanatske škole u Državnu industrijsku školu za preradu i obradu metala (septembar 1947. godine).²⁷

Na području Gradskog narodnog odbora Tuzla od kraja rata do kraja avgusta 1949. godine djelovale su 142 zanatske radnje: 2 abadžijske, 1 automehaničarska, 3 bravarske, 2 brijačke, 2 dimnjačarske, 3 elektroinstalaterske, 3 fotografske, 2 firmopisca, 2 vodoinstalatera, 8 kovačkih, 1 kalajdžijska, 1 kalupdžija fesova, 4 kazandžijske, 3 kujundžijske, 4 kolarske, 14 krojačkih, 1 krojačka (ženska), 4 lončarske, 4 limarske, 2 precizna mehaničara, 1 modiskinja, 1 nožarska, 1 nanuladžija, 1 ostračka, 19 obućarskih, 5 opančarskih, 5 pekarskih, 1 remenarska, 3 soboslikarske, 8 stolarskih, 3 urarske, 1 staklorezačka, 2 šamidžijske, 3 terzijske, 1 tapetarska i 1 vulkanizerska.²⁸

I male sredine na području tuzlanskog kraja imale su zanatske radnje. Takav slučaj je i sa naseljem Koraj. Tu je djelovala Sreska obućarska zadruga koja je bila u vlasništvu SNO-a Lopare i imala je lokalni značaj. U preduzeću se radilo po normi i učinku, a postizani su zapaženi rezultati u radu.

Na području sreza Lopare nije djelovalo udruženje zanatlija. Stanje zanatstva do kraja jula 1949. godine izgledalo je ovako: državni sektor (1 stolarska, 1 limarska i 1 kolarska radionica) i zadružni sektor (3 kovačke, 1 kolarska, 1 krojačka, 1 obućarska i 2 brijačke radionice). Kolarska i limarska radionica kod državnog sektora bile su u sastavu Sreskog građevinskog preduzeća. Do rata su navedene radionice bile isključivo privatne. Veći broj vlasnika radionica i njihovog osoblja su poslije rata zaposleni kao kvalifikovani radnici u državnim i zadružnim radionicama. Jedan dio njih (opančara, pekara i abadžija) napustio je svoj poziv i posvetio se drugim profesijama. Razlozi su što opančari i pekari nisu imali dovoljno materijala, a abadžije zbog smanjenja potražnje njihovih proizvoda i nestašice materijala. Međutim, kod lokalnog stanovništva se osjećala velika potreba za opancima, naročito opanaka šiskara koji su se smatrali narodnom nošnjom.²⁹

26 *Osamdeset godina rada Zanatske škole Tuzla 1908. – 1988. (Škola sa praktičnom obukom i za učenike u privredi)*, RO TŠC, OOUR Škola s praktičnom obukom i za učenike u privredi Tuzla, Tuzla, 1988., str. 77.

27 Senaid Hadžić, *Sjeveroistočna Bosna u historijskim izvorima 1945.-1952.* (neobjavljen magistarski rad), Tuzla, 2004., str. 29.

28 A TK, OBNOT, ef, K-143, dok. br. 10329/36, *Izveštaj Planske komisije Gradskog narodnog odbora Tuzla o unapređenju zanatstva upućen Planskoj komisiji OBNOT-a*, Tuzla, 22.8.1949.

29 A TK, OBNOT, ef, K-143, dok. br. 10329/50, *Izveštaj Planske komisije SNO-a Lopare o unapređenju zanatstva upućen Planskoj komisiji OBNOT-a*, Lopare, 29.7.1949.

U Sreskom narodnom odboru Bosanski Brod, od oslobođenja do prve polovine avgusta 1949. godine djelovala su: 3 stolarska, 3 krojačka, 4 kovačka, 3 kolarska, 6 obućarskih, 6 brijačkih, 2 bravarska, 2 limarska i 2 urarska obrtnika (ukupno 31).³⁰

Na području SNO-a Bosanski Šamac određene vrste zanata su brojčano opale od oslobođenja do kraja jula 1949. godine. To se desilo zbog stradanja zanatlija od strane okupatora, kao i u NOB-u, a nisu ostavili nasljednike. Pekarski i voskarski zanati su bili ekonomski nerentabilni. Jedan dio zanatlija prešao je u državnu službu ili je biran od naroda na političke pozicije pa je tako započeo politički rad. Nedostatak materijala, alata i siromaštvo su sprečavali zanatlije da vrše obuku učenika i tako nastave tradiciju zanatstva. Sreska planska komisija je u 1950. godini predviđjela izgradnju doma, tj. internata kombinovanog sa školom za učenike u privredi, te razne radionice po vrstama zanata kako bi se učenici stručno uzdizali i u duhu socijalizma.³¹

Na prostoru Tuzlanske oblasti evidentirana su 1949. godine sljedeća zanatska preduzeća:³²

1. SNO Odžak: Sreska stolarska radionica Odžak; prerada drveta; osnovano 26.6.1948., Sreska metalna radionica Odžak; prerada metala; osnovana 19.6.1949., Obućarska radionica Odžak; prerada kože; osnovana 28.6.1948.
2. SNO Derventa: Državna obućarska radionica GNO Derventa; izrada obuće od kože; osnovano 10.9.1946., Državna stolarska radionica GNO Derventa; proizvodnja građevinske stolarije, kućnog namještaja, i dr.; osnovano 31.10.1946., Zanatsko-krojačka zadruga s.o.j.; prerada tekstila; osnovano 15.7.1947., Četkarska radionica - udruženje slijepih Jugoslavije; izrada četki i kistova; osnovano 15.5.1949.
3. SNO Bosanski Šamac: Sreska metalna radionica Bosanski Šamac; obrada metala; osnovano 8.2.1947., Obućarska radionica Bosanski Šamac; izrada obuće od gume i kože; osnovano 15.4.1947., Abadžijska radionica Bosanski Šamac; izrada predmeta narodne nošnje; osnovano 22.7.1948., Krojačka zadruga Orašje; prerada tekstila; osnovano 2.6.1947., Krojačka zadruga Bosanski Šamac; prerada tekstila; osnovano 1.4.1947., Krojačka zadruga Prud; prerada tekstila, Obućarska zadruga Orašje; izrada obuće od gume i kože; osnovano 13.6.1947.
4. SNO Brčko: Sreska stolarija; prerada drveta; osnovano 15.5.1949., Sresko zanatsko preduzeće; prerada metala; osnovano 7.8.1949., Sresko obućarsko preduzeće; proizvodnja i opravka obuće; osnovano 15.5.1949., Kožarska zadruga "Haris Suljić"; proizvodnja kože; osnovano 24.4.1947.,

30 A TK, OBNOT, ef, K-143, dok. br. 10329/50, *Izveštaj Sreske Planske komisije Bosanski Brod o unapređenju zanatstva upućen Oblasnoj Planskoj komisiji u Tuzli*, Bosanski Brod, 10.8.1949.

31 A TK, OBNOT, ef, K-143, dok. br. 10329/32, *Zapisnik Planske komisije SNO-a Bosanski Šamac po predmetu unapređenja zanatstva*, Bosanski Šamac, 23.7.1949.

32 A TK, OBNOT, ef, dok. br. 10319/1-56, *Evidencija lokalnih privrednih preduzeća tuzlanske oblasti*, 1949. godina.

- Opančarska zadruga; proizvodnja opanaka; osnovano 24.4.1947., Gradsko zanatsko-obučarsko-remenarsko preduzeće “*Kožorad*”; obučarske opravke i razne usluge; osnovano 1.3.1949., Gradsko zanatsko-metalno preduzeće “*Metalac*”; prerada metala; osnovano 17.2.1949., Gradska “*Užarija*”; proizvodnja užarske robe; osnovano 18.2.1949., Krojačka zadruga; proizvodnja gotove tekstilne robe; osnovano 24.4.1947., Obučarska zadruga; proizvodnja obuće; osnovano 24.4.1947.
5. SNO Gradačac: Sreska obučarska zadruga Gradačac; prerada kože; osnovano 16.5.1946., Stolarsko-drvodjeljska radionica Gradačac; prerada drveta; osnovano 5.2.1949., Kovačka elektro-mehanička radionica Gradačac; prerada metala; osnovano 21.3.1949.
 6. SNO Zvornik: Sresko stolarsko preduzeće; osnovano 19.5.1949., Obučarska zadruga; osnovano 23.10.1945.
 7. SNO Bijeljina: Zanatska kovačka radionica pri zemljoradničkoj nabavno-prodajnoj zadruzi u Janjarima turskim; osnovano 1948., Zanatska obučarska radionica pri zemljoradničkoj nabavnoj zadruzi u Janjarima turskim; osnovano 1948., Zanatska kovačka radionica pri zemljoradničkoj nabavnoj zadruzi Glinje; osnovano 1948., Kombinovana stolarska radionica; osnovano 8.2.1948.
 8. SNO Modriča: Elektrometalska radionica Modriča; proizvodnja električne energije; osnovano 19.1.1949., Obučarsko-opančarska zadruga Modriča; proizvodnja obuće; osnovano 15.8.1947., Krojačka zadruga Modriča; proizvodnja odjeće; osnovano 15.4.1948.
 9. SNO Gračanica: Stolarska radionica Gračanica, Kovačko-kolarska radionica Gračanica; metaloprerađivačka djelatnost, Obučarsko-opančarska zadruga Gračanica; proizvodnja kožne i gumene obuće, Sitarska radionica Gračanica; izrada sita i rešeta, pletenih korpi i ostalog, Sreska krojačka radionica, Kovačko-kolarska radionica Klokotnica, Kovačko-kolarsko-potkivačka radionica u Seoni; prerada metala i izrada kola i kolarskih dijelova.
 10. SNO Tuzla: Sreska kovačko-kolarska radionica Puračić; prerada metala; osnovano 27.2.1949., Obučarsko preduzeće “*Ozren*” Puračić; proizvodnja kožne obuće; osnovano 22.5.1946., Preduzeće “*Udarnik*”; proizvodnja obuće i konfekcije; osnovano 20.4.1948., Preduzeće “*Partizan*”; proizvodnja stolarskih proizvoda; osnovano 20.4.1948., Preduzeće “*Grafičar*”; štamparija; osnovano 20.4.1948., Preduzeće “*Metalac*”; radionica za izradu metalnih proizvoda; osnovano 27.11.1948.
 11. SNO Maglaj: Sreska kombinovana radionica Maglaj; proizvodnja kućnog namještaja i razne opravke; osnovano 24.1.1949., Obučarska zadruga Maglaj; proizvodnja svih vrsta ženskih i muških cipela; osnovano 26.5.1947., Obučarska zadruga Novi Šeher; izrada ženskih niskih seljačkih cipela i opravka; osnovano 28.8.1948.
 12. SNO Bosanski Brod: Stolarska radionica “*Polet*” Bosanski Brod; osnovano 27.8.1948., Obučarska zadruga Bosanski Brod; izrada obuće; osnovano 22.12.1946., Krojačka zadruga Bosanski Brod; izrada rublja i odijela;

osnovano 8.3.1948., osam brijačkih obrtnika Bosanski Brod, sedam obućarskih obrtnika Bosanski Brod, osam kovačko-kolarskih obrtnika Bosanski Brod, tri obrtnika krojača Bosanski Brod, pet obrtnika stolara Bosanski Brod, jedan obrtnik zidar Sijekovac; obrt pokrenut 1935., jedan obrtnik dimnjačar Bosanski Brod.

13. SNO Dobož: Kovačko-kolarska radionica; osnovano 29.10.1948., Gradsko lokalno preduzeće "Stolarska radionica"; izrada namještaja i gradske stolarije; osnovano 18.3.1948., Gradsko lokalno preduzeće "Krojačka radionica"; osnovano 18.3.1948.
14. SNO Teslić: Sreska stolarska radionica Teslić; izrada kućne i kancelarijske stolarije; osnovano 28.1.1948., Sreska mehaničarska radionica Teslić; popravka poljoprivrednih sprava i motornih vozila; osnovano 28.1.1948., Obućarska zadruga Teslić; izrada nove obuće.

Zanatstvu se u Bosni i Hercegovini nije poklanjala dovoljna pažnja. Ono se sporo uzdizalo i obnavljalo. Nastojanja su išla u pravcu stvaranja državnih zanatskih preduzeća koja su se bavila serijskom proizvodnjom. Godine 1952. u Bosni i Hercegovini prosječan broj zanatlija na 1.000 stanovnika iznosio je 7, u Tuzli, također, 7, a Loparama 3.

Stanje zanatskih radnji i kadrova u Bosni i Hercegovini u 1951. godini prikazano je u tabeli 1.³³

Tabela 1.

Stanje zanatskih radnji i kadrova BiH u 1951. godini.			
Sektor	1951. godina		
	Broj		
	Radnji	Radnika	Učenika
Državni	393	4.637	3.361
Zadružni	88	2.842	1.422
Privatni	6.675	1.800	2.124
Svega	7.156	9.279	6.907

Iz podataka u tabeli se može vidjeti da je u Bosni i Hercegovini postojalo 7.156 zanatskih radnji, od čega je 6.675 bilo u privatnom, 393 u državnom a 88 u zadružnom sektoru. U njima je radilo 9.279 radnika i 6.907 učenika. U državnom sektoru je radilo 4.637 radnika i 3.361 učenik, u zadružnom 2.842 radnika i 1.422 učenika, a u privatnom 1.800 radnika i 2.124 učenika.

33 Arhiv Jugoslavije u Beogradu (dalje: AJ), 507-XI-5-I/14, SKJ, Komisija za privredna pitanja (1945.-1952.), *Informacije Komisije CK KP BiH br. 8 za privredna pitanja za dan 29.7.1952.*, Sarajevo, 29.7.1952.

Tokom prve polovine 1951. godine mala pažnja se posvećivala zanatskoj djelatnosti. Narodni odbori tuzlanskog kraja su težište svog rada usmjerili na uključivanje zanatlija u zadružni i državni sektor, a potom se u radionicama uglavnom razvijala tendencija za serijskom proizvodnjom. Pristupilo se mehanizaciji i industrijskoj proizvodnji. Zanatske komore nisu dovoljno radile na jačanju i proširenju zanatstva. U radni odnos su uključeni učenici u privredi. Neki odbori su se plašili konkurencije, te su tim stavom pravdali svoj odnos prema zanatstvu. Ovakvih pojava je bilo početkom 1951. godine kod GNO-a Tuzla, GNO-a Bijeljina, SNO-a Teslić, i dr. Situacija se kasnije popravljala. Primjetno je znatno smanjenje broja zanatlija Tuzle kada se porede podaci iz 1939. i 1951. godine. Odnos je sljedeći: brijačke radnje 44-24, poslastičari 21-2, obučari 48-24, abadžije 7-2, stolari 18-11, kujundžije (zlatari) 6-3 (sa jednim učenikom u privredi), mutabdžije 1-0, itd.³⁴

Na području Tuzlanske oblasti 1951. godine registrovano je 77 industrijskih preduzeća, 874 zanatska preduzeća i radionice, i to: državnog sektora 159, zadružnog 125 i privatnog 590.³⁵ Veći broj narodnih odbora nije težio proširenju kapaciteta industrijskih i zanatskih preduzeća i njihovog asortimana, nego su se više orijentisali na proizvodnju onih artikala koji su najpogodniji za rad i realizaciju plana proizvodnje po vrijednosti. Plan tržišne dobiti u 1950. godini ostvaren je sa 70,5% za čitavu tuzlansku oblast. Samo nekoliko odbora je izvršilo planski zadatak sa 100% ili premašilo, a to su SNO Bosanski Brod, SNO Brčko, SNO Maglaj, SNO Teslić, SNO Tuzla i SNO Zvornik.³⁶

Aprila 1952. godine u gradu Tuzli formirana je elektro-instalaterska radionica „Nikola Tesla“ koja se bavila uvođenjem elektroinstalacija i popravkom elektromotora i radio aparata. Njen značaj je porastao sa jačom stambenom izgradnjom i povećanjem broja gradskog stanovništva koje je posjedovalo radio-aparate. Za 1952. godinu planom je predviđena vrijednost usluga od 1,2 miliona dinara, a njihova ostvarena vrijednost do kraja iste godine iznosila je 8.218.000 dinara.³⁷

Udruženje zanatlija – Sreske zanatske komore

Sa ciljem unapređenja zanatstva osnivana su udruženja zanatlija koja su nakon izvjesnog vremena preimenovana u Sreske zanatske komore. Djelokrug rada je obuhvatao poslove oko nabavke potrebnih sredstava i materijala zanatlijama preko nabavno-prodajnih stanica i utvrđivanje radnog vremena njihovih radnji. Zanatske komore su nastojale proširiti mrežu zanatske djelatnosti na području sreza. Za rješavanje određenih pitanja o stanju zanatstva obraćali su se GNO-ima. Npr.

34 A TK, OBNOT, K-80, dok. br. 5828/11, *Izveštaj o radu Povjereništva lokalne privrede i komunalnih poslova ONO-a*, nedatirano.

35 Isto, dok. br. 5828/9.

36 A TK, OBNOT, K-80, dok. br. 5828/9, *Izveštaj o radu Povjereništva lokalne privrede i komunalnih poslova ONO-a*, nedatirano.

37 Derviš Sušić, *Tuzla – prošlost – informacije – perspektive*, rukopis, Tuzla, nedatirano, str. 32-33.

Udruženje zanatlija u Brčkom je donijelo sljedeću odluku: „*Materijal koji dolazi zanatskoj zadruzi od sada ne smije vršit raspodjelu GNO kao što je to počeo činiti, nego on samo može raspodjelu robe kontrolisati sa kontrolnim Odborom Saveza (zanatskih zadruga, prim. S. S.) a da raspodjelu robe koja pristiže zadruzi vršiti treba Odbor dotične zadruge*“.³⁸

U zanatske komore su bili uključeni predstavnici različitih struka. Svaka struka imala je svoju sekciju.³⁹ Osim toga, zanatske komore su vodile računa o svim radnicima i učenicima i boljem kvalitetu rada u radnjama i radionicama, te radile na rješavanju onih pitanja snabdijevanja stanovništva proizvodima koje industrija nije mogla obezbijediti. Pod svojim okriljem su imale privatne radnje i radionice zadružnog i državnog sektora.

Zaključak

Zanatstvo je bilo preteča industrijskog razvoja u Bosni i Hercegovini poslije Drugog svjetskog rata. Ono je imalo veoma važnu ulogu u privrednom i društvenom razvoju Bosne i Hercegovine pa tako i tuzlanskog kraja. To je posebno došlo do izražaja u prvim poslijeratnim godinama kada se nije moglo pristupiti obnovi industrijskih postrojenja. Tako je zanatstvo sa kućnom radinošću predstavljalo važan segment privrede pa im je nova vlast posvećivala znatnu pažnju.

S tim u vezi, na području sjeveroistočne Bosne i Tuzlanskog okruga, otvarane su muške i ženske stručne škole: u Tuzli, Brčkom i Bosanskom Šamcu. Formirana su zanatlijska udruženja u Tuzli (srez i grad), Gradačcu, Brčkom, Bijeljini, Zvorniku, Vlasenici i Srebrenici. Ova su udruženja bila vrlo aktivna i uz njih su osnovane komisije za polaganje pomoćničkih ispita naučnika (učenika).

Odjeljenje za industriju Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Tuzla (OKNOT-a) je ispitivalo mogućnost podizanja „manjih industrijskih preduzeća“. Zadrugne radionice osnovane su u Tuzli, Brčkom, Bijeljini, Bosanskom Šamcu, Gradačcu i Lukavcu. Zanatske radionice bile su u nadležnosti, gradskog, sreskog (kotarskog) ili okružnog narodnooslobodilačkog odbora..

Sve zanatske radionice na području tuzlanskog kraja susretale su se velikim problemima. Prije svega treba istaći činjenicu, da je nabavka sirovina predstavljala veliku teškoću i problem. Osim toga, veliki problem je bio i nedostatak obrtnog kapitala. Postojali su i drugi problemi. Narodni odbori tuzlanskog kraja su težište svog rada usmjerili na uključivanje zanatlija u zadružni i državni sektor, a potom se u radionicama uglavnom razvijala tendencija za serijskom proizvodnjom.

38 A TK, Sreska zanatska komora Brčko, knjiga 4, *Zapisnik XI sa šireg sastanka članstva udruženja zanatlija u Brčkom održanog 25.5.1948. godine*.

39 A TK, Sreska zanatska komora Brčko, knjiga 4, *Zapisnik 1 sa prve sjednice Odbora udruženja zanatlija u Brčkom održane 15.8.1945. godine*. Prva sekcija u Brčkom je bila sekcija pekara i krojača (16.8.1945.).

Summary

Trades and crafts were the forerunner of industrial development in Bosnia and Herzegovina after the Second World War. It had a very important role in the economic and social development of Bosnia and Herzegovina, including the region of Tuzla. This is particularly evident in the early post-war years when it was not possible to access the renewal of industrial plants. Thus trades with home radinošću constitute an important segment of the economy and their new government has dedicated considerable attention. In this connection, in northeastern Bosnia and Tuzla district, opened the men's and women's vocational school in Tuzla, Brcko and Bosanski Samac. Formed by the Arts and Crafts Association in Tuzla (county and city), Gradacac, Brcko, Bijeljina, Zvornik, Vlasenica and Srebrenica. These associations have been very active with reasonable fee for the Commission's examination of scientists (students). Department of Industry District National Liberation Committee Tuzla (OKNOT's) is investigated the possibility of raising the "small industrial enterprises." Cooperative workshops were established in Tuzla, Brcko, Bijeljina, Bosanski Samac, Gradacac and Lukavac. Handicraft workshops were jurisdiction, the city, the District (the district) or District National Liberation Committee .. All handicraft workshops in the area of Tuzla region have encountered major problems. First of all, we should point out the fact that the supply of raw materials represent a major difficulty of the problem. In addition, a major problem was the lack of working capital. There were other problems. People's Committees of the Tuzla region are the focus of his work focused on the inclusion of artisans in the cooperative and public sector, and then in workshops mainly developing tendency for serial production.

IV PRIKAZI

GLASNIK ARHIVA I ARHIVISTIČKOG UDRUŽENJA BOSNE I HERCEGOVINE, XLIII/2013., Sarajevo 2013., str. 378

Tokom 2013. godine u izdanju Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine objavljen je 43. broj časopisa *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*. Najveći broj stručno-naučnih sadržaja predstavljenih u ovom broju časopisa čine izlaganja prezentirana na Drugom kongresu arhivskih radnika Bosne i Hercegovine (Bihać, 5.-7. juna 2013.). Glavni i odgovorni urednik časopisa je dr. sc. Izet Šabotić, a članovi Redakcije su: Sejdalija Gušić, Siniša Domazet, Željko Jelavić, Fikret Midžić, Dušan Popović, Bojan Stojnić, Izet Šabotić i Dušan Vržina.

U koncepcijskom smislu časopis se ne razlikuje od prethodnih brojeva, a sadržaj i tematika objavljenih radova su raznovrsni i veoma zanimljivi. Obima je 378 stranica, a prilozi su razvrstani u slijedeće rubrike:

I Arhivistika i arhivska struka

II Iz građe

III Prikazi

IV Vijesti

U prvoj tematskoj grupi – **Arhivistika i arhivska služba** (str. 13.–202.) prezentirano je 17 radova. U većini radova arhivisti iz Slovenije, Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine bavili su se utjecajem politike na arhivsku djelatnost.

Mag. Zdenka Semlić Rajh u radu *Arhivi i etika: zašto nam ona treba više nego ikad*, u vremenu kada je miješanje politike u rad arhiva opšta praksa, ističe potrebu pridržavanja etičkih i moralnih načela koje donosi Etički kodeks arhivista, a sve u cilju očuvanja autentičnosti i integriteta arhivske građe.

U prilogu *Arhivska i hakerska etika* Zoran Stevanović govori o sukobu prirode arhivske i hakerske djelatnosti, te različitosti etičkih vrijednosti i principa njihovog shvatanja arhivske i hakerske etike, ali i mogućnosti zajedničkih projekata.

Složeno dejtonsko ustrojstvo Države Bosne i Hercegovine ostavilo je negativnog traga u arhivskoj djelatnosti: ugrožena je profesionalizacija arhivske struke, marginaliziran je značaj arhivskih ustanova, reducirane su kadrovske, prostorne i materijalne mogućnosti ustanova. U svim sferama rada i djelovanja arhiva prisutan je sve veći uticaj politike. O svim tim problemima govori dr. Izet Šabotić u radu *Arhivi – tranzicija, politika-etika (bosanskohercegovačko iskustvo)*, naglašava potrebu izlaska arhivske struke iz okrilja politike, te profesionalizacijom i znanjem, uz primjenu međunarodnih standarda i normi doprinositi razvoju arhivske struke u Bosni i Hercegovini.

O načinu miješanja politike u arhivsku struku u Hrvatskoj, na konkretnom primjeru pokušaja predstavljanja originala Povelje Kulina bana bosanskohercegovačkoj javnosti, govorio je Ivo Orešković u svom prilogu *Dvostruki aršini politike: kad struka cvili, kleči i laže! Kulin ban putuje*.

Milena Popović Subić u radu *Bitisanje arhiva kao izraz političke volje* prikazuje djelatnost arhiva u AP Vojvodina u okviru normativnog okruženja, posebno analizirajući uticaj političke volje na djelatnost i finansiranje arhiva, te odnos arhiva i osnivača.

U radu *Utjecaj politike na djelatnost Zemaljskog arhiva u Zagrebu na prijelazu 19. i 20. stoljeća* Mario Stipančević posebno naglašava visok nivo političkog uticaja, ali u krivo usmjerenog, na rad zagrebačkog Zemaljskog arhiva.

Odnos prema stvarateljima koji arhivu osiguravaju prostor za rad i spremišne prostore naslov je rada Ivane Posedi, a dr. Dražen Kušen autor je priloga *Javna arhivska služba i opasnosti njene komercijalizacije*.

O misiji i viziji arhivske djelatnosti; izradi Strategije dugoročnog razvoja arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine; o pitanjima arhivske građe; arhivskim kadrovima; arhivskoj legislativi; izgradnji demokratskih odnosa i komunikaciji, promišlja dr. Azem Kožar, autor rada *O nekim prioritetima razvoja arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine*.

Dr. Andrej Rodinis u prilogu *Publiciranje arhivske građe – funkcija arhiva i potrebe znanosti* govori o metodama i važnosti publikovanja arhivske građe u Bosni i Hercegovini, značajnim rezultatima, ali i o političkim uplivima u publikovanju arhivske građe. Posebnu pažnju je posvetio ediciji u izdanju Arhiva Bosne i Hercegovine - Građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih odnosa iz prošlosti Bosne i Hercegovine.

U prilogu *Študij arhivistike in dokumentologije na drugi stopnji po Bolonji* dr. Peter Pavel Klasinc nas upoznaje sa novim magistarskim studijskim programom II stupnja Arhivistike i dokumentologije u organizaciji Alma Mater Europea – Evropsko središte Maribor (ESM).

Iz područja informacijskih znanosti Branka Molnar autor je priloga *Arhivi istraživačkih podataka u području društvenih znanosti – SERSCIDA projekt*; Danijela Branković predočava kako nove informaciono-komunikacione tehnologije mogu dati značajan doprinos arhivskoj djelatnosti u radu *Arhivi u virtuelnom svetu*

– *modernizacija arhiva kao odgovor informacionim zahtevima korisnika*, a Nada Čibej je autor rada *Enotni ali vzajamni informacijski sistem/i v arhivih*.

Slobodanka Cvetković u prilogu *Izvori za genealoška istraživanja na internetu na prostoru bivše SFRJ* vrši analizu informacija i arhivske građe u arhivima iz bivših jugoslovenskih republika dostupnih na Web – sajtovima, a koji se odnose na genealoška istraživanja.

Uloga arhiva u zaštiti i preuzimanju arhivske građe u periodima privredne tranzicije u Mađarskoj naslov je rada Viktora Harastija.

Hatidža Fetahagić je u radu *Problematika korištenja arhivske građe stečajnih subjekata (Primjer Arhiva Tuzlanskog kantona Tuzla)* analizirala poteškoće prilikom korištenja dokumentacije pravnih subjekata u stečaju.

U drugoj tematskoj grupi – **Iz građe** (str. 205.-306.) prezentirano je 7 radova. Na osnovu historijskih izvora prvog reda prezentirani su radovi koji predstavljaju novinu i značajan doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji. Obradeno je nekoliko važnih historijskih pitanja: mr. Nermina Halilović autor je priloga *Historiografski značaj latinske isprave bana Pavla Šubića i njegovih sinova knezu Hrvatinu Stjepaniću od 21. februara 1305. godine*; mr. Omer Zulić, *Doprinos štamparija kulturnom životu Tuzle i njene okoline u austrougarskom periodu*; mr. Šefkija Mutevelić, *Gimnazija u Tuzli (1899.–1918.)*; mr. Salkan Užičanin, *Industrija u Bosni i Hercegovini u vrijeme Prvog svjetskog rata*; mr. Senad Hujdurović, *Energetika sjeveroistočne Bosne u periodu obnove i prvog petogodišnjeg plana (1945.-1952.)*; Gašper Šmid – Žarko Štrumbl, *Slovenske omladinske radne brigade na gradnji omladinske željezničke pruge Brčko – Banovići*; Edin Šaković, dr. Izet Šabotić, *Skidanje zara i feredže na području sreza Gračanica*.

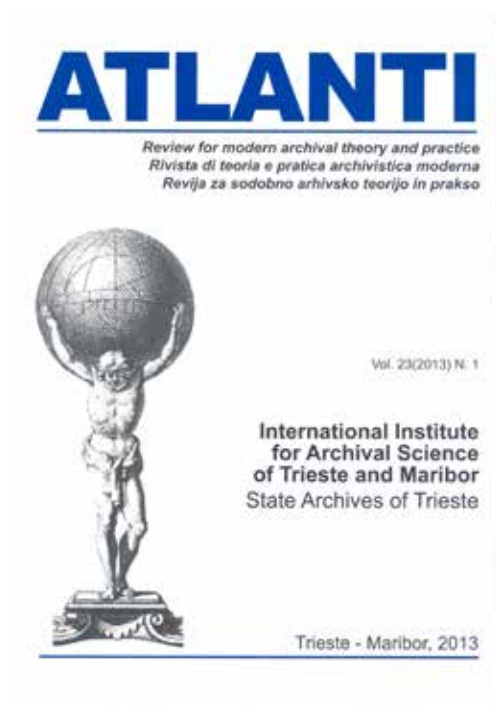
U trećem poglavlju **Prikazi** (str. 309.-343.) predstavljeno je sedam zanimljivih publikacija koje tretiraju problematiku historijske i arhivističke provenijencije. Autori priloga su: Alen Salihović, *Arhivska praksa, br. 16, Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla 2013.*; Ljubica Ećimović, *Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske, godina V, broj 5, Banjaluka: Udruženje arhivskih radnika Republike Srpske 2013.*; dr. Senaid Hadžić, dr. sc. Izet Šabotić, *Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839.-1878.)*, Tuzla 2013.; mr. Omer Zulić, mr. sc. Kemal Nurkić, „*Gračanički defter 1292. h/1875. godine*“ *Područje opštine Doboj Istok sa naseljenim mjestima Klokotnica, Velika Brijesnica, Mala Brijesnica, Lukavica Rijeka i Stanić Rijeka, Tuzla-Doboj 2013.*, Hadžija Hadžiabdić, Zlatko Hasanbegović – *Jugoslovenska muslimanska organizacija 1929.-1941. (U ratu i revoluciji 1941.-1945.)*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, *Medžlis Islamske zajednice Zagreb, Zagreb 2012.*; dr. Safet Bandžović, Olivera Milosavljević: *Savremenici fašizma, knj. 1, Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti: 1933.-1941., knj. 2, Jugoslavija u okruženju: 1933.-1941.*, izd. Helsinški Odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2010.; Sait Šabotić, *Čovjek je mjerilo svih stvari, Šerbo Rastoder, Kad su vakat kaljali insani – Šahovići 1924., Almanah, Podgorica 2011.*

U četvrtoj tematskoj grupi – **Vijesti** (str. 347.-373.) predstavljeni su stručni i naučni skupovi održani u Bosni i Hercegovini i zemljama okruženja u 2013. godini: Selma Isić, *Izveštaj sa II kongresa arhivista Bosne i Hercegovine, Bihać, 5.-7. juna 2013. godine*; Selma Isić, *Izveštaj sa 26. zborovanja Arhivskoga društva Slovenije, 10.-11. oktobra 2013., Nova Gorica*; Aleksandra Pijuk Pejčić, Siniša Domazet, *Izveštaj o učešću na Jesenjoj arhivskoj školi u Trstu (II AS Autumn Archival School 2013.)*; dr. Dražen Kušen, *Izvešće sa IV kongresa hrvatskih arhivista, Opatija, 22.-25. listopada 2013.*; Hatidža Fetahagić, *Izveštaj sa Okruglog stola „Kulturno naslijeđe u funkciji turizma“, Tuzla 16. decembra 2013.*

Četrdeset treći broj časopisa *Glasnik arhiva i arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine* sadrži značajan broj radova eminentnih stručnjaka i naučnika iz oblasti arhivistike, informatike i historije sa prostora Bosne i Hercegovine, Slovenije, Hrvatske, Srbije i Mađarske. Kroz različita iskustva arhivista navedenih zemalja predstavljena je aktuelna arhivska problematika, koja će, sigurni smo, doprinijeti boljem rješavanju otvorenih pitanja sa kojima se susreću arhivske službe zemalja u tranziciji. Vjerujemo da će stručni i naučni radovi predstavljeni u ovom broju časopisa pobuditi interes naučne i stručne javnosti u Bosni i Hercegovini i zemljama u okruženju.

ATLANTI, Vol. 23 N. 1 i 2, Trst 2013., str. 557 Revija za modernu arhivsku teoriju i praksu

Tokom 2013. godine u izdanju Međunaodnog instituta za arhivsku znanost u Trstu i Mariboru¹ i Državnog arhiva u Trstu objavljena je 23. po redu *Revija za modernu arhivsku teoriju i praksu ATLANTI*. Kao što je uobičajeno, ista već tradicionalno prati dešavanja sa 23. međunarodnog arhivskog dana Trst/Maribor (23. International Archival Day), održanog u Trstu 21. i 22. oktobra 2013. godine. Glavni i odgovorni urednici revije su Peter Pavel Klasinc (Slovenija) i Grazia Tatò (Italija), a znanstveni odbor čine još i David Leitch (Škotska), Antonio Monteduro (Italija), Miroslav Novak (Slovenija), Claudia Salmini (Italija), Zdenka Semlič Rajh (Slovenija) i Mauro Tosti Croce (Italija).

Dvadeset treći broj revije je, kao i prethodni, štampan u dvije publikacije, pri čemu prva prati referate koji se bave temom *Historije arhiva i arhivistike od 1950.*, što je bila jedna od tema Konferencije, a druga publikacija odnosi se na one referate koji su se ticali *Komunikacije mladih generacija i baštinskih institucija*.

U ovom broju revije u obje publikacije objavljeno je 50 referata koji su predstavljani na 22. međunarodnom arhivskom danu, održanom 21. i 22. oktobra 2013. godine. Kao i obično Konferencija se bavila aktuelnim temama iz arhivske teorije i prakse, a u ovom broju časopisa one se odnose na: *Historije arhiva i arhivistike od 1950. i Komunikacije mladih generacija i baštinskih institucija*. Izloženi su različiti pogledi na razvoj i historiju

arhiva i arhivske djelatnosti uopšteno, ali i u pojedinim državama, te značaj arhivskih izvora za historiju, ali i demokratsko društvo. Bitno je naglasiti i posebno predstavljen

1 IIAS – International Institute for Archival Science of Trieste and Maribor.

aspekt odnosa mladih generacija prema ustanovama koje baštine kulturno-historijsko naslijeđe, njihovu saradnju, edukaciju, prezentovanje, korištenje i sl.

Revija *Atlanti* je međunarodnog karaktera i kao mnogo puta do sada objavila je mnoštvo interesantnih i za struku korisnih radova istaknutih svjetskih arhivista i drugih znanstvenih radnika iz Italije, Slovenije, Austrije, Škotske, Kanade, Rusije, Francuske, Finske, Slovačke, Češke, Njemačke, Francuske, Estonije, Crne Gore, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Grčke, Srbije, Španije, Kosova, Rumunije, Poljske i Bjelorusije. Radovi su objavljeni u izvornom obliku, na jeziku autora, ali su praćeni sažetcima na sva tri službena jezika revije: engleskom, talijanskom i slovenačkom.

U prvom dijelu časopisa *Atlanti*, vol 23 (2013) N. 1 štampano je 29 priloga, a časopis počinje uvodnim govorom prof. dr. Franci Demšara i izvještajima dr. Peter Pavel Klasinca i dr. Charles Kecksemetija. U nastavku časopisa objavljeno je 27 referata istaknutih arhivskih radnika na temu Historija arhiva i arhivistike nakon 1950. godine:

Grazia Tatò, (Italija) *Archival Science, Archives and Archivists Be-tween 20th and 21th Century: an Accelerated Evolution* (Arhivistika, arhivi i arhivisti između 20. i 21. vijeka: ubrzana evolucija);

Trudy Huskamp Peterson, (Amerika) *National Archives and the International Council on Archives: Converging and Diverging* (Nacionalni arhivi i Međunarodno arhivsko vijeće: Spajanje i razdvajanje);

Andrei Rybakou, (Bjelorusija) *The Formation and Development of Archival Science in the Republic of Belarus* (Formiranje i razvoj arhivistike u Republici Bjelorusiji);

Bustos Ruz Eugenio, Maria del Carmen Mastropierro (Čile) *Archival Science Since 1950 in Latin American Countries with Spanish as Official Language* (Arhivistika nakon 1950. u latinsko-američkim zemljama sa službenim španskim jezikom);

Živana Hedbeli, (Hrvatska) *History of Archives in Croatia After the World War Two* (Historija arhiva u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata);

Sharon Alexander-Gooding, (Barbados) *Historical Development of Caribbean Archives and Record Keeping 1950 to Present* (Historijski razvoj karibskih arhiva i zaštita građe od 1950. do danas);

Michal Wanner, (Češka Republika) *The Basic Rules For the Archival Processing or Development of the Bible of the Czech Archivists* (Osnovna pravila arhivske obrade ili razvoja Biblije čeških arhivista);

Sejdalija Gušić, (Bosna i Hercegovina) *Archives in Bosnia and Herzegovina mid 20th and early 21st Century: Comparisons and Parallels* (Arhivi u Bosni i Hercegovini sredinom 20. i početkom 21. stoljeća: poređenja i paralele);

Jelka Melik - Mateja Jeraj, (Slovenija) *Beginnings of the Slovenian Archival Science in the Second Half of the Twentieth Century* (Počeci slovenske arhivistike u drugoj polovini dvadesetog vijeka);

Antonio Monteduro, (Italija) *From Sources of History to Sources of Democracy: Archives from 1950* (Od izvora za historiju do izvora za demokratiju: arhivi nakon 1950.);

Josef Hanus - Emília Hanusová, (Slovačka Republika) *History and Preservation Development of Archives and Libraries in the Slovak Republic: from Handicraft to International Interdisciplinary Science* (Historija i razvoj zaštite arhiva i biblioteka u Slovačkoj Republici: od radionice do međunarodne interdisciplinarne nauke);

Meena Gautam, (Indija) *History of Archives and Archival Sciences from 1950 Onwards: Based on Indian Practices* (Historija arhiva i arhivistike nakon 1950. godine: praksa Indije);

Azem Kožar, (Bosna i Hercegovina) *Archival Achievements of Bosnia and Herzegovina* (Dostignuća arhivistike u Bosni i Hercegovini);

Anna Kosova, (Ukrajna) *History and Actual Problems of the State Archive of Sevastopol (Crimea, Ukraine)* (Historija i trenutni problemi Državnog arhiva u Sevastopolju);

Magdalena Marosz, (Poljska) *Short History of Polish State Archives From 1950 Onwards* (Kratka historija Poljskog državnog arhiva nakon 1950. godine);

Michail Larin, (Rusija) *Main Stages of Archives Development in Russia* (Glavne faze razvoja arhiva u Rusiji);

Jovan Popović, (Srbija) *Development of the Archival Legislation in the Former Socialist Federal Republic of Yugoslavia Since 1950* (Razvoj arhivskog zakonodavstva u bivšim socijalističkim republikama Jugoslavije nakon 1950. godine);

Jasna Požgan, (Hrvatska) *Development of Archival Service in the County of Medjimurje* (Razvoj arhivistike u regiji Međimurje);

Elisabeth Schögggl-Ernst, (Austrija) *Austria's Archives from the 20th to the 21st Century* (Austrijski arhivi od 20. do 21. stoljeća);

Slobodanka Cvetković, (Srbija) *Development of Archival Service in Serbia in the Second Half of Twentieth Century* (Razvoj arhivske službe u Srbiji u drugoj polovini 20. stoljeća);

Yolanda Cagigas Ocejo, José Luis Miguel Goyanes, Pepita Reventós, Eva Roca i Marquès (Španija) *History of Spanish University Archives* (Historija Arhiva Univerziteta Španije);

Miroslav Novak, (Slovenija) *The Effects of Information Technologies on the Design of Archival Doctrine* (Efekti informacijskih tehnologija na uređenje arhivske doktrine);

Francis Garaba, (Južna Afrika) *Capturing the Broad Spectrum of Human Experience: Some Suggestions on the Adoption of the Hybrid Model as an Appraisal Methodology* (Pogled na širok spektar ljudskog iskustva: neke sugestije usvajanja hibridnog modela kao metode vrednovanja);

Anna Alekseenko, (Ukrajna) *The History of the Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine (CSSTA of Ukraine)* (Historija Centralnog državnog znanstvenog i tehnološkog arhiva Ukrajne);

Bogdan Florin Popovici, (Rumunija) *Snapshots of Romanian Ar-chival Ideas in the Second Half of 20th Century. Part 1: Preliminaries* (Detalji Rumunskog arhivskog ideala u drugoj polovini 20. vijeka. Prvi dio: Pripreme);

Svetlana Usprcova, (Makedonija) *Establishment and Development of the State Archives and the Archive Service in Macedonia, from 1951 till Today* (Uspostavljanje i razvoj Državnog arhiva i arhivske službe Makedonije nakon 1951. godine);

Jasmina Živković, (Srbija) *Development of the Preventive Conservation of Archives in Serbia: Example in History Archive Pozarevac* (Razvoj preventivne konzervacije u arhivima Srbije: primjer iz historije Arhiva Požarevac).

U drugom dijelu revije *Atlani vol. 22 N. 2* objavljena su 22 članka od kojih se 20 odnosi na drugu temu Konferencije o odnosima i komunikacijama mladih generacija i baštinskih institucija, a u okviru rubrike razno štampana su 2 rada. U okviru teme *Komunikacije mladih generacija i baštinskih institucija* štampani su slijedeći radovi:

Peter Pavel Klasinc, (Slovenija) *Relations of Archivists to Young Generation, to the Presentation of Archives and Archival Material and to Cultural and Other Institutions* (Odnos arhivista prema mladim generacijama, prezentovanju arhiva i arhivske građe, kulturnih i drugih institucija);

Anabella Barroso Arahetes, (Španija) *The Ecclesiastical Historical Archive of Biscay (AHEB-BEHA) and the ICARO Center: a Didactic Resource and a Challenge for Interactive Dissemination* (Crkveni historijski arhiv Biskaj (AHEB-BEHA) i ICARO centar: didaktički izvori i izazov za interaktivnu deseminaciju);

Olena Us, (Ukrajina) *The Collaboration of the Central State Electronic Archive of Ukraine With Science Institutions and Universities in the Fields of Electronic Records Long-Term Keeping and Education for Working With Electronic Records* (Saradnja Državnog centralnog elektronskog arhiva Ukrajine sa naučnim institucijama i ustanovama na polju dugoročne zaštite elektronske građe i edukacija u radu sa elektronskim dokumentima);

Snežana Pejović, (Crna Gora) *Training Programme for Young People with Higher Education in Montenegro and the State Archives' Perspective in Provision of Archival Staff* (Program obuke za mlade osobe sa visokim obrazovanjem u Crnoj Gori i perspektiva Državnog arhiva za osposobljavanje arhivskog osoblja);

Joachim Kemper – Oliver Bentz, (Njemačka) *“Archivum Rhenanum”: A French-German Project on the Archives of the Upper-Rhine, 2013-2015* („Archivum Rhenanum“: Njemačko-francuski projekat arhiva u Gornjoj Rajni 2013.-2015.);

Inci Önal, (Turska) *Future Thinking With Young Generations* (Buduća razmišljanja sa mladim generacijama);

Majella Marquez – Joanna Datuk Kitingan, (Malezija) *Sabah Archives and Museum Outreach Programmes: Best Practice* (Propratni programi arhiva i muzeja u Sabahu: najbolje iz prakse);

Anna Maćzka, (Poljska) *Visitors at Archives: Guided Tours Organized by Archives Section of the Institute of National Remembrance in Poland* (Posjete arhivima: organizovane ture Arhivske sekcije Instituta za nacionalno pamćenje u Poljskoj);

T. Csaba Reisz, (*Mađarska*) *Community Culture Activities in the National Archives of Hungary, 2007-2012* (Društveno-kulturne aktivnosti u Nacionalnom arhivu Mađarske 2007.-2012.);

Danijela Branković, (*Srbija*) *Archives and Schools: Building and Developing Relationship to the Cultural Heritage* (Arhivi i škole: zgrade i razvoj odnosa sa kulturnim naslijeđem);

Zdenka Semlič Rajh, Alenka Šauperl, (*Slovenija*) *Recommendations for Unified Description of Photographs in Archives and Libraries* (Preporuke jedinstvene deskripcije fotografija u arhivima i bibliotekama);

Rafael Dorian Chelaru, (*Rumunija*) *Paradigms and Perspectives of Archival Education in Romania After 1989* (Paradigme i perspektive arhivske edukacije u Rumuniji nakon 1989. godine);

Helina Tennasilm, Edith Eskor, (*Estonija*) *Learning in Archives: Estonian experience* (Učenje u arhivima: estonsko iskustvo);

Izet Šabotić, (*Bosna i Hercegovina*) *Education in The Archives of Tuzla Canton: Successful Cooperation of the Archives and Educational Institutions* (Edukacija u Arhivu Tuzlanskog kantona: uspješna saradnja Arhiva i edukacijskih ustanova);

Christian Kruse, (*Njemačka*) *Where the Past Speaks: Children and Young People in Archives* (Gdje prošlost govori: Djeca i mlade generacije u arhivima);

Spyridoula Arathymou, (*Grčka*) *Training the Future Together: the Potential Offer of Archives and Other Cultural Institutions to the Education and Training of Younger Generations* (Zajednička obuka za budućnost: moguće ponude arhiva i drugih kulturnih institucija za edukaciju i obuku mladih generacija);

Mariya Kagalna, (*Ukrajina*) *The Study of Soviet Everyday Life as the Direction of Cooperation of the Central State Archive of Public Organizations of Ukraine with Scientific and Educational Institutions* (Studija sovjetske svakodnevice kao smijer suradnje Centralnog državnog arhiva javnih organizacija Ukrajne sa znanstvenim i obrazovnim ustanovama);

Andrej Rodinis, (*Bosna i Hercegovina*) *In Between Officials and Scientists: the Profile of Archivists in Bosnia-Herzegovina* (Između dužnosnika i znanstvenika: profil arhiviste u Bosni i Hercegovini);

Mojca Horvat, (*Slovenija*) *The Development of the Pedagogical Work in Archives* (Razvoj pedagoškog rada u arhivima);

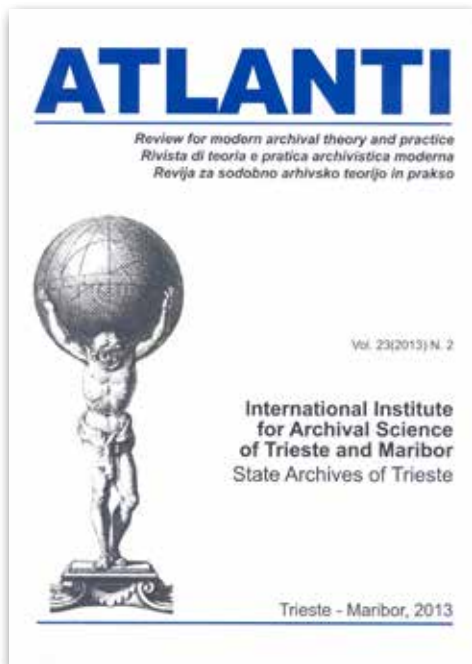
Svetlana Perović Ivočić, (*Srbija*) *Archives of Yugoslavia: Informal Education and Intercultural Cooperation* (Arhiv Jugoslavije: neformalna edukacija i međukulturalna saradnja).

U okviru rubrike *Razno* objavljeni su prilozi:

Alessandro Silvestri, (*Italija*) *Documents' Production and Record-Keeping in the Kingdoms of Naples and Sicily: History, Historiography and New Research Perspectives* (Produkcija dokumenta i vođenje evidencije u kraljevinama Napulj i Sicilija: Historija, historiografija i nove perspektive istraživanja);

Elisabetta Bruno, Anrea de Calisti (Italija) *Presentation of application SINAPSI* (Prezentacija aplikacije SINAPSI).

Revija završava Zaključcima koje je pripremio dr. Mauro Tosti Croce, predsjednik skupštine Instituta. Kao dopuna publikaciji data je klasifikacija Instituta i osnovni podaci o autorima priloga.

Na osnovu analize 23. po redu *Revije za savremenu arhivsku teoriju i praksu* – *Atlanti* moguće je istu ocijeniti kao pozitivnu, zadovoljavajuću i nadasve korisnu za sve koji se bave arhivistikom, kao i do sada. Ista u svakom broju dosljedno obrađuje aktuelna stručna i znanstvena pitanja iz polja arhivistike, koja pobuđuju veliku pažnju struke i nauke, što potvrđuje i broj priloga ali i sami autori istih. Središte pažnje i interesovanja 23. broja *Revije* usmjereno je na historijski razvoj arhivske nauke i uopšte razvoj arhivistike u svijetu i pojedinim zemljama, te jedno jako zanimljivo pitanje odnosa arhivistike i mladih generacija, od onog opšteg dojma i odnosa mladih prema arhivima i obrnuto do edukacije mladih i stvaranja novih arhivskih kadrova, značaja arhiva u obrazovanju mladih uopšte. Posebno

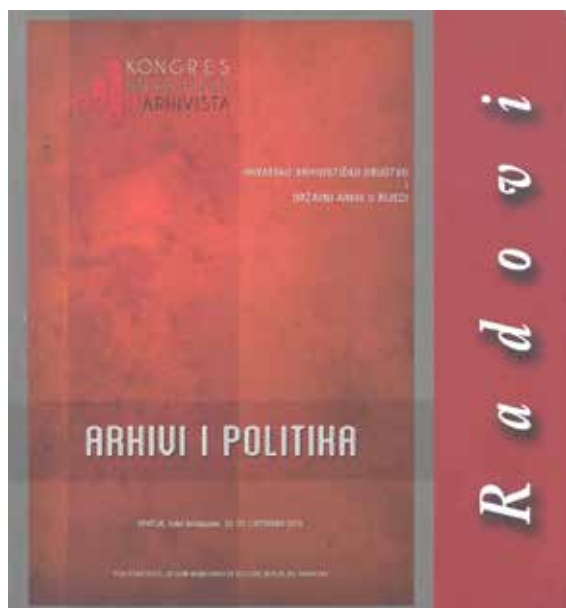
je istaknut odnos mladih prema kulturnom naslijeđu i baštinskim ustanovama, pa samim tim i arhivima.

Prilozi koji su objavljeni u ovom broju su kao i uvijek jako značajni i nezaobilazni kada se govori o ulozi arhiva u savremenom društvu. Stoga, kao i do sada isti predstavljaju značajan doprinos razvoju moderne arhivske teorije i prakse, te su kao takvi nezaobilazni za sve koji se bave ovom djelatnošću.

**ZBORNIK RADOVA SA 4. KONGRESA
HRVATSKIH ARHIVISTA,
Opatija 2013., str. 296.**

Četvrti kongres hrvatskih arhivista održan je u Opatiji od 22.-25. oktobra 2013. godine, u organizaciji Hrvatskog arhivističkog društva (HAD) i Državnog arhiva u Rijeci. Okvirna tema kongresa je bila veoma aktuelna i zanimljiva „Arhivi i politika“. Na kongresu je učestvovalo oko 200 hrvatskih arhivskih djelatnika iz arhiva i pismohrana (stvaratelja/imatelja arhivske građe), gostiju iz inozemstva i uglednih gostiju iz Hrvatske, koji su na neki način povezani sa arhivskom strukom.

Objavljeni Zbornik radova obuhvata sve izložene radove sa tri održane plenarne sjednice, izvještaj o radu IV kongresa i zaključke sa istog. Izdavač Zbornika je Hrvatsko arhivističko društvo. Urednik je Silvija Babić, a tiraž 400 primjeraka.

Na prvoj plenarnoj sjednici koja je nosila naziv „**Arhivi i politička tijela**“ u Zborniku je objavljeno devet stručnih i naučnih radova, a uvodno izlaganje je podnijela Vlatka Lemić, ravnateljica Hrvatskog državnog arhiva. Prvi objavljeni rad u Zborniku napisao je **Dragan Matić** iz Zgodovinskog arhiva u Ljubljani. Isti prikazuje odnos politike prema arhivskoj djelatnosti u Sloveniji. Evidentno je da arhivska struka nema autonomiju, da ima određenih zloupotreba od strane politike, ali autor za takvo stanje zamjera i kolegama arhivistima koji

nisu bili dovoljno aktivni tokom procesa pripreme i usvajanja propisa o arhivskoj djelatnosti. Drugi rad je pripremio kolega **Dražen Kušen** (Državni arhiv u Osijeku) pod nazivom *Stručni diskurs strategije odnosa arhiva i političkih tijela* u kome duboko i detaljno promišlja o arhivskoj djelatnosti u Hrvatskoj o njenom istupu u javnosti i koliko politika određuje pravac i mogućnosti razvoja arhivske struke. Ocjenjujući da politika nedovoljno poznaje svaku struku, pa tako i našu

arhivsku, sudbinu određuju uticaji lobija i interesa što proizvodi štete s dugoročnim posljedicama za koje politika ne snosi nikakvu odgovornost. Rješenje za loše uticaje ove vrste kolega vidi u recipročnom priznavanju kompetencija, uloga i zaduženja između arhiva i političkih struktura. Svoja promišljanja zaključuje citatom kanadskog arhiviste (Arthur G. Doughty) koji kaže da „*od svih nacionalnih dobara, arhivi su najvredniji: oni su dar jedne generacije drugoj i razina naše brige za njih pokazuje razinu naše civilizacije.*“

Ivo Orešković (Državni arhiv u Dubrovniku) je izlagao rad na temu *Reforma arhivske službe – preduvjet odmaka od administrativnog ka stvaralačkom upravljanju arhivima* gdje upoređuje dva suprostavljena načina upravljanja javnim ustanovama kulture administrativni i stvaralački, gdje se ne možemo opredjeliti za jedan od ponuđenih, nego se odlučiti šta je strateški interes struke i politike. Trenutni ustroj arhivske struke u Hrvatskoj nije zadovoljavajući, jer ne dozvoljava stvaralačko rukovođenje koje bi nametnulo jedan veoma odgovoran odnos, ali je neophodno i arhivisti se za to moraju izboriti, jer pasivnost neće pokrenuti stvari na bolje. **Zoran Perović** (Državni arhiv u Dubrovniku) je napiso rad na temu *Arhivi i politika: u potrazi za jednom izgubljenom ovčicom* u kome govori o sudbini isprave od 25.11.1189. godine napisanoj u Lateranu (Rim) kojom papa Klement III preporučuje nadbiskupa Bernarda Dubrovčanima. Isprava još uvijek nije vraćena u Arhiv u Dubrovniku i cijela priča je klasičan primjer političke volje i moći nekoliko zemalja i nemoći arhivskih ustanova da bitnije utiču na sudbinu arhivske građe kada se politika umiješa. **Nikola Mokrović, Živana Hedbeli i Aleksandar Radnić** (Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću) su napisali rad *Metamorfoza arhiva kroz prizmu političkoga* ističući da politika i arhivi žive u istom svijetu i imaju dosta sličnosti. Prvi teže neprestanoj inovaciji, a drugi bilježe tragove za buduće generacije, obradivši posebno pojam legalnosti u tom povezivanju. **Ana Holjevac Tuković** (Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata) je napisala rad na temu *Arhiv međunarodnog kaznenog suda u Haagu, njegov značaj i dostupnost za arhiviste i istraživače*, gdje osim informacija o sadržaju i dostupnosti dokumentacije Suda otvara i pitanja trajnog pohranjivanja ove dokumentacije, pristupačnosti, transparentnosti i zaštite ličnih podataka. **Marijan Maroja** (Državni arhiv u Zadru) u radu *Utjecaj političkih i ekonomskih promjena u RH devedesetih godina na rad državnih arhiva, na primjeru Državnog arhiva u Zadru* govori o demokratizaciji hrvatskog društva i svim promjenama koje su uslijedile, te kako su se one odrazile na arhivsku djelatnost sa posebnim osvrtom na prilike u zadarskom području. **Dubravka Kolić** (Državni arhiv u Zadru) opisuje političku ulogu kada je u pitanju *Gradivo Državnog arhiva u Zadru u mirovnim ugovorima s Italijom nakon dva svjetska rata*, a **Mario Stipančević** (Hrvatski državni arhiv) predstavlja kako izgleda *Politička pozadina izgradnje Sveučilišne knjižnice i Zemaljskog arhiva u Zagrebu*.

Na drugoj plenarnoj sjednici pod nazivom „*Utjecaj aktualnih političkih tema na korištenje gradiva i znanstvena istraživanja u arhivima*“ objavljena su četiri rada. **Boris Suljagić** (Hrvatski državni arhiv) o stepenu dostupnosti arhivske

građe u okviru zakonskih postavki Evropske Unije i dosadašnjih praksi, te o ulozi politike govori u radu *Korištenje određenih grupa i vrsta fondova u političke svrhe*. O nekoliko izabranih projekata Državnog arhiva u Zagrebu, osvrnuvši se posebno na saradnju arhivista i istraživača, njihovom interesu za gradivo i upotrebljivosti obavijesnih pomagala govorila je **Katarina Horvat** u radu *Zajedničko djelovanje arhivske, kulturne, sveučilišne i znanstvene zajednice*. Koristeći statističke podatke iskustva nastalog u pružanju pomoći korisnicima kod primjene novog zakona o legalizaciji bespravno izgrađenih objekata, te o zavidnoj spremnosti arhivista da u kratkom roku reorganizuju poslovni proces govorile su **Mihaela Barbarić** (Državni arhiv u Zagrebu) te **Katarina Krivić Lekić** (Državi arhiv u Bjelovaru) i **Vesna Šteinglin** (Državni arhiv za Međimurje).

Treća plenarna sjednica pod nazivom „*Arhivi i civilno društvo*“ donosi dvanaest radova. **Melina Lučić** (Hrvatski državni arhiv) u radu *Ima li hrvatske strategije sveobuhvatnog arhiva? Primjer osobnih arhivskih fondova* govori o pojmu sveobuhvatnog arhiva (total archives) koji podrazumijeva prikupljanje svih vrsta arhivske građe, javne i privatne, predstavljajući hrvatsku praksu i prakse drugih arhiva u svijetu. O potrebi valjane valorizacije i sređivanja arhivske građe kod samog stvaratelja radi lakšeg i kvalitetnijeg preuzimanja istog u nadležne arhive govori **Ivana Posedi** (Državni arhiv u Varaždinu) u radu *Vrednovanje gradiva kod stvaratelja do budućeg kvalitetnijeg preuzimanja gradiva*. **Maja Kovačević Kuzmanić** (Državni arhiv u Splitu) govori o sveobuhvatnom arhivu na primjeru saradnje arhiva i stvaratelja iz oblasti sporta u radu *Arhivi i civilno društvo na primjeru sportskih klubova*. **Kristijan Karajić** (Hrvatski državni arhiv) je sa tačke gledišta Vanjske službe prenio iskustva funkcionisanja ARHiNET-A koje zahtijeva široko znanje i kompetencije svih uključenih strana, ali i adekvatno okruženje u radu *Dostava evidencija o gradivu imatelja putem nacionalnog arhivskog informacijskog sustava ARHiNET – iskustvo koordinatora*. O izradi rječnika arhivskih naziva na hrvatskom jeziku u okviru međunarodnog projekta MAT pokrenutog od ICA-e pisali su **Marta Mihaljević** i **Hrvoje Stančić** (Filozofski fakultet Zageb) u radu *Hrvatska inačica rječnika Multilingual Archival Terminology*. **Hrvoje Stančić** (Filozofski fakultet Zageb) je također napisao i rad pod nazivom *Projekt InterPARES Trust*, u kome predstavlja novi projekat koji je započeo sa radom 2013. godine, a u kome učestvuje 66 partnerskih institucija sa 208 istraživača. Projekat se odnosi na elektronske zapise u praksi i potrebu iznalaženja načina njihovog dugoročnog očuvanja. Projekat će trajati do 2018. i uključit će veliki broj studenata dodiplomskog i postdiplomskog studija. *Otvorenost hrvatskih arhiva prema odgojno-obrazovnom sustavu* je tema kojom su se bavili **Hrvoje Stančić** i **Ana Garić** (Filozofski fakultet Zageb). Nakon provedenog istraživanja i rezultata ankete provedene sa arhivskim djelatnicima i nastavnim osobljem i učenicima, autori su razradili i pojam arhivske pedagogije i potrebu ozbiljnijeg rada na tom polju, jer je to jedna od novih mogućnosti korištenja arhivske građe, stvaranja većeg broja korisnika, većeg prisustva arhiva u društvu, te u konačnici unapređivanja samog funkcionisanja arhivskih ustanova.

O arhivskoj pedagogiji i načinu njenog unapređenja u Hrvatskoj pisao je **Danijel Jelaš** (Državni arhiv u Osijeku) u radu *Mogućnosti unapređenja suradnje arhiva i nastavnika povijesti u organizaciji izvanučioničke nastave*. **Gordana Slanček** (Državni arhiv u Slavonskom Brodu) je predstavila rezultate praktičnog rada sa učenicima osnovnih i srednjih škola kroz upoznavanje arhivske građe njihovih škola u radu *Arhivska pedagogija i rad s učenicima u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu*. O kartografskoj radionici kao dodatnoj aktivnosti predškolskih i školskih ustanova s ciljem jačanja pedagoške djelatnosti u okviru arhiva i razvijanja svijesti o potrebi očuvanja kulturne baštine piše **Mirjana Jurić** (Hrvatski državni arhiv) u radu *Karte u oblikovanju edukativnih aktivnosti: kartografska radionica za djecu*. O potrebi predstavljanja arhiva kao mjesta za edukaciju i zabavu piše **Darija Hofgräff** (Hrvatski državni arhiv) u radu *Promišljanja: Kulturni četvrtak u Hrvatskom državnom arhivu i Arhivski kalendar: Zrcalo naših kulturno-prosvjetnih događanja kao izazov ili?*, naglašavajući potrebu kontinuiranog osvježavanja i kreativnosti u realizaciji kulturno-prosvjetne djelatnosti arhiva, gdje posebno mjesto ima saradnja sa medijima. O potrebi unapređenja komuniciranja sa medijima pisali su i **Branka Molnar** (Državni arhiv u Zagrebu) i **Borut Batagelj** (Zgodovinski arhiv Celje) u radu *Sedma sila i arhivi – prijateljstvo ili površno poznanstvo?*. Predstavivši rezultate ankete provedene sa hrvatskim i slovenskim novinarima autori su mišljenja da politika arhiva mora graditi pozitivan odnos javnosti prema arhivskoj službi, te da komuniciranje sa medijima zavisi od sadržaja i načina kojima se arhivi predstavljaju u javnosti.

Posljednja dva sadržaja u časopisu su Izvještaj sa IV kongresa hrvatskih arhivista (Opatija 22.-25. listopada 2013.) napisan od novoizabranog predsjednika Hrvatskog arhivističkog društva dr. sc. Dražena Kušena, te Zaključci sa Kongresa.

Zbornik radova je jedno osvježenje za djelatnike arhivske struke, jer tretira neke nove teme o kojima se uvijek raspravljalo, ali rijetko otvoreno pisalo. Nesumljivo je da politika vrši velike pritiske na arhive i nameće svoje pravce razvoja, kako kroz finansiranja, tako i kroz zakonske okvire, ali se arhivi moraju izboriti za svoju samostalnost kako zbog potrebe pravilnog razvijanja, tako i zbog svojih korisnika. Radovi objavljeni u Zborniku predstavljaju trenutno stanje i ulogu politike u arhivskom svijetu ne samo u Hrvatskoj već i šire, te nude nove načine razvoja i unapređivanja arhivskih sadržaja. Iskustva i smjernice kreativnijih djelovanja će svakako dobro doći ne samo arhivskih ustanovama, nego i školama, medijima i drugim ustanovama. Stoga toplo preporučujemo Zbornik radova sa IV kongresa hrvatskih arhivista široj čitalačkoj populaciji.

Jovan P. POPOVIĆ

Beograd

**Dr. sc. Mile Bakić, *VALORIZACIJA ARHIVSKE GRAĐE*,
Državni arhiv Crne Gore Cetinje, Službeni list Crne Gore
Podgorica, Cetinje 2014., str. 362.**

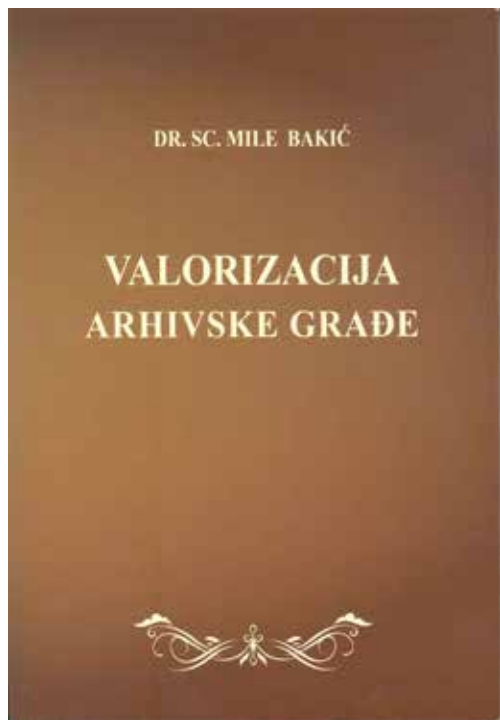
Prije dva mjeseca iz cijenjenog pera poznatog i priznatog arhivističkog stručnjaka i provjerenog naučnika publikovana je knjiga pod naslovom *Valorizacija arhivske građe*, u izdanju dvije izuzetno prestižne i ugledne javne ustanove Crne Gore i to: *Državnog arhiva Crne Gore* i *Službenog lista Crne Gore*, na čiju su vrijednost stavili potpise recenzenti *dr. Peter Pavel Klasinc*, direktor Međunarodnog instituta arhivskih nauka u Trstu i advokat i publicista *Jovan P. Popović*, bivši direktor Arhiva Jugoslavije.

Arhivski znalac i vrijednik kao krtica, dr. Mile Bakić svojim oprobanim i studioznim radom i iskustvom nakon tri objavljene izuzetno vrijedne i važne knjige, jednako primljene i korišćene u Crnoj Gori u naučne svrhe, kao i na prostorima bivše SFRJ, u arhivističkoj nauci i struci stekao je veliku hrabrost, koja počiva na naučnim iskustvima, da pripremi i četvrtu knjigu, koja se sasvim jednako može nazvati, studija, priručnik, udžbenik, monografija, pa i uputstvo. Ipak jedno je tačno, radi se o izuzetno neophodnom naučnom djelu u mnogim oblastima društvenih djelatnosti.

Na početku smatramo potrebnim da prenesemo rečenicu koju i sam autor u predgovoru knjige navodi da „priručnik sadrži ponuđena rješenja iz dosadašnje arhivističke teorije i prakse koja su još uvijek aktuelna uz unošenje nekih novina“. I ne samo nekih, već brojnih.

Valorizacija arhivske građe spada u najsloženiji, najosetljiviji i najodgovorniji oblik arhivske djelatnosti i zadatak arhivskih zaposlenika, jer

su arhivisti ti koji koji kategorišu koji dokumenti se izdvajaju iz brojne količine registraturskog materijala i kao arhivska građa ostaje za trajno čuvanje i korišćenje

(„ide u raj“), za razliku od one ogromne količine, kojoj je ne samo istekao rok, već nema neku istorijsku i drugu vrijednost i „ide u fabrike za preradu papira“, da arhivisti u arhivima i registraturama ne bi bili zatrpani ogromnom količinom papira, te time i „prostorno ugroženi“.

Teorijski i praktični pristup kategorizaciji, odnosno valorizaciji arhivske građe kroz korišćenje brojne literature i svog iskustva kao arhivskog zaposlenika, uz različita shvatanja nudi, teorijski razumno i razložno, predloge i rješenja.

Naime, dr. Bakić je krunisao svoje dugogodišnje sedimentirano znanje čime će i ovom knjigom, njegova stručnost dobiti mjesto pored malobrojnih naučnika na pijadestalu arhivske nauke. Ovo tim još prije, što još niko na balkanskim, pa i evropskim prostorima nije uspio da napiše naučno djelo koje obrađuje najteži oblik djelovanja u arhivskoj struci i nauci. To veliko iskustvo dr. Mile Bakić stekao je radeći duže vremena kao rukovodilac Arhiva Centralnog komiteta saveza komunista Jugoslavije i na funkciji direktora Državnog arhiva Crne Gore.

Knjiga počiva i zasnovana je na metodologijama naučnih istraživanja, višegodišnjeg mukotrpnog istraživačkog rada dr. Bakića da bi crnogorska arhivska struka i nauka dobila na dar ovo naučno djelo, koje kao verifikator u ovom vidu arhivske djelatnosti ide korak ispred arhivskih službi na balkanskim prostorima.

Na međunarodnom arhivskom savjetovanju koje je održano u periodu od 2.-4. aprila 2014. godine u Sloveniji (Radenci) autor ovog teksta u svom kratkom izlaganju upoznao je arhivsku javnost Evrope o izlasku iz štampe ovog vrijednog arhivskog djela. Nekoliko priznatih arhivista konsultovali su knjigu i o njoj se pohvalno izrazili. Ugledni prof. dr. Vladimir Žumer napisao je na cedulji i usmeno ponovio „da je dr. Bakić u *monografiji Valorizacija arhivske građe* dao do sada najbolji pregled teorije razvitka valorizacije arhivske građe u svetu“. Kvalitet knjige je pohvalio i prof. dr. Izet Šabotić.

Knjiga se sastoji iz 8 djelova (glava) sistematski poredanih i usko povezanih kako to metodologija rada i zahtijeva, sa oko sto podnaslova raspoređenih prema mjestu u naslovima glava kojima pripadaju. Nabrojaćemo poglavlja: Pojemno određenje i značaj valorizacije arhivske građe; Valorizacija arhivske građe; Posljedice i potreba rješavanja problema njenog velikog prirasta, otežanog smještaja i čuvanja u arhivima; Nastanak i razvoj naučne misli i teorije valorizacije arhivske građe; Predmet, zadaci i vrste valorizacije arhivske građe; Vrijednost arhivske građe; Metodologija valorizacije arhivske građe i Neka druga bitna pitanja valorizacije arhivske građe. Naravno knjiga sadrži i spisak korišćene literature i rezime na srpskom i engleskom jeziku.

Iz samih naslova može se vidjeti šta su teme i kakav je studiozni i metodološki koncept i pristup razradi tumačenja i davanja najboljih viđenja kod ovog najsuptilnijeg i najodgovornijeg vida arhivske djelatnosti, što je i razlog da nema potrebe za posebno razrađivanje djelova knjige, a za to i nema prostora.

Ovo naučno djelo je rezultat sveukupno nagomilanog znanja i dugogodišnjeg rada arhivskog stručnjaka, dr. Mile Bakića, koji je svoje ogromno znanje nesebično

pretočio u navedenu publikaciju i učinio je dostupnom, da jednako koristi: arhivistima, istoričarima i drugim znalcima društvenih djelatnosti, registraturama, studentima (redovnih i poslediplomskih studija), doktorantima, profesorima, naučnim radnicima, istraživačima i naravno svima onima kojima stigne do ruku.

Kod izrade knjige ovaj neumorni pregalac i znalac koristio je brojnu domaću i stranu literaturu (knjige, priručnike, časopise članke stručne standarde, domaće i strane propise) iz arhivske nauke i drugih naučnih disciplina u kojoj konkretna tema zadire, zakonske i podzakonske propise i na stotine stručnih i naučnih radova koje je i pobrojao u pulikaciji.

Knjigu srdačno preporučujem širokoj naučnoj, prosvjetnoj i kulturnoj javnosti i struci uopšte. Mi arhivisti moramo biti zahvalni našem kolegi dr. Bakiću. Hvala Vam dr. Bakiću! Hvala i izdavačima!

**Dr. sc. Edin Ramić, HISTORIJSKO-PRAVNI ZNAČAJ
FRANCUSKE DEKLARACIJE O PRAVIMA ČOVJEKA I
GRAĐANINA IZ 1789. GODINE,
JU Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla, Tuzla 2014., str. 190.**

Od 2014. godine stručna i naučna javnost bogatija je za iznimno značajnu publikaciju pod nazivom *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine*, autora dr. sc. Edina Ramića. Izdavač publikacije je JU Arhiv Tuzlanskog kantona, a recenzenti su: prof. dr. Fikret Karčić, prof. dr. Mustafa Imamović i prof. dr. Enes Durmišević. Publikacija je štampana na ukupno 190 strana, a podijeljena je u nekoliko poglavlja i to:

- **Sažetak,**
- **Abstrakt,**
- **Uvod,**
- I. Porijeklo francuske Deklaracije,**
- II. Glavne pravno-političke ideje,**
- III. Historijski značaj Deklaracije za razvoj pravno-političke teorije i ljudska prava,**
- **Završna razmatranja,**
- **Indeks imena i pojmova,**
- **Bibliografija,**
- **Sadržaj.**

U Sažetku je istaknuto kako je francuska Deklaracija imala ogroman odjek u cjelokupnoj svjetskoj javnosti i izvršila veliki uticaj u sferi razvoja ustavnosti u svijetu, ali i u sferi političkog djelovanja, pravnih i političkih teorija i ideja uopće.

U Uvodu autor upoznaje čitaoca sa dosadašnjim naučnim dometima u obradi teme Francuske revolucije i Deklaracije o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine. Autor konstatuje da je navedeno pitanje u proteklom periodu detaljno

naučno obrađeno, ali da su ipak mnoga pitanja u okviru iste, ostala otvorena. Stoga autor sebi u zadatak stavlja i postavlja za cilj da istraži i analizira proces nastanka francuske Deklaracije od samih početaka i uslova koji su doveli do njenog nastanka, pa do uticaja koji je Deklaracija napravila u svijetu u razvoju prava i teorijske misli uopće.

U prvom poglavlju knjige pod nazivom *Porijeklo francuske Deklaracije* autor razmatra i analizira Francusko društvo i državu pred revoluciju. On navodi da je društvo u biti bilo feudalno, da su njegove temelje sačinjavale povlastice po rođenju i zemljišno bogatstvo, te da su napredak pozitivnih znanja i trijumfalni polet filozofije prosvjećenosti podrivali ideološke temelje postojećeg poretka. U istom poglavlju autor analizira i komparira preteče i izvore inspiracije francuske Deklaracije o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine. On konstatuje da je velika razlika između prava unijetih u deklaracije krajem 18. stoljeća i veoma značajnog napredovanja na tom planu tokom dužeg prethodnog razdoblja u evropskoj i engleskoj historiji. Dodaje, kako je jedno stoljeće ranije donijeto nekoliko manje spektakularnih, ali pionirskih akata, koja su prethodila i podstakla ona koja su stoljeće kasnije prodrmla Ameriku i Evropu. U prvom poglavlju autor razmatra i istražuje ulogu francuskih i američkih prosvjetitelja i revolucionara o čovjekovim pravima, karakteru vlade i ustavu. On naglašava kako američki i francuski prosvjetitelji i revolucionari imaju izuzetan doprinos u postavljanju, afirmaciji i formulaciji ljudskih prava. Dodaje, kako je u situaciji mnogobrojnih ekonomskih i političkih ograničenja, upravo u Americi i Francuskoj izniklo pitanje prava čovjeka i građanina, kao jedno od najvažnijih teorijskih i praktičnih pitanja.

U drugom poglavlju, autor detaljnije analizira Deklaraciju iz 1789. godine, kao najvažniji rezultat francuske revolucije, čiji je konačni tekst usvojen 26. avgusta 1789. godine. Autor ističe da je francuska *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine* imala ne samo ogroman odjek u široj svjetskoj javnosti, već je ostvarila veliki uticaj na razvoj ustavnosti u svijetu, na političku praksu, ali i na pravnu i političku teoriju i misao uopće. Ona je postala i ostala, kako je rečeno u teoriji, “temelj modernog ustavnog prava” i dio demokratske političke misli i filozofije demokratije, kao takve. U okviru drugog poglavlja, autor komparira Deklaraciju iz 1789. godine, sa drugim sličnim dokumentima. Pri tome autor podvlači neupitan uticaj američkih političkih i pravnih ideja na pisce francuske Deklaracije iz 1789. godine. Kada je riječ o američkom uticaju, najviše podudarnosti u tom smislu može se uočiti između *Virdžinijske deklaracije prava*, donesene 12. juna 1776. godine i francuske Deklaracije iz 1789. godine. Autor podudarnost nalazi i u tekstualnoj i idejnoj sličnosti, sadržini, kao i redoslijedu zajamčenih prava, u obje deklaracije. Autor se bavio i kompariranjem francuske Deklaracije iz 1789. godine i *Opće deklaracije o pravima čovjeka* iz 1948. godine. U ispitivanju savremenosti nekih pravnih postulata francuske Deklaracije, kao najbolje mjerilo svakako se pokazuje *Opća deklaracija o pravima čovjeka* iz 1948. godine. Obje deklaracije predstavljaju uzore u svom vremenu, što se u Općoj deklaraciji i izričito ističe, kada se tvrdi da ona čini “zajednički standard koji treba da postignu svi narodi i nacije”.

U trećem poglavlju autor se bavio *Historijskim značajem Deklaracije za razvoj pravno-političke teorije i ljudskih prava*. Pri tome on razmatra i analizira uticaj Deklaracije iz 1789. godine na razvoj pravno-političke teorije. Autor konstatuje da je Deklaracija iz 1789. godine dala pregršt političkih ideja kojima su se mogli nadahnjivati ustavotvorci i zakonodavci mnogih zemalja. On dodaje da se principi izneseni u Deklaraciji iz 1789. godine nalaze, ali su i znatno prošireni i “obogaćeni” i u svim savremenim ustavima, gotovo svih država svijeta. Autor naglašava i značaj Deklaracije kao simboličke osnove demokratskog društva. Pri tome, *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine*, svojim principima baca opću sumnju na sve tada postojeće režime u Evropi, priznajući legitimnost samo onima koji bi poštovali ljudska prava čovjeka.

Na kraju, autor zaključuje da Deklaracija u svojim 17 članova, kao univerzalne principe potvrđuje slobodu, jednakost, nacionalni suverenitet, autonomiju pojedinca i ograničenost države podjelom vlasti, kao kontrolnim mehanizmom. Zauzevši stav da Deklaracija prethodi ustavu i da na neki način bude “uputstvo” izradi istog, ustavotvorci su razvili ideju, koja je kasnije široko prihvaćena, da svaki ustav kao osnovni akt zemlje treba da sadržava dvije vrste odredbi: odredbe o osnovnim pravima građana i odredbe o organizaciji vlasti. Pri tome, te dvije vrste odredbi nemaju istu važnost. Kao pozitivnopravni izraz prirodnih prava čovjeka, osnovna prava imaju prednost nad odredbama o organizaciji vlasti, odnosno nad odredbama o pravima društva i države. Međutim, autor dodaje da *Delaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine*, sadrži norme koje su univerzalnog karaktera, ali te norme još uvijek nisu u potpunosti ostvarene, ne samo u Francuskoj, već i u svijetu. Iako Deklaracija postavlja u temelje pravne države, prava čovjeka i građanina i mada je njen osnovni cilj ostvarivanje ovih prava, ipak ostvarivanje pravne države svuda nailazi na teškoće. Stoga autor zaključuje da za ostvarenje ciljeva postavljenih u Deklaraciji, mora doći do promjene društvene stvarnosti, jer jedna je stvar sastaviti i obaviti određene principe u okviru jedne civilizacijske skupine, a drugo je provesti ideje u politički sistem i politički život država zapadnog svijeta. Dodaje, da je to pogotovo teško postići na planetarnoj razini. U tome se ogleda utopijski karakter Deklaracije, ali to ni u kom slučaju ne umanjuje značaj Deklaracije, kao cilja kojem čovječanstvo treba i mora težiti, te tražiti i uspostavljati modalitete i mehanizme njenog ostvarenja.

Uzimajući u obzir činjenicu aktuelnosti ljudskih i građanskih prava, te ugroženosti istih, čak i u 21 stoljeću, ova knjiga predstavlja značajan doprinos ne samo stručnoj naučnoj, nego i široj javnosti. Ova knjiga nas uči i podsjeća na potrebe i značaj poštivanja ljudskih prava, te zalaganje da ta prava uistinu budu primjenjivana, a ne samo deklarativno proklamovana. U tom smislu smatramo da je autor ovom knjigom dao nemjerljiv doprinos u nastojanjima na planu afirmacije i potrebe zaštite i poštivanja ljudskih prava. Stoga prezentovanu knjigu uvaženog dr. sc. Edina Ramića, toplo preporučujem stručnoj i naučnoj javnosti, ali i svim građanima Bosne i Hercegovine.

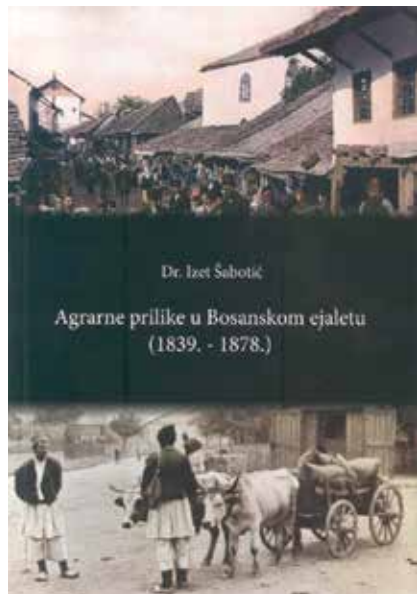
Prof. dr. Galib ŠLJIVO

Orašje

**Dr. Izet Šabotić, AGRARNE PRILIKE
U BOSANSKOM EJALETU (1839.-1878.),
JU Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla 2013., str. 283.**

Pred čitaocima, u prvom redu onima koji se interesiraju za prošlost Bosne i Hercegovine u vrijeme kad je ona bila u sastavu ogromnog Osmanskog carstva, predstavljena je monografija dr. Izeta Šabotića, *Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839.-1878.)*. Tuzla, 2013. Autor je poznati naučni radnik u krugu historičara, ali i u krugu arhivista, kojima se već predstavio mnogim zapaženim naučnim radovima. Ovom monografijom je još više pokazao da se od njega u sljedećem razdoblju može očekivati više sličnih monografija čime će se saznanja o minulom historijskom razdoblju više saznavati i to u jednom stručnom kontinuitetu. Ja sam pažljivo pročitao monografiju i o njoj mogu dati ovaj sud.

Monografija je sročena na 283 strane sa naučnim aparatom od 855 fusnota koje je autor rasporedio na svakoj strani ispod teksta čime je čitaocima olakšao praćenje teksta uz stalno upoređivanje sa podacima historiografije ili arhivskim dokumentima. To je odlika ovog rada što je fusnote upravo uradio onako kako se to radi u prvorazrednim historijskim djelima, što znači da je naveo potpune arhivske podatke za dokumente na koje se poziva i strane historijskih i drugih djela na koje se poziva u svojoj monografiji.

Autor je monografiju rasporedio ovako:

I Uvod (15-20), II Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu do početka XIX stoljeća (21-58), III Reforme u Bosanskom ejaletu u vrijeme Tanzimata (59-77), IV Agrarni odnosi u Bosanskom ejaletu u vrijeme Tanzimata (79-132), V Agrarne prilike u Bosanskom vilajetu od 1861. do 1875. (133-195), VI Prilike u Bosanskom vilajetu u vrijeme istočne krize sa posebnim osvrtom na stanje u agraru 1875.1878. (197-228), VII Zaključna razmatranja (239-258), Izvori i literatura (259-271) Registar ličnih imena (273-281), i na kraju Izvodi iz recenzija dr. sc. Senaida Hadžića, prof. dr. sc. Ivana Balte

i dr. Safeta Bandžovića. Nema sumnje u to da su recenzenti poznati historičari i stručnjaci za historiju Bosne i Hercegovine u XIX stoljeću.

Pošto je u *I Uvodu* (15-20 str.), dao kraći osvrt na politički razvitak Ejaleta Bosna u prvim stoljećima osmanske uprave, što je bilo neophodno, autor je naglasio da je agrarno pitanje na prostoru Ejaleta Bosna predstavljalo ne samo važno političko, već i socijalno i vjersko pitanje, što se moglo pratiti od tadašnjih vlasti i zvaničnika. To je tim važnije što su agrarni propisi najvećim dijelom bili regulisani za čitavo Osmansko carstvo, dakle za sve ejalete, ali su se neki specifični oblici u Bosanskom ejaletu ipak izdvajali.

U poglavlju *II Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu do početka XIX stoljeća* (21-58 str.), je naglasio da su Osmanlije u svim osvojenim zemljama, pa time i u Bosni, zemljište smatrali državnom svojinom, iako su postojali oblici privatne svojine na baščama, vinogradima, gradilištima i kućama zajedno sa okućnicom. To je sve autor pratio od donošenja prvog zakonika sultana Murata-hana I odmah poslije osvajanja Rumelije.

U poglavlju *III Reforme u Bosanskom ejaletu u vrijeme Tanzimata* (59-77 str.), autor je donio reforme u Osmanskom carstvu i kako su se one sprovodile u Bosni i Hercegovini. Počeo je sa zbivanjima nakon rusko-osmanskog rata 1768.-1774. i austrijsko-ruskog rata 1788.-1791. protiv Osmanskog carstva, te promjenom političkih prilika u Evropi proizvedene Napoleonovim pohodom u Evropi. Ovi ratovi su pokazali da su reforme u Osmanskom carstvu neophodne i to ponajprije u vojsci i sultan Selim-han III je započeo reforme upravo reformom vojske i reformom poreskog sistema, kako bi osigurao novac za krupne vojne i druge reforme. Od tada pa sve do kraja osmanske uprave u Bosni i Hercegovini slijedile su reforme koje je autor dao u mjeri koja se podrazumijeva. Nešto više je, kao što se i očekivalo, opisao pokret Huseinbega Gradaševića za autonomiju Ejaleta Bosne u okviru Osmanskog carstva. U ovom dijelu, autor je donio i nove podatke kao rezultat svog istraživanja arhivske građe koja se čuva u Zagrebu i Beču. Potom je, slijedeći hronološki red događanja reformskih pokušaja Uzvišene Porte opisao prilike u Ejaletu Bosna od sloma Pokreta za autonomiju Bosne do početka tanzimatskih reformi. Prateći reformu vojske, dr. Izet Šabotić je istakao kako je nakon ukidanja janjičarskog reda *nizami-džedid* nije sa uspjehom ostvaren u Bosni, a kao posljedica sloma pokreta za autonomiju Uzvišena Porta je ukinula i Bosanski Divan kako autor ističe zbog toga „da kolektivni organi više ne budu između centralne vlasti i nižih upravnih organa namjesnika i mutesarifa.“

Poglavlje *IV Agrarni odnosi u Bosanskom ejaletu u vrijeme Tanzimata* (79-132 str.), sadrži promjene koje su nastale poslije donošenja *Hatišerifa od Gülhane* 1839. godine koji je pripremljen u vrijeme sultana Mahmuda-hana II, ali je objavljen na početku vladavine sultana Abdul Medžida-hana 1839. godine. Osvrćući se na vladavinu Mahmuda-hana II, autor je zaključio kako „Vladavina Mahmuda II nije donijela samo novu svijest i zanimanje za zapad, već i osjećaj da se tradicionalni osmanski putevi moraju napustiti ako Carstvo želi preživjeti i opstati nasuprot tehnički naprednijoj Evropi.“ Ovim aktom cjelokupno stanovništvo nazivano je jednim imenom podanici i tako je bilo izjednačeno bez obzira na vjeru i stalež. Istovremeno

proglašeno i jednako poresko opterećenje svih podanika u zavisnosti od njihovih materijalnih mogućnosti. Ali ovaj zakonski akt je sa zakašnjenjem obnarodovan u Ejaletu Bosna jer su vladali neredi i veliko nezadovoljstvo kod stanovnika, utvrdio je autor. Uvođenje *Tanzimata* i njegov uticaj na agrarne prilike u Bosanskom ejaletu, dr. Izet Šabotić je analizirao u posebnoj dijelu u kojem je u fusnotama donio i popis svih valija ovog Ejaleta. To je uradio radi toga što je *Hatišerif od Gülhane* „posebno zadirao u status agrarnih onosa.“ Jer „Hatišerifom se uvodi dokinuće poreza, i opća vojna obaveza, čime je ukinut temelj spahijske institucije.“ Kako se to primilo u Bosni i Hercegovini, autor je opisao do pojedinoisti, da bi zaključio: „da su reforme u agrarnoj oblasti, koje su nastale donošenjem *Tanzimata*, izazvale oštre reakcije bosanskog plemstva.“ Zato je, kako je dr. Izet Šabotić utvrdio, primjena odredaba *Hatišerifa od Gülhane* u Bosanskom ejaletu tekla veoma sporo, a netrpeljivost i zaoštavanje ispoljilo se kroz različitost socijalno-klasnog karaktera, ali i kroz različitost vjerske pripadnosti. Valija Tahir-paša je ostavio upečatljiv trag svog boravka u Ejaletu Bosna jer je, sprovodeći odredbe *Tanzimata* uveo trećinu (tretinu) kako bi agrarno pitanje uredio na jedinstven način i obostrano zadovoljstvo agrarnih interesenata. Ipak, više je njegovo upravljanje Ejaletom Bosna bilo popraćeno bunama muslimanskog stanovništva, posebno u Bosanskoj krajini.

Agrarno pitanje u Ejaletu Bosna i agrarni nemiri naveli su Uzvišenu Portu da u Bosnu uputi seraskera Omer Lutvi-pašu sa ovlaštenjem da upotrijebi sva sredstva i dovede redovno stanje u ovoj prevažnoj provinciji Osmanskog carstva. On je već stekao ugled u Carstvu kao odlučan dostojanstvenik odan vladi i sultanu, a poznao je i dobro prilike u Bosni i Hercegovini i na državnoj granici. Međutim, i u vrijeme njegovog boravka u Bosni podignuta je dotad najveća pobuna, koju je on ipak skršio i sproveo silom reforme koje su dotada samo djelomično sprovedene, ali i udaljio iz zemlje najuglednije ljude čija se riječ slušala. Prateći agrarne prilike u Ejaletu Bosna, autor je donio niz podataka iz kojih se moglo uočiti da su odnosi između čifčija i čifluk sahibija bili sve zaoštreniji. Uz to, pogoršani su međunarodni odnosi pa i između Osmanskog i Austrijskog carstva. To je bilo vrijeme uoči Krimskog rata. Austrija je vršila pritisak na Uzvišenu Portu da joj ustupi bosanske izlaze na Jadransko more i u tu svrhu je uputila u Istanbul grofa Lajningena na početku 1853. godine, a njegovu misiju je podržala i rasporedom novih vojnih snaga upravo na granici sa Bosnom. Krimskim ratom Osmansko carstvo je uspjelo da u koncertu evropskih sila ima svoje mjesto, ali je zauzvrat sultan objavio *Hattihumajun* kojim je ponovo proklamovana jednakost svih osmanskih podanika. Autor je posebno pratio ono što je *Hattihumajun* značio za agrarne odnose. Svakako za agrarno pitanje u Ejaletu Bosna presudan je bio *Ramazanski zakon* i *Saferska naredba* o kojima je autor dao osnovne podatke. Za *Ševalski zakon*, koji je donesen 1870. godine, autor je naglasio da je to ustvari zakon o šumama, pa da ga pojedini autori nazivaju osmanskim šumskim zakonom. Njima je uređeno pravo vlasništva za šumsko bogatstvo bilo da su državne šume, vakufske šume, opštinske šume ali i privatne šume. Svi ovi zakoni nisu zadovoljili očekivanja ni zavisnih seljaka, ali ni gospodara posjeda, što se ispoljavalo daljim neredima obično

nazivani nemiri agrarne prirode. O tim nemirima autor je donio njihove uzroke, područja koja su njima uobuhvaćena i akcijama vlasti na uspostavljanju redovnog stanja. Autor je ovo nezadovoljstvo koje je ispoljavano između posjednika zemlje i obrađivača, ponajviše čivčija povezivao i sa teritorijalnim pretenzijama Kneževine Srbije na Bosnu i Hercegovinu. „Takve političke i nacionalne aspiracije iz Srbije prema Bosanskom ejaletu, nailazile su na pogodno tlo, jer se propagandnim djelovanjem iz Srbije održavalo konstantno zapaljivo nezadovoljstvo pravoslavnog življa prema Osmanskoj vlasti.“ Ustanci u Ejaletu Bosna, a poslije 1865. Vilajetu Bosna, u kome su pretežno učestvovali stanovnici pravoslavne vjere bili su sve učestaliji. Tome je pridonosila i, kako autor piše, „Nova pravoslavna trgovačka klasa u svim gradovima ove provincije, a naroročito tamo gdje je trgovina bila više razvijena, poput Sarajeva, Mostara, Banjaluke, Tuzle, Brčkog, Nove Varoši i drugih mjesta radili na obrazovanju posebnih esnafa trgovaca, koji su predstavljali svojevrsnu pravoslavnu aristokratiju.“ Upravo zato je i autor primijetio da su takozvane socijalne pobune pravoslavnog stanovništva, koje je bilo nezadovoljno svojim statusom u čiflučkim odnosima, „sve više prelazile na nacionalni teren, te da je u datom trenutku nastala određena vrsta transformacije sa socijalne netrpeljivosti prema zemljoposjednicima, na nacionalnu religijsku netrpeljivost prema Bošnjacima.“

Peto poglavlje *Agrarne prilike u Bosanskom vilajetu od 1861. do 1875.* (133-195 str.), autor je počeo, što i priliči, nastupom valije Šerifa Osman-paše. Dogodilo se to u vrijeme koje je autor povezo sa smrću sultana Abdula Medžid-hana koga je zamijenio sin Mahmuda-hana II i brat Abdula Medžid-hana sultan Abdul Aziz-han. Novi sultan je odmah svojim prvim nastupom istakao „da je voljan u svojoj carevini uvesti red i štednju.“ Novi valija Šerif Osman-paša je pak već bio u godinama, šezdesetogodišnjak i iskusen državnik, uz to obrazovan sa znanjem više stranih jezika. U vrijeme njegovog namjesnikovanja počelo je komešanje pravoslavnog stanovništva u Hercegovini, zamešateljstvo na crnogorskoj granici, zapleti u međudržavnim odnosima ali i vidljivo širenje ideja iz Srbije i Hrvatske na širenju nacionalnih stremljenja kod istovjernog stanovništva. U novinama i na druge načine iz ovih krajeva objavljivane su iskrivljene, neistinite i zlonamjerne vijesti sve sa ciljem da se stanje u Vilajetu Bosna prikažu nesnosnim, kao i da se sultanovi podanici pravoslavne vjere odupiru osmanskim vlastima i iskažu na sve načine svoje nezadovoljstvo. Upravo u to vrijeme, 1864. godine Kraljevina Pruska je otvorila konzulat u Sarajevu, a dr. Otto Blau, najobrazovaniji među stranim konzulima, poslije obilaska nekih predjela je, u svojim izvještajima, razotkrio sve zlonamjerne vijesti i tako izvijestio svoju vladu da položaj zemljoradničkog sloja nije ništa teži u Bosanskom vilajetu od onog, na primjer u Istri. Sve je to autor iznio i povezo sa agrarnim prilikama u Ejaletu Bosna i uspješnom reformom administrativnog uređenja. U ovom poglavlju autor je opisao i progon muslimanskog stanovništva iz Kneževine Srbije i smještaj tog stanovništva u Ejaletu Bosna. Ipak, autor je najdetaljnije opisao agrarne prilike od okončanja pobune pravoslavnog stanovništva u Hercegovini do reformi administrativnog uređenja 1865. godine. U pitanju su nesporazumi vlasti sa

obrađivačima zemlje i čivčijama, uglavnom porezi i drugi nameti. Nisu bili porezi pretjerano visoki, ali su zakupci poreza njihov iznos i način prikupljanja činili tako visokim da su poreski obveznici izražavali nezadovoljstvo, pa i izazivali nered. Tome su doprinosili i uticaji iz Srbije jer su bile „u ovom periodu primjetne sve žešće aktivnosti i srbijanskih emisara, vođenih projektom Načartanija Ilije Garašanina.“ Kao što se moglo i naslutiti, autor je donio podatke o reformama u oblasti agrara za vrijeme namjesnikovanja Šerifa Osman-paše, koja je bila istovjetna onoj iz 1851. godine za vrijeme Omer Lutvi-paše.“ Među prvim mjerama za sređivanje agrarnih pitanja bila je uvedena disciplina kod ubiranja poreza, pa su finansijski činovnici nasilno ubirali višegodišnja poreska potraživanja. Kao rezultat nezadovoljstva, posebno prilikom ubiranja poreza, počelo je emigriranje pravoslavnog stanovništva ponajviše iz Bosanske krajine i Posavine. Osim nezadovoljstva koje je bilo uzrokovano ubiranjem poreza, pravoslavno stanovništvo je podsticano na iseljavanje od prekograničnih susjednih država koje su im obećavale razne pogodnosti, ali i veoma srdačnim prijemom i osiguravanjem početnih sredstava za boravak na novom području. Ali i mjere koje je preduzimala Osmanska vlada, kao što je na primjer bio Zakon o uvođenju kućarine i zemljarine, te prijenosu erarskih i vakufskih nekretnina po nasljednom redu, hrišćanska raja je stekla povjerenje u osmanske vlasti. Autor se pozabavio i time kako su muslimansko stanovništvo i begovi bili pogođeni, pa je došlo i do nemira kakav je bio ustanak u Tešnju. Autor je u posebnom podnaslovu opisao agrarne prilike od odlaska Šerifa Osman-paše do početka Istočne krize.

U posljednjem šestom poglavlju o prilikama u Bosanskom vilajetu u vrijeme istočne krize sa posebnim osvrtom na stanje u agraru 1875.1878. (197-228), autor je opisao Nevesinjsku bunu, početak i tok pobune u Bosanskom vilajetu, ulazak Srbije i Crne Gore u rat i njegov uticaj na prilike u Bosanskom vilajetu te uticaj rusko-osmanskog rata na prilike u Bosanskom vilajetu. Dr. Izet Šabotić je razmatrao kako je uključivanje Srbije i Crne Gore u rat na prostoru Bosanskog vilajeta „zaoštrio austrougarsku vanjsku politiku i u velikoj mjeri doprinio da Austro-Ugarska smjelije iskaže svoj interes prema ovoj osmanskoj provinciji.“

Na kraju knjige su *Zaključna razmatranja* (239-258 str.), *Izvori i literatura* (259-271 str.) *Registar ličnih imena* (273-281 str.), i na kraju *Izvodi iz recenzija* (282-283 str.) dr. sc. Senaida Hadžića, prof. dr. sc. Ivana Balte i dr. Safeta Bandžovića.

U ovoj naučnoj monografiji autor se ograničio samo na agrarne odnose u Bosni i Hercegovini, ali nije mogao izbjeći i druge dodirne teme koje se svakom historičaru nameću. Dr. Šabotić ih je ipak sveo na najmanju mjeru. Svakako da se od svakog historičara očekuje da svoje izlaganje podesi tako da se iz njega ne može oštro razlikovati ono što je autor donio novo od onoga što je već poznato. Dobro napisan historijski rad, posebno kad je riječ o monografiji, temelji se na iznošenju svega onoga što je za nju od značaja bez obzira na to koliko tu ima novoistraženih, a koliko već ranije utvrđenih podataka; jer to u radu ne zavisi od tog odnosa nego od stvarnog značaja za događaj ili temu odnosno značaja svake pojedinosti. Kao što rijeka, primajući od izvora do ušća mnogo pritoka, ali se oni ne vide u rijeci nego

rijeka postaje veća i veća do svog ušća. Upravo monografija o agrarnim odnosima u Bosni i Hercegovini je tako napisana i čini cjelinu i čitalac će pratiti događaje vezane za agrarne odnose u nizu koji nisu odvojeni jedni od drugih nego čine cjelinu zbivanja.

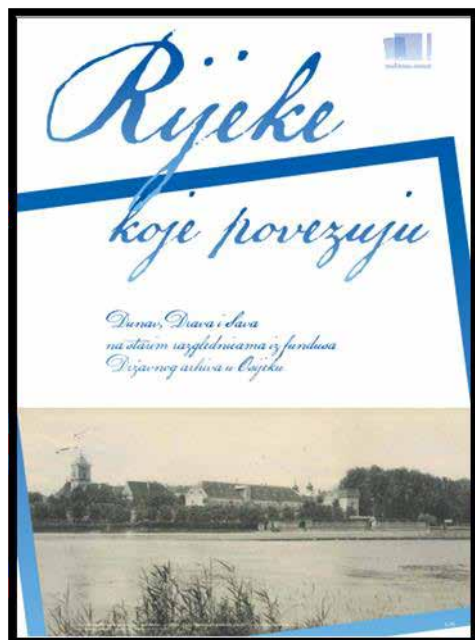
Zato će ova monografija biti nezaobilazna za sve one koji će agrarne odnose istraživati do pojedinosti, ali posebno za studente historije, profesionalne historičare, pravnike a ponajviše nastavnicima i učenicima historije kao nastavnog predmeta.

V IZVJEŠTAJI

KULTURNO – OBRAZOVNA DJELATNOST ARHIVA TUZLANSKOG KANTONA OD JULA 2013. DO JULA 2014. GODINE

U proteklih godinu dana, od štampanja prethodnog broja časopisa „Arhivska praksa“ (broj 16.), Arhiv Tuzlanskog kantona organizirao je ili učestvovao u organizaciji doista velikog broja kulturno-obrazovnih sadržaja. Neki od istih su već tradicionalnog tipa, kojim se obilježavaju određeni datumi (Dan nezavisnosti i Dan državnosti Bosne i Hercegovine su primjeri istih). Ove godine se obilježava 60. godina uspješnog rada Arhiva TK, te su stoga planirani mnogi drugi kulturni i stručni sadržaji. O istima dajemo hronološki pregled u nastavku teksta.

U organizaciji Arhiva Tuzlanskog kantona, Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Islamske zajednice BiH - Medžlisa IZ Brčko i BZK „Preporod“ - Brčko Distrikt BiH u prostorijama Arhiva Tuzlanskog kantona u Tuzli, 13.9.2013., otvorena je izložba **“Stare džamije u Bosni i Hercegovini”**. O istoj su govorili dr. Izet Šabotić (direktor Arhiva Tuzlanskog kantona), autor izložbe Atah Matić, te mr. Ševko Sulejmanović (koji je izložbu i proglasio otvorenom). Tom prilikom istaknut je značaj džamija kao sakralnih, ali i objekata od kulturnog i historijskog značaja.

U petak, 20. septembra, od 9,30 do 13 sati, u Velikoj vijećnici Gradske kuće u Subotici održan je međunarodni arhivistički skup **„Šesti subotički arhivski dan“**. Tema skupa, u kojem su pored arhivista iz Srbije, uzeli učešće arhivisti iz Mađarske, BiH i Hrvatske bila je „Javnost i Arhiv“. Ispred Arhiva TK učešća su uzeli arhivisti Nijaz Brbutović i Omer Zulić.

U okviru međunarodne konferencije **“Arhivska praksa 2013.”** Arhiv Tuzlanskog kantona u saradnji sa Državnim arhivom Osijek iz Hrvatske, 25. septembra 2013. godine u Galeriji Hotela “Tuzla” (sa početkom u 19 sati), organizirao je izložbu pod nazivom: **“Rijeke koje povezuju – Dunav, Drava i Sava na starim razglednicama**

iz fundusa Državnog arhiva u Osijeku” (autora Dražena Kušena i Erike Žilić Vincetić).

Dana 26. i 27. septembra u Hotelu “Tuzla”, u Tuzli, u organizaciji Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona održano je tradicionalno 26. međunarodno savjetovanje “**Arhivska praksa 2013.**” Na savjetovanju je prisutnima predstavljeno 31 izlaganje/predavanje u tri teme iz domena arhivistike i informacionih tehnologija. Učešće na savjetovanju uzeli su predavači i gosti, kako iz Bosne i Hercegovine, tako i iz Hrvatske, Slovenije, Srbije, Crne Gore, Makedonije, Mađarske, Italije i Austrije.

Dvadesetoga novembra, sa početkom u 10 sati, u prostorijama Arhiva Tuzlanskog kantona održan historijski čas povodom 25. novembra, **Dana državnosti Bosne i Hercegovine**. Na taj dan 1943. godine, na prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a u Mrkonjić Gradu su udareni moderni temelji državnosti Bosne i Hercegovine, kao ravnopravne republike unutar jugoslavenske federacije. Historijski čas održali su učenici Gimnazije “Ismet Mujezinović” iz Tuzle, sa kojima Arhiv TK ima dugogodišnju uspješnu saradnju na sličnim projektima.

U Tuzli je u petak, 29. novembra, u prostorijama Arhiva Tuzlanskog kantona otvorena izložba fotografija “**Posljednji dani Zuhdiye Selimovića**” koju je priredio profesor Fikret Jahić Vršanin.

*Postavka izložbe „Tuzla na starim fotografijama“ u Osijeku,
Hotel „Waldinger“, 2.12.2013. godine*

Uz obilježavanje Dana grada Osijeka 2. decembra 2013. u Osijeku je postavljena izložba “**Tuzla na starim fotografijama**”. Autori izložbe i kataloga su dr. Izet Šabotić, Saneta Adrović, Hatidža Fetahagić i Adnan Tinjić. Ista je organizirana kao dio saradnje Arhiva Tuzlanskog kantona i Državnog arhiva Osijek. Iz fundusa

Arhiva Tuzlanskog kantona već je napravljen niz izložbi i tiskan niz publikacija koje su predstavile bogatstvo i raznolikost gradiva koje se u tom arhivu čuva. Ovoga puta su to bile fotografije stare Tuzle koje su autori izložbe otrgnuli od zaborava i udahnuli im novi život reprodukcijom, njihovim uvećanjem i svrstavanjem u postavku ove zanimljive izložbe. Radi se o detaljima tuzlanske prošlosti koja dotiče industriju, sakralne objekte, gradske trgove i ulice, školstvo, kulturu, zdravstvo, zanimljivosti i stare razglednice Tuzle. Postavka izložbe bila je locirana u Kavani hotela „Waldinger“ u Osijeku tijekom mjeseca decembra 2013.

U prostorijama Instituta za istoriju u Sarajevu, dana 4. decembra 2013. godine potpisan je sporazum o partnerstvu između institucija učesnica u projektu „**Tragovima naših komšija: Jevreji u Bosni i Hercegovini i Holokaust**“ iz Bosne i Hercegovine i nosioca projekta Akademije nauka Republike Austrije. Ovaj naučno-istraživački projekat, finansiran od strane Europske Unije u programu „Europa za građane“ i od strane Ministarstva za obrazovanje, umjetnost i kulturu Republike Austrije, koji za cilj ima oživljavanje jevrejske historije Bosne i Hercegovine, te njeno spašavanje od zaborava, trajaće od decembra 2013. do aprila 2015. godine. Materijalno i nematerijalno naslijeđe Jevreja u gradovima Bosne i Hercegovine koje je u holokaustu najvećim dijelom nepovratno uništeno, a nakon toga u najvećoj mjeri izbrisano iz kolektivne historije i pamćenja, biće istraženo i predstavljeno javnosti.

Ideja ovog projekta naišla je na veliko zanimanje naučno-istraživačkih, kulturnih i obrazovnih institucija u Bosni i Hercegovini i Republici Austriji. Institucije partneri projekta iz Bosne i Hercegovine su: JU Institut za istoriju iz Sarajeva, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, JU Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, „La Benevolencija“ Sarajevo, MSŠ „Musa Ćazim Ćatić“ iz Kladnja i MSŠ „Milorad Vlačić“ iz Vlasenice, dok su partneri projekta iz Republike Austrije: Pravni fakultet Univerziteta u Beču, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beču, austrijska vladina organizacija „Erinnern.at“, te nosilac projekta Akademija nauka Republike Austrije. Aktivnosti projekta, među kojima su objavljivanje publikacije na bosanskom i engleskom jeziku u Bosni i Hercegovini i u Republici Austriji, izložba fotografija u Sarajevu, pilot projekti uvođenja edukacije o holokaustu u vidu izbornog predmeta na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli i gimnazijama u Vlasenici i Kladnju, te prezentacije publikacije i rezultata projekta u BiH i Republici Austriji, imaju za cilj stvaranje novih formi i dimenzija u procesu aktivnog sjećanja na komšije Jevreje, žrtve holokausta iz Bosne i Hercegovine.

U Arhivu Tuzlanskog kantona, 16. decembra 2013. godine (ponedjeljak) sa početkom u 10 sati održan je okrugli sto na temu „**Kulturno naslijeđe u funkciji turizma**“. Istaknuta je sve veća uloga kulturnog turizma, pobrojani su potencijali koji postoje za isti, ali ostaju neiskorišteni i propadaju, jer su rijetko prepoznati kao vrijedni od strane nadležnih organa; potrebna finansijska i druga vrsta pomoći u razvoju ovog segmenta turizma često izostaje. Zaključeno je da je potrebno ulagati

dodatne napore na očuvanju kulturnog blaga, te njegovom adekvatnom prezentiranju i promociji kao dijelu bogate turističke ponude Tuzlanskog kantona.

Tradicionalna izložba slika članova amaterskog slikarskog udruženja **“Franjo Leder”** iz Tuzle. Otvorena je u 19:00 sati, 20.12.2013. godine, u Arhivu TK.

*Sa otvaranja izložbe „Tuzla na starim fotografijama“ u
Belom Manastiru, 8.1.2014. godine*

U srijedu, 8. januara, u 18 sati u predvorju Centra za kulturu u Belom Manastiru (Hrvatska) otvorena je izložba starih fotografija Tuzle. Izložba **“Tuzla na starim fotografijama - otrgnuto od zaborava”**, postavljena je u galerijskom prostoru 10 dana. Na izložbi su o saradnji sa Tuzlom i samoj izložbi govorili dr. sc. Izet Šabotić, direktor Arhiva Tuzlanskog kantona, dr. sc. Ivan Balta (Filozofski fakultet Osijek), Daniela Taslidžić Herman (Centar za kulturu Beli Manastir) i gradonačelnik Belog Manastira Ivan Doboš, dok je voditelj programa bio prof. Davorin Taslidžić.

Obilježavanje 60 godina rada Arhiva TK i **Dana nezavisnosti BiH** u Arhivu je održano 27.2.2014. (četvrtak) u 11 sati. U programu obilježavanja učestovali su učenici Osnovne škole „Pazar“, Gimnazije „Meša Selimović“ i Gimnazije „Ismet Mujezinović“ Tuzla. Upriličeno je i otvaranje izložbe „Tuzla na starim fotografijama - otrgnuto od zaborava“.

Sa promocije knjige "Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839.-1878.)", 13.3.2014. godine

Izložba Arhiva Tuzlanskog kantona povodom Dana nezavisnosti BiH organizirana je i u Tešnju, 28.2.2014. godine. Ista je nosila naziv „**Kontinuitet bosanskohercegovačke nezavisnosti i opstojnosti**“.

Pred prepunim amfiteatrom Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli 13.3.2014. godine uspješno je promovisana knjiga dr. Izeta Šabotića „**Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839.-1878.)**“. Izdavači knjige su JU Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. O značaju knjige za historiografiju BiH govorili su promotori, profesori dr. Sead Selimović, dr. Ivan Balta i dr. Senaid Hadžić.

U Arhivu Tuzlanskog kantona 4. aprila 2014. godine otvorena je izložba slika sa likovne kolonije „**Vršani 2013.**“ postavljena u povodu obilježavanja 6. aprila i međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine.

U amfiteatru JU Gimnazija „Ismet Mujezinović“ Tuzla od 15. do 17. aprila 2014. godine, održan je **Seminar iz oblasti kancelarijskog i arhivskog poslovanja**, za stvaratelje arhivske građe (registrature) iz oblasti obrazovanja sa područja Tuzlanskog kantona. Organizatori seminara su bili Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta TK i JU Arhiv TK Tuzla. Seminaru su prisustvovala 123 sekretara, iz ustanova predškolskog obrazovanja, osnovnih, srednjih i privatnih škola sa područja Tuzlanskog kantona. Na seminaru je izloženo devet stručnih tema.

Prvog dana Seminara izložene su četiri teme i to:

1. Selma Isić, prof., *Pojam, predmet i zadaci arhivistike*,
2. dr. sc. Izet Šabotić, vanr. prof., *Arhivsko zakonodavstvo*,

3. Nijaz Brbutović, prof., *Obaveze stvaraoca registraturne građe*,
4. mr. sc. Omer Zulić, *Kancelarijsko poslovanje*,

Drugog dana seminara izložene su tri teme i to:

5. mr. sc. Omer Zulić, *Registraturno sređivanje: postupci i etape, sa akcentom na škole*,
6. Nijaz Brbutović, prof., *Arhivsko poslovanje*,
7. Esaf Lević, prof., *Savremeni modaliteti zaštite arhivske građe (mikrofilmovanje, skeniranje)*,

Zadnjeg, trećeg dana seminara izložene su dvije teme i to:

8. Hatidža Fetahagić, prof., *Naučno-kulturna i pravna dimenzija arhivske građe u sistemu korištenja*,
9. Saneta Adrović, dipl. ecc., *Značaj arhivske građe obrazovnih ustanova*.

Sa Savjetovanja arhivskih radnika u Mostaru, 5.6.2014. godine

U Mostaru je 5.6.2014. godine otvoreno dvodnevno Savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine kojem su, pored bosanskohercegovačkih arhivista, prisustvovali i predstavnici arhiva i arhivskih službi iz Crne Gore, Hrvatske, Makedonije, Slovenije i Srbije. U okviru ovogodišnjeg Savjetovanja, na temu „**Arhivski fondovi i zbirke - stanje, zaštita, obrada, korištenje**“ (predstavljena su 23 referata), obilježeni su i značajni jubileji, odnosno 60 godina postojanja i uspješnog rada Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, te arhiva u Mostaru, Travniku i Tuzli. Tim povodom je, nakon otvaranja manifestacije, u mostarskom hotelu „Ero“ upriličena izložba „60 godina arhiva u Tuzli, Mostaru i Travniku“. Upriličena je i promocija 43. broja „Glasnika arhiva i Arhivističkog udruženja BiH“, te drugih izdanja bosanskohercegovačkih arhiva.

U Sarajevu je od 26. do 29. juna 2014. godine održana Međunarodna arhivska konferencija “Prvi svjetski rat - refleksije iza linije fronta” u organizaciji Arhiva Bosne i Hercegovine, Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, Historijskog arhiva Sarajevo, Hrvatskog državnog arhiva, Evropske mreže za evropsku saradnju (ENASC) i Međunarodnog centra za arhivska istraživanja (ICARUS). Teme konferencije bile su: *Refleksije velikog rata (1914. - 1918.)*, *arhivi kao mjesto memorije i zaštita arhiva*. Na istoj su svoje učešće uzeli i zaposlenici Arhiva TK, Dr. Izet Šabotić i Selma Isić, sa radom na temu: *Fondovi i zbirke Arhiva TK i njihov značaj za istraživanja Prvog svjetskog rata*.

Prvog jula 2014. godine sa početkom u 13 sati otvorena je postavka izložbe **„Prvi svjetski rat u fotografijama i dokumentima Arhiva Tuzlanskog kantona“**. Autori izložbe su dr. Izet Šabotić, mr. Omer Zulić, Nijaz Brbutović, Hatidža Fetahagić, Saneta Adrović, Atah Mahić i Adnan Tinjić. Izložbu je pratila i promocija novog broja „Gračaničkog glasnika“ (broj 37.) koji je posvećen 100. godišnjici od početka Prvog svjetskog rata. Promotori su bili dr. Izet Šabotić, dr. Omer Hamzić i Edin Šaković, a moderator je bila Hatidža Fetahagić. Ovi sadržaji su također dio programa kojim Arhiv obilježava 60. godišnjicu uspješnog rada.

Sem navedenih događaja, ostvarena je značajna saradnja sa kulturnim ustanovama sa područja Tuzlanskog kantona (Muzej istočne Bosne, Zavod za zaštitu kulturnog i prirodnog naslijeđa, Bosanski kulturni centar Tuzla, Narodna i univerzitetska biblioteka „Derviš Sušić“ Tuzla, Bosanski kulturni centar „Alija Izetbegović“ Kalesija, Bosanski kulturni centar Srebrenik i dr.).

Sa Radio-televizijom TK-a realizovano je šest emisija iz kulturne historije, za program “Hod vjekova” i „Putokaz“. Pored toga, stručni zaposlenici Arhiva su u ovom periodu, učestvovali u brojnim radio emisijama kulturnog sadržaja. Saradnja je ostvarena i sa drugim medijskim kućama RTV „Slon“, RTV 7, RTV Federacije BiH, RTV Bosne i Hercegovine i dr. u cilju izrade medijskih priloga za kulturno-obrazovni program.

Nastavljena je uspješna saradnja sa Filozofskim fakultetom Tuzla - Odsjekom za historiju i Odsjekom za turski jezik (više organiziranih posjeta studenata i profesora, te korištenje arhivskog i knjižnog fonda Arhiva), Odsjekom žurnalistike, Odsjekom bosanskog, srpskog i hrvatskog jezika, te sa Pravnim fakultetom Univerziteta u Tuzli.

Organiziran je niz prijema i posjeta učenika osnovnih i srednjih škola Arhivu: JU Gimnazija „Meša Selimović“ Tuzla, JU Gimnazija „Ismet Mujezinović“ Tuzla, Katolički školski centar „Sv. Franjo“ Tuzla, Behrambegova Medresa Tuzla, Trgovinska škola Tuzla, MSS Srebrenik, OŠ Pazar Tuzla, OŠ „Kreka“ Tuzla, OŠ „Sjenjak“ Tuzla, OŠ „Brčanska Malta“, JU OŠ „Jala“ Tuzla, Osnovna škola „Tojšići“ Kalesija i dr. U toku 2013. godine ostvareno je 27 organiziranih posjeta od strane ustanova obrazovanja, sa oko 1000 posjetilaca.

Svi naznačeni sadržaji su doprinijeli unapređenju i afirmaciji arhivske struke na području nadležnosti Arhiva Tuzlanskog kantona, te komunikacije između Arhiva i društvene sredine.

ZAPISNIK O TOKU 26. MEĐUNARODNOG SAVJETOVANJA „ARHIVSKA PRAKSA 2013.“

Tuzla, 26. i 27. septembar 2013. godine (Hotel „Tuzla“)

I

Tradicionalno, 26. međunarodno savjetovanje *Arhivska praksa 2013.*, u organizaciji Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, održano je u Tuzli 26. i 27. septembra 2013. godine. Savjetovanje je počelo sa radom u 9.30 časova u Kristalnoj dvorani Hotela „Tuzla“ u prisustvu oko 250 gostiju i učesnika. Medijator svečanog dijela skupa bila je Hatidža Fetahagić, arhivista u Arhivu Tuzlanskog kantona. Muzičku numeru izveli su Praljak Ivan i Halilović Mirza, učenici Osnovne muzičke škole u Tuzli.

Savjetovanju su prisustvovali i u stručnom radu učestvovali arhivski radnici iz Mađarske, Slovenije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore, Makedonije i Bosne i Hercegovine.

U ime domaćina i organizatora skupa prisutnima se obratio dr. sc. Izet Šabotić, predsjednik Organizacionog odbora Savjetovanja i direktor Arhiva Tuzlanskog kantona. (Prilog 1)

Pokrovitelji Savjetovanja bili su: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Sarajevo i Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona; Medijski pokrovitelj: JP

Radio-televizija
Tuzlanskog
kantona;

Generalni sponzor:

„Kabas“ d.o.o.

Sarajevo; Sponzori

Savjetovanja:

„Mikrografija“

d.o.o. Sarajevo,

„Soluma“

Slovenija, „Imel“

Lukavac, „Ceiba“

Češka Republika;

Fabrika cementa

Lukavac.

Učesnici Međunarodne konferencije „Arhivska praksa 2013“

Učesnike Savjetovanja su pozdravili:

- dr. Peter Pavel Klasinc, doc., direktor Katedre za arhivistiku i dokumentologiju AME-ECM i direktor Međunarodnog instituta arhivskih znanosti Univerziteta u Mariboru (CIMRS),
- dr. Aco Angelovski, Državni arhiv Republike Makedonije,
- Stevan Radunović, Državni arhiv Crne Gore,
- Zoran Stevanović, Arhiv Vojvodine,
- Melita Rončević, Državni arhiv Osijek,
- mag. Bojan Cvelfar, Arhiv Republike Slovenije,
- Vlatka Lemić, Hrvatski državni arhiv Zagreb i Darko Rubčić, Državni arhiv Zagreb,
- Jovan Popović, Beograd i
- Muhamed Musa, Sarajevo.

U ime pokrovitelja prisutne je pozdravio i Savjetovanje proglasio otvorenim Adem Šehidić, ministar obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona.

Nakon pozdravnih riječi i otvaranja Savjetovanja upriličeno je potpisivanje Deklaracije o saradnji između Zagrebačkog arhivističkog društva i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Deklaraciju su potpisali predsjednici udruženja: Branka Molnar i Omer Zulić. Također je održana promocija časopisa „Arhivska praksa“ br. 16. u kojem su objavljeni prilozi autora iz Austrije, Bjelorusije, Rumunije, Slovenije, Hrvatske, Srbije, Kosova, Crne Gore, Makedonije i Bosne i Hercegovine. Promotori časopisa su bili dr. Dražen Kušen i mag. Zdenka Semlić Rajh.

II

Radni dio Savjetovanja (Program Savjetovanja Prilog 2) odvijao se u dvije sesije (prvi dan Savjetovanja).

Prva sesija (Kristalna dvorana Hotela „Tuzla“) je obrađivala temu: *Stanje i zaštita registraturne građe imalaca u tranziciji (stečaj, likvidacija, privatizacija, reforma)*. Pod vodstvom Radnog predsjedništva u sastavu: Jasmina Latinović, dr. Aco Angelovski i ddr. Azem Kožar izlagali su: mr. Jasmina Živković, dr. Aco Angelovski, Jasmina Latinović, Marija Todorović, Nevena Karabašević, Dragan Knežević, Miroslav Dučić, Omer Zulić, Stojanka Bojović, Nijaz Brbutović, Melita Rončević i Ivana Posedi.

U okviru druge sesije (Kongresna dvorana) obrađena je tema *Arhivistički standardi (značaj i primjena)*. U Radnom predsjedništvu su bili: mag. Nada Čibej, Selma Isić i Stevan Mačković, a svoje teme su izlagali: dr. Peter Pavel Klasinc, mag. Nada Čibej, Slobodanka Cvetković, Maja Kovačević Kuzmanić, dr. Miroslav Novak, mag. Zdenka Semlić Rajh, Nikola Mokrović.

U poslijepodnevним satima za učesnike Savjetovanja upriličeno je upoznavanje sa kulturno-historijskim i prirodnim naslijeđem Tuzle.

Drugog dana (27. septembar) obrađena je treća tema Savjetovanja *Aktualna pitanja arhivske teorije i prakse*. Radno predsjedništvo je radilo u sastavu: mag.

Zdenka Semlić Rajh, ddr. Azem Kožar i Branka Molnar. Svoje stručne radove prezentirali su: prof. ddr. Azem Kožar, Darko Rubčić, Zoran Stevanović, Saneta Adrović, Stevan Mačković, Branka Molnar, Žarko Štrumbl, dr. Bojan Himmelreich, Selma Isić, Bojana Aristovnik, mag. Aida Škoro Babić, Jovan Popović.

U diskusiji vođenoj nakon izloženih tema učestvovalo je više arhivista. Odlučeno je da se urade zaključci koji će biti objavljeni u narednom broju časopisa „Arhivska praksa“.

U toku Savjetovanja predstavljena je informatička kuća „Imel“ d.o.o. Lukavac.

Savjetovanje je završilo sa radom u 13. časova.

Tuzla, septembra 2013. godine

Zapisnik sačinila

Ešefa Begović

Prilog 1

Dr. Izet Šabotić, doc.

Uvodno izlaganje na 26. Međunarodnom savjetovanju „Arhivska praksa 2013.“

Uvaženi prisutni, dame i gospodo, poštovane kolegice i kolege, dragi prijatelji Arhiva i arhivske struke, čini mi zadovoljstvo što vas danas sa ove govornice mogu pozdraviti u ime organizatora 26. međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2013“. Zadovoljstvo više je zbog toga, što organizator ovog renomiranog skupa istrajava i u ovim teškim vremenima, punim ljudskih nerazumijevanja uspijeva održati nešto, što se sa puno elana, ljudskog napora i znanja razvija i traje punih 26. godina. Složit ćete se da je to vrijedno pažnje i poštivanja, jer samo istinske vrijednosti mogu trajati i imati ovako dugu tradiciju. „Arhivska praksa“ bez rezerve je postala jedan u regiji prepoznatljiv tradicionalni međunarodni skup arhivista. I mi smo na to ponosni.

Nadam se da ćete se složiti da sve ove godine realizacije projekta „Arhivska praksa“ nisu bile uzaludne. Nismo žalili ni vrijeme ni napor kako bi utkali što više znanja sa jasnim ciljem da što bolje razvijamo i afirmišemo jednu djelatnost, važnu za društvo i zajednicu. Nažalost, ponekad smo tu važnost samo mi prepoznavali, ali to nas nije sputavalo da istrajemo i našim trudom i znanjem, kroz ovaj projekat, pomjeramo granice i domete arhivskih znanja, a kako bi dostigli nove vidike neophodne za uspješniji razvoj arhivske struke. To smo činili i danas činimo razmjenjujući stručna iskustva i mišljenja, ali i stvarajući iskrena prijateljstva, sa našim kolegama iz dvadesetak evropskih država. I uistinu čini mi se da je upravo to bila i ostala važna pokretačka snaga, koja je uticala na trajanje i usmjeravanje ovog projekta k jednom zajedničkom cilju, a to je dati arhivskoj struci što više

znanja. Danas akumulirano znanje kroz projekat „Arhivska praksa“ predstavlja vakuf svih nas, kojeg nadograđujemo i obogaćujemo i iz godine u godinu jačamo i snažimo. Činimo to iz više razloga, a ponajviše što smo danas upravo mi iz arhivskog esnafa najsvjesniji važnosti zadataka arhivske struke, a to je prije svega iskazana odgovornost za očuvanje našeg pamćenja, kojeg smo dužni sačuvati za naše juče, za naše danas, za naše sutra. Nažalost, najčešće tu odgovornost sa nama ne dijele oni koji bi i trebali. I ne samo da ne dijele, već nam često spočitavaju našu strepnju, naše znanje i naš uloženi trud na ostvarenju tog cilja. No i pored toga, mi smo nepokolebljivi, a naši ciljevi su jasni i posve opravdani, ne samo danas ovdje u Tuzli, već jučer u Mariboru, sutra u Trstu i Opatiji i ne znam gdje sve. Oni nas nose i pomažu nam da naš trud ne bude uzaludan, već prepoznatljiv i od krucijalne važnosti za očuvanje memorije društva i zajednice, kao univerzalne i planetarne vrijednosti.

Mi znamo da je to misija koja za nas arhiviste nema alternative. Toj misiji su potrebna znanja i profesionalnost. Zato je naše opredjeljenje „Arhivska praksa“, i slični sadržaji, koji promovišu i nadograđuju znanja, jer smo ubijedjeni da ćemo samo na taj način odgovoriti složenom zahtjevu arhivske struke, ali i najbolje pomoći društvu, državi, a i nama samim.

Ovakva znanja su nam potrebna kako bi se ova za društvo i državu važna naučna i stručna oblast razvijala na osnovama i parametrima savremenih principa i načela, odnosno onoga što obećava i može dati rezultat, za bolje danas i za još bolje sutra za arhivsku struku. I to je naš azimut kojeg se držimo i kojeg promoviramo kroz projekat „Arhivska praksa“ svih ovih godina. To radimo i na ovom 26-om po redu savjetovanju, koje nudi ne samo našu istrajnost i upornost, već i puno toga novog za arhivsku struku i nauku, što će biti od koristi istoj ne samo u našoj zemlji već i okruženju, pred kojom još uvijek stoje brojna složena i otvorena pitanja. Mi smo potpuno svjesni takve složenosti, stoga i nastojimo da kroz sadržaje „Arhivske prakse“ otvaramo ona najsuptilnija pitanja arhivske teorije i prakse, koja će biti od krucijalne važnosti za snažnije iskorake i brži razvoj arhivske struke. Stoga je od nemjerljive važnosti znanje i iskustvo dragih kolega arhivista, koje će biti prezentovano na ovom skupu. Vjerujem da će znanja prezentovana na ovom 26-om po redu međunarodnom skupu bit dodatni impuls na planu jačanja našeg esnasfa, te napretka, afirmacije i razvoja arhivske struke, što je u biti jedan od osnovnih ciljeva ovog projekta.

Poštovani prisutni, dame i gospodo, hvala svima vama koji ste nam na bilo koji način pružili podršku u organizaciji ovog savjetovanja. Hvala, pokroviteljima, sponzorima. Posebno velika hvala našim kolegama predavačima, učesnicima i gostima, jer upravo vaše prisustvo govori da je „Arhivska praksa“ naš zajednički projekat.

HVALA!!!

U Tuzli, 26.9.2013. godine

Prilog 2

[illegible][illegible]

**IZVJEŠTAJ SA MEĐUNARODNOG SAVJETOVANJA
TEHNIČNI IN VSEBINSKI PROBLEMI KLASIČNEGA
IN ELEKTRONSKEGA ARHIVIRANJA
Radenci, 2. – 4. aprila 2014. godine**

U organizaciji Pokrajinskog arhiva Maribor u vremenu od 2. – 4. aprila 2014. godine, u Kongresnoj dvorani hotela „Radin“ u Radencima, Republika Slovenija, održan je tradicionalni stručni arhivistički skup pod nazivom „Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja“.

Uvodni govor na skupu i pozdrav prisutnima uputio je mag. Ivan Fras, direktor Pokrajinskog arhiva Maribor, a potom je Zbornik „Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja“ predstavila kolegica Nina Gostenčnik. Prisutnima su se zatim obratili i skup pozdravili: mag. Ivan Šijanec, u ime generalnog sponzora sa područja klasičnog arhiviranja - firme „Trevis“ d.o.o., Boštjan Gaberc u ime generalnog sponzora za područje dugoročne zaštite građe - firme „Mikrografija“ d.o.o. Novo Mesto, Igor Magdič izvršni direktor Zdravilišča Radenci, Boris Kovačić u ime Lubiteljskog dramskog društva i Anton Slana župan općine Sveti Jurij ob Ščavnici.

*Učesnici Konferencije
„Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja 2014“*

Nakon svečarskog dijela formirano je Radno predsjedništvo u sastavu: dr. Peter Pavel Klasinc, dr. Vladimir Žumer i mag. Mojca Jenko, te je radni dio skupa započeo izlaganjem kolege Siniše Domazeta na temu: *Stradanje građe u Arhivu Bosne i Hercegovine*, vezanu za događanja iz februara 2014. u kome je stradala značajna količina najvažnije arhivske građe ovog Arhiva. U nastavku učesnici su imali priliku čuti 12 izlaganja, četiri o zakonima i autorskim pravima: mag. Bojana Cvelfara, dr. Gregor Jenuša, mag. Mojce Jenko i Boštjana Gaberca; dva o arhivskom zakonodavstvu: dr. Petera Pavel Klasinca i dr. Izeta Šabotića; dva o materijalnoj zaštiti, autora: mag. Ivana Šijaneca i Andrasa Kovacs, te četiri o upravljanju dokumentacijom: dr. Vladimira Žumera, Aleksandra Lavrenčića, Nine Gostenčnik i Karmen Matković.

Drugog dana Savjetovanja predavanja su održana u dvije sesije. U okviru prve sesije u Kongresnoj dvorani pod vodstvom Radnog predsjedništva u sastavu: dr. Bogdan Florin Popovici, dr. Martin Sturzlinger i dr. Miroslav Novak održana su dva kruga predavanja. U prvom na temu *Srandardizacija i upotreba* izlagali su: dr. Bogdan Florin Popovici, dr. Martin Sturzlinger, dr. Alenka Šaupperl, koja je izlagala rad pod nazivom *Korisnički pogled na arhiv i arhivsko gradivo u arhivskim informacijskim sistemima* (pripremljen sa koautorima: dr. Polona Vilar, mag. Zdenka Semlič Rajh i dr. Izet Šabotić), i Boštjan Zajšek, a u drugom dijelu na temu *scopeArchiv u praksi* svoje radove predstavili su: dr. Felix Akert, Flora Orthmayer i dr. Miroslav Novak.

U okviru druge sesije obrađivana je tema *Arhivi, knjižnice, muzeji*, u okviru koje je učešće uzelo sedam izlagača: Vanja Pfajfer, Refike Sülçevsi, Luana Malec, Selma Isić (predstavnica Arhiva Tuzlanskog kantona) sa referatom na temu: *Strukovna udruženja i njihov doprinos razvoju arhivske struke s posebnim osvrtom na BAM - bosanskohercegovačko iskustvo*, dr. Vlasta Stavbar, Meta Kojc i Rok Omahen. Svoje učešće predstavnica Arhiva Tuzlanskog kantona, Selma Isić je ujedno potvrdila i kao član Radnog predsjedništva pomenute sesije sa dr. Vlastom Stavbar i Rok Omahen.

Trećeg dana skupa radni dio se odvijao u dvije sesije. Prva sesija bavila se autorskim pravima, stvaraocima građe, te upravljanjem i arhiviranjem dokumenata. Na istoj su svoje radove izložili: Sejdalija Gušić (direktor Historijskog arhiva Sarajevo) predstavivši rad *Historijski arhiv Sarajevo – balansiranje između zakona*, koji je pripremio sa kolegicom Milenom Gašić, Jovan Popović, Branka Molnar, Katja Šturm, Ivana Posedi, Marko Potokar, Sanja Androić, Tatjana Šenk i Zlatka Lesjak. U isto vrijeme u okviru druge sesije govorilo se o elektronskom arhiviranju o čemu su izlagali: mag. Tatjana Hajtnik, Gordana Šovegeš Lipovšek, Miroslav Dučić, te o liječenju arhivske građe: Katarina Kraševac, Nikola Mokrović, dr. Jasna Požgan, Marina Selnik, Marijana Jukić.

Na kraju šta reći sem da je, po tradiciji i ove godine Savjetovanje u Radencima potpuno ispunilo sva očekivanja. Isto je obilovalo interesantnim i zanimljivim radovima, te korisnim diskusijama značajnim za arhivsku djelatnost. U konačnici kao rezultat navedenog objavljen je Zbornik radova sa skupa u elektronskoj formi, kojeg je moguće naći na web stranici Pokrajinskog arhiva Maribor.

Sonja JAZBEC

Zgodovinski arhiv Celje

**IZVJEŠTAJ O MEĐUNARODNOJ KONFERENCIJI I
OKRUGLI STO ARHIVISTA SLOVENIJE, HRVATSKE,
BOSNE I HERCEGOVINE, VOJVODINE; Terme Čatež,
Slovenija 15.-16. maj 2014.**

Arhivsko društvo Slovenije je u periodu od 15. do 16. maja 2014., u saradnji s Arhivom Republike Slovenije, Hrvatskim arhivističkim udruženjem, Arhivističkim udruženjem/udrugom Bosne i Hercegovine, te Društvom arhivskih radnika Vojvodine, organizovalo Međunarodnu konferenciju s naslovnom temom **Arhivi u kriznim vremenima**, koja se održala u Termama Čatež.

Sa Međunarodnom konferencijom (sedma po redu) nastavlja se tradicija razmjene mišljenja i pogleda manjeg kruga arhivskih stručnjaka o određenoj temi. Pošto se ekonomska (privredna) kriza dotakla i arhiva također, i naših programa, odlučeno je da se Konferencija posveti upravo krizi koja je pogodila arhive.

Na Konferenciji je sudjelovalo oko četrdeset učesnika iz Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, te Srbije, a s priložima na prethodno spomenutu tematiku, predstavilo se osam predavača.

*Međunarodna konferencija i Okrugli sto arhivista Slovenije, Hrvatske,
Bosne i Hercegovine, te Srbije, 14.-15. maj 2014. u Čatežu.*

Nakon uvodnog obraćanja predsjednice Arhivskog društva Slovenije i pozdrava predsjednika arhivskih društava susjednih država, prikazan je turistički crno-bijeli film iz perioda 50-tih godina, koji su pripremili u Slovenskom filmskom arhivu, nakon čega je slijedilo prvo zanimljivo predavanje Mitje Candra, pisca i publiciste iz Slovenije, s naslovom *Kriza i kultura*. Zatim se mag. Bojan Cvelfar, direktor Arhiva Republike Slovenije, u svom predavanju zapitao: da li je jednačina *Arhivi = kriza?* istina i na kraju predavanja zaključio, da je zaista tako. Slijedeće je trebalo biti predavanje Davora Labaša sa Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, koji se na žalost razbolio, tako da su njegovu prezentaciju s naslovom: *Kriza kao prilika*, prokomentarisali i predstavili Ivana Prgin i Deana Kovačec. Kao zadnji referent u tom prvom setu, predstavio se dr. Izet Šabotić iz Arhiva Tuzlanskog kantona iz Bosne i Hercegovine s prilogom o *Recesijskom uticaju na marginalnost arhivskih ustanova*.

U popodnevnom dijelu su se predstavili Jugoslav Veljkovski iz Istorijskog arhiva grada Novog Sada (Republika Srbija), s prilogom koji ima naslov: *Kriza arhiva i arhivi u krizi* i Aleksandra Pavšič Milost iz Pokrajinskog Arhiva u Novoj Gorici iz Slovenije, koja je pripremila prilog o tome, da je *Kriza – prilika za novu strategiju rada*.

Nakon toga je slijedila stručna ekskurzija u Brežice, gdje su učesnici posjetili izložbu i film o kolnarima, sakupljačima ugljena na rijeci Savi, nakon čega je upriličena šetnja gradom i razgledanje znamenitosti grada.

Stručna ekskurzija učesnika Međunarodne konferencije u Brežicama.

Naredni dan su slijedila još dva predavanja. Prvo, zanimljivo predavanje s naslovom: *KRIZA - kako se nositi s njenim prijetnjama i iskoristiti njene prilike?* predstavila je mag. psihologije, Tanja Pureta iz Hrvatske, posle čega je mag. Sejdalija Gušić iz Historijskog arhiva Sarajevo iz Bosne i Hercegovine u riječi i slici predstavio referat s naslovom: *Požar u državi, kriza u arhivu*.

Zatim je održan okrugli sto, gdje su učesnici razmjenjivali svoja mišljenja i poglede na krizu, kao i na moguća rješenja za izlazak iz krize, nakon čega su bili naknadno usvojeni slijedeći zaključci Konferencije:

- Kriza je činjenica, koju moramo prihvatiti i s njom se nositi. Postoji već duži vremenski period i pri tehnološkom skoku i hvatanju koraka u savremenom svijetu kriza je udarila arhive u regiji dodatno još s i sa finansijskom recesijom. Treba analizirati situaciju, postaviti sebi cilj, a zatim aktivno tražiti priliku, da ga ostvarimo (ne čekati, da se prilike pojave same);
- Na različite načine potrebno je upozoravati državu i širu javnost na važnost i značaj, koji imaju arhivi (kako sa stanovišta zaštite kulturnog naslijeđa, tako i sa stanovišta trajne pravne zaštite); tek priznati značaj, koji će arhivi s tim dobiti u društvu, biti će dobra osnova za izlaz iz krize i napredak;
- Treba se truditi, da arhivi ostvare sopstvena sredstva (s prodajom publikacija, ulaznica za izložbe, lekcije, radionice itd.). Ta sredstva bi trebalo smišljeno (planski) ulagati, prije svega u stručni razvoj i bolju produktivnost arhivske službe u svim fazama. Slijedeće se dugoročno može prepoznati kao „produkt“ struke, pri čemu bi država uvijek morala obezbijediti sredstva za osnovne uslove rada kroz infrastrukturu i plate zaposlenih.

Predsjednici svih arhivskih društava koji su učestvovali, dogovorili su da će Međunarodna konferencija iduće godine biti organizovana u Sisku, a tema će biti: *Arhivi na tržištu*.

Z A P I S N I K
sa Savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine
održanog u Mostaru,
4. - 6. juna 2014. godine (Hotel «Ero»)

Savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, u organizaciji Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine održano je u Mostaru 5. i 6. juna 2014. godine. Domaćin Savjetovanja bio je Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona/županije, a pokrovitelj Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke i Vlada HNŽ/K Mostar. Tema Savjetovanja bila je *Arhivski fondovi i zbirke (stanje, zaštita, obrada i korištenje)*. Savjetovanje je svečano otvoreno u Hotelu „Ero“ sa početkom u 9.30 sati, u prisustvu oko 100 gostiju i učesnika. Svečani dio Savjetovanja je vodila Selma Isić, sekretar AU BiH.

Na početku, prisutnima su se obratili i skup pozdravili:

- Željko Jelavić, v.d. direktora Arhiva Hercegovačko-neretvanskog kantona,
- dr. sc. Izet Šabotić, predsjednik AU BiH,
- Jasmin Branković, pomoćnik ministra u Federalnom ministarstvu obrazovanja i nauke,
- Dalibor Dulje, savjetnik premijera Vlade Hercegovačko-neretvanskog kantona,
- dr. Ivo Orešković u ime Hrvatskog arhivističkog društva,
- Vesna Puljević u ime arhiva Srbije,
- mag. Zdenka Semlić Rajh u ime Arhivističkog društva Slovenije,
- Stevan Radunović, direktor Državnog arhiva Crne Gore,
- dr. Peter Pavel Klasinc, direktor Međunarodnog instituta arhivskih znanosti Trst/Maribor,
- Darko Rubčić, ravnatelj Državnog arhiva Zagreb,
- Dušan Vržina, direktor Arhiva Bosne i Hercegovine,
- Spomenka Pelić, direktorica Kantonalnog arhiva Travnik i
- mr. Sejdalija Gušić, direktor Historijskog arhiva Sarajevo.

Nakon svečanog dijela otvorena je izložba pod nazivom „60 godina arhiva u Tuzli, Mostaru i Travniku“, koju su pripremili arhivisti iz ova tri arhiva. O izložbi su govorili Hatidža Fetahagić, Spomenka Pelić i Željko Jelavić, istaknuvši da je riječ o važnom jubileju, te da izložba predstavlja sva tri arhiva, koji su dali svoj puni doprinos radu arhivske struke u Bosni i Hercegovini. Nakon svečanog otvaranja

izložbe predstavljena su i izdanja arhiva i udruženja u Bosni i Hercegovini. Najprije je predstavljen „*Galasnik arhiva i arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*“, broj 43. O časopisu je govorio dr. sc. Izet Šabotić, glavni i odgovorni urednik, istaknuvši zanačaj ovog časopisa za stručnu i širu javnost. Nakon toga mag. Zdenka Semlić Rajh predstavila je 16. broj časopisa „*Arhivska praksa*“, u izdanju Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Mr. sc. Omer Zulić je predstavio knjigu dr. Izeta Šabotića, *Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839.-1878.)*. Marija Todorović-Bilić predstavila je knjigu mag. Vladana Vukliša, *Sjećanje na Španiju: Španski građanski rat u jugoslovenskoj istoriografiji i memoaristici*. Mag. Vladan Vukliš je predstavio publikaciju *Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske*. Nakon toga Dušan Vržina govorio je o knjizi dr. Andrea Rodinisa, *Aleksandar Poljanić - Tragom zaplijenjene zbirke*, Nijaz Brbutović predstavio je *Gračanički defter 1291.h./1875. godine*, autora mr. Kemala Nurkića i *Historijsko-pravni značaj francuske Deklaracije o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine*, autora dr. sc. Edina Ramića.

Radni dio Savjetovanja počeo je oko 11.30 sati koje je vodilo Radno predsjedništvo u sastavu: Spomenka Pelić, Omer Zulić, Marija Todorović- Bilić i Nihad Rahimić.

U **prvoj sesiji** Savjetovanja podnijeti su slijedeći referati:

- dr. Izet Šabotić (Arhiv Tuzlanskog kantona), *Pregled stanja arhivskih fondova i zbirki u arhivima u Bosni i Hercegovini*,
- dr. Vida Pavliček (Državni arhiv Varaždin), *Iskustva u izradi Pregleda arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*,
- mr. Goran Đuran (Arhiv RS), *Arhivski fondovi i istraživanja u Arhivu Republike Srpske*,
- dr. Azem Kožar (DAZ-a TK), *Struktura arhivskog fonda Bosne i Hercegovine*,
- Selma Isić (Arhiv Tuzlanskog kantona), *Značaj predstavljanja arhivskih fondova i zbirki i izrade vodiča – iskustva Arhiva TK*,
- mr. Sejdalija Gušić (Historijski arhiv Sarajevo), *Digitalizacija i mikrofilmovanje fondova i zbirki osmanskog perioda u Historijskom arhivu Sarajevo*,
- Milena Gašić, Admir Nežirović (Historijski arhiv Sarajevo), *Arhivski fond – o kriterijima za sticanje svojstva fonda*.

*Učesnici Savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine
Mostar, 4.- 6. jun 2014. godine.*

Nakon pauze za ručak **druga sesija** Savjetovanja počela je sa radom u 15.30 sati. Istu je vodilo radno predsjedništvo: Hariz Zaimović, Aida Škoro Babić i Željko Marković.

Referate su izložili slijedeći učesnici:

- dr. Peter Pavel Klasinc, (Međunarodni institut arhivskih znanosti Trst – Maribor)
- Mileva Milošević, Vesna Prljević (Istorijski arhiv Užice), *Iz arhivskih fondova Istorijskog arhiva u Užicu (Opština 1839.-1918.)*,
- Esaf Lević (Arhiv Tuzlanskog kantona), *Fond „Sreski šerijatski sud Tuzla 1929.-1914“ - struktura i stanje građe*,
- mr. Aida Škoro Babić (Arhiv Republike Slovenije), *Arhivska građa vojnih sudova NOV-e i partizanskih odreda Slovenije i Jugoslovenske armije*,
- Željko Marković (Istorijski arhiv Užice), *Prijem zbirki, fotografija, pečata, plakata i drugog sličnog materijala u toku preuzimanja arhivske građe u postupku stečaja*.

Po programu je bilo predviđeno izlaganje mr. Jasmine Latinović (Istorijski arhiv Kikinda) *Arhivski fondovi i zbirke (fondovi društveno-političkih organizacija Istorijskog arhiva Kikinda)* i Jugoslava Veljkovskog (Istorijski arhiv Novog Sada) *Arhivski fondovi nekadašnjih društveno-političkih organizacija – iz prakse Istorijskog arhiva Grada Novog Sada*, koji iz opravdanih razloga nisu mogli doći na Savjetovanje.

Nakon završenih izlaganja otvorena je **diskusija**. U diskusiji se uključio veliki broj učesnika skupa, što govori o aktuelnosti teme Savjetovanja i izloženih radova.

Treća sesija održana je drugog dana sa početkom u 9 sati. Moderator je bio mr. Omer Zulić. Na ovoj sesiji prezentirani su slijedeći referati:

- mag. Zdenka Semlič Rajh (Pokrajinski arhiv Maribor), *Priprema i obrada arhivskih fondova i zbirki prije njihovog prenosa u elektronske baze podataka i njihova upotreba*,
- mr. Mirjana Kapisoda, Stevan Radunović (Državni arhiv Crne Gore), *Obrada arhivske građe u funkciji zaštite u Državnom arhivu Crne Gore*,
- dr. Ivo Orešković (Državni arhiv u Dubrovniku), *Kako najvrednije arhivske fondove i zbirke staviti u funkciju kulturnog menadžmenta arhiva*,
- Hatidža Fetahagić (Arhiv Tuzlanskog kantona), *Uticaj središtenosti arhivskih fondova i zbirki na korištenje arhivske građe*,
- Saneta Adrović (Arhiv Tuzlanskog kantona), *Korištenje fondova obrazovanja za potrebe istraživača i građana na primjeru Arhiva Tuzlanskog kantona*,
- Branka Molnar, *Arhivska obavijesna pomagala: objava na webu*,
- Haris Zaimović, Dragan Golubović i Feđa Kulenović (Historijski arhiv Sarajevo), *Upravne knjige kao online inventari*,
- mr. Omer Zulić (Arhiv Tuzlanskog kantona), *Značaj vanjske službe u preuzimanju registraturski središene građe za korištenje i sekundarnu zaštitu i obradu*,
- mr. Vladan Vukliš (Arhiv RS), *U kakvom je stanju prošlost? Arhivska građa za istoriju Bosanske Dubice; prilog metodologiji lokalne istorije*,
- Fuad Obranović (Historijski arhiv Sarajevo): *Neki podaci i zanimljivosti iz popisa stanovništva u BiH iz 1910. godine*;
- Adis Hodžić (Historijski arhiv Sarajevo): *Olimpijski plamen u građi Historijskog arhiva Sarajevo – stepen ozbiljnosti i zrelosti društva u vrijeme XIV ZOI '84 Sarajevo*.

Nakon treće sesije uslijedila je diskusija, a moderatori su bili dr. sc. Izet Šabotić i mr. Omer Zulić. U diskusiji je učestvovao veliki broj učesnika Savjetovanja, iznijete su mnoge ideje i dalji pravci djelovanja arhivske djelatnosti.

Na kraju diskusije usvojeni su zaključci.

Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine
Arhivistička udruga Bosne i Hercegovine
Архивистичко удружење Босне и Херцеговине

Arhiv Hercegovačko-neretvanske županije/kantona

SAVJETOVANJE **ARHIVSKIH RADNIKA BOSNE I HERCEGOVINE**

TEMA:

ARHIVSKI FONDOVI I ZBIRKE
(Stanje, zaštita, obrada, korištenje)

POKROVITELJI:

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke
Vlada HNŽ/K Mostar

GENERALNI SPONZOR:

d.o.o. "KABAS"
Sarajevo

Mostar
20.-22. maj 2014. godine

Na kraju je predsjednik AUF BiH Izet Šabotić, podsjetio učesnike da će svi radovi sa Savjetovanja biti objavljeni u slijedećem broju *Glasnika arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine* broj. 44.

Savjetovanje je završilo sa radom, u 13 sati 6. juna 2014. godine.

Zapisnik vodila
Adrović Saneta

Saneta ADROVIĆ
Arhiv Tuzlanskog kantona

**Izložba: “TUZLA NA STARIM FOTOGRAFIJAMA –
OTRGNUTO OD ZABORAVA” Osijek, 2.12.2013. godine
i Beli Manastir, 8.1.2014. godine**

Na osnovu dugogodišnje saradnje Državnog arhiva u Osijeku i Arhiva Tuzlanskog kantona, a povodom Dana Grada Osijeka, otvorena je izložba “Tuzla na starim fotografijama - otrgnuto od zaborava” u gradskoj kavani Hotela “Waldinger”, sa početkom u 19 sati. Autori izložbe i kataloga su: Izet Šabotić, Saneta Adrović, Hatidža Fetahagić i Adnan Tinjić.

Prilikom otvaranja direktor Arhiva Osijeka, zaželio je dobrodošlicu kolegama i kolegicama iz Arhiva Tuzlanskog kantona i pozdravio prisutne. O izložbi je govorio jedan od koautora dr. sc. Izet Šabotić objasnivši da izložba obuhvata fotografije iz različitih oblasti i to: industrija, sakralni objekti, gradski trgovi i ulice, školstvo, kultura, zdravstvo, zanimljivosti i razglednice. Zamjenik načelnika grada Osjeka, Vladimir Ham je izrazio zadovoljstvo, da ova dva arhiva čiji je plod saradnje ova izložba, uspješno surađuju, te da mu je čast da građani ovoga grada mogu pogledati izložbu u narednih desetak dana, kao i da će se saradnja dvaju arhiva nastaviti i u buduće. Moderator programa je bio dr. Dražen Kušen iz Državnog arhiva Osijek.

*Detalj postavljene izložbe neposredno pred otvaranje
Hotel “Waldinger”, Osijek – Hrvatska, 2.12.2013. godine.*

Nakon Osijeka, pomenuta izložba je u srijedu 8.1.2014. godine postavljena u galerijskom prostoru Centra za kulturu u Belom Manastiru. Prilikom otvaranja izložbe o istoj su govorili dr. Ivan Balta (Filozofski fakultet Osijek, Odsjek za povijest), Daniela Taslidžić Herman (Centar za kulturu u B. Manastiru), dr. Izet Šabotić (Arhiv Tuzlanskog kantona) i gradonačelnik Belog Manastira gosp. Ivan Doboš. Moderator programa je bio prof. Davorin Taslidžić.

Dr. sc. Ivan Balta je istakao kako je Tuzla grad bogat kulturom, historijom, privredom, školstvom, ali i da ima ono bogatstvo koje malo koji grad ima, a to su: tolerancija, multikulturalnost, čovječnost i srdačnost ljudi toga grada. Pohvalio je Izložbu i dodao da se nada da su se odnosi između ova dva grada učvrstili i da će se saradnja i dalje nastaviti. Dr. sc. Izet Šabotić, govorio je o samoj izložbi i njenom nastanku, istaknuvši da se nada da je ova izložba početak uspješne saradnje između ova dva grada, zahvalivši se na srdačnom prijemu i gostoprimstvu domaćina. Izložbu je svečano otvorio gradonačelnik Belog Manastira gosp. Ivan Doboš, pozivajući sugrađane da je posjete u narednih desetak dana.

Prilikom posjete Belom Manastiru upriličen je i prijem stručnog tima Arhiva Tuzlanskog kantona u uredu gradonačelnika. Nakon toga upriličen je obilazak mjesta Satorheli u susjednoj Mađarskoj, gdje se nalazi historijsko spomen obilježje Mohačkoj bici iz 1526. godine.

Detalj sa otvaranja Izložbe u Centru za kulturu u Belom Manastiru, 8.1.2014. godine.

Ono što je od posebnog značaja za postavljanje i otvaranje ove izložbe u Osijeku i Belom Manastiru je činjenica da je ista dobro praćena u elektronskim i printanim medijima na području Slavonije. Između ostaloga, izložba je medijski najavljena, a zatim i praćena na popularnom osječkom e-portalu „Osijek 031”, na portalu osječkih dnevnih novina „Glas Slavonije“, te u printanom izdanju „Glasa Slavonije” od 2.12.2013. godine. O Izložbi je više podataka donijeto u članku objavljenom u printanom izdanju „Glasa Slavonije” od 4.12.2013. godine. Bosanskohercegovačka javnost je nešto više podataka o izložbi i njenom postavljanju u Osijeku i Belom Manastiru mogla saznati preko portala „Tuzlarije”, u dane 2.12.2013 i 8.1.2014. godine.

Na kraju treba naznačiti da je ova izložba nastala u okvirima programske djelatnosti Arhiva Tuzlanskog kantona u 2013. godini. Od značaja je za kulturnu javnost zbog svoje sazajne, ali i edukativne vrijednosti. Potrebe za saznanjima građana o onome što se kao kulturno dobro čuva u Arhivu su razumljive, ali isto tako i za Arhiv i arhiviste od velike je važnosti stalna edukacija građana na planu stvaranja pravilne predstave o značaju Arhiva i arhivske djelatnosti.

Postavka ove izložbe na području susjedne Republike Hrvatske ima za cilj kulturno povezivanje i saradnju arhivskih ustanova, ali i šire kulturne javnosti. Zbog svega toga sadržaji ove vrste su poželjni, pogodni i značajni za unapređenje dosadašnjih dobrih odnosa između tuzlanske i osječke regije, njihovih institucija i građana. Bila je ovo odlična prilika da se prošlost Tuzle predstavi Slavoncima i privuku novi posjetioci turističkim znamenitostima.

Zenita FAZLIĆ

Ivana ANDRIĆ

Tuzla

**NAUČNI SKUP SA MEĐUNARODNIM UČEŠĆEM
„ODRAZ BALKANSKIH RATOVA 1912/13. GODINE NA
PRILIKE U BOSNI I HERCEGOVINI“, Tuzla, 14.12.2013.
(Narodna i univerzitetska biblioteka „Derviš Sušić“ Tuzla)**

U organizaciji „Društva historičara Tuzlanskog kantona“ Tuzla 14.12.2013. godine održan je Naučni skup sa međunarodnim učešćem pod nazivom „Odras balkanskih ratova 1912/13. godine na prilike u Bosni i Hercegovini“. Skup je održan u prostorijama Narodne i univerzitetske biblioteke „Derviš Sušić“ Tuzla, uz finansijsku podršku Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke. Bio je to još jedan u nizu godišnjih naučnih skupova koje organizira Društvo historičara Tuzlanskog kantona. Od posebnog značaja je činjenica da je ovo jedini skup ove vrste koji je u povodu stote godišnjice od okončanja balkanskih ratova održan u Bosni i Hercegovini. Skupu je prisustvovalo i u njegovom radu učestvovalo oko 80 učesnika i gostiju. Između ostalih, naučni skup je pozdravio, te učesnicima i prisutnima poželio uspješan rad gosp. Adem Šehidić, prof., ministar obrazovanja, nauke, kulture i sporta u Vladi Tuzlanskog kantona.

Na početku rada Naučnog skupa prisutnima se obratio prof. dr. Azem Kožar, predsjednik Društva. Ukazujući na značaj održavanja

Plakat skupa

ovoga naučnog skupa, istakao je da se pitanjima odraza balkanskih ratova na Bosnu i Hercegovinu, bosanskohercegovački historičari nisu studiozno bavili, što je ostavilo mogućnost za kvaziznanstvene historiografske interpretacije sa drugih balkanskih prostora. Društvo historičara Tuzlanskog kantona je prepoznalo značaj ove teme za dalja historiografska istraživanja i zato je pristupilo organizaciji ovoga naučnog skupa, mada je, po njegovom mišljenju, bilo pozvanijih i relevantnijih institucija da se ovim bave, kakve se akademije nauka, instituti, univerziteti, institucije kulture itd. Istakao je značaj činjenice da u radu naučnog skupa, prisustvom i/ili svojim priložima, učestvuju historičari iz okruženja: Hrvatske, Srbije i Crne Gore, mada je, razumljivo, najveći broj učesnika iz Bosne i Hercegovine.

Nakon uvodnog obraćanja, u skladu sa Programom rada Naučnog skupa, u povodu 80 godina života i rada prof. dr. Galiba Šljive, prigodno izlaganje podnio je prof. dr. Azem Kožar. Ukazao je na značaj i obim znanstvenog opusa prof. dr. Galiba Šljive, ističući da se radi o najplodnijem bosanskohercegovačkom historičaru historije 19. stoljeća, dobitniku više prestižnih nagrada i priznanja, predlaganom više puta za člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Potom je, u skladu sa odlukom Skupštine Društva od 8. 12. 2013. godine, prof. dr. Galibu Šljivi uručio priznanje „Počasni član Društva historičara Tuzla“, što je naišlo na burno odobravanje prisutnih, kao i na zahvalnost samoga prof. dr. Galiba Šljive.

*Učesnici Naučnog skupa
„Odras balkanskih ratova 1912/13. godine na prilike u Bosni i Hercegovini“*

Na Naučnom skupu su podnijeta sljedeća saopćenja:

- dr. Edin Mutapčić, Pravni fakultet Tuzla, *Istočno pitanje i balkanski ratovi*,
- mr. Ćerim Rastoder, Filozofski fakultet Tuzla, *Evropske sile i balkanski ratovi*,
- dr. Ivan Balta, Filozofski fakultet Osijek, *Neke spoznaje o hrvatskim zemljama u vrijeme balkanskih ratova*,
- akademik dr. Šerbo Rastoder, Univerzitet u Podgorici, *Crna Gora i balkanski ratovi* (dostavio sažetak izlaganja),
- mr. Muhamed Husejnović, JU Univerzitetski klinički centar Tuzla, *Osmansko osvajanje Podrinja*,
- dr. Azem Kožar, Društvo historičara Tuzla, *Osvrt na utjecaj balkanskih ratova na prilike u Bosni i Hercegovini*,
- dr. Galib Šljivo, Društvo historičara Tuzla, *Raspoloženje stanovništva Bosne i Hercegovine u vrijeme balkanskih ratova*,
- mr. Salkan Užičanin, Filozofski fakultet Tuzla, *Utjecaj balkanskih ratova na djelatnost nacionalističkih organizacija* (dostavio sažetak izlaganja),
- Ivana Andrić, prof., Katolički školski centar Tuzla, *Politička situacija u Hrvatskoj 1913. godine prema arhivskim dokumentima*,
- Zenita Fazlić, prof., Narodna i univerzitetska biblioteka „Derviš Sušić“ Tuzla, *Dokumenti iz korenspodencije Hecendorfa i Bertholda u ljeto 1913. godine*,
- dr. Redžep Škrijelj, Državni univerzitet u Novom Pazaru, Bošnjački muhadžiri u Makedoniji 1913. godine (dostavio sažetak izlaganja).

Sva izlaganja se (osim jednog) direktno odnose na problematiku balkanskih ratova, odnosno na temu Naučnog skupa. Četiri izlaganja (priloga) se odnose na prilike u okruženju Bosne i Hercegovine, što je dobro radi sagledavanja cjeline problema koje su na demografskom, socijalnom, migracionom i svakom drugom planu imali balkanski ratovi. Dakle, uz manje promjene u odnosu na Program rada (dva učesnika su otkazala učešće, a pojavio se jedan novi) Naučni skup se odvijao u skladu sa predviđanjima organizatora. Sva izlaganja su bila korisna i interesantna i svako je na svoj način doprinijelo da se sazna neka nova činjenica od značaja za dalja historiografska istraživanja.

Nakon okončanja izlaganja autora priloga, otvorena je diskusija, koja je bila veoma konstruktivna i zbog toga i korisna. Diskutanti su posebnu pažnju posvetili izlaganjima koja su se dominantno oslanjala na dokumente, nastojeći da na taj način usmjere istraživače na prevashodno korišćenje izvornih dokumenata.

U cjelini uzevši, bio je ovo još jedan uspješno održan naučni skup u organizaciji Društva historičara Tuzlanskog kantona. Predviđeno je da se prilozi sa ovoga skupa objave u posebnom Zborniku radova ili u okviru broja 5 časopisa „Saznanja“.

Aleksandra PIJUK-PEJČIĆ

Amela BEDAKOVIĆ

JU Historijski arhiv Sarajevo

IZVJEŠTAJ SA MEĐUNARODNE ARHIVSKE KONFERENCIJE U SARAJEVU: “PRVI SVJETSKI RAT - REFLEKSIJE IZA LINIJE FRONTA”

Povodom obilježavanja stogodišnjice od Sarajevskog atentata na austrijskog nadvojvodu Franca Ferdinanda i izbijanja Prvog svjetskog rata, u Sarajevu je održana Međunarodna arhivska konferencija pod nazivom “Prvi svjetski rat - refleksije iza linije fronta” (WWI: Reflections from behind the frontlines). Konferencija je održana u velikoj sali Doma oružanih snaga BiH u Sarajevu, od 26. do 29. juna 2014. godine u organizaciji Arhiva Bosne i Hercegovine, Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, JU Historijskog arhiva Sarajevo, Hrvatskog državnog arhiva, Evropske mreže za arhivsku saradnju (ENArC) i Međunarodnog centra za arhivska istraživanja (ICARUS). Radni jezici Konferencije su bili engleski i njemački. Konferencija se bavila sljedećim temama: *Refleksije Velikog rata 1914.-1918.*, *Arhivi kao mjesto memorije*, *Zaštita arhiva*.

Na Konferenciji su učestvovali arhivisti iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore, Austrije i Mađarske. Od ukupno 70 učesnika, njih 15 prezentovali su svoje radove.

Prilikom otvaranja Konferencije, 26. juna u velikoj sali Doma oružanih snaga BiH, skupu su se riječima dobrodošlice obratili: predstavnik Međunarodnog centra za arhivsko istraživanje (International Centre for Archival Research – ICARUS) Csaba T. Reisz, predstavnik Hrvatskog državnog arhiva Jozo Ivanović, direktor Arhiva Bosne i Hercegovine, Dušan Vržina, predsjednik Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, dr. Izet Šabotić i predstavnik Historijskog arhiva Sarajevo, Admir Nezirović.

Detalj sa otvaranja Konferencije "Prvi svjetski rat - refleksije iza linije fronta"

Na otvaranju Konferencije predstavljena je postavka izložbe Historijskog arhiva Sarajevo pod nazivom "Sarajevski atentat" čiji autori su: mr. Sejdalija Gušić, Milena Gašić, Omer Bajić i Irfan Dešević. Izložba je pripremljena od pažljivo odabranih arhivalija iz bogate Zbirke fotografija i razglednica Historijskog arhiva Sarajevo, fotografske građe Zbirke otkupa i poklona Arhiva Bosne i Hercegovine, a dio arhivske građe je ustupio Valerijan Žujo iz svoje privatne kolekcije. Na predstavljanim fotografijama prikazan je zvanični protokol boravka nadvojvode Franca Ferdinanda i njegove supruge Sofije von Hohenberg u Sarajevu, atentat, posljedice atentata, hapšenje atentatora, ispraćaj posmrtnih ostataka Franca i Sofije iz Sarajeva, optužnica i suđenje atentatorima, podizanje spomenika Sofiji i Francu u Sarajevu 1917. godine, kao i prenošenje posmrtnih ostataka atentatora i sahrana istih na groblju "Sveti Marko" u Sarajevu 1920. godine. U okviru izložbe, učesnici su imali priliku pogledati i dokumentarni film "Sonder ausgabe Sarajevo 1914." koji je snimljen od 28.06. do 02.07.1914. godine, a koji se čuva u Kinoteci Bosne i Hercegovine.

Istovremeno ista izložba je bila predstavljena diplomatskom koru u prostorijama Ministarstva inostranih poslova Češke Republike u Pragu čijem otvaranju je prisustvovao i jedan od autora Izložbe, mr. Sejdalija Gušić. Izložba je realizovana zahvaljujući inicijativi Ambasade Bosne i Hercegovine u Češkoj, a u saradnji sa Ambasadom Austrije u Bosni i Hercegovini i Ministarstvom inostranih poslova Češke Republike.

Učesnici Konferencije "Prvi svjetski rat - refleksije iza linije fronta"

Drugog dana Konferencije, poslije registracije učesnika, radilo se po sljedećim temama: *Refleksije Velikog rata 1914.-1918., Arhivi kao mjesto memorije i Zaštita arhiva.*

U okviru panela 1 pod nazivom *Refleksije Velikog rata 1914-1918*, radove su izložili:

- Dušan Vržina, Arhiv Bosne i Hercegovine (Bosna i Hercegovina), *The report on the damages occurred during the fire in the Archives Bosnia and Herzegovina 2014.*,
- Vladan Vukliš, Arhiv Republike Srpske (Bosna i Hercegovina), *Archival and library collections in the Archives of Republic of Srpska from the period of World War One (1914-1918)*,
- Izet Šabotić, Selma Isić, Arhiv Tuzlanskog kantona (Bosna i Hercegovina), *Funds and collections of the Archives of Tuzla canton and their significance for the study of First World War*
- Katarina Horvat, Državni arhiv Zagreb (Hrvatska), *Archival exhibition on the World War in the State Archives in Zagreb-a guideline for researchers.*

U okviru iste teme u panelu 2 radove su izložili:

- Jelena Strahinja, Tina Ugrinić, Snežana Pejović i Joško Katelan, Istorijski arhiv Kotor (Crna Gora), *Reflections on the War 1914-1918*,
- Joško Katelan i Snežana Pejović, Istorijski arhiv Kotor (Crna Gora), *World War One by the eyes the participants of the Great War from Boka Kotorska Bay*,
- Amir Obhodaš, Hrvatski državni arhiv (Hrvatska), *The Collection of the First World War photographs in the Croation Sate Archives*,
- Goran Crnković, Državni arhiv Rijeka (Hrvatska), *Remarks about the historical in the World War I and its consequences, based on the documents kept in the State Arhives in Rijeka*.

U okviru panela 3 sa temom pod nazivom *Arhivi kao mjesto memorije*, radove su predstavili:

- Darija Hofgraff, Hrvatski državni arhiv (Hrvatska), *Vorshlag eines Projekts: Gesundheitspersonal wahrend des Grossen Kriegs am beispiel von dr. Eduard Miloslavich*,
- Vlatka Lemić, Hrvatski državni arhiv (Hrvatska), *The role of the Croatian State Archives in the Commemoration of the First World War in Croatia*,
- Thomas Just, Austrijski državni arhiv, Haus-, Hof- and Staatsarchiv (Austrija), *Projects of the Austrian State Archives commemorating the outbreak of the 1st World War*.

Trećeg dana Konferencije, u okviru panela 4 pod nazivom *Zaštita arhiva*, radove su predstavili:

- Sandra Biletić, Arhiv Bosne i Hercegovine (Bosna i Hercegovina), *Archival collections relating to the Great War in the Arhives of Bosnia and Herzegovina*,
- Gabriella Albrecht Kunszeri, Nacionalni arhiv Mađarske, *Losses of the cultural heritage in wartime conditions-the results of preservation activity at the National Arhives of Hungary*,
- Petar Elez, Državni arhiv u Vukovaru (Hrvatska), *Archival material on the First World War in funds and collections of the State Archives in Vukova*,
- Jozo Ivanović, Hrvatski državni arhiv (Hrvatska), *Protecting access to archives in time*.

Nakon prezentovanih radova, upriličen je Okrugli sto pod nazivom *Zaštita arhivskog naslijeđa/baštine* gdje je naglašena važnost arhivske građe i pristupa istoj kao instrumentu u sagledavanju prošlih događaja, procesa i pojava. Tokom diskusije konstatovano je da je značajan dio arhivske građe koji se odnosi na period od

1914. do 1918. godine, a koja se čuva u arhivima BiH i u arhivima regiona i dalje nedovoljno iskorištena u historijskim istraživanjima, posebno u dijelu izučavanja historije društva i svakodnevice života stanovništva tokom Velikog rata. Naglašena je potreba daljeg otvaranja arhiva prema istraživačima, ali i aktivnije promovisanje arhivskih izvora. Zaključeno je da će određeni broj izloženih radova biti objavljeni u časopisu Grada Arhiva Bosne i Hercegovine.

Posljednjeg dana Konferencije, 29. juna, potpisan je Sporazum o saradnji Mađarskog nacionalnog arhiva i Arhiva Bosne i Hercegovine.

Učesnici konferencije su, tokom svog boravka u Sarajevu obišli grad i posjetili Arhiv Bosne i Hercegovine i Historijski muzej Bosne i Hercegovine.

Organizatori i predavači Konferencije su istakli da je cilj Konferencije održane u glavnom gradu Bosne i Hercegovine, odnosno gradu gdje je izvršen atentat, bio prevashodno ukazati na ulogu arhivâ u čuvanju arhivske građe bez koje je nemoguća rekonstrukcija događaja iz prošlosti. Ovo je bila jedinstvena prilika za razmjenu informacija o arhivskoj građi koja se odnosi na Sarajevski atentat, odnosno na događaje uoči, tokom i nakon Prvog svjetskog rata. Konferencija je ukazala na važnost kulturne baštine uopšte koja se čuva u arhivima Bosne i Hercegovine i arhivima zemalja učesnika iste. Samo se iz arhivskih dokumenata, koji se čuvaju u različitim arhivima može kreirati objektivna historijska slika o činjenicama koje se odnose na Prvi svjetski rat.

Bitno je istaći da su se u Sarajevu 7. februara 2014. godine zbili protesti za vrijeme kojih su demonstranti zapalili zgradu Kantona Sarajevo i zgradu Predsjedništva Bosne i Hercegovine u kojoj je smješten i Arhiv Bosne i Hercegovine. Tom prilikom stradale su prostorije koje su činile depo prostore Arhiva i u kojima se čuvala arhivska građa. U požaru su izgorjeli arhivski fondovi od neprocjenjive važnosti za proučavanje historije Bosne i Hercegovine. Na Konferenciji je direktor Arhiva Bosne i Hercegovine, Dušan Vržina, u ime kolektiva Arhiva Bosne i Hercegovine, čija je građa dijelom uništena ili oštećena za vrijeme februarskih protesta 2014. godine, uputio apel istraživačima u Bosni i Hercegovini i diljem svijeta, a koji posjeduju kopije dokumenata ovog Arhiva, da ih dostave istom kako bi se rekonstruiralo i sačuvalo neprocjenjivo blago, stradalo u požaru, a koje svjedoči o prošlosti Bosne i Hercegovine.

Kabas doo Sarajevo
Šehercetajina čikma br.3
71 000 Sarajevo
Tel.: +387 33 447 812
Fax: +387 33 441 474

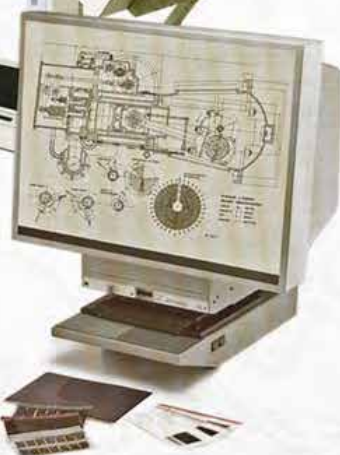

KABAS
ideje i rješenja

Ekonom i fiksne arhivske police
Vatrootporni ormari
Arhivske kutije
Oprema za muzeje i biblioteke
Oprema za restauraciju i konzervaciju arhivske građe
Oprema za digitalizaciju & mikrofilmiranje dokumenata

Pružamo i usluge:
Savjetovanja
Digitalizacije dokumentacije
Mikrofilmiranja dokumentacije
OCR/ICR obrada digitaliziranih dokumenata
Dizajniranje i implementaciju programskih rješenja
za arhiviranje, pretraživanje i distribuciju dokumentacije

mikrografija

ŠTEDIMO VAŠE VRIJEME.

POUZDAN PARTNER ZA PRUŽANJE USLUGA UPRAVLJANJA GRAĐOM

Digitalizacija poslovnih dokumenata, knjiga i tehničke građe

- Velike količine (masovno skeniranje)
- Periodična obrada (dnevno, sedmično)
- Digitalizacija formata do A0

E-arhiva - softver

- Zasnovano na platformi Easy Software AG – vodeći njemački proizvođač DMS rješenja
- Certificirano rješenje
- Revizioni trag, Web pristup, kontrola pristupa i ovlast, kriptirani arhiv – maksimalna sigurnost
- Detaljna pretraga arhiva, mogućnost rada na dokumentima

Pružanje usluge elektronskog arhiviranja - CLOUD

- Sigurnosne kopije, isturene lokacije: replikacija (cluster)
- Održavanje medija, zapisa,...
- Zapisivanje na mikrofilm (COM)
- COLD i WinCOLD sistem
- Prepisivanje medija
- Pohranjivanje off line medija
- Razne konverzije formata
- U cjelosti usklađeno sa najnovijim zakonima i preporukama na području elektronskog arhiviranja

Fizička pohrana građe

- Dugoročna, sigurna pohrana fizičke građe
- Građa u pohrani je dostupna isključivo ovlaštenim korisnicima
- Savjetujemo, sređujemo i čuvamo u skladu sa zakonom
- Veliki kapacitet prostora: opremljeno skladište na više od 10.000 m²

Mikrografija do.o. Sarajevo,
Trg Međunarodnog prijateljstva 9
71000 Sarajevo
T +387 33 761 815
F +387 33 761 816
www.mikrografija.ba

Elektronsko upravljanje procesima - DMS
OCR tehnologije
Skeneri – prodaja, održavanje, servis

FUJITSU KOFAX Canon Colortrac ABBYY Kodak alaris ZEUSCHEL EASY SOFTWARE

SOLUMA

www.soluma.ba

JAVNI SEKTOR

DATA CAPTURE
PROJEKTI

FINANCIJSKI
SEKTOR

SOLUMA Pisarnica:
sistem za uredsko elektronsko
poslovanje omogućava efikasno
organizovanje
kompanije / institucije

SOLUMA Bank:

sistem za efikasno
skeniranje i upravljanje s
dokumentacijom u
finansijskom sektoru

FUJITSU

ABBYY

PANDA

KONICA MINOLTA

Alfresco

INFOSISTEM INFOSISTEMINFOSISTEMINFOSIS

eArh

Elektronička
Arhiva

Gotovo informatičko rješenje za digitalizaciju Arhive Odmah spremno za korištenje

Funkcionalnosti rješenja:

1. Evidentiranje zaprimljenih kutija s dokumentacijom
2. Izrada izvještaja o zaprimanju
3. Automatsko brojanje dokumenata i kutija centralno i po ispostavama
4. Izrada QR naljepnica za kutije (omogućava praćenje popisa dokumenata odloženih u jednu kutiju; kod i pripadajući opis se automatski generiraju, ispisuju se i lijepe na kutiju; generirani kod sadrži poveznicu na sadržaj kutije)
5. Generiranje Barkod naljepnica
6. Skeniranje dokumenata
7. Pretraživanje dokumenata
8. Automatsko dodjeljivanje roka čuvanja ovisno o grupi kojoj dokument pripada
9. Godišnje slanje sadržaja arhive Državnom arhivu

INFOSISTEM d.d.

Služba prodaje i marketinga

Ivana Šibla 15
10020 Zagreb, Hrvatska

Tel.: +385-1-6500-191
Fax: +385-1-6637-961

E-mail: infodesk@infosistem.hr
Web: www.infosistem.hr

Imel

proizvodnja aplikativnog
softwarea
savjet

računarske
usluge

edukacija
kadrova
ovanje

računarske
mreže

proizvodnja i promet
računarske **opreme**

www.imel.ba / Skendera Kulenovića 75300 Lukavac

info@imel.ba / prodaja@imel.ba / software@imel.ba

Konsalting: +387 61 070 016 / Software: +387 61 070 017 / Servis: +387 61 070 018

Fax: +387 35 553 503 / Prodaja: + 387 35 553 504

Itineris d.o.o. Tuzla je firma prepoznatljiva po informatičkim uslugama i rješenjima dizajniranim za lokalnu upravu. Danas, naša programska rješenja koristi više od 80 jedinica lokalne uprave u Bosni i Hercegovini.

Pored razvoja programskih rješenja našim klijentima nudimo cijeli spektar usluga koje obezbjeđuju siguran i efikasan informacioni sistem. Od planiranja i implementacije računarskih mreža, instalacije i održavanja serverskih operativnih sistema, prodaje Microsoft licenciranih programa i NOD32 antivirusnih sistema i savjetovanja vezano za licenciranje, pa do održavanja informacionih sistema i obuke korisnika.

Docunova 2.0

Docunova 2.0 je vrhunsko programsko rješenje namijenjeno praćenju procesa rješavanja, pohranjivanja i arhiviranja predmeta u skladu sa važećim zakonskim propisima iz oblasti kancelarijskog poslovanja i arhivske građe.

Docunova 2.0 transformiše radni proces sa papira u jednostavni digitalni proces u kojem je informacija potencijalno dostupna u svakom trenutku i na svakom mjestu.

Prednosti ovog softverskog rješenja su:

- ✓ usmjerava radne procese
- ✓ olakšava analizu rada
- ✓ podiže efikasnost rada
- ✓ minimizira greške
- ✓ poboljšava komunikaciju između korisnika sistema
- ✓ automatizuje posao koristeći šablone i skenere
- ✓ brzo i jednostavno pretraživanje aktuelnih predmeta i arhive
- ✓ efikasan sistem izvještavanja
- ✓ uvodi standarde

ARHIV TUZLANSKOG KANTONA
F. Ledera br. 1, 75000 Tuzla, Bosna i Hercegovina
Tel. (035) 252-620, 258-252
Fax (035) 252-620
132-100-02560000-80 kod NLB Tuzlanske banke dd Tuzla
Budžetska organizacija 2405003
Vrsta prihoda 722631
e-mail: arhiv.tkŽbih.net.ba

U IZDANJU ARHIVA ŠTAMPANE SU SLIJEDEĆE PUBLIKACIJE:

1. **Generalni štrajk rudara i Husinska buna 1920.**, (Grupa autora), Tuzla 1981. (i 1984.), str. 410.
2. **Dobrovoljno vatrogasno društvo Tuzla**, (Grupa autora), Tuzla 1983., str. 150.
3. **Vodič Arhiva Tuzla**, (Grupa autora), Tuzla 1989., str. 156.
4. **Regionalni istorijski arhiv Tuzla 1954.-1994.**, (mr. Azem Kožar), Tuzla 1995., str. 108.
5. **Arhivistika u teoriji i praksi**, knj. 1, (mr. Azem Kožar), Tuzla 1995., str. 220.
6. **Tuzla u osmansko doba**, (Džemal Čilimković), Tuzla 1996., str. 178.
7. **Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države**, (mr. Salih Jalimam), Tuzla 1997., str. 144.
8. **Narodna uzdanica u društvenome i kulturnome životu Muslimana Bosne i Hercegovine**, (dr. Ismail Hadžiahmetović), Tuzla 1998., str. 120.
9. **Pomoćne historijske nauke**, (dr. sc. Azem Kožar, dr. sc. Ivan Balta), Tuzla 2003., str. 262.
10. **Pomoćne historijske znanosti i arhivistika**, (dr. sc. Azem Kožar, dr. sc. Ivan Balta), Tuzla 2004., str. 253.
11. **Arhivistika u teoriji i praksi**, knj. 2, (dr. sc. Azem Kožar), Tuzla 2005., str. 310.
12. **Tuzlanske historijske minijature**, (mr. sc. Šefkija Mutevelić), Tuzla 2005., str. 245.
13. **Mogu li se još spasiti? Konzervacija i restauracija pisanog blaga**, (Grupa autora), Sarajevo 2006., str. 140.
14. **Pedeset godina Arhiva u Tuzli (1954.-2004.)**, (Grupa autora), Tuzla 2005., str. 291.
15. Časopis **Arhivska praksa**, br. 1, Tuzla 1998., str. 168.
16. Časopis **Arhivska praksa**, br. 2, Tuzla 1999., str. 166.
17. Časopis **Arhivska praksa**, br. 3, Tuzla 2000., str. 215.
18. Časopis **Arhivska praksa**, br. 4, Tuzla 2001., str. 205.
19. Časopis **Arhivska praksa**, br. 5, Tuzla 2002., str. 251.
20. Časopis **Arhivska praksa**, br. 6, Tuzla 2003., str. 285.
21. Časopis **Arhivska praksa**, br. 7, Tuzla 2004., str. 287.
22. Časopis **Arhivska praksa**, br. 8, Tuzla 2005., str. 490.
23. Časopis **Arhivska praksa**, br. 9, Tuzla 2006., str. 432.
24. Časopis **Arhivska praksa**, br. 10, Tuzla 2007., str. 504.
25. Časopis **Arhivska praksa**, br. 11, Tuzla 2008., str. 473.
26. Časopis **Arhivska praksa**, br. 12, Tuzla 2009., str. 534.
27. Časopis **Arhivska praksa**, br. 13, Tuzla 2010., str. 509.
28. Časopis **Arhivska praksa**, br. 14, Tuzla 2011., str. 571.

29. Časopis *Arhivska praksa*, br. 15, Tuzla 2012., str. 680.
30. Časopis *Arhivska praksa*, br. 16, Tuzla 2013., str. 519.
31. Časopis *Arhivska praksa*, br. 17, Tuzla 2014., str. 547.
32. *Deset godina časopisa "Arhivska praksa": 1998.-2007.*, (mr. sc. Izet Šabotić), Tuzla 2007., str. 74.
33. *Doprinos časopisa Arhivska praksa razvoju arhivske struke u Bosni i Hercegovini 1998.-2012., (u povodu 15 godina izlaženja)*, dr. Izet Šabotić, Tuzla 2012. str. 122.
34. *Oblasni narodni odbor Tuzla (OBNOT), 1949.-1952.: sumarno-analitički inventar*, (Nermana Hodžić), Tuzla 2006, str. 197.
35. *Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil: (1641.-1833.)*, (doc. dr. Tufan Gündüz), Tuzla 2008., str. 158.
36. *Popis Bijeljinskog kadiluka, mulkovna dobra*, (mr. Kemal Nurkić), Tuzla 2009., str. 543.
37. *Salih Safvet Bašić – Jedan osmanski intelektualac u Bosni i Hercegovini*, (dr. Genç Osman Geçer), Tuzla 2009., str. 232.
38. *Arhivistika u teoriji i praksi, knjiga treća*, (dr. Azem Kožar), Tuzla 2011. str. 270.
39. *Tapu zabit defter Gradačac - Defter nekretnina Gradačac iz 1875./1292. godine*, (mr. Kemal Nurkić, dr. Izet Šabotić), Gradačac 2011., str. 132.
40. *Tuzla: sjećanja na bisere stare gradske jezgre*, (Suad i Nihad Buljugić), Tuzla 2010., str. 254.
41. *Nemiri mira*, (Zlatko Dukić), Tuzla 2010., str. 351.
42. *Stari nišani u Vukovijama*, (Sejfulah Imamović), Tuzla 2011., str. 32.
43. *Vodič kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*, (dr. Izet Šabotić, Nermana Hodžić, Selma Isić), Tuzla, 2012., str. 427.
44. *Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini - Višemilenijski kontinuitet*, (dr. Senaid Hadžić, dr. Selimović), Tuzla 2012., str. 560.
45. Zbornik radova *"Pedagoški i naučni rad"*, prof. dr. Azem Kožar, Tuzla 2012, str. 456.
46. *Gračanički defter 1292. h. / 1875. godine*, (mr. Kemal Nurkić), Tuzla-Doboj 2013, str. 207
47. *Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839.-1878.)*, (dr. Izet Šabotić), Tuzla 2013., str. 283.
48. *Historijsko-pravni značaj francuske Deklaracije o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine*, (dr. Edin Ramić), Tuzla 2014., str. 190.
49. Materijali sa savjetovanja sa imaočima arhivske građe i registraturskog materijala (1985.-1994.) posvećeni određenim pitanjima zaštite arhivske građe u nastajanju (sređivanje građe, uređenje arhivskog poslovanja, normativna akta, zakonski propisi i sl.).

* * * * *

Arhiv radi od 7,30 – 16,00 sati svakim radnim danom;
 Biblioteka Arhiva radi svakim danom od 9,00 – 14,00 sati;
 Arhiv vrši otkup svih vrsta arhivalija (dokumenata i vrijednih knjiga);
 Prijem stranaka i zahtjeva u vezi sa izdavanjem isprava o dokazima iz pohranjene arhivske građe vrši se svakim danom od 09,00 – 14,00 sati;
 Prijem stranaka u vezi sa arhivskim poslovanjem imalaca arhivske građe i registraturnog materijala vrši se petkom od 9,00 – 15,00 sati, a ostalim danima po prethodnom dogovoru.

UPUTE SARADNICIMA

Arhivska praksa objavljuje radove sa širokog područja arhivske teorije i prakse, historije i pomoćnih historijskih i informacijskih nauka, kao i prikaze i ocjene stručnih publikacija i časopisa, te izvještaje sa stručnih skupova iz zemlje i inostranstva.

Radovi (članci) ne mogu prelaziti obim od 16 stranica i 5 ilustracija, a prikazi i ocjene (kao i drugi prilozi) 3 do 6 stranica.

Struktura članaka mora biti sljedeća: ime i prezime sa adresom autora ili ustanove u kojoj je zaposlen, naslov rada, apstrakt na jeziku članka (oko 400 znakova) sa ključnim riječima (5-10) koji se donose između naslova i teksta članka, tekst samog članka, te na kraju opširniji sažetak (zaključak, rezime) na njemačkom, engleskom ili francuskom jeziku obima do 2000 znakova sa prijevodom naslova i članka i ključnih riječi.

Sve vrste priloga moraju biti napisane na računaru u nekoj od verzija MS WORD programa od 6.0 i novijima, te snimljeni na formatu MS WORD dokumenta. Posebne znakove u tekstu treba priložiti odvojeno. Poželjna je veličina slova od 12 tačaka (jednostruki prored) za tekst, odnosno od 10 tačaka za bilješke (fusnote) koje se donose ispod teksta. Naslov priloga piše se velikim slovima (bold), podnaslovi malim slovima (bold), a sažeci, originalni termini i nazivi na stranom jeziku kurzivom (italic). Fotografije, skice i druge ilustracije treba da budu jasne i oštire u crno-bijeloj tehnici. Svi prilozi se dostavljaju na disketi, CD-u ili elektronskom poštom, a uz to jedan primjerak teksta na papiru formata A-4. Rukopisi podliježu recenziji.

Časopis izlazi godišnje. Rukopisi koji pristignu do 1.7. objavljuju se u broju za tekuću godinu. Rukopisi se ne vraćaju.

Adresa Redakcije:

Franje Ledera 1

(za časopis „Arhivska praksa“)

75000 Tuzla

E-mail: arhiv.tk@bih.net.ba

Telefon/fax: + 387 (35) 252 620

Redakcija